

**KURIE (ARCHI)DIECEZJALNE
KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO
W II RZECZYPOSPOLITEJ**

Redakcja
Maria Dębowska

Lublin 2016

Recenzenci

dr hab. Anna Łosowska, UMCS

dr hab. Tomasz Nowicki, KUL

Redakcja techniczna

Artur Hamryszczak

Publikacja wydana z materiałów dostarczonych przez autorów

Wydawnictwo KUL, Lublin 2016

ISBN 978-83-8061-224-2

WPROWADZENIE

Po długim okresie rozbiorów, u progu odbudowy niepodległego państwa polskiego także Kościół katolicki rozpoczął nowy rozdział swoich dziejów. Uwolniony od krępujących go zarządzeń zaborców, wchodził w ten etap z bagażem doświadczeń wynikających z ich polityki wyznaniowej. Praktycznie przez całe dwudziestolecie międzywojenne trwało niwelowanie skutków tej polityki, Przeobrażenia następowały z dużą intensywnością na wszystkich płaszczyznach. Zostały one dodatkowo obciążone obowiązkiem wprowadzenia w życie norm zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r. (wszedł w życie 19 maja 1918 r.)¹.

Jednym z zagadnień, dotyczących okresu międzywojennego, które dotychczas nie zostało wystarczająco przebadane jest kwestia organizacji kurii diecezjalnej², jako organu wspierającego biskupa diecezjalnego w zarządzaniu podległą mu wspólnotą wiernych, mieszkającą na określonym terytorium³. Zagadnienie to wymaga przyjrzeniu się mu z dwóch co najmniej powodów. Pierwszym jest, nakazana przez prawodawcę kodeksowego, reorganizacja dawnych konsystorzów generalnych. Należy więc zadać sobie pytanie – w którym czasie i w jaki sposób udało się wprowadzić w życie nakazy kodeksowe? Po drugie – rozstrzygnięcia wymaga kwestia, czy zdołano, przy pozostałych po zaborach różnicach w organizacji centralnych instytucji diecezjalnych, wypracować w miarę jednolity model organizacji tej instytucji (czy można mówić o jego powtarzalności), czy też nie – zważywszy na to, że prawodawca kodeksowy tylko w sposób ogólny określił organizację tej instytucji, pozostawiając poszczególnym biskupom diecezjalnym nadanie kuriiom ustroju najbardziej przystającego do ich wizji zarządzania podległą sobie jednostką Kościoła katolickiego. W zapisach Kodeksu Prawa Kanonicznego wymieniono kurialne osoby i urzędy, które musiały znaleźć się w tej instytucji obligatoryjnie oraz takie, które każdy biskup diecezjalny mógł wprowadzić, ale nie musiał. Należałoby wreszcie zapytać o okres trwania przekształceń organizacyjnych, jak długo trwał – kilka czy kilkanaście nawet lat, a może nawet przez całe dwudziestolecie międzywojenne?

---

¹ Narzędziem służącym recepcji prawa kodeksowego z 1917 r. stały się synody diecezjalne, organizowane po 1918 r. Zdaniem G. Bujaka, „synody z lat 1922-1931 można uważać za wysiłek poszczególnych biskupów i duchowieństwa diecezjalnego w porządkowaniu praw diecezji, rozliczenia się z własną przeszłością, usunięcia specyficznych problemów narosłych w poprzednim okresie i wyznaczenia zindywidualizowanych kierunków i form rozwoju tak organizacji, jak i duszpasterstwa”, G. Bujak, *Synody diecezjalne Kościoła katolickiego w Polsce w latach 1922-1931. Organizacja i problematyka uchwał*, Kielce 2010, s. 10.

² Kwestia ta jest podejmowana głównie przy opracowywaniu dziejów poszczególnych diecezji w okresie międzywojennym. Zrezygnowano z przedstawienia bibliografii w tym miejscu, gdyż została ona zaprezentowana przy omawianiu poszczególnych kurii (archi)diecezjalnych. Postanowienia poszczególnych synodów diecezjalnych w odniesieniu do organizacji kurii diecezjalnej przedstawił G. Bujak, *Synody diecezjalne...*, s. 76-85.

³ W sposób ogólny tematyka ta została zaprezentowana w opracowaniu J. Dziwoki, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013.

Warto także podkreślić, iż władzom tych diecezji, które zostały utworzone w latach dwudziestych XX w., prawdopodobnie znacznie łatwiej było organizować najważniejsze instytucje diecezjalne, niż tym, które miały obowiązek dokonać reorganizacji już istniejących konsystorzów.

Problematyka organizacji kurii diecezjalnej jest ważna także ze względów archiwistycznych. Była i jest ona najważniejszą instytucją diecezjalną, twórcą akt, które po zarchiwizowaniu stają się zespołem archiwalnym. Przygotowując tę publikację zakładano, że prezentacja organizacji poszczególnych kurii powinna dać odpowiedź na pytanie o nazwę i strukturę tegoż zespołu archiwalnego. Przede wszystkim jednak powinien zostać rozwiązany problem, czy w przypadku omawianej tu instytucji diecezjalnej mamy do czynienia z jednym zespołem archiwalnym (Kuria Diecezjalna), czy – jak chcą niektórzy – dwoma (Kuria Diecezjalna oraz Sąd Diecezjalny).

Powyższy problem różnie rozwiązują Autorzy poszczególnych opracowań, zamieszczonych w niniejszej publikacji. W związku z tym, iż niektórzy z nich uważają sąd diecezjalny (biskupi) za instytucję odrębną od kurii diecezjalnej, wydaje się konieczne wskazanie na genezę takiego stanowiska. Józef Krukowski uważa, iż w Polsce „nazwy »kuria biskupia« zamiast »kuria diecezjalna« używa się na oznaczenie tej części »kurii diecezjalnej«, która służy kierowaniu pracą duszpasterską i wykonywaniu władzy administracyjnej; natomiast nazwy »sąd biskupi« używa się na oznaczenie tej części kurii diecezjalnej, która służy wykonywaniu władzy sądowej”⁴. Taki zwyczaj ukształtował się już w latach międzywojennych, z tym, że wówczas powszechnie używano nazwy „kuria biskupia”, a nie „kuria diecezjalna”, na określenie całej instytucji (piony administracyjny i sądowy). Jednocześnie jednak – zapewne z przyczyn praktycznych – tę samą nazwę: „kuria biskupia” przypisano pionowi administracyjnemu tej instytucji. Zwyczaj ten upowszechnił się we wszystkich diecezjach, a nazwa „kuria biskupia” do tego stopnia przyłgnęła tylko do sektora administracyjnego kurii diecezjalnej, iż zaczęto uważać sąd biskupi za odrębną instytucję diecezjalną.

Autorzy opracowań o poszczególnych kuriach przyjęli różny sposób prezentacji najważniejszej instytucji diecezjalnej – jej struktury organizacyjnej i ludzi ją tworzących. Jedni harmonijnie połączyli przedstawienie struktury tej instytucji z jej obsadą personalną, podając przy tym informacje biograficzne, które miały bezpośredni lub pośredni związek ze stanowiskami zajmowanymi przez poszczególnych urzędników. Inni skupili się na obsadzie personalnej kurii (z mniej lub bardziej obszernymi biografiami urzędników) pozostawiając jakby w tle jej strukturę organizacyjną. Na uwagę zasługuje pokazanie przez kilku Autorów także aktywności kurii w okresie międzywojennym, między innymi tej wydawniczej.

W niniejszej publikacji zostały zaprezentowane kurie tylko tych diecezji rzymskokatolickich, które w okresie międzywojennym znajdowały się w granicach państwa polskiego. Za podstawę niniejszego zbioru opracowań przyjęto organizację terytorialną Kościoła łacińskiego, która została ostatecznie ukształtowana na mocy

⁴ J. Krukowski, *Administracja w Kościele. Zarys kościelnego prawa administracyjnego*, Lublin 1985, s. 86.

buli papieża Piusa XI *Vixdium Poloniae unitas* z 28 października 1925 r. Kościół katolicki posiadał wówczas w Polsce pięć metropolii (dwie: krakowska i wileńska powstały na mocy buli *Vixdum Poloniae unitas*) i 21 diecezji. Jedna diecezja (łódzka) została utworzona w 1920 r., a więc jeszcze przed podpisaniem konkordatu, a cztery następne (częstochowska, katowicka, łomżyńska i pińska) powołano do życia na mocy wspomnianej buli Piusa XI. Reszta diecezji (16) miała starszą metrykę. Spośród nich diecezje: kielecka, lubelska, sandomierska, siedlecka (janowska czyli podlaska) zostały erygowane w XIX w., tarnowska i warszawska w końcu XVIII w. Najstarszą metryką (bo sięgającą czasów średniowiecza) mogły szczycić się archidiecezje i diecezje: gnieźnieńska, chełmińska, krakowska, lwowska, łucka, płocka, poznańska, przemyska, wileńska i włocławska. Wszystkie diecezje – oprócz archidiecezji lwowskiej – miały zmienione granice⁵.

Najlepszym uszeregowaniem zbioru prac o poszczególnych kuriach (archi)diecezjalnych wydaje się być przynależność poszczególnych diecezji do pięciu metropolii (układ w porządku chronologicznym ich tworzenia): gnieźnieńskiej, lwowskiej, warszawskiej, krakowskiej oraz wileńskiej. W ramach poszczególnych metropolii, jako pierwsze zostało umieszczone opracowanie o odnośnej kurii archidiecezjalnej, w dalszej kolejności – o kuriach diecezji sufraganiałnych.

Niestety, mimo usilnych zabiegów nie zdołano pozyskać zamówionych opracowań o kuriach (archi)diecezjalnych w Krakowie, Pińsku i Pelplinie. W przypadku tej ostatniej – kurii diecezji chełmińskiej, zdecydowano się więc pokazać przynajmniej zarys jej przekształceń organizacyjnych w okresie międzywojennym.

Szczególne wdzięczność należy się wszystkim Autorom zamieszczonych tu opracowań. Trud włożony w ich przygotowanie niech im wynagrodzi świadomość, że przyczynili się wydatnie do wypełnienia kolejnej luki w dziejach Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej.

---

⁵ B. Kumor, *Historia Kościoła*, cz. 8, Lublin 1995, s. 392-393.

Mieczysław Różański

KURIA DIECEZJALNA W KODEKSIE PRAWA KANONICZNEGO Z 1917 R.

Promulgowany przez papieża Benedykta XV bullą *Providentissima Mater Ecclesia* z 27 maja 1917 r. Kodeks Prawa Kanonicznego¹ zawiera w księdze drugiej „O osobach” przepisy dotyczące kurii diecezjalnej. Mieszczą się one w części czwartej noszącej nazwę „O Kurii Diecezjalnej”. Kanony dedykowane kurii są podzielne w następujący sposób:

- kanony ogólne (363-365): definicja (363), powoływanie i obowiązki pracowników (364), o sędziach biskupim (365),
- art. 1. O wikariuszu generalnym (366-371): definicja (366 § 1), powoływanie i wymagania (366 § 2-3 – 367), zadania (368-370), zaprzestanie działania (371),
- art. 2. O kanclerzu, o innych notariuszach i archiwum biskupim (372-384): wyznaczenie oraz obowiązki kanclerza i notariuszy (372-374), archiwum (375-378), archiwum tajne (379-382), inne archiwa (383-384),
- art. 3. O egzaminatorach synodalnych i proboszczach konsultorach (385-390): mianowanie, kadencja (385-388), zadania (389-390).

Poniżej przedstawione zostaną normy zawarte w tych przepisach prawnych.

1. Kanony ogólne

Przepisy dotyczące kurii diecezjalnej zaczynają się od wskazań ogólnych (kan. 363-365). Opisują one najpierw samo pojęcie kurii, następnie zasady powoływania i zakres obowiązków pracowników kurii, którzy wymienieni są z nazwy urzędu. Kanon 363 § 1 informuje, że kurię stanowią osoby, które pomagają biskupowi w zarządzie jego diecezji; § 2 tego kanonu wskazuje, że są to osoby pełniące następujące funkcje: wikariusza generalnego, oficjała, kanclerza, promotora sprawiedliwości, obrońcy węzła małżeńskiego, sędziów i egzaminatorów synodalnych, proboszczów konsultorów, audytorów, notariuszy i woźnych. Choć Kodeks jasno tego nie stanowi, wymienieni urzędnicy: oficjał, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego, sędziowie synodalni, audytorzy, kursorzy i woźni wspomagają bi-

---

¹ *Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917; wszedł w życie 19 V 1918 r.

skupa w wykonywaniu przez niego władzy sądowniczej, a opis ich funkcji nie znajduje się w tym miejscu Kodeksu lecz w księdze IV omawiającej proces; w jej części pierwszej mówiącej o trybunale pierwszej instancji (kan. 1573-1593).

W kan. 364 określone zostały sposób nominacji i zakres zadań. Można w nim wyróżnić następujące elementy: organ kompetentny do mianowania członków kurii oraz ich obowiązki. Organem kompetentnym do mianowania osób na urzędy kurialne jest biskup diecezjalny, który może nadawać wszystkie urzędy z wyjątkiem zastrzeżonych. W § 1 zaznaczono, że nadanie urzędu musi być dokonane na piśmie, zgodnie z kan. 159². Natomiast w § 2 określono, że nominowani mają obowiązek złożyć na ręce biskupa przysięgę wierności w wypełnianiu urzędu, bez względu na osoby (n. 1); wykonywać czynności zgodnie z przepisami prawa w uległości wobec biskupa (n. 2); zachowywać tajemnicę urzędową w zakresie i sposobie określonym przez prawo i biskupa (n. 3)³.

1. Wikariusz generalny

Wśród organów pomocniczych biskupa diecezjalnego, które wchodzi w skład kurii diecezjalnej pierwsze miejsce zajmuje wikariusz generalny. Jemu poświęcone zostały kan. 366-371. Geneza powstania tego urzędu nie jest do końca jednoznaczna. Jedni uważają, że związana ona była z koniecznością ustanowienia zastępców w czasie nieobecności biskupa w diecezji, a inni, że instytucja ta nawiązuje do istniejącego od pierwszych wieków w Kościele urzędu archidiacona⁴.

² F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 526; AAŁ, AKB, AP, sygn. 319, Nominacja na wikariusza generalnego bpa Kazimierza Tomczyka – Amplitudinem dioecesis et multitudinem negotiorum prae oculis habentes, bono spirituali animarum dioecesis Lodzensis prospicere cupientes munus Nostri Primi Vicarii Generalis Tibi Illustrissime ac Excellentissime Domine committimus cum omnibus iuribus, officiis ac privilegiis quae Vicariis Generalibus iuxta can. 368 CIC competunt. In quorum fidem etc. Datum. locum; AAŁ, AKB, AP, sygn. 346, k. 74, Nominacja na kanclerza Kurii Diecezjalnej ks. Jana Żdźarskiego – Curiae Nostrae Dioecesanae necessitatibus satisfacere cupientes, eius optime ordinationi per virum idoneum providere decrevimus. Quapropter Te, Perillustrem Dominum, cuius integra fama, fidelisque diligentia, ad mentem can. 372 CIC Curiae Nostrae Cancellarium tenore praesentium instituimus, institutumque declaramus, ut consiliorum Nostrorum acta in scriptis conficias; omnia documta pro bono dioecesis regimina iuxta canones scribas vel scribi facias; eademque in archivo secundum materias et chronologico ordine, iuxta regulas iuris disponas et custodias ac omnia, quae ad officium cancellarii pergas vel peragi facias. Quo munere fungeris usque ad revocationem. Datum, locum.

³ AAŁ, AKB, AP sygn. 314, k. 33, Tekst ślubowania ks. Kazimierza Nowickiego, notariusza kurii diecezjalnej w Łodzi, złożonego 2 IX 1927 r. – Ego [...] nominatus ut munere fungar Notarii Curiae Dioecesanae Lodzensis, veveo ac iuro Deo Omnipotenti me officium istud fideliter quavis personarum acceptione posthabita adimpleturum esse. Promitto quoque prout ex iure obligor me negotia huius officii sub Auctoritate Excellentissimi Domini Episcopi Lodzensis tractaturum esse et normam iuris; item similiter promitto secretum servare intra fines et secundum modum a iure vel ab Excellentissimo Domino Dioecesis Lodzensis determinatum. Sic me Deus adiuvet et Sancta Dei Evangelia. Locum, datum.

⁴ V. de Paolis, *La natura della potestà del vicario generale. Analisi storico-critica*, Roma 1966, s. 38-52; D. Mussone, *L'ufficio del vicario generale. Nel Codice di Diritto Canonico del 1917 e del 1983*, Città del Vaticano 2000, s. 41-44; M. Sitarz, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004, s. 194; A. Pirlasca, *I vicari generali ed episcopali*, „Quaderni di diritto ecclesiale”, 18 (2005) s. 31-33.

W myśl kan. 366 § 1 wikariusz generalny jest kapłanem, który obdarzony został władzą zwyczajną, zastępczą, aby pomagał biskupowi ordynariuszowi w zarządzaniu diecezją na całym jej obszarze. Biskup ma obowiązek zamianowania wikariusza generalnego, jeśli wymaga tego zarządzanie diecezją. Nominacji na ten urząd dokonuje biskup w sposób nieskrępowany, on też może go swobodnie usunąć (kan. 366 § 2). Co do zasady powinien być mianowany jeden wikariusz generalny; o czym wprost stanowi kan. 366 § 3. Dalej określa on, że może być mianowanych więcej wikariuszy, jeżeli wymaga tego różność obrządków lub wielkość terytorialna diecezji. W tym drugim przypadku wikariusze ci posiadają władzę solidarnie (*in solidum*), choć istnieje też inne rozwiązanie. Mogą mieć przydzielone pewne sprawy lub sprawować władzę nad pewnymi okręgami terytorialnymi. W przypadku nieobecności wikariusza generalnego, albo, gdy nie może on sprawować urzędu, biskup może wyznaczyć zastępcę na czas określony lub na stałe (kan. 366 § 3).

Wikariusz generalny powinien być kapłanem wybranym spośród diecezjalnego duchowieństwa świeckiego (*clero saeculari*), mieć przynajmniej ukończonych lat 30, a także posiadać wykształcenie teologiczne i prawne w zakresie prawa kanonicznego, (*in theologia et iure canonico*) być doktorem lub licencjatem, a przynajmniej mieć biegłość w tych dziedzinach. Ponadto powinien odznaczać się zdrową nauką (*sana doctrina*), uczciwością (*probitate*) roztropnością (*prudentia*) i doświadczeniem w załatwianiu spraw (*rerum gerenarium experientia commendatus*) (kan. 367 § 1)⁵.

W przypadku, gdy zarząd diecezji jest powierzony jakiemuś zakonowi, to wikariusz generalny może być członkiem tego zakonu (kan. 367 § 2). Nie należy go powierzać kanonikowi penitencjarzowi i krewnym biskupa, zwłaszcza w pierwszym i drugim stopniu pokrewieństwa (bratu, wujowi, bratankowi i siostrzeńcowi). Ponadto nie należy go powierzać duszpasterzom (proboszczom i innym duszpasterzom) poza koniecznymi przypadkami (kan. 367 § 3).

Wikariusz generalny na mocy swojego urzędu ma władzę w sprawach duchowych i doczesnych na terenie całej diecezji taką samą, jak biskup ordynariusz, chyba że biskup sobie zastrzegł jakąś jej część lub na mocy prawa wymaga ona specjalnego zlecenia (*mandatum speciale*) (kan. 368 § 1). Zlecenie biskupa może być ustne lub pisemne. Nie jest też potrzebne wyliczenie spraw, wystarczy tylko ogólna formuła⁶.

Według prawa, wikariusz generalny nie może: inkardynować lub ekskardynować duchownych (kan. 113), obsadzać urzędów kościelnych (kan. 152, 455), usuwać wikariuszów parafialnych (kan. 477), zwoływać synodu diecezjalnego (kan. 357), erygować stowarzyszeń kościelnych (kan. 686), rezerwować grzechów (kan. 893), udzielać dymisorii do święceń (kan. 958), pozwalać na udzielanie małżeństw tajemnych (kan. 1104), konsekrować miejsc świętych (kan. 1155), pozwalać na budowę kościoła (kan. 1162), ogłaszać relikwii za autentyczne (kan. 1283, 1285),

⁵ *Epitome iuris canonici*, t. 1, Paris 1937, s. 356.

⁶ H. P. Jone, *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 1, Paderborn 1950, s. 298-299; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 530.

erygować, a także łączyć i nadawać beneficjów (kan. 1414, 1423, 1432), instytucjonować prezentowanego (kan. 1466), pozwalać na zmianę beneficjów (kan. 1487), prowadzić spraw beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych (kan. 2002), wymierzać kar kościelnych (kan. 2220), rozgrzeszać w zakresie zewnętrznym apostatów, heretyków i schizmatyków (kan. 2314)⁷.

Wikariusz generalny nie ma z urzędu władzy ustawodawczej i sędowniczej⁸. Posiada władzę administracyjną. Może wykonywać reskrypty papieskie wysłane do biskupa lub poprzedniego rządcy diecezji, o ile w samym reskrypcie nie było wyraźnego zastrzeżenia. Przysługuje mu także władza, jaką Stolica Apostolska udziela miejscowemu ordynariuszowi, także o charakterze uprawnień stałych, udzielonych na zawsze lub na czas określony, lub na pewną ilość wypadków. Jeśli tylko nie zostały udzielone ze względu na przymioty osoby ordynariusza i nie zastrzeżono wyraźnie, że wygasają one po ustaniu jego władzy, to przysługują one także wikariuszowi generalnemu, zgodnie z przepisami kan. 66. (kan. 368 § 2).

Wikariusz generalny zdaje biskupowi relację z ważniejszych spraw kurialnych i powiadamia go o działaniach mających na celu zachowanie karność wśród duchownych i świeckich (kan. 369 § 1). Zgodnie z kan. 369 § 2 w nawiązaniu do kan. 44 § 2, wikariusz generalny stanowi niejako jedną osobę z biskupem, dlatego od decyzji wikariusza generalnego nie ma odwołania do biskupa lecz do Stolicy Apostolskiej⁹. Łaski, której odmówił wikariusz generalny nie może ważnie udzielić biskup, jeśli nie powiadomiono go o tej odmowie, i jeśli łaski odmówił biskup nie może jej ważnie udzielić wikariusz generalny bez zgody biskupa.

Kanon 370 określa prawa honorowe wikariusza generalnego. Ma on w obecności biskupa pierwszeństwo przed wszystkimi duchownymi diecezji, także w obecności prałatów i kanoników katedralnych i to nawet w chórze, czy przy czynnościach kapitulnych¹⁰. Ustępuje miejsca tylko biskupowi, jeśli sam nie posiada sakry biskupiej (kan. 370 § 1)¹¹. W kolejnym paragrafie określone zostały przywileje, gdy wikariusz generalny nie jest biskupem. Wówczas na czas trwania urzędu ma przywileje i oznaki protonotariusza apostolskiego¹² (kan. 370 § 2).

Wikariusz generalny traci swój urząd w następujących przypadkach: przez rezygnację zgodnie z przepisami prawa, przez odwołanie z urzędu przez biskupa z chwilą otrzymania wiadomości o tym fakcie i wskutek zawakowania stolicy biskupiej. Ponadto władza wikariusza generalnego jest w zawieszeniu ilekroć nastąpiło zawieszenie władzy samego biskupa ordynariusza (kan. 371)¹³.

⁷ *Epitome iuris canonici*, s. 357.

⁸ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 531.

⁹ A. Perlasca, *I vicari generali...*, s. 33, na Soborze Trydenckim wyjaśniono, że wikariusz generalny jest jak *alter ego* biskupa; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 531.

¹⁰ „Acta Apostolicae Sedis” (dalej: AAS), 23 (1931) s. 235.

¹¹ AAS, 11 (1919) s. 349, 16 (1924) s. 371.

¹² Przywileje protonotariusza apostolskiego określone zostały w motu proprio Piusa X *Inter multiplices* z 21 II 1905 (*Fontes* III, n. 665); Konstytucja Piusa XI *Ad incrementum* z 15 VIII 1934, AAS, 26 (1934) s. 497.

¹³ H. P. Jone, *Commentarium...*, s. 301.

2. Kanclerz i notariusze

Przepisy zawarte w art. 2 tej części Kodeksu dotyczą kanclerza, notariuszy i archiwum biskupiego (kan. 372-384). Określają one, że biskup musi obligatoryjnie ustanowić kanclerza, którego głównym zadaniem jest strzeżenie archiwum akt kurialnych i układanie akt w porządku chronologicznym, a także sporządzanie ich wykazów (kan. 372 § 1). W razie konieczności może mu być dodany pomocnik, który powinien nazywać się wicekanclerzem. Prawo w sposób jednoznaczny nie określa, czy powinien on być duchownym (kan. 372 § 2)¹⁴. Urząd kanclerza i notariusza jest urzędem w ścisłym tego słowa znaczeniu, nie jest beneficjum¹⁵.

Kanclerz musi być duchownym, który posiada święcenia kapłańskie (kan. 372 § 1) i, podobnie jak notariusze, musi mieć odpowiednie przymioty, jak nieposzlakowana sława (*integrae fama*) oraz być poza wszelkimi podejrzeniami (*omni suspicione maiores*) (kan. 373 §4). Choć tego kodeks w sposób wyraźny nie stwierdza, powinien mieć przymioty, które są potrzebne do sprawowania tego urzędu, czyli zdrowy rozsądek i wiedzę z zakresu prawa kanonicznego i teologii, bez której nie jest możliwe wypełnianie tego urzędu. Kanclerz sam jest z mocy prawa notariuszem (kan. 372 § 3)¹⁶.

Ponadto, biskup może, w myśl kan. 373 § 1, mianować innych notariuszy, których sporządzone pisma lub ich podpisy nadają dokumentowi charakter dokumentu publicznego (*subscriptio publicam fidem facit*). Zakres działania notariuszy zależy od decyzji biskupa i może dotyczyć wszystkich akt lub tylko spraw sądowych lub też tylko jednej sprawy (kan. 373 § 2)¹⁷. Notariuszem może być osoba świecka, która spełnia podane wyżej przymioty, gdyby nie było odpowiednich osób duchownych, przy czym do spraw karnych osób duchownych notariuszem musi być kapłan (kan. 373 § 3)¹⁸.

Kanclerz i notariusze mogą być usunięci lub zawieszani przez tego, kto ich ustanowił, jego następców lub przez wikariusza kapitulnego, sprawującego władzę w diecezji podczas *sede vacante*; wikariusz kapitulny może tego dokonać tylko za zgodą kapituły katedralnej (kan. 373 § 5).

Kanon 374 wylicza jakie obowiązki mają spełniać notariusze. Są one następujące: spisywać akta, czyli dokumenty w sprawie rozporządzeń i powiadomień sądowych, dekrety, wyroki i wszystko, co wymaga ich pomocy (n. 1), wiernie redagować na piśmie określoną sprawę, oraz podpisywać z zaznaczeniem miejsca, dnia, miesiąca i roku jego sporządzenia (n. 2), okazywać na żądanie akta lub dokumenty tym, którzy prawnie o to proszą, a w przypadku sporządzania odpisów poświadczać ich autentyczność (n. 3).

Notariusz może wypełniać ważnie swój urząd na terytorium biskupa, który go ustanowił lub w przeznaczonych sprawach, dla której został mianowany (kan. 374 § 2).

¹⁴ A. Perlasca, *La funzione notarile del cancelliere e degli altri notai della curia*, „Quaderni di diritto ecclesiale”, 14 (2001) s. 129.

¹⁵ F. Bączkiewicz, *Prawo*, s. 533-534.

¹⁶ H. P. Jone, *Commentarium...*, s. 301-302.

¹⁷ F. X. Wernz, P. Vidal, *Ius Canonicum*, t. 2, Romae 1928, s. 687-690; S. D'Angelo, *La Curia diocesana a norma del codice di Diritto Canonico*, Giarre 1922, s. 28-33.

¹⁸ A. Perlasca, *La funzione notarile...*, s. 129.

3. Archiwum

Dalsza część artykułu 2 dotyczy funkcjonowania archiwów. W każdej kurii diecezjalnej powinno być archiwum zakładowe i archiwum tajne¹⁹. Kanon 375 określa, że archiwum zakładowe powinno być utworzone w miejscu bezpiecznym i wygodnym (*in loco tuto ac commodo*), w którym przechowywane są starannie wszystkie dokumenty i pisma odnoszące się do spraw diecezjalnych, tak duchowych jak i doczesnych. Są one odpowiednio uporządkowane i strzeżone (kan. 375 § 1). Należy sporządzać inwentarze archiwum, czyli jak zaznaczono w kan. 375 § 2 spis pism i dokumentów wraz z ich krótkim streszczeniem. Ponadto kan. 376 § 1 nakładał obowiązek uzupełniania spisu – w czasie dwóch pierwszych miesięcy każdego roku – o dokumenty z poprzedniego roku lub pominięte we wcześniejszym spisie. Ten sam kanon nakładał obowiązek na ordynariusza, aby jak najtroskliwiej dbał o dokumenty i dołożył niezbędnych starań, aby dokumenty rozproszone na terenie diecezji wróciły do archiwum (kan. 376 § 2).

Kolejne przepisy dotyczą problematyki bezpieczeństwa archiwum. Powinno być ono zamknięte na klucz i nikomu nie wolno tam wchodzić bez zezwolenia biskupa lub wikariusza generalnego i kanclerza jednocześnie. Klucz do niego może mieć tylko kanclerz (kan. 377). Kodeks przyjmuje jako zasadę, że złożonych w archiwum dokumentów nie wolno wynosić. Kanon 378 § 1 określa, że na wypożyczenie akt z archiwum musi wyrazić zgodę biskup lub wikariusz generalny. Powinny być one oddane w ciągu trzech dni, przy czym termin ten może zostać przedłużony przez biskupa, na co powinien on wyrazić zgodę, a decyzję o tym podejmować z ostrożnością (*prorogatio nonnisi moderate concedatur*). W razie wypożyczenia akt z archiwum osoba to czyniąca powinna pozostawić u kanclerza własnoręcznie podpisany rewers (kan. 378 § 2).

W kurii znajduje się także drugie archiwum – archiwum tajne, które umiejscowione jest w osobnym pomieszczeniu zamykanym na dwa zamki, bądź w archiwum zakładowym, w którym znajduje się kasa pancerna, dobrze zamknięta i umocowana, żeby jej nie można było łatwo wynieść. W niej powinny znajdować się dokumenty mające charakter tajny. Według prawa, znajdować się tam powinny: dyspensy udzielone w zakresie wewnętrznym pozasakramentalnym (kan. 991 § 4), reskrypty (kan. 1047), akta małżeństw tajnych (kan. 1107), dokumenty procesowe (kan. 1645 § 2, 1946 § 2 nn. 1, 2), napomnienia i nagany (kan. 2309 § 5)²⁰. Także w tym archiwum powinien znajdować się inwentarz (kan. 379 § 2). Prawodawca w kan. 379 § 1 określa, że co roku powinny zostać spalone akta z tego archiwum, dotyczące spraw karnych i obyczajowych, lub odnoszące się do osób zmarłych albo spraw zakończonych, gdy od wyroku skazującego minęła karencja 10 lat. Wówczas należy zostawić krótkie streszczenie oraz sentencję wyroku skazującego²¹.

Sposób zabezpieczenia tajnego archiwum został precyzyjnie określony w kan. 379 §§ 3, 4. Jest ono zamykane na dwa klucze, z których jeden ma biskup lub

¹⁹ *Epitome iuris canonici*, s. 359.

²⁰ Gonzalez, *De archivo secreto episcoporum*, „Ius Pontificium”, 20 (1940) s. 148; H. P. Jone, *Commentarium...*, s. 304.

²¹ Tamże, s. 149. Wyjaśnienia tego kanonu dokonała Papieska Komisja do autentycznej interpretacji Kodeksu Prawa Kanonicznego w dniu 5 VIII 1941, AAS, 23 (1941) s. 378.

administrator apostolski, a drugi wikariusz generalny lub w przypadku jego braku – kanclerz. Sam biskup lub administrator apostolski ma dostęp do tego archiwum. Może zażądać drugiego klucza i osobiście, sam jeden (*ipse solus*) przeglądać znajdujące się tam akta. Kolejny kanon zawiera supozycje przyszłościowe i nakłada na biskupa obowiązek, aby natychmiast po objęciu rządów w diecezji (*statim a capta possessione*) wyznaczył kapłana, który by na wypadek opróżnienia diecezji lub niemożności sprawowania urzędu przez biskupa (*sede vacante aut impedita*) przechowywał jego klucz do tajnego archiwum²².

W kan. 381 zawarto wskazania na wypadek opróżnienia stolicy biskupiej. W przypadku zamianowania administratora apostolskiego, kapłan, który posiada klucz do archiwum tajnego wręcza go nowo mianowanemu rządcy diecezji. Na wypadek sieroctwa diecezji lub uniemożliwienia rządów, stosowanie do kan. 429 § 1, klucz przekazuje duchownemu delegowanemu przez biskupa, albo zatrzymuje u siebie, gdy władzę sprawuje wikariusz generalny (kan. 381 § 1 n. 1). Natomiast, gdy władzę przejął wikariusz kapitulny, to kapłan ten powinien przekazać klucz temu wikariuszowi, a wikariusz generalny lub kanclerz powinien przekazać klucz, będący w ich posiadaniu, pierwszemu prałatowi kapituły lub najstarszemu na urzędzie konsultorowi diecezjalnemu. Zanim klucze do archiwum zostaną wręczone komukolwiek z wymienionych wyżej dostojników, wikariusz generalny, kanclerz i wspomniany wyżej kapłan są zobowiązani do opieczętowania tego archiwum pieczęciami kurialnymi (kan. 381 § 2), aby nikt z niego nie korzystał. Jedynie wikariusz kapitulny, w razie konieczności, w obecności dwóch kanoników lub konsultorów diecezjalnych może otworzyć to archiwum i przeglądać znajdujące się tam dokumenty, nie zabierając ich. Po tej czynności archiwum musi być na nowo opieczętowane (kan. 382 § 1). Po przybyciu nowego biskupa, wikariusz kapitulny ma obowiązek wyjaśnienia, z jakich powodów naruszona została pieczęć i otwarto archiwum tajne (kan. 382 § 2)²³. Z przepisem tym złączona jest także kara ekskomuniki zastrzeżonej Stolicy Apostolskiej. Zawarta jest ona w kan. 2405, który określa, że jeśli ktoś – także wikariusz kapitulny albo inni członkowie kapituły – zabrał, zniszczył, ukrył lub zmienił co do istoty jakiś dokument, to popada z mocy samego prawa w ekskomunikę, a ordynariusz może go pozbawić urzędu lub beneficjum²⁴.

Kolejne kanony dotyczą innych archiwów kościelnych znajdujących się na terenie diecezji. Prawodawca kościelny w sposób ogólny ustanawia biskupa diecezjalnego, jako tego, który ma czuwać nad dokumentami, wytworzonymi w podległych mu instytucjach i sporządzaniem ich spisów. Archiwa te powinny znajdować się przy kościele katedralnym, kolegiackim, parafialnym, jak również przy bractwach i zakładach pobożnych. Inwentarz każdego z nich ma być sporządzony w dwóch egzemplarzach, z których jeden powinien znajdować się w archiwum diecezjalnym, a drugi w archiwum miejscowym (kan. 383 § 1). W archiwach tych powinny panować zasady tożsame z archiwum diecezjalnym. I podobnie jak

²² H. P. Jone, *Commentarium...*, s. 305.

²³ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 535-536.

²⁴ H. P. Jone, *Commentarium...*, s. 306.

w archiwum diecezjalnym, nie można z nich wynosić dokumentów, chyba że zastosowane zostaną przepisy zawarte w kan. 378. Ponieważ te archiwa nie są tajne, można przeglądać w nich dokumenty oraz żądać wydania kopii, przy czym koszt ich wykonania przechodzi na osobę proszącą (kan. 384 § 1). Przy wydawaniu kopiiowanych dokumentów osoby sprawujące nadzór nad archiwami powinny stosować się do przepisów władzy duchownej, a w razie wątpliwości zasięgać rady ordynariusza (kan. 384 § 2).

4. Egzaminatorzy synodalni i proboszczowie konsultorzy

Kodeks przewiduje istnienie w diecezji obligatoryjnie dwóch zespołów konsultacyjnych, które mają służyć biskupowi pomocą w wykonywaniu pasterskiej pieczy. Obydwa wymienione zostały w art. 3, który nosi tytuł „O egzaminatorach synodalnych i proboszczach konsultorach”. Obowiązkiem egzaminatorów synodalnych jest egzaminowanie kandydatów na proboszczów i branie udziału w procesach administracyjnych zgodnie z kan. 2147. Ponadto, biskup może im zlecić egzaminowanie kandydatów do święceń, kapłanów proszących o władzę do spowiadania, głoszenia kazań, jak również innych kapłanów zobligowanych do odbycia egzaminów zgodnie z kan. 130, czyli przez trzy lata po ukończeniu studiów teologicznych (kan. 389). Natomiast proboszczowie konsultorzy biorą udział w procesach administracyjnych, ilekroć proboszcz nieusuwalny wniesie rekurs przeciwko dekretowi (kan. 2153) lub proboszcz usuwalny nie chce zgodzić się na przeniesienie (kan. 2165)²⁵.

W każdej diecezji powinni być egzaminatorzy synodalni i proboszczowie konsultorzy mianowani na synodzie na wniosek biskupa i przez ten synod zatwierdzeni (kan. 385 § 1). Ich liczba zależy od roztropności biskupa, przy czym Kodeks nakłada ograniczenia, że nie może być ich mniej niż 4, a więcej niż 12 (kan. 385 § 2). Jeśli ich liczba zmniejszy się między synodami z powodu ustąpienia, śmierci itd., to biskup może mianować innych po konsultacji z kapitułą katedralną. Noszą oni nazwę prosynodalnych (kan. 386). Czas trwania ich urzędów wynosi 10 lat lub jest krótszy, gdy zwołany został nowy synod diecezjalny. Wówczas urzędnicy mogą dokończyć rozpoczęte sprawy i być wybranymi na kolejną kadencję (kan. 387). Mogą być także usunięci przez biskupa, ale tylko z ważnej przyczyny, po zasięgnięciu rady kapituły katedralnej (kan. 388). Egzaminatorzy synodalni i proboszczowie konsultorzy powinni spełniać następujące warunki: być dobrego imienia, roztropni, wykształceni i biegli w prawie kanonicznym. Nie wypada, aby urząd ten powierzono wikariuszowi generalnemu, oficjałowi lub kanclerzowi. Ta sama osoba może być egzaminatorem synodalnym i proboszczem konsultorem, ale nie w tej samej sprawie (kan. 390).

²⁵ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 538.

BIBLIOGRAFIA**Źródła drukowane**

Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Epitome iuris canonici, t. 1, Paris 1937.

Opracowania

D'Angelo Sosio, *La Curia diocesana a norma del codice di Diritto Canonico*, Giarre 1922.

Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957.

Gonzalez, *De archivo secreto episcoporum*, „*Ius Pontificium*”, 20 (1940).

Jone Heriberto P., *Commentarium in Codicem Iuris Canonici*, t. 1, Paderborn 1950.

Mussone Davide, *L'ufficio del vicario generale. Nel Codice di Diritto Canonico del 1917 e del 1983*, Città del Vaticano 2000.

Paolis Velasio de, *La natura della potestà del vicario generale. Analisi storico-critica*, Roma 1966.

Perlasca Alberto, *I vicari generali ed episcopali*, „*Quaderni di diritto ecclesiale*”, 18 (2005) s. 31-54.

Perlasca Alberto, *La funzione notarile del cancelliere e degli altri notai della curia*, „*Quaderni di diritto ecclesiale*”, 14 (2001) s. 128-143.

Sitarz Mirosław, *Słownik prawa kanonicznego*, Warszawa 2004.

Wernz Francisco Xaverio, Vidal Petro, *Ius Canonicum*, t. 2, Romae 1928.

METROPOLIA GNIEŹNIĘSKA

Łukasz Krucki

JAK POWSTAŁA KURIA ARCYBISKUPIA W GNIEŹNIE? O USTANOWIENIU CENTRALNEGO URZĘDU ARCHIDIECEZJI GNIEŹNIEŃSKIEJ W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM

W badaniach nad ustrojem i organizacją archidiecezji gnieźnieńskiej okresu międzywojennego istotnym problemem okazuje się tematyka funkcjonowania centralnego urzędu diecezjalnego – konsystorza generalnego, przekształconego w 1927 r. w Kurię Arcybiskupią w Gnieźnie. Zagadnienie to, choć wzbudziło już zainteresowanie m.in. Stanisława Wilka SDB¹, nadal pozostawia wiele kwestii, na które należy zwrócić uwagę, aby zrozumieć istotę przemian, jakie dokonały się w strukturze i funkcjonowaniu głównego organu wspomagającego ordynariusza w wypełnianiu jego obowiązków administracyjnych i sądowniczych. Nie bez znaczenia w tej transformacji okazała się promulgacja Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.², a także chęć zniwelowania przez kard. Edmunda Dalbora i kard. Augusta Hlonda skutków ponad stuletniej dominacji pruskiej w Wielkopolsce, która mocno odcisnęła się także na sposobie zarządzania archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską³.

W tym miejscu, gwoli ścisłości, należy zaznaczyć, że od 1821 r. archidiecezja gnieźnieńska – na mocy bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* – została złączona unią personalną (*aeque principaliter*) z podniesioną wówczas do rangi archidiecezji, archidiecezją poznańską. Wprawdzie tenor bulli stanowił, iż obie wielkopolskie archidiecezje miał łączyć jedynie wspólny ordynariusz, przy zachowaniu odrębności urzędów centralnych, a więc konsystorza, kapituł, seminariów duchownych oraz biskupów pomocniczych i w czasie wakatu także osobnych wika-

---

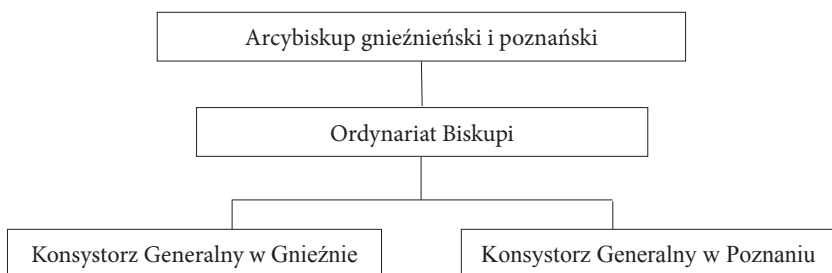
¹S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja archidiecezji pod rządami kard. Edmunda Dalbora i kard. Augusta Hlonda*, Lublin 1987, s. 30-37; tenże, *Archidiecezja gnieźnieńska pod rządami arcybiskupów: Edmunda Dalbora (1915-1926) i Augusta Hlonda (1926-1948)*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk i J. Górny, Gniezno 2000, s. 384-387.

²*Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917 (dalej: CIC).

³B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 120-121.

riuszy kapitulnych⁴, to jednak względy praktyczne sprawiły, że z czasem zarzucono ten model i zaczęto wprowadzać – na wzór niemiecki – rozwiązania ułatwiające zarząd dwoma rozległymi archidiecezjami. W konsekwencji takiej polityki ustanowiono Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu, który stanowił urząd nadrzędny w stosunku do Konsystorza Generalnego w Gnieźnie i Konsystorza Generalnego w Poznaniu (zob. Schemat nr 1).

Schemat nr 1. Struktura organizacyjno-administracyjna archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej do 31 I 1927 r.

Skoro Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu, istniejący do 1927 r., zajmował taką pozycję w strukturze administracyjnej obu wielkopolskich archidiecezji, stąd też trzeba poświęcić mu nieco uwagi. Mimo że powstał stosunkowo późno, bo dopiero w połowie XIX w.⁵, to jednak spełniał funkcję sekretariatu arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego (*Curia Archiepiscopalis*). Rola ta zresztą przyczyniła się do tego, że w początkowej fazie istnienia urzędu nazywano go Biurem Prezydialnym Arcybiskupa. W jego skład wchodził – poza ordynariuszem – najpierw jeden, później dwaj radcy ordynariatu, sekretarz, registrator i kancelista. Urzędnicy ci odpowiadali za przedkładanie ordynariuszowi spraw napływających z konsystorza (gnieźnieńskiego i poznańskiego), które należało rozpatrzyć w trybie pilnym, a następnie procedowanie ich zgodnie z wolą i nakazem arcybiskupa⁶. Gdy rosła liczba spraw napływających z konsystorza, mimowolnie rozrastała się liczba pracowników ordynariatu. Z czasem wymusiło to przeprowadzenie stosownych reform, usprawniających funkcjonowanie urzędu. Dokonał ich abp Juliusz Dinder (1886-1890), gdy po doświadczeniach wyniesionych z okresu kulturkampfu umocniło się znaczenie ordynariatu, odgrywającego – na wzór podobnych instytucji niemieckich – naczelną rolę administracyjną dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej. Odtąd była to tzw. Rada Ordynariatu (*Consilium Ordinariatus*). Pa-

⁴ L. Grochowski, *Kryzys i reorganizacja archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1793-1833*, „Nasza Przeszłość”, t. 24 (1966) s. 241.

⁵ Według Stanisława Wilka Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu został utworzony na początku arcybiskupich rządów Leona Przyłuskiego (1845-1865). Zob. S. Wilk, *Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 127.

⁶ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK) t. 64 (1995) s. 42.

miętać jednak należy, że przyjęła ona dwojaką formę – szerszą i węższą. W ujęciu szerszym Ordynariat Arcybiskupi składał się z ordynariusza, członków Rady Ordynariatu, pracowników kancelarii i kapelana arcybiskupa, będącego jednocześnie sekretarzem urzędu. Praktycznie ograniczał się on w swoim funkcjonowaniu do węższego grona, skupionego wokół Rady Ordynariatu i obradującego pod przewodnictwem ordynariusza⁷. W skład Rady Ordynariatu wchodził: arcybiskup (jako prezes), wiceprezes oraz radcy⁸. Członkowie rady zbierali się co środę i obradowali nad aktualnymi sprawami administracyjnymi, choć ostateczny głos należał zawsze do ordynariusza⁹. Praktyka ta, jako spełniająca nałożone na nią zadania, została podtrzymana także za rządów następcy Dindera – abp. Floriana Stablewskiego (1891-1906)¹⁰.

Po śmierci F. Stablewskiego, w związku z przedłużającym się *sede vacante*, działania wikariuszy kapitulnych archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej przyczyniły się do powstania oddzielnych sądów administracyjnych dla Gniezna i Poznania. W świetle dekretu Kongregacji Konsystorialnej *Maxima cura* były one niezależne od konsystorza i tworzyły odrębną sekcję Ordynariatu Arcybiskupiego w Poznaniu. Rozpatrywały one jednak sprawy zastrzeżone dla ordynariusza, ze szczególnym uwzględnieniem kwestii odnoszących się do usunięcia z beneficjum (bądź też nie) proboszcza usuwalnego, kiedy ten nie chciałby się zgodzić na przeniesienie oraz kiedy proboszcz nieusuwalny wniósł rekurs przeciw dekretowi admonicji. Spraw tych jednak nie było wiele, stąd też funkcjonowanie sądów administracyjnych przeszło niemal bez echa¹¹. Niemniej trzeba o nich pamiętać przynajmniej z dwóch powodów. Po pierwsze stanowiły one oddzielne instytucje dla każdej z wielkopolskich archidiecezji (składające się z dwóch gremiów: egzaminatorów i konsultorów) oraz przywoływane były w archidiecezjalnych elenchach¹². W przypadku archidiecezji gnieźnieńskiej, do 1922 r. informacje o nich podawano wraz z danymi odnoszącymi się do Konsystorza Generalnego w Gnieźnie (aczkolwiek

⁷ S. Wilk, *Ordynariat Arcybiskupi...*, s. 129.

⁸ Dla przykładu w 1926 r., a więc tuż przed likwidacją Ordynariatu Arcybiskupiego, *Consilium Ordinariatuum* tworzyli: prezes – abp August Hlond, wiceprezes – Stanisław Łukomski, biskup pomocniczy poznański oraz 5 radców: Antoni Laubitz, biskup pomocniczy gnieźnieński i wikariusz generalny gnieźnieński; Czesław Meysner, wikariusz generalny poznański; Stanisław Adamski, prepozyt Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu; Franciszek Ruciński, kanonik Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu; Henryk Zborowski, kanonik Kapituły Metropolitalnej w Poznaniu. Zob. *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis pro anno Domini 1926* (dalej: EAGP), Posnaniae 1926, s. 85.

⁹ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska...*, s. 25.

¹⁰ K. Śmigiel, *Florian Stablewski. Arcybiskup gnieźnieński i poznański 1841-1906*, Gniezno 1993, s. 95.

¹¹ L. Wilczyński, *Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu i Kancelaria Prymasa Polski w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, 1 (2003) s. 265.

¹² Dla przykładu w 1918 r. egzaminatorami w Sądzie Administracyjnym w Gnieźnie byli: ks. Leon Kretschmer, ks. Ignacy Goczkowski, ks. Grzegorz Beyer, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Teodor Taczak, ks. Andrzej Ussorowski, ks. Jan Opieliński, ks. Antoni Duliński, ks. Stanisław Kopernik, ks. Edmund Gryglewicz, ks. Stanisław Lisiecki. Urząd konsultorów pełnili natomiast: ks. Bronisław Echaust, ks. Karol Bobowski, ks. Antoni Laubitz, ks. Andrzej Ussorowski. Zob. EAGP, 1918, s. 11.

mu nie podlegały!), następnie czyniono to w ramach omówienia struktur Ordynariatu Arcybiskupiego, jak to było przyjęte w archidiecezji poznańskiej¹³.

Reorganizacji struktur ordynariatu, nadal jako urzędu nadrzędnego w stosunku do Konsystorza Generalnego w Gnieźnie i Konsystorza Generalnego w Poznaniu, dokonał kard. E. Dalbor. W 1925 r. określił on jego skład, włączając w jego kolegium siebie, dwóch radców ordynariatu, asesora, pracowników kancelarii (dyrektora, 3 sekretarzy, woźnego), członków Rady Ordynariatu (wiceprzewodniczącego i 5 radców) oraz członków sądów administracyjnych. W ten sposób prymas pragnął uczynić z ordynariatu jedynie organ doradczy arcybiskupa, a sprawy administracyjne przenieść do odpowiednich decernatów usytuowanych w konsystorzach gnieźnieńskim i poznańskim. Następca kard. E. Dalbora – A. Hlond, po czterech miesiącach sprawowania rządów, definitywnie jednak rozwiązał Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu. Jego agendy rozdzielił między konsystorze, które jednocześnie przemianował na kurie arcybiskupie. Ustanowił ponadto Kancelarię Prymasa Polski, która nie miała już charakteru nadrzędnego w stosunku do żadnej z kurii arcybiskupich, a jedynie stanowiła ciało doradcze arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego, prymasa Polski¹⁴.

Omówiwszy specyficzną pozycję ordynariatu w strukturze administracyjnej wielkopolskich archidiecezji, można przejść do przedstawienia przeobrażeń, jakie dokonały się w okresie dwudziestolecia międzywojennego względem gnieźnieńskiego konsystorza, przekształconego ostatecznie w Kurię Arcybiskupią w Gnieźnie.

Tak jak w każdej diecezji, tak i w archidiecezji gnieźnieńskiej konsystorz generalny odgrywał istotną rolę w sprawach administracyjno-sądowniczych. Do 1920 r. był on urzędem, któremu podlegały zarówno sprawy administracyjne, jak i sądowe. Stąd też w jego skład wchodził: wikariusz generalny, oficjał, od 2 do 4 radców, syndyk i justycjariusz, 12 sędziów prosynodalnych, fiskał, obrońca węzła małżeńskiego, notariusz, pracownicy kancelarii konsystorskiej, 11 egzaminatorów prosynodalnych oraz od 9 do 12 cenzorów ksiąg religijnych. W Konsystorzu Generalnym w Gnieźnie funkcjonowały również dwa trybunały kościelne – sąd do spraw spornych i karnych duchowieństwa oraz sąd do spraw małżeńskich. O ile pierwszy ze wspomnianych angażował w różnych okresach zmienną liczbę sędziów, o tyle drugi miał określoną strukturę. Składał się z przewodniczącego, którym nigdy nie był jednak oficjał, dwóch sędziów-asystentów, obrońcę węzła małżeńskiego oraz notariusza¹⁵. Stan ten utrzymał się, jak już wspomniano do 1920 r., gdy pod wpływem kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. wydzielono z Konsystorza Generalnego w Gnieźnie Arcybiskupi Sąd Duchowny. Na czele tego trybunału biskupiego stanął wikariusz sądowy (oficjał), który z mocy prawa posiadał władzę sądenia na terenie całej archidiecezji gnieźnieńskiej. Bez zmian pozostała natomiast struktura konsystorza gnieźnieńskiego odpowiedzialna za sprawy admini-

¹³ C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926). Pierwszy Prymas Polski Odrodzonej*, Poznań 2004, s. 314.

¹⁴ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska...*, s. 27.

¹⁵ Tamże, s. 30.

stracyjne. Skład personalny Konsystorza Generalnego w Gnieźnie w pierwszych latach niepodległej Polski (do jego likwidacji w 1927 r.) obrazuje tabela nr 1.

Tabela nr 1. Obsada personalna Konsystorza Generalnego w Gnieźnie

Funkcja		Imię i nazwisko urzędnika	
		1918	1927
Wikariusz generalny		bp Wilhelm Kloske	bp Antoni Laubitz
Oficjał		ks. Leon Kretschmer	–
Radcy konsystorscy		ks. Ignacy Goczkowski, ks. Teodor Taczak, ks. Wiktor Jasiński, Stanisław Szczaniecki	ks. Stanisław Kopernik, ks. Tadeusz Styczyński, vacat vacat 4 z sędziów prosynodalnych
Kancelaria	dyrektor	ks. Antoni Duliński	ks. Antoni Kolczewski
	skarbnik	Jan Likowski	ks. Józef Zakrzewski
	rachmistrz I	Franciszek Smodlibowski	vacat
	rachmistrz II	ks. A. Duliński	vacat
	registrator	Dominik Czyżewski	ks. Maksymilian Koncewicz
	pomocnik registratora	ks. Maksymilian Koncewicz	ks. Antoni Kolczewski
	sekretarz I	Mateusz Budzyński	Jan Likowski
	sekretarz II	Jan Berger Ludwik Leichert (<i>ad interim</i>)	vacat
	woźny	Marcin Garniec	brak danych
Sąd do spraw spornych i karnych duchowieństwa	sędziowie prosynodalni	ks. Leon Kretschmer, ks. Ignacy Goczkowski, ks. Wiktor Jasiński, ks. Grzegorz Beyer, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Teodor Taczak, ks. Jan Opieliński, ks. Antoni Laubitz, ks. Bronisław Echaust, ks. Andrzej Ussorowski, ks. Karol Bobowski, ks. Jan Piotrowicz	ks. Grzegorz Beyer, ks. Jan Hohmann, ks. Leon Fuhrmann, ks. Stanisław Kubski, ks. Zygmunt Wierzbicki, ks. Witold Nowakowski, ks. Tadeusz Malczewski, ks. Konstanty Nowak, ks. Marcei Kowalski, ks. Mateusz Zabłocki
	zarządca majątkiem kościelnym	ks. Antoni Duliński	brak danych

Sąd dla spraw małżeńskich	przewodniczący	ks. Teodor Taczak	ks. Leon Łagoda
	asystent I	ks. Ignacy Goczkowski	brak
	asystent II	ks. Grzegorz Beyer	brak
	obrońca wężła	ks. Stanisław Krzeszkiewicz	ks. Stanisław Krzeszkiewicz
	notariusz	ks. Antoni Duliński	ks. Antoni Kolczewski
Egzaminatorzy prosynodalni	ks. Leon Kretschmer, ks. Ignacy Goczkowski, ks. Grzegorz Beyer ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Teodor Taczak, ks. Andrzej Ussorowski, ks. Jan Opieliński, ks. Antoni Duliński, ks. Stanisław Kopernik, ks. Edmund Gryglewicz, ks. Stanisław Lisiecki	ks. Leon Kretschmer, ks. Grzegorz Beyer, ks. Leon Fuhrmann, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Stanisław Kopernik, ks. Jan Opieliński	
Cenzorzy ksiąg religijnych	bp Wilhelm Kloske, ks. Leon Kretschmer, ks. Wiktor Jasiński, ks. Teodor Taczak, ks. Stanisław Kopernik, ks. Jan Opieliński, ks. Andrzej Ussorowski, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Ludwik Sołtysiński, ks. Jan Piotrowicz, ks. Sylwester Szudziński, ks. Antoni Duliński,	ks. Leon Kretschmer, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Stanisław Kopernik, ks. Jan Opieliński, ks. Ludwik Sołtysiński, ks. Jan Piotrowicz	

Źródło: EAGP, 1918 i 1927.

Z zachowanych instrukcji przeznaczonych dla niższych i wyższych urzędników konsystorza generalnych w Gnieźnie i Poznaniu wynika jasno, że za jakość pracy w konsystorzu odpowiedzialny był wikariusz generalny (będący do 1920 r. także oficjałem)¹⁶. To on organizował i kontrolował pracę w instytucji. Czynił to na mocy kompetencji przyznanych mu przez arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego, które zazwyczaj były bardzo szerokie. Należało do nich m.in. udzielanie instytucji na beneficja, zatwierdzanie wszelkiego rodzaju fundacji na rzecz Kościoła, erekcja nowych beneficjów, łączenie ich lub ewentualny podział, zatwierdzanie kontraktów dotyczących własności kościelnej, przydzielanie księżom placówek wikariackich, wydawanie zaświadczeń o odbytych egzaminach oraz innych dokumentów (np. aprobat do słuchania spowiedzi), udzielanie dyspens. Arcybiskupi gnieźnieńscy i poznańscy zarezerwowali dla siebie tylko nominacje na kanoników oraz mianowanie wyższych urzędników konsystorskich. Pozostałe nominacje i za-

¹⁶ K. Śmigiel, *Instrukcje służbowe dla niższych i wyższych urzędników Konsystorza w Gnieźnie i Poznaniu z 1831 r.*, „Studia Gnesnensia”, 21 (2007) s. 343.

dania administracyjne scedowali na kolejnych wikariuszy generalnych¹⁷. Ci jednak nie pozostawali osamotnieni. Do pomocy w pracach kurialnych posiadali ustanowionych przez ordynariusza pracowników merytorycznych konsystorza (radców konsystorskich), którzy rekrutowali się najczęściej z członków gnieźnieńskich kapituł (katedralnej i kolegiackiej), legitymujących się odpowiednim cenzusem naukowym oraz przygotowaniem praktycznym. Radcy konsystorscy zajmowali się wszystkimi sprawami, napływającymi do nich z podległych im dekanatów (z wyłączeniem spraw personalnych, bo tymi zajmował się osobiście wikariusz generalny). Sprawy jednego dekanatu nazywano decernatem, stąd też, gdy radcy konsystorskiemu podlegało od 3 do 6 (czasami nawet 8) dekanatów, mówiono, iż odpowiada on za 3-6 decernatów. System ten nie był jednak ergonomiczny i sprawiał radcom wiele trudności. Przedkładane do konsystorza sprawy charakteryzowały się bowiem znaczną różnorodnością, z którą musiał zmierzyć się jeden urzędnik. Pomocna w prawidłowym załatwieniu przedłożonych spraw stawała się wówczas kancelaria konsystorza. Na jej czele stał dyrektor, a więc urzędnik decyzyjny, którego w pracy wspomagali dodatkowo sekretarze (kanceliści), rachmistrze (ekonomowie), skarbnik oraz registrator (archiwista) wraz ze swoim pomocnikiem, będącym najczęściej gońcem. W skład konsystorza wchodził również woźny, który czuwał, aby w urzędzie panował ład i porządek. Zauważyć należy, że na niektórych stanowiskach zatrudniano osoby świeckie, także kobiety. Praca konsystorza trwała przez cały rok, z tym jednak, że w okresie letnim (przełom lipca i sierpnia) urzędnicy udawali się na urlop, a w instytucji pozostawali tylko pracownicy „dyżurujący”. Załatwiali oni jedynie najpilniejsze sprawy. Ukonstytuowany w ten sposób styl pracy konsystorza gnieźnieńskiego przetrwał czas zaborów i utrzymał się do momentu objęcia rządów w archidiecezji przez A. Hlonda, który stosownie do kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. postanowił ostatecznie zreformować centralny urząd administracyjny w najstarszej polskiej archidiecezji¹⁸.

Wkrótce po objęciu rządów nad archidiecezjami gnieźnieńską i poznańską (2 X 1926), prymas A. Hlond przedsięwziął działania, które miały ułatwić administrowanie nimi, a także dostosować ich strukturę organizacyjną do wymogów obowiązującego powszechnie prawa kościelnego. W tym celu 21 I 1927 r. wydał dekret, którym stanowił:

Pragnąc osiągnąć większą jedność w wewnętrznym zarządzie obu archidiecezjami i przez uproszczenie procedury kancelaryjnej umożliwić szybsze, załatwianie aktów, zwijam z dniem 31 stycznia b.r. Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu i przekazuję jego dotychczasowe sprawy odnośnym konsystorzom, które będą nosiły nazwę:

^a-**Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie i**

Kuria Arcybiskupia w Poznaniu^a.

Na czele obu Kurii Arcybiskupich stoją księża wikariusze generalni, których stosunek do ordynariusza określony jest osobnym dekretem. Sprawy

^{a-a} Wyróżnienie poczynione w oryginalnym tekście.

¹⁷ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska...*, s. 32.

¹⁸ Tenże, *Kancelaria konsystorska...*, s. 45-46.

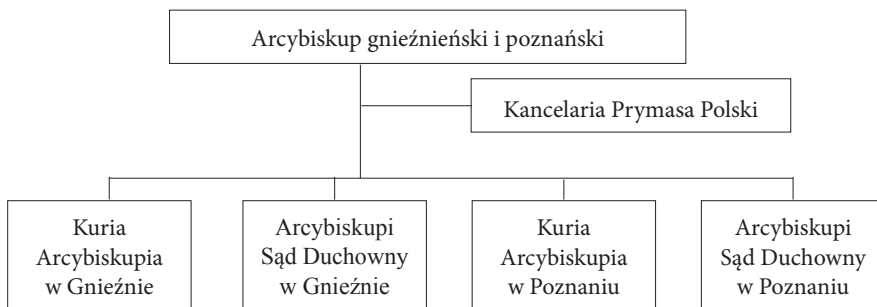
w kuriach arcybiskupich dzielą się na referaty, które powierzam powołanym przez siebie referentom, czyli radcom kurii arcybiskupich. Osobny regulamin wewnętrzny normuje tryb załatwiania spraw w kuriach arcybiskupich.

Każda kuria arcybiskupia ma swą kasę, do której wpłacać należy wszystkie kolekty, podatki kościelne i taksy danej archidiecezji.

Przyboczna »Kancelaria Prymasowska« załatwiać będzie sprawy Seminarium Arcybiskupiego w Poznaniu i nadzór nad administracją jego majątkami, oraz wszystkie sprawy niezwiązane z wewnętrznymi zarządem obu archidiecezjami¹⁹.

Zaprowadzoną przez prymasa A. Hlonda reformę można zobrazować za pomocą schematu nr 2. W założeniu ma on przybliżyć zamysł modernizacyjny arcybiskupa, a także odtworzyć strukturę organizacyjną archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej, która w nich obowiązywała po 31 I 1927 r.

Schemat nr 2. Struktura organizacyjno-administracyjna archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej po 31 I 1927 r.

W świetle tegoż schematu można dostrzec, że reforma administracyjna i organizacyjna A. Hlonda ogniskowała się na kwestii dowartościowania urzędów centralnych archidiecezji (konsystorzcy przemianowanych na kurie) kosztem nadrzędnej instytucji, którą był Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu; powstała w 1927 r. Kancelaria Prymasa Polski nie przejęła bowiem uprawnień tegoż organu²⁰. Kwestie związane z administracją archidiecezji gnieźnieńskiej zostały w całości powierzone Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie, gdy sprawy sądowe scedowano jeszcze w 1920 r. na Sąd Arcybiskupi w Gnieźnie. Zaprowadzona reorganizacja znalazła dodatkowo swoje umocowanie prawne w specjalnej dyrektywie odnoszącej się do sposobu

¹⁹ *Reorganizacja Kurii Arcybiskupich*, „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” (dalej: MKAGP) 44 (1927) nr 2, s. 1.

²⁰ Kancelaria Prymasa Polski działała na trzech zasadniczych odcinkach: 1) sprawy związane z prymasostwem (tzw. generalia), 3) kwestie odnoszące się do prymasa jako arcybiskupa gnieźnieńskiego i poznańskiego; 3) sprawy protektoratu nad Polonią. Oddźwięk tego podziału widoczny jest w systemie prowadzenia kancelarii (ewidentne trzy działy). Akta Prymasa Polski przechowywane są obecnie w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie. Zob. M. Aleksandrowicz, *Archiwum Archidiecezjalne*, w: *Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej 2010*, Gniezno 2010, s. 58.

właściwego adresowania (kierowania) spraw. Ta bowiem nakazywała, aby do Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie przesyłane były sprawy związane z funkcjonowaniem archidiecezji gnieźnieńskiej, które wcześniej kierowano do Ordynariatu Arcybiskupiego w Poznaniu lub do Konsystorza Generalnego w Gnieźnie. Wyjątkiem były sprawy odnoszące się bezpośrednio do Kancelarii Prymasa Polski, a więc kwestie związane z funkcjonowaniem: Arcybiskupiego Seminarium w Poznaniu i jego majątków, Sekretariatów Generalnych, Misji Zagranicznych, opieki duszpasterskiej nad Polonią, studiów zagranicznych duchowieństwa, Unii Apostolskiej oraz Arcybractwa Wiecznej Adoracji²¹.

Pragnąc, aby Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie właściwie funkcjonowała prymas A. Hlond nadał jej 1 II 1927 r. osobny regulamin. Był on analogiczny do regulaminu opracowanego dla potrzeb i użytku Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu. Składał się z dziesięciu punktów, które stanowiły, iż: 1) na czele Kurii Arcybiskupiej stoi wikariusz generalny, który otrzymuje uprawnienia w odrębnym dekrete nominacyjnym; 2) wikariusz generalny rozdziela akta do załatwienia poszczególnym referentom zgodnie z podziałem spraw ustanowionym przez ordynariusza; 3) referent powierzone mu sprawy powinien załatwić tego samego dnia, a najpóźniej w ciągu siedmiu dni od ich zlecenia, chyba że wymagały one dłuższych studiów i badań; 4) ważniejsze sprawy referenci powinni referować na posiedzeniach, obradujących systematycznie pod przewodnictwem ordynariusza lub wikariusza generalnego; 5) sprawy powinny być załatwiane w sposób wyczerpujący, merytoryczny i klarowny tak, by w przedstawionych sentencjach kapłani potrafili odczytać odpowiedź pozytywną lub negatywną odnośnie do interesującej ich sprawy, wyrażoną językiem nowoczesnym i żywym; 6) w razie skarg i sporów należało unikać pozorów, jakoby władza diecezjalna chciała tuszować niewłaściwe postępowanie kleru, aczkolwiek należało czynić wszystko, żeby nie podważać autorytetu duchowieństwa; 7) wszyscy urzędnicy kurii powinni zachować tajemnicę urzędową, a o rozpatrywanych sprawach mogli rozmawiać jedynie z ordynariuszem, wikariuszem generalnym, ze stroną występującą w sprawie lub też innym referentem z pokrewnego referatu, który mógłby służyć stosowną wskazówką i wyjaśnieniem; 8) referenci, którzy nie byli urzędnikami kurii w myśl Kodeksu Prawa Kanonicznego, załatwiali sprawy w swoich mieszkaniach; 9) w razie nieobecności wikariusza generalnego strony przyjmował kanclerz kurii; 10) wszyscy pracownicy kurii powinni odnosić się do siebie w sposób prosty, serdeczny, nacechowany zaufaniem i szczerą chęcią współpracy. Powyższy regulamin wszedł w życie z dniem jego promulgowania, a więc 1 II 1927 r.²².

W świetle wspomnianych wytycznych, Kuria Arcybiskupa w Gnieźnie zaczęła odgrywać rolę, którą przewidywał dla niej Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r.²³.

²¹ *Co do właściwego adresowania*, MKAGP, 44 (1927) nr 2, s. 1; S. Kosiński, *August Hlond 1926-1948*, w: *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*, red. F. Lenort, Poznań 1982, s. 338.

²² AAG, AKM I, sygn. 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu.

²³ Kodeks poświęcał sprawom funkcjonowania kurii diecezjalnej 28 kanonów (od kan. 363 do kan. 390). Zob. F. Bączkowicz, *Prawo Kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 525-526.

Ażeby jednak ten proces przebiegał sprawnie, należało ustanowić stały i kompetentny skład personalny instytucji, realizujący nałożony na nią zadania. Stąd też prymas A. Hlond skompletował gremium, które obejmowało: wikariusza generalnego, kanclerza, notariusza, personel wspomagający (registratora, skarbnika, 2 rachmistrzów, 2 kancelistów oraz woźnego), 2 (później 3) referentów, 4 proboszczów konsultorów, 7 egzaminatorów prosynodalnych, 6 cenzorów ksiąg religijnych, 6 członków komisji *consilium a vigilantia* (od 1928 r.), 2 członków rady administracyjnej, 2 deputatów do spraw dyscypliny w seminarium duchownym oraz 2 deputatów do zarządu dobrami tegoż zakładu teologicznego (zob. Tabela nr 2). Zauważyć należy, że spora grupa urzędników kurialnych rekrutowała się z wcześniejszej obsady Konsystorza Generalnego w Gnieźnie, choć w nowej rzeczywistości legislacyjnej archidiecezji gnieźnieńskiej przypisano im inne uprawnienia (por. Tabela nr 1 i 2).

Bezsprzecznie kluczową rolę, najpierw w konsystorzu, a następnie Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie, odgrywał wikariusz generalny. W okresie międzywojennym urząd ten piastowało trzech duchownych: bp Wilhelm Kloske (12 IX 1915 – 31 V 1920), bp Antoni Laubitz (1 VI 1920 – 13 II 1926; 2 X 1926 – 17 V 1939)²⁴ oraz ks. Edward van Bleriq (23 V 1939 – 4 II 1946). Zakres ich kompetencji wynikał każdorazowo z pełnomocnictw otrzymanych od ordynariusza. O ile uprawnienia bp. W. Kloske nie są w pełni znane, gdyż stosowny dekret nominacyjny nie zachował się, o tyle prerogatywy bp. A. Laubitza są możliwe do odtworzenia dzięki takiemu dokumentowi²⁵. Stanowił on, że gnieźnieński wikariusz generalny pozyskał władzę wynikającą nie tylko z kanonów prawa kościelnego, ale również odnoszącą się do części uprawnień przynależnych urzędowi biskupa diecezjalnego. Wyjątkiem były cztery kategorie spraw, które zostały wyłączone z jego kompetencji: 1) obsada beneficjów i urzędów kościelnych, wdrażanie procesów przeciw duchownym oraz ewentualne stosowanie zasądzonych wobec nich kar; 2) erekcja nowych parafii i placówek duszpasterskich, sprzedaż i podział dóbr kościelnych, abluicja ciężarów patronackich, zezwolenia na budowę i konsekrację kościołów, przyjmowanie alumnów do seminarium i dopuszczanie ich do święceń; 3) pośrednictwo w kontakcie ze Stolicą Apostolską i Nuncjaturą Apostolską w Polsce, z wyjątkiem dyspens małżeńskich i świętopietrza; 4) zezwolenie na czytanie ksiąg zakazanych²⁶. Uprawnienia te – z niewielkimi korektami – zostały także przyznane ks. E. van Bleriqowi 23 V 1939 r.²⁷. Pamiętać jednak należy, że w każdym momencie ordynariusz mógł zwiększyć lub umniejszyć uprawnienia wikariusza generalnego. Czynił tak zarówno kard. E. Dalbor, jak i kard. A. Hlond. Przykładem może być chociażby udzielenie w 1938 r. bp. A. Laubitzowi specjalnych prerogatyw, w celu „wykonania wszelkich aktów prawnych, jurysdykcyjnych i alienacyjnych, związa-

²⁴ W okresie od 19 II 1926 do 2 X 1926 bp Antoni Laubitz był gnieźnieńskim wikariuszem kapitulnym. Zob. K. Śmigiel, *Biskup Antoni Laubitz 1861-1939*, Gniezno 1994, s. 97.

²⁵ *Acta Hlondiana*, t. VI, cz. 2, s. 267.

²⁶ M. Banaszak, *Kardynał Prymas August Hlond jako arcybiskup gnieźnieński i poznański w latach 1926-1939*, w: *W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin Arcybiskupa Metropolity Dr. Antoniego Baraniaka*, red. L. Bielerzewski, Poznań-Warszawa-Lublin 1974, s. 243.

²⁷ Edward van Bleriq posiadał ograniczone prawa w stosunku do Kapituły Metropolitalnej w Gnieźnie, kapituł kolegiackich oraz sądu biskupiego. Zob. *Acta Hlondiana*, t. VI, cz. 2, s. 271-272.

nych z przeprowadzeniem prywatnej parcelacji ziem należących do kościelnych osób prawnych niezakonnych²⁸.

W Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie wikariuszowi generalnemu podlegali pozostali urzędnicy instytucji, których z mocy prawa ustanawiał ordynariusz (CIC, kan. 152). Dokonywało się to na mocy pisemnego dekretu (CIC, kan. 364 § 2), który wchodził w życie z datą określoną przez dekretodawcę. Ordynariusze gnieźnieńscy – E. Dalbor i A. Hlond – nie zrezygnowali z przysługującego im prawa, ale korzystając z niego troszczyli się o właściwy dobór osób mogących piastować ważne funkcje kurialne. Wśród nich na pierwszym planie znajdował się urząd kanclerza, do którego obowiązków należała troska o akta złożone w kurii, a więc ich właściwe uporządkowanie, opracowanie oraz sprawdzenie ich ważności pod względem legislacji kościelnej²⁹. W okresie dwudziestolecia międzywojennego kanclerzami Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie byli księża: Maksymilian Koncewicz oraz E. van Bleriq. O ile pierwszy ze wspomnianych urząd kanclerski piastował przez kilka miesięcy, o tyle E. van Bleriq był kanclerzem od 1 X 1928 do 4 II 1946 r. Obaj kanclerze mieli do pomocy zespół urzędników, wśród których wybijali się zwłaszcza notariusze (ks. Jan Kupczyk i ks. Aleksy Brasse), registratorzy (ks. Jan Ziółkowski, ks. Edmund Palewodziński) oraz referenci – księża: Stanisław Kopernik, Tadeusz Styczyński, Bronisław Greinert oraz Michał Kozal. Szczególną rolę w strukturze Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie odgrywali ostatni ze wspomnianych. Oni bowiem odpowiadali za funkcjonowanie powierzonych im referatów. Było to nader ważne, gdyż właściwie na ich pracy opierała się działalność ustanowionej Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie. Wcześniej, w czasie istnienia konsystorza generalnego, preferowany był – o czym już wspomniano – system decernatów. W 1927 r. zmieniono to, ustanawiając system referatów. Polegał on na wyspecjalizowaniu się komórek odpowiedzialnych za określone dziedziny duszpasterstwa. Referentowi nie podlegały bowiem wszystkie sprawy z określonego dekanatu, lecz wyznaczone przez ordynariusza dziedziny życia pastoralnego, choć odnoszące się do terenu całej archidiecezji. Zaprowadzoną innowację trudno jednak bliżej zinterpretować, gdyż nie dysponujemy stosowną dokumentacją przybliżającą funkcjonowanie poszczególnych referatów. Możemy jedynie suponować, że w ich gestii leżały sprawy związane z liturgią, kultem, wieloaspektowym duszpasterstwem diecezjalnym, zakonami i zgromadzeniami zakonnymi, bractwami parafialnymi, fundacjami oraz działalnością charytatywną Kościoła³⁰. Podkreślić jednak należy, że w latach 1927-1939 w kurii zatrudnionych było 2-3 referentów. Każdy z nich musiał zatem odpowiadać za kilka referatów (zob. Tabela nr 2).

Prymas A. Hlond reformując kurię diecezjalną przewidział także etaty dla osób zajmujących się sprawami ekonomicznymi. Problem pojawił się jednak z ich obsadą. Kiedy bowiem analizuje się skład tychże stanowisk (skarbnik, 2 rachmistrzów), wówczas dostrzega się częsty wakat odnoszący się do którejś z tych funkcji (zob. Tabela nr 2). Spowodowane to było z pewnością wieloma czynnikami, ale pamiętać należy, że sprawy natury fiskalnej domagały się zaangażowania osób

²⁸ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska...*, s. 33-34.

²⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 533.

³⁰ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska...*, s. 35.

sprawdzonych, o nieposzlakowanej opinii. Stąd też lepiej było, aby określony etat był nieobsadzony, aniżeli miałyby go piastować osoba niegodna. Nie można wreszcie pominąć faktu, że ścisły skład personelu kurialnego tworzyli również i inni pracownicy. Należeli do nich kanceliści (niżsi urzędnicy kurialni) a także stróż porządku, czyli woźny (zob. Tabela nr 2).

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r w kan. 385 i 386 stanowił, ażeby w każdej diecezji powoływano przynajmniej czterech, a w razie potrzeby więcej, egzaminatorów prosynodalnych. Do ich najważniejszych obowiązków należało egzaminowanie kandydatów na proboszczów oraz uczestniczenie w procesach administracyjnych. Mogli oni ponadto egzaminować kandydatów do święceń, kandydatów starających się o władzę do spowiadania oraz księży przystępujących do egzaminów wikariuszowskich³¹. W archidiecezji gnieźnieńskiej po 1927 r. było 7 egzaminatorów. Z czasem jednak liczba ta zmalała i ograniczyła się do 5. Niemniej, w badanym okresie była zawsze większa, aniżeli zakładał to Kodeks Prawa Kanonicznego. Funkcję egzaminatorów prosynodalnych piastowali następujący kapłani: Grzegorz Beyer, Aleksy Brasse, E. van Bleriq, Leon Fuhrmann, Stanisław Kopernik, Leon Kretschmer, Stanisław Krzeszkiewicz, Jan Opieliński, Czesław Wojciechowski, Andrzej Wronka oraz Aleksander Żychliński³².

Osobną kategorię, utożsamioną z działalnością kurii, stanowili proboszczowie konsultorzy. Do ich obowiązków należało branie udziału w procesach administracyjnych, gdy proboszcz nieusuwalny wnosił rekurs przeciw dekretowi admonicji lub też proboszcz usuwalny nie wyraził zgody na przeniesienie³³. Przejęli zatem uprawnienia istniejących w archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej sądów administracyjnych. Prymas A. Hlond do tego gremium powołał następujących kapłanów: Bronisława Greinerta, Ignacego Gepperta, Marcelego Kowalskiego, Andrzeja Ussorowskiego, Jana Wiśniewskiego oraz Mateusza Zabłockiego (zob. Tabela nr 2).

Ważną grupę stanowili cenzorzy ksiąg. Czuwali oni nad zgodnością publikowanych treści religijnych z ortodoksją Kościoła. Stąd też arcybiskup gnieźnieński starał się dobierać do tego kolegium księży wykształconych, biegłych w teologii i innych naukach, a także o odpowiedniej postawie ascetycznej. W okresie dwudziestolecia międzywojennego na cenzorów ksiąg powołani zostali księża: Stanisław Kopernik, Michał Kozal, Leon Kretschmer, Stanisław Krzeszkiewicz, Jan Opieliński, Ludwik Sołtysiński, Andrzej Wronka, Aleksander Żychliński (zob. Tabela nr 2).

W 1928 r. została ustanowiona komisja *consilium a vigilantia*. Miała ona działać na zasadach określonych przez Kongregację Świętego Officium w dekrecie z 22 III 1918 r., zakorzenionym w encyklice Piusa X *Pascendi Dominici gregis* z 1907 r. Zadaniem rady, w myśl wspomnianego dekretu, było: „czuwanie nad czystością wiary i donoszenie o spostrzeżonych zakusach modernistycznych i sekciarskich”³⁴. W jej skład zostali powołani księża: bp A. Laubitz, T. Styczyński, Tadeusz Malczewski, Jan Wiśniewski, M. Zabłocki oraz Teofil Kłos. Skład ten przed wybuchem

³¹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 537-538.

³² EAGP, 1926-1928; EAGP, 1929-1938.

³³ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 538.

³⁴ J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 85.

II wojny światowej nie został zmieniony, mimo że umniejszył się on po śmierci księży: T. Malczewskiego i J. Wiśniewskiego³⁵.

W ramach funkcjonowania urzędu kurialnego prymas A. Hlond ustanowił Radę Administracyjną. Posunięcie to wynikało z promulgowanego w 1917 r. Kodeksu Prawa Kanonicznego. Tenże bowiem w kan. 1520 stanowił, aby w każdej diecezji zostało powołane do istnienia gremium składające się z dwóch kapłanów, będących doradcami ordynariusza. W 1927 r. na członków rady zostali powołani S. Krzeszkiewicz i T. Styczyński i odtąd przez cały omawiany okres piastowali oni powierzone im stanowiska. Zaznaczyć jednak należy, iż kolegium to miało jedynie charakter doradczy a nie decyzyjny, o czym również wyraźnie stanowił Kodeks Prawa Kanonicznego (CIC, kan. 150 § 3). Wspomniani kapłani musieli ponadto złożyć przysięgę, że dobrze i wiernie będą wypełniać polecenia swojego ordynariusza (CIC, kan. 150 § 4).

Zgodnie ze wskazaniem Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. prymas A. Hlond ustanowił także dwie komisje mające za zadanie czuwać nad właściwym przebiegiem formacji w seminarium duchownym. Pierwsza powoływana była do spraw karności i wychowania, druga natomiast do zarządu majątkiem seminaryjnym. W ich skład wchodziło jednocześnie po dwóch kapłanów: delegat seminarium oraz wyznaczony przez ordynariusza czynny duszpasterz (zob. Tabela nr 2). Statutowym zadaniem tych komisji była kontrola newralgicznych dziedzin seminaryjnego oddziaływania, a gdyby wyznaczeni deputaci spostrzegli coś niepokojącego winni niezwłocznie poinformować o tym ordynariusza. Bliższa ich aktywność, z powodu braku źródeł, nie jest jednak znana.

Tabela nr 2. Obsada personalna Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie

Funkcja		Imię i nazwisko urzędnika	
		1927	1939
Wikariusz generalny		bp Antoni Laubitz	bp Antoni Laubitz (†23 V 1939) ks. Edward van Bleriq (od 23 V 1939)
Kancelaria	kanclerz	Ks. Maksymilian Koncewicz	ks. Edward van Bleriq
	notariusz	ks. Jan Kupczyk	ks. Aleksy Brasse
	registrator	vacat	ks. Jan Ziółkowski, ks. Edmund Palewodziński
	skarbnik	ks. Józef Zakaszewski	ks. Kazimierz Sojka
	rachmistrz I	vacat	Roman Olkiewicz
	rachmistrz II	vacat	Jerzy Sokoluk
	kancelista I	ks. Jan Likowski	Gertruda Łukaszykowa
	kancelista II	vacat	ks. Władysław Bielicki
woźny		brak danych	Kazimierz Wesołowski
Referenci		ks. Stanisław Kopernik ks. Tadeusz Styczyński	ks. Tadeusz Styczyński, ks. Bronisław Greinert, ks. Michał Kozal (do 10 VII 1939)

³⁵ EAGP, 1938, s. 13.

Proboszczowie konsultorzy	ks. Bronisław Greinert, ks. Marcei Kowalski, ks. Andrzej Ussorowski, ks. Jan Wiśniewski	ks. Ignacy Geppert, ks. Mateusz Zabłocki
Egzaminatorzy prosynodalni	ks. Grzegorz Beyer, ks. Leon Fuhrmann, ks. Stanisław Kopernik, ks. Leon Kretschmer, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Jan Opieliński, ks. Aleksander Żychliński	ks. Edward van Bleriq, ks. Aleksy Brasse, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Czesław Wojciechowski, ks. Andrzej Wronka
Cenzorzy ksiąg religijnych	Ks. Stanisław Kopernik, ks. Leon Kretschmer, ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Jan Opieliński, ks. Ludwik Sołtysiński, ks. Aleksander Żychliński	ks. Michał Kozal (do 10 VII 1939), ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Andrzej Wronka
Consilium a vigilanta ^a	Brak	bp Antoni Laubitz, ks. Teofil Kłos, ks. Tadeusz Styczyński, ks. Mateusz Zabłocki
Rada administracyjna	ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Tadeusz Styczyński	ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Tadeusz Styczyński
Deputaci do spraw dyscypliny w seminarium duchownym	Ks. Stanisław Kopernik, ks. Stanisław Krzeszkiewicz	ks. Stanisław Krzeszkiewicz, ks. Karol Suszczyński
Deputaci do zarządu dóbr seminarium duchownym	ks. Stanisław Kubski, ks. Leon Raczkowski	ks. Stanisław Kubski, ks. Leon Raczkowski

^a Komisja została ustanowiona w 1928 r.

Źródło: AAG, AKM I, sygn. 4; EAGP, 1928, 1938.

Prymas A. Hlond pragnąc w sposób stały i racjonalny uregulować finanse poszczególnej gałęzi administracji kościelnej polecił, aby z dniem 1 I 1930 r. ustanowić w każdej z diecezjalnych instytucji oddzielne kasy. Samodzielną kasę uzyskała także Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie. Odpowiedzialnym za jej funkcjonowanie został ustanowiony wikariusz generalny, bp A. Laubitz. Ordynariusz gnieźnieński i poznański zatroszczył się również o to, aby kasa kurialna miała pewne źródło dochodu. Stąd też nakazał, aby jej przychód naliczany był na zasadzie ryczałtu nakładanego na proboszczów i wikariuszy, a także pochodził z konkordatowych prestacji rządowych przyznawanych wszystkim kanonikom³⁶. Nie oznacza to jednak, że całość pozyskanych funduszy gnieźnieńska kuria mogła przeznaczyć na własne cele. Zobligowana została bowiem do comiesięcznego wpłacania do kasy prymasowskiej 3000 zł. Na rzecz duszpasterstwa zagranicznego, również co miesiąc, musiała przeznaczać równowartość jednego ryczałtu proboszczowskiego, a więc 125 zł. Natomiast w myśl uchwał Episkopatu Polski, w skali miesiąca miała ona łożyć na utrzymanie Biura Episkopatu Polski w Warszawie 100 zł, na utrzy-

³⁶ AAG, APP II, sygn. 100, Do Kurii Arcybiskupich w Gnieźnie i Poznaniu.

manie kancelarii prymasowskiej w Warszawie 350 zł, na utrzymanie naczelnego kapelana harcerstwa 50 zł, na Katolicki Uniwersytet Lubelski 795 zł³⁷. Pozostałe fundusze kurialne przeznaczone były na cele wynikające z działalności urzędu, jak na pensje jej pracowników.

Jako że Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie została utworzona w 1927 r., stąd też wszyscy zatrudnieni w niej urzędnicy uważani byli za nowo przyjętych, a przez to zaliczeni zostali do kategorii pracowniczej „a”, czyli takiej, która musiała podjąć obowiązki w zwiększonym wymiarze godzin. Przeciętnie pracowali oni po 7 godzin dziennie, aczkolwiek niektórzy urzędnicy pracowali znacznie krócej, przez co gros obowiązków spoczywał na wikariuszu generalnym, przebywającym w kurii do 8 godzin dziennie. W zaistniałej sytuacji, postulował on w liście do prymasa A. Hlonda, aby znormalizować wymiar godzin pracy, ustalając ich limit do 5 godzin, ale obowiązujący wszystkich pracowników. Plan ten jednak pozostał w sferze projektów³⁸.

Urzędnicy kurialni za swoją pracę otrzymywali wynagrodzenie (zob. Tabela nr 3). Duchowni, którzy mimo pełnionych obowiązków nie posiadali mieszkań beneficjalnych, otrzymywali dodatkowo dodatek w wysokości 10% pobieranej pensji. Jednakże z tytułu pracy w kurii nie uzyskiwali oni żadnych praw emerytalnych³⁹. Nabywali natomiast prawo do urlopu wakacyjnego. Zwyczajowo był on udzielany na warunkach znanych z czasu funkcjonowania konsystorza. Stąd też w okresie letnim, najczęściej od połowy lipca do początków września, kuria pracowała tylko nad sprawami nagłymi, wymagającymi niezwłocznego rozpatrzenia⁴⁰.

Tabela nr 3. Płace urzędników kurialnych

Urzędnik	Etat
1	2
Wikariusz generalny	709,5 zł
Radca I	473 zł
Radca II	320 zł
Kancelarz	331 zł
Notariusz	331 zł
Kasjer	400 zł
Pomocnik kasjera	250 zł

³⁷ Tamże.

³⁸ AAG, APP II, sygn. 49, Pismo bp. A. Laubitz do kard. A. Hlonda z 5 I 1930 r.

³⁹ AAG, AKM I, sygn. 4, Projekt stosunków służbowych funkcjonariuszów Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu, k. 1-2.

⁴⁰ *Wakacje urzędowe*, MKAGP, 43 (1928) nr 7, s. 48.

1	2
Registrator	331 zł
Kancelista	212,85 zł
Kancelistka	165,55 zł
Woźny	200 zł

Źródło: AAG, AKM I, sygn. 4, *Etat urzędników w Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie [1933 r.]*.

Pracowników zatrudnionych w Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie obowiązywała tajemnica służbowa. Dla podkreślenia jej wagi każdy angażowany urzędnik musiał złożyć podpisaną przysięgę, wyrażającą się w słowach: „Ja, NN przysięgam Panu Bogu Wszchemogącemu, że chętnie i sumiennie prace mi wskazane wypełniać będę i ścisły sekret zachowam względem wszystkich interesów przez biura kurii przechodzących i o ich położeniu i biegu nikomu bez wyjątku żadnej wiadomości nie udzielię, ani słowem, ani pismem, ani też żadnym znakiem. Tak mi Panie Boże dopomóż i Św. Jego Ewangelia”⁴¹. Za jej niedotrzymanie groziło natychmiastowe zwolnienie z pracy. Z okresu funkcjonowania Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie (1927-1939) nie mamy żadnej wiadomości o takim przypadku. Jedyną znaną sytuacją tego typu była sprawa kancelistki pracującej w Konsystorzu Generalnym w Gnieźnie, relegowanej z niego za nieumiejętność dochowania tajemnicy (31 X 1922 r.)⁴². Być może niechlubny przykład urzędniczki skutkowało tym, że pozostali pracownicy urzędu przestrzegali tego, do czego zobowiązywała ich rota przysięgi⁴³.

Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie, w przeciwieństwie do innych tego typu urzędów diecezjalnych, nie wydawała organu urzędowego ani też nie przygotowywała roczników diecezjalnych. Te były systematycznie przygotowywane w Kancelarii Prymasa Polski, mieszczącej się w Poznaniu. Pismo urzędowe „Miesięcznik Kościelny Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”⁴⁴ oraz tradycyjne elenchy, które od 1929 r. nosiły tytuł „Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej” ukazywały się nakładem Wydawnictwa i Księgarni św. Wojciecha w Poznaniu i przeznaczone były dla obu wielkopolskich archidiecezji⁴⁵. Potrzebne dane propozograficzno-statystyczne z terenu archidiecezji gnieźnieńskiej zbierali bezpośrednio księża dziekani i, z pominięciem kurii, przesyłali je do rubrycysty, którym najpierw był ks. Antoni Duliński, a później ks. Andrzej Wronka⁴⁶.

⁴¹ AAG, AKM I, sygn. 4, Rota przysięgi dochowania tajemnicy służbowej.

⁴² AAG, AKM I, sygn. 4, Adnotacja kancelaryjna z 28 III 1923 r.

⁴³ S. Wilk, *Archidiecezja gnieźnieńska...*, s. 37.

⁴⁴ Do 1934 r. tytuł pisma urzędowego brzmiał: „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”. Zob. L. Wilczyński, *Ordynariat Arcybiskupi...*, s. 273.

⁴⁵ Ł. Krucki, *Rubrycele i schematyzy archidiecezji gnieźnieńskiej. Katalog druków przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, Gniezno 2016, s. 43.

⁴⁶ *Dotyczy elenchu na rok 1928*, MKAP 42 (1927) nr 9, s. 56.

* * *

Podsumowując powyższy wywód o ustanowieniu centralnego urzędu archidiecezji świętowojskiej – Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie, należy podkreślić osobiste zaangażowanie ordynariuszy gnieźnieńskich: E. Dalbora i A. Hlonda w dzieło dostosowania administracji zarządzanych przez siebie archidiecezji (gnieźnieńskiej i poznańskiej) do wymogów obowiązującego w całym Kościele prawa promulgowanego na mocy Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. Podjęta w dwudziestoleciu międzywojennym reforma była wieloetapowa, a to wynikało ze specyfiki zunifikowanych wielkopolskich archidiecezji. Dla obu bowiem centralną instytucją był Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu, ustanowiony ponad Konsystorzem Generalnym w Gnieźnie i Konsystorzem Generalnym w Poznaniu. Sytuację wygenerowaną w okresie zaborów należało zmienić. Pierwszy krok w tym celu uczynił w 1920 r. kard. E. Dalbor, gdy z Konsystorza Generalnego w Gnieźnie wydzielił Sąd Arcybiskupi, konsystorzowi pozostawiając jedynie sprawy natury administracyjnej. Prawdziwym reformatorem w tej dziedzinie okazał się jego następca, kard. A. Hlond. Obejmując archidiecezje gnieźnieńską i poznańską zdecydował, aby Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu został rozwiązany, a jego kompetencje przejęły dwa konsystorze, przemianowane jednocześnie na kurie arcybiskupie, gnieźnieńską i poznańską. Odtąd stały się one autentycznie centralnymi urzędami w podlegających salezjańskiemu kardynałowi archidiecezjach⁴⁷. Ostatnim akordem przedsięwziętej reformy stało się przemianowanie z dniem 1 X 1945 r. Kurii Arcybiskupiej w Gnieźnie na Kurię Metropolitalną w Gnieźnie, a więc nadanie jej nazwy, która obowiązuje do dziś⁴⁸.

---

⁴⁷ S. Wilk, *August Hlond na stolicach arcybiskupich Gniezna i Poznania*, „Studia Gnesnensia”, 7 (1982-1983) s. 7.

⁴⁸ M. M. Nowak, *Kuria Metropolitalna w Gnieźnie jako organ administracyjny w czasie rządów Kardynała Stefana Wyszyńskiego 1949-1981*, „Studia Gnesnensia”, 20 (2006) s. 291.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne**Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie**

Dział maszynopisów

sygn. 376/6/2, Acta Hlondiana, t. VI, cz. 2

Zespół: Archiwum Kurii Metropolitalnej I

Wyżsi i niżsi urzędnicy konsystorscy (1886-1939), sygn. 4.

Zespół: Archiwum Prymasa Polski II

sygn. 49, Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie (1921-1938)

sygn. 100, Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie i w Poznaniu. Generalia (1925-1938)

Źródła drukowane

Co do właściwego adresowania, „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 44 (1927) nr 2, s. 1.

Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Romae 1917.

Dotyczy elenchu na rok 1928, „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 42 (1927) nr 9, s. 56.

Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis pro anno Domini (1918-1928), Posnaniae (1918-1928).

Reorganizacja Kurii Arcybiskupich, „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 44 (1927) nr 2, s. 1.

Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej (1929-1938), Poznań (1929-1938).

Wakacje urzędowe, „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 43 (1928) nr 7, s. 48.

Opracowania

Aleksandrowicz Marian, *Archiwum Archidiecezjalne*, w: *Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej 2010*, Gniezno 2010, s. 57-60.

Banaszak Marian, *Kardynał Prymas August Hlond jako arcybiskup gnieźnieński i poznański w latach 1926-1939*, w: *W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin Arcybiskupa Metropolity Dr. Antoniego Baraniaka*, red. L. Bielerzewski, Poznań-Warszawa-Lublin 1974, s. 229-265.

Bączkowiec Franciszek, *Prawo Kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957.

Grochowski Leonard, *Kryzys i reorganizacja archidiecezji gnieźnieńskiej w latach 1793-1833*, „Nasza Przeszłość”, 24 (1966) s. 203-241.

Kosiński Stanisław, *August Hlond 1926-1948*, w: *Na stolicy prymasowskiej w Gnieźnie i Poznaniu. Szkice o prymasach Polski w okresie niewoli narodowej i w II Rzeczypospolitej*, red. F. Lenort, Poznań 1982, s. 319-370.

Krucki Łukasz, *Rubrycele i schematyzmy archidiecezji gnieźnieńskiej. Katalog druków przechowywanych w Archiwum Archidiecezjalnym w Gnieźnie*, Gniezno 2016.

Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.

Myszor Jerzy, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.

Nowak Maria Magdalena, *Kuria Metropolitalna w Gnieźnie jako organ administracyjny w czasie rządów Kardynała Stefana Wyszyńskiego 1949-1981*, „Studia Gnesnensia”, 20 (2006) s. 291-306.

- Pest Czesław, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926). Pierwszy Prymas Polski Odrodzonej*, Poznań 2004.
- Śmigiel Kazimierz, *Biskup Antoni Laubitz 1861-1939*, Gniezno 1994.
- Śmigiel Kazimierz, *Florian Stablewski. Arcybiskup gnieźnieński i poznański 1841-1906*, Gniezno 1993.
- Śmigiel Kazimierz, *Instrukcje służbowe dla niższych i wyższych urzędników Konsystorza w Gnieźnie i Poznaniu z 1831 r.*, „Studia Gnesnensia”, 21 (2007) s. 331-356.
- Wilczyński Leszek, *Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu i Kancelaria Prymasa Polski w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ecclesia. Studia z dziejów Wielkopolski”, 1 (2003) s. 261-273.
- Wilk Stanisław, *Archidiecezja gnieźnieńska pod rządami arcybiskupów: Edmunda Dalbora (1915-1926) i Augusta Hlonda (1926-1948)*, w: *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk i J. Górny, Gniezno 2000, s. 379-394.
- Wilk Stanisław, *Archidiecezja gnieźnieńska w II Rzeczypospolitej. Administracja archidiecezji pod rządami kard. Edmunda Dalbora i kard. Augusta Hlonda*, Lublin 1987.
- Wilk Stanisław, *August Hlond na stolicach arcybiskupich Gniezna i Poznania*, „Studia Gnesnensia”, 7 (1982-1983) s. 5-24.
- Wilk Stanisław, *Kancelaria konsystorska w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 41-47.
- Wilk Stanisław, *Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 125-136.

Joanna Napierała

KONSYSTORZ I KURIA ARCYBISKUPIA W POZNANIU W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Niniejszy artykuł jest próbą opisaną wewnętrzną strukturą oraz systemu pracy Konsystorza Generalnego Poznańskiego i od 1927 r. Kurii Arcybiskupiej w takiej formie, w jakiej funkcjonowały one w latach 1918-1939. Tekst prezentowany poniżej nie stanowi kompleksowej wiedzy i nie wyczerpuje niniejszego problemu badawczego, któremu jak dotąd nie poświęcono osobnej publikacji monograficznej. Jest on zaledwie przyczynkiem sygnalizującym potrzebę szerszej i pogłębionej pracy badawczej nad funkcjonowaniem poszczególnych urzędów administracji Kościoła poznańskiego we wskazanym okresie.

Dla konsystorza poznańskiego międzywojnie było czasem gruntownych reform, zarówno strukturalnych, jak i organizacyjnych. Niektóre z wprowadzonych wówczas rozwiązań z niewielkimi zmianami przetrwały po dzień dzisiejszy, nadal obowiązują i usprawniają prace kancelarii kurialnej.

Konsystorz generalny¹ poznański (Konsystorz Generalny Arcybiskupi w Poznaniu, od 1927 r. – Kuria Arcybiskupia) jeszcze w 1918 r. posiadał strukturę organizacyjną, określoną w bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* z 1821 r., a jednocześnie wchodził w fazę przemian, jakie wymuszał na strukturach Kościoła katolickiego nowy Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. Wedle postanowień bulli *De salute animarum*, konsystorz pełnił rolę centralnego urzędu, za pomocą którego ordynariusz sprawował władzę w diecezji. W jego skład wchodziły urząd i kancelaria oficjała stołecznego oraz urząd i kancelaria wikariusza generalnego.

Czas reform przypadł na okres rządów dwóch wielkich prymasów odradzającej się Polski – kardynała Edmunda Dalbora (1915-1926) oraz kardynała Augusta Hlonda (1927-1946). W oparciu o postanowienia zawarte w bulli *De salute animarum*, sprawowali oni zwierzchnictwo nad dwiema archidiecezjami – gnieźnieńską oraz poznańską, złączonymi unią personalną. Administracja kościelna

---

¹ Konsystorz (łac. *consistorium* – zgromadzenie), zebranie lub samo miejsce w którym zbierali się kapłani – współpracownicy biskupa; powstał jako następstwo tworzenia wikariatów generalnych i oficjalatów, E. Wilemska, *Konsystorz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 743-744.

w obu archidiecezjach funkcjonowała w oparciu o centralne urzędy administracyjne określane mianem ordynariatu i konsystorza generalnego². Arcybiskupi sprawowali rządy w obydwu archidiecezjach za pośrednictwem konsystorza w Gnieźnie i Poznaniu; stanowiły one ich pomoc administracyjną i sądowniczą³. Na czele konsystorza diecezji poznańskiej stał wikariusz generalny, skupiający w swym ręku także uprawnienia oficjała generalnego, na skutek czego konsystorz stanowił dla biskupa urząd administracyjny i sąd duchowny⁴. Z chwilą mianowania Edmunda Dalbora arcybiskupem gnieźnieńskim i poznańskim (1915), wzory organizacyjne, obowiązujące w konsystorzu generalnym, nadal opierały się na instrukcjach służbowych dla niższych i wyższych urzędników, wprowadzonych przez abpa Marcina Dunina w 1831 r.⁵ Nowy arcybiskup rozpoczął długi proces reorganizacji wszystkich centralnych urzędów w archidiecezjach.

Kiedy abp E. Dalbor przejmował władzę w powierzonych mu archidiecezjach, miał już za sobą wieloletnią posługę na urzędach wikariusza generalnego i oficjała konsystorza generalnego w Poznaniu⁶. Sprawował te funkcje od 1909 r. do momentu mianowania go arcybiskupem i prymasem Polski⁷. Konsystorz był mu zatem bardzo dobrze znany, jednak wciąż pracujący w oparciu o starą instrukcję⁸. Liczba urzędników w kancelarii konsystorskiej w zasadzie się nie zmieniła. W jej skład nadal wchodziły urzędnicy wyżsi: dyrektor kancelarii (*director cancellariae et expeditiones*), kanceliści (*cancellarii*), radcowie konsystorscy (*consiliares*), rejestrator – archiwista (*registrator*) wraz z asystentem (*assistens registratoris*), obrońca węzła małżeńskiego (*defensor matrimonii et fiscalis*), syndyk (*syndicus et consiliarius*), dyrektor kasy (*thesaurarius*), rachmistrzowie (*calculatores*) oraz urzędnicy niżsi, jak woźny (*cursor*). Ponadto w konsystorzu zasiadały liczne grupy cenzorów ksiąg religijnych (*censores librorum*) oraz sędziów i egzaminatorów prosynodalnych (*iudices et examinatores prosynodales*)⁹. W początkach swoich rządów abp

² S. Wilk, *Kancelaria konsystorska w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 41; M. Fąka, *Stan prawny Kościoła katolickiego w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1815-1850 w świetle prawa pruskiego*, Warszawa 1975, s. 130.

³ Por. J. Dziwoki, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013, s. 105; S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 41-42; tenże, *August Hlond na stolicach arcybiskupich Gniezna i Poznania*, „Studia Gnesnensia”, 7 (1982-1983) s. 5-8.

⁴ M. Fąka, *Stan prawny...*, s. 130.

⁵ Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu (dalej: AAP), sygn. OA V 134, Konsystorze Arcybiskupie w Gnieźnie i Poznaniu: Urzędnicy – Generalia II (1842-1851), sygn. OA V 479, Akta Arcybiskupie – Gniezno – Konsystorz: Generalia urzędników V (1857 -1865); J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, Poznań 1964, s. 206; S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 43; J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 106.

⁶ C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926). Pierwszy Prymas Polski Odrodzonej*, Poznań 2004, s. 84-85.

⁷ AAP, sygn. OA X 219, Akta Arcybiskupie – Personalalia – Dalbor Edmund (kardynał, arcybp, prymas).

⁸ J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, t. 2, s. 206; S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 43; J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 106.

⁹ *Ordo Officii Divini Recitandi, Sacrique Peragendi [...] ad Usum Almae Ecclesiae Mertopolitanae et Archidioecesis Posnaniensis pro Anno Domini 1915*, s. 14-15.

Dalbor zdecydował się na powołanie dodatkowego urzędu – oficjała stołecznego. Istotne zmiany zaprowadził także w strukturze samego konsystorza, wprowadzając do niego w 1915 r. osobny sąd duchowny dla spraw małżeńskich. W jego skład wchodził: przewodniczący (*praeses*) niebędący oficjałem, dwóch sędziów (*auditores*), obrońca węzła małżeńskiego (*defensor matrimonii*) i notariusz (*notarius*)¹⁰. Po wejściu w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego, arcybiskup podjął prace nad dostosowaniem struktur władz diecezjalnych do wymogów nowego prawa¹¹. Konsystorzowi poświęcono w kodeksie miejsce, w części I: *De clericis*, tyt. VIII, rozdział IV art. 1: *De Vicario Generali (O wikariuszu generalnym)*, can. 366-371 oraz art. 2: *De cancellario aliisque notariis et archivo episcopali (O kanclerzu, innych notariuszach i archiwum biskupim)*, can. 372-384¹². W oparciu o KPK, abp E. Dalbor skasował w 1922 r. sąd do spraw małżeńskich, a następnie oddzielił pion administracyjny od sądowego, powołując samodzielny Metropolitalny Sąd Duchowny z oficjałem na czele¹³.

Jednakże dopiero prymas August Hlond doprowadził do końca reformę centralnych organów diecezjalnych. W celu osiągnięcia jedności w wewnętrznym zarządzie obu archidiecezji, jak również dla uproszczenia procedur kancelaryjnych i szybszego załatwiania spraw, arcybiskup zlikwidował Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu (*Curia Archiepiscopalis*)¹⁴. Wszystkie sprawy administracyjne, dotyczące wewnętrznego zarządu archidiecezji, załatwiane dotychczas w ramach Ordynariatu, za wyjątkiem spraw zastrzeżonych przez arcybiskupa, oddał w kompetencje konsystorzom. Te zaś przemianował na kurie arcybiskupie z siedzibami w Gnieźnie i Poznaniu¹⁵. Jako zwolennik centralizacji władzy, dokładnie określił i poszerzył zakres spraw, które wymagały jego akceptacji i zgody¹⁶. Z dotychczasowej kancelarii Ordynariatu abp Hlond utworzył Przyboczną Kancelarię Prymasa Polski. Jej działalność sprowadzała się do trzech zasadniczych zagadnień, w które był zaangażowany jako prymas, arcybiskup gnieźnieński i poznański oraz opiekun wychodźstwa¹⁷. W efekcie reorganizacji doprowadzono do zwiększenia autonomii obu kurii, jako centralnych organów administracyjnych, wzmacniając tym samym pozycję wikariuszy generalnych¹⁸. Podniesienie rangi dotychczasowych konsysto-

¹⁰ C. Pest, *Kardynał Edmund Dalbor...*, s. 87.

¹¹ L. Wilczyński, *ABC kancelarii i archiwum parafialnego*, Poznań 2012, s. 43-44.

¹² *Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917.

¹³ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 43.

¹⁴ „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej” (dalej: MKAGP), 44 (1927) nr 2, s. 9.

¹⁵ S. Wilk, *August Hlond...*, s. 6; MKAGP, 44 (1927) nr 2, s. 9.

¹⁶ Por., S. Wilk, *August Hlond...*, s. 6; M. Banaszak, *Kardynał prymas August Hlond jako arcybiskup gnieźnieński i poznański w latach 1926-1939*, w: *W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin Arcybiskupa Metropolity Dr. Antoniego Baraniaka*, red. I. Bielerzewski, Poznań 1974, s. 242.

¹⁷ S. Wilk, *Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 31 (1984) z. 4, s. 134.

¹⁸ S. Wilk, *August Hlond...*, s. 6.

rzy oraz zwiększenie ich kompetencji wymagało usprawnienia ich pracy. W tym celu abp A. Hlond opracował w 1927 r. wewnętrzny regulamin dla kurii arcybiskupiej w Poznaniu.

Pracami w kurii niezmiennie kierował wikariusz generalny, którego odłąd wspierał już nie dyrektor kancelarii ale kanclerz (*cancellarius*) z notariuszem (*notarius*)¹⁹. Pojawiło się kilka nowych stanowisk i ciał doradczych, jak: proboszczowie konsultorzy (*parochos consultores*), osobna rada administracyjna (*consilium administrationis*) oraz „rada antymodernistyczna” – *consilium a vigilantia*, której głównym zadaniem było czuwanie nad czystością wiary i donoszenie o spostrzeżonych zakusach modernistycznych i sekciarskich. Pierwszą tego typu radę abp Hlond powołał w 1923 r., jeszcze jako administrator apostolski Górnego Śląska. Plan działania rady został nakreślony w encyklice Piusa X *Pascendi Dominici Gregis*, wydanej w 1907 r.²⁰

Wewnętrzny regulamin dla kurii arcybiskupiej w Poznaniu z 1927 r. ustanawiał, w miejsce dotychczasowych decernatów (w każdym załatwiano sprawy z 3-8 dekanatów), referaty (np. budowlany, katechetyczny), w których sprawy powierzano referentom²¹. Sprawami administracyjnymi i majątkowymi seminarium duchownego zajmowali się działający przy kurii deputaci do spraw dyscypliny (*deputati pro disciplina in seminario clericorum*) oraz zarządu dóbr seminarium duchownego (*deputati pro administratione bonorum temporalium seminarii clericorum*)²². Ponadto w każdej kurii wydzielono osobną kasę, do której należało wpłacać wszystkie kolekty, podatki kościelne i taksy właściwej archidiecezji²³.

Kuria miała zatem pomagać biskupowi w zarządzaniu archidiecezją pełniąc funkcję urzędu administracyjnego, zaś kancelaria – pośredniczyć pomiędzy nim a zainteresowanymi stronami, przygotowując odpowiedzi na przyjmowane sprawy. Wszystkie osoby pracujące w kurii były zobowiązane do złożenia wyznania wiary, przysięgi o wiernym wykonywaniu urzędu oraz zachować tajemnicę urzędową. Ponadto regulamin zalecał, aby stosunki w pracy były proste, serdeczne, nacechowane zaufaniem i zaangażowaniem w pracy dla dobra archidiecezji²⁴.

Struktura organizacyjna konsystorza i kurii

Struktura wewnętrzna konsystorza oraz kurii zależna była od dwóch czynników – personelu oraz ilości spraw, które tenże personel musiał załatwić. W 1918 r. zależności te przybrały nowy, ściślejszy charakter. Sytuacja prawna i administracyjna w odrodzonej Polsce, a zwłaszcza wprowadzenie Kodeksu Prawa Kanonicznego, wymuszały na instytucjach Kościoła katolickiego dostosowanie się do

¹⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie (dalej: AAG), sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

²⁰ *Encyklika Ojca św. Piusa X Pascendi Dominici Gregis, o zasadach modernistów*, Warszawa 1996, s. 78-80.

²¹ MKAGP, 44 (1927) nr 2, s. 9. Por. AAP, sygn. KA 7543, Spis Akt Generalnego Konsystorza w Poznaniu, pocz. XIX w., sygn. KA 7835, Spis akt Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu, ok. 1933 r.

²² Por. MKAGP, 44 (1927) nr 2, s. 9; *Ordo Officii Divini...*, 1928, s. 90.

²³ AAG, sygn. AAP II 100, Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie i Poznaniu. Generalia, k. 22.

²⁴ AAG, sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

nowych wymagań biurowych. Wzrastała liczba nowych spraw, związanych z działalnością duszpasterską archidiecezji i kontaktami z instytucjami pozakościelnymi, jak chociażby współpraca z organami administracji publicznej. Nowa rzeczywistość wymagała nowych środków, przeorganizowania dotychczasowych struktur, systemu pracy konsystorza, a co za tym idzie – także istotnych zmian kadrowych. Zanikły dotychczasowe urzędy sędziego surogata, regensa kancelarii czy asesora. Działania abpa E. Dalbora na rzecz usprawnienia pracy konsystorza zaowocowały pojawieniem się kilku nowych stanowisk oraz zwiększeniem liczby zatrudnionych osób. Nowy schemat struktury konsystorza generalnego, zaproponowany wówczas przez arcybiskupa, przedstawiał się następująco:

1. wikariusz generalny
2. oficjał (do 1922 r.)
3. radcy rzeczywiści kurii
4. kanclerz z jego asystentem i pracownikami kancelarii (kancelistami)
5. sekretarz
6. świeccy pracownicy kurii (urzędnik w kasie, kalkulator, registrator, kanceliści, woźni)
7. sąd duchowny do spraw małżeńskich
8. sędziowie prosynodalni
9. egzaminatorzy prosynodalni
10. cenzorzy ksiąg religijnych²⁵.

Mimo *novum*, jakim było utworzenie sądu do spraw małżeńskich, a następnie wyodrębnienia osobnego Metropolitalnego Sądu Duchownego, konsystorz w okresie rządów abpa Dalbora kontynuował prace według systemu wypracowanego jeszcze w XIX w.²⁶. Istotne zmiany dostrzec można dopiero po reorganizacji przeprowadzonej w 1927 r. Nowa struktura centralnego urzędu diecezjalnego, zaproponowana przez abpa A. Hlonda, wyglądała następująco:

1. wikariusz generalny – stał na czele kurii
pracownicy kancelarii
2. kanclerz
3. notariusz
4. urzędnicy pomocniczy
pracownicy kasy kurialnej
5. dyrektor kasy
6. dwóch kalkulatorów
7. dwóch asystentów kalkulatory
pozostali pracownicy kurialni
8. referenci
9. proboszczowie konsultorzy
10. egzaminatorzy prosynodalni

²⁵ Na podstawie roczników kościelnych dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej dla lat 1918-1926.

²⁶ AAP, sygn. OA V 134, Konsystorze Arcybiskupie w Gnieźnie i Poznaniu: Urzędnicy – Generalia II (1842-1851).

11. rada administracyjna
12. consilium a vigilandia
13. deputaci do spraw dyscypliny w seminarium duchownym
14. deputanci do spraw majątkowych seminarium duchownego
15. cenzorzy ksiąg religijnych²⁷.

Zakres działalności konsystorza generalnego, a następnie Kurii Arcybiskupiej, zależał wyłącznie od uprawnień **wikariusza generalnego** lub **oficjała stołecznego**, który stał na czele tego urzędu. Był on osobistym i zaufanym zastępcą biskupa ordynariusza, służył mu pomocą²⁸. Jego urząd od zawsze związany był nie ze stolicą lecz właśnie z osobą biskupa i również z tego względu tylko biskup miał prawo go powołać lub odwołać (can. 366 § 2). Zakres jego obowiązków i kompetencji regulował dekret nominacyjny, którym biskup przekazywał mu istotną część władzy²⁹. Wikariusz sprawował władzę w jego imieniu i zgodnie z jego intencjami, w związku z czym posiadał wyłącznie władzę zastępczą, a nie własną o charakterze wykonawczym³⁰. Zastępował on biskupa, zarówno w sprawach duchowych (*in spiritualibus*) jak i doczesnych (*in temporalibus*), za wyjątkiem prawodawstwa i sądownictwa, jeśli w konsystorzu zasiadał również oficjał³¹.

Do 1915 r. w archidiecezji poznańskiej urząd wikariusza generalnego i oficjała stołecznego skupiony był w ręku jednej osoby, stąd też konsystorz posiadał kompetencje zarówno administracyjne, jak i sądownicze. Inaczej było w latach 1916-1921, kiedy to, zgodnie z postanowieniem nowego rządcy, abpa E. Dalbora, urzędy wikariusza i oficjała obsadzane były przez dwóch różnych urzędników konsystorskich. Po roku 1917 wiązało się to z wykonywaniem zapisów nowego prawa kanonicznego, zgodnie z którym biskup, mianując wikariusza i oficjała, nie mógł pozwolić na łączenie tych urzędów. Z początkiem 1916 r. funkcję wikariusza generalnego sprawował ks. Robert Weimann, zaś urząd oficjała piastował ks. Czesław Meissner³². Wspólnie sprawowali oni władzę do 1922 r. kiedy to powołano Metropolitalny Sąd Duchowny (*Iudicium Archiepiscopale*), a na jego czele, jako oficjał, stanął ks. kanonik Władysław Hozakowski³³. Powołanie osobnego sądu przypieczętowało rozdział władzy administracyjnej od sądowniczej. Od tej pory konsystorz generalny, a następnie kuria arcybiskupia z wikariuszami generalnymi: ks. kanonikiem Czesławem Maissnerem (1921-1928), ks. Karolem Radońskim (1929) oraz biskupem sufraganem Walentym Dymkiem (1929-1945) na czele zajmowały się wyłącznie sprawami administracyjnymi archidiecezji. Wedle zaleceń, urząd wikariusza generalnego mógł sprawować duchowny po ukończeniu 30 roku życia,

²⁷ Na podstawie roczników kościelnych dla archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej dla lat 1927-1938.

²⁸ J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, t. 2, s. 202.

²⁹ M. Koczerska, *Kancelarie i dokumentacja kościelna*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 344.

³⁰ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 259.

³¹ Tamże, s. 261; M. Koczerska, *Kancelarie...*, s. 359.

³² *Ordo Offici Divini...*, 1922, s. 58.

³³ Tamże, s. 59.

posiadający przynajmniej stopień naukowy doktora, licencjat teologii lub prawa kanonicznego. Musiał również posiadać pewne doświadczenie w administracji kościelnej, być uczciwy i odpowiedzialny³⁴. Jego uprawnienia określały dwa czynniki – powszechne prawo kościelne oraz dekret nominacyjny, w którym ordynariusz wyznaczał zakres władzy swojego wikariusza generalnego³⁵. Biskup mógł udzielić mu ogólnej delegacji do załatwiania spraw, które powszechnym prawem kościelnym były zastrzeżone ordynariuszowi diecezji. Dotyczyły one czterech dziedzin: 1) w porozumieniu z arcybiskupem mógł obsadzać beneficja i kapłańskie urzędy kościelne, stosować kary kościelne wobec kapłanów oraz wdrażać procesy karne przeciw osobom duchownym, 2) do decyzji arcybiskupa przedkładał sprawy ważniejsze: tworzenie nowych parafii, sprzedaż i podział dóbr kościelnych, zwalnianie z ciężarów patronackich, wyrażanie zgody na budowę nowych kościołów i na ich konsekrację, dokonywanie inkardynacji³⁶ i ekskardynacji³⁷ księży, przyjmowania kandydatów do seminarium duchownego i dopuszczanie alumnów do święceń, 3) w ścisłym porozumieniu z arcybiskupem mógł również przedkładać sprawy Stolicy Apostolskiej i Nuncjaturze Apostolskiej z wyjątkiem starań o dyspensy małżeńskie, zbierania i przekazywania świętopietrza do Rzymu³⁸. Był odpowiedzialny za zatrudnianie odpowiedniej liczby urzędników konsystorskich tak, by praca w kancelarii przebiegała sprawnie. Rozdzielał akta do załatwienia i wszelkie zadania poszczególnym referatom, zgodnie z podziałem spraw ustanowionym przez ordynariusza³⁹. Ponadto wikariusz generalny był zobligowany do czuwania nad biblioteką podręczną w kancelarii⁴⁰. Dwa razy w miesiącu, w drugą i czwartą środę każdego miesiąca, przewodniczył posiedzeniom z pracownikami poszczególnych referatów⁴¹.

W okresie międzywojennym zadania te wykonywało czterech wikariuszy generalnych: ks. Robert Weimann (1918-1920), ks. Czesław Meissner (1920-1928), ks. Karol Radoński (1929-1928) a od 1928 r. – ks. Walenty Dymek, biskup sufragan poznański, który sprawował tę funkcję do momentu wyniesienia na arcybiskupstwo w 1946 r.⁴².

W prawidłowym funkcjonowaniu kurii wspierało wikariusza generalnego od 3 do 5 radców konsystorskich, syndyk, rachmistrz, skarbnik, archiwista-registrator wraz z asystentami, kalkulatorzy, sekretarze-kanceliści, woźny lub goniec (*cursor*) a zwłaszcza kanclerz. Ten ostatni urząd należał – zaraz po wikariuszu generalnym – do najważniejszych w kurii.

³⁴ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 261.

³⁵ M. Banaszak, F. Lenort, *Konsystorz i kuria arcybiskupia (1793-1973)*, w: *Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. Informator*, Poznań, mps, s. 155.

³⁶ Inkardynacja – przypisanie duchownego do konkretnej diecezji lub zgromadzenia zakonnego.

³⁷ Ekskardynacja – pozwolenie udzielone duchownemu na stałe przejście do innej diecezji.

³⁸ AAG, sygn. APP II 50, Dekret nominacyjny ks. biskupa Walentego Dymka, k. 77-78v, Dekret nominacyjny ks. biskupa Karola Radońskiego, k. 29-30v.

³⁹ AAG, sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

⁴⁰ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 261.

⁴¹ AAG, sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

⁴² J. Nowacki, *Archidiecezja poznańska...*, t. 2, s. 126-127, 223.

Kanclerz (*cancellarius*)

Kanclerz, nazywany także: pierwszym notariuszem, dyrektorem kancelarii lub – wcześniej – regensem, stał na czele kancelarii biskupa i kierował jej pracami. Zgodnie z pkt. 9 wewnętrznego regulaminu kurii z 1927 r., zastępował on wikariusza generalnego w czasie jego nieobecności i w jego imieniu przyjmował również interesantów⁴³. Kanclerza powoływał biskup. Sprawował on swój urząd w oparciu o prawo kanoniczne, które zastrzeżało, iż kanclerz powinien posiadać kompetencje notariusza publicznego (can. 372 § 3). Kodeks dookreślał także, iż stanowisko kanclerza mógł otrzymać jedynie ksiądz odznaczający się znajomością prawa kanonicznego i teologii. Do zadań kanclerza, jako notariusza kurii, należało sporządzanie akt o charakterze publicznym, przygotowywanie odpisów, potwierdzenie zgodności z oryginałem oraz autentyczności podpisu biskupa na aktach publicznych. Był on również archiwariuszem, gdyż jednym z zasadniczych jego zadań było prowadzenie archiwum, pilnowanie i porządkowanie akt przechowywanych w archiwum (składnicy akt). Kanclerz był zobowiązany do porządkowania akt i sporządzania inwentarzy archiwalnych (can. 372 § 1), jak również prowadzenia ewidencji zbiorów wypożyczanych z podręcznej biblioteki kancelarii. W pracach kancelaryjnych, na etapie obiegu dokumentacji, kierował on i zarządzał manipulacją kancelaryjną, był odpowiedzialny za przestrzeganie przepisów kancelaryjnych, prowadził protokół podawczy, ekspedycję i registraturę również akt tajnych. Zdarzało się, że kanclerz pomagał radcom i osobiście wykonywał prace konceptowe⁴⁴. W sprawach przed sądem duchownym mógł on udzielać informacji prawnie zaangażowanym stronom, a jeśli było to konieczne udostępniać im także akta sprawy⁴⁵.

Kanclerzowi podlegali bezpośrednio: notariusz, registrator, kilku sekretarzy – kancelistów oraz dwóch woźnych lub goniec⁴⁶. Instrukcje dla poznańskiego konsystorza mówią wyraźnie, iż dyrektor kancelarii sprawował nadzór nad całą kancelarią, jej pracami oraz wszystkimi sprzętami w kancelarii. Kontrolował on personel w kwestii obchodzenia się z materiałami i sprzętami kancelaryjnymi, miał dbać o zaopatrzenie. Powinien czuwać również nad utrzymaniem porządku i czystości miejsca pracy. Jako bezpośredni przełożony nad urzędnikami kancelarii, był zobligowany do upominania tych urzędników, którzy zaniedbywali swoje obowiązki⁴⁷, a za niesubordynację miał prawo wymierzyć również odpowiednie kary. Informował o tym prezydium konsystorskie i wprowadzał uwagi do akt personalnych⁴⁸. Był odpowiedzialny za szybki i profesjonalny przebieg załatwiania spraw. Dopóki w kurii nie pojawiła się osoba kasjera, sam prowadził rachunki, sporządzał rejestry

⁴³ AAG, sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku; J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 150.

⁴⁴ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 269.

⁴⁵ Tamże, s. 270.

⁴⁶ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 45-46; M. Banaszak, F. Lenort, *Konsystorz i kuria...*, s. 155-156.

⁴⁷ AAP, sygn. OA V 134, Konsystorze Arcybiskupie w Gnieźnie i Poznaniu: Urzędnicy – Generalia II (1842-1851).

⁴⁸ Tamże.

dochodów i rozchodów kasy konsystorskiej. W pracach kancelaryjnych przygotowywał koncept dokumentu, który następnie przekazywał kancelistom do mindowania. Dla każdego kancelisty musiał prowadzić osobny dziennik, w którym odnotowywał koncepty przekazane do przepisania, a po otrzymaniu czystopisów – odnotowywał ten fakt. Kanclerz mógł przechowywać u siebie akta personalne urzędników konsystorskich, także te, które miały status niedostępnych – tajnych⁴⁹.

W okresie międzywojennym urząd kanclerza sprawowali kolejno: ks. Stanisław Trąpczyński (1914-1923), ks. Kazimierz Bajerowicz (1923-1924), ks. Stefan Durzyński (1925-1929) oraz ks. Franciszek Jedwabski (1930-1938).

Notariusz

Notariusz kurii (*notarius*) powoływany był przez wikariusza generalnego lub samego biskupa. Posiadał uprawnienia notariusza publicznego, nadzorował spisywanie lub sam spisywał dokumenty. Prowadził księgi wpisów, rejestry, był świadkiem czynności prawnych przy testamentach i legatach⁵⁰. Do jego obowiązków należało również prowadzenie archiwum kancelarii⁵¹. W 1917 r. Kodeks Prawa Kanonicznego wprowadził rozdział pomiędzy kanclerzem i notariuszem. Odtąd był to osobny i samodzielny urząd. W latach 1915-1922 notariusze obsługiwali również sądy duchowne do spraw małżeńskich (*iudicia matrimonialia*). W świetle prawa kanonicznego notariuszem mogła być również osoba świecka, jednak sprawy wrażliwe i kryminalne dotyczące kapłanów, zastrzeżone były wyłącznie dla osób duchownych. Obowiązkiem notariusza było uczestnictwo w procesach administracyjnych. W trakcie rozpraw sporządzał on dokumentację, którą po zakończeniu składał do tajnego archiwum. Podobnie jak inni uczestnicy procesu, był zobligowany do zachowania tajemnicy⁵². Biskup wymagał od notariusza spisywania oraz protokołowania wszystkich posiedzeń procesowych, przygotowania dokumentów, wezwań, upomnień, dekretów wydanych przez siebie. Notariusz potwierdzał autentyczność wszystkich dokumentów; każdy z nich musiał posiadać datację i podpis notariusza. Podpis taki posiadał wiarygodność urzędową, a dokumenty wartość publiczną⁵³.

Funkcje notariusza w archidiecezji poznańskiej pełnili w latach 1918-1939 m.in. ks. Stefan Duszyński, ks. Edmund Blericq, ks. Kornel Witaszek, ks. Edmund Nowicki oraz ks. Stefan Janiak.

Registrator – archiwista

Urzędnik ten zajmował się prowadzeniem i utrzymywaniem w należytym porządku ksiąg urzędowych. Miał on prowadzić dzienniki w taki sposób, aby w każdym momencie można było odnaleźć pismo skierowane do kurii. Zalecano, by

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 274; S. Olczak, *Kancelaria*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. B. Migut, Lublin 2000, kol. 553.

⁵¹ *Dyplomatyka wieków średnich*, oprac., K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, Warszawa 1971, s. 247.

⁵² AAG, sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

⁵³ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 278.

w tym celu prowadził dwa rodzaje ksiąg – osobne dla reskryptów (odpowiedzi) i odrębne dla reszty pism⁵⁴. Prowadził w nich kontrolę obiegu danej sprawy dopóki nie została ona załatwiona i nie wyszła z kancelarii. Dokumenty przekazywane z kancelarii arcybiskupa i wikariusza generalnego do registratora musiały posiadać zatem numer dziennika oraz *datum*, odnotowane na właściwym miejscu. Registrator wpisywał je do dziennika razem z nazwiskiem referenta oraz krótkim opisem sprawy. Wpisując sprawę, urzędnik nadawał jej kolejny numer, który wykreślał po jej zakończeniu, pozostawiając jedynie datę oddania pism⁵⁵. Registrator był zobowiązany pod koniec każdego miesiąca sporządzić wypis numerów dziennika z poprzedniego miesiąca dla tych spraw, które były w toku⁵⁶.

Woźny lub goniec (*cursor*)

Funkcję tę pełniła zazwyczaj osoba świecka, mężczyzna. Był to urzędnik niższego szczebla, który miał dbać o porządek i czystość lokalu konsystorskiego, spełniał podstawowe czynności urzędowe w czasie sesji, pakował akta, odnosił, pieczętował listy, odbierał listy z poczty, spełniał wszystkie obowiązki woźnego i dozorca lokalu⁵⁷.

Radcy kurialni lub referenci (*consilarii*)

Stanowili oni dodatkowy personel kurialny, podlegający wikariuszowi generalnemu. Wybierani byli spośród kanoników kapituły katedralnej z odpowiednim wykształceniem i doświadczeniem kancelaryjnym, a nominowani przez biskupa diecezjalnego i jemu bezpośrednio podlegali. Pełnili oni funkcje merytoryczne. Ich podstawowym zadaniem było przygotowywanie odpowiedzi w powierzonych im sprawach. Propozycje odpowiedzi zazwyczaj przekazywali wikariuszowi generalnemu; ważniejsze z nich musiały uzyskać akceptację biskupa. Radcy uczestniczyli każdorazowo w posiedzeniach urzędników kurii z biskupem lub wikariuszem generalnym, referując najważniejsze sprawy. W Poznaniu spotkania takie odbywały się dwa razy w miesiącu, to jest w drugą i czwartą środę miesiąca, o godzinie 17.00⁵⁸. Radcy posiadali również głos doradczy i wydawali opinie w sprawach zleconych przez biskupa lub wikariusza generalnego⁵⁹.

W konsystorzu poznańskim występowało na ogół od 3 do 6 radców. W wyniku reformy prymasa Hlonda stanowisko radcy przemianowano na referenta. W tym samym czasie, w wyniku dostosowywania organizacji kurii do wymogów Kodeksu Prawa Kanonicznego, zmieniono ówczesny system pracy referentów w ramach podziału na dekanaty (3-8) przydzielając im referaty rzeczowe. Zagad-

⁵⁴ AAP, sygn. OA V 134, Konsystorze Arcybiskupie w Gnieźnie i Poznaniu: Urzędnicy – Generalia II (1842-1851).

⁵⁵ AAP, sygn. OA V 479, Akta Arcybiskupie – Gniezno – Konsystorz: Generalia urzędników V (1857-1865).

⁵⁶ Tamże.

⁵⁷ Tamże, Uwagi ks. kanonika Franciszka Ksawerego Sucharskiego do projektu instrukcji dla urzędników niższych konsystorza.

⁵⁸ AAG, sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

⁵⁹ Tamże.

nienia, rozpatrywane przez radców, dzielono na ważne – dotyczące majątku Kościoła i duchowości oraz na te mniej ważne, do których zaliczano: uzyskanie wyjaśnień, uzupełnienia dokumentów, przesłuchanie stron i przeprowadzenie rozpraw. Na załatwienie każdej sprawy referenci mieli siedem dni; w zależności od rangi i skomplikowania problemu okres ten mógł ulec zmianie. Język odpowiedzi musiał być zrozumiały i współczesny⁶⁰. W wyjątkowych sytuacjach referenci otrzymywali upoważnienie do podpisywania opracowywanych przez siebie pism. Mieli prawo korzystania z akt zgromadzonych w registraturze (archiwum konsystorskim lub kurialnym), wolno im było korzystać z nich poza biurem, lecz na wyniesienie dokumentów potrzebowali zgody kanclerza⁶¹. Radcowie opiniowali sprawy z zakresu istniejących ustaw, zawierania kontraktów i umów dotyczących majątku kościelnego, budowy, zaciągania pożyczek etc.⁶².

Proboszczowie konsultorzy (*parochi consultores*)

Podstawą do powołania w kurii poznańskiej tego urzędu był dekret papieża Piusa X *Maxima cura* z 1910 r. Do podstawowych zadań tych duchownych należało uczestnictwo w procesach administracyjnych dotyczących usuwania lub przenoszenia proboszczów na inne beneficjum. Kadencja konsultorów trwała 10 lat. Kandydaci na to stanowisko wyłanianiani byli spośród księży diecezjalnych lub zakonników, musieli posiadać szeroką wiedzę z zakresu prawa kanonicznego, a ponadto odznaczać się nieposzlakowaną opinią⁶³. W poznańskiej kurii urząd ten pojawił się dopiero w 1928 r. i sprawowało go zazwyczaj 2-4 księży⁶⁴.

Consilium a vigilantia

Tak zwana rada antymodernistyczna została utworzona w oparciu o zalecenia zawarte w encyklice Piusa X *Pascendi Dominici Gregis* z 1907 r. Fragment poświęcony temuż *consilium* znajduje się w rozdziale IX: *O środkach zaradczych*, w art. 55: *O radzie nadzorczej*⁶⁵. Artykuł ten zakładał, że *consilium* powinno funkcjonować w każdej diecezji, by śledzić błędy, powstawanie i rozpowszechnianie się nowych herezji, badać ich metody oraz dostarczać ścisłych informacji biskupowi, aby mógł on podjąć środki zaradcze. Członkowie tejsze rady mieli być rekrutowani spośród „wypróbowanych przedstawicieli duchowieństwa świeckiego i zakonnego. [...] Księża wchodzący do tej rady, mają być mianowani w ten sam mniej więcej sposób, jak to ma miejsce z cenzorami”⁶⁶. Radcy mieli badać wszelkie przejawy modernizmu w publikacjach i oświacie, zwracać uwagę na nowatorstwo terminów słownych, zwłaszcza w pismach, publikacjach oraz wykładach głoszonych przez

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 149.

⁶² Tamże, s. 279.

⁶³ Tamże, s. 283-284; H. E. Wyczawski, *Organizacja kościelna*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 36.

⁶⁴ *Ordo Officii Divini...*, 1928, s. 89.

⁶⁵ *Encyklika Ojca św. Piusa X Pascendi Dominici Gregis...*, s. 77.

⁶⁶ Tamże, s. 77.

katolików⁶⁷. Zebrania rady odbywały się co dwa miesiące pod przewodnictwem biskupa. Zarówno obrady, jak i uchwały na nich podjęte miały być utrzymywane w tajemnicy⁶⁸. W archidiecezji poznańskiej *consilium a vigilantia* pojawiła się dopiero w 1929 r. Przez pierwsze dwa lata w skład rady wchodziło sześciu konsultorów: ks. Karol Radoński, ks. Franciszek Ruciński, ks. Kazimierz Rolewski, ks. Leon Rankowski, ks. Paweł Steinmetz oraz ks. Narcyz Putz⁶⁹. W 1930 r. ks. Radońskiego zastąpił ks. Walenty Dymek, który przewodniczył radzie przynajmniej do 1939 r.⁷⁰. Skład rady stale się zmieniał. W latach 1931-1934 weszło do niej trzech kolejnych radców. Przez trzy lata pracowali w niej: ks. Walenty Dymek, ks. Stefan Kruszka, ks. Ignacy Nowacki, ks. Józef Prądyński, ks. Narcyz Putz, ks. Leon Rankowski, ks. Kazimierz Rolewski, ks. Franciszek Ruciński oraz ks. Paweł Steinmetz. Liczba radców znacznie spadła w latach 1935-1938; w tym czasie rada obradowała głównie w sześciuosobowym składzie⁷¹.

Kasa kurialna

Przeprowadzając reformę abp A. Hlond zdecydował, iż obie kurie, zarówno w Poznaniu, jak i w Gnieźnie, będą dysponować osobną kasą. Stanowiła ona osobną komórkę wewnątrz kurii. Na jej czele stał dyrektor, któremu w pracy pomagało dwóch kalkulatorów i dwóch asystentów kalkulatury⁷². Do głównych zadań kasy należało zarządzanie funduszami kurii oraz pośrednictwo przy przyjmowaniu funduszy obcych na określone cele, jak również odpowiednie ich rozdzielanie. Tytułem dochodów, kasy miały przyjmować: konkordatowe prestatcje (obowiązek świadczeń) rządowe dla księży kanoników, ryczałty proboszczowskie w stosunku do liczby parafii obu archidiecezji, ryczałty wikariuszowskie w stosunku do liczby wikariuszów, rządowy fundusz budowlany, inne prestatcje konkordatowe oraz dochody kurii ze źródeł diecezjalnych⁷³. Reorganizacja kasy kurialnej dotyczyła także sposobu prowadzenia dokumentacji. Odtąd miała ona odzwierciedlać każdy rodzaj czynności tak, by w określonych odstępach czasu można było, na podstawie prowadzonych ksiąg, dać osobne sprawozdanie finansowe z każdego rodzaju czynności, a ponadto przedstawić pełen obraz finansowy kurii. W tym celu wprowadzono w kasie klasyfikację dokumentacji finansowej na poszczególne działy: podatki, składki, legaty, kasa emerytalna, rachunki seminaryjne, dłużnicy, wierzyciele, efekty, pozostałości gotówkowe w kasie i bankach oraz rachunki dochodów i wydatków własnych. Rozwiązania te miały stanowić remedium na brak rozgraniczenia rachunkowości, co często powodowało pomieszanie rachunków, np. dochodów z wydatkami⁷⁴.

⁶⁷ Tamże, s. 78.

⁶⁸ Tamże.

⁶⁹ „Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 1929, s. 213.

⁷⁰ Tamże, 1930, s. 197.

⁷¹ Tamże, 1936, s. 135.

⁷² M. Banaszak, F. Lenort, *Konsystorz i kuria...*, s. 156.

⁷³ AAG, sygn. AAP II 100, Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie i Poznaniu. Generalia, k. 22.

⁷⁴ AAG, sygn. AAP II 50, Kuria Arcybiskupia w Poznaniu, Sprawozdanie z rewizji ksiąg kasy Kurii Arcybiskupiej za czas od 1 stycznia 1927 r. do 30 czerwca 1928 r., k. 38-44.

System kancelaryjny i obieg pism

Jak każdy aktotwórca, kuria potrzebowała sprawnego organu oraz systemu, za pomocą którego czuwano by nad całością jej dokumentacji. Funkcję taką spełniała kancelaria kurii, czuwająca zarówno nad dokumentacją bieżącą (przyjmowaniem, rejestracją, porządkowaniem i przechowywaniem), jak i nad registraturą (składnicą akt), w której składano akta spraw zakończonych i niepotrzebnych w bieżącej działalności⁷⁵. Kancelaria miała więc spełniać trzy podstawowe zadania: przechowywanie akt, ich porządkowanie oraz sporządzanie inwentarzy⁷⁶. Osobną kwestią był system, według którego kancelaria gromadziła i przechowywała dokumentację. Do lat 30. XX w. w poznańskiej kurii diecezjalnej obowiązywał system tzw. decernatów. Radcom przydzielano korespondencję wedle dekanatów. Każdy z nich obsługiwał od 3 do 8 dekanatów, to jest decernatów. W zależności od kompetencji, radcy załatwiali wszystkie sprawy, jakie spływały z danego dekanatu: personalne księży, duszpasterskie, rachunki, majątkowe, kwestie tradowania parafii etc. Sytuację tę odzwierciedlał chociażby układ oraz zawartość akt kancelarii konsystorskiej, które w ramach decernatów nie posiadały podziału rzeczowego⁷⁷. System ten był mało wydajny i uniemożliwiał szybkie dotarcie do danej sprawy. Na skutek reorganizacji konsystorza w 1927 r., system decernatów zaczął być stopniowo wypierany przez referaty, w których klasyfikowano sprawy w sposób rzeczowy. Odtąd akta kurii, obejmujące terytorium całej diecezji, grupowano według 11 rzeczowych kategorii spraw: I. Personalalia, II. Generalia Diecezjalne, III. Pożyczki – Hipoteki – Kapitały, IV. Parafie, V. Wizytacje Pastorskie, VI. [Akta] Rachunkowe, VIII. [Akta] Mażeńskie, IX. Sąd konsystorski, X. [Wizytacje] Dekanalne, XI. Klasztory⁷⁸. System ten znacznie ułatwiał utrzymanie porządku w dokumentacji, jak również szybszy powrót do danej sprawy.

Korespondencję wpływającą otwierał dyrektor kancelarii; od 1917 r. robił to kanclerz. Wstawiał prezentę z datą otrzymania i numerem dziennika podawczego. Każde wpływające pismo, wszczynające sprawę, otrzymywało kolejny numer dziennika podawczego⁷⁹. Dyrektor (kanclerz) przydzielał pismo do załatwienia odpowiedniemu radcy, lub kierował do registratury w celu załączenia akt z wcześniejszymi pismami dotyczącymi danej sprawy (*acta anteriora*)⁸⁰. Następnie radca notował na piśmie koncept odpowiedzi, która po zaakceptowaniu przez wikariusza generalnego, jako minuta, była przekazywana do przygotowania czystopisu⁸¹. Zarówno koncept, jak i minuta otrzymywały ten sam numer dziennika podawczego co pismo wpływające. Jeśli jednak wikariusz wszczywał jakąś sprawę, wówczas pismo to otrzymywało kolejny numer z dziennika podawczego⁸².

⁷⁵ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 70.

⁷⁶ S. Olczak, *Kancelaria*, s. 551-553.

⁷⁷ AAP, sygn. KA 7543, Spis Akt Generalnego Konsystorza w Poznaniu, pocz. XIX w.

⁷⁸ AAP, sygn. KA 7835, Spis Akt Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu, ok. 1933.

⁷⁹ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 114.

⁸⁰ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 46.

⁸¹ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 113.

⁸² S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 46.

Po zakończeniu sprawy jej akta składano w archiwum (registraturze), gdzie nadawano im odpowiednie określenie dotyczące ich charakteru, to jest *generalia* lub *specialia*, a następnie dołączano do voluminu, zawierającego akta o podobnym charakterze. Na okładce zapisywano numery akt, które po zszyciu przekreślano⁸³.

Forma zewnętrzna akt

Zarówno w Konsystorzu, jak i w późniejszej Kurii Arcybiskupiej szczególną wagę przykładano do poprawnego przygotowania pism wygotowywanych na miejscu w kancelarii, jak i tych, otrzymywanych z terenu diecezji. W kancelarii przygotowywano pisma według wewnętrznych instrukcji, zaś uwagi i upomnienia dla proboszczów i wiernych zamieszczano w urzędowych organach diecezjalnych⁸⁴.

Koncept pisma wychodzącego miał być pisany na złamanym arkuszu A4 lub bez łamania, ale jego treść powinna znajdować się po prawej stronie; była to tzw. *pagina fracta*. Każdy projekt odpowiedzi dotyczył tylko jednej sprawy. Zaczynał się od daty w prawym górnym rogu arkusza. Na środku znajdował się nagłówek, a zaraz po nim główna treść pisma. Na marginesie sekretarz powinien był zaprotokołować: *datum* kiedy odebrał dekret ekspedycji i kiedy go oddał. Przygotowując protokół, sekretarz powinien unikać subiektywnego i emocjonalnego podejścia do sprawy⁸⁵. Język dokumentów, wychodzących z konsystorza, zależał od tego, w jakim zwracał się nadawca, zazwyczaj jednak był to język polski lub niemiecki⁸⁶. Warto w tym miejscu dodać, iż w konsystorzu poznańskim jeszcze w XIX w. istniał specjalny urząd tłumacza, który zapewne przygotowywał stosowne tłumaczenia. Prawdopodobnie pełnił on również funkcję tłumacza przysięgłego⁸⁷. Dokumenty wychodzące z kancelarii podpisywał wikariusz lub kanclerz swoim nazwiskiem (*manu propria*).

Podobne instrukcje dotyczyły pism wpływających, ich forma zewnętrzna tylko nieznacznie różniła się od dokumentów kurialnych. Wymagano, by sprawy były przedstawiane przede wszystkim merytorycznie, ale krótko i jasno. Rękopisy miały być wykonane starannie, czytelnie, bez skreśleń, adnotacji i „skrobań”. Na pismach wpływających, po zapisaniu ich w dzienniku podawczym, wstawiano prezentę z numerem dziennika oraz datą wpływu. Już na początku wieku XX w konsystorzu poznańskim, zamiast odręcznego zapisu, zaczęto stosować dwa wzory zestandaryzowanych pieczęci. Na pierwszej z nich znajdowało się miejsce na datę wpływu oraz liczbę dziennika. Druga pieczęć zawierała daty wpływu pisma do kancelarii (*do kanc.*), mundowania (*mund.*), wyjścia z kancelarii (*exped.*) oraz polecenie reprodukcji (*repr.*). Zazwyczaj umieszczano ją na dole karty⁸⁸.

⁸³ Tamże.

⁸⁴ Por. „Kościelny Dziennik Urzędowy dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”, 31 (1916) nr 12, s. 105, 32 (1917) nr 8, s. 67-68.

⁸⁵ AAP, sygn. OA V 134, Konsystorze Arcybiskupie w Gnieźnie i Poznaniu: Urzędnicy – Generalia II (1842-1851).

⁸⁶ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 47.

⁸⁷ AAP, sygn. OA VI 326, Akta dotyczące się obsadzenia posady tłumacza przy konsystorzu w Poznaniu i w Gnieźnie 1832-1873.

⁸⁸ AAP, sygn. KA 15998, Akta Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu (1936-1939).

Po przyjęciu i otwarciu pisma, kanclerz przekazywał je odpowiedniemu radcy w zależności od jego kompetencji. Wedle instrukcji, pisma te miały być sporządzone na arkuszu A4. Z lewej strony karty powinien znajdować się opis sprawy lub data i numer pisma, na które odpowiadał nadawca. Treść pisma powinna znajdować się na jednej połowie arkusza (*pagina fracta*), aby na lewej stronie radca mógł sporządzić koncept i nanieść ewentualne polecenia służbowe, np. *ad acta (a.a., a/a)*⁸⁹, *acta anteriora*, na sesje ordynariatu, reprodukować, odpis wybranego fragmentu⁹⁰. Ponadto pisma, które przychodziły z parafii musiały posiadać również numer dziennika korespondencyjnego, których prowadzenie było obowiązkiem parafii⁹¹.

Przestrzeń pod główną treścią pisma – wolną, niezapisaną należało wypełnić przekreśloną literą Z. Jednak w konsystorzu poznańskim, zarówno w korespondencji przychodzącej, jak i wychodzącej praktykowano raczej długą pionową kreskę, pod którą znajdował się własnoręczny podpis nadawcy. Na samym dole karty lub na odwrocie, po lewej stronie znajdował się adres, np. *Do Prześwietnego Konsystorza Jeneralnego Arcybiskupiego w miejscu lub bezpośrednio Do Jaśnie Wielmożnego JM Księdza Dr. Przyłuskiego Arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego, Legata S. Stolicy Apostolskiej, Kawalera Orderu Orła Czerwonego, w Poznaniu*⁹². Szczególną uwagę przywiązywano do prawidłowego adresowania pism. Po reorganizacji kurii, abp A. Hlond wydał osobną instrukcję dotyczącą prawidłowego adresowania⁹³. Od 1918 r. do kurii zaczęły wpływać również pisma przygotowywane na maszynie i, mimo dość szczegółowych zaleceń, pojawiała się w nich tendencja rozmieszczania treści pisma na całej powierzchni karty, bez pozostawienia miejsca na koncept odpowiedzi. Referent zmuszony był wówczas sporządzać projekt odpowiedzi na osobnych kartach, które następnie odsyłał do aprobaty.

W pismach kierowanych do kurii duchowieństwo przedstawiało sprawy dotyczące parafii, a te najczęściej odnosiły się do grzebania samobójców, dyspens lub podziału parafii. Wszystkie miały być sporządzane na osobnych blankietach tak, by kuria mogła je odpowiednio rozdzielić w registraturze. Prośby o dyspensy, czy upoważnienia przeznaczone do rozpatrzenia przez biskupa, kierowano na adres kurii; jedynie sprawy osobiste i personalne księży można było adresować imieniem⁹⁴.

Regulamin wewnętrzny z 1927 r. zalecał, aby wszystkie sprawy były załatwiane natychmiast, lub w przeciągu siedmiu dni, chyba że gatunek i zawartość sprawy wymagały poświęcenia im dłuższego okresu czasu. Odpowiedzi miały być merytorycznie wyczerpujące, zaś język nowoczesny i żywy. Zalecano dążenie do tego, by duchowieństwo znajdowało w nich nie tylko pozytywne lub negatywne rozpatrze-

⁸⁹ *Ad acta* – do akt, adnotacja na piśmie załatwionym lub niewymagającym dalszego załatwienia, stanowiąca polecenie złożenia go do akt. *Polski słownik archiwalny...*, s. 14.

⁹⁰ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska...*, s. 47.

⁹¹ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 206.

⁹² AAP, sygn. OA V 326, Akta dotyczące się obsadzenia posady tłumacza przy konsystorzu w Poznaniu i w Gnieźnie 1832-1873.

⁹³ MKAGP, 44 (1927) nr 2, s. 9.

⁹⁴ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 206.

nie swoich kwestii, ale także pomoc, poradę i kierownictwo⁹⁵. Na korespondencję kurialną księża mieli odpowiadać natychmiast lub w wyznaczonym terminie. W odpowiedzi należało powoływać się na datę i znak pisma wszczynającego⁹⁶.

Zasób Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu

Materiały wytworzone przez konsystorz i kurię arcybiskupią z czasem przybierały formę akt. W konsystorzu generalnym akta prowadzono zasadniczo według instytucji, np. Stolica Apostolska, diecezja, dekanat, parafia itp. W ten sposób powstała seria akt, zwana aktami generalnymi. Dość szybko zaczęto jednak ujmować w osobne woluminy akta dotyczące poszczególnych kapłanów, co przyczyniło się do wytworzenia serii akt personalnych. Nieco później przyjęła się praktyka zakładania osobnych akt dla określonej sprawy jednej parafii, np. patronatu lub gruntów kościelnych, kapitałów etc. Akta takich spraw określano mianem akt specjalnych. W registraturze układano je alfabetycznie według nazwy parafii. Niektóre serie akt prowadzono najpierw w kancelarii arcybiskupiej, a następnie przejmował je konsystorz. Były to przeważnie sprawy dotyczące zakonów i klasztorów, zarządu majątkiem seminaryjnym i nauczania religii⁹⁷.

W Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu starano się zachować układ akt zgodny z praktyką stosowaną w registraturze – najpierw konsystorza generalnego, a potem kurii archidiecezjalnej. Jednak ze względu na zmiany w układzie akt, których dokonywała registratura, Archiwum podzieliło zespół na dziesięć serii akt. Zachowano dla całego zespołu sygnaturę KA (Konsystorz i Kuria Arcybiskupia) i dodano dla poszczególnych serii kolejną liczbę rzymską, od I do XI⁹⁸. Składnica akt Kurii Arcybiskupiej przekazała dużą ilość archiwaliów do Archiwum Archidiecezjalnego we wrześniu 1973 r. Pewną ich część zdołano już opisać, lecz jeszcze 9830 jednostek archiwalnych czeka na swoją kolej. Są to przeważnie akta hipotek, kapitałów i legatów poszczególnych parafii.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

sygn. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku

sygn. AAP II 50, Kuria Arcybiskupia w Poznaniu, Sprawozdanie z rewizji ksiąg kasy Kurii Arcybiskupiej za czas od 1 stycznia 1927 r. do 30 czerwca 1928 r.

sygn. AAP II 100, Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie i Poznaniu. Generalia

sygn. APP II 50, Dekret nominacyjny ks. biskupa Karola Radońskiego

sygn. APP II 50, Dekret nominacyjny ks. biskupa Walentego Dymka

⁹⁵ AAG, sygn.. AKM I 4, Regulamin wewnętrzny Kurii Poznańskiej w Poznaniu z 1927 roku.

⁹⁶ MKAGP, 45 (1930) nr 8, s. 9.

⁹⁷ M. Banaszak, F. Lenort, *Konsystorz i kuria...*, s. 155-156.

⁹⁸ Tamże, s. 156.

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu

- sygn. OA V 134, Konsystorze Arcybiskupie w Gnieźnie i Poznaniu: Urzędnicy – Generalia II (1842-1851)
- sygn. OA V 479, Akta Arcybiskupie – Gniezno – Konsystorz: Generalia urzędników V (1857-1865)
- Uwagi ks. kanonika Franciszka Ksawerego Sucharskiego do projektu instrukcji dla urzędników niższych konsystorza
- sygn. OA VI 326, Akta dotyczące się obsadzenia posady tłumacza przy konsystorzu w Poznaniu i w Gnieźnie 1832-1873
- sygn. OA X 219, Akta Arcybiskupie – Personalia – Dalbor Edmund (kardynał, arcybp, prymas)
- sygn. KA 7543, Spis Akt Generalnego Konsystorza w Poznaniu, pocz. XIX w.
- sygn. KA 7835, Spis akt Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu, ok. 1933 r.
- sygn. KA 15998, Akta Kurii Arcybiskupiej w Poznaniu (1936-1939)
- M. Banaszak, F. Lenort, *Konsystorz i kuria arcybiskupia (1793-1973)*, w: *Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu. Informator*, Poznań, mps

Źródła drukowane

- Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917.
- Encyklika Ojca św. Piusa X Pascendi Dominici Gregis, o zasadach modernistów*, Warszawa 1996.
- Ordo Officii Divini Recitandi, Sacrique Peragendi [...] ad usum Almae Ecclesiae Mertopolitanae et Archidioecesis Posnaniensis pro Anno Domini...* (1915, 1922, 1928).

Czasopisma

- „Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”
- „Rocznik Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”

Opracowania

- Banaszak Marian, *Kardynał Prymas August Hlond jako arcybiskup gnieźnieński i poznański w latach 1926-1939*, w: *W służbie Kościoła poznańskiego. Księga pamiątkowa na 70-lecie urodzin Arcybiskupa Metropolity Dr. Antoniego Baraniaka*, red. L. Bielerzewski, Poznań 1974, s. 229-265.
- Dyplomatyka wieków średnich*, oprac., K. Maleczyński, M. Bielińska, A. Gąsiorowski, Warszawa 1971.
- Dziwoki Julia, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013.
- Fąka M., *Stan prawny Kościoła katolickiego w Wielkim Księstwie Poznańskim w latach 1815-1850 w świetle prawa pruskiego*, Warszawa 1975.
- Koczerska Maria, *Kancelarie i dokumentacja kościelna*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 339-388.
- Nowacki Józef, *Archidiecezja poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, t. 2, Poznań 1964.
- Olczak Stanisław, *Kancelaria*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. B. Migut, Lublin 2000, kol. 551-556.
- Pest Czesław, *Kardynał Edmund Dalbor (1869-1926). Pierwszy Prymas Polski Odrodzonej*, Poznań 2004.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.

- Wilczyński Leszek, *ABC kancelarii i archiwum parafialnego*, Poznań 2012.
- Wilemska Elżbieta, *Konsystorz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 743-744.
- Wilk Stanisław, *August Hlond na stolicach arcybiskupich Gniezna i Poznania*, „*Studia Gne-snensia*”, 7 (1982-1983) s. 5-24.
- Wilk Stanisław, *Kancelaria konsystorska w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX wieku*, „*Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*”, t. 64 (1995) s. 41-47.
- Wilk Stanisław, *Ordynariat Arcybiskupi w Poznaniu*, „*Roczniki Teologiczno-Kanoniczne*”, 31 (1984) z. 4, s. 125-136.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Organizacja kościelna*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 2, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 22-44.

Maria Dębowska

KURIA DIECEZJI CHEŁMIŃSKIEJ W PELPLINIE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Diecezja chełmińska, utworzona w połowie XIII w., należała do najstarszych jednostek terytorialnych Kościoła katolickiego na ziemiach polskich. W okresie zaborów jej terytorium znajdowało się w granicach państwa pruskiego. Po 1821 r. stolica diecezji chełmińskiej została przeniesiona z Chełmży do Pelplina, gdzie został utworzony konsystorz generalny – jeden dla całej diecezji¹. Jego organizacja opierała się na przepisach kościelnych oraz państwowych, obowiązujących w państwie pruskim.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości i wejście w życie Kodeksu Prawa Kanonicznego przypadło w diecezji chełmińskiej na rządy bpa Augustyna Rosentretera (1898-1926)². Przepisy Kodeksu Prawa Kanonicznego, dotyczące reorganizacji konsystorza generalnego – organu pomocniczego biskupa diecezjalnego – za rządów wspomnianego ordynariusza nie zostały w pełni wprowadzone. Zdaniem Jana Walkusza, „złożyły się na to różnorodne czynniki tak natury zewnętrznej, jak i wewnętrznej, wśród których należy przede wszystkim wskazać na dość skomplikowaną i początkowo niejasną sytuację polityczną, jaka panowała na Pomorzu po zakończeniu pierwszej wojny światowej oraz nagłą potrzebę zajęcia się najpierw odnową życia kościelnego i religijnego, które przez okres wojny zostało nieco zdezorganizowane. Proces reorganizacji kurii diecezjalnej w Pelplinie był także hamowany przeobrażeniami w strukturach nowego układu granic i podziału terytorialnego, tak w porządku cywilnym, jak i kościelnym, z czym związana była niemała migracja ludności”³.

W trzech pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości w strukturze instytucji centralnej diecezji chełmińskiej nie zaszły żadne zmiany. Funkcjonowała ona „według starych schematów organizacyjnych, składając się z czterech urzę-

¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 226.

² J. Walkusz, *Rosentreter Augustyn bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 307-308.

³ J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992, s. 197.

dów: generalny wikariat, konsystorz, sąd administracyjny oraz zespół egzaminatorów prosynodalnych⁴. Dla porównania warto przytoczyć, zaprezentowaną przez Stanisława Wilka, strukturę organizacyjną tej instytucji z przełomu XIX i XX w.: „w diecezji chełmińskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX w. istniały dwie odrębne instytucje: wikariat generalny i konsystorz generalny, ale na ich czele stał wikariusz generalny i oficjał w jednej osobie, pracowali w nich ci sami radcy (5), justycjariusz (syndyk), a tylko w konsystorzu dodatkowo występował obrońca węzła małżeńskiego. Obydwie instytucje posiadały też wspólną kancelarię biskupią, w skład której wchodził: dyrektor (sekretarz biskupa), 2-3 sekretarzy-kalkulatorów, 2-3 pisarzy-kancelistów, registrator i woźny. Podobnie jak w diecezji wrocławskiej, istnieli komisarze biskupi (28) oraz osobna kasa biskupia i grono egzaminatorów prosynodalnych⁵. Z uwagi na to, że obydwaj wspomniani autorzy przedstawili swoje ustalenia w sposób niewystarczająco precyzyjny (sugerujący funkcjonowanie przed 1918 r. więcej niż jednej instytucji centralnej w diecezji), dlatego należy odwołać się do badań Bolesława Kumora, oddających – jak się wydaje – istotę rzeczy w sposób najbardziej jasny i poprawny: „w 1848 r. wikariat i oficjalat generalny w Pelplinie obejmował następujące urzędy: wikariusz i oficjał [sic!], winno być: oficjał – M.D.] generalny jako przewodniczący konsystorza, 3 radców duchownych i syndyk (justycjariusz), 2 kancelistów, księgowy i woźny. W drugiej połowie XIX stulecia (1877) wikariat generalny i sąd biskupi poza oficjałem i wikariuszem generalnym, który był w jednych rękach, miały odrębny personel urzędniczy, przy czym w sądzie biskupim występuje nadto obrońca węzła małżeńskiego i asesor. Wspomniani są też 2 sędziowie prosynodalni dla III instancji sądowej oraz egzaminatorzy prosynodalni (9)⁶. Reasumując: do pierwszych lat po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, istniał w Pelplinie dla diecezji chełmińskiej jeden konsystorz generalny łączący zadania administracyjne i sądowe oraz posiadający jednego przewodniczącego w osobie oficjała generalnego, jednocześnie sprawującego funkcje wikariusza generalnego. W ramach konsystorza generalnego funkcjonowała jedna kancelaria oraz istniały różne inne urzędy.

W pewnym sensie, mylący może być użyty w schematyzmach sposób prezentacji urzędów funkcjonujących w ramach centralnego zarządu diecezją chełmińską. Na przykład w 1905 r. odnotowano istnienie wikariatu generalnego (*Officium Generalis Vicariatus Episcopale Culmense*) i konsystorza generalnego (*Generale Consistorium Episcopale Culmense seu iudicium I^{mae} instantiae pro iurisdictione contentiosa et rebus matrimonialibus*)⁷. Z tego faktu niektórzy wnoszą, iż były to odrębne instytucje diecezjalne. Obydwa te urzędy miały jednak tego samego prze-

⁴ Tamże.

⁵ S. Wilk, *Kancelaria konsystorska w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 44.

⁶ B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 226.

⁷ *Consignatio totius cleri saecularis, sororum piarum congregationum, ecclesiarum parochialium cum ecclesiis filialibus aut adiunctis et capellis publicis ad illas pertinentibus dioecesis Culmensis, sub finem mensis Octobris anni 1905*, [Gedani 1906], s. 7-8.

wodniczącego (ks. Klemens Lüdtke⁸) i tę samą obsadę personalną. Można przyjąć, iż to była jedna instytucja diecezjalna (konsystorz generalny) z wyraźnym wskazaniem na jej funkcje administracyjne i sądowe⁹.

Pierwsze zmiany, dostosowujące organizację instytucji wspomagającej biskupa A. Rosentretera w zarządzaniu diecezją chełmińską, nastąpiły w 1921 r. i – jak słusznie zauważył J. Walkusz – dotyczyły głównie nazewnictwa¹⁰. Niemniej jednak przyznać należy, iż zmiana nazewnictwa była jak najbardziej poprawna. Centralną instytucję diecezjalną nazwano Kurią Diecezjalną (*Curia Dioeciesana*). W jej strukturze znajdowały się: wikariat generalny (*Officium Vicariatus Generalis Episcopalis*), sąd diecezjalny (*Iudicium dioeciesanum*), zespoły: egzaminatorów prosynodalnych, proboszczów konsultorów, egzaminatorów organistów oraz kancelaria kurii diecezjalnej, której pracami kierował kanclerz, będący zarazem sekretarzem ordynariusza. Miał on do pomocy asystenta, sekretarzy, rachmistrzów, registratora, kancelistę i kursora. Obsadę wikariatu generalnego i sądu diecezjalnego tworzyły te same osoby. Ksiądz Juliusz Bartkowski¹¹ był jednocześnie wikariuszem generalnym i oficjałem (od 1920 r.). Podlegający mu pracownicy sprawowali funkcje: w wikariacie generalnym – radców, a w sądzie diecezjalnym – sędziów prosynodalnych. Jeden z radców wikariatu (ks. Ludwik Rogacki¹²) w sądzie diecezjalnym pełnił funkcję promotora sprawiedliwości¹³.

Wprowadzone w 1921 r. zmiany w centralnej instytucji diecezjalnej można nazwać kosmetycznymi, gdyż nie w pełni odpowiadały rozporządzeniom prawodawcy kościelnego, nakazującego rozdzielenie funkcji administracyjnych i sądowych w taki sposób, by nie sprawowały ich te same osoby.

---

⁸ Ks. Klemens Marcin Lüdtke (1841-1909) przygotowywał się do kapłaństwa w seminarium duchowym w Pelplinie; studiował także w Münster, gdzie 5 VIII 1865 r. przyjął święcenia kapłańskie. Po powrocie do diecezji chełmińskiej pracował najpierw w Pelplinie (wikary katedralny i nauczyciel w Collegium Marianum), następnie jako katecheta w gimnazjum chojnickim (1867-1886). W 1874 r. uzyskał doktorat z teologii. Od 10 XII 1886 r. do końca życia pełnił funkcje wikariusza generalnego i oficjała w konsystorzu generalnym w Pelplinie, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995, s. 179-180.

⁹ Zob. B. Kumor, *Ustrój i organizacja...*, s. 226; H. E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, wyd. 2, popr. i uzupeł., red. T. Moskal, A. K. Sitnik, Kalwaria Zebrzydowska 2013, s. 408-409.

¹⁰ J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej...*, s. 197.

¹¹ Ks. Juliusz Bartkowski (1864-1939) przygotowywał się do kapłaństwa we Wrocławiu, Würzburgu i Pelplinie (od 1887 r.). Święcenia kapłańskie otrzymał 27 V 1888 r. Po rocznym wikariacie w Jeżewie, resztę życia spędził w Pelplinie, piastując stanowiska: kapelana biskupa, wikarego katedralnego, proboszcza parafii pelplińskiej, od 1920 r. do końca życia pracował w kurii pelplińskiej. Zginął 29 X 1939 r. w zbiorowej egzekucji księży pelplińskich, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 4-5.

¹² Ks. Ludwik Roch Rogacki (1859-1932) studiował teologię we Wrocławiu oraz w Würzburgu, gdzie 16 III 1883 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Oprócz pełnienia funkcji duszpasterskich był radcą duchowym w konsystorzu generalnym, potem w kurii diecezjalnej, sędzią prosynodalnym i deputowanym do spraw administracji dóbr seminarium duchownego. Zmarł w Pelplinie 29 VIII 1932 r., H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 270.

¹³ *Elenchus ecclesiarum necnon universi cleri et sororum piarum congregationum dioecesis Culmensis. Medio mense Novembri a. 1921*, [Pelplini 1922], s. 4.

Dalsze przekształcenia struktury organizacyjnej centralnej instytucji diecezji chełmińskiej nastąpiły dopiero w pierwszym okresie rządów bpa Stanisława Okoniewskiego; objął je 4 października 1926 r. Ich postęp, w stosunku do rządów jego poprzednika, polegał na rozdzieleniu funkcji wikariusza generalnego i oficjała oraz powierzeniu ich dwóm osobom. Na stanowisku oficjała Sądu Biskupiego pozostał ks. Juliusz Bartkowski (sprawował tę funkcję do śmierci w 1939 r.), zaś obowiązki wikariusza generalnego objął w 1927 r. ks. Zygmunt Rogala¹⁴ (wcześniej proboszcz w Chełmnie). Po jego śmierci w 1932 r. bp Okoniewski ustanowił wikariuszem generalnym ks. Pawła Kurowskiego¹⁵, który pozostał na tym stanowisku do 1936 r.¹⁶. W tymże roku obowiązki wikariusza generalnego objął bp Konstanty Dominik¹⁷.

W pierwszych latach rządów bpa Okoniewskiego, skład osobowy zespołu radców w Wikariacie Generalnym niewiele różnił się od składu sędziów prosynodalnych w Sądzie Biskupim. Oficjał ks. Juliusz Bartkowski był jednocześnie radcą wikariatu¹⁸, natomiast radca ks. Paweł Kurowski był jednocześnie promotorem sprawiedliwości w Sądzie Biskupim, w którym obsadzono wreszcie stanowisko obrońcy węzła małżeńskiego (ks. Franciszek Różyński¹⁹) i zatrudniono notariuszy. Na czele chełmińskiej kurii biskupiej (*Curiae Episcopalis*) znajdował się organ nazwany Ordynariatem Biskupim (*Ordinariatus Episcopalis*), do którego należeli doradcy ordynariusza (wszyscy księża pełniący taką samą funkcję w Wikariacie Generalnym) oraz sekretarz; w 1927 r. pełnił tę funkcję ks. Antoni Pastwa²⁰. Za

¹⁴ Ks. Zygmunt Rogala (1879-1932) rozpoczął przygotowanie do kapłaństwa w seminarium duchownym w Pelplinie, kontynuował studia we Wrocławiu i Münster. Święcenia kapłańskie otrzymał 24 VII 1904 r. w Pelplinie. W 1907 r. uzyskał na uniwersytecie w Münster doktorat z teologii. Od 1915 r. był proboszczem w Chełmnie. W 1927 r. został wikariuszem generalnym, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 271-272.

¹⁵ Ks. Paweł Kurowski (1873-1939) ukończył seminarium duchowne w Pelplinie i 1 IV 1899 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był m.in. kapłanem i sekretarzem bpa A. Rosentretera i długoletnim nauczycielem Collegium Marianum w Pelplinie (1901-1922). W latach 1932-1936 był redaktorem „Miesięcznika Diecezji Chełmińskiej”. Zginął 29 X 1939 r. w zbiorowej egzekucji księży pelplińskich, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 162.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ A. Liedtke, *Dominik Konstanty bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1983, kol. 63.; J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej...*, s. 200.

¹⁸ W Generalnym Wikariacie ks. Juliusz Bartkowski był „referentem i kuratorem kasy biskupstwa”, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 5.

¹⁹ Ks. Franciszek Różyński (1876-1939) przygotowywał się do kapłaństwa w seminarium duchownym w Pelplinie. Święcenia kapłańskie otrzymał 1 IV 1900 r. w Pelplinie. Był m.in. nauczycielem w Collegium Marianum w Pelplinie. W 1910 r. uzyskał na uniwersytecie wrocławskim doktorat z teologii. W tymże roku rozpoczął pracę w pelplińskim seminarium duchownym; w latach 1932-1935 był jego rektorem. Zginął 29 X 1939 r. w zbiorowej egzekucji księży pelplińskich, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 279-280.

²⁰ *Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri dioecesis Culmensis pro Anno Domini 1928* (dalej: EDC), Pelplini 1928, s. 13. Ks. Antoni Pastwa (ur. 1898, wyśw. 1924) był m.in. notariuszem w Sądzie Biskupim (1927), kapłanem bpa S. W. Okoniewskiego (X 1926 – XII 1929), członkiem *consilium a vigilantia* (1939); w latach 1929-1933 studiował prawo kanoniczne w Uniwersytecie War-

rządów bpa Okoniewskiego utworzono w Kurii Biskupiej Radę Administracyjną (tworzyli ją radcy Wikariatu), tzw. radę antymodernistyczną (*consilium a vigilantia*), komisję do spraw sztuki kościelnej (*commissio mixta pro negotiis, que artem ecclesiasticam spectant*), której przewodniczył ordynariusz oraz powołano zespoły delegatów do spraw seminarium duchownego (*pro disciplina, pro administratione bonorum*) i cenzorów książek²¹.

Osobną komórkę w chełmińskiej kurii diecezjalnej stanowiła jej kancelaria, obsługująca zarówno Wikariat Generalny, jak i Sąd Biskupi. Pracami jej kierował kanclerz, którym od 1924 r. był ks. Walter Schütt²²; funkcję tę pełnił do śmierci w 1939 r. Kierował on zespołem składającym się z registratora (duchowny), sekretarzy (osoby świeckie) i rachmistrzów. Posadę posłańca (*cursor*) zajmował w 1928 r. Jan Sadowski²³.

W przypadku chełmińskiej kurii diecezjalnej interesująca jest sprawa nazewnictwa, przyjęta w okresie rządów bpa Okoniewskiego na określenie niektórych jej części. Pewne zdziwienie budzi fakt, iż dla wydziału administracyjnego kurii, czyli wikariatu generalnego, któremu przewodniczył wikariusz generalny, przyjęto początkowo (lata 1926-1928) nazwę: *Vicariatus generalis seu consistorium*, by w kolejnych latach pozostać już tylko przy nazwie: *Consistorium*²⁴. Określenie *consistorium* było odnoszone do kancelarii oficjała w okresie przedrozbiorowym lub oznaczało w okresie zaborów kancelarię łączącą funkcje administracyjne i sądowe – konsystorz generalny. Zawsze jednak kojarzone było z urzędem sądowym. Taką też nazwę nosił wydział sądowy w okresie rządów bpa Rosentretera.

Kurie diecezjalne każdej diecezji załatwiała więcej spraw administracyjnych niż sądowych. W chełmińskich statutach synodalnych z 1928 r. w sposób formalny zastąpiono określenie *Wikariat Generalny* terminem *Kuria Biskupia* – „Abrogata denominatione »Vicariatus Generalis« in posterum omnia scripta dirigenda sunt ad »Curiam Episcopalem« (can. 363)”²⁵. Jak się wydaje, zapis powyższy wskazuje na to, iż określenie *kuria biskupia* przyjęto w diecezji chełmińskiej dla tej części omawianej instytucji, która zajmowała się sprawami administracyjnymi. W ten sposób miał być nazywany adresat pism dotyczących spraw

---

szawskim, gdzie w 1932 r. uzyskał stopień doktora, J. Walkusz, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej...*, s. 140, 200, 201, 204.

²¹ EDC, 1928, s. 13-15.

²² Ks. Walter Schütt (1872-1939) po studiach w seminarium pelplińskim, 25 III 1897 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Początkowo był wikariuszem w Pucku. W latach 1899-1924 związany był z Collegium Marianum w Pelplinie, gdzie pełnił funkcje prokuratora oraz nauczyciela języków niemieckiego i francuskiego, a także geografii. W 1924 r. bp A. Rosentreter mianował go radcą duchownym w kurii diecezjalnej i kanclerzem. Zginął 29 X 1939 r. w zbiorowej egzekucji księży pelplińskich, H. Mross, *Słownik biograficzny kapłanów...*, s. 301.

²³ Tamże, s. 13.

²⁴ EDC, 1930, s. 13; EDC, 1938, s. 15.

²⁵ *Statuta synodi dioecesis Culmensis, Pelplini ab Illmo ac Revmo D. Episcopo Stanislao W. Okoniewski habitae A. D. 1828, diebus 27, 28, 29 Decembris*, Pelplini 1929, s. 36 (cap. II, stat. 38). Do statutów synodalnych nie wpisano struktury organizacyjnej kurii, praw i obowiązków jej pracowników.

administracyjnych i duszpasterskich²⁶. Nie był to odosobniony przypadek. Także w innych diecezjach na terenie Polski dla pionu administracyjnego kurii diecezjalnych zaczęto powszechnie przyjmować nazwę *kuria biskupia* (lub obecnie *kuria diecezjalna*)²⁷.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Consignatio totius cleri saecularis, sororum piarum congregationum, ecclesiarum parochialium cum ecclesiis filialibus aut adiunctis et capellis publicis ad illas pertinentibus dioecesis Culmensis, sub finem mensis Octobris anni 1905*, [Gedani 1906].
- Elenchus ecclesiarum necnon universi cleri et sororum piarum congregationum dioecesis Culmensis. Medi mense Novembri a. 1921*, [Pelplini 1922].
- Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri dioecesis Culmensis pro Anno Domini...* 1928, 1930, 1938.
- Statuta synodi dioeceseanae Culmensis, Pelplini ab Illmo ac Revmo D. Episcopo Stanislaŏ W. Okoniewski habitae A. D. 1828, diebus 27, 28, 29 Decembris*, Pelplini 1929.

Opracowania

- Krukowski Józef, *Administracja w Kościele. Zarys kościelnego prawa administracyjnego*, Lublin 1985.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.
- Liedtke Antoni, *Dominiak Konstanty bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 4, red. R. Łukaszyk, L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin 1983, kol. 63-64.
- Mross Henryk, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1821-1920*, Pelplin 1995.
- Walkusz Jan, *Duchowieństwo katolickie diecezji chełmińskiej 1918-1939*, Pelplin 1992.
- Walkusz Jan, *Rosentreter Augustyn bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 17, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 307-308.
- Wilk Stanisław, *Kancelaria konsystorska w zaborze pruskim na przełomie XIX i XX w.*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 41-47.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, wyd. 2, popr. i uzup., red. T. Moskał, A. K. Sitnik, Kalwaria Zebrzydowska 2013.

²⁶ Tamże, s. 36 (cap. II, stat. 38).

²⁷ Por. J. Krukowski, *Administracja w Kościele. Zarys kościelnego administracyjnego*, Lublin 1985, s. 86.

Zbigniew Gmurczyk

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ KURII DIECEZJALNEJ WŁOCŁAWSKIEJ W OKRESIE II RZECZYPOSPOLITEJ

Myliłby się ten, kto by twierdził, iż dzieje tak ściśle określonych prawem kanonicznym instytucji jak kurie diecezjalne¹ niewiele różniły się od siebie w niedługim przecież okresie II Rzeczypospolitej. Każdy biskup diecezjalny nadawał strukturę i działaniu tej naczelnej jednostki organizacyjnej specyficzny rys, który w połączeniu z lokalnymi tradycjami i unowocześnieniami wprowadzanymi przez miejscowe duchowieństwo dawały w każdej polskiej diecezji możliwość indywidualnego rozwoju.

Tak też było z diecezją wrocławską², która po epoce narodowej niewoli weszła w okres niepodległości pod nazwą kujawsko-kaliskiej (do 1925 r.). Był to czas pontyfikatów trzech ordynariuszy: schyłek rządów bp. Stanisława Kazimierza Zdzitowieckiego³ (1902-1927), krótki okres panowania byłego sufragana – bp. Władysława Pawła Krynickiego⁴ (1927-1929) i początek trudnych, bo obejmujących lata wojennej tułaczki i odbudowywania diecezji w rzeczywistości komunistycznej, rządów bp. Karola Mieczysława Radońskiego⁵ (1929-1951). Wrocławska kuria ewoluowała także w trakcie panowania każdego z tych pasterzy, co zostanie niżej ukazane na podstawie przekształceń poszczególnych kurialnych urzędów.

---

¹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957³, s. 525-538.

² Dzieje Kurii Diecezjalnej Wrocławskiej nie doczekały się jak dotąd żadnego monograficznego opracowania. Początki jej istnienia zostały w zasadzie tylko zasygnalizowane w: W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Wrocław 2011, s. 139-141. Historię kurii w latach 1939-1968 można znaleźć w: W. Frątczak, *Diecezja wrocławska w okresie II wojny światowej*, Wrocław 2013, s. 78-80; K. Rulka, *Biskupi i Kuria Diecezjalna w powojennym Wrocławku*, „Kronika Diecezji Wrocławskiej” (dalej: KDW), 82 (1999) s. 425-428; Z. Gmurczyk, *Kościół wrocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951-1968)*, Wrocław 2015, s. 201-214.

³ K. Rulka, *Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz*, w: *Encyklopedia katolicka* (dalej: EK), t. 20, kol. 1335-1336.

⁴ J. Pietrzykowski, *Krynicki Władysław*, EK, t. 9, kol. 1397.

⁵ K. Rulka, *Radoński Karol Mieczysław*, EK, t. 16, kol. 1104.

Wydarzeniem najbardziej dramatycznym w historii Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w okresie międzywojennym było bombardowanie przez bolszewików w dniach 16-19 sierpnia 1920 r. lewego brzegu Wisły, przy którym usytuowane są trzy główne budowle diecezji: bazylika katedralna, seminarium duchowne i pałac biskupi. O ile w dwóch pierwszych przypadkach została uszkodzona przede wszystkim zewnętrzna elewacja, to leżący najbliżej brzegu rzeki pałac w znacznej mierze spłonął – ocalały jedynie mury i kominy. Całe archiwum kurialne (głównie konsystorskie) i bieżąca urzędowa dokumentacja uległy zniszczeniu: ocalało zaledwie kilka jednostek, z wyraźnymi po dziś śladami nadpalenia na brzegach kart⁶. Dlatego początkowe lata organizowania się kurii można odtworzyć jedynie z informacji zamieszczonych w „Kronice Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” i diecezjalnych schematyzmach⁷ oraz na podstawie korespondencji kurialnej rozproszonej po parafialnych urzędach kancelaryjnych całej diecezji (o ile II wojna światowa nie dokonała ich zniszczenia)⁸. Późniejsza dokumentacja kurialna (lata 1920-1939) ocalała i jako odrębny zespół wchodzi w skład zasobu Archiwum Diecezjalnego we Włocławku⁹.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. w ten sposób przekształcił dotychczasowe konsystorze, że po niedługim czasie zastąpiły je dwie oddzielne instytucje: kuria diecezjalna i sąd biskupi. Nie od razu zmieniło się podejście do ich oddzielnego funkcjonowania: w schematyzmach włocławskich aż do 1923 r. urzędy sądownicze „przeplatają się” z kurialnymi (często sprawowane przez te same osoby); po tym roku przyporządkowane są nadal do kurii, lecz wymieniane w oddzielnej części na końcu; dopiero w 1930 r. (po nastaniu nowego biskupa, który miał za sobą przygotowanie i praktykę prawniczą) wyodrębnił się traktowany oddzielnie od kurii Biskupi Sąd Duchowny (pod taką nazwą funkcjonował już do końca interesującego nas okresu).

Wprowadzone przez *Codex iuris canonici* z 1917 r. kurie diecezjalne¹⁰ bazowały w głównej mierze na wypróbowanych już wcześniej urzędnikach konsystorskich. Tak było również w przypadku biskupstwa na Kujawach, stąd należy przypatrzeć się strukturze włocławskiego konsystorza generalnego w schyłko-

⁶ Z ciężkich dni Włocławka, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” (dalej: KDKK), 14 (1920) s. 238-248.

⁷ Tak tradycyjnie we Włocławku określa się drukowane co roku katalogi duchowieństwa (zwane też elenchusami).

⁸ Wprawdzie kuria nakazała duchowieństwu w 1920 r. sporządzić *curriculum vitae* w celu „odtworzenia” zniszczonych akt personalnych, lecz nie każdy kapłan wywiązał się z tego zadania. *Sporządzenie nowych aktów osobistych*, KDKK, 14 (1920) s. 233; *Nadsyłanie „curriculum vitae”*, KDKK, 16 (1922) s. 17. Podobne zalecenie (z podobnym skutkiem) sporządzenia not zawierających podstawowe dane informacyjne wydała kuria odnośnie do parafii i świątyń – z podaniem instrukcji co do wymaganej treści. *Dane dotyczące kościołów parafialnych i klasztornych*, KDKK, 16 (1922) s. 371; *Dostarczenie danych o kościołach*, KDKK 17 (1923) s. 441.

⁹ Zespół ten obejmuje: 1 metr bieżący serii „Akta ogólne” (37 j.a.), 4 m.b. serii „Akta parafii” (246 j.a.), 0,7 m.b. serii „Akta zakonów” (42 j.a.) i 6 m.b. serii „Akta personalne” (428 j.a.) – szczegółowy wykaz w: W. Kujawski, *Diecezja kujawsko-kaliska...*, s. 456-483.

¹⁰ Nazwa „kuria diecezjalna” zaczęła oficjalnie obowiązywać we Włocławku dopiero w 1937 r. – do tego czasu stosowano częściej określenie „kuria biskupia”.

wym roku jego istnienia. Na czele konsystorza wrocławskiego stał wówczas oficjał generalny (*officialis generalis*) ks. Stanisław Chodyński¹¹ (od 1908 r.), któremu w sprawowaniu urzędu pomagał sędzia surogat (*iudex surrogatus*) ks. Kazimierz Puacz¹² (od 1917 r.). Wprawdzie przewidzianych było kolejnych dwóch sędziów surogatów, lecz w ostatnim okresie funkcjonowania konsystorza wrocławskiego ich stanowiska wakowały. Wakowały wówczas również stanowiska asesora (*assesor*) oraz archiwariusza i ekspedytora (*archivarius et expeditor*). Dwa kolejne urzędy obsadzone były późniejszymi sufraganami bp. S. Zdzitowieckiego: ks. W. Krynicki od 1910 r. był wizytatorem zakonów (*visitorator monasteriorum*), a ks. Wojciech Owczarek¹³ – zarządcą kancelarii biskupiej (*regens cancellariae episcopalis*, od 1906 r.). Administracyjne urzędy konsystorskie dopełniali: sekretarz (*secretarius*) – ks. Roman Kossowski¹⁴ (od 1903 r.) i architekt diecezjalny (*architectus dioecesanus*) – Jarosław Wojciechowski (od 1911 r.). Sąd biskupi był już wówczas wyodrębniony wśród urzędów konsystorskich, choć jego członkowie rekrutowali się spośród osób piastujących administracyjne urzędy konsystorskie: przewodniczący (*praeses*) – bp S. Zdzitowiecki; asesorzy (*assessores*) – ks. S. Chodyński, ks. W. Krynicki i ks. K. Puacz; obrońca (*defensor*) – ks. R. Kossowski; notariusz i skarbowy (*notarius et fiscalis*) – ks. W. Owczarek; a także 10 adwokatów (*advocati*); większość z nich mieszkała w Warszawie.

Przy urzędach konsystorskich funkcjonowały także organa kolegialne. Na pierwszym miejscu wymienić należy egzaminatorów prosynodalnych (*examinatores prosynodales*): prałaci i kanonicy kapituły katedralnej, ks. Piotr Czapla¹⁵, ks. Józef Kruszyński¹⁶ i profesorowie seminaryjni. Do konsultorów (*consultores*) należeli: ks. Ignacy Jankowski¹⁷, ks. Feliks Mikulski¹⁸, ks. Jan Sobczyński¹⁹ i ks. Wawrzyniec Waszak²⁰. *Consilium vigilantium* stanowili: ks. Marian Fulman²¹, ks. Antoni Grochowski, ks. Stanisław Gruchalski, ks. W. Krynicki, ks. Marian Nassalski, ks. W. Owczarek i ks. J. Sobczyński. Listę urzędów konsystorskich dopełniali cenzorzy ksiąg religijnych (*censores religiosorum librorum*) w liczbie 10 duchownych i cenzorzy ksiąg rachunkowych (*censores ephemeridum*) w liczbie 7. Prace wrocławskiego konsystorza generalnego wspierały dwa konsystorze foralne (*consistoria foranea*): kaliski i piotrkowski.

¹¹ W. Kujawski, *Chodyński Stanisław*, w: *Wrocławski słownik biograficzny* (dalej: WSB), t. 5, s. 20-22; S. Librowski, *Chodyński Stanisław*, EK, t. 3, kol. 207-208.

¹² B. Wróblewski, *Wspomnienie o ś.p. ks. kan. Puaczu*, KDKK, 12 (1918) s. 89-96.

¹³ K. Rulka, *Owczarek Wojciech*, EK, t. 14, kol. 1048-1049.

¹⁴ Od 1925 r. w diecezji częstochowskiej, zmarł jako proboszcz w Miedźnie, dn. 9 III 1940 r.

¹⁵ J. Dębiński, *Czapla Piotr*, WSB, t. 3, s. 33-34; S. Librowski, *Czapla Piotr*, EK, t. 3, kol. 753.

¹⁶ J. Dębiński, *Kruszyński Józef*, WSB, t. 3, s. 96-98; Z. Kupisiński, *Kruszyński Józef*, EK, t. 9, kol. 1389-1390.

¹⁷ *Ś.p. ks. Ignacy Jankowski*, KDKK, 13 (1919) s. 337-339.

¹⁸ J. Szymak, *Ś.p. ks. Feliks Mikulski*, KDW, 27 (1933) s. 181-184.

¹⁹ K. Rulka, *Sobczyński Jan Nepomucen*, WSB, t. 5, s. 142-144.

²⁰ A. Borowski, *Ś.p. ks. W. Waszak*, KDKK, 19 (1925) s. 145-148.

²¹ K. Rulka, *Fulman Marian Leon*, WSB, t. 3, s. 48-50; E. Walewander, *Fulman Marian Leon*, EK, t. 5, kol. 757-758.

Najważniejszymi urzędnikami kurialnymi w myśl kodeksu z 1917 r. byli wikariusze generalni (*vicarii generales*). Biskupi ordynariusze dzielili się z nimi władzą administracyjną w sprawach duchowych i doczesnych w diecezji. Z powodu rozległości obszarowej diecezji kujawsko-kaliskiej, w kurii biskupiej funkcjonowało trzech wikariuszy generalnych, przydzielonych do trzech głównych rejonów. Wymieniany na pierwszym miejscu wikariusz nie miał przydzielonego rejonu, gdyż zastępował biskupa we wszystkich sprawach diecezji, choć szczególnie zajmował się rejonem wrocławskim. Do 1927 r. urzędowało trzech wikariuszy generalnych; gdy pierwszy z nich – bp W. Krynicki – został ordynariuszem diecezji, ich liczba zmalała do dwóch. Nie było konieczności powoływać kogoś nowego, gdyż od dwóch lat diecezja była pomniejszona o oficjałat piotrkowski i dystrykt wieluński. Natomiast od rozpoczęcia rządów przez bp. K. Radońskiego wikariuszem generalnym pozostał już tylko jedyny sufragan, który pełnił ten urząd aż do śmierci w 1938 r. W ostatnim roku przed wojną stanowisko wikariusza generalnego diecezji wrocławskiej wakowało.

Tabela 1. Wikariusze generalni Kurii Diecezjalnej Wrocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania	Rejon
1.	ks. Stanisław Chodyński	1918-1919	
2.	bp Wojciech Owczarek	1918-1938	
3.	bp Władysław Krynicki	1918-1927	Do 1925 r.: oficjałat piotrkowski i dystrykt wieluński
4.	ks. Jan Sobczyński	1919-1929	Do 1925 r.: oficjałat kaliski

Drugim co do ważności urzędem w kurii biskupiej był kanclerz (*cancellarius*). Do jego obowiązków należało zarządzanie aktami kurii: ich wytwarzanie, gromadzenie, opracowywanie oraz troska o ich właściwe przechowywanie. W okresie II Rzeczypospolitej stanowisko to piastowało kolejno czterech księży. Okresowo osoba stojąca na czele registratury kurialnej nominowana była jako wicekanclerz lub p.o. kanclerza (lata 1919-1923). W „burzliwych” latach 1928-1932, kiedy nastąpiły dwie zmiany biskupów ordynariuszy, stanowisko kanclerza kurii wakowało.

Tabela 2. Kanclerze Kurii Diecezjalnej Wrocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania
1.	ks. Roman Kossowski	1918-1919
2.	ks. Nikodem Ast ^a	1919-1922
3.	ks. Wincenty Gmachowski ^b	1922-1928
4.	ks. Bolesław Kunka ^c	1932-1939

^a K. Rulka, *Ks. Nikodem Ast*, KDW, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 4-5.

^b S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji wrocławskiej*, KDW, 41 (1947) s. 196.

^c J. Bagrowicz, *Kunka Bolesław*, EK, t. 10, kol. 232; W. Kujawski, *Kunka Bolesław*, WSB, t. 1, s. 87-89.

Kanclerz kurii miał do pomocy sekretarza²² (*secretarius*) i w pewnych okresach podsekretarza (*subsecretarius*, 1918-1921) lub II sekretarza (1921-1927, 1938-1939) – choć w praktyce jedno z tych stanowisk często wakowało. W latach 1926-1927 II sekretarz pełnił także obowiązki archiwariusza.

Tabela 3. Sekretarze Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania	Specyfikacja funkcji
1.	vacat	1918-1925	sekretarz
2.	vacat	1918-1919	podsekretarz
3.	ks. Stefan Petrykowski ^a	1919-1921	podsekretarz
		1921-1925	II sekretarz
		1926-1928	I sekretarz
4.	ks. Jacek Pomianowski ^b	1926-1927	II sekretarz
5.	ks. Jan Broniarczyk ^c	1928-1938	sekretarz
		1938-1939	I sekretarz
6.	ks. Edward Grzymała ^d	1938-1939	II sekretarz

Z wyżej wymienionymi urzędami związany był archiwariusz (i do 1920 r. ekspedytor – *archivarius et expeditor*), choć w wykazach stanowisk wymieniano go zazwyczaj pod koniec urzędów kurialnych. W 1918 r. funkcję tę pełnił ks. Stanisław Maternowski²³. Od 1921 r. stanowisko objął jego następcą ks. J. Pomianowski. Po śmierci bp. S. Zdzitowieckiego archiwariuszem znów został ks. S. Maternowski – z wyraźnym zaznaczeniem, że swą troską ma objąć zarówno bieżące archiwum kurialne, jak i historyczne archiwum kapitulne. Funkcję tę pełnił aż do wybuchu wojny.

Oddzielnym urzędem w kurii był wizytator klasztorów (*visitator monasteriorum*). Aż do czasu wyboru na ordynariusza włocławskiego w 1927 r. funkcję tę pełnił bp W. Krynicki. Od tego momentu stanowisko to nie było personalnie obsadzone. Od 1920 r. bp W. Krynicki był także z ramienia Stolicy Apostolskiej wizytatorem klasztorów w całym kraju.

Wiele przekształceń przechodził w omawianym okresie wydział finansowy kurii²⁴. Na początku sprawami gospodarczymi przez długi czas zarządzał skarb-

^a S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej...*, KDW, 41 (1947) s. 341.

^b W. Frączak, *Ks. Jacek Pomianowski (o. Kamil)*, KDW, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 62-63.

^c S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej...*, s. 155.

^d K. Rulka, *Grzymała Edward*, WSB, t. 5, s. 47-48; S. Szymański, *Grzymała Edward*, EK, t. 6, kol. 360.

²² KPK przewidywał w kurialnej registraturze urząd notariuszy, których jednak we Włocławku nie powołano. Urząd notariusza łączony był we włocławskiej tradycji konsystorskiej ze sprawami sądowymi, stąd się bierze jego występowanie wśród urzędów sądu biskupiego. Natomiast w kurii kanclerzowi pomagali sekretarze i radcy.

²³ W. Kujawski, *Maternowski Stanisław Kostka Ignacy*, WSB, t. 2, s. 118-119.

²⁴ Erygowany dn. 10 VIII 1918 r.

nik²⁵ (*thesaurarius*) ks. Stanisław Pruski²⁶ (1918-1930). Po przeniesieniu go w stan spoczynku jego następcą został ks. Michał Skowronek²⁷ (1930-1939). W 1933 r. skarbnikowi przydzielono do pomocy koadiutora (od 1935 r.: wiceskarbnik) ks. Jana Grajnera²⁸ (1933-1939). Taki kształt miał ten dział w dniu wybuchu II wojny światowej. Spod kurateli skarbnika wyłączone były seminaria duchowne, które miały wyznaczonych od dwóch do nawet pięciu delegatów (zwanymi również deputatami) do spraw administracyjnych (*deputati pro administratione bonorum*)²⁹, funkcjonujących obok dwóch delegatów/deputatów do spraw nauczania (*deputati pro disciplina seminarii*)³⁰. Nad prawidłowością prowadzenia przez skarbnika ksiąg rachunkowych sprawowała pieczę powoływana przez biskupów ordynariuszy specjalna komisja rewizyjna³¹.

Podobny rozwój można zauważyć względem urzędu architekta diecezjalnego (*architectus dioecesanus*), którym od 1918 r. był Jarosław Wojciechowski (mieszkający w Warszawie). Od 1924 r. do dotychczasowego architekta dołączono drugiego: Adolfa Buraczewskiego (także zamieszkującego w stolicy kraju). W wyniku wprowadzania w życie postanowień konkordatowych, od 1926 r. – oprócz urzędu architektów – funkcjonowała Mieszana Komisja Konserwatorska, w której skład wchodził: bp W. Owczarek, ks. dr Henryk Brzuski³², oraz świeccy: prof. A. Buraczewski i dr Zygmunt Rokowski. Stopnie naukowe jej członków świadczą o ogromnej ich kompetencji. W 1930 r. została ona przemianowana na Komisję Architektoniczną. Rok później, po ustąpieniu z urzędu Z. Rokowskiego, jego stanowisko zaważowało aż do końca omawianego okresu. Podobnie było po śmierci bp. W. Owczarka w 1938 r.

²⁵ Był on „kierownikiem prowadzącym biurowość i rachunkowość”. Oprócz niego w skład wydziału finansowego wchodził: przedstawiciel biskupa jako przewodniczącego oraz czterech członków wywodzących się z kapituły katedralnej, seminarium duchownego, dziekanów i proboszczów. S. Zdzitowiecki, *Wydział finansowy do administrowania funduszami diecezjalnymi*, KDKK, 12 (1918) s. 187-188.

²⁶ K. Rulka, *Ks. Stanisław Pruski*, KDW, 72(1989), dodatek do nr. 10-11, s. 63-64.

²⁷ S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej...*, KDW, 42 (1948) s. 28-29.

²⁸ A. Poniński, *Grajnert Jan Paweł*, WSB, t. 1, s. 57-59.

²⁹ Którymi w omawianym okresie byli: ks. Leon Michalski (1918-1924), ks. S. Kuliński (1918-1939), ks. W. Waszak (1919-1925), ks. F. Mikulski (1923-1933), ks. Paweł Załuska (1923-1925), ks. W. Matuszewski (1933-1939). W latach 1930-1936, oprócz deputatów, funkcjonowała Rada Gospodarcza Majątku Seminarium Duchownego „Lubanie”, w której skład wchodził: ks. I. Majewski i ks. S. Czaki. Od 1936 r., gdy dotychczasowy majątek seminaryjny zamieniono na „Radonie” (Żydowo), w tejsze radzie, zamiast proboszcza z Lubania, urzędował ks. Wincenty Eljasz ze Zgłowiączki. K. Rulka, *Z dziejów Żydowa*, KDW, 86 (2003) s. 513; H. Kaczorowski, *Majątek seminaryjski Radonie (Żydowo)*, KDW, 31 (1937) s. 351-353.

³⁰ Byli to: ks. J. Kruszyński (1918-1925), ks. W. Kwarciański (1918-1919), ks. R. Filipiński (1919-1930), ks. S. Gruchalski (1926-1936), ks. M. Skowronek (1932-1939).

³¹ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADW), sygn. AKDWI, og. III, 3, *Finanse diecezji (1920-1938)*, Dekret bp. K. Radońskiego powołujący diecezjalną komisję finansową, z dn. 19 I 1935 r. oraz jej statut z dn. 4 II 1935 r., k. 40-41; *Sprawozdanie komisji rewizyjnej*, KDKK, 16 (1922) s. 25.

³² J. Dębiński, *Brzuski Henryk*, WSB, t. 3, s. 30-31; K. Rulka, *Brzuski Henryk*, w: *Słownik polskich teologów katolickich* (dalej: SPTK), t. 5, s. 164-166.

Kurię diecezjalną stanowiły nie tylko pojedyncze urzędy, lecz ważne funkcje kierownicze w diecezji sprawowały i organa kolegialne (na wzór byłego konsystorza). Wśród nich pierwszorzędną rolę urzędniczą w bieżącej pracy kurii odgrywali od 1918 r. radcy (*consilarii actuales curia*). Przewidywanych było pięciu radców, choć był okres, że jedno z tych stanowisk wakowało (1920-1926). W 1930 r., po roku rządów nowego biskupa K. Radońskiego, zlikwidowano urzędy radców³³.

Tabela 4. Radcy Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania
1.	ks. Feliks Mikulski	1918-1930
2.	ks. Piotr Czapła	1918-1928
3.	ks. Rudolf Filipski ^a	1918-1930
4.	ks. Waclaw Kwarciański ^b	1918-1920, 1929-1930
5.	ks. Antoni Borowski ^c	1918-1927
6.	ks. Henryk Brzuski	1926-1928
7.	ks. Michał Skowronek	1927-1930
8.	ks. Wincenty Gmachowski	1928-1930
9.	ks. Bolesław Kunka	1928-1929

O randze tego urzędu świadczy fakt, iż wszyscy radcy wraz z wikariuszami generalnymi stanowili Diecezjalną Radę Administracyjną (*Consilium Administrativum Dioecesanum*), która funkcjonowała w ten sposób do 1931 r. Od tego roku bp K. Radoński do Rady Administracyjnej mianował osobiście oddzielnych urzędników. W składającej się z czterech członków radzie żadne stanowisko nie wakowało (jeden taki przypadek w historii międzywojennej kurii we Włocławku), co świadczy o przydatności tego organu w praktyce.

Tabela 5. Członkowie Rady Administracyjnej włocławskiej kurii w latach 1931-1939

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania
1.	ks. Feliks Mikulski	1931-1933
2.	ks. Ignacy Majewski ^{aa}	1931-1939
3.	ks. Stefan Kuliński ^{bb}	1931-1939
4.	ks. Wincenty Kwieciński ^{cc}	1931-1939
5.	ks. Sylwan Dembczyk ^{dd}	1933-1939

^a K. Rulka, *Filipski Rudolf*, WSB, t. 4, s. 35-37; tenże, *Filipski Rudolf*, EK, t. 5, kol. 221-222.

^b A. Poniński, *Kwarciański Waclaw*, WSB, t. 5, s. 78-80.

^c Tenże, *Borowski Antoni*, WSB, t. 1, s. 30-32; S. Rosik, *Borowski Antoni*, EK, t. 2, kol. 823-824.

^{aa} B. Kunka, *Ś.p. ks. prałat Ignacy Majewski*, KDW, 43 (1960) s. 245-246.

^{bb} S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej...*, KDW, 41 (1947) s. 280-282.

^{cc} K. Rulka, *Ks. Wincenty Kwieciński*, KDW, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 41.

^{dd} W. Frątczak, *Dembczyk Sylwan*, WSB, t. 3, s. 37-38; S. Szczeblewski, *Dembczyk Sylwan*, EK, t. 3, kol. 1137.

³³ Urzędnicy ci pełnili także inne kluczowe funkcje we włocławskiej kurii.

Bardzo ważną rolę w diecezji pełniła czuwająca nad moralnością duchowieństwa rada, tradycyjnie zwana *consilium vigilantiae* (od 1932 r.: *consilium a vigilantia*). Mimo iż od 1931 r. wszystkie kurialne urzędy określane były w języku polskim, ta jedna rada pozostała przy nazwie łacińskiej. Jej skład ulegał przeobrażeniom liczbowym: od dziesięciu do czterech osób (zauważalna tendencja spadkowa). Cechą charakterystyczną tego urzędu było to, iż w większości przypadków jego członkowie pełnili swą funkcję aż do przejścia w stan spoczynku (czyli do emerytury lub śmierci).

Tabela 6. Członkowie *consilium vigilantiae* w kurii włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Lata urzędowania
1.	bp Władysław Krynicki	1918-1927
2.	bp Wojciech Owczarek	1918-1938
3.	ks. Stanisław Chodyński	1918-1919
4.	ks. Jan Sobczyński	1918-1939
5.	ks. Stanisław Gruchalski	1918-1936
6.	ks. Grzegorz Augustynik ^a	1918-1923
7.	ks. Franciszek Mirecki ^b	1918-1925
8.	ks. Włodzimierz Jasiński ^c	1918-1925
9.	ks. Roman Kossowski	1918-1919
10.	ks. Antoni Borowski	1918-1927
11.	ks. Ignacy Zbirochowicz ^d	1919-1931
12.	ks. Nikodem Ast	1919-1926
13.	ks. Wincenty Kwieciński	1926-1927
14.	ks. Ludwik Wasilkowski ^e	1932-1933
15.	ks. Stefan Biskupski ^f	1933-1936
16.	ks. Henryk Kaczorowski ^g	1938-1939
17.	ks. Michał Morawski ^h	1938-1939

^a Od 1921 r. przebywał jako emeryt na Jasnej Górze w Częstochowie, gdzie zastał go podział diecezji w 1925 r.; zmarł w szpitalu w Krakowie 10 XI 1929 r.

^b Od 1925 r. kapłanem diecezji częstochowskiej i urzędnikiem tamtejszej kurii; zmarł 21 XII 1948 r. jako proboszcz parafii św. Zygmunta w Częstochowie.

^c A. Poniński, *Jasiński Włodzimierz Bronisław*, WSB, t. 2, s. 75-77; K. Dąbrowski, *Jasiński Włodzimierz Bronisław*, EK, t. 7, kol. 1067-1068.

^d M. Hofman, *Ś.p. ks. Ignacy Zbirochowicz, ks. Michał Majewski, ks. Mikołaj Kozłowski*, KDW, 25 (1931) s. 328-330.

^e M. Konieczny, *Wasilkowski Ludwik*, EK, t. 20, kol. 267-268; W. Hanc, *Wasilkowski Ludwik*, WSB, t. 3, s. 183-185; K. Rulka, *Wasilkowski Ludwik*, SPTK, t. 7, s. 375-379.

^f J. Gręźlikowski, *Biskupski Stefan*, WSB, t. 3, s. 15-17; K. Rulka, *Biskupski Stefan*, SPTK, t. 5, s. 119-124; A. Petrani, *Biskupski Stefan*, EK, t. 2, kol. 619-620.

^g A. Poniński, *Kaczorowski Henryk*, WSB, t. 3, s. 80-82; K. Rulka, *Kaczorowski Henryk*, SPTK, t. 6, s. 14-17; S. Olejarz, *Kaczorowski Henryk*, EK, t. 8, kol. 310.

^h P. Janowski, *Morawski Michał*, EK, t. 13, kol. 274-275; W. Kujawski, *Morawski Michał*, SPTK, t. 6, s. 513-518.

Wśród organów kolegialnych kadencyjnym urzędem byli egzaminatorzy prosynodalni (*examinatores prosynodales*). Do ich obowiązków należało przeprowadzanie egzaminów na proboszczów i uczestnictwo w procesach administracyjnych. Pierwsza kadencja obejmowała okres pięciu lat (1918-1923), druga – dziesięć (1923-1933), w trzeciej – powrócono znów do pięciu (1933-1938), a czwartą – skrócono do trzech (1938-1941). Liczba tychże egzaminatorów oscylowała między trzema a dziewięcioma.

Tabela 7. Egzaminatorzy prosynodalni w kurii we Włocławku w dwudziestoleciu międzywojennym

Lp.	Imię i nazwisko	Okres urzędowania
1.	ks. Piotr Czapła	1918-1928
2.	ks. Rudolf Filipiński	1918-1930
3.	ks. Józef Kruszyński	1918-1923
4.	ks. Antoni Borowski	1918-1939
5.	ks. Bolesław Kunka	1918-1921, 1927-1939
6.	ks. Ludwik Wasilkowski	1921-1923, 1927-1933
7.	ks. Feliks Mikulski	1927-1933
8.	ks. Wincenty Gmachowski	1927-1939
9.	ks. Henryk Kaczorowski	1927-1939
10.	ks. Franciszek Krupa ^a	1927-1939
11.	ks. Karol Cieśliński ^b	1927-1938
12.	ks. Henryk Brzuski	1938-1939

Wraz z księżmi dziekanami egzaminatorzy prosynodalni stanowili kolegium egzaminatorów neoprezbiterów i ubiegających się o kościelne beneficja (*examinatores neopresbyterorum et ad beneficia curata*) oraz kolegium egzaminatorów penitencjarnych (*examinatores approbandorum ad s. poenit. rite administrandam*). W 1923 r. księżę dziekanów w tym pierwszym kolegium zastąpili księża profesorem z seminarium duchownego, a od 1927 r. już tylko oddzielnie nominowani egzaminatorzy prosynodalni zajmowali się wszystkimi sprawami egzaminacyjnymi w diecezji.

Proboszczowie konsultorzy (*parochi consultores*) mieli obowiązek uczestniczyć w procesach administracyjnych na wypadek wniesienia rekursu od decyzji biskupa o przeniesieniu proboszcza nieusuwalnego. Ten urząd sprawowało jednocześnie od czterech do pięciu kapłanów – był to chyba najbardziej stabilny pod względem składu personalnego urząd kurialny we Włocławku.

^a W 1931 r. zmienił nazwisko na Korszyński – czyli jest to późniejszy powojenny sufragan włocławski bp Franciszek Korszyński. W. Frątczak, *Korszyński (dawniej Krupa) Franciszek Salezy*, WSB, t. 1, s. 72-73; J. Mandziuk, *Korszyński Franciszek*, EK, t. 9, kol. 904-905; H. Jabłonowska, *Korszyński (do 1931 Krupa) Franciszek Salezy*, SPTK, t. 6, s. 142-144.

^b W. Frątczak, *Cieśliński Karol*, WSB, t. 2, s. 40; K. Rulka, *Cieśliński Karol*, SPTK, t. 5, s. 239-242; S. Librowski, *Cieśliński Karol*, EK, t. 3, kol. 489.

Tabela 8. Proboszczowie konsultorzy w kurii włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Okres urzędowania
1.	ks. Feliks Mikulski	1918-1933
2.	ks. Ignacy Zbirochowicz	1918-1930
3.	ks. Stefan Kuliński	1918-1939
4.	ks. Wincenty Matuszewski ^a	1918-1939
5.	ks. Saturnin Czaki ^b	1930-1939
6.	ks. Józef Straszewski ^c	1930-1939
7.	ks. Wacław Gajzler ^d	1933-1939

Wśród urzędów kurialnych we Włocławku nie zabrakło wizytatorów szkół (*visitatores scholarum*). Był to jeden z tych stosunkowo licznych urzędów, których funkcjonariusze nie rezydowali w gmachu kurii, lecz byli jej przedstawicielami w terenie. Ustanawiani oni byli oddzielnie dla każdego dekanatu, dlatego najczęściej funkcję tę pełnili poszczególni dziekani. Wyjątkiem były tu miasta: Włocławek – ks. W. Kwarciański (1918-1920), ks. Antoni Bogdański³⁴ (1920-1926), ks. S. Biskupski (1926-1929); Zduńska Wola – ks. Wojciech Kmieć³⁵ (1918-1920), ks. Franciszek Ligenza³⁶ (1921-1923), ks. Jan Hevelke³⁷ (1923-1927), ks. Stanisław Masłowski³⁸ (1927-1929); Częstochowa – ks. Michał Ciesielski³⁹ (1918-1925); Piotrków [Trybunalski] – ks. W. Jasiński (1922-1925); Kalisz – ks. J. Sobczyński (1918-1924) i ks. W. Kwarciański (1924-1929). Wraz z przyjściem nowego ordynariusza bp. K. Radońskiego ustanowiony został w kurii jeden wizytator diecezjalny (*visitator dioecesanus*) ks. W. Kwarciański (1929-1939), który miał do pomocy w terenie księży dziekanów.

Przy kurii biskupiej urzędowali także cenzorzy ksiąg religijnych (*censores religiosorum librorum*) w liczbie od pięciu do jedenastu (najmniejsza ich liczba była wówczas, gdy terytorium diecezji drastycznie się zmniejszyło pod koniec 1925 r.).

^a *Błogosławieni męczennicy z Osiecin*, oprac. M. Kowalski, Włocławek 2000, *passim*; *Męczennicy za wiarę 1939-1945. Studzy Boży z diecezji włocławskiej*, Włocławek 1998, s. 50-55; S. Librowski, *Ofiary zbrodni niemieckiej...*, KDW, 41 (1947), s. 291-292.

^b Tamże, s. 165-166.

^c H. Wasilewski, *Straszewski Józef*, WSB, t. 2, s. 169-171.

^d K. Rulka, *Ks. Wacław Michał Gajzler*, KDW, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 17-18.

³⁴ H. Wasilewski, *Bogdański Antoni*, WSB, t. 1, s. 26-29; S. Librowski, *Bogdański Antoni*, EK, t. 2, kol. 712.

³⁵ K. Rulka, *Ks. Wojciech Kmieć*, KDW, 79 (1996) s. 410.

³⁶ W. Kujawski, *Ks. Franciszek Ligenza*, KDW, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 45-46.

³⁷ Od 1929 r. był kapłanem diecezji chełmińskiej; zginął w obozie Sachsenhausen-Oranienburg 9 XI 1940 r.

³⁸ *Ś.p. ksiądz Stanisław Masłowski*, KDW, 40 (1946) s. 46-47.

³⁹ J. Związek, *Ciesielski Michał*, EK, t. 3, kol. 482-483; L. Jarosiński, *Ś.p. ks. Michał Ciesielski*, KDW, 28 (1934) s. 203-204.

Tabela 9. Cenzorzy ksiąg religijnych przy kurii włocławskiej w okresie międzywojennym

Lp.	Imię i nazwisko	Okres urzędowania
1.	ks. Antoni Borowski	1918-1939
2.	ks. Michał Ciesielski	1918-1925
3.	ks. Zenon Cwilong ^a	1918-1925
4.	ks. Antoni Grochowski	1918-1925
5.	ks. Józef Kruszyński	1918-1939
6.	ks. Adam Marczewski	1918-1931
7.	ks. Marian Nassalski	1918-1925
8.	ks. Jan Sobczyński	1918-1939
9.	ks. Ludwik Wasilkowski	1922-1933
10.	ks. Adam Jankowski ^b	1927-1939
11.	ks. Bolesław Kunka	1927-1939
12.	ks. Henryk Kaczorowski	1927-1939
13.	ks. Jan Adamecki ^c	1932-1939
14.	ks. Franciszek Korszyński	1933-1939
15.	ks. Ignacy Rudziński ^d	1933-1939
16.	ks. Józef Leśnik ^e	1933-1939
17.	ks. Karol Cieśliński	1933-1939

Po I wojnie światowej przy organizującej się kurii biskupiej umieszczono także tzw. komisje do spraw poszczególnych: do bractw i zrzeżeń religijnych, do spraw społecznych, do spraw prasowych i wydawnictw diecezjalnych, do spraw artystyczno-budowlanych, do spraw finansowych diecezji, do spraw drukarni i księgarni diecezjalnej, do spraw szkolnych⁴⁰ – jednakże ich działalność i rozrost poszczególnych jednostek organizacyjnych wymagałyby osobnego omówienia, znacznie przekraczającego rozmiary niniejszego artykułu. Od 1930 r. dołączyła do nich komisja organistowska, w skład której wchodziły trzy sekcje: fachowa, społeczna i religijna⁴¹. Z funkcjonowaniem kurii diecezjalnej związana była również nieodłączna funkcja woźnego (*cursor*), którą w omawianym okresie pełnił Walenty Sobierajski.

^a Od 1925 r. był kapłanem diecezji częstochowskiej, gdzie m.in. pracował w kurii diecezjalnej; zmarł 18 IX 1949 r. w Częstochowie.

^b Z. Pawlak, *Jankowski Adam*, WSB, t. 3, s. 77-79; K. Rulka, *Jankowski Adam*, SPTK, t. 5, s. 579-581.

^c K. Rulka, *Adamecki Jan*, WSB, t. 1, s. 1-3; tenże, *Adamecki Jan*, SPTK, t. 3, s. 19-22; W. Daniel-ski, *Adamecki Jan*, EK, t. 1, s. 74-75.

^d *425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku*, red. W. Hanc i K. Rulka, Włocławek 1997, s. 149, 234; P. Tomaszewski, *Ś.p. ks. Ignacy Rudziński*, KDW, 45 (1962) s. 373-375.

^e *Ś.p. ksiądz Józef Leśnik*, KDW, 44 (1957) s. 253-256.

⁴⁰ *Komisje do spraw poszczególnych*, KDKK, 12 (1918) s. 334-335.

⁴¹ *Z komisji organistowskiej*, KDW, 25 (1931) s. 51-52.

Od początku swej działalności Kuria Diecezjalna Włocławska – jako „kontynuatorka” konsystorza generalnego – mieściła się w pałacu biskupim, aż do wspomnianego wyżej zbombardowania gmachu przez wojska bolszewickie. Następnie przez rok (1920/1921) funkcjonowała w prowizorycznym biurze w seminarium duchownym. W maju 1921 r. przeniosła się do tzw. kurii prałackiej przy ul. Seminaryjskiej 12⁴². Do pałacu biskupiego kurialni urzędnicy powrócili w listopadzie 1924 r.⁴³. Było to możliwe dzięki wyjątkowej determinacji pasterza, duchowieństwa i miejscowej ludności – pozostałe zniszczenia z 1920 r. były naprawiane jeszcze przez szereg lat⁴⁴.

Jednym z podstawowych praktycznych zadań kurii biskupiej było informowanie duchowieństwa parafialnego o wszelkich zarządzeniach i ustaleniach władzy diecezjalnej, co odbywało się za pomocą organu urzędowego, jakim był miesięcznik „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, przemianowany w swoim czasie na „Kronikę Diecezji Włocławskiej”. W czasopiśmie występowały następujące działy, służące temu zadaniu: „Rozporządzenia diecezjalne”, „Z kurii biskupiej” i „Zmiany w diecezji”. Na łamach tego czasopisma wielokrotnie podawano kapłanom uwagi natury kancelaryjnej, mianowicie, jakimi zasadami kierować się przy sporządzaniu korespondencji urzędowej⁴⁵. W okresie wakacyjnym (lipiec-sierpień) urzędnicy kurialni wykorzystywali czas na urlopy, dlatego instytucja funkcjonowała w ograniczonym zakresie prac⁴⁶. Po wejściu w życie konkordatu Kuria Diecezjalna Włocławska współpracowała z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – głównie w sporządzaniu bieżących statystyk. Często urzędnicy kurialni pełnili rolę pośredników między jednostkami administracji państwowej i kościelnej⁴⁷.

Dzięki kilku zachowanym sprawozdaniom kasowym, bilansom i preliminarzom budżetowym można prześledzić tylko zarys finansowania kurii i jej urzędów w okresie II Rzeczypospolitej. Sprawozdanie za rok 1921/22 zawiera ogólne informacje o przychodzie w wysokości 4.155.944 mk i rozchodzie w wysokości 3.079.951 mk. Pensje poszczególnych urzędów w kolejnym roku budżetowym wyglądały następująco: kanclerz – 960.000 mk; sufragan („dodatek do pobieranych poborów”), sekretarze i archiwista – 600.000 mk; skarbnik i woźny – 480.000 mk; stróż – 240.000 mk. Wydatki rzeczowe (opał, światło, materiały biurowe, meble) w omawianym roku wyniosły 4.015.000 mk. Łącznie z pensjami urzędników kurialnych rozchód kurii biskupiej tego roku wyniósł 7.980.000 mk. – przy przewidy-

⁴² *Nowe pomieszczenie kurii diecezjalnej*, KDKK, 15 (1921) s. 158.

⁴³ *Odbudowa pałacu*, KDKK, 18 (1924) s. 470-471.

⁴⁴ ADW, sygn. AKDWł, og. IV, 1, Katedra włocławska (1920-1939), *passim*.

⁴⁵ Np. *Instrukcje dotyczące korespondencji urzędowej*, KDKK, 19 (1925) s. 482-483; *Korespondencja do kurii*, KDW, 31 (1937) s. 341.

⁴⁶ *Ferie konsystorskie*, KDKK, 15 (1921) s. 159; *Ograniczenie zajęć kurii na czas wakacji letnich*, KDW, 20 (1926) s. 202.

⁴⁷ ADW, sygn. AKDWł, og. III, 13, *Statystyki różne* (1919-1936), *passim*; ADW, sygn. AKDWł, og. IV, 3, *Kolegiata i kapituła kaliska* (1918-1939), *passim*; ADW, sygn. AKDWł, og. VI, 10, *Beneficja parafialne* (1919-1939), *passim*.

wanym przychodzie 5.720.000 mk dawało to dość spory deficyt⁴⁸. Z roku 1931 posiadamy tylko zbiorowe sprawozdanie kasowe i bilans. Według niego, kuria miała rozchód 47.220 zł – przy przychodzie 27.276 zł. Nie da się na podstawie podanych tu skąpych informacji rozdzielić wysokości pensji kurialistów od wydatków rzeczowych. Podobnie rzecz się ma z rokiem 1938, w którym wydatki kurii osiągnęły wartość 43.131 zł, a pensje wszystkich kurialistów wynosiły łącznie około 52.000 zł na miesiąc⁴⁹.

Po upływie lat trudno jednoznacznie stwierdzić, które działania kurii były zainicjowane przez władarza diecezji, a które zaproponowali sami kurialiści. O wyjątkowości składu personalnego urzędów kurialnych świadczy fakt, iż aż czterech z nich ogłoszonych zostało błogosławionymi męczennikami Kościoła powszechnego: ks. E. Grzymała, ks. H. Kaczorowski, ks. W. Matuszewski i ks. J. Straszewski. Martyrologium to dopełnia liczba dziesięciu księży-kurialistów, którzy zginęli w czasie II wojny światowej (głównie w obozach koncentracyjnych). Koniecznie należy tu wspomnieć także kandydata „na ołtarze” sługę Bożego bp. W. Owczarka. Spośród tych, którzy przeżyli obozową gehennę (w liczbie sześciu), ks. F. Korszyński po wojnie został mianowany sufraganem włocławskim. Zatem studium dziejów Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej staje się zarazem zgłębianiem tajemnicy wiary: „obcowania świętych”, jak i zetknięciem się z intelektualną i duchową elitą w kręgach duchowieństwa – nie tylko diecezjalnego, co widać choćby na podstawie odnośnych not biograficznych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne we Włocławku

- sygn. AKDWł, og. III, 3, Finanse diecezji (1920-1938)
 sygn. AKDWł, og. III, 13, Statystyki różne (1919-1936)
 sygn. AKDWł, og. IV, 1, Katedra włocławska (1920-1939)
 sygn. AKDWł, og. IV, 3, Kolegiata i kapituła kaliska (1918-1939)
 sygn. AKDWł, og. VI, 10, Beneficja parafialne (1919-1939)

Czasopisma

- „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, od 1927 r. (nr 1) – „Kronika Diecezji Włocławskiej” (1918-1939).

Opracowania

- 425 lat Wyższego Seminarium Duchownego we Włocławku. Profesorowie i moderatorzy XX wieku, red. W. Hanc i K. Rulka, Włocławek 1997.
 Bagrowicz Jerzy, *Kunka Bolesław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 232.

⁴⁸ Na podstawie zachowanych dokumentów nie da się stwierdzić, w jaki sposób pokrywano ten deficyt.

⁴⁹ ADW, sygn. AKDWł, og. III, 3, Finanse diecezji (1920-1938), *passim*.

- Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, wyd. 3, Opole 1957.
- Błogosławieni męczennicy z Osiecin, oprac. M. Kowalski, Włocławek 2000.
- Bednarek Antoni, Dąbrowski Kazimierz, Jasiński Włodzimierz Bronisław, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski, Lublin 1997, kol. 1067-1068.
- Danielski Wojciech, Adamecki Jan, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 1, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, s. 74-75.
- Dębiński Józef, Brzuski Henryk, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 30-31.
- Dębiński Józef, Czapla Piotr, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 33-34.
- Dębiński Józef, Kruszyński Józef, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 96-98.
- Frątczak Wojciech, Cieśliński Karol, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 2, s. 40.
- Frątczak Wojciech, Dembczyk Sylwan, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 37-38.
- Frątczak Wojciech, *Diecezja włocławska w okresie II wojny światowej*, Włocławek 2013.
- Frątczak Wojciech, Korszyński (dawniej Krupa) Franciszek Salezy, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 1, s. 72-73.
- Frątczak Wojciech, Ks. Jacek Pomianowski (o. Kamil), „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 62-63.
- Gmurczyk Zbigniew, *Kościół włocławski w rzeczywistości PRL-u za czasów biskupa Antoniego Pawłowskiego (1951-1968)*, Włocławek 2015.
- Gręźlikowski Janusz, Biskupski Stefan, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 15-17.
- Hanc Wojciech, Wasilkowski Ludwik, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 183-185.
- Hofman Marian, Ś.p. ks. Ignacy Zbirochowicz, ks. Michał Majewski, ks. Mikołaj Kozłowski, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 25 (1931) s. 328-330.
- Jabłonowska Henryka, Korszyński (do 1931 Krupa) Franciszek Salezy, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 142-144.
- Janowski Paweł, Morawski Michał, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 13, red. E. Gigilewicz, Lublin 2009, kol. 274-275.
- Jarosiński Leon, Ś.p. ks. Michał Ciesielski, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 28 (1934) s. 203-204.
- Kaczorowski Henryk, *Majątek seminaryjski Radonie (Żydowo)*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 31 (1937) s. 351-353.
- Konieczny Mariusz, Wasilkowski Ludwik, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 267-268.
- Kujawski Witold, Chodyński Stanisław, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 5, s. 20-22.
- Kujawski Witold, *Diecezja kujawsko-kaliska. Opracowanie historyczno-źródłoznawcze*, Włocławek 2011.
- Kujawski Witold, Ks. Franciszek Ligenza, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 45-46.
- Kujawski Witold, Kunka Bolesław, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 1, s. 87-89.
- Kujawski Witold, Maternowski Stanisław Kostka Ignacy, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 2, s. 118-119.
- Kujawski Witold, Morawski Michał, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 513-518.
- Kunka Bolesław, Ś.p. ks. prałat Ignacy Majewski, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 43 (1960) s. 245-246.
- Kupisiński Zdzisław, Kruszyński Józef, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 1389-1390.
- Librowski Stanisław, Bogdański Antoni, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 712.

- Librowski Stanisław, *Chodyński Stanisław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, t. 3, kol. 207-208.
- Librowski Stanisław, *Cieśliński Karol*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, t. 3, kol. 489.
- Librowski Stanisław, *Czapla Piotr*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, t. 3, kol. 753.
- Librowski Stanisław, *Ofiary zbrodni niemieckiej spośród duchowieństwa diecezji włocławskiej*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 41 (1947) s. 147-168, 184-208, 222-253, 278-304, 328-352; 42 (1948) s. 26-47, 67-92.
- Mandziuk Józef, *Korszyński Franciszek*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 904-905.
- Męczennicy za wiarę 1939-1945. Studzy Boży z diecezji włocławskiej*, Włocławek 1998.
- Olejarz Stanisław, *Kaczorowski Henryk*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 8, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 310.
- Pawlak Zdzisław, *Jankowski Adam*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 77-79
- Petrani Aleksy, *Biskupski Stefan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 619-620.
- Pietrzykowski Jan, *Krynicky Władysław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 1397.
- Poniński Antoni, *Borowski Antoni*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 1, s. 30-32.
- Poniński Antoni, *Grajnert Jan Paweł*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 1, s. 57-59.
- Poniński Antoni, *Jasiński Włodzimierz Bronisław*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 2, s. 75-77.
- Poniński Antoni, *Kaczorowski Henryk*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 80-82.
- Poniński Antoni, *Kwarciański Wacław*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 5, s. 78-80.
- Rosik Seweryn, *Borowski Antoni*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 823-824.
- Rulka Kazimierz, *Adamecki Jan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 3, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1982, s. 19-22.
- Rulka Kazimierz, *Adamecki Jan*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 1, s. 1-3.
- Rulka Kazimierz, *Biskupi i Kuria Diecezjalna w powojennym Włocławku*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 82 (1999) s. 425-428.
- Rulka Kazimierz, *Biskupski Stefan*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 119-124.
- Rulka Kazimierz, *Brzuski Henryk*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 164-166.
- Rulka Kazimierz, *Cieśliński Karol*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 239-242.
- Rulka Kazimierz, *Filipski Rudolf*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. J. Misiurek, Lublin 1989, kol. 221-222.
- Rulka Kazimierz, *Filipski Rudolf*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 4, s. 35-37.
- Rulka Kazimierz, *Fulman Marian Leon*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 3, s. 48-50.
- Rulka Kazimierz, *Grzymała Edward*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 5, s. 47-48.
- Rulka Kazimierz, *Jankowski Adam*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 579-581.
- Rulka Kazimierz, *Kaczorowski Henryk*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 14-17.
- Rulka Kazimierz, *Ks. Nikodem Ast*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 4-5.

- Rulka Kazimierz, Ks. *Stanisław Pruski*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 72(1989), dodatek do nr. 10-11, s. 63-64.
- Rulka Kazimierz, Ks. *Wacław Michał Gajzler*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 17-18.
- Rulka Kazimierz, Ks. *Wincenty Kwieciński*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 72 (1989), dodatek do nr. 10-11, s. 41.
- Rulka Kazimierz, Ks. *Wojciech Kmieć*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 79 (1996) s. 410.
- Rulka Kazimierz, *Owczarek Wojciech Stanisław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 14, red. E. Gigilewicz, Lublin 2010, kol. 1048-1049.
- Rulka Kazimierz, *Radoński Karol Mieczysław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 16, red. E. Gigilewicz, Lublin 2012, kol. 1104.
- Rulka Kazimierz, *Sobczyński Jan Nepomucen*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 5, s. 142-144.
- Rulka Kazimierz, *Wasilkowski Ludwik*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 375-379.
- Rulka Kazimierz, *Z dziejów Żydowa*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 86 (2003) s. 513.
- Rulka Kazimierz, *Zdzitowiecki Stanisław Kazimierz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1335-1336.
- Szczeblewski Stefan, *Dembczyk Sylwan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1137.
- Szymak Józef, *Ś.p. ks. Feliks Mikulski*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 27 (1933) s. 181-184.
- Szymański Stanisław, *Grzymała Edward*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, kol. 360.
- Ś.p. ksiądz Józef Leśnik*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 44 (1957) s. 253-256.
- Ś.p. ksiądz Stanisław Masłowski*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 40 (1946) s. 46-47.
- Tomaszewski P., *Ś.p. ks. Ignacy Rudziński*, „Kronika Diecezji Włocławskiej”, 45 (1962) s. 373-375.
- Walewander Edward, *Fulman Marian Leon*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 5, red. J. Misiurek, Lublin 1989, kol. 757-758.
- Wasilewski H., *Bogdański Antoni*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 1, s. 26-29.
- Wasilewski H., *Straszewski Józef*, w: *Włocławski słownik biograficzny*, t. 2, s. 169-171.
- Włocławski słownik biograficzny*, t. 1-5, red. Stanisław Kunikowski, Włocławek 2004-2008.
- Związek Jan, *Ciesielski Michał*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 482-483.

METROPOLIA LWOWSKA

Grzegorz Chajko

KURIA METROPOLITALNA OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO WE LWOWIE W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZYWOJENNYM. STRUKTURA, SKŁAD PERSONALNY, ZADANIA

W okresie międzywojennym lwowska Kuria Metropolitalna w niczym nie odbiegała w swojej działalności od zasad, które wytyczały jej kanony zawarte w Kodeksie Prawa Kanonicznego (KPK) z 1917 r. oraz instrukcji, które znalazły się w uchwałach synodu lwowskiego z 1930 r. Jednak pomimo sztywnych ram, związanych z urzędowymi procedurami, o żywotności instytucji, jej charakterze i znaczeniu decydowali przede wszystkim ludzie, którzy w niej pracowali. W lwowskiej kurii znaleźli się duchowni, którzy wyróżniali się nie tylko w środowisku kościelnym archidiecezji lwowskiej, ale i całego kraju wybitnymi zdolnościami organizacyjnymi i wiedzą naukową. Trudno się też dziwić doborowi wielkich osobistości, znając ówczesny profil i problemy archidiecezji lwowskiej. Wystarczy zważyć bowiem na fakt złożoności narodowościowej i religijnej Małopolski Wschodniej oraz bliskie sąsiedztwo z „imperium antychrysta” – jak nazywano wówczas państwo sowieckie.

Ustalenie składu personalnego przedwojennej lwowskiej kurii w okresie do 1946 r., wbrew pozorom, nastręcza wiele trudności, bowiem archiwum archidiecezji lwowskiej posiada szereg braków. Do takiego stanu rzeczy przyczyniła się osobista decyzja abp. Bolesława Twardowskiego, który w październiku 1939 r. nakazał spalenie jego części, co też podległe mu duchowieństwo skrupulatnie wykonało. Skutkiem tego przestały istnieć wszystkie akta personalne duchowieństwa, bez względu na okres ich wytworzenia, oraz niemal wszystkie dokumenty finansowe, korespondencja metropolity Twardowskiego, czy chociażby akta Seminarium Duchownego¹. Wskutek tego, podstawowych informacji dostarczają archidiecezjalne schematyzmy oraz wydawana dość regularnie „Kurenda Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie”.

---

¹ G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864-1944) metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010, s. 396.

Wymienione periodyki również nie stanowią pełnego kompendium wiedzy, gdyż dopiero od lat 30. XX w. informowały one o zmianach na stanowiskach w lwowskiej kurii, a wcześniej tylko wymieniały osoby na danym stanowisku. Z tego też względu niekiedy niemożliwym jest ustalenie rzeczywistego okresu sprawowania urzędu przez kurialistę. Warto też nadmienić, że z powodu działań wojennych, nie ukazały się schematyzmy na lata: 1915, 1919 i 1921.

Analogicznie problematyczną jest kwestia ustalenia, czy poszczególne agendy kurialne faktycznie zakończyły swoje funkcjonowanie z chwilą zajęcia Lwowa przez wojska sowieckie we wrześniu 1939 r., czy też kontynuowały swoją działalność do wyjazdu w 1946 r. w granice powstającej Polski Ludowej. W okresie II wojny światowej nie ukazywały się schematyzmy diecezjalne. Jedynie w 1943 r. lwowska kuria opublikowała w formie powielanego maszynopisu taki rocznik, ale został on zredagowany w bardzo ubogiej wersji, w której ograniczono kwestie kurialne jedynie do osoby kanclerza, dwóch notariuszy oraz osobistego kapelana i sekretarza hierarchy. Podobnie wyglądała sytuacja z „Kurendą”, która w formie powielanego maszynopisu ukazywała się nieregularnie tylko w latach 1942-1943, w okresie niemieckiej okupacji miasta. W tym przypadku nie pojawiły się żadne informacje o pracy kurii².

O doborze ludzi zatrudnionych w Kurii Metropolitalnej we Lwowie decydowali zawsze arcybiskupi lwowscy, którymi w pierwszej połowie XX w. byli: Józef Bilczewski³ (1900-1923) oraz Bolesław Twardowski⁴ (1923-1944). Z powodu licznych obowiązków duszpasterskich, którym musieli podołać przede wszystkim na

---

² Wobec braku informacji o kurii lwowskiej, nie można z całą pewnością stwierdzić, kiedy i który urzędnik zakończył swoją pracę. Autor niniejszego artykułu, w trosce o przejrzystość tekstu o Kurii Metropolitalnej we Lwowie, postanowił bowiem w każdym omawianym przez siebie przypadku podawać pełny zakres czasowy piastowania danego stanowiska przez kurialistę, nawet jeśli wykraczał on poza okres międzywojenny.

³ Bilczewski Józef (1860-1923), święcenia kapłańskie w 1884 r. w Krakowie, doktorat w 1886 r. w Wiedniu, studia na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie 1886-1888, habilitacja w 1890 r. na Uniwersytecie Jagiellońskim. Profesor dogmatyki na Uniwersytecie Lwowskim od 1891 r., dziekan Wydziału Teologicznego tamże 1896/97, rektor uczelni 1900/01, arcybiskup metropolita lwowski 1901-1923. Przyczynił się wydatnie do rozbudowy sieci kościołów i kaplic w archidiecezji, krzewienia kultu Matki Bożej i Eucharystii oraz rozwinięciem na szeroką skalę akcję pastoralno-społeczną w archidiecezji. Beatyfikowany przez Jana Pawła II we Lwowie 26 VI 2001 r. i kanonizowany przez Benedykta XVI w Rzymie 23 X 2005 r. M. Tarnawski, *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*, Lwów 1924, passim; *Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim, Kraków, 4-5 czerwca 2002*, red. J. Wołczański, Kraków 2003, passim; Informacje własne autora.

⁴ Twardowski Bolesław (1864-1944), święcenia kapłańskie w 1886 r. we Lwowie, kanclerz lwowskiego Konsystorza Metropolitalnego 1895-1902, proboszcz par. pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Tarnopolu 1902-1918, kanonik Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1918-1923, biskup pomocniczy archidiecezji lwowskiej 1919-1923, arcybiskup metropolita lwowski 1923-1944. Kontynuował rozbudowę sieci kościołów i kaplic w archidiecezji, krzewił kult Matki Bożej i Eucharystii, a także propagował Akcję Katolicką i inne stowarzyszenia religijne. A. Medyński, *Ks. arcybiskup dr Bolesław Twardowski 1886-1936*, Lwów 1936, passim; G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, passim.

forum archidiecezji, ale również Episkopatu Polski, decydowali się na przekazanie określonych pełnomocnictw biskupom pomocniczym. Ci ostatni nie zawsze byli dyspozycyjni, czasami z powodu przebywania poza granicami archidiecezji. W okresie rządów abp. Bilczewskiego funkcję biskupa pomocniczego spełniał abp Józef Weber⁵ (1895-1906), bp Władysław Bandurski⁶ (1906-1919) i bp Bolesław Twardowski (1919-1923), a po objęciu przez tego ostatniego obowiązków rządcy archidiecezji, jego pomocnikami byli kolejno: bp Franciszek Lisowski⁷ (1928-1933) oraz bp Eugeniusz Baziak⁸ (1933-1944).

Arcybiskupi lwowscy, zgodnie z kanonami KPK, posiadali prawo mianowania wikariuszy generalnych, pomagających im w zarządzaniu diecezją. Z zasady powoływano jednego wikariusza, choć prawo dopuszczało kilku, w zależności od różnorodności obowiązków bądź rozległości jednostki kościelnej⁹.

---

⁵ Weber Józef (1856-1918), święcenia kapłańskie w 1873 r. we Lwowie, doktor teologii, kanclerz Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie 1875-1895, prekonizowany biskupem pomocniczym lwowskim 1895, rektor Seminarium Duchownego we Lwowie, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej tamże, wikariusz generalny 1895-1906, mianowany arcybiskupem tytularnym Darnia 1901. Wskutek oszczerczej nagonki lwowskiej prasy brukowej zrezygnował w 1906 r. z sufraganii, wyjechał na stałe ze Lwowa i w tym samym roku w Rzymie wstąpił do zgromadzenia księży zmartwychwstańców. W 1909 r. wyjechał do Ameryki Północnej, gdzie zmarł. *Listy biskupa Leona Wałęgi do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1900-1922*, oprac. J. Wołczański, „Nasza Przeszłość”, 1998, t. 90, s. 203.

⁶ Bandurski Władysław (1865-1932), święcenia kapłańskie w 1887 r. we Lwowie, doktor teologii, wikariusz w Kamionce Strumiłkowej 1889-1893, wikariusz w katedrze lwowskiej 1893-1895, sekretarz bp. Jana Puzyny w Krakowie 1895-1896, kanclerz Kurii Biskupiej tamże 1896-1906, kanonik Kapituły Katedralnej 1899, sakra biskupia 1906 r. we Lwowie, wikariusz generalny i rektor Seminarium Duchownego tamże. Po wybuchu I wojny światowej wyjechał ze Lwowa. Zmuszony przez episkopat galicyjski do rezygnacji z sufraganii lwowskiej w 1919 r., osiadł w Wilnie. *Listy biskupa Leona Wałęgi...*, s. 195.

⁷ Lisowski Franciszek (1876-1939), święcenia kapłańskie w 1900 r. we Lwowie, doktor filozofii oraz teologii, wikariusz w Złoczowie 1902-1903 oraz we Lwowie 1903-1904, katecheta we Lwowie 1903-1905 oraz 1909-1913, katecheta w Brodach 1905-1909, profesor dogmatyki specjalnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1912-1933, dziekan Wydziału tamże 1917-1919, prodziekan 1919-1921, rektor Seminarium Duchownego we Lwowie 1923-1933, biskup pomocniczy archidiecezji lwowskiej 1928-1933, biskup ordynariusz w Tarnowie 1933-1939. *Listy biskupa Leona Wałęgi...*, s. 205.

⁸ Baziak Eugeniusz (1890-1962), święcenia kapłańskie w 1912 r. w Przemyślanach (archidiecezja lwowska), doktor teologii, wikariusz w Żółkwi 1912-1917, wikariusz w Tarnopolu 1917-1918, administrator par. Tarnopol 1918-1919, prefekt Seminarium Duchownego we Lwowie i katecheta szkół średnich tamże 1919-1924, wicerektor Seminarium Duchownego 1924-1931, proboszcz kolegiaty w Stanisławowie 1931-1933, biskup pomocniczy archidiecezji lwowskiej 1933-1944, rektor Seminarium Duchownego we Lwowie 1933-1939, arcybiskup metropolita lwowski 1944-1962, koadiutor kard. Adama Stefana Sapiehy w Krakowie bez prawa następstwa 1951; mianowany 3 III 1962 r. arcybiskupem metropolitą krakowskim oraz administratorem apostolskim archidiecezji lwowskiej – objęciu funkcji przeszkodziła śmierć. W. Szetelnicki, *Arcybiskup-wygnaniec Eugeniusz Baziak metropolita lwowski*, Kraków 1989, *passim*.

⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Kraków 1932, s. 424.

W pierwszej połowie XX w. kolejni arcybiskupi lwowscy mieli po jednym wikariuszu generalnym: abp Józef Bilczewski – ks. Bolesława Twardowskiego (1914-1923), od 1918 r. biskupa, zaś abp Twardowski – bp. Eugeniusza Baziaka (1933-1944). Pierwszy z nich, jeszcze jako proboszcz w Tarnopolu, wspomagał w pracy duszpasterskiej i administracyjnej abp. Bilczewskiego w tej części archidiecezji, która po wybuchu I wojny światowej znalazła się pod okupacją rosyjską. Następnie, już jako biskup pomocniczy, w trudnych latach wojny ukraińsko-polskiej oraz polsko-bolszewickiej, a zwłaszcza w czasie śmiertelnej choroby metropolity, aktywnie włączał się w kierowanie archidiecezją zyskując cenne doświadczenie¹⁰. Biskup Baziak wziął zaś na siebie rektorstwo lwowskiego Seminarium Duchownego i kierownictwo Akcji Katolickiej, zaś w okresie II wojny światowej – z powodu choroby i podeszłego wieku abp. Twardowskiego – praktycznie sam kierował archidiecezją¹¹.

Do ścisłego kierownictwa archidiecezji lwowskiej zaliczała się także Kapituła Metropolitalna, której członkowie należeli do różnych gremiów kurialnych. Ich nazwiska zostały wyszczególnione przy poszczególnych, scharakteryzowanych poniżej, grupach urzędników.

W ramach działalności lwowskiej Kurii Metropolitalnej oraz w ścisłym związku z arcybiskupem, biskupami pomocniczymi i Kapitułą, pozostawali referendarze, których czasem też nazywano zamiennie referentami kurii. Zwyczajowo zaliczali się do nich zawsze z urzędu wszyscy kanonicy Kapituły Metropolitalnej oraz księża powoływani przez metropolitę spośród wybitnego duchowieństwa diecezjalnego. Wykaz tych urzędników w okresie II Rzeczypospolitej prezentuje poniższa tabela:

Tabela 1. Referendarze (referenci) Kurii Metropolitalnej we Lwowie

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata	Uwagi
1	2	3	4
1.	Badeni Henryk ^a	1914-1943	kanonik
2.	Baziak Eugeniusz, bp	1933-1944	kanonik
3.	Bilski Wiktor ^b	1912-1918	kanonik

^a Badeni Henryk (1884-1943), święcenia kapłańskie w 1908 r. we Lwowie, doktor teologii, wikariusz par. Chodorów 1909-1911, wikariusz par. Złoczów 1911-1912, wikariusz par. Kołomyja 1912, wikariusz par. katedralnej we Lwowie 1912-1914, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej tamże 1914-1943. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy w Małopolsce Wschodniej podczas wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919*. Źródła, oprac. J. Wołczański, t. 2, Lwów-Kraków 2012, s. 295.

^b Bilski Wiktor (1870-1944), święcenia kapłańskie w 1892 r. we Lwowie, wikariusz par. Beż 1892-1893, wikariusz par. Buczacz 1893-1896, wikariusz par. Tarnopol 1896-1897, administrator *in spiritualibus* par. Jazłowiec 1897-1899, wikariusz par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie 1899-1900, wikariusz i katecheta par. Stryj 1900-1901, notariusz Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie 1901-1903, kanclerz Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie 1903-1912, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1912-1918, proboszcz par. Obroszyn 1918-1919. Od 1919 r. w Łodzi; 12 X 1921 r. inkardynowany do diecezji łódzkiej, gdzie pełnił m.in. obowiązki kanonika gremialnego 1922-1926 oraz trzykrotnie proboszcza parafii. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 420.

¹⁰ G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 89-90, 107-131.

¹¹ W. Szetelnicki, *Arcybiskup-wygnaniec...*, s. 51-58; G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 364 i n.; S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939-1944*, oprac. J. Wołczański, wyd. 2, Lublin 1994, passim; *Personalia*, „Kurenda Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie” (dalej: KKML), 1933, nr 20, s. 95.

1	2	3	4
4.	Chwirut Ignacy ^c	1929-1946	kanonik
5.	Cieślik Antoni ^d	1921?-1937	kanonik
6.	Czajkowski Marian ^e	1922	
7.	Czajkowski Wincenty ^f	1919-1935	kanonik
8.	Dziurzyński Kazimierz ^g	1916-1946	kanonik
9.	Gerstmann Adam ^h	1906-1935	

^c Chwirut Ignacy (1887-1973), święcenia kapłańskie w 1912 r. we Lwowie, wikariusz w Zaleszczykach 1912-1913, sekretarz i kapelan abp. J. Bilczewskiego 1913-1923 oraz abp. B. Twardowskiego 1923-1929, kanonik gremialny lwowskiej Kapituły Metropolitalnej od 1929 r., redaktor odpowiedzialny „Gazety Niedzielnej” oraz kilku innych periodyków o tematyce religijnej, współzałożyciel Polskiego Towarzystwa Teologicznego we Lwowie, długoletni dyrektor spółki wydawniczej „Towarzystwo Biblioteka Religijna”. Aresztowany 15 I 1945 r. przez NKWD i skazany na 5 lat obozów pracy. Zwolniony w 1950 r. powrócił do Lwowa, obejmując obowiązki duszpasterskie w par. św. Antoniego. Zmarł we Lwowie. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 545.

^d Cieślik Antoni (1878-1937), święcenia kapłańskie w 1904 r. we Lwowie, studia specjalistyczne w Rzymie uwieńczone doktoratem z prawa kanonicznego 1904-1905, wikariusz par. Stryj 1905-1907, notariusz Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie i wikariusz par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej tamże 1907-1908, katecheta męskiej szkoły wydziałowej im. H. Sienkiewicza we Lwowie 1908-1921?, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1921?-1937. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 420.

^e Czajkowski Marian (1872-1922), święcenia kapłańskie w 1899 r. we Lwowie, wikariusz par. Rawa Ruska 1899-1907, rezydent w par. Złoczów 1907-1919, rezydent we Lwowie 1919-1922. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, Lwów-Kraków 2012, s. 224.

^f Czajkowski Wincenty (1862-1935), święcenia kapłańskie w 1884 r. we Lwowie, wikariusz par. Buczacz 1884-1887, wikariusz par. pw. św. Antoniego we Lwowie 1887-1891, administrator tamże 1891-1892, wikariusz par. pw. św. Mikołaja we Lwowie 1892-1893, proboszcz par. Rawa Ruska 1893-1907, proboszcz i dziekan par. Złoczów 1907-1919, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej we Lwowie, dziekan infulat, papieski prałat domowy 1919-1935. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 107.

^g Dziurzyński Kazimierz (1872-1951), święcenia kapłańskie w 1896 r. we Lwowie, wikariusz par. Wojniłów 1896-1897, wikariusz par. Tartaków 1897-1899, wikariusz par. pw. św. Marcina we Lwowie 1899-1901, wikariusz par. katedralnej we Lwowie 1901-1905, katecheta IV Gimnazjum we Lwowie 1905-1916, kanonik gremialny i scholastyk Kapituły Metropolitalnej we Lwowie, proboszcz Bazyliki Metropolitalnej we Lwowie, dziekan dekanatu Lwów-miasto 1916-1946. W ramach ekspatriacji wyjechał w 1946 r. do Przemyśla, gdzie zmarł. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 311.

^h Gerstmann Adam (1873-1940), święcenia kapłańskie w 1896 r. we Lwowie, doktorat z teologii w Innsbrucku 1897 r., wikariusz par. pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1897-1899 oraz katedralnej tamże 1899, katecheta w gimnazjach we Lwowie 1899-1906, habilitacja z zakresu teologii pastoralnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1900 r., profesor nadzwyczajny teologii pastoralnej od 1907 r., profesor zwyczajny od 1910 r., profesor teologii moralnej szczegółowej na Uniwersytecie Jana Kazimierza (UJK) 1919-1940, wielokrotny dziekan i prodziekan fakultetu teologicznego tamże, prorektor 1928/29 oraz rektor UJK 1927/28, 1932/33. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1939*, Kraków 2002, s. 257.

1	2	3	4
10.	Grabowski Ignacy ⁱ	1912-1918	
11.	Grudzieński Bolesław ^j	1927-1946	od 1931 r. jako kanonik
12.	Hałuniewicz Zygmunt	1922-1946	od 1936 r. jako kanonik
13.	Hryniewicki Karol ^k , abp	1896-1929	kanonik
14.	Jaszowski Błażej ^l	1895-1921	

ⁱ Grabowski Ignacy (1878-1950), święcenia kapłańskie w 1904 r., doktorat z prawa kanonicznego na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie w 1905 r., wikariusz w Tartakowie 1905-1906, prefekt studiów w Seminarium Duchownym we Lwowie 1906-1919, katecheta w VII Gimnazjum we Lwowie 1907-1909, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1909-1913, doktorat z teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego w 1911 r., habilitacja tamże w 1913 r., wykładowca prawa kanonicznego tamże 1915-1919, od 1919 r. profesor prawa kanonicznego na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 393.

^j Grudzieński Bolesław (1888-1952), rodowe nazwisko Reif – używał do 1919 r., święcenia kapłańskie w 1912 r. we Lwowie, wikariusz w Stanisławowie 1912-1914, kapelan w randze rotmistrza w 6 Pułku Ułanów Jazłowieckich 1914-1918, wskutek choroby – bez funkcji 1918-1919, kapelan w szpitalu wojennym we Lwowie 1919-1921, wikariusz par. św. Anny we Lwowie 1921-1927, wikariusz par. katedralnej we Lwowie 1927-1931, kanonik Kapituły Metropolitalnej od 1931 r., szambelan papieski 1936, radny Rady Miasta Lwowa 1939. Jesienią 1939 r., wobec groźby aresztowania przez Sowietów, opuścił Lwów i osiadł w Krakowie. Aktywny w pracy konspiracyjnej, delegat lwowskiej kurii na terenie Generalnej Guberni w sprawach kościelnych, członek Komitetu Obrony Ziemi Wschodnich. Aresztowany 4 XII 1946 r. w Krakowie, skazany 4 X 1947 r. na 6 lat więzienia i konfiskatę mienia, zwolniony 23 IX 1948 r. wskutek nadzwyczajnej interwencji w kancelarii prezydenta RP. Podjął pracę duszpasterską przy par. pw. św. Mikołaja w Krakowie oraz Klinice Ginekologiczno-Położniczej tamże. Zmarł w Krakowie. Z. Hałuniewicz, *Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947-1953*, oprac. J. Wołczański, cz. 3, Lwów-Kraków 1999, s. 66-67.

^k Hryniewicki Karol (1841-1929), święcenia kapłańskie w 1867 r. w Petersburgu, wikariusz w Orszy, od 1869 r. wykładowca w Akademii Duchownej w Petersburgu, od 1877 r. jej inspektor; od 1879 r. pierwszy rektor Seminarium Duchownego w Petersburgu, a od 1883 r. biskup wileński, skazany przez rząd carski, przebywał na zesłaniu w Jarosławiu nad Wołgą 1885-1890. Po zwolnieniu nie mógł wrócić do diecezji; w 1889 r. zrezygnował z urzędu i w 1890 r. wyjechał z Rosji. Mianowany arcybiskupem tytularnym Perge, od 1893 r. pełnił obowiązki proboszcza w Tuchowie. W 1895 r. osiadł w archidiecezji lwowskiej, kanonik Kapituły Metropolitalnej we Lwowie i proboszcz par. Zazule-Kozaki. T. Krahel, *Hryniewicki Karol*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, kol. 1265.

^l Jaszowski Błażej (1856-1921), święcenia kapłańskie w 1880 r. we Lwowie, studia na Uniwersytecie Wiedeńskim 1881-1885, doktor teologii 1885, prefekt Małego Seminarium we Lwowie 1885-1888, notariusz Konsystorza Metropolitalnego tamże 1888-1897, kapelan i katecheta Krajowej Szkoły Rolniczej w Dublanach 1888-1894, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1890-1894, sekretarz Sądu Biskupiego ds. małżeńskich 1889 r., nie posiadając habilitacji, został mianowany profesorem nadzwyczajnym prawa kanonicznego w 1896 r., a profesorem zwyczajnym – 1899 r., członek Rady Szkolnej Krajowej od 1913, dwukrotny dziekan i trzykrotny prodziekan Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Lwowskiego, prorektor 1911/12 oraz rektor 1910/11 tejej uczelni. Odznaczony godnością kanonika honorowego Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1903 oraz prałaturą papieską 1912. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 390-391.

1	2	3	4
15.	Jełowicki Eustachy ^m	1913-1919	kanonik
16.	Kiernik Edward	1913- 1921?, 1923-1939	
17.	Lewicki Rudolf ⁿ	1886-1919	kanonik
18.	Librewski Władysław ^o	1916-1938	kanonik
19.	Lisowski Franciszek, bp	1930-1933	kanonik
20.	Narajewski Stanisław ^p	1901-1943	
21.	Nowicki Jan ^r	1936-1939	

^m Jełowicki Eustachy (1886-1930), święcenia kapłańskie w 1908 r. we Lwowie, doktor teologii, wikariusz i administrator par. Siemianówka 1908-1910, studia przyrodnicze na UJ w Krakowie 1910-1911, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1913-1919, proboszcz i budowniczy kościoła par. Trembowla 1919-1930, habilitacja na Wydziale Teologicznym UJK w 1929 r. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 416-417.

ⁿ Lewicki Rudolf (1833-1919), święcenia kapłańskie w 1857 r. we Lwowie, wikariusz par. Bełz 1857-1860, wikariusz par. św. Mikołaja we Lwowie 1860-1862, prefekt Seminarium Duchownego we Lwowie 1862-1866, adiunkt teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1865-1872, studia na Uniwersytecie Wiedeńskim 1866-1867, doktor teologii we Lwowie 1868, profesor nadzwyczajny teologii pastoralnej na Uniwersytecie Lwowskim 1872-1874, proboszcz par. Uhnów 1874-1886, członek Rady Szkolnej Krajowej 1883-1898, kanonik gremialny i prepozyt Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1886-1919, wikariusz kapitulny i generalny archidiecezji lwowskiej 1900-1901. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 420.

^o Librewski Władysław (1859-1938), święcenia kapłańskie w 1885 r. we Lwowie, wikariusz, a potem katecheta par. Tarnopol 1885-1896, proboszcz par. Chocimierz 1896-1899, proboszcz par. Kopyczyńce 1899-1909, proboszcz par. pw. św. Anny we Lwowie 1909-1916, kanonik gremialny i kustosz Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1916-1938, obywatel honorowy miasta Kopyczyńce. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 510.

^p Narajewski Stanisław (1860-1943), święcenia kapłańskie w 1888 r., studia na Uniwersytecie w Innsbrucku 1888-1892, doktorat z teologii w 1892 r., prefekt studiów w Seminarium Duchownym we Lwowie 1892-1899, katecheta w powszechnej szkole żeńskiej im. św. Antoniego 1892-1897, wykładowca katechetyki i metodyki 1893-1909 oraz kwestii socjalnej 1895-1919 na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, habilitacja w 1894 r., adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1894-1897, zastępca profesora teologii moralnej tamże 1897-1899, profesor nadzwyczajny 1899 oraz profesor zwyczajny 1902 teologii moralnej. Trzykrotnie wybierany dziekanem i dwukrotnie prodziekanem Wydziału Teologicznego oraz rektorem 1922/23 i prorektorem 1923/24 UJK. Od 1933 r. na emeryturze. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 251.

^r Nowicki Jan (1894-1973), święcenia kapłańskie w 1919 r., wikariusz we Lwowie, Sirecie, Hlibokiej i Czerniowcach 1919-1924, studia w zakresie prawa kanonicznego na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie 1924-1927, doktor prawa kanonicznego 1927 r., wikariusz i katecheta szkół średnich we Lwowie od 1927 r., wicerektor Seminarium Duchownego we Lwowie 1931-1939, wykładowca prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym UJK 1937-1939, habilitacja z prawa kanonicznego na Wydziale Teologii Katolickiej Uniwersytetu Warszawskiego 1939 r., w okresie II wojny światowej we Lwowie kapelan zgromadzenia ss. marianek 1939-1946 oraz wykładowca prawa kanonicznego w Seminarium Duchownym, rektor lwowskiego Seminarium Duchownego w Kalwarii Zebrzydowskiej 1946-1950, profesor nadzwyczajny na Wydziale Prawa KUL 1950-1951 i 1955-1965, audytor Sądu Biskupiego w Lublinie 1951-1955, sakra biskupia 1968, administrator apostolski archidiecezji lwowskiej w Lubaczowie. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 400.

1	2	3	4
22.	Orliński Michał ^s	1934-1946	od 1937 r. jako kanonik
23.	Sobolewski Marian ^t OFMConv	1917-1918	
24.	Twardowski Bolesław, bp	1918-1923	kanonik
25.	Warszylewicz Albin ^u	1918-1941	kanonik
26.	Zajchowski Józef ^w	1901-1939	kanonik

Źródło: EAL, 1886-1939, *passim*; *Personalia*, KKML, 1934, nr 1, s. 4; 1936, nr 15, s. 63; G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 110-111, 153; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 391, 393.

^s Orliński Michał (1894-1966), święcenia kapłańskie w 1921 r. we Lwowie, doktor prawa kanonicznego, wikariusz par. Podhajce 1921-1923, studia na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie 1923-1926; katecheta szkół średnich, prefekt Seminarium Duchownego we Lwowie 1929-1937, asystent przy Bibliotece Instytutów Teologicznych Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1928-1936, od 1937 r. w Kapitulie Metropolitalnej. W ramach ekspatriacji wyjechał do Lubaczowa, gdzie pełnił różnorakie funkcje, w tym wikariusza kapitulnego Administratury Apostolskiej w Lubaczowie 1962-1964. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1945. Materiały źródłowe*, cz. 2, Kraków 2006, s. 874.

^t Sobolewski Marian (1864-1922), święcenia kapłańskie w 1888 r. w Zakonie OO. Franciszkanów Konwentualnych, studia w Rzymie zakończone uzyskaniem doktoratów z filozofii oraz teologii 1888-1892, magister kleryków i wykładowca w odnowionym studium zakonnym w Krakowie 1892-1895, sekretarz prowincji oo. franciszkanów oraz wykładowca filozofii we Lwowie 1895-1898, wykładowca w seminarium zakonnym w Krakowie 1898-1904, gwardian klasztoru tamże 1901-1904, postulator spraw beatyfikacyjnych w Rzymie 1904, 1911-1913, prokurator generalny zakonu 1905-1911, prowincjał galicyjski 1914-1918, gwardian klasztoru w Krakowie 1918-1922. J. R. Bar, *Sobolewski Marian Jan*, w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich (bernardyni i franciszkanie śląscy, franciszkanie konwentualni, klaryski oraz zgromadzenia III reguły)*, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 446-447.

^u Warszylewicz Albin (1872-1941), święcenia kapłańskie w 1897 r. w Rzymie dla archidiecezji lwowskiej, doktor teologii, wikariusz par. Podhorce 1899, wikariusz par. pw. św. Marcina we Lwowie 1899-1901, sekretarz i kapelan abp. J. Bilczewskiego 1901-1906, ojciec duchowny Seminarium Duchownego we Lwowie 1905-1915, wicerektor tamże 1915-1919, kanonik gremialny Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1918-1941. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 279.

^w Zajchowski Józef (1861-1939), święcenia kapłańskie w 1883 r. w Przemyślu, studia specjalistyczne w Rzymie 1883-1885?, doktor prawa kanonicznego, prefekt studiów w Seminarium Duchownym w Przemyślu 1885?-1887, sekretarz Sądu Biskupiego tamże 1885?-1897, sędzia Sądu Biskupiego 1897-1901, asesor Konsystorza Biskupiego w Przemyślu 1894-1901, wykładowca historii Kościoła i prawa kanonicznego w Instytucie Teologicznym w Przemyślu 1889-1901, kanonik gremialny i prepozyt Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1901-1939. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 143.

Spośród 26 duchownych, którzy w okresie II Rzeczypospolitej znaleźli się w gronie referendarzy, aż $\frac{2}{3}$ stanowili kanonicy kapituły. Pozostali zaś wywodzili się głównie ze środowiska naukowego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza.

W strukturze Kurii Metropolitalnej we Lwowie istotną rolę odgrywała kancelaria, której obsadę stanowili kanclerz, notariusze, kanceliści oraz woźni. Za wyjątkiem kanclerza, który zawsze był jeden, liczba pozostałych urzędników w okresie międzywojennym ulegała częstym zmianom, co dokładniej przedstawia poniższa tabela:

Tabela 2. Ogólny wykaz urzędników w kancelarii Kurii Metropolitalnej we Lwowie w latach 1918-1939 (bez kanclerza)

Rok	Notariusze	Kanceliści	Woźni	Razem
1918	1	3	1	5
1920	3	3	1	7
1922-1924	2	2	1	5
1925-1926	2	3	1	6
1927	3	3	1	7
1928	3	4	2	9
1929-1930	3	3	2	8
1931	3	4	2	9
1932-1934	2	4	2	8
1935-1936	2	5	2	9
1937	3	5	2	10
1938-1939	2	5	2	9

Źródło: EAL, 1918-1939, *passim*.

Uwidoczniony na powyższym wykazie dość dynamiczny wzrost liczby urzędników świadczy o fakcie, iż po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej nastąpiła stabilizacja sytuacji politycznej i religijnej w regionie, a przez to stał się możliwy rozwój struktur administracyjnych i duszpasterskich. Wymagały one odpowiedniej koordynacji, a na szczelbu kurialnym załatwienia związanych z nimi spraw.

W kancelarii kurii najbardziej odpowiedzialną rolę sprawował kanclerz, który kierował pracami tej jednostki. Do głównych jego obowiązków, zgodnie z KPK, należała troska o akta złożone w archiwum kurii, ich chronologiczne uporządkowanie i spisanie. Kanclerz, na mocy swego urzędu, pełnił także funkcję notariusza¹². Warto zaznaczyć, że była to bardzo ważna i nobilitująca posada w strukturze kurii i samej archidiecezji.

W okresie II Rzeczypospolitej, w archidiecezji lwowskiej, urząd kanclerza kurii pełniło kolejno dwóch duchownych. Od 1912 r., przez ponad 8 lat, obowiązki te sprawował ks. Edward Kiernik¹³, który począwszy od swoich święceń kapłańskich

¹² F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 426-427.

¹³ Edward Kiernik (1870-1952), święcenia kapłańskie w 1903 r., protokolant w kancelarii Kon-sistorza 1903-1906, wikariusz par. pw. Matki Boskiej Snieżnej we Lwowie 1903-1909, notariusz

w 1903 r. nieprzerwanie zajmował się pracą administracyjną na różnych szczeblach lwowskiego Konsystorza i Kurii Metropolitalnej. Z tego też powodu zapewne mniej udzielał się w pracy duszpasterskiej, ograniczając, siłą rzeczy, swoją aktywność na tym polu tylko do parafii lwowskich.

Jego miejsce w 1921 r. zajął młody wikariusz parafii katedralnej we Lwowie – ks. Zygmunt Hałuniewicz¹⁴. Rozpoczął on swoją pracę jeszcze u boku abp. Bilczewskiego, którego następcą – abp Twardowski – pozostawił go na stanowisku kanclerza aż do swojej śmierci w 1944 r., chociaż *de facto* ks. Hałuniewicz piastował ten urząd do momentu aresztowania go przez NKWD w dniu 26 XI 1945 r.¹⁵. Przez wszystkie lata posługi pozostawał niejako w cieniu, ale zawsze w przyjacielskich relacjach ze wszystkimi arcybiskupami lwowskimi tego okresu: J. Bilczewskim, B. Twardowskim i E. Baziakiem. Ciesząc się pełnym zaufaniem swoich przełożonych, wyręczał ich często w obowiązkach. W latach II wojny światowej, wraz z bp. Baziakiem, zastępował schorowanego abp. Twardowskiego w kierowaniu archidiecezją¹⁶.

Z kanclerzem współpracowali notariusze, do obowiązku których należało sporządzanie wszelkiego rodzaju dokumentów, wymagających urzędowego potwierdzenia. Musieli oni na wezwanie przełożonych przedkładać żądane pisma, a razie konieczności sporządzenia urzędowej kopii, potwierdzać ich zgodność z oryginałem. Pod względem moralności, wymagano od nich nieskazitelnej opinii i wzorowego wywiązywania się z powierzonych im obowiązków¹⁷.

Wymagania powyższe spełniali z pewnością księża powoływani przez metropolitów w archidiecezji lwowskiej. Grupuje ich tabela nr 3.

---

w kancelarii konsystorskiej 1906-1912, asesor i sekretarz centralnej komisji Instytutu Ubogich we Lwowie 1907-1909, sekretarz centralnej komisji Instytutu Ubogich we Lwowie 1910-1912, 1922-1924, kanclerz Konsystorza 1912-1921, wizytator szkolny dla miasta Lwowa 1922-1924, proboszcz par. pw. św. Marcina we Lwowie 1921-1946. W ramach ekspatriacji przybył do archidiecezji krakowskiej, gdzie został kapłanem Zgromadzenia ss. Urszulanek w Sierczy. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 545.

¹⁴ Zygmunt Hałuniewicz (1889-1974), święcenia kapłańskie w 1912 r. we Lwowie, wikariusz i katecheta w Pieniakach 1912-1916, wikariusz i katecheta w par. św. Antoniego we Lwowie 1916-1919, wikariusz w Bazylice Metropolitalnej we Lwowie 1919-1921, kanclerz Kurii Metropolitalnej tamże 1921-1945. Z. Hałuniewicz, *Zostaje tylko pamięć...*, cz. 1, Lwów-Kraków 1998, s. 8.

¹⁵ Ks. Hałuniewicz został skazany na mocy wyroku Wojennego Trybunału Wojsk Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Lwowskiej Oblaści z 19 VI 1946 r. na 10 lat łagrów i pozbawienie praw publicznych na 5 lat. Karę odbywał w Donbasie, Jasenowatyju, Medweżegorsku w Karelii i innych obozach. Zwolniony z łagrów 29 IV 1955 r. przybył do Lwowa i został proboszczem par. pw. św. Marii Magdaleny. Po zamknięciu przez Sowieców 22 X 1962 r. świątyni, przeniósł się do Bazyliki Metropolitalnej, gdzie podjął współpracę z miejscowymi duszpasterzami: ks. Karolem Jastrzębskim i o. Rafałem Kiernickim OFMConv. W radzieckim Lwowie cieszył się wielkim uznaniem i autorytetem wśród mieszkańców miasta, także wśród grekokatolików. Zmarł 30 III 1974 r., a pogrzeb stał się wielką manifestacją religijną. Pochowany został na Cmentarzu Janowskim w grobowcu jezuitów. Z. Hałuniewicz, *Zostaje tylko pamięć...*, cz. 1, s. 10-28.

¹⁶ G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 364 i n.

¹⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 427.

Tabela 3. Notariusze Kurii Metropolitalnej we Lwowie

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata
1	2	3
1.	Cisowski Stanisław ^a	1921-1946
2.	Gawel Bolesław ^b	1917-1920?
3.	Grudzieński Bolesław	1926-1931
4.	Gyurkovich Adam ^c	1920
5.	Hałuniewicz Zygmunt	1919?-1920
6.	Kumala Marian ^d	1936-1943

^a Cisowski Stanisław (1896-1964), święcenia kapłańskie w 1919 r. we Lwowie, wikariusz par. Biłka Szlachecka 1919-1921, wikariusz par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie i notariusz Kurii Metropolitalnej 1921-1946. W ramach ekspatriacji wyjechał w 1946 r. na Dolny Śląsk: notariusz Kurii Administracji Apostolskiej we Wrocławiu 1946-1947, kanclerz tamże 1947-1951, w 1948 r. został wikariuszem generalnym, kapelan Zgromadzenia ss. niepokalanek w Jarosławiu – diecezja przemyska 1951-1964. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 750.

^b Gawel Bolesław (1884-1972), święcenia kapłańskie w 1911 r. we Lwowie, wikariusz w Chodorowie 1911-1912, ekspozyt w Jezierzanach 1912-1913, protokolant Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie 1913-1916, wikariusz par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie 1913-1920?, sekretarz Sądu Archidiecezjalnego 1916-1918?, katecheta szkoły wydziałowej męskiej im. ks. Kordeckiego we Lwowie 1922?-1939, katecheta szkoły wydziałowej męskiej przy par. pw. św. Anny tamże 1929-1930, katecheta w Państwowej Szkole Ekonomiczno-Handlowej tamże 1930-1935 i 1937, katecheta szkoły prywatnej ss. benedyktynek łacińskich tamże 1931, katecheta szkoły zawodowej doksztalającej nr 2 tamże 1936-1937, katecheta liceum handlowego 1937, katecheta koedukacyjnego liceum handlowego 1938-1939, katecheta szkół wydziałowych we Lwowie 1943; po II wojnie światowej wyjechał ze Lwowa; w 1951 r. przybył na Dolny Śląsk i objął par. Mrozów, proboszcz katedry wrocławskiej 1953-1956, kilkuletni kierownik Referatu Finansowego Kurii Arcybiskupiej we Wrocławiu, kanonik Kapituły Metropolitalnej tamże. EAL, 1911-1939, 1943, *passim*; W. Urban, *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1970*, Wrocław 1970, s. 73.

^c Gyurkovich Adam (1897-1933), święcenia kapłańskie w 1919 r., wikariusz w Skalacie 1920-1921, wikariusz w Radziechowie 1921-1922, wikariusz par. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1922-1926, starszy asystent przy katedrze historii sztuki kościelnej na Wydziale Teologicznym UJK 1922-1926, katecheta gimnazjalny we Lwowie, kapelan ss. karmelitanek we Lwowie 1932-1933. *Kronika żałobna*, KKML, 1933, nr 10, s. 48; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 383 (drobne błędy rzeczowe).

^d Kumala Marian (1908-1991), święcenia kapłańskie w 1933 r. we Lwowie, katecheta w szkole męskiej w Gródku Jagiellońskim 1933-1935, katecheta w szkole zawodowej doksztalającej nr 2 we Lwowie i wikariusz przy par. św. Anny tamże 1935-1936, katecheta w szkole prywatnej Olgi Filippi Żychowicz we Lwowie 1936-1939, wikariusz przy par. św. Antoniego tamże 1936-1937, wikariusz przy par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej tamże 1937-1943, wikariusz par. katedralnej tamże 1945; w ramach repatriacji przeniósł się do powstającej Polski Ludowej, pełniąc obowiązki: kapelana ss. sercanek w Krakowie 1946-1950, kanclerza Kurii w Gorzowie Wielkopolskim 1950-1958, wikariusza generalnego diecezji gorzowskiej 1952, kanonika gremialnego lwowskiej Kapituły Metropolitalnej w Lubaczowie od 1952 r., rzędca par. Lubaczów i dziekana dekanatu lubaczowskiego 1958-1962, duszpasterza w Jaworznie 1963-1977, kapelana ss. jadwizanek w Czarnowasach od 1978 r.; protonotariusz apostolski, prałat honorowy Ojca św. Zmarł w Opolu. EAL, 1933-1939, *passim*; M. Leszczyński, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w granicach Polski 1944-1992*, Lublin 2011, s. 206.

1	2	3
7.	Leśniowski Józef ^e	1921?-1923?
8.	Lewicki Michał ^f	1922-1937

Źródło: EAL, 1917-1939, *passim*; *Personalialia*, KKML, 1937, nr 9, s. 36.

W oparciu o informacje zawarte w schematyzmach diecezjalnych, można ustalić, iż obowiązki notariuszy pełniło ośmiu duchownych, ale warto nadmienić, że ks. Adam Gyurkovich sprawował te obowiązki tylko przejściowo. Wszyscy jednakże, podobnie jak kanclerz i pozostali urzędnicy kancelarii, mieli m.in. obowiązek troski o archiwum kurialne, które stanowiło nieodłączną część ich stanowiska pracy.

W okresie międzywojennym archiwum mieściło się w pałacu metropolitów lwowskich. W latach 1930-1931, dzięki osobistemu zaangażowaniu ks. Zygmunta Hałuniewicza oraz Stanisława Zajączkowskiego, zostało uporządkowane i odpowiednio zabezpieczone. Najcenniejsze księgi konsystorskie i dokumenty pergaminowe złożono w osobnej szafie w kancelarii kurii, natomiast pozostałe akta zgromadzono w dwóch pomieszczeniach w suterenie pałacu. Lokale te zaopatrzone zostały w odpowiednie półki oraz światło elektryczne. Zasób archiwum składał się z czterech wyodrębnionych serii: archiwum konsystorskiego, akt parafialnych, archiwum zarządu dóbr i akt obcych¹⁸.

W szeroko rozumianej kancelarii kurii znaleźli zatrudnienie również kanceliści i woźni, jednak ich nazwiska pozostają dzisiaj nieznane¹⁹. Znamy natomiast nazwisko jedyne etatowego protokolisty, zatrudnionego w 1918 r., gdyż później stanowisko to zostało zapewne zlikwidowane. Był nim ks. Zygmunt Hałuniewicz²⁰.

W latach 30. XX w., wydawana przez lwowską Kurię Metropolitalną „Kurenda” wymieniała także radców oraz radców honorowych kurii. Jednakże nie sposób dzisiaj ustalić, na jakiej podstawie przyznawano duchownym te stanowiska, jaki był zakres obowiązków, ani też podać pełnej ich listy. Nie wspominają o tej funkcji

^e Leśniowski Józef (1888-1923), święcenia kapłańskie w 1913 r. we Lwowie, wikariusz par. Sołkolniki 1913-1916, wikariusz par. Prusy 1916-1919, administrator *in spiritualibus* tamże 1919-1921?, kapelan ss. miłosierdzia przy szpitalu św. Wincentego a Paulo we Lwowie 1922-1923. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 427.

^f Lewicki Michał (1896-1968), święcenia kapłańskie w 1922 r. we Lwowie, wikariusz par. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie oraz notariusz Kurii Metropolitalnej 1922-1937, administrator par. Bolechów 1937-1938, administrator par. Bryńce Zagórne. W ramach ekspatriacji wyjechał na Dolny Śląsk; od 1945 r. proboszcz par. Trzebieszowice (archidiecezja wrocławska), potem rezydent w Brzeżnicy. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, Kraków 2005, s. 408.

¹⁸ S. Zajączkowski, *Archiwum Archidiecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie*, Lwów 1932, *passim*.

¹⁹ Nie można wykluczyć, że w przyszłości mogą zostać odnalezione jakieś pojedyncze dokumenty związane z pracą i obsadą lwowskiej Kurii Metropolitalnej, ale aktualnie archiwum archidiecezji lwowskiej jest w trakcie porządkowania i katalogowania.

²⁰ *Elenchus cleri saecularis ac regularis Archidioecesis Leopoliensis ritus latini* (dalej: EAL), Leopoli 1918, s. 10.

także statuty synodu lwowskiego z 1930 r. Osoby, ustalone z imienia i nazwiska, zostały wymienione w tabelach nr 4 i 5.

Tabela 4. Rady Kurii Metropolitalnej

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Rok	Stanowisko
1.	Baściak Michał ^a	1937	szambelan Ojca św., dziekan i proboszcz w Kałuszu
2.	Czyrek Jan ^b	1937	szambelan Ojca św., dziekan i proboszcz w Kamionce
3.	Paprocki Michał ^c	1937	dziekan i proboszcz w Trembowli
4.	Piwiński Jan ^d	1937	proboszcz par. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie

Źródło: *Personalnia, KKML, 1937, nr 3, s. 10.*

^a Baściak Michał (1871-1937), święcenia kapłańskie w 1895 r. we Lwowie, wikariusz par. Kamionka Strumiłłowa 1895-1898, wikariusz par. Hodowica 1898-1900, wikariusz par. Jazłowiec 1900-1902, administrator par. Zaleszczyki 1902-1903, wikariusz ekspozyt par. Krasne 1903-1905, wikariusz par. pw. św. Anny we Lwowie 1905-1907, wikariusz par. katedralnej we Lwowie i zastępca katechety I Szkoły Realnej tamże 1907-1911, proboszcz par. Dawidów 1911-1926, proboszcz par. Kałusz 1926-1937. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 431.

^b Czyrek Jan (1871-1949), święcenia kapłańskie w 1896 r. we Lwowie, wikariusz par. Kamionka Strumiłłowa 1896-1900, administrator par. Płotycz 1900, proboszcz par. Kamionka Strumiłłowa 1900-1944. W ramach ekspatriacji wyjechał za San na teren diecezji przemyskiej, zmarł w Jarosławiu. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, s. 164.

^c Paprocki Michał (1869-1955), święcenia kapłańskie w 1895 r. we Lwowie, wikariusz par. Bełz 1895-1897, wikariusz par. Trembowla 1897-1899, wikariusz par. Sokal 1899-1900, wikariusz par. Gołogóry 1900-1901, wikariusz par. Barysz 1901-1902, proboszcz par. Niżniów 1902-1910, proboszcz par. Koropiec 1910-1930, proboszcz par. Trembowla 1930-1944. W ramach ekspatriacji wyjechał na Dolny Śląsk; duszpasterz w par. Tarnów k. Ząbkowic Śląskich 1946, kapelan Sióstr Niepokalanek w Wałbrzychu-Sobięcinie oraz katecheta miejscowych szkół 1946-1955. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, s. 454.

^d Piwiński Jan (1872-1949), święcenia kapłańskie w 1897 r. we Lwowie, wikariusz par. Busk 1897-1900, wikariusz par. Złoczów 1900-1902, wikariusz par. Brzeżany 1902-1904, katecheta w powszechnej szkole męskiej im. Staszica we Lwowie 1904-1917, proboszcz par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie 1917-1949. Po II wojnie światowej pozostał we Lwowie; uniknął więzienia i represji. Z. Hałuniewicz, *Zostaje tylko pamięć...*, cz. 1, s. 40-41.

Tabela 5. Radcy honorowi Kurii Metropolitalnej

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Rok	Stanowisko
1.	Anklewicz Jakub ^a	1939	proboszcz w Żółtańcach
2.	Szłęczak Jan ^b	1931	działek i proboszcz w Glinianach

Źródło: *Personalnia, KKML, 1931, nr 18, s. 88; 1939, nr 5, s. 28.*

Obok właściwej kancelarii, w skład Kurii Metropolitalnej we Lwowie, wchodziło szereg agend i gremiów, które wymagają także prezentacji. W pierwszej kolejności należy wspomnieć o sądzie arcybiskupim i metropolitalnym, którego podstawy działalności opierały się przede wszystkim na kanonach 1572-1593 KPK. Zgodnie z ich zapisem, sąd zwyczajny pierwszej instancji, czyli w przypadku archidiecezji lwowskiej sąd arcybiskupi i metropolitalny, oprócz rządcy diecezji składał się z oficjała, wiceoficjałów, sędziów synodalnych i prosynodalnych, audytora i relatora, notariusza, promotora sprawiedliwości i obrońcy węzła małżeńskiego, a także woźnych i komorników. Wyszczególnione wyżej stanowiska piastowali duchowni, wymienieni w poniższej tabeli.

Tabela 6. Skład sądu arcybiskupiego i metropolitalnego

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Funkcje	Lata
1	2	3	4
1.	Badeni Henryk	promotor sprawiedliwości i obrońca węzła małżeńskiego	1918-1924
		oficjał	1933-1939
2.	Banach Michał ^c	notariusz	1925-1931
3.	Bielówka Franciszek ^d	sędzia synodalny	1930-1937

^a Anklewicz Jakub (1860-1944), święcenia kapłańskie w 1884 r. we Lwowie, wikariusz par. Żelechów 1884-1886, wikariusz par. Gliniany 1886, wikariusz par. Żurawno 1886-1887, wikariusz par. Opryłowce 1887-1889, wikariusz par. Podkamień ad Rohatyn 1889, Grzymałów 1889-1894, wikariusz-ekspozyt w Delejowie ad Mariampol 1894-1898, proboszcz par. Żółtańce 1898-1943?. Zmarł we Lwowie. EAL, 1884-1939, 1943, *passim*.

^b Szłęczak Jan (1866-1934), święcenia kapłańskie w 1893 r. we Lwowie, wikariusz par. Sasów 1893-1896, wikariusz par. Gliniany 1896-1900, administrator *in spiritualibus* tamże 1900-1906, proboszcz tamże 1906-1934. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 195.

^c Banach Michał (1897-1977), święcenia kapłańskie w 1921 r. we Lwowie, wikariusz par. Barysz 1921-1923, wikariusz Bazyliki Metropolitalnej i sekretarz Kapituły Metropolitalnej we Lwowie 1923-1927, wikariusz par. pw. św. Anny we Lwowie 1927-1929, wikariusz par. pw. św. Elżbiety we Lwowie 1929-1935, katecheta gimnazjalny we Lwowie 1935-1939, podczas II wojny światowej wikariusz par. pw. św. Elżbiety we Lwowie. W ramach ekspatriacji wyjechał w 1945 r. na Śląsk Opolski: katecheta w Państwowym Gimnazjum Żeńskim w Opolu 1945-1951, referent spraw szkolnych w Kurii Biskupiej w Opolu 1945-1957, radca diecezjalny 1945-1957, wikariusz generalny w Opolu 1953-1956, emeryt 1957-1977. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 687.

^d Bielówka Franciszek (1871-1937), święcenia kapłańskie w 1895 r. we Lwowie, wikariusz par. Radziechów 1895-1897, wikariusz par. Stanisławów 1897-1898, wikariusz par. Tarnopol 1898-1903, administrator tamże 1902, wikariusz par. św. Marcina we Lwowie 1903, wikariusz par. katedralnej i katecheta szkolny tamże 1903-1907, katecheta gimnazjum w Brzeżanach 1907-1914?, katecheta VII Gimnazjum we Lwowie 1916?-1933, katecheta prywatnego Seminarium Nauczycielskiego żeńskiego Rychnowskiej tamże 1933-1934, kapelan ss. karmelitanek we Lwowie 1934-1937, katecheta prywatnego gimnazjum męskiego dr. Jordana 1934-1937, wizytator szkolny we Lwowie 1936-1937, od 1933 roku na emeryturze. EAL, 1895-1937, *passim*.

1	2	3	4
4.	Bizuń Stanisław ^e	sędzia prosynodalny	1938-1939
5.	Cieślik Antoni	sędzia audytor	1920?-1930
		wiceoficjał i sędzia audytor	1931-1936
		sędzia prosynodalny i synodalny	1927-1935
6.	Czajkowski Marian	notariusz	1920?-1922
7.	Czajkowski Wincenty	sędzia prosynodalny	1920?-1924
		oficjał ^f	1925-1933
8.	Dubiel Walenty ^g	sędzia prosynodalny i synodalny ^h	1920?-1933
9.	Dziurzyński Kazimierz	sędzia prosynodalny i synodalny	1920?-1939
10.	Gerstmann Adam	sędzia prosynodalny	1925-1927
11.	Gola Edward ⁱ	notariusz	1933-1935
12.	Hałuniewicz Zygmunt	sędzia synodalny	1930-1939
13.	Jaszowski Błażej	wiceoficjał	1920?-1921
14.	Jougan Alojzy ^j	sędzia prosynodalny	1920?-1924
15.	Kiernik Edward	sędzia prosynodalny i synodalny	1925-1939

^e Bizuń Stanisław (1907-1991), święcenia kapłańskie w 1930 r. we Lwowie, doktor teologii, wikariusz i katecheta par. Wyzniani 1930-1933, wikariusz i katecheta w par. pw. św. Antoniego we Lwowie 1933, katecheta w Żeńskim Gimnazjum im. Królowej Jadwigi we Lwowie 1933-1934, zastępca ojca duchownego w Seminarium Duchownym we Lwowie 1934-1936, prefekt studiów tamże 1936-1939, wicerektor tamże 1939-1945 (de facto p.o. rektora). Zmuszony przez Sowietów do wyjazdu ze Lwowa w 1945 r., przybył do Krakowa: katecheta szkolny tamże 1945-1950, wykładowca katechetyki w studiach zakonnych tamże 1950-1959, zastępca profesora i kierownik katedry katechetyki Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie 1968-1977, prałat papieski, protonotariusz apostolski. S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone...*, s. 9-19.

^f Zrezygnował z urzędu ze względu na stan zdrowia. Jego miejsce zajął ks. dr Henryk Badeni. *Personalía*, KKML, 1933, nr 5, s. 24.

^g Dubiel Walenty (1868-1941), święcenia kapłańskie w 1896 r. we Lwowie, wikariusz w Brzeżanach 1896-1898, wikariusz w Strusowie 1898-1901, wikariusz w Czerniowcach 1901-1907, wikariusz w par. katedralnej we Lwowie 1907-1921, proboszcz par. św. Antoniego we Lwowie 1921-1941. Z. Hałuniewicz, *Zostaje tylko pamięć...*, s. 359.

^h Zrezygnował z powodu choroby. *Personalía*, KKML, 1933, nr 18, s. 88.

ⁱ Gola Edward (1906-1970), święcenia kapłańskie w 1930 r. we Lwowie, studia teologiczne w Innsbrucku 1930-1931, doktor teologii, wikariusz w Złoczowie 1932-1933, wikariusz par. katedralnej oraz katecheta we Lwowie 1933-1939; w 1945 r. wyjechał wraz z lwowskim Seminarium Duchownym do Kalwarii Zebrzydowskiej, w latach 1954-1956 pracował w Gliwicach, od 1956 r. profesor dogmatyki w Seminarium Duchownym w Nysie. EAL, 1930-1939, *passim*; S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone...*, s. 56.

^j Jougan Alojzy (1855-1942), święcenia kapłańskie w 1878 r., wikariusz w Gródku Jagiellońskim 1878-1879, wikariusz par. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie 1879-1881, zastępca katechety w Gimnazjum Franciszka Józefa tamże 1880-1887, katecheta rzeczywisty tamże 1887-1901, prefekt w Małym Seminarium we Lwowie 1879-1883, prefekt studiów w Seminarium Duchownym tamże 1883-1888, adiunkt na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1884-1886, doktorat w 1888 r., habilitacja w 1901 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego, profesor nadzwyczajny teologii pastoralnej w 1903 r. oraz profesor zwyczajny w 1905 r., od 1907 r. emeryt. Redaktor periodyków kościelno-teologicznych, m.in. „Tygodnika Katolickiego” i „Gazety Kościelnej”. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 264.

1	2	3	4
16.	Librewski Władysław	sędzia prosynodalny i synodalny	1920?-1938
17.	Mołdoch Andrzej ^k	notariusz	1925-1935
18.	Montalbetti Jan ^l	notariusz	1932-1934
		sędzia prosynodalny	1934-1938
		promotor sprawiedliwości i obrońca węzła	1938-1939
19.	Narajewski Stanisław	sędzia prosynodalny	1920?-1924
		promotor sprawiedliwości i obrońca węzła	1925-1939
20.	Nowicki Jan	promotor sprawiedliwości i obrońca węzła	1931-1938
		sędzia prosynodalny	1938-1939
21.	Orliński Michał	notariusz	1928-1933
		sędzia prosynodalny	1933-1939
22.	Sokołowski Mateusz ^m	sędzia synodalny	1930-1939
23.	Stuglik Stefan ⁿ	notariusz	1935-1939

^k Mołdoch Andrzej (1890-1940), święcenia kapłańskie w 1917 r. w Saratowie (Rosja) dla archidiecezji lwowskiej, wywieziony przez Rosjan 1916-1921?, wikariusz par. Brody 1922?-1924, wikariusz par. katedralnej we Lwowie 1924-1932, katecheta szkół średnich tamże 1924-1939, aresztowany 22 XI 1940 r. przez Sowietów w Rawie Ruskiej, zaginął bez wieści. EAL, 1917-1939, *passim*; *Schema-tyzm archidiecezji w Lubaczowie 1981 r.*, Lubaczów 1981, s. 126.

^l Montalbetti Jan (1897-1974), święcenia kapłańskie w 1923 r. we Lwowie, doktor prawa kanonicznego, katecheta w Tłustem 1923-1925, katecheta w Tłumaczu 1926-1928, studia w Rzymie 1929-1931, prefekt w Seminarium Duchownym we Lwowie 1932-1935, proboszcz par. Kulików 1935-1943?. od 1947 r. w archidiecezji poznańskiej: kapelan ss. elżbietanek w Poznaniu, egzaminator prosynodalny, referent kościelno-prawny w Kurii Metropolitalnej, obrońca węzła małżeńskiego w Sądzie Metropolitalnym, szambelan honorowy Ojca św. od 1959 r. EAL, 1923-1939, 1943, *passim*; S. Bizuń, *Historia krzyżem znaczone...*, s. 201.

^m Sokołowski Mateusz (1868-1941), święcenia kapłańskie w 1897 r. we Lwowie, wikariusz par. Matki Boskiej Śnieżnej we Lwowie 1897-1899, protokolant w kancelarii Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie 1897-1899, wikariusz i katecheta par. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1899-1902, wikariusz i katecheta w par. katedralnej we Lwowie 1902-1904, katecheta 1905-1907 oraz dyrektor 1906 w szkole wydziałowej ss. benedyktynek we Lwowie, kapelan tychże sióstr 1905, katecheta w III Gimnazjum we Lwowie 1908 i 1922?-1931, katecheta w V Gimnazjum we Lwowie 1909-1920?, katecheta w prywatnym gimnazjum ss. urszulanek we Lwowie 1924-1926 i 1933-1939, katecheta w prywatnym seminarium nauczycielskim im. S. Wyspiańskiego we Lwowie 1930, katecheta w prywatnym gimnazjum żeńskim ss. Sacre Coeur we Lwowie 1931-1932, administrator par. św. Mikołaja we Lwowie 1932, wizytator szkolny we Lwowie 1936-1939, emeryt od 1932 r., EAL, 1897-1939, *passim*; *Schematyzm archidiecezji w Lubaczowie 1981*, s. 127.

ⁿ Stuglik Stefan (1906-1943), święcenia kapłańskie w 1933 r. we Lwowie, wikariusz w Zimnej Wodzie 1933-1934, studia w Rzymie 1934-1935, wikariusz par. katedralnej we Lwowie 1935-1939, zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau. EAL, 1933-1939, *passim*; *Schematyzm archidiecezji w Lubaczowie 1981*, s. 130.

1	2	3	4
24.	Szmyd Gerard ^o	sędzia synodalny	1930-1938
25.	Warszylewicz Albin	sędzia prosynodalny i synodalny	1920?-1939
26.	Weredyński Piotr ^p	sędzia prosynodalny	?-1920
27.	Wyszyński Michał ^r	notariusz	1923-1930
		sędzia synodalny	1930-1938
28.	Zajchowski Józef	oficjał	1918-1924
		sędzia prosynodalny i synodalny	1925-1939

Źródło: *EAL, 1918-1939, passim; Personalalia, KKML, 1933, nr 5, s. 24; 1933, nr 15, s. 72; 1933, nr 18, s. 88; 1934, nr 20, s. 92; 1935, nr 18, s. 79; 1938, nr 12, s. 51; Lwowski Synod Archidiecezjalny R. P. 1930, Lwów [1930], s. 29.*

W strukturze sądu archidiecezji lwowskiej zajęte były właściwie wszystkie urzędy wymienione w KPK, poza relatorem, którego zadania przejął być może notariusz sądu. Nieznane są personalia najniższych urzędników, czyli woźnych i komorników. Niewykluczone, że były to osoby świeckie. Z powodu braku danych, a konkretnie schematyzmu archidiecezjalnego na 1919 r., nie sposób w przypadku kilku osób stwierdzić, czy rozpoczęli oni swoje urzędowanie w 1920 r., czy też wcześniej. Z tego też względu, przy tych osobach, podano zapis: „1920?”.

W sądzie lwowskim nieprzerwanie był obsadzony urząd oficjała, który pełnił w okresie międzywojennym trzech duchownych – kanoników miejscowej Kapituły Metropolitalnej. Nieco inaczej wyglądała kwestia wiceoficjała, który występował tylko przejściowo – do 1921 r. oraz w latach 1931-1936, kiedy to ks. Cieślak pełnił podwójny urząd wiceoficjała i sędziego audytora.

^o Szmyd Gerard (1885-1938), święcenia kapłańskie w 1910 r. we Lwowie, doktor teologii, wikariusz par. Kałusz 1910-1912, wikariusz i katecheta par. pw. Matki Boskiej Śnieżnej 1912-1913, wikariusz Bazyliki Metropolitalnej i zastępca katechety w V Gimnazjum tamże 1913-1917, katecheta IV Gimnazjum we Lwowie i kapelan ss. karmelitanek bosych tamże 1917-1930, uczestnik obrony Lwowa podczas wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919, w 1920 r. i 1925-1930 kapelan Wojska Polskiego, proboszcz par. pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1930-1938, kanonik honorowy Kapituły Metropolitalnej tamże, odznaczony Krzyżem Walecznych i Złotym Krzyżem Zasługi. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 662.

^p Weredyński Piotr (1864-1920), święcenia kapłańskie w 1888 r. we Lwowie, wikariusz par. Brody 1888-1892, proboszcz par. Szczurowice 1892-1905, wicerektor Seminarium Duchownego we Lwowie 1903-1916, katecheta i kapelan Szkoły Rolniczej w Dublanach 1905-1914, proboszcz par. pw. św. Antoniego we Lwowie. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 605.

^r Wyszyński Michał (1890-1972), święcenia kapłańskie w 1915 r. we Lwowie, wikariusz w Kamionce Strumiłkowej 1915-1916, studia na Uniwersytecie w Innsbrucku 1916-1918, doktorat z teologii w 1918 r., wikariusz w Czerniowcach 1918-1921, wikariusz parafii katedralnej we Lwowie 1921-1924, starszy asystent przy Bibliotece Zakładów Naukowych Wydziału Teologicznego UJK 1921-1925, habilitacja w 1925 r. na Wydziale Teologicznym UJK w zakresie prawa kanonicznego, zastępca profesora prawa kanonicznego na Wydziale Teologicznym UJK 1925-1930, profesor nadzwyczajny 1930 r. Na własną prośbę przeszedł w 1938 r. na emeryturę. Uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Po zakończeniu II wojny światowej podjął obowiązki wykładowcy prawa i prawa kanonicznego na Uniwersytecie Wrocławskim. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 395.

Oddzielną grupę stanowili sędziowie synodalni i prosynodalni. Według KPK z 1917 r. byli oni sobie równi, a różnica w terminologii wynikała z faktu, iż synodalnych zatwierdzał lokalny synod, czyli w tym przypadku – lwowski z 1930 r., a pozostałych wyznaczał arcybiskup za radą Kapituły Metropolitalnej. W okresie międzywojennym w archidiecezji lwowskiej urząd ten pełniło łącznie 21 duchownych, przy czym corocznie było obsadzonych zwykle od 7 do 12 etatów.

Pozostałe urzędy sądowe były przeważnie jednoetatowe. Sędzią audytorem był tylko ks. Antoni Cieślik. Po jego śmierci tego urzędu już nie obsadzano. Podobnie na etat notariusza delegowano zwykle tylko jednego duchownego, z wyjątkiem lat 1925-1935, kiedy ten urząd pełniło od 3 do 4 księży. Obowiązki promotora sprawiedliwości i obrońcy węzła małżeńskiego sprawował do 1931 r. jeden duchowny, a od tegoż roku – dwóch²¹.

W strukturze Kurii Metropolitalnej archidiecezji lwowskiej kolejną grupę urzędników stanowili egzaminatorzy prosynodalni i synodalni, których wyszczególniono w tabeli nr 7. Zgodnie z KPK z 1917 r., do ich obowiązków należało egzaminowanie kandydatów na proboszczów oraz udział w procesach administracyjnych, takich jak np. usunięcie proboszcza z parafii i beneficjum. Dodatkowo rządca diecezji mógł im zlecić egzaminowanie kandydatów do święceń, kapłanów proszących o władzę do spowiadania oraz księży z trzyletnim stażem kapłańskim²².

Tabela 7. Egzaminatorzy prosynodalni i synodalni²³

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata	Uwagi
1	2	3	4
1.	Bilski Wiktor	1918	
2.	Badeni Henryk	1918-1939	od 1930 r. synodalny
3.	Baziak Eugeniusz, bp	1933-1939	
4.	Chwirut Ignacy	1930-1939	od 1930 r. synodalny
5.	Cieślik Antoni	1922?-1937	od 1930 r. synodalny
6.	Czajkowski Wincenty	1920?-1935	od 1930 r. synodalny
7.	Dziurzyński Kazimierz	1918-1939	od 1930 r. synodalny
8.	Gerstmann Adam	1928-1939	od 1930 r. synodalny
9.	Grudzieński Bolesław	1933-1939	
10.	Hałuniewicz Zygmunt	1937-1939	
11.	Hryniewicki Karol, abp	1918	
12.	Jaszowski Błażej	1897-1921	
13.	Jełowicki Eustachy	1918	
14.	Kiernik Edward	1928-1939	od 1930 r. synodalny
15.	Lewicki Rudolf	1918	

²¹ Analiza obsady stanowisk w sądzie arcybiskupim i metropolitalnym we Lwowie została dokonana na podstawie schematyzmów archidiecezji lwowskiej okresu międzywojennego oraz powyższej tabeli nr 6.

²² F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

²³ Brak uwagi przy duchownym oznacza, że pełnił on funkcję wyłącznie egzaminatora prosynodalnego. W przypadku synodalnych informacja ta została zamieszczona w kolumnie „uwagi”.

1	2	3	4
16.	Librewski Władysław	1918-1938	od 1930 r. synodalny
17.	Lisowski Franciszek, bp	1929-1933	od 1930 r. synodalny
18.	Łuczko Józef ^a	1920?-1925	dla Bukowiny
19.	Narajewski Stanisław	1918-1939	od 1930 r. synodalny
20.	Orliński Michał	1938-1939	
21.	Schmid Józef ^b	1920?-1921	
22.	Steinbach Józef ^c	1922?-1925	dla Bukowiny
23.	Swoboda Klemens ^d	1920?-1925	dla Bukowiny
24.	Twardowski Bolesław, bp	1920?-1923	
25.	Warszylewicz Albin	1920?-1939	od 1930 r. synodalny
26.	Zajchowski Józef	1918-1939	od 1930 r. synodalny

Źródło: EAL, 1918-1939, *passim*; *Personalalia*, KKML, 1933, nr 12, s. 59; 1937, nr 5, s. 19; 1938, nr 10, s. 43; J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 391; *Lwowski Synod...*, s. 29.

Analogicznie, jak to zostało już nakreślone przy okazji omówienia sędziów sądu arcybiskupiego, istniał w archidiecezji lwowskiej podział na egzaminatorów synodalnych i prosynodalnych. Byli oni wobec siebie równi, a fakt nazewnictwa wynikał z uchwał synodu lwowskiego z 1930 r. Ponadto w statutach synodalnych został zapisany zmieniony system doboru członków tych gremiów. Do tegoż roku w skład kolegium egzaminatorów wchodził księża, wybierani przez metropolitę spośród wszystkich duchownych archidiecezji lwowskiej, a w wyniku rozstrzygnięć, które zapadły na synodzie – stanowili go członkowie miejscowej Kapituły Metropolitalnej oraz tylko trzech delegowanych duchownych. Decyzja ta jednak

^a Łuczko Józef (1875-po 1925), święcenia kapłańskie w 1899 r. we Lwowie, wikariusz w Suczawie 1899-1901, katecheta w Czerniowcach 1902-1903 i 1909-1925, katecheta w Serecie 1904-1908. Nie zdołano ustalić dalszych losów. EAL, 1899-1925, *passim*.

^b Schmid Józef (1850-1921), święcenia kapłańskie w 1874 r. we Lwowie, wikariusz par. Sereth (Bukowina) 1874-1880, kapelan wojskowy w Sarajewie (Bośnia) 1880-1881, kapelan wojskowy we Lwowie, Krakowie i Przemyślu 1881-1893, proboszcz par. Czerniowce 1893-1921, wikariusz generalny, kanonik honorowy Kapituły Metropolitalnej we Lwowie, honorowy obywatel miasta Czerniowce, protonotariusz apostolski, doktor *honoris causa* Uniwersytetu w Czerniowcach. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 434.

^c Steinbach Józef (1866-1926), święcenia kapłańskie w 1892 r. we Lwowie, wikariusz w Radowcach vel Serecie 1892, wikariusz w Czerniowcach 1892-1896, 1897-1898, administrator w Waszkowcach 1896-1897, proboszcz w Kocmaniu 1899-1913, proboszcz w Sadagórze 1913-1926, dziekan dekanatu Czerniowce 1922?-1926, wikariusz generalny dla Bukowiny 1925, kanonik honorowy lwowskiej Kapituły Metropolitalnej. EAL, 1892-1925, *passim*; *Kronika żałobna*, KKML, 1926, nr 19, s. 92.

^d Swoboda Klemens (1853-1928), święcenia kapłańskie w 1876 r. we Lwowie, wikariusz w Kocmaniu 1876-1879, wikariusz w Suczawie 1879-1880, wikariusz i katecheta w Serecie 1880-1883, kapelan kapelanii 1883-1887 oraz proboszcz 1888-1889 w Zastawnej, proboszcz w Gurahumorze 1889-1904, wicedziekan 1899-1902 oraz dziekan dekanatu Suczawa 1903-1907, proboszcz w Radowcach 1904-1920, dziekan dekanatu Radowce 1908-1920?, proboszcz w Czerniowcach 1922?-1928, wikariusz generalny Bukowiny 1922?-1923, delegat Kurii Metropolitalnej we Lwowie na Bukowinie 1924. EAL, 1876-1925, *passim*; *Kronika żałobna*, KKML, 1928, nr 4, s. 16 [!].

nie wpłynęła na profil egzaminatorów jako grupy, gdyż zdecydowana większość z nich wywodziła się już wcześniej z lwowskiej Kapituły Metropolitalnej²⁴.

Osobną grupę w szeroko rozumianej Kurii Metropolitalnej stanowili proboszczowie konsultorzy. Brali oni udział w procesach administracyjnych, związanych z przeniesieniami proboszczów w przypadku, gdy ci ostatni nie chcieli ustąpić z zajmowanego stanowiska. Kadencja proboszczów konsultorów trwała maksymalnie 10 lat, ale istniała możliwość ich wyboru i nominacji na następną kadencję²⁵.

W archidiecezji lwowskiej obrządku łacińskiego w okresie międzywojennym, do grona proboszczów konsultorów zaliczali się księża ujęci w poniższej tabeli nr 8.

Tabela 8. Proboszczowie konsultorzy

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata	Uwagi
1	2	3	4
1.	Cisło Aleksander ^a	1920?-1939	synodalny
2.	Czyrek Jan	1931-1939	
3.	Demitrowski Jakub ^b , dr	1930-1939	synodalny
4.	Dobrowolski Aleksander ^c	1920?-1930	synodalny
5.	Dubiel Walenty	1936-1939	

^a Cisło Aleksander (1857-1944), święcenia kapłańskie w 1882 r. we Lwowie, wikariusz par. Dolina 1882-1889, administrator par. Dolina 1889-1892, proboszcz par. Toki 1892-1904, proboszcz i dziekan par. Stryj 1904-1944. Kanonik honorowy Kapituły Metropolitalnej we Lwowie, prałat papieski, honorowy obywatel miasta Stryja. Zginął od odłamku pocisku. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, s. 399.

^b Demitrowski Jakub (1886-1941), święcenia kapłańskie w 1910 r. we Lwowie, wikariusz i katecheta w Radowcach 1910-1911, wikariusz w Sadogórze 1911, wikariusz i katecheta w Czerniowcach 1911-1912, studia teologiczne na Uniwersytecie w Innsbrucku 1912-1914, ukończone doktoratem w 1914 r., zastępca profesora Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1915/16, studia z zakresu socjologii na Wydziale Prawniczym Uniwersytetu w Wiedniu 1916/17. Po powrocie do kraju wikariusz par. św. Marii Magdaleny, katecheta II Gimnazjum i pracownik Sekretariatu Katolickiego we Lwowie. W latach 1917-1919 adiunkt Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Lwowskiego, wykładowca socjologii chrześcijańskiej na UJK 1919-1925, katecheta w II Szkole Realnej we Lwowie 1919-1922, zarządca dóbr stołowych arcybiskupstwa lwowskiego 1922-1925, proboszcz i dziekan w Bełzie 1925-1941. Zamordowany przez Niemców w nieznanych okolicznościach. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 405.

^c Dobrowolski Aleksander (1865-1930), święcenia kapłańskie w 1892 r. we Lwowie, wikariusz par. Kamionka Strumiłłowa 1892-1895, wikariusz par. Winniki 1895-1896, wikariusz par. Brody 1896-1899, wikariusz par. Baworów 1899-1900, 1901-1903, administrator par. Janów k. Trembowli 1900-1901, wikariusz par. Stryj 1903-1904, proboszcz par. Żelechów 1904-1930. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 782.

²⁴ Przy okazji niektórych osób nie sposób ustalić z braku źródeł, kiedy tak naprawdę rozpoczęli oni swoje urzędowanie, stąd też przy niektórych datach postawiono znak zapytania. Z powodu luk w dokumentach umieszczono również w powyższym wykazie nazwiska duchownych, którzy w 1918 r. należeli jeszcze do Konsystorza, nie mając pewności, czy nie pełnili swojego urzędu w następnych jeszcze miesiącach.

²⁵ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

1	2	3	4
6.	Janicki Franciszek ^d	1936-1939	
7.	Jełowicki Eustachy	1922?-1930	
8.	Klecan Władysław ^e	1920?-1939	synodalny
9.	Łoziński Kazimierz ^f	1920?-1939	synodalny
10.	Moczarowski Leonard ^g	1920?-1926	
11.	Paprocki Michał	1930-1939	synodalny
12.	Piaskiewicz Józef ^h	1920?-1929	
13.	Ratuszny Antoni ⁱ	1922?-1939	synodalny
14.	Schmid Józef	1920?-1921	
15.	Skalski Antoni ^j	1920?-1929	

^d Janicki Franciszek (1880-1942), święcenia kapłańskie w 1903 r. we Lwowie, studia w Innsbruku uwieńczone doktoratem z teologii 1903-1906, wikariusz par. Stanisławów 1906-1907, katecheta także 1907-1929, proboszcz par. Żydaczów 1929-1932, proboszcz par. pw. św. Mikołaja we Lwowie 1932-1942. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 439.

^e Klecan Władysław (1856-1945), święcenia kapłańskie w 1878 r. we Lwowie, wikariusz par. Belz 1878-1879, wikariusz par. Tarnopol 1879-1880, wikariusz par. św. Marcina we Lwowie 1880-1883, wikariusz parafii katedralnej także 1883-1888?, proboszcz par. Zubrza 1888?-1898, proboszcz par. Chodorów 1898-1944. W ramach ekspatriacji przybył na teren diecezji tarnowskiej, osiadając w klasztorze ss. dominikanek w Białej Niżnej k. Grybowa. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, s. 412.

^f Łoziński Kazimierz (1865-1946), święcenia kapłańskie w 1891 r. we Lwowie, wikariusz par. Tłuste 1891-1892, wikariusz par. Kozłów 1892-1894, wikariusz par. Kałusz 1894-1896, wikariusz par. Żydaczów 1896-1898, administrator także 1898-1900, proboszcz par. Bóbrka 1900-1917, proboszcz par. Belz 1917-1924, proboszcz par. Dunajów 1924-1946. Po II wojnie światowej pozostał w granicach ZSRR, zmarł w Dunajowie. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, s. 113.

^g Moczarowski Leonard (1864-1926), święcenia kapłańskie w 1888 r. we Lwowie, wikariusz par. Śniatyn 1888-1891, wikariusz par. Założce 1891-1892, wikariusz par. pw. św. Anny we Lwowie 1892-1893, proboszcz par. Chomiakówka i dziekan dekanatu Czortków 1893-1907, proboszcz par. Gródek Jagielloński i dziekan także 1907-1926. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 436.

^h Piaskiewicz Józef Walerian (1850-1929), święcenia kapłańskie w 1874 r. we Lwowie, wikariusz par. Trembowla 1874-1896, proboszcz par. Stanisławów 1896-1929, prałat papieski, kanonik honorowy Kapituły Metropolitalnej we Lwowie. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 201.

ⁱ Ratuszny Antoni (1877-1943), święcenia kapłańskie w 1901 r. we Lwowie, studia specjalistyczne na Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim 1901-1904, uwieńczone w 1904 r. doktoratem filozofii, kapelan i katecheta Krajowej Niższej Szkoły w Dublanach 1904-1905, prefekt Seminarium Duchownego we Lwowie 1905-1906, katecheta III Gimnazjum we Lwowie 1905-1920, proboszcz i dziekan w Tarnopolu 1921-1934. Od 1934 r. mieszkał w Rypnem koło Doliny, na kapelanii przy kopalni ropy. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 406.

^j Skalski Antoni (1859-1929), święcenia kapłańskie w 1882 we Lwowie, wikariusz w Złoczowie 1882-1884, wikariusz w Brodach 1884-1885, proboszcz w Szczurowicach 1885-1890, proboszcz w Radziechowie 1890-1911, proboszcz w Haliczu i dziekan dekanatu Konkolniki 1911-1918, proboszcz par. pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1918-1929. *Listy biskupa Leona Wałęgi...*, s. 359; *Kronika żałobna*, KKML, 1929, nr 8, s. 36.

1	2	3	4
16.	Sokołowski Stanisław ^k	1922?-1931	synodalny
17.	Steiner Jakub ^l	1930-1939	synodalny
18.	Strzeszkowski Piotr ^m	1922?-1931	synodalny
19.	Szamota Marian ⁿ	1920?-1921	
20.	Swoboda Klemens	1922?-1925	
21.	Szmyd Gerard	1930-1938	synodalny
22.	Wałęga Apolinary ^o	1936-1939	
23.	Weredyński Piotr	1920?	
24.	Wójtowicz Jan ^p	?-1920	
25.	Zaremba Hipolit ^r	?-1920	

Źródło: EAL, 1920-1939, *passim*; *Personalialia*, KKML, 1936, nr 15, s. 63; *Lwowski Synod...*, s. 29-30.

^k Sokołowski Stanisław (1866-1931), święcenia kapłańskie w 1890 r. we Lwowie, wikariusz par. Żółkiew 1890-1891, wikariusz par. Tarnopol 1891-1899?, katecheta w szkole żeńskiej im. S. Konarskiego we Lwowie 1899?-1901, katecheta i dyrektor w szkole wydziałowej ss. benedyktynek ob. łac. we Lwowie 1901-1904, katecheta par. Kołomyja 1904-1913, proboszcz par. Uhnów 1913-1920, proboszcz par. pw. św. Mikołaja we Lwowie 1920-1931, prałat papieski. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 116.

^l Steiner Jakub (1877-1954), święcenia kapłańskie w 1904 r. we Lwowie, wikariusz w Brodach 1904-1906, wikariusz w Strusowie 1906-1907, administrator *in spiritualibus* w Strusowie 1907, wikariusz w Wyżnianach 1907-1916, administrator *in spiritualibus* w Żydaczowie 1917-1918?, proboszcz w Rodatyczach 1920?-1932, dziekan dekanatu Gródek Jagielloński 1926-1932, proboszcz w Żydaczowie 1932-1943?, wicedziekan dekanatu Stryj 1932-1939, w ramach ekspatriacji wyjechał na Dolny Śląsk do archidiecezji wrocławskiej i podjął pracę w par. Szczepanów, jego jurysdykcja obejmowała również par. Świąte i Chomiąża. Był też dziekanem, archiprezbiterem i proboszczem konsultorem. EAL, 1904-1939, 1943, *passim*; W. Urban, *Duszpasterski wkład...*, s. 138-139.

^m Strzeszkowski Piotr (1862-1931), święcenia kapłańskie w 1885 r. we Lwowie, wikariusz par. Założce 1885-1889, wikariusz-ekspozyt par. Ponikwa 1889-1890, administrator par. Olejów 1890-1905, proboszcz par. Gologóry 1905-1931. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 272.

ⁿ Szamota Marian (1860-1921), święcenia kapłańskie w 1882 r. we Lwowie, okres niezidentyfikowany 1882-1884, wikariusz par. Halicz 1884-1890, wikariusz par. katedralnej we Lwowie 1890-1892?, wikariusz-ekspozyt par. Kowalówka 1892?-1901, proboszcz par. Kozłów 1901-1919?, proboszcz par. Tarnopol 1919?-1921. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 428.

^o Wałęga Apolinary (1888-1958), święcenia kapłańskie w 1911 r. we Lwowie, wikariusz par. Bełz 1911-1914, wikariusz par. Tarnopol 1914-1918, wikariusz w par. katedralnej we Lwowie oraz katecheta w Szkole Męskiej św. Marii Magdaleny tamże 1918-1924, proboszcz par. Kulików 1924-1934, proboszcz i dziekan w Tarnopolu 1934-1946. Mianowany 1 XII 1944 r. wikariuszem generalnym abp. Twardowskiego; w 1946 r. w ramach ekspatriacji wyjechał na Dolny Śląsk do archidiecezji wrocławskiej. Pełnił funkcję proboszcza i dziekana w Kamieniu Żąbkowickim, sędziego prosynodalnego w Arcybiskupim Sądzie Duchownym Administracji Dolnego Śląska oraz proboszcza par. pw. Aniołów Stróżów w Wałbrzychu 1948-1958. J. Wołczański, *Eksterminacja narodu polskiego...*, cz. 1, s. 426.

^p Wójtowicz Jan (1860-1920), święcenia kapłańskie w 1885 r. we Lwowie, wikariusz par. Kopyczyńce 1885-1888, wikariusz par. Żółkiew 1888-1889, wikariusz par. Dunajów 1889-1892, wikariusz par. Jaryczów Nowy 1892-1893, proboszcz par. Jaryczów Nowy 1893-1920. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 2, s. 435.

^r Zaremba Hipolit (1845-1920), święcenia kapłańskie w 1870 r. we Lwowie, wikariusz par. Łopatyn 1870-1872, wikariusz par. Nawaria 1872-1873, administrator par. Wołków 1873-1875, wikariusz par. Żółkiew 1875-1877, administrator par. Bukaczowce 1877-1896, proboszcz par. Dolina 1896-1920. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 223.

Przy okazji powyższej prezentacji warto nadmienić, że część wymienionych księży została zatwierdzona na pełnionym urzędzie na synodzie lwowskim z 1930 r., co też zostało odnotowane poprzez dodanie określenia „synodalny”²⁶.

Kolejnym organem, związanym z kuria, była Archidiecezjalna Rada Administracyjna dla majątków kościelnych (*Consilium Archidioecesanum Administrationis bonorum ecclesiarum*). Zgodnie z zapisami KPK, przewodniczył jej osobiście ordynariusz (jako prezes), który mógł dobrać sobie do pomocy dwie lub więcej osób. Zaznaczono, że mogły to być osoby zarówno duchowne jak i świeckie, ale znajdujące się na prawie kościelnym oraz w miarę możliwości także państwowym. Kodeks zabraniał bez zgody Stolicy Apostolskiej nominować osoby spokrewnione z hierarchą²⁷.

W archidiecezji lwowskiej Rada Administracyjna powstała zapewne po zakończeniu wojny z bolszewikami w 1920 r., ale nie udało się odnaleźć dokładnej daty jej utworzenia, ani dokumentu erekcyjnego. Wiadomo natomiast, że gremium to liczyło zawsze 5 osób, a były do niego angażowane tylko osoby duchowne – kanonicy miejscowej kapituły oraz ks. Jaszowski – wykładowca Uniwersytetu Jana Kazimierza. Obradom w latach 1920-1923 przewodniczył wikariusz generalny bp Bolesław Twardowski²⁸.

Tabela 9. Archidiecezjalna Rada Administracyjna dla majątków kościelnych

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata
1.	Badeni Henryk	1920-1939
2.	Cieślik Antoni	1922?-1937
3.	Dziurzyński Kazimierz	1920-1939
4.	Grudzieński Bolesław	1937-1939
5.	Jaszowski Błażej	1920-1921
6.	Librewski Władysław	1920-1938
7.	Zajchowski Józef	1920-1939

Źródło: EAL, 1920-1939, *passim*; *Personalialia*, KKML, 1937, nr 18, s. 96.

Członkowie Rady Administracyjnej prawdopodobnie przestali pełnić swoje obowiązki już wkrótce po zajęciu Lwowa i większości terytorium archidiecezji przez Sowieców we wrześniu 1939 r., bowiem wszystkie majątki kościelne zostały przez nową władzę skonfiskowane i rozgrabione.

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r., w kanonie 1359, wprowadził także dwie komisje do kontroli najważniejszych kwestii związanych z funkcjonowaniem seminarium duchownego. Działały one niezależnie od bezpośredniego zarządu seminarium. Pierwsza z nich miała czuwać nad wychowaniem przyszłych duchownych (*pro disciplina servanda*), a druga nad zarządzeniem majątkiem (*pro administratione bonorum temporalium*). Warto nadmienić, że każda z nich składała się

²⁶ Przy okazji niektórych osób nie sposób ustalić z braku źródeł, kiedy tak naprawdę rozpoczęli oni swoje urzędowanie, stąd też przy niektórych danych postawiono znak zapytania.

²⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, Kraków 1933, s. 336.

²⁸ EAL, 1920-1923, *passim*.

z dwóch duchownych, wybieranych przez biskupa po wysłuchaniu zdania kapituły; kadencja trwała 6 lat, a oni sami byli praktycznie nieusuwalni²⁹.

W przypadku archidiecezji lwowskiej, obie te komisje, wchodziły w skład Rady Seminaryjnej dla Seminarium Archidiecezjalnego (*Coetus Deputatorum pro Seminario Archidioecetano*). Jej skład personalny przedstawia poniższa tabela.

Tabela 10. Rada Seminaryjna dla seminarium archidiecezjalnego

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Funkcje	Lata
1.	Badeni Henryk	<i>pro disciplina servanda</i>	1935-1939
2.	Cieślak Antoni	<i>pro administratione bonorum temporalium</i>	1922?-1937
3.	Grudzieński Bolesław	<i>pro administratione bonorum temporalium</i>	1935-1939
4.	Hałuniewicz Zygmunt	<i>pro administratione bonorum temporalium</i>	1937-1939
5.	Wais Kazimierz ^a	<i>pro disciplina servanda</i>	1920?-1934
6.	Warszylewicz Albin	<i>pro administratione bonorum temporalium</i>	1920?-1934
7.	Weredyński Piotr	<i>pro administratione bonorum temporalium</i>	?-1920
8.	Zajchowski Józef	<i>pro disciplina servanda</i>	1920?-1939

Źródło: EAL, 1920-1939, *passim*; *Personalalia*, KKML, 1937, nr 6, s. 24.

Stosunkowo młodą agendą kurialną, która istniała przy Kurii Metropolitalnej we Lwowie, była *consilium a vigilantia* (rada antymodernistyczna). Do jej powstania przyczynił się papież Pius X, zalecając jej powołanie w encyklice *Pascendi Dominici Gregis* z 8 września 1907 r.; pragnął w ten sposób postawić tamę dla rosnącego w siłę „złośliwego” modernizmu³⁰. *Consilium a vigilantia* powołał do istnienia w archidiecezji lwowskiej, jeszcze jesienią 1907 r., abp Józef Bilczewski. Rada ta

^a Wais Kazimierz (1865-1934), święcenia kapłańskie w 1889 r. w Przemyślu, wikariusz w Goricach, Łańcucie i Przemyślu 1889-1892, studia z filozofii na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie 1892-1894, ukończone doktoratem z filozofii chrześcijańskiej w 1894 r., prefekt Seminarium Duchownego w Przemyślu 1895-1909 oraz wykładowca teologii fundamentalnej 1896-1909 i filozofii chrześcijańskiej 1897-1909 tamże, mianowany profesorem zwyczajnym *ad personam* filozofii chrześcijańskiej i teologii fundamentalnej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego w 1909 r., profesor filozofii chrześcijańskiej tamże 1911-1929, dwukrotnie wybierany dziekanem i czterokrotnie prodziekanem Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Lwowskiego, rektor 1917/18 oraz prorektor 1918/19 i 1919/20 tejeż uczelni, rektor Seminarium Duchownego we Lwowie 1913-1919, współpracownik i pierwszy prezes Polskiego Towarzystwa Teologicznego we Lwowie 1923-1927. Zaangażowany w pracę naukowo-dydaktyczną, autor licznych podręczników akademickich. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 307.

²⁹ F. Bączkowiec, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 284.

³⁰ Zgodnie z wolą Ojca św., zawartą w rozdziale IX, komisja, nazywana przez niego „Radą nadzorczą”, miała za zadanie śledzić wszelkie przejawy modernizmu w publikacjach i oświacie. Co dwa miesiące Rada miała się zbierać pod przewodnictwem biskupa, a treść obrad i uchwały miały być utajnione.

składała się z 11 duchownych, wybranych spośród duchowieństwa diecezjalnego, Kapituły Metropolitalnej, wykładowców lwowskiego fakultetu teologicznego oraz członków zgromadzeń zakonnych³¹. W późniejszym jednak okresie, jak wynika również z poniższej tabeli, komisja ta nie była uzupełniana o nowych członków, nawet w przypadku śmierci któregoś z duchownych. Jedynie w 1911 r. dokooptowano ks. prof. Kazimierza Waisa. Skład personalny omawianego gremium został pokazany w tabeli nr 11.

Tabela 11. *Consilium a vigilantia*

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata
1.	Czajkowski Wincenty	1907-1935
2.	Dąbrowski Tomasz ^a	1907-1918
3.	Górnisiewicz Antoni ^b OP	1907-1939
4.	Schmid Józef	1907-1921?
5.	Sopuch Stanisław ^c TJ	1907-1918
6.	Swoboda Klemens	1907-1925
7.	Wais Kazimierz	1911-1934
8.	Zajchowski Józef	1907-1939

Źródło: *Consilium a Vigilantia ustanawia się, KKML, 1907, nr 8, s. 126; EAL, 1909-1939, passim.*

W ścisłym związku z *consilium a vigilantia* pozostawali cenzorzy ksiąg religijnych, którzy mieli za zadanie troszczyć się o czystość doktryny katolickiej. Normy ku temu wyznaczał kanon 1393 KPK, który nakazywał wybierać do tego gremium osoby spośród duchowieństwa diecezjalnego i zakonnego, odpowiednich wiekiem, wykształceniem i roztropnością – z cechami koniecznymi do podejmowania słusznych decyzji. Szczególny nacisk położono na bezstronność cenzorów przy

^a Dąbrowski Tomasz (1841-1919), święcenia kapłańskie w 1864 r. we Lwowie, wikariusz par. Kozowa 1864-1867?, katecheta szkół średnich par. Suczawa 1867?-1871, katecheta gimnazjalny par. Stanisławów 1871-1898, emeryt zamieszkały w Stanisławowie 1898-1919, prałat papieski. *Kościół rzymskokatolicki i Polacy...*, t. 1, s. 199.

^b Górnisiewicz Antoni Stanisław (1871-1948), święcenia kapłańskie w zakonie oo. dominikanów w 1895 r., absolwent studiów w Grazu w Austrii, w zakonie radny prowincji, wykładowca teologii oraz regens studium, pierwszy redaktor „Róży Duchownej”, autor licznych artykułów o treści religijnej, zamieszczanych w „Róży Duchownej” i miesięczniku „Szkoła Chrystusowa”, duszpasterz w klasztorach w Tarnopolu, Żółkwi i Krakowie, ceniony kaznodzieja i konferencjonista. *Księga zmarłych braci i ojców Polskiej Prowincji Dominikanów p.w. św. Jacka Odrowąża od 2 lipca 1927 roku, czyli od restaurowania Polskiej Prowincji przez Generała Zakonu*, wyd. 3, Warszawa 2000, s. 41-42.

^c Sopuch Stanisław (1869-1941), święcenia kapłańskie w zakonie oo. jezuitów w 1897 r. w Krakowie, operariusz, kaznodzieja i organizator stowarzyszeń robotniczych w Krakowie 1897-1899 i Lwowie 1899-1904, superior rezydencji 1904-1908 i 1913-1915 oraz domu rekolekcyjnego 1908-1913 we Lwowie, podczas I wojny światowej deportowany do Kijowa, prowincjał prowincji galicyjskiej 1919-1926, rekolekcjonista i misjonarz ludowy 1926-1935, prowincjał prowincji wielkopolskiej 1935-1938, superior w Kaliszu 1938-1941. Zmarł w Warszawie. *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, wyd. 2, Kraków 2004, s. 633.

³¹ *Consilium a Vigilantia ustanawia się, KKML, 1907, nr 8, s. 125-126.*

podejmowaniu decyzji, która w formie pisemnej miała być przedkładana biskupowi, podejmującemu decyzję o przyznanie *imprimatur*³².

W archidiecezji lwowskiej do 1918 r. w skład grona cenzorów zaliczali się członkowie *consilium a vigilantia* oraz od 3 do 5 innych księży. W 1918 r. rozdzielono te dwie grupy. Odtąd, przez cały okres międzywojenny, duchowni-cenzorzy stanowili samodzielne gremium. Ich skład personalny zawiera tabela nr 12.

Tabela 12. Cenzorzy ksiąg treści religijnej

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata
1	2	3
1.	Bielawski Zygmunt ^a	1920?-1939
2.	Czesznak Karol ^b	1920?-1939
3.	Frankl Stanisław ^c	1938-1939
4.	Gerstmann Adam	1909-1939

³² F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 301-302.

^a Bielawski Zygmunt (1877-1939), święcenia kapłańskie w 1901 r. w Krakowie w Zgromadzeniu Księża Misjonarzy św. Wincentego a Paulo, katecheta szkoły kolejowej i Szkoły Wydziałowej Kolei Państwowych we Lwowie 1902-1917, katecheta w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Męskim tamże 1917-1920, doktorat z teologii na Uniwersytecie Lwowskim w 1914 r., habilitacja na Wydziale Teologicznym UJK w 1919 r., mianowany profesorem nadzwyczajnym pedagogiki i katechetyki tamże w 1920 r., a profesorem zwyczajnym w 1922 r.; kapelan prowizorycznego wojskowego szpitala zakaźnego we Lwowie 1914-1916, ochotniczy kapelan polskich oddziałów stacjonujących w gmachu Zakładu Karnego dla Kobiet im. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1918-1919. W 1924 r. opuścił Zgromadzenie Księża Misjonarzy wstępując w szeregi duchowieństwa archidiecezji lwowskiej. Oprócz pracy na UJK katechizował w czterech lwowskich szkołach średnich. W 1933 r. przeszedł na emeryturę. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 288.

^b Czesznak Karol (1882-1944), święcenia kapłańskie w 1905 r., wikariusz w Jagielnicy 1905-1907, od 1907 r. katecheta w szkołach lwowskich: państwowych im. Tańskiej i św. Zofii, w II Szkole Realnej, w Prywatnym Gimnazjum Żeńskim im. Z. Strzałkowskiej, Gimnazjum im. Franciszka Józefa, VII Gimnazjum, XI Gimnazjum Państwowym Męskim; w zastępstwie wykładał katechetykę i pedagogikę na Wydziale Teologicznym UJK 1922-1939, członek Związku Księża Katechetów, Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Kapłanów i Polskiego Towarzystwa Teologicznego 1906-1939, założyciel Sodalitacji Mariańskiej Studentek we Lwowie w 1913 r. Pionier ruchu liturgicznego w Polsce. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 292.

^c Frankl Stanisław (1903-1944), święcenia kapłańskie w 1929 r. we Lwowie, studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu w Innsbrucku 1926-1931 ukończone doktoratem z teologii w 1931 r., wikariusz par. katedralnej we Lwowie i zastępca katechety w Gimnazjum Królowej Jadwigi 1931-1932, studia specjalistyczne z teologii dogmatycznej na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie 1932-1934, prefekt Seminarium Duchownego we Lwowie 1934-1937; habilitacja w 1935 r., profesor nadzwyczajny na Wydziale Teologicznym UJK w 1938 r. Od sierpnia 1939 r. rektor Seminarium Duchownego we Lwowie. W okresie II wojny światowej aktywny w pracy podziemnej, aresztowany przez gestapo 27 I 1943 r. i odbity przez AK 15 IV 1943 r., ukrywał się we Lwowie. Zmarł na gruźlicę. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 246.

1	2	3
5.	Klawek Aleksy ^d	1934-1939
6.	Lisowski Franciszek	1920?-1933
7.	Montalbetti Jan	1934-1939
8.	Mykietiuik Józef ^e	1909-1918
9.	Narajewski Stanisław	1909-1918, 1934-1939
10.	Pechnik Aleksander ^f	1920?-1935
11.	Ratuszny Antoni	1920?-1939
12.	Stach Piotr ^g	1922?-1939

^d Klawek Aleksy (1890-1969), święcenia kapłańskie w 1913 r. w Gnieźnie, studia teologiczne w zakresie bibliistyki i orientalistyki w Münster, Monachium, Berlinie i Wrocławiu 1914-1917, doktor teologii 1917, profesor Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1923-1939, dziekan 1925-1927 oraz prodziekan tegoż fakultetu 1927-1928, prorektor tejże uczelni 1933-1934; po wybuchu II wojny światowej aresztowany i uwięziony w Poznaniu 1939-1941, kierownik katedry egzegezy Starego Testamentu na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie 1945-1954, dziekan tegoż wydziału 1948-1952, po 1954 wykładowca Starego Testamentu w krakowskich seminariach duchownych. B. Szier-Kramarek, *Klawek Aleksy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 88-89.

^e Mykietiuik Józef (1851-1923), święcenia kapłańskie w 1875 r. we Lwowie, wikariusz w Stryju 1875, wikariusz i katecheta szkolny w Suczawie 1875-1879, wikariusz 1879-1883 oraz katecheta gimnazjalny w Radowcach 1879-1913, od 1914 r. emeryt-rezydent w Radowcach. EAL, 1875-1923, *passim*.

^f Pechnik Aleksander (1854-1935), nauczyciel w gimnazjum w Krakowie i Nowym Sączu 1877-1878, doktor filozofii 1879, nauczyciel szkolny w Tarnowie 1880-?, święcenia kapłańskie w 1887 r. w Tarnowie, nauczyciel we Lwowie 1887-?, honorowy radca Konsystorza Metropolitalnego 1903, tajny szambelan Ojca św. 1905, redaktor „Gazety Kościelnej” od 1907 r., przewodniczący kolegium redakcyjnego „Miesięcznika Katechetycznego i Wychowawczego” od 1910 r. oraz jego redaktor 1911-1921, rektor kościoła św. Wojciecha i opiekun bursy dla młodzieży gimnazjalnej we Lwowie 1917-1932; zaangażowany w dzieła charytatywne oraz kształcenie i wychowanie młodzieży. M. Rusecki, *Pechnik Aleksander*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011, kol. 179-180.

^g Stach Piotr Stanisław (1886-1961), święcenia kapłańskie w 1911 r. w Tarnowie, studia w Instytucie Biblijnym w Rzymie 1911-1914, uwieńczone w 1914 r. stopniem lektora; wikariusz w Trzcanie k. Bochni 1914-1915, wikariusz w katedrze w Tarnowie 1915-1919; doktorat w 1917 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, wykładowca Pisma Świętego Nowego Testamentu na Wydziale Teologicznym UJK we Lwowie 1919-1939, habilitacja w 1920 r., profesor nadzwyczajny w 1921 r., a zwyczajny w 1925 r.; dwukrotnie wybierany dziekanem i dwukrotnie prodziekanem Wydziału Teologicznego UJK, w roku akademickim 1938/39 i 1939/40 prorektor UJK. W latach 1922-1923 pełnił funkcję wicerektora Seminarium Duchownego we Lwowie. Jesienią 1939 r. opuścił Lwów, osiadając w rodzinnych Ujanowicach. W latach 1950-1953 profesor Nowego Testamentu na UJ w Krakowie, od 1953 r. na emeryturze. J. Wolczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 207.

1	2	3
13.	Stepa Jan ^b	1934-1939
14.	Szurek Stanisław ⁱ	1934-1939
15.	Szydelski Szczepan ^j	1920?-1939

^b Stepa Jan Piotr Paweł (1892-1959), święcenia kapłańskie w 1915 r., wikariusz w Podhajcach 1915, wikariusz w Sasowie 1915-1918, wikariusz w Pieniakach 1918-1919, wikariusz w Podhorcach 1919, proboszcz w Zazulach-Kozakach 1919-1921, wikariusz par. pw. św. Marii Magdaleny we Lwowie 1921-1922; odbył studia specjalistyczne w Lowanium 1922-1925, gdzie uzyskał doktorat z filozofii chrześcijańskiej w 1925 r.; po powrocie wikariusz we Lwowie: w par. pw. św. Elżbiety 1925 i św. Antoniego 1925-1930; wykładowca filozofii chrześcijańskiej na Wydziale Teologicznym UJK 1927-1929, habilitacja w 1929 r., zastępca profesora tamże 1929-1932, profesor nadzwyczajny 1932-1939, dwukrotnie dziekan Wydziału Teologicznego UJK; organizator i dyrektor Instytutu Wyższej Kultury Religijnej we Lwowie 1938 r. oraz prezes Polskiego Towarzystwa Emigracyjnego. W latach 1939-1945 wykładowca filozofii chrześcijańskiej i socjologii w tajnym Seminarium Duchownym we Lwowie, a w latach 1945-1946 rektor tejże instytucji w Kalwarii Zebrzydowskiej. W 1946 r. mianowany biskupem ordynariuszem w Tarnowie. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 308.

ⁱ Szurek Stanisław (1885-1964), święcenia kapłańskie w 1908 r. we Lwowie, wikariusz w Rohatynie i Stryju 1908-1909, studia na Uniwersytecie Wiedeńskim 1909-1913, uwieńczone doktoratem z teologii w 1913 r., sekretarz abp. Bilczewskiego 1913/14, studia we Fryburgu Szwajcarskim 1915 r., ojciec duchowny w Seminarium Duchownym we Lwowie 1915-1936, zastępca profesora na katedrze teologii pastoralnej na Wydziale Teologicznym UJK 1921-1935, habilitacja z zakresu teologii pastoralnej w 1923 r., profesor nadzwyczajny w 1935 r., kustosz Muzeum Archidiecezjalnego we Lwowie 1928-1939. W 1945 r. wyjechał wraz z lwowskim Seminarium Duchownym do Kalwarii Zebrzydowskiej, gdzie pełnił funkcję wykładowcy. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 267.

^j Szydelski Szczepan (1872-1967), święcenia kapłańskie w 1896 r. we Lwowie, wikariusz w Buczacz 1896-1901 oraz w parafiach lwowskich: św. Marcina 1901-1902, św. Antoniego 1902-1904 i katedralnej 1904-1906. W 1905 r. uzyskał doktorat z teologii na UJ w Krakowie. Katecheta w I Szkole Realnej we Lwowie 1905-1912, habilitacja z apologetyki na Uniwersytecie Lwowskim w 1911 r., profesor nadzwyczajny 1912 r., profesor zwyczajny 1919 r., dziekan 1919/20 i 1920/21 oraz prodziekan 1921/22 Wydziału Teologicznego UJK; współzałożyciel w 1924 r. Polskiego Towarzystwa Teologicznego we Lwowie: jego wiceprezes 1924-1927 oraz prezes 1927-1939 i 1945-1946. Silnie związany ze Stronnictwem Chrześcijańskiej Demokracji na wielu jej płaszczyznach i strukturach, m.in. jako prezes Rady Okręgowej we Lwowie 1925-1926, członek Zarządu Głównego do 1931 r., prezes Zarządu Dzielnicowego ChD Małopolski Wschodniej 1925-1932, wiceprezes Rady Naczelnej Związku Chrześcijańsko-Społecznego 1934-1937, członek Rady Naczelnej OZN w Warszawie 1938-1939. Ponadto poseł na Sejm RP 1930-1935, założyciel Chrześcijańskich Związków Zawodowych we Lwowie oraz radny Rady Miasta Lwowa 1911-1915, 1918-1939. W dniu 5 IX 1939 r. wyjechał ze Lwowa, mieszkał w Sokołowie Małopolskim 1940-1946, był wykładowcą w lwowskim Seminarium Duchownym w Kalwarii Zebrzydowskiej 1946-1950, a od 1950 r. prawie do śmierci prowadził wykłady w Seminarium Duchownym w Nysie. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 224.

1	2	3
16.	Tarnawski Mieczysław ^k	1920?-1928
17.	Umiński Józef ^l	1934-1939
18.	Wais Kazimierz	1920?-1934
19.	Żukowski Stanisław ^m	1920?-1935

Źródło: *EAL, 1909-1939, passim; Personalia, KKML, 1934, nr 1, s. 4; 1938, nr 6, s. 23.*

^k Tarnawski Mieczysław (1886-1928), święcenia kapłańskie w 1910 r., studia w Innsbrucku 1909-1912, ukończone doktoratem z teologii w 1912 r., studia z historii Kościoła w Rzymie 1912-1913, habilitacja na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego w 1913 r., wikariusz w Winnikach k. Lwowa 1913, prefekt studiów w Seminarium Duchownym we Lwowie 1913-1919, zastępca profesora historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego 1913-1917, administrator par. Siemianówka 1914-1915, profesor nadzwyczajny 1916 r., profesor zwyczajny 1919 r., dziekan 1922/23 oraz prodziekan 1923/24 Wydziału Teologicznego UJK. W czasie wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. pełnił funkcję kapelana 24 Pułku Ułanów Jazłowieckich, zyskując order „Virtuti Militari”. Był kilkakrotnym kandydatem na biskupa pomocniczego archidiecezji lwowskiej, ale wskutek protestu Cerkwi greckokatolickiej nie został nim mianowany. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 337.

^l Umiński Józef (1888-1954), święcenia kapłańskie w 1913 r. w Płocku, studia w Collegium Angelicum i w Scuola di Paleografie Diplomatica w Rzymie 1913-1914, praca duszpasterska na terenie diecezji płockiej 1914-1916, studia z zakresu historii na Uniwersytecie w Monachium 1916-1918, uwieńczone doktoratem filozofii z historii powszechnej w 1918 r., wykładowca historii Kościoła 1918-1922 i prawa kanonicznego 1919-1922 w Seminarium Duchownym w Płocku; jako zastępca profesora 1922-1925 i profesor nadzwyczajny 1925-1927 wykładowca historii Kościoła na Wydziale Teologicznym i historii średniowiecza na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL w Lublinie; dziekan Wydziału Teologicznego tamże 1923/24; habilitacja z historii Kościoła na Wydziale Teologicznym UJK w 1925 r., profesor nadzwyczajny 1930 r., profesor zwyczajny tamże 1937 r., rektor Seminarium Duchownego w Płocku 1927-1930, wykładowca historii Kościoła w Polsce i na Rusi na Wydziale Teologicznym UJK 1930-1939, dziekan tegoż fakultetu 1935/36. W latach 1939-1943 mieszkał w Warszawie, wykładowca historii Kościoła w Seminarium Duchownym w Kielcach 1943-1945, zastępca profesora historii Kościoła na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego 1945-1947, duszpasterz w Solicach Zdroju na Dolnym Śląsku 1947-1948, wykładowca historii Kościoła w Seminarium Duchownym we Wrocławiu. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 364.

^m Żukowski Stanisław (1881-1935), święcenia kapłańskie w 1907 r. we Lwowie, wikariusz par. pw. św. Antoniego we Lwowie 1907-1908, zastępca katechety VII Gimnazjum tamże 1908-1912, katecheta w I Szkole Realnej tamże 1912-1920, doktorat z teologii na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Lwowskiego w 1915 r., habilitacja tamże w 1919 r., profesor nadzwyczajny 1920 r., profesor zwyczajny 1922 r.; dwukrotnie wybierany dziekanem i trzykrotnie prodziekanem Wydziału Teologicznego UJK. Wskutek likwidacji w 1933 r. katedry homiletyki, przeniesiony w stan spoczynku. J. Wołczański, *Wydział Teologiczny...*, s. 276.

Do grona urzędników lwowskiej Kurii Metropolitalnej zaliczano także osobiste sekretarza i jednocześnie kapelana metropolity. W okresie międzywojennym pełnili te obowiązki kolejno czterech duchowni.

Tabela 13. Sekretarze i kapelani arcybiskupów lwowskich

Lp.	Nazwisko i imię księdza	Lata pełnienia funkcji
1.	Chwirut Ignacy	1913-1929
2.	Słonecki Kazimierz ^a	1929-1938
3.	Flendrich Stanisław ^b	1938-1939
4.	Schiller Jan ^c	1939-1941

Źródło: EAL, 1913-1939, *passim*; G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 154-157.

Spśród wymienionych powyżej duchownych niewątpliwie najbardziej znanym był ks. Ignacy Chwirut. W okresie wypełniania, wspomnianych wyżej, obowiązków prowadził on już w szerokim zakresie działalność na polu wydawniczym i drukarskim. Był on bowiem inicjatorem, współzałożycielem i organizatorem, założonego w grudniu 1918 r., Towarzystwa „Biblioteka Religijna” we Lwowie, którego statutowym celem było krzewienie popularnego piśmiennictwa teologicznego i religijnego. Przy tymże Towarzystwie utworzono w 1923 r. fundusz wydawniczy im. Abp. J. Bilczewskiego i Bractwo Wydawnicze św. Józefa, do którego należeli wyłącznie księża. Od początku istnienia Towarzystwa, ks. Chwirut należał do jego zarządu jako skarbnik, chociaż faktycznie nim kierował, a w 1929 r. został jego formalnym dyrektorem³³. Aktywności wydawniczej Towarzystwa położyły kres władze sowieckie w 1946 r.³⁴

Ostatnim ze znanych urzędów kurialnych, funkcjonujących w strukturze przedwojennej Kurii Metropolitalnej, był jednoosobowy zarząd nad rozległymi majątkami arcybiskupstwa lwowskiego. W latach 1923-1925 obowiązki zarządcy sprawował ks. dr Jakub Demitrowski, któremu w latach 1923-1924 przysługiwał

^a Słonecki Kazimierz (1905-1941), święcenia kapłańskie w 1928 r., osobisty sekretarz i kapelan abp. B. Twardowskiego 1929-1938, proboszcz par. Konkolniki 1938-1941. G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 156.

^b Flendrich Stanisław (1910-1991), święcenia kapłańskie w 1936 r., wikariusz i katecheta w Janowie Lwowskim 1936-1938, osobisty sekretarz i kapelan abp. B. Twardowskiego 1938-1939, wikariusz przy kościele św. Anny we Lwowie 1939-1944, osobisty sekretarz i kapelan abp. E. Baziaka 1944-1946. W wyniku ekspatriacji przybył do archidiecezji krakowskiej: katecheta w Sieprawiu 1946-1947, katecheta w Krakowie 1947-1961. Kapituła Metropolitalna z siedzibą w Lubaczowie odznaczyła go godnością kanonika honorowego. G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 156-157; *Personalnia*, KKML, 1939, nr 15, s. 79.

^c Jan Schiller (1914-1941), święcenia kapłańskie w 1937 r. we Lwowie, wikariusz w Kołomyi 1937-1939, osobisty sekretarz i kapelan abp. B. Twardowskiego 1939-1941. Aresztowany we Lwowie 4 V 1941 r. i zabrany na przesłuchanie do siedziby NKWD. Zaginął bez wieści. G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 157; *Personalnia*, KKML, 1937, nr 14, s. 79; 1939, nr 15, s. 79.

³³ Ks. Chwirut ukrywał swoją prawdziwą rolę dyrektora Towarzystwa przed opinią publiczną, ponieważ nie chciał w żaden sposób łączyć tej instytucji z osobą metropolity, a tym samym ściągać na hierarchę wszelkich niepotrzebnych insynuacji i komentarzy społeczeństwa lwowskiego.

³⁴ G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 155.

tytuł pełnomocnika arcybiskupich dóbr stołowych. W 1925 r. podniesiono jego rangę przez mianowanie go dyrektorem i generalnym pełnomocnikiem arcybiskupa. W tymże roku zakończył on pracę, gdyż został proboszczem parafii Bełz i dziekanem dekanatu bełskiego, a kierowany przez niego urząd przestano odnotowywać w schematyzmach. Zarząd jednakże funkcjonował nadal, ale już w obsadzie świeckich osób, z siedzibą w pałacu arcybiskupów lwowskich. Jednym z urzędników był Henryk Hecht – szwagier kanclerza kurii ks. Zygmunta Hałuniewicza³⁵.

Omawiając politykę personalną Kurii Metropolitalnej we Lwowie w okresie międzywojennym, nie sposób nie wspomnieć, choćby ogólnie, osób, które opiekowały się budynkiem kurii i jego mieszkańcami. Do tych z pewnością zaliczały się służebniczki starowiejskie, które, na zaproszenie abp. B. Twardowskiego, zamieszkały w jego rezydencji 16 I 1935 r. Zakonnice prowadziły gospodarstwo, nie wyłączając w czasie II wojny światowej troskliwej opieki nad metropolitą. Po wyrzuceniu w 1939 r. przez Sowieców abpa Twardowskiego z pałacu, służebniczki podzieliły jego los i zamieszkały u księży misjonarzy przy ul. Dwernickiego 48³⁶.

Niektóre funkcje administracyjno-porządkowe w pałacu zlecano również osobom świeckim. Do tego grona zaliczali się portierzy, ogrodnicy, lokaje i inni pracownicy fizyczni. Niestety wszyscy oni pozostają do dnia dzisiejszego anonimowi.

Zarówno metropolicy lwowscy, jak i biskupi pomocniczy, mieszkali w pałacu arcybiskupów lwowskich, mieszczącym się przy ul. Czarnieckiego 32 (obecnie ul. Winniczenka 32). W tym samym gmachu mieściły się również wszystkie biura Kurii Metropolitalnej. I tak: na parterze zlokalizowano kuchnie, spiżarnie oraz pokoje dla służby. W części podwórza umiejscowiono wozownie i stajnie, a w dwudziestoleciu międzywojennym zapewne garaż. Mezanin – czyli kondygnację pomiędzy parterem a pierwszym piętrzem – zajmowała u schyłku XIX w. registratura konsystorialna, kancelaria konsystorza, mieszkania kanclerza i sługi konsystorialnego oraz rodziny hierarchy. Jednakże po 1900 r., kiedy rządy w archidiecezji objął abp Bilczewski, a w 1923 r. abp Twardowski, z pewnością zmieniono charakter pomieszczeń, przeznaczając je zapewne (poza mieszkaniem kanclerza) wyłącznie na lokale biurowe, gdyż obaj hierarchowie zerwali z dziewiętnastowieczną tradycją i nie mieszkali z członkami swoich rodzin. Ponadto zwiększająca się administracja, wymagała nowych pomieszczeń. Na pierwszym piętrze mieściły się apartamenty arcybiskupa, kaplica pałacowa oraz w okresie międzywojennym – Zarząd Dóbr Stołowych. Na drugim piętrze, niezagospodarowanym w końcu XIX w., zostały umieszczone, po jego przebudowie za czasów abp. Bilczewskiego, urzędy kurialne i mieszkania dla duchownych i świeckich pracowników kurii³⁷.

W Kurii Metropolitalnej, zgodnie zresztą z duchem postępu cywilizacyjnego i technicznego, zainstalowano w okresie międzywojennym telefon. Urzędowy

³⁵ EAL, 1913-1939, passim; G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 207.

³⁶ G. Chajko, *Arcybiskup Bolesław Twardowski...*, s. 158-159.

³⁷ Opis pałacu oparto na inwentarzu z roku 1884/5 oraz informacjach własnych autora artykułu. Archiwum Lwowskiej Kurii Metropolitalnej w Krakowie przy Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie (dalej: AALw), sygn. AZDS 135, Inwentarz pałacu rezydencjalnego we Lwowie i dóbr w kluczu obroszyńskim należących do łac. arcybiskupstwa lwowskiego, spisany i uzupełniony w roku 1884/5.

schematyzm w latach 1932-1935 podawał najpierw do dyspozycji petentów numer 7-42, a od 1936 r. do 1939 r. – numer 207-42³⁸. Kuria posiadała również swoje konta bankowe w Pocztovej Kasie Oszczędności we Lwowie o numerach 500 603 oraz 59 808. Dodatkowo Diecezjalny Fundusz Pensyjny, zlokalizowany również w gmachu kurii przy ul. Czarnieckiego 32, dysponował w tym samym banku lwowskim kontem o numerze 500 606 oraz w warszawskim oddziale 51 226³⁹. Z dniem 7 XII 1938 r. konta 59 808 i 51 226 zostały zlikwidowane i od tego też dnia wszelkie wpłaty należało uiszczać tylko na jedno konto kurialne – PKO 500 603⁴⁰.

Działalność lwowskiej Kurii Metropolitalnej w okresie międzywojennym była bardzo szeroka i dynamiczna, co wiązało się z faktem rozwoju archidiecezji – zarówno jej sieci parafialnej, jak też wzrostem liczby duchowieństwa i wiernych. W związku z tym, Kuria Metropolitalna, jako instytucja koordynująca sprawy urzędowe i formalne, musiała wypracowywać własne schematy działania oraz wprowadzać i egzekwować rozporządzenia, które miały podnieść standardy urzędowania. Na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego charakter pracy, a także rozporządzeń zmieniał się, co było uzależnione od ówczesnej sytuacji ekonomicznej, politycznej i problemów religijnych regionu.

Podstawowym środkiem komunikacji pomiędzy kurią a duchowieństwem była archidiecezjalna urzędowa „Kurenda”, która ukazywała się nieprzerwanie przez cały okres międzywojenny. Rocznik składał się zwykle z 14-21 numerów, a każdy z nich liczył zazwyczaj od 4 do 16 stron tekstu⁴¹. Zamieszczano w niej szereg dokumentów o proweniencji państwowej, samorządowej, stowarzyszeń świeckich i religijnych, bulle, encykliki papieskie i pisma kongregacji rzymskich oraz wszelkie własne odezwy, dekrety, okólniki i komunikaty. Bez względu na autora, zawsze dotyczyły one bieżących wydarzeń i problemów państwa polskiego oraz Kościoła⁴².

Regularna publikacja „Kurend” nastęrczała również trudności, zwłaszcza w latach wojen 1914-1920 oraz następującym zaraz po nich czasie inflacji. Wówczas kuria prosiła księży o rychłe uiszczanie należności za periodyk i zwracała uwagę na fakt rosnącej ceny papieru i druku. Prosiła też o wyrównywanie różnic we wpłatach, które wynikły z inflacji. Jedynie w 1920 r. nie podniesiono ceny, gdyż okazało się, że kuria posiada jeszcze zapasy papieru, które już wcześniej zakupiono po niższej cenie⁴³.

Warto zwrócić uwagę również na ceny „Kurendy”, które ulegały zmianom, zależnie od środka płatniczego. W 1918 r., za drugie półrocze, trzeba było zapłacić 8 koron, za rocznik 1919 – 15 koron, 1920 – 30 marek, 1921 – 150 marek, 1922 – 1500 marek, 1923 – 1,5 mln marek, 1924 – 4 złote, za drugie półrocze 1925 r. –

³⁸ EAL, 1932-1939, *passim*.

³⁹ *Spis właścicieli kont czekowych w Pocztovej Kasie Oszczędności*, wyd. 9, Warszawa 1938, s. 473.

⁴⁰ *Zmiana konta Pocz[owej] Kasy Oszcz[ędności]*, KKML, 1939, nr 1, s. 8.

⁴¹ Jedynie kurenda nr 7 z 1930 r. liczyła 1 stronicę.

⁴² Sumaryczny opis sporządzono na podstawie poszczególnych roczników kurend z lat 1918-1939.

⁴³ *Podwyższenie ceny kurend*, KKML, 1918, nr 10, s. 48; *Należytości za kurendy i rubrycele*, KKML, 1920, nr 5, s. 17; *Cena Kurend za rok 1920*, KKML, 1920, nr 12, s. 52.

3,50 zł, a za pierwsze półrocze 1926 r. – 6 zł. W okresie od 1927 r. aż do końca 1935 r. cena ustabilizowała się i za każde półrocze periodyku trzeba było zapłacić po 5 zł (rocznik – 10 zł). Natomiast, od 1936 r. do wybuchu II wojny światowej, kuria żądała za każde półrocze po 4 zł (rocznik – 8 zł)⁴⁴.

Przez pierwsze lata istnienia II Rzeczypospolitej kuria prosiła o regulowanie należności za „Kurendę” poprzez urzędy dziekańskie, które po otrzymaniu wpłat z terenu dekanatu miały je przekazywać do Lwowa. Później jednak takich apeli już nie było. Po wprowadzeniu waluty złotowej należność za omawiane pismo pobierano na dwa sposoby. Księżom, którzy pobierali płacę z kasy kurii, potrącano z pensji, natomiast pozostali mieli obowiązek przesłania należności czekiem Pocztowej Kasy Oszczędności z uwzględnieniem opłaty pocztowej. Ponadto w latach 1926-1939 w cenę pisma wliczano także należność za dołączane do „Kurendy” listy pasterskie i druki⁴⁵.

Lwowska Kuria Metropolitalna zwracała uwagę księży na fakt, iż według przepisu zawartego w instrukcji synodalnej z 1930 r. (strona nr 163), dziekani zobowiązani zostali do zbadania, podczas wizytacji parafii, czy przechowywane są tamże kompletne i oprawione roczniki „Kurend”. Ponadto przykazano dziekanom, aby pouczyli duchownych, że rządcą parafii powinien starannie przechowywać je w archiwum parafialnym oraz, że nie ma prawa zabierać ich ze sobą w razie przeniesienia na inną placówkę, nawet jeśli za periodyk zapłacił⁴⁶.

W okresie międzywojennym Kuria Metropolitalna we Lwowie wydawała i kolportowała na terenie archidiecezji *Ordo Divini Officii*, czyli rubrycełę. W tym okresie zmieniały się warunki jej dystrybucji oraz cena. W końcu 1925 r. kuria wysłała każdemu księdzu po jednym egzemplarzu, który należało odebrać od księży dziekanów. W razie zapotrzebowania na dodatkowe numery (z przeznaczeniem dla kościołów i kaplic) należało zwrócić się do kancelarii kurii. Należność za *Ordo* pobierano na dwa sposoby. Księżom, którzy pobierali płacę z kancelarii, potrąca-

⁴⁴ *Należności za kurendy i rubrycele*, KKML, 1920, nr 5, s. 17; *Cena Kurend za rok 1920*, KKML, 1920, nr 12, s. 52; *Cena kurend za r. 1921*, KKML, 1921, nr 12, s. 50; *Cena Kurend za I półrocze*, KKML, 1922, nr 7, s. 38; *Cena kurend*, KKML, 1922, nr 9, s. 46; *Kurendy za r. 1924*, KKML, 1924, nr 16, s. 76; *Kurendy za II półrocze 1925*, KKML, 1925, nr 18, s. 76; *Kurendy za I półrocze 1926*, nr 13, s. 64; *Kurendy za I półrocze 1927*, KKML, 1927, nr 12, s. 52; *Kurendy za I półrocze 1928*, KKML, 1928, nr 12, s. 60; *Kurendy za II półrocze br.*, KKML, 1928, nr 21, s. 108; 1929, nr 20, s. 96; 1930, nr 20, s. 112; 1931, nr 20, s. 100; 1932, nr 20, s. 84; 1933, nr 21, s. 104; *Kurendy za I półrocze 1929*, KKML, 1929, nr 12, s. 60; *Kurendy za I półrocze 1930*, KKML, 1930, nr 14, s. 72; *Kurendy za I półrocze 1931*, KKML, 1931, nr 12, s. 52; *Kurendy za I półrocze 1932*, KKML, 1932, nr 12, s. 52; *Kurendy za I półrocze 1933*, KKML, 1933, nr 13, s. 64; *Kurendy za I półrocze 1934*, KKML, 1934, nr 11, s. 56; *Kurendy za II półrocze 1934 r.*, KKML, 1935, nr 2, s. 8; *Kurendy za I półrocze 1935*, KKML, 1935, nr 12, s. 52; *Kurendy za II półrocze 1935 r.*, KKML, 1935, nr 21, s. 92; *Kurendy za I półrocze 1936*, KKML, 1936, nr 10, s. 44; *Kurendy za II półrocze 1936 r.*, KKML, 1936, nr 18, s. 76; *Kurendy za I półrocze 1937*, KKML, 1937, nr 11, s. 68; *Kurendy za II półrocze 1937 r.*, KKML, 1937, nr 20, s. 106; *Kurendy za I półrocze 1938*, KKML, 1938, nr 10, s. 44; *Kurendy za II półrocze 1938 r.*, KKML, 1938, nr 19, s. 83; *Kurendy za I półrocze 1939*, KKML, 1939, nr 13, s. 72.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ *W sprawie roczników Kurend w kancelariach parafialnych*, KKML, 1934, nr 9, s. 44.

no ją z pensji styczniowej, zaś pozostali zostali zobowiązani do jej uiszczenia po otrzymaniu druku⁴⁷.

Dwa lata później – w 1927 r. – kuria nie przydzielała już żadnego egzemplarza duchownym, a jedynie informowała, że w urzędach dziekańskich są one do odebrania za odpłatnością. Parafiom większym przydzielano, zapewne bezpłatnie, po jednym egzemplarzu dla kościoła. Większą liczbę, w razie potrzeby, można było nadal zamówić w kancelarii kurii⁴⁸. Od tego też roku zasady przydzielania rubrycel pozostały niezmiennie aż do końca II Rzeczypospolitej z tym, że parafie większe otrzymywały po 2 egzemplarze *Ordo*⁴⁹.

W okresie międzywojennym zmieniała się też cena *Ordo Divini Officii*. W 1920 r. kosztowało ono 10 koron, w 1921 r. – 25 marek, w 1924 r. – 1,60 zł, w 1925 r. – 2 zł wraz z przesyłką, egzemplarz na rok 1926 – nabyty w kancelarii kurii – był wyceniony na 2,50 zł, a z opłaconą przesyłką – 3 zł. W następnych latach, czyli 1928-1933, cena się ustabilizowała i wynosiła niezmiennie 2,50 zł, a od 1934 r. obniżona została do 2,20 zł za egzemplarz⁵⁰.

Kuria Metropolitalna we Lwowie przywiązywała również dużą wagę do wydawanych przez siebie schematyzmów archidiecezjalnych, dbając o należyty ich kolportaż, ale przede wszystkim o kwestie merytoryczne. Komunikaty temu poświęcone ukazywały się na łamach diecezjalnej „Kurendy” przez cały okres międzywojenny. Co roku bowiem kuria prosiła proboszczów, rządców kościołów oraz dziekanów o przygotowanie i przesłanie do niej kompletnych, a przede wszystkim aktualnych, danych. Zwracała przy tym uwagę na terminowość i solidność zestawień. Co najmniej do 1931 r. dane do schematyzmów nadsyłało za pośrednictwem urzędów dziekańskich, które otrzymywały zestawienia od proboszczów. Później zmieniono zasady i księża proboszczowie przekazywali dane bezpośrednio do kurii, ale od 1937 r. powrócono do poprzedniego zwyczaju. Około 1935 r. wprowadzono też do użytku bliżej nieznaną kwestionariusz, który ułatwiał grupowanie niezbędnych danych do schematyzmów⁵¹.

⁴⁷ *Ordo Divini Officii na r. 1926*, KKML, 1925, nr 18, s. 76.

⁴⁸ *Ordo Divini Officii*, KKML, 1927, nr 19, s. 80.

⁴⁹ *Ordo Divini Officii*, KKML, 1928, nr 21, s. 108; 1929, nr 20, s. 96; 1930, nr 20, s. 112; 1931, nr 20, s. 100; 1932, nr 20, s. 84; 1933, nr 21, s. 104; 1935, nr 2, s. 8; 1935, nr 21, s. 92; 1936, nr 18, s. 76; 1937, nr 20, s. 106; 1938, nr 19, s. 83.

⁵⁰ *Należytości za kurendy i rubrycele*, KKML, 1920, nr 5, s. 17; *Schematyzmy i rubrycele*, KKML, 1921, nr 3, s. 18; *Ordo Div[ini] Officii*, KKML, 1924, nr 16, s. 76; *Ordo Divini Officii na r. 1926*, KKML, 1925, nr 18, s. 76; *Ordo Divini Officii*, KKML, 1925, nr 4, s. 16; 1927, nr 19, s. 80; 1928, nr 21, s. 108; 1929, nr 20, s. 96; 1930, nr 20, s. 112; 1931, nr 20, s. 100; 1932, nr 20, s. 84; 1933, nr 21, s. 104; 1935, nr 2, s. 8; 1935, nr 21, s. 92; 1936, nr 18, s. 76; 1937, nr 20, s. 106; 1938, nr 19, s. 83.

⁵¹ *Dane do schematyzmu na rok 1919*, KKML, 1918, nr 9, s. 35; *Przypomnienie w sprawie schematyzmu na rok 1919*, KKML, 1918, nr 10, s. 47; *Daty do schematyzmu na r. 1922*, KKML, 1921, nr 12, s. 50; *Daty do schematyzmu*, KKML, 1922, nr 9, s. 46; *W sprawie Schematyzmu diecezjalnego na r. 1927*, KKML, 1926, nr 15, s. 72; *W sprawie Schematyzmu archidiecezjalnego*, KKML, 1930, nr 19, s. 108; *Daty do Schematyzmu na rok 1936*, KKML, 1935, nr 16, s. 68; *Daty do schematyzmu na rok 1937*, KKML, 1936, nr 17, s. 72; *Daty do schematyzmu*, KKML, 1937, nr 16, s. 88; *Daty do schematyzmu na rok 1939*, KKML, 1938, nr 16, s. 72.

Wydawane schematyzmy kuria rozprowadzała głównie wśród duchowieństwa, obligując księży do ich nabycia⁵². W 1925 i 1926 r. informowano na łamach „Kurendy”, że żaden z księży pracujących w duszpasterstwie i szkolnictwie nie może wymówić się od nabycia schematyzmu, ale nie podano zasad nabycia rocznika⁵³. W 1927 r. zamieszczono w „Kurendzie” wiadomość, że egzemplarze można było kupić bez dodatkowych kosztów u dziekanów, w innym przypadku zobowiązano nabywców do pokrycia kosztów przesyłki pocztowej w wysokości 35 groszy. Należność za przesyłkę kancelaria kurii potrącała księżom, pobierającym środki z kurii, z kwietniowej dotacji, zaś pozostali mieli ją uregulować czekiem pocztowym, z zaznaczeniem celu przesyłki⁵⁴.

W następnych latach, tj. 1928-1934⁵⁵, schematyzm rozsyłano wszystkim księżom *ex officio* (z urzędu). Księżom pobierającym dotację z kurii potrącano należność za ten druk z dotacji marcowej, zaś pozostali kapłani mieli uregulować ją czekiem, dodając 5 groszy na opłatę manipulacyjną Pocztowej Kasy Oszczędności⁵⁶. Bardzo podobne warunki rozliczeń funkcjonowały także w latach 1936-1939⁵⁷ z tym, że w przypadku księży płacących czekiem nie wymagano już żadnej opłaty manipulacyjnej. Duchownym zaś pobierającym pensję, w 1937 r. potrącano należność z dotacji kwietniowej, a nie marcowej, jak to było w zwyczaju⁵⁸.

W okresie międzywojennym zmieniała się również cena schematyzmów, przy czym można zauważyć jej tendencję spadkową. Spowodowane było to zapewne, widoczną na podstawie zachowanych egzemplarzy, redukcją zawieranych informacji, a tym samym zmniejszeniem kosztów papieru i druku poszczególnych zeszytów. Udokumentowane ceny jednostkowe grupuje poniższa tabela:

Tabela 14. Cena za 1 egzemplarz schematyzmu archidiecezji lwowskiej w latach 1918-1939

Rocznik	Cena	Uwagi
1	2	3
1920	25 marek	
1923	5000 marek	
1933-1934, 1937, 1939	5 zł	
1936	8 zł	

⁵² Ze względu na trwającą w 1920 r. wojnę polsko-bolszewicką, kuria zdecydowała, że schematyzmy będą rozesłane za pośrednictwem urzędów dziekańskich z chwilą wprowadzenia komunikacji pocztowej w regionie. *Schematyzmy na rok 1920*, KKML, 1920, nr 9, s. 33.

⁵³ *Schematyzm na r. 1925*, KKML, 1925, nr 4, s. 16; *Schematyzm diecezjalny na rok 1926*, KKML, 1926, nr 6, s. 28.

⁵⁴ *Schematyzm na r. 1927*, KKML, 1927, nr 6, s. 24.

⁵⁵ Brak danych za 1931 r. Można jednak przypuszczać, że zasady były analogiczne.

⁵⁶ *Schematyzm na rok 1928*, KKML, 1928, nr 3, s. 12; *Schematyzm na rok 1929*, KKML, 1929, nr 4, s. 16; *Schematyzm na rok 1930*, KKML, 1930, nr 4, s. 24; *Schematyzm na rok 1932*, KKML, 1932, nr 4, s. 16; *Schematyzm na rok 1933*, KKML, 1933, nr 7, s. 32; *Schematyzm na rok 1934*, KKML, 1934, nr 9, s. 44.

⁵⁷ Brak danych za 1935 i 1938 r. Można jednak przypuszczać, że zasady były analogiczne.

⁵⁸ *Schematyzm na rok 1936*, KKML, 1936, nr 4, s. 19; *Schematyzm na rok 1937*, KKML, 1937, nr 7, s. 28; *Schematyzm na rok 1939*, KKML, 1939, nr 3, s. 18.

1	2	3
1932	10 zł	
1927	11 zł	
1925-1926, 1928-1930	12 zł	
1918, 1931, 1935, 1938		Brak danych
1919, 1921		Nie ukazał się

Źródło: *Schematyzmy i rubrycele*, KKML, 1921, nr 3, s. 18; *Schematyzm na r. 1923*, KKML, 1923, nr 2, s. 20; *Schematyzm na r. 1925*, KKML, 1925, nr 4, s. 16; *Schematyzm diecezjalny na rok 1926*, KKML, 1926, nr 6, s. 28; *Schematyzm na r. 1927*, KKML, 1927, nr 6, s. 24; *Schematyzm na rok 1928*, KKML, 1928, nr 3, s. 12; *Schematyzm na rok 1929*, KKML, 1929, nr 4, s. 16; *Schematyzm na rok 1930*, KKML, 1930, nr 4, s. 24; *Schematyzm na rok 1932*, KKML, 1932, nr 4, s. 16; *Schematyzm na rok 1933*, KKML, 1933, nr 7, s. 32; *Schematyzm na rok 1934*, KKML, 1934, nr 9, s. 44; *Schematyzm na rok 1936*, KKML, 1936, nr 4, s. 19; *Schematyzm na rok 1937*, KKML, 1937, nr 7, s. 28; *Schematyzm na rok 1939*, KKML, 1939, nr 3, s. 18.

Wydawanie powyżej wymienionych periodyków nie stanowiło podstawowego zadania lwowskiej Kurii Metropolitalnej w okresie międzywojennym, gdyż ta zajmowała się przede wszystkim pracą kancelaryjno-administracyjną, która była niezbędna w funkcjonowaniu rozległej archidiecezji lwowskiej. Na temat jej aktywności niewiele można jednak powiedzieć ze względu na ograniczoną liczbę zachowanych materiałów, ale z drugiej strony można zorientować się, z jakimi problemami lub kwestiami się zmagala, analizując wydawane przez nią komunikaty.

Największą grupę komunikatów stanowiły monity na temat urzędowej korespondencji z kancelarią kurii. Od samego bowiem początku istnienia II Rzeczypospolitej urzędnicy cyklicznie przypominali i instruowali, jak prawidłowo zredagować pismo tak, aby sprawę pomyślnie załatwić. Można przypuszczać, że wykonanie przez duchowieństwo powyższych zaleceń zazwyczaj pozostawiało wiele do życzenia. Dla przykładu można podać, iż u progu odzyskania niepodległości – 16 III 1918 r. – lwowski konsystorz instruował księży, jak prawidłowo przygotować podanie o nadanie wakującego probostwa. Przypominano zatem, że każde podanie winno zawierać dołączone świadectwo o zdaniu egzaminu konsystorskiego lub zaświadczenie o zwolnieniu z niego oraz zostać złożone tylko za pośrednictwem urzędów dziekańskich. W dalszej części zdecydowanie podkreślano konieczność rozdzielania poszczególnych, nawet najdrobniejszych spraw i przedstawiania ich w osobnych pismach ze względu na rozstrzyganie spraw przez różnych referentów⁵⁹. Apel i wytyczne nie przyniosły zapewne znaczącej zmiany w postępowaniu petentów, gdyż już 20 X 1919 r. Konsystorz ponownie przypomniał o zakazie łączenia spraw w jednym podaniu, wskazując na naganne praktyki w tej materii⁶⁰. Zaś rok później ponownie w lwowskiej „Kurendzie” wydrukowano wykaz dokumentów, który był niezbędny do złożenia wniosku o nadanie probostwa⁶¹. Wydaje się, że ponawiane co roku monity na temat właściwego doboru dokumentów do

⁵⁹ *Podania na opróżnione probostwa i inne pisma*, KKML, 1918, nr 6, s. 12-13.

⁶⁰ *Przypomnienie co do pism urzędowych*, KKML, 1919, nr 6, s. 28.

⁶¹ *Podania o opróżnione probostwa*, KKML, 1920, nr 10, s. 42.

podają o nadanie probostw i niełączenie różnych spraw na jednym piśmie, przyniosły efekt, gdyż Kuria Metropolitalna zaniechała zamieszczania kolejnych wezwań.

W 1924 r. pojawił się kolejny problem, który tym razem dotyczył korespondencji przesyłanej z urzędów parafialnych. „Kurenda” donosiła, że „Niektóre urzędy parafialne zwracają bez pisma od siebie metryki posłane przez Kurię do przeprowadzenia zmian w księgach metrykalnych, odpisy metryk i inne załączniki, zadając przez to więcej pracy kancelarii, która musi te braki uzupełnić. Wzywa się przeto, aby w przyszłości przy zwrocie jakiegokolwiek załącznika, każdy Urząd parafialny powołał datę i liczbę rozporządzenia Kurii i streścił krótko w jaki sposób temu rozporządzeniu zadość uczynił, oraz, aby każdą sprawę osobnym pismem Kurii przedstawił”⁶². Problem został prawdopodobnie rozwiązany, gdyż więcej nie zwracano już na niego uwagi.

Rok później pojawił się jednak inny problem, do którego powracano jeszcze aż dwukrotnie w 1926 i 1929 r., a dotyczył form technicznych pisma oraz tytułatury w nich stosowanej. Najpierw w 1925 r. kuria wystosowała zarządzenie, w którym domagała się wzięcia pod uwagę kilku kwestii. Przede wszystkim zwracała uwagę na konieczność stosowania zwrotów grzecznościowych, które powinny „cechować szacunek piszącego do władzy”. Ponadto domagano się, aby pismo spełniało odpowiednie normy, adekwatne dla pisma urzędowego. W związku z tym polecano, ażeby używać tylko papieru formatu kancelaryjnego, treść zasadniczo zapisywać na całym arkuszu, na ostatniej czwartej stronie zostawiać całą lub w połowie wolną stronę potrzebną na przybicie pieczęci wpływu oraz zapisanie odpowiedzi, w piśmie wpisywać datację, liczbę porządkową i skrót treści dokumentu, a także pisać dobrym atramentem, wyraźnie, czytelnie i zwięźle⁶³.

Powyzsze rozporządzenie kurii znów nie zostało przez księży należycie wprowadzone w życie, gdyż w 1926 r. zamieszczono na łamach „Kurendy” kolejne wezwanie. Tym razem zaapelowano, aby pisma urzędowe przekazywane do kurii były sporządzone co najmniej na połowie arkusza, a nie na jego ćwierci. Zakazano zwracać załączniki bez pisma przewodniego zaopatrzonego w datę i numer dziennika, a także odsyłać do kurii dokumenty, które miały pozostać w aktach parafialnych⁶⁴.

Wreszcie ostatnie z podobnego typu rozporządzeń, wydane w 1929 r., zwracało uwagę duchownych na problem stosowania odpowiednich zwrotów grzecznościowych w korespondencji do kurii. Sprawa musiała być poważna, skoro niektórzy księża otrzymali za brak kultury w pismach ostrą naganę i ostrzeżenie, że w przypadku recydywy kary będą srozsze. Kuria przestrzegała zatem przed stosowaniem takich praktyk, podawała konkretne obostrzenia przewidziane przez KPK i zachęcała, by „korespondencja między urzędami parafialnymi nacechowana była uprzejmością i powagą, odpowiednią stanowi kapłańskiemu”⁶⁵.

⁶² *Korespondencje Urzędów parafialnych*, KKML, 1924, nr 5, s. 20.

⁶³ *Zarządzenia w sprawie korespondencji urzędowej*, KKML, 1925, nr 7, s. 26-27.

⁶⁴ *Korespondencja urzędowa*, KKML, 1926, nr 21, s. 99.

⁶⁵ *W sprawie korespondencji urzędowej*, KKML, 1929, nr 8, s. 35.

Zabieganie Kurii Metropolitalnej we Lwowie o poprawne relacje między pententami a nią samą, znalazło swoje odzwierciedlenie w postanowieniach synodu lwowskiego z 1930 r. W statucie nr 29, poświęconemu działalności kurii, zamieszczono także omawiane wcześniej zagadnienia. Warto jednak zacytować tutaj wspomniany statut w całości, gdyż ukazuje on zakres i charakter pracy centralnego urzędu archidiecezji lwowskiej. Dokument ów stanowił, że:

§ 1. Urzędnicy Kurii oprócz wyznania wiary składają przysięgę, którą zobowiązują się do wiernego wykonywania swych obowiązków, oraz do zachowania tajemnicy urzędowej.

§ 2. Przy odnoszeniu się do Kurii należy przestrzegać następujących przepisów:

- a) nie wolno kilku spraw, choćby podobnych, łączyć w jednym piśmie, lecz każdą sprawę należy oddzielnie przedstawić;
- b) prośby i wnioski, z wyjątkiem spraw sumienia, matrymonialnych i metrykalnych, należy przedkładać należycie umotywowane za pośrednictwem dziekana;
- c) pisma w sprawach sumienia należy zamknąć w osobnej kopercie i opatrzyć napisem: „in conscientiosis”;
- d) dyspens małżeńskich nie udziela się telefonicznie i telegraficznie;
- e) prośby należy zasadniczo przedkładać Kurii na dziesięć dni przed terminem, w którym potrzebne jest załatwienie;
- f) na pisma Kurii należy odpowiadać do tygodnia. Gdyby merytoryczna odpowiedź była w tym terminie niemożliwa, należy Kurii o tym bezzwłocznie donieść;
- g) należytości kurialne należy odesłać do tygodnia czekiem pocztowym i równocześnie zawiadomić Kurię o przeznaczeniu przekazanej kwoty;
- h) spraw urzędowych nie wolno przedkładać Kurii w listach prywatnych na ręce urzędników kurialnych;
- i) format papieru powinien być tzw. kancelaryjny. Nie wolno pisać do Kurii na papierze mniejszym niż pół arkusza. Jeżeli dołącza się jakiegokolwiek alegata, należy pisać na całym arkuszu, a załączniki włożyć do środka⁶⁶.

Postanowienia synodalne *de facto* zakończyły powyższą sprawę i w związku z tym nie publikowano już żadnych komunikatów o formie pism urzędowych. Jedynie w 1938 r. kuria przypomniała, że stosownie do statutu 29 § 2 pkt. b) „prośby i wnioski, z wyjątkiem spraw sumienia, matrymonialnych i metrykalnych, należy przedkładać należycie umotywowane za pośrednictwem Urzędu dziekańskiego”. Zaznaczyła przy tym, że pisma, które nie spełnią tego warunku będą bezwzględnie składane do akt bez rozpatrzenia⁶⁷.

Problem kolejny, czyli braku pośrednictwa urzędu dziekańskiego, był podnoszony przez kurię już wcześniej. Na przykład w 1926 r. kuria zwracała uwagę rządów kościołów, że w sprawach dzierżaw, kupna lub sprzedaży majątku kościelnego

⁶⁶ *Lwowski Synod...*, s. 59-60.

⁶⁷ *Korespondencja z Kurią*, KKML, 1938, nr 1, s. 4.

байдъ beneficjalnego naleŹy stosować drogę słuŹbową poprzez urzãd dziekański, za wyjątkiem przypadków gdy chodzi juŹ tylko o dopełnienie formalności⁶⁸. Podobnie teŹ rok póżniej przypominała duchowieństwu, Źe wszelkie projekty i propozycje, odnoszãce się do budowy kościołów, kaplic, budynków gospodarczych, sprzedaŹy, kupna i zamiany parcel, poŹyczek, serwitutów i innych, majã przebyć takã samã drogę. Zaznaczono przy tym, Źe urzãd dziekański opiniuje powyŹsze sprawy, a pominięcie go i skierowanie pisma bezpośrednio do kurii nie przyspiesza rozpatrzenia wniosku, gdyŹ i tak jest ono odsyłane do właœciwego dziekana⁶⁹.

Lwowska kuria zwracała takŹe uwagę na innã niŹ tradycyjna poczta, formę korespondencji. Zaliczały się do niej głuwnie telegramy. W zwiãzku z tym, urzãdnicy informowali duchowieństwo, Źe w przypadku nadania do kurii telegramu z odpowiedziã zapłaconã, naleŹy przesłać odpowiedź opłaconã na 15 słów, a nie 10, jak to było w ówczesnym zwyczaju. Podkreœlano teŹ, Źe ten sposób komunikacji dopuszczalny jest tylko w nadzwyczajnych wypadkach⁷⁰.

Oprócz nakazów i poleceń, Kuria Metropolitalna we Lwowie starała się teŹ wychodzić naprzeciw petentom, aby tym samym teŹ sobie ułaŹwiać pracę. W tym celu wydawała drukowane formularze i inne druki. Wśród nich moŹna wymienić chociaŹby: formularz tabel kwalifikacyjnych, załączanych do podań o beneficja⁷¹, blankiet z tekstem umowy podpisywanej przy zawieraniu małŹeństw mieszanych⁷² oraz inne⁷³. Swego rodzaju ciekawostkã było opublikowanie w 1928 r. przez kurię mapy administracyjnej archidiecezji lwowskiej z uwzględnieniem podziału na dekanaty i parafie. Ze względu na duŹe koszty jej druku, wysyłano jã z urzędu wszystkim kapłanom po jednym egzemplarzu, jako własnoœć kancelarii parafialnej, w cenie 5 zł za sztukę. Wyraźnie zaznaczono przy tym, Źe egzemplarzy urzędowo przesyłanych nie wolno nikomu odstępować⁷⁴. W kancelarii kurii moŹna było równieŹ w 1927 r. nabyć nowe portatyle o wymiarach 30×30×3 cm, w cenie 32 zł za sztukę⁷⁵.

W działalności kaŹdej kurii waŹne miejsce zajmowały sprawy finansowe i odpowiednie gospodarowanie srodkami. W przypadku kurii lwowskiej sytuacja wyglãdała z pewnoœciã podobnie, choć niestety nie znamy Źadnych szczegółów administracyjnych. Wiadomo natomiast, Źe sama kancelaria troszczyła się o dopływy finansów, pochodzãcych głuwnie z uiszczania opłat kancelaryjnych. Pobierano je od róŹnego rodzaju dyspens, dekretów i aplikat, a zebrane z nich dochody prze-

⁶⁸ Porozumiewanie się z Kurią w sprawach dzierŹaw i sprzedaŹy, KKML, 1926, nr 11, s. 51.

⁶⁹ Nadsyłanie wniosków do Kurii, KKML, 1927, nr 7, s. 27.

⁷⁰ *Telegramy*, KKML, 1926, nr 4, s. 16.

⁷¹ MoŹna je było nabywać w kancelarii kurii w cenie 1 zł, ale tylko za cały pakiet 20 sztuk. *Tabela kwalifikacyjna do podań o probostwo*, KKML, 1925, nr 4, s. 16.

⁷² Jedna sztuka kosztowała 10 groszy. *Druki kurialne*, KKML, 1926, nr 2, s. 8.

⁷³ Były to na ogół broszury, np. *Modlitwa Powszechna, Akt wynagrodzenia za zniewagi i bluźnierstwa wyrzãdzone Matce Najœwiętszej, Prefacja, Prefacje do św. Józefa i Źalobne, Modlitwy po cichych Mszy św. oraz róŹne dodatki do Mszału. Druki kurialne*, KKML, 1925, nr 8, s. 32; 1926, nr 2, s. 8.

⁷⁴ Pozostałe osoby, które chciały nabyć mapę, naleŹało odsyłać do kancelarii kurii. *Mapa diecezji lwowskiej*, KKML, 1928, nr 13, s. 68.

⁷⁵ *Portatyle*, KKML, 1927, nr 10, s. 40.

znaczano na prowadzenie kancelarii kurialnej. Z tego też powodu apelowano do duchowieństwa o ich bezzwłoczne przekazywanie do kurii⁷⁶. Nie działano tutaj jednak schematycznie i automatycznie, gdyż kurialiści apelowali do urzędów parafialnych, aby przy składaniu próśb o dyspensy małżeńskie, dodawali informację o zamożności petentów, by dzięki temu kuria mogła wyznaczyć opłaty adekwatne do zamożności zainteresowanych⁷⁷.

Samo przesłanie środków finansowych nie gwarantowało jeszcze prawidłowego rozliczenia i księgowania pieniędzy, gdyż lwowska kuria wymagała także rzetelnego opisu celu, na który je składano, oraz terminowości przesłania. Na przykład w 1924 r. przypomniano duchownym o tej konieczności i zastrzeżono, że „w razie nieumieszczenia wyjaśnienia na co pieniądze są przeznaczone, cała suma przekazowa będzie obrócona na cel dobroczynny, a wysyłający będzie musiał z własnych funduszy należność przesłać powtórnie z zaznaczeniem celu przesyłki. Jeśli czek ma sygnaturę Kurii i jeśli do kwoty przeznaczonej na powyższą sygnaturę nie dodaje się innych pieniędzy – wyjaśnienia wtedy nie potrzeba”⁷⁸. Podobnie też apelowano, ażeby zebrane składki na cele wskazane przez kurię odsyłać w najbliższym tygodniu po niedzieli, w której się odbyła, a nie przetrzymywać w kancelarii parafialnej. Kuria polecała przy tym wysyłać zaległe składki za pomocą blankietów nadawczych Pocztowej Kasy Oszczędności, które rozsyłała wraz z „Kurendą”⁷⁹.

Kuria odnotowywała zaległości jeszcze na innym polu. Mianowicie niektórzy księża zaniedbywali obowiązek przysyłania pokwitowań za pobraną pensję, pomimo wysyłanych ponagleń. Powodowało to problem w odpowiednim prowadzeniu rachunków pensyjnych oraz zaległości w pracy. W związku z tym faktem, kuria lwowska zarządziła, że od 1 X 1924 r. za każde ponaglenie wysłane z kancelarii kurii do księży w sprawie kwitu za pobraną pensję miesiąca ubiegłego, potrąci 5 zł grzywny na rzecz Seminarium Duchownego we Lwowie⁸⁰.

Wysyłanie ponagleń to kolejne zadanie kancelarii kurii, których w okresie międzywojennym można było znaleźć wiele. Dla przykładu, wystarczy przybliżyć treść dwóch monitów z 1937 r. W pierwszym z nich, kuria, powołując się na statut nr 257 § 3, wzywała wszystkich duchownych, którzy nie złożyli swego testamentu do kurii, o bezzwłoczne uregulowanie ciążącego na nich obowiązku. W przypadku niewywiązania się księży z tego polecenia do końca maja 1937 r., nazwiska miano ogłosić w diecezjalnej „Kurendzie”⁸¹. W drugim przypadku, po dwóch latach przerwy, kuria ponownie wezwała księży proboszczów do przedłożenia inwentarzy parafialnych. Większość bowiem z nich nie wykonała tego obowiązku. Jako ostateczny termin uregulowania zobowiązań, wyznaczono dzień 31 V 1937 r. Zaznaczono jednak, że w przypadku jego niedotrzymania „z bardzo ważnych powodów”

⁷⁶ *Taksy kancelaryjne*, KKML, 1921, nr 9, s. 38.

⁷⁷ *W sprawie taks za dyspensy małżeńskie*, KKML, 1922, nr 7, s. 38.

⁷⁸ *Czeki i przekazy pieniężne*, KKML, 1924, nr 8, s. 35.

⁷⁹ *Nadsyłanie składek*, KKML, 1928, nr 1, s. 3-4.

⁸⁰ *W sprawie kwitów na pobraną pensję*, KKML, 1924, nr 13, s. 64.

⁸¹ *Testament księży*, KKML, 1937, nr 6, s. 23.

należało wnieść uzasadnioną prośbę o przedłużenie terminu i usprawiedliwić zwłokę⁸².

Kończąc prezentację, warto wspomnieć jeszcze krótko o opłatach pocztowych i związanych z nimi problemach. W 1934 r. kuria zwróciła uwagę księżom, że powinni być wyczuleni na ciężar wysyłanego przez nich listu, gdyż od jego wagi zależała opłata. Ponadto zauważano, że: „w ostatnich czasach Kancelaria Kurii opłaca dość często podwójną dopłatę notabene na szkodę księży wysyłających, gdyż opłatę tę są zobowiązani Kancelarii zwrócić. W sprawach dotyczących osób trzecich należy żądać od interesantów opłaty na odpowiedź i dołączyć ją w formie znaczka pocztowego do podania. Wszystkie ponaglenia wysyłane z Kurii do Urzędów parafialnych będziemy odąd obciążać opłatą pocztową w kwocie 30 gr. w ciężar rachunku ociągających się z odpowiedzią”⁸³.

Przy tak dużym obciążeniu obowiązkami, kancelaria kurii wymagała odpowiedniej organizacji i warunków pracy. Niestety szczegóły jej działalności nie są znane. W niewielkim stopniu pewne światło rzuca na tę kwestię krótki okólnik abp. Twardowskiego, powstały najprawdopodobniej w grudniu 1923 r., o następującej treści:

Do Wszystkich Wielebnych Urzędów parafialnych i Zgromadzeń Zakonnych we Lwowie

Ponieważ dotychczasowe dwukrotne urzędowanie w kancelarii Kurii utrudniało personelowi kancelaryjnemu pracę i dwukrotnie zabierało czas na przyjmowanie petentów – przeto – celem umożliwienia personelowi wykonania wszystkich nań nałożonych obowiązków – wprowadza się w kancelarii Kurii z dniem 1 stycznia 1924 r. jednorazowe przedpołudniowe urzędowanie od godziny 10-1[3].

Wielebne Urzędy parafialne przyjmą to do wiadomości i z dniem 1 stycznia 1924 skierowywać będą interesantów do Kurii tylko w ważnych sprawach i tylko w przedpołudniowych godzinach.

W innych godzinach interesanci nie będą przyjęci⁸⁴.

W wytężonej pracy Kurii Metropolitalnej potrzebny był także czas wolny, aby pracujący w niej księża mogli nabrać sił witalnych. Oprócz przerwy wynikającej z dni niedzielnych i świątecznych, kurialiści mieli możliwość wykorzystania także okresu wakacyjnego dla własnych celów. Czas trwania letnich ferii kurialnych ogłaszano corocznie, począwszy od 1923 r., w archidiecezjalnej „Kurendzie”, a przedstawiał się on następująco:

Tabela 15. Ferie kurialne w archidiecezji lwowskiej w latach 1923-1939

Rok	Czas trwania ferii
1	2
1923-1924	15 lipca – 1 września
1926	15 lipca – 31 sierpnia
1927-1932	1 lipca – 31 sierpnia

⁸² *Inwentarze parafialne*, KKML, 1937, nr 7, s. 28.

⁸³ *W sprawie opłat pocztowych*, KKML, 1934, nr 1, s. 4.

⁸⁴ AALw, Akta Konsystorskie, sygn. 860, Okólnik abp. B. Twardowskiego, Lwów (grudzień 1923 r.).

1	2
1933-1934	1 lipca – 15 sierpnia
1935	15 lipca – 25 sierpnia
1936-1939	1 lipca – 31 sierpnia

Źródło: *Ferie Kurii Metropolitalnej*, KKML, 1923, nr 4, s. 28; *Ferie w Kurii*, KKML, 1924, nr 9, s. 40; *Wakacje kurialne*, KKML, 1926, nr 13, s. 64; *Ferie kurialne*, KKML, 1927, nr 12, s. 52; 1928, nr 12, s. 60; 1929, nr 12, s. 60; 1930, nr 14, s. 72; 1931, nr 12, s. 52; 1932, nr 12, s. 52; 1933, nr 13, s. 64; 1934, nr 11, s. 56; 1935, nr 13, s. 56; 1936, nr 10, s. 44; 1937, nr 11, s. 68; 1938, nr 10, s. 44; 1939, nr 13, s. 72.

W związku z okresem wakacyjnego wypoczynku, kuria, podając daty ferii, zawsze informowała też o ograniczonym czasie urzędowania oraz o załatwianiu tylko spraw niecierpiących zwłoki. Dlatego też proszono duchowieństwo, aby w tym okresie wstrzymywało się od przesyłania mniej ważnej korespondencji, albo takiej, która może być załatwiona w późniejszym czasie⁸⁵.

W toku prac nad redakcją niniejszego artykułu nie znaleziono niestety żadnych informacji związanych z działalnością licznych komisji kurialnych, których skład i prerogatywy, zgodnie z KPK, powyżej wymieniono. Jedynym, ale mało znaczącym, śladem jest anons w „Kurendzie”, gdzie sąd metropolitalny wzywał niejakiego Edwarda Kolomaznika do stawienia się w dniu 30 XII 1938 r., w tymże sądzie, w sprawie swego małżeństwa z Marią Staniewicz⁸⁶.

⁸⁵ *Ferie Kurii Metropolitalnej*, KKML, 1923, nr 4, s. 28; *Ferie w Kurii*, KKML, 1924, nr 9, s. 40; *Wakacje kurialne*, KKML, 1926, nr 13, s. 64; *Ferie kurialne*, KKML, 1927, nr 12, s. 52; 1928, nr 12, s. 60; 1929, nr 12, s. 60; 1930, nr 14, s. 72; 1931, nr 12, s. 52; 1932, nr 12, s. 52; 1933, nr 13, s. 64; 1934, nr 11, s. 56; 1935, nr 13, s. 56; 1936, nr 10, s. 44; 1937, nr 11, s. 68; 1938, nr 10, s. 44; 1939, nr 13, s. 72.

⁸⁶ Pismo podpisał ks. dr Henryk Badeni i notariusz ks. Stefan Stuglik. *Pozew sądowy*, KKML, 1938, nr 19, s. 82.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

- Archiwum Lwowskiej Kurii Metropolitalnej w Krakowie przy Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie (Archiwum Abpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie)** sygn. AZDS 135, Inwentarz pałacu rezydencjalnego we Lwowie i dóbr w kluczu obroszyńskim należących do łac. arcybiskupstwa lwowskiego, spisany i uzupełniony w roku 1884/5.
- Akta Konsystorskie, sygn. 860, Okólnik abp. B. Twardowskiego, Lwów (grudzień 1923 r.).

Źródła drukowane

- Consilium a Vigilantia ustanawia się*, „Kurenda Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie”, 1907, nr 8, s. 125-126.
- Elenchus cleri saecularis ac regularis Archidioecesis Leopoliensis ritus latini / Schematismus Archidioecesis Leopoliensis*, Leopoli 1875-1943.
- Hałuniewicz Zygmunt, *Zostaje tylko pamięć... Listy z łagrów 1947-1953*, oprac. J. Wołczański, Lwów-Kraków, cz. 1, 1998, cz. 2, 1999.
- Kościół rzymskokatolicki i Polacy w Małopolsce Wschodniej podczas wojny ukraińsko-polskiej 1918-1919. Źródła*, oprac. J. Wołczański, t. 1-2, Lwów-Kraków 2012.
- Listy biskupa Leona Wałęgi do arcybiskupa Józefa Bilczewskiego z lat 1900-1922*, oprac. J. Wołczański, „Nasza Przeszłość”, 1998, t. 90, s. 181-386.
- Lwowski Synod Archidiecezjalny R.P 1930*, Lwów [1930].
- Schematyzm archidiecezji w Lubaczowie 1981 r.*, Lubaczów 1981.
- Spis właścicieli kont czekowych w Pocztowej Kasie Oszczędności*, wyd. 9, Warszawa 1938.
- Wołczański Józef, *Eksterminacja narodu polskiego i Kościoła rzymskokatolickiego przez ukraińskich nacjonalistów w Małopolsce Wschodniej w latach 1939-1945. Materiały źródłowe*, Kraków, cz. 1, 2005, cz. 2, 2006.

Czasopisma

- „Kurenda Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie” (1918-1939).

Wspomnienia

- Bizuń Stanisław, *Historia krzyżem znaczone. Wspomnienia z życia Kościoła katolickiego na Ziemi Lwowskiej 1939-1944*, oprac. J. Wołczański, wyd. 2, Lublin 1994.

Opracowania

- Bar Joachim Roman, *Sobolewski Marian Jan*, w: *Słownik polskich pisarzy franciszkańskich (bernardyni i franciszkanie śląscy, franciszkanie konwentualni, klaryski oraz zgromadzenia III reguły)*, red. H. E. Wyczawski, Warszawa 1981, s. 446-447.
- Bączkiewicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Kraków 1932, t. 2, Kraków 1933.
- Błogosławiony Józef Bilczewski arcybiskup metropolita lwowski obrządku łacińskiego. Sesja naukowa na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków, 4-5 czerwca 2002, red. J. Wołczański, Kraków 2003.
- Chajko Grzegorz, *Arcybiskup Bolesław Twardowski (1864-1944) metropolita lwowski obrządku łacińskiego*, Rzeszów 2010.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień, wyd. 2, Kraków 2004.

- Krahel Tadeusz, *Hryniewicki Karol*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 6, red. J. Walkusz, Lublin 1993, kol. 1265.
- Księga zmarłych braci i ojców Polskiej Prowincji Dominikanów p.w. św. Jacka Odrowąza od 2 lipca 1927 roku, czyli od restaurowania Polskiej Prowincji przez Generała Zakonu*, wyd. 3, Warszawa 2000.
- Leszczyński Mariusz, *Archidiecezja lwowska obrządku łacińskiego w granicach Polski 1944-1992*, Lublin 2011.
- Medyński Aleksander, *Ks. arcybiskup dr Bolesław Twardowski 1886-1936*, Lwów 1936.
- Rusecki Marian, *Pechnik Aleksander*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, red. E. Gigilewicz, Lublin 2011, kol. 179-180.
- Szetelnicki Waław, *Arcybiskup-wygnaniec Eugeniusz Baziak metropolita lwowski*, Kraków 1989.
- Szier-Kramarek Barbara, *Klawek Aleksy*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 88-89.
- Tarnawski Mieczysław, *Arcybiskup Józef Bilczewski. Krótki rys życia i prac*, Lwów 1924.
- Urban Wincenty, *Duszpasterski wkład księży repatriantów w archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1970*, Wrocław 1970.
- Wółczański Józef, *Wydział Teologiczny Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1918-1939*, Kraków 2002.
- Zajączkowski Stanisław, *Archiwum Archidiecezjalne obrządku łacińskiego we Lwowie*, Lwów 1932.

Maria Dębowska

ORGANIZACJA KURII DIECEZJALNEJ W ŁUCKU W LATACH 1919-1939

Wprowadzenie

Zalecone przez Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. zmiany w organizacji instytucji wspierającej biskupa w kierowaniu powierzoną mu diecezją przypadły na okres rewolucji bolszewickiej w Rosji i wojny polsko-bolszewickiej, a więc w czasie bardzo trudnym dla diecezji łucko-żytomierskiej, rządzonej przez bpa Ignacego Dubowskiego do chwili rezygnacji z biskupstwa 30 maja 1925 r. W chwili wejścia w życie KPK (19 maja 1918 r.), bp Dubowski sprawował władzę nad trzema diecezjami: łucką, żytomierską i – jako administrator apostolski – diecezją kamieniecką. W sierpniu 1918 r. diecezja kamieniecka otrzymała własnego ordynariusza w osobie bpa Piotra Mańkowskiego. Każda z pozostałych dwu diecezji, które znajdowały się pod rządami bpa Dubowskiego, posiadała własny kościół katedralny i kapitułę (obydwie kapituły miały tę samą obsadę). Natomiast już do przeszłości należały odrębne konsystorze generalne i seminaria duchowne. Jeden konsystorz generalny dla obydwu diecezji funkcjonował najpierw w Żytomierzu (od lat czterdziestych XIX w. do 1919 r.), a następnie w Łucku. Podobnie było w odniesieniu do seminarium duchownego diecezji łucko-żytomierskiej¹.

W wyniku ustalenia w Rydze (28 marca 1921 r.) granicy między Polską i Rosją sowiecką, po wschodniej jej stronie pozostała cała diecezja żytomierska i 28 parafii z diecezji łuckiej, w tym trzy dekanaty w całości (Nowogród Wołyński, Zasław i Stary Konstantynów) oraz siedem parafii należących do dekanatów, których centra znajdowały się po stronie polskiej.

W 1925 r., na mocy bulli papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas*, została rozwiązana unia personalna diecezji łuckiej i żytomierskiej. Diecezja łucka, ze

---

¹ Seminarium duchowne funkcjonowało w roku szkolnym 1919/1920 w Ołyce, w latach 1920-1921 – w Gnieźnie, a od listopada 1922 r. – w Łucku, M. Dębowska, *Warunki kształcenia alumnów diecezji łucko-żytomierskiej w pierwszych latach niepodległości Polski*, w: *Artem historicam aliis tradere. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Anzelma Weissa*, red. W. Bielak, J. Marczewski, T. Moskal, Lublin 2011, s. 19-34.

zmniejszonym terytorium, znalazła się po stronie polskiej. Za granicą polsko-sowiecką (w Rosji sowieckiej) pozostała wschodnia jej część oraz diecezja żytomierska w całości.

Kuria diecezjalna w Łucku za rządów bpa Ignacego Dubowskiego (1919-1925)

Po ucieczce z Żytomierza przed bolszewikami, bp Dubowski zamieszkał w 1919 r. w Łucku. To miasto stało się także siedzibą kurii diecezjalnej, czyli instytucji wspierającej tegoż hierarchę w zarządzaniu diecezjami łucką i żytomierską. W okresie sprawowania władzy przez bpa Dubowskiego, wprowadzano stopniowo zmiany w strukturze organizacyjnej dawnego konsystorza generalnego, ale pełna reorganizacja tej instytucji nie została dokonana. Dawny konsystorz generalny rozbudowywano sukcesywnie o urzędy jednoosobowe lub organa kolegialne, zalecone w Kodeksie Prawa Kanonicznego.

Zmiana dokonała się przede wszystkim w zastąpieniu dawnej nazwy *Consistorium Luceorio-Żytomiriense*, która obowiązywała do 1918 r., określeniem *Curia Dioeciesana seu Consistorium*². W praktyce jednak obu tych określeń używano zamiennie. Nowy termin, na oznaczenie dawnego konsystorza generalnego, wprowadzono najprawdopodobniej³ już w 1918 r.

Sama struktura konsystorza nie uległa zasadniczej zmianie, to znaczy nie wprowadzono w niej wyraźnego podziału na funkcje administracyjne i sędziowskie (odrębni urzędnicy), ale w oparciu o konkretne kanony KPK utworzono sąd małżeński, różne rady, kolegia i komisje.

Jako zwierzchnika kurii (*praeses*) odnotowywano w schematyzmach diecezji łucko-żytomierskiej (już od 1920 r.) ordynariusza łuckiego i żytomierskiego, czyli bpa Ignacego Dubowskiego. Natomiast sufragan bp Michał Godlewski, kierujący pracami całej instytucji, pełnił funkcje wikariusza generalnego i oficjała generalnego (wcześniej – w konsystorzu – piastował urząd oficjała, a w schematyzmach nie odnotowywano przy nim urzędu wikariusza generalnego). Formalnie więc, funkcje administracyjne i sądowe nie były połączone. Jednak biskup pomocniczy Michał Godlewski przez kilka lat był jednocześnie wikariuszem generalnym i oficjałem generalnym. Dopiero w 1923 r. nastąpiła w tym względzie zasadnicza zmiana, a mianowicie stanowiska wikariusza generalnego i oficjała generalnego zostały powierzone różnym osobom. Biskup Godlewski pełnił w dalszym ciągu funkcję wikariusza generalnego, natomiast stanowisko oficjała generalnego otrzymał ks. Walery Płoskiewicz, kapłan archidiecezji mohylewskiej posiadający doktorat z prawa kanonicznego.

W 1920 r. bp Dubowski mianował dodatkowo dwóch swoich wikariuszy generalnych dla terenów, które po traktacie ryskim znalazły się w granicach Rosji sowieckiej – jednego w Żytomierzu (ks. Antoni Stawiński następnie ks. Stanisław

² Taka nazwa została użyta w schematyzmie na rok 1920, zob. *Elenchus venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis A.D. bissextili 1920, Neo-Sandeciae 1920*, s. 19.

³ Przypuszczenie bierze się stąd, iż brakuje schematyzmu na rok 1919. Nie odnaleziono jednakże dokumentów, które potwierdzałyby wysuniętą tezę.

Jachniewicz), drugiego w Kijowie (ks. Teofil Skalski). W 1923 r. kolejnym (czwartym w obydwu diecezjach, a drugim w Łucku) wikariuszem generalnym został ks. Jan Zagórski.

W ramach realizacji zaleceń KPK o podziale organu wspierającego biskupa diecezjalnego na część administracyjną i sądową, w strukturze łuckiej Kurii Diecezjalnej czyli Konsystorza został utworzony – prawdopodobnie już w 1919 r. – diecezjalny sąd małżeński (*iudicium matrimoniale dioecesanum*), któremu przewodniczył oficjał generalny (jednocześnie kierujący pracami całej kurii). Oprócz niego w skład sądu małżeńskiego wchodził: czterech asesory, obrońca węzła małżeńskiego (*defensor vinculi matrimonialis*) oraz obrońca z urzędu (*promotor causae ex officio*). W zarządzaniu kurią diecezjalną bp Michał Godlewski miał początkowo dwóch zastępców w osobach wiceoficjałów, a mianowicie księży Jana Zagórskiego i Florentyna Czyżewskiego. Należeli oni również do grona asesorów w sądzie małżeńskim. Skład asesorów dopełniali księża Antoni Stawiński (pozostał w Rosji sowieckiej) i Dionizy Bączkowski. Obrońcą węzła małżeńskiego był ks. Waław Nejmak, a obrońcą z urzędu – ks. Jan Majchrzycki. Przymuszczałnie już w 1922 r. wprowadzono dalsze, niewielkie zmiany. Zmniejszono liczbę wiceoficjałów do jednej osoby. Wiceoficjał ks. Waław Nejmak był jednocześnie zastępcą przewodniczącego sądu małżeńskiego (bpa Michała Godlewskiego). Liczba asesorów została zmniejszona do trzech stanowisk. W sądzie małżeńskim utworzono także stanowisko notariusza.

Wprowadzając w życie normy prawa kanonicznego, powołano do życia: Radę Administracyjną (can. 1520), kolegia egzaminatorów prosynodalnych i proboszczów konsultorów (can. 385) oraz cenzorów ksiązek (can. 1893). Odnotowano je po raz pierwszy w schematyzmie na 1921 r., a więc zostały utworzone najprawdopodobniej w 1920 r.

Odrębną komórkę w zreorganizowanym urzędzie centralnym diecezji łucko-żytomierskiej stanowiła kancelaria kurii diecezjalnej, wymieniona w schematyzmie na 1923 r.; została więc zorganizowana w 1921 lub 1922 r.⁴ Jej obsada ulegała systematycznym przeobrażeniom. Początkowo zatrudnieni byli w niej dwaj kancelerze i trzech notariusze (osoby świeckie). W kolejnych latach (1923-1925) pracowali tam: kanclerz, (także wicekanclerz – 1924-1925), notariusz, kanceliści świeccy (jeden lub dwóch) oraz goniec (osoba świecka). W latach 1923-1925 w składzie członków kancelarii zostali wymienieni także kapelan domowy ordynariusza oraz jego osobisty sekretarz. Stanowiska te nie były jednak obsadzone.

W 1921 lub 1922 r. została utworzona Rada Artystyczna (*consilium artisticum pro reparandis, aedificandis ornandisque ecclesiis*), której początkowo przewodniczył sufragan – bp Godlewski, a następnie ordynariusz – bp Dubowski.

W okresie rządów bpa Ignacego Dubowskiego trzon obsady kadrowej, reorganizowanego stopniowo dawnego żytomierskiego konsystorza generalnego, stanowiły osoby, które już wcześniej pełniły znaczące funkcje w diecezji. Nową postacią w diecezji, której zostało powierzone wysokie stanowisko oficjała, był ks. Walery Płaskiewicz, kapłan archidiecezji mohylewskiej.

⁴ Nie ukazał się schematyzm na 1922 r., stąd trudno ustalić rok jej utworzenia.

Kuria diecezjalna w Łucku za rządów bpa Adolfa Piotra Szelążka (1926-1939)

Nowy ordynariusz – bp Adolf Piotr Szelążek – który 24 lutego 1926 r. odbył ingres do katedry w Łucku, przyszedł do diecezji łuckiej już z gotowym planem reorganizacji swojego organu pomocniczego w zarządzaniu diecezją. Reformę kurii dokonał od razu po rozpoczęciu rządów w diecezji łuckiej; być może już w pierwszej połowie 1926 r.⁵ Świadczy o tym umieszczenie w schematyzmie na 1926 r. nowej struktury instytucji nazwanej Kurią Biskupią (*Curia Episcopalis*). Znamienne jest to, że w statutach synodu łuckiego, który został przeprowadzony rok później (w dniach od 30 sierpnia do 1 września 1927 r.) nie wprowadzono już zasadniczych zmian w strukturze organizacyjnej kurii łuckiej⁶.

Biskup Szelążek zupełnie zmienił zastaną strukturę organizacyjną kurii diecezjalnej. Instytucja ta została podzielona przez niego na dwa pionierzy – administracyjny i sądowy, czyli Wikariat Generalny i Sąd Biskupi⁷. Odrębną komórkę organizacyjną stanowiła kancelaria kurii. W schematyzmach diecezji łuckiej z lat 1926-1938, te trzy podstawowe części organizacyjne kurii odnotowywano pod literami: A, B, C. Jako pierwszy był wymieniany (pod literą A) Wikariat Generalny podzielony na sekcje (*pro negotiis iurisdictionis voluntariae*), pod literą B odnotowywany był Sąd Biskupi (*Iudicium Episcopale*), zaś pod C – kancelaria kurii (*Cancellaria Curiae Episcopalis*). Na czele kurii stał ordynariusz, pracami wikariatu generalnego kierował wikariusz generalny, a Sądu Biskupiego – oficjał⁸.

Wikariat Generalny został podzielony na sześć sekcji (*sectiones pro negotiis iurisdictionis voluntariae* – sekcje dla spraw niespornych)⁹:

- I. Administracyjną (*Sectio I. Administrativa*),
- II. Nauki i Sztuki (*Sectio II. Scientiarum et Artium*),
- III. Wiary i Moralności (*Sectio III. Pro Rebus Fidei et Morum*),
- IV. Finansową (*Sectio IV. Bonorum Ecclesiae*),
- V. Statystyki i Archiwów (*Sectio V. Statisticae et Archivorum*),
- VI. Szkolną (*Sectio VI. Scholaris*).

Sekcji Administracyjnej przewodniczył biskup ordynariusz. W latach 1926-1939 był nim bp Adolf Piotr Szelążek. Rozpatrywano w niej kwestie personalne duchowieństwa, zakonów, tworzenia, dzielenia i łączenia parafii (stat. 108 synodu łuckiego) oraz sprawy, którymi zajmował się bp Szelążek w ramach prac Episkopatu Polski. Do tej sekcji został przydzielony (w 1928 r.) radca prawny kurii. Funkcję

⁵ Nowi, stali już, pracownicy kurii łuckiej otrzymali nominacje na stanowiska, które objęli z dniem 1 września 1926 r.

⁶ *Statuta synodi dioeceseanae Luceoriensis A. D. MCMXXVII diebus 30, 31 Augusti, 1 Septembris sub Adolfo Petro Szelążek episcopo Luceoriensi in ecclesia cathedrali Luceoriensi celebratae*, Luceoriae [1927], s. 23 (stat. 96-98).

⁷ Tamże, s. 23 (stat. 96): „Curia episcopalis duabus partibus constat: Generali Vicariatu et Episcopali Iudicio”.

⁸ Tamże.

⁹ Np. *Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Luceoriensis* (dalej: EDL), 1926, s. 17-18; por. *Statuta synodi dioeceseanae Luceoriensis...*, s. 23 (stat. 98).

tę pełnił – nieprzerwanie w latach 1927-1939 – Józef Zaściński (w chwili nominacji był dziekanem Rady Adwokackiej w Łucku¹⁰).

Pracami Sekcji Nauki i Sztuki kierował sufragan. Od 1928 r. był nim bp Stefan Walczykiewicz. W zakres kompetencji jej członków wchodziły sprawy: *ratio studiorum* w seminarium diecezjalnym, egzaminy proboszczowskie i inne, cenzura książek i sprawy konserwatorskie (stat. 109 synodu łuckiego). W ramach tej sekcji działały następujące rady i komisje: Komisja do Spraw Konserwacji Zabytków (*Commissio pro Conservatione Antiquitatum*) – 1926-1939, Komisja Organistowska (*Commissio pro Organoedis*) – 1927-1935, Diecezjalna Rada Artystyczna (*Consilium Artisticum Dioecesanam*) – 1934-1939. Poza członkami tychże organów, w omawianej sekcji nie było innych osób.

Trzecią w kolejności sekcją – Wiary i Moralności (*Sectio III. Pro Rebus Fidei et Morum*) – kierował nieprzerwanie w latach 1926-1939 ks. Stanisław Żukowski. Rozpatrywano w niej wszelkie sprawy związane z kultem Bożym i duszpasterstwem. Należały do niej również sprawy osób i mienia diecezji zakordonowych – żytomierskiej i kamienieckiej¹¹, a także (do 1938 r.) sprawy obrządków wschodnich (stat. 110 synodu łuckiego). Tylko w latach 1926-1928 miał ks. Żukowski pomocników w osobach: ks. Leopolda Szumana (1926-1928), Piotra Czarneckiego CSSR (1926-1927) i ks. Zygmunta Chmielnickiego (1928).

Sekcją Finansową (nazywaną także Majątkowo-Finansową) kierował nieprzerwanie ks. Jan Zagórski. Powierzone jej zostały sprawy związane z administracją dóbr kościelnych, rewindykacją majątków i budynków kościelnych, rozdziałem dotacji państwowych, taksą *iura stolae*, budżetem i podatkami (stat. 111 synodu łuckiego). W ramach tej sekcji działała Rada Administracyjna (*Consilium Dioecesanum Administrationis Bonorum*)¹². Ksiądz Zagórski nie miał innych pomocników poza członkami wspomnianej rady¹³.

Ksiądz Florentyn Czyżewski kierował nieprzerwanie w latach 1926-1939 pracami Sekcji V: Statystyki i Archiwów (*Statisticae et Archivorum*). Do jej zadań należało między innymi opracowywanie nadsyłanych przez dziekanów wykazów statystycznych, sprawy metrykalne (także opieka nad księgami metrykalnymi), troska o archiwa kościelne znajdujące się na terenie diecezji łuckiej (stat. 112 synodu łuckiego). W ramach tej sekcji funkcjonowała, w latach 1935-1939, Komisja

¹⁰ *Nominacja Rady Prawnego w Kurii Biskupiej*, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki” (dalej: MDŁ), 2 (1928) nr 7, s. 525. W schematyzmie na rok 1928 *consiliarius curiae* (którym był Józef Zaściński) figuruje jako odrębny urząd kurialny, EDL, 1928, s. 15.

¹¹ Ze względu na powierzenie w 1926 r. bpowi Adolfowi Szelążkowi funkcji administratora apostołskiego „w stosunku do osób, spraw i rzeczy diecezji kamienieckiej i żytomierskiej w granicach Rzeczypospolitej Polskiej”, *Diecezja kamieniecka i żytomierska*, MDŁ, 1 (1926) nr 1, s. 21.

¹² Zob. Archiwum Diecezji Łuckiej, Księga protokołów posiedzeń Rady Administracyjnej (1933-1939).

¹³ Do Rady Administracyjnej należeli księża: Jan Zagórski, Stanisław Żukowski, Florentyn Czyżewski. Przewodniczył jej biskup ordynariusz, zob. tamże.

Organistowska. Członkiem Sekcji Statystyki i Archiwów był w latach 1934-1939 – w charakterze referendarza (*referendarius*) – ks. dr Adolf Kukuruziński¹⁴.

Sekcją Szkolną kierowali kolejno ks. Aleksander Pierzchała (1926-1935) i ks. Gustaw Jełowicki (1935-1939). Do ich kompetencji należały sprawy katechetów (duchownych i świeckich), zakładania szkół, stowarzyszeń szkolnych (stat. 113 synodu łuckiego). Kolejni kierownicy tej sekcji nie mieli pomocników.

Taka struktura organizacyjna kurii łuckiej przetrwała do 1939 r., z tą jedynie zmianą, iż w 1938 r. została utworzona jeszcze jedna sekcja – siódma (*Sectio VII. Ritus Orientalis*), która zajmowała się sprawami obrządku wschodniego, należącymi wcześniej do kompetencji Sekcji III (*Pro Rebus Fidei et Morum*). Przewodniczącym jej został kapłan obrządku wschodniego ks. Mieczysław Leszczyński.

Pismem z 24 marca 1936 r. bp Szelażek zarządził powołanie do życia „oddzielnego organu Kurii Diecezjalnej Łuckiej” – Sekcji Kaznodziejskiej, „która by pokierowała daną sprawą i wniosła w tę dziedzinę działalności pasterskiej jak największą dozę ożywienia, która by stanowiła potężną przeciwwagę wyjątkowo silnej współczesnej agitacji antyreligijnej”¹⁵. Decyzja o jej utworzeniu była pokłosiem konferencji dziekanów z 25 maja 1935 r., podczas której uznano za niewystarczający poziom kaznodziejstwa w diecezji łuckiej. Przewodniczącym nowej sekcji został wyznaczony bp Stefan Walczykiewicz, a jej członkami księża Antoni Jagłowski i Zygmunt Chmielnicki. W praktyce Sekcja Kaznodziejska nigdy nie rozpoczęła pracy¹⁶.

Sąd Biskupi nie był wydziałem kurialnym tak rozbudowanym jak Wikariat Generalny. Do jego kompetencji należały przede wszystkim sprawy małżeńskie, cywilno-karne duchownych, beatyfikacji i kanonizacji (stat. 114 synodu łuckiego). Oficjałem był nieprzerwanie w latach 1926-1938 ks. Józef Muraszko¹⁷. Ten wieloletni oficjał „położył też niemałe zasługi w dziele reformy wewnętrznej Sądu Biskupiego, dbając sumiennie o jak najściślejsze uzgodnienie jego postępowania z przepisami prawa kościelnego”¹⁸. Po jego śmierci (31 stycznia 1938 r.) urząd ten został powierzony ks. Teofilowi Skalskiemu, który przybył z Rosji sowieckiej 15 września 1932 r. w ramach wymiany więźniów politycznych między Rzeczpospolitą Polską i Związkiem Sowieckim.

¹⁴ MDŁ, 9 (1934) nr 11, s. 386: „Pismem J. E. Ks. Biskupa Ordynariusza diecezji [z] 24 IX 1934 r. (№ 5944) ks. dr Adolf Kukuruziński został zwolniony ze stanowiska wicedyrektora Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej i w myśl 99 stat. Synodu Łuckiego mianowany referendarzem w Sekcji Statystycznej i w Archiwum Kurii Biskupiej”. „Praesidi Iudicii et Praepositis Sectionum ius est auxilio sibi viros idoneos fideque dignos adhibere, qui partes referendariorum mercede conductorum agant”, *Statuta synodi dioeceseanae Luceoriensis...*, s. 24 (stat. 99).

¹⁵ MDŁ, 11 (1936) nr 4, s. 140.

¹⁶ Nie odnotowywano jej też w schematyzmach diecezjalnych.

¹⁷ Od września 1926 r. nastąpiła zmiana na stanowisku oficjała w Łucku. Z powodu opuszczenia diecezji przez ks. Walerego Płoskiewicza, na stanowisku oficjała zastąpił go ks. Józef Muraszko.

¹⁸ *Śp. Ks. Pralat Józef Muraszko*, MDŁ, 13 (1938) nr 1-2, s. 67.

W składzie Sądu Biskupiego byli wymieniani w schematyzmach łuckich:

- sędziowie prosynodalni (1926-1927)¹⁹, lub synodalni (1927-1932); a w latach 1933-1939 – sędziowie synodalni (trzech księży: Florentyn Czyżewski, Leopold Szuman i Antoni Jagłowski) oraz prosynodalni,
- obrońca węzła małżeńskiego i promotor sprawiedliwości (*defensor et promotor iustitiae*) w jednej osobie (ks. Stanisław Dietrich w 1926 r. i ks. Kazimierz Woźnicki w latach 1927-1932, który posiadał licencjat z prawa kanonicznego); w 1933 r. funkcje te zostały rozdzielone pomiędzy dwie osoby: ks. Adolf Kukuruziński (posiadał doktorat z prawa kanonicznego) został obrońcą węzła małżeńskiego (*defensor vinculi matrimonialis*), zaś ks. Kazimierz Woźnicki pozostał promotorem sprawiedliwości (*promotor iustitiae*),
- notariusz (ks. Lucjan Krajewski w latach 1926-1927 i ks. Bolesław Szawłowski w latach 1927-1939).

Odrębną komórką organizacyjną kurii łuckiej, obsługującą dwa powyższe wydziały (administracyjny i sądowy) była kancelaria. Kanclerz, kierujący jej pracami, był odpowiedzialny za sprawne funkcjonowanie całej kurii. Należał on do najbliższych współpracowników biskupa. Ksiądz Jan Szych, powołany na to stanowisko od września 1926 r., piastował je aż do czasu opuszczenia Wołynia w początkach sierpnia 1945 r. Kanclerz miał do pomocy od jednego do trzech sekretarzy (duchowni)²⁰, kancelistów (osoby świeckie)²¹ oraz gońca (osoba świecka)²². W latach 1936-1937, to jest w czasie pobytu kanclerza ks. Jana Szycha za granicą, zastępował go ks. Tymoteusz Szyszkiwicz – wicekanclerz. Stanowisko to zostało utworzone tylko na ten okres. Od 1931 r. w kancelarii kurialnej – oprócz kanclerza – pracowały praktycznie tylko trzy osoby: sekretarz (duchowny) oraz kancelista i goniec – osoby świeckie. Kanclerzowi kurii podlegał także notariusz Sądu Biskupiego²³.

Poza dwoma wymienionymi wydziałami kurii diecezjalnej w Łucku (administracyjnym i sądowym) oraz kancelarią, w jej składzie wymieniano jeszcze ciała kolegialne:

- egzaminatorów prosynodalnych (*examinatores prosynodales*) lub synodalnych (1927-1939); kolegium tychże stanowili wszyscy prałaci i kanonicy katedralni,
- proboszczów konsultorów (*parochi consultores*)²⁴.

¹⁹ Księża: Florentyn Czyżewski, Leopold Szuman, Antoni Jagłowski, Antoni Chmielewski, EDL, 1926-1927.

²⁰ Ks. Jan Budkiewicz (1926-1927), diakon Kazimierz Szarkiewicz (1928), ks. Tymoteusz Szyszkiwicz (1931), ks. Jan Zacharski (1934-1938), EDL, 1926-1938.

²¹ Franciszek Ziemięcki (1926), Zygmunt Dowiakowski (1926), Józef Łaszcz (1927-1929), Stanisław Czepurkowski (1929-1938), EDL, 1926-1938.

²² Tę posadę zajmował nieprzerwanie w latach 1926-1939 Franciszek Holc, EDL, 1926-1938.

²³ „Notarius Curiae in functionibus sui muneris Officiali subest, sed pariter numeratur inter amanuenses Cancellariae Curiae Episcopalis et ideo Cancellario obnoxius est”, *Statuta synodi dioeclesanae Luceoriensis...*, s. 27 (stat. 115).

²⁴ Księża: Stanisław Kuźmiński (1926-1938), Bronisław Galicki (1926-1938), Piotr Tuszyński (1926-1927), Włodzimierz Ginoff (1926-1930), Stefan Jastrzębski (1926-1931), Tadeusz Bączkowski (1926-1938), Aleksander Siennicki (1927-1938), Teofil Skalski (1935-1938), EDL, 1926-1938.

– kolegium cenzorów (*censores librorum*) stanowili wszyscy prałaci i kanonicy łuckiej kapituły katedralnej oraz wykładowcy seminarium duchownego.

Od początku istnienia zreorganizowanej kurii łuckiej funkcjonowały w jej strukturze: Komisja do Spraw Konserwacji Zabytków (*Commissio pro Conservazione Antiquitatum*) umiejscowiona w Sekcji II (*Scientiarum et Artium*) oraz Diecezjalna Rada Administracji Dobrami (*Consilium Dioecesanum Administrationis Bonorum*) – w Sekcji IV (*Bonorum Ecclesiae*).

W sierpniu 1928 r. została powołana do życia, wraz z mianowaniem jej przewodniczącego ks. Florentyna Czyżewskiego oraz członków – przewidziana w zapisach synodalnych²⁵ – Komisja Organistowska (*Commissio pro Organoedis*). Początkowo istniała w ramach Sekcji II (*Scientiarum et Artium*), a od 1935 r. – w Sekcji V (*Statisticarum et Archivorum*). Oprócz przewodniczącego, skład jej stanowili księża: Aleksander Pierzchała, Jan Szych i Bolesław Szawłowski oraz trzech organistów, których nazwisk w schematyzmach nie wymieniano²⁶. Trzej delegaci organistów zostali wybrani 20 września 1928 r., podczas zjazdu w Łucku przedstawicieli tej grupy pracowników. W tymże spotkaniu wzięli także udział członkowie-duchowni Komisji Organistowskiej. W wyniku tajnego głosowania, w tejsze komisji znaleźli się wówczas: Józef Żarski (organista w Kowlu), Józef Żukowski (organista w katedrze łuckiej) i K. Mempel (organista w Równem)²⁷. Do 1939 r. w składzie członków-duchownych Komisji Organistowskiej praktycznie nie zaszły zmiany, poza jedną – w 1935 r. przestał w niej uczestniczyć ks. Aleksander Pierzchała. Na jego miejsce nie powołano nikogo innego.

Kolejne, nowe w kurii łuckiej organa kolegialne (sekcje, rady, komisje) lub jednoosobowe urzędy były tworzone na skutek konkretnego zapotrzebowania. Tak powstały wspomniane już dwie sekcje: w 1938 r. Sekcja *Ritus Orientalis* i zamierzona wcześniej (w 1935 r.) Sekcja Kaznodziejska, która prawdopodobnie nawet nie rozpoczęła pracy.

W okresie rządów bpa Szelążka tworzone wiele nowych parafii, które przystępowały do budowy nowych kościołów lub adaptacji już istniejących kaplic na świątynie parafialne. Stąd też – pismem z 22 marca 1934 r. (№ 1811) – bp Szelążek utworzył Diecezjalną Radę Artystyczną (*Consilium Artisticum Dioecesanam*). Głównym zadaniem nowo powołanego organu było „wydawanie swej opinii w sprawach budowy kościołów, znaczniejszych restauracyj i zdobienia świątyń” oraz troska o to, aby „zapewnić rozwój na Wołyniu prawdziwie artystycznego zdobnictwa kościołów”²⁸. Rada ta została umiejscowiona w ramach Sekcji II

²⁵ *Additamentum* 8, § 35-42, w: *Statuta synodi dioecesanae Luceoriensis...*, s. 146.

²⁶ *Mianowanie członków komisji dla spraw organistowskich*, MDŁ, 3 (1928) nr 8, s. 348: „mianujemy Jaśnie Wielmożnego Ks. Prałata F. Czyżewskiego Przewodniczącym Komisji Diecezjalnej dla spraw organistów naszej diecezji. Członkami tejsze Komisji spośród duchowieństwa mianujemy: Jaśnie Wielmożnego Ks. Kanonika A. Pierzchałę, Wielmożnego Ks. Kanclerza J. Szycha i Wielmożnego Ks. Profesora B. Szawłowskiego. W ciągu miesiąca od daty niniejszego [18 VIII 1928 r. – M.D.] będą wybrani trzej delegaci ogółu panów organistów, jako członkowie omawianej Komisji”.

²⁷ *Zjazd przedstawicieli organistów*, MDŁ, 3 (1928) nr 10, s. 445-447.

²⁸ *Powołanie przez J. E. Ks. Biskupa Dr. Szelążka Rady Artystycznej Diecezjalnej*, MDŁ, 9 (1934) nr 4, s. 138.

(*Scientiarum et Artium*) i tam już pozostała. Jej skład stanowili: przewodniczący (prezes) – bp Stefan Walczykiewicz i pięciu członków – dwóch mianowanych: ks. Antoni Jagłowski (rektor seminarium duchownego w Łucku) i ks. Jan Szych (kancelarz Kurii Diecezjalnej) oraz trzech zaproszonych: Mikołaj Godlewski (wicewojewoda wołyński), dr Józef Dutkiewicz (wojewódzki konserwator zabytków w Łucku), Władysław Drapiewski (artysta malarz, mieszkający poza diecezją łucką)²⁹. Dwaj zaproszeni członkowie wspomnianej komisji (Mikołaj Godlewski i dr Józef Dutkiewicz) już po roku zrezygnowali z członkostwa. Inni członkowie pozostali w jej składzie do wybuchu drugiej wojny światowej³⁰.

Jednoosobowym organem kurialnym, połączonym ze stanowiskiem promotora sprawiedliwości w Sądzie Biskupim, był urząd obrońcy Wiary (*Defensor Fidei*), który bp Szelażek powierzył ks. Kazimierzowi Woźnickiemu³¹. Urząd ten nie był odnotowany w schematyzmach diecezjalnych. Ksiądz Woźnicki miał za zadanie „rozwinąć w danej dziedzinie jak najgorliwszą działalność, aby położony był kres szerzeniu się sekt i aby odzyskani zostali dla drogi zbawienia ci, którzy z niej zбочyli”³². O jego aktywności świadczą sprawozdania z konferencji dekanalnych w poszczególnych dekanatach diecezji łuckiej, w których on brał udział z prelekcjami na temat sekt i możliwości obrony przed nimi³³.

Należy zwrócić uwagę na fakt, iż nie udało się natrafić na żaden ślad istnienia – ani w konsystorzach generalnym w Żytomierzu, ani w kurii diecezjalnej w Łucku – tzw. rady antymodernistycznej (*consilium a vigilantia*)³⁴, znanej w innych diecezjach.

Obok podstawowych dwóch wydziałów łuckiej kurii diecezjalnej (administracyjnego i sądowego), tworzone były także urzędy (przeważnie jednoosobowe), służące realizacji określonych zadań społecznych w ramach działalności duszpasterskiej Kościoła lokalnego.

²⁹ Tamże, s. 137.

³⁰ EDL, 1935-1938.

³¹ „Mając na względzie gruntowną wiedzę teologiczną Illustrissimi Domini, Jego głęboką miłość Kościoła Katolickiego i wielki zapał w realizowaniu zbożnych dzieł, których chwała Boża i zbawienie dusz wymaga, niniejszym powierzam Illustrissimo Domino powyższą funkcję, która łączy się ze stanowiskiem Promotoris Iustitiae, jako funkcja Defensora Fidei”, bp A. Szelażek do ks. K. Woźnickiego, Łuck, 24 III 1935 r., MDŁ, 11 (1936) nr 4, s. 141.

³² MDŁ, 11 (1936) nr 4, s. 141.

³³ W dniu 28 maja 1936 r. ks. Woźnicki wziął udział w konferencji duchowieństwa dekanatu lubomelskiego w Lubomlu, podczas której „mówił o nowym urzędzie Defensor Fidei przy Kurii Biskupiej i w związku z tym prosił o informacje o sektach istniejących na terenie dekanatu. [...] w swoim wykładzie akcentował konieczność utworzenia przysposobienia religijnego celem skutecznego zwalczania sekciarstwa i obojętności religijnej oraz o pracy wśród parafian”, *Konferencje duchowieństwa dekanatów kowelskiego i lubomelskiego diecezji łuckiej 1927-1939*, wprowadzenie i oprac. M. Dębowska, Lublin 2015, s. 105.

³⁴ O takiej nie wspominał nawet słowem asesor konsystorza żytomierskiego ks. Teofil Skalski, którego, nieprzyjaźni mu duchowni, uznali za – jak sam to ujął – „modernistę praktycznego, takiego, co nie rachuje się z powagą biskupią”, T. Skalski, *Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932. Wspomnienia*, oprac. J. Wolczański, wyd. 2 popr. i uzup., Kraków 2008, s. 82.

Takim, praktycznie jednoosobowym, urzędem w kurii łuckiej, z którego potem wyrosła Akcja Katolicka, był Sekretariat Generalny dla Spraw Akcji Społecznej (*Secretariatus Generalis pro Rebus Actionis Socialis*), utworzony przez bpa Szelągka w 1926 r. Został on powierzony ks. Adolfowi Jarosiewiczowi, który wówczas był zastępcą proboszcza kowelskiego (ks. Feliksa Sznarbachowskiego, przebywającego w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej). Z tego względu siedzibą Sekretariatu był początkowo Kowel³⁵. W 1931 r., w miejsce wspomnianego Sekretariatu zostały utworzone dwa samodzielne urzędy: 1) asystenta kościelnego dla Akcji Katolickiej (*Assistens ecclesiasticus pro Actione Catholica*), którym został bp Stefan Walczykiewicz i asystenta kościelnego dla stowarzyszeń młodzieżowych (*Assistens ecclesiasticus pro societate iuventatis*), który powierzono ks. Stanisławowi Kobyłeckiemu. W 1932 r. powołano do życia Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej w Łucku. Znalazło to odzwierciedlenie dopiero w schematyzmie diecezjalnym na rok 1935, gdzie figuruje on jako samodzielny organ w szeroko rozumianej strukturze Kurii Diecezjalnej³⁶.

W 1932 r. powstał w kurii kolejny jednoosobowy urząd – kuratora do spraw dobroczynności chrześcijańskiej (*Curator Negotiorum, quae Instituta Caritativa Ecclesiastica respiciunt*). Został on powierzony ks. Antoniemu Jagłowskiemu, rektorowi seminarium duchownego w Łucku, znanemu ze swej działalności charytatywnej.

Od 1926 r. diecezja łucka miała własną drukarnię, wymienianą w elenchusach (od 1929 r.) przy (*penes*) kurii diecezjalnej. Pierwszym jej dyrektorem był ks. Walerian Baranowski. Po roku zastąpił go na tym stanowisku kanclerz kurii ks. Jan Szych³⁷. Przejściowo, w 1930 r., funkcję tę sprawował ks. Oktawian Spisacki.

³⁵ „W Kowlu, na mocy zarządzenia J. E. Ks. Biskupa Dra Adolfa Szelągka, został utworzony Sekretariat Generalny do Spraw Społecznych Diecezji Łuckiej. Sekretarzem Generalnym został mianowany przewielebny ks. Adolf Jarosiewicz, zastępca proboszcza kowelskiego”, *Secretariat Generalny do Spraw Społecznych Diecezji Łuckiej*, MDŁ, 1 (1926) nr 1 (wrzesień), s. 34.

³⁶ EDL, 1935, s. 16. Zarząd DIAK w Łucku składał się z następujących osób: księżę Janusz Radziwiłł (przewodniczący), Aleksander Rostocki (dyrektor), ks. Franciszek Skalski (sekretarz generalny), bp Stefan Walczykiewicz (asystent kościelny), tamże. Zmiana na stanowisku sekretarza generalnego DIAK nastąpiła w 1936 r. Wówczas funkcję tę (w miejsce ks. Franciszka Skalskiego) objął ks. Marian Sokołowski (w 1937 r. otrzymał on zastępcę w osobie ks. Józefa Kuczyńskiego), którego na tym stanowisku zastąpił w 1938 r. ks. Władysław Bukowiński. W latach 1932-1934 funkcję wicedyrektora DIAK sprawował ks. Adolf Kukuruziński.

³⁷ W schematyzmie na rok 1935 odnotowano: „Penes Curiam, in aula contigua, adest Officina typogr. Curiae Episcopalis, cuius cura commissa est Directori, canonico Joanni Szych et Vice-Directorowi Julio Janusz. In ea imprimuntur duae editiones periodicae: a) „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, editio mensilis. Moderator can. Stanislaus Dietrich, b) „Życie Katolickie” – editio hebdomadaria. Moderator can. Sigismundus Chmielnicki, secretarius Julius Janusz, editor can. Joannes Szych”, EDL, 1935, s. 17. W 1935 r. nastąpiły zmiany z powodu wyjazdu do Paryża ks. Jana Szycha i rezygnacji księży Stanisława Dietricha i Juliusza Janusza. Zastąpił ich ks. Tymoteusz Szyszkiewicz, wówczas wicekanclerz kurii. Po powrocie ks. Szycha w 1937 r. do Łucka, on przejął wszystkie funkcje ks. Szyszkiewicza, EDL, 1938, s. 17.

W statutach synodalnych zostało zapisane³⁸, iż do obowiązków kanclerza należało także wydawanie organu urzędowego łuckiej kurii diecezjalnej – „Miesięcznika Diecezjalnego Łuckiego”³⁹.

W okresie rządów bpa Adolfa Piotra Szelażka obsada personalna łuckiej kurii diecezjalnej cechowała się dużą stabilnością. Główne stanowiska i urzędy obsadzone były osobami, które najczęściej sprawowały je nieprzerwanie do wybuchu drugiej wojny światowej. Charakterystyczny jest fakt, iż z początkiem rządów diecezją łucką, ten ordynariusz nie odsunął od wpływu na bieżące sprawy diecezji współpracowników swojego poprzednika. Sufragan bp Michał Godlewski (wikariusz generalny) i ks. Walery Płoskiewicz (oficjał) z własnej woli opuścili diecezję łucką. Nadal najważniejsze stanowiska w łuckiej kurii piastowały między innymi osoby, które sprawdziły się już we wcześniejszym okresie (na przykład księża: Florentyn Czyżewski, Jan Zagórski, Stanisław Żukowski). Pewnym wyjątkiem był ks. Józef Muraszko (oficjał w latach 1926-1938), który w okresie rządów bpa Ignacego Dubowskiego (1916-1925) pozostawał w cieniu.

Za rządów bpa Szelażka został unormowany, odpowiednimi zarządzeniami synodu diecezjalnego z 1927 r., sposób załatwiania i obiegu pism w łuckiej kurii diecezjalnej (stat. 120-134)⁴⁰. Czynności rejestrowania pism wpływających, ich kierowania do odpowiednich komórek kurii, a wreszcie przepisywania i ekspedowania odpowiedzi były wykonywane przez pracowników kancelarii kurialnej. Pracę merytoryczną wykonywali pracownicy poszczególnych sekcji i sądu biskupiego. Kancelaria kurii była odpowiedzialna także za przechowywanie akt w odpowiednim układzie. Akta pozostające w kurii, zaopatrzone w *rubrum* już na wcześniejszym etapie, były kierowane do registratury⁴¹, gdzie składano je w układzie respektującym strukturę organizacyjną łuckiej kurii diecezjalnej: „Cancellarius Curiae ad singulas partes functionum officii obeundas secretarios designat nimirum: [...] 3. Acta subscripta expediant, ea autem, quae in Curia conservanda sunt, in archivo – in suis sectionibus – recondant”⁴².

Należy podkreślić, iż bp Adolf Piotr Szelażek zreorganizował kurię diecezjalną w Łucku w taki sposób, że stała się ona niezwykle sprawnym instrumentem,

³⁸ „Cancellarius Curiae invigilat: [...] 4. Editio Commentarii menstrui Miesięcznik Diecezjalny Łucki perficiatur”, *Statuta synodi dioeceseanae Luceoriensis...*, s. 27 (stat. 116).

³⁹ „Miesięcznik Diecezjalny Łucki” ukazywał się od sierpnia (nr 1) 1926 r. do sierpnia (nr 8) 1939 r.

⁴⁰ *Statuta synodi dioeceseanae Luceoriensis...*, s. 28-31. Szerzej na ten temat, zob. M. Dębowska, *Organizacja Kurii Biskupiej w Łucku. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze*, ABMK, t. 71 (1999) s. 392-397.

⁴¹ G. Bujak (*Synody diecezjalne Kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1922-1931. Organizacja i problematyka uchwał*, Kielce 2010, s. 83) jest zdania, że łuckie „archiwum diecezjalne powierzone zostało opiece oficjała sądowego” oraz, że „fakt powierzenia archiwum diecezjalnego urzędowemu nadzorowi oficjała sądowego był wyjątkowy”. Tenże autor miał na myśli archiwum historyczne, takiego zaś w diecezji łuckiej nie powołano do życia. Zaś synod z 1927 r. powierzył oficjałowi (stat. 137) – odwołując się do statutów synodu łuckiego z 1726 r. – nie nadzór nad archiwum diecezjalnym, ale kontrolę (*revisio*) registratury kurialnej, którą miał on przeprowadzać co trzy lata.

⁴² *Statuta synodi dioeceseanae Luceoriensis...*, s. 28 (stat. 117.3).

pozwalającym mu, nie tylko na efektywne zarządzanie diecezją i sprawowanie władzy sądowniczej, ale także na wcielanie w życie nowego, bogatego programu duszpasterskiego.

DODATEK

Statuty łuckiego synodu diecezjalnego z 1927 r., odnoszące się do łuckiej kurii diecezjalnej

Źródło: Statuta synodi dioeclesanae Luceoriensis A. D. MCMXXVII, diebus 30, 31 Augusti, 1 Septembris sub Adolfo Petro Szelażek episcopo Luceoriensi in ecclesia cathedrali Luceoriensi celebratae Luceoriae [1927] s. 23-28.

Statuty, odnoszące się do organizacji oraz praw i obowiązków członków kurii diecezjalnej w Łucku, zostały zamieszczone w następującej części rozporządzeń synodalnych: Liber secundus: De personis – Pars prima: De clericis – Sectio II: De clericis in specie – Titulus IV: De potestate episcopali deque iis, qui de eadem participant, Caput II...

Caput II. Curiae Episcopalis Luceoriensis Constitutio

Articulus I. Regulae generales.

Stat. 96.

Curia episcopalis duabus partibus constat: Generali Vicariatu et Episcopali Iudicio. Curiae Ordinarius Loci praeest, Vicariatus generali – Vicarius Generalis. Iudicium episcopale Officialis gubernat.

Stat. 97.

Vicarii Generalis et Officialis potestas a Codice Iuris Canonici determinatur.

Stat. 98.

Vicariatus generalis in sequentes Sectiones partitur:

- I. Administrativam,
- II. Scientiarum artiumque,
- III. Fidei et morum,
- IV. Bonorum ecclesiasticorum et rei nummariae,
- V. Statisticae et tabularii (archivi),
- VI. Scholarum.

Articulus II. Membrorum Curiae iura et officia.

Stat. 108.

Administrativa Sectio sequentia negotia tractat:

1. Bonorum ecclesiasticorum administrationem.
2. Creationem, divisionem, dismembrationem, unionem paroeciarum aliorumque beneficiorum.

3. Administrativa decreta, quae competentiae iudiciorum non subiacent.
4. Ordines religiosos.

Stat. 109.

Scientiarum Artiumque Sectio complectitur negotia, quae sequuntur:

1. Rationem studiorum in Seminario dioecetano. Regulam Seminarii.
2. Examina „concursum” et triennalia (cc. 130, 459).
3. Censuram librorum.
4. Aedificia ecclesiastica.
5. Antiquitatis monumentorum conservationem.
6. Colloquia publica (c. 1325).
7. Confraternitates.
8. Negotia organoedorum.

Stat. 110.

Fidei Morumque Sectio haec negotia continet:

1. Dispensationes.
2. Indultos.
3. Gratias in foro iurisdictionis voluntariae.
4. Testimoniorum distributionem, quae ad iudicia non pertinent.
5. Defensionem fidei ab haeretica pravitate.
6. Fidei propagationem.
7. Ritus orientales.
8. Negotia commorantium in Polonia clericorum dioecesis Camenecensis et Żytomiriensis, exceptis iudicialibus.
9. Cultum divinum.
10. Missiones, recollectiones.
11. Praedicationem.
12. Instructionem de examine sponsorum, de statu libero, de altaris privilegiatis, de confessione paschali, de Missarum stipendiis.
13. Festa.

Stat. 111.

Bonorum ecclesiasticorum et Rei Nummariae Sectioni subiacent sequentia negotia:

1. Patrimonia ecclesiastica.
2. Praediorum ecclesiasticorum vindicatio.
3. Aedificiorum ecclesiasticorum vindicatio.
4. Pensionum a gubernio civili receptarum distributio.
5. Mandata ad rem nummariam spectantia, quae a Codice I. C. praevidentur.
6. Rationes accepti et expensi.
7. Taxa iurium stolae.
8. Taxa funeralis.
9. Vectigalia, quae a Gubernio civili et municipiis imponuntur.
10. Cathedriticum, aliaque ecclesiastica tributa.

Stat. 112.

Statisticae et Tabularii Sectio haec negotia curat:

1. Religionum statisticam.
2. Singularum vitae ecclesiasticae partium statisticam ex. gr. sacramentorum frequentationem etc.
3. Tabulas ecclesiasticas (acta metrica).
4. Tabularium Curiae, paroeciarum aliorumque ecclesiasticorum institutorum.

Stat. 113.

Scholarum Sectio haec negotia tractat:

1. Causas Praeceptorum doctrinae religiosae in cuiusvis generis scholis publicis et privatis.
2. Praeceptorum circumforaneorum.
3. Scholarum creationem.
4. Catechetarum negotia.
5. Scholarum statisticam.
6. Varias societates in scholis.
7. Congressus scholares.
8. „Doctrinae christianae” societatem.
9. Cursus institutionis stabilis (pro litterarum ignaris, indoctis etc.).

Stat. 114.

Iudicium Episcopale omnes causas tractat, quae sive ad iudicium pertinent, sive ad inquisitionem iudicalem, scilicet:

1. Causas contentiosas et poenales virorum ecclesiasticorum.
2. Causas matrimoniales.
3. Poenas indicatas can. 2214-2414.
4. Causas beatificationis et canonizationis Sanctorum.
5. Nominationem Advocatorum Curiae.
6. Instructiones de fungendo munere iudicium.

Stat. 115.

Notarius Curiae in functionibus sui muneris Officiali subest, sed pariter numeratur inter amanuenses Cancellariae Curiae Episcopalis et ideo Cancellario obnoxius est.

Stat. 116.

Cancellarius Curiae invigilat:

1. Ut ordo generalis rerum in Curia servetur et epistolarum commercium rite administretur.
2. Secretarii et amanuenses Curiae officia sua diligenter adimpleant.
3. Litterae advenientes per Officia in indicem referantur, actaque a Praeside Iudicii et Praepositis Sectionum oblata transcribantur, omnia scripta tempestive expendantur.
4. Editio Commentarii menstrui „Miesięcznik Diecezjalny Łucki” perficiatur.

5. Curia rebus necessariis, veluti suppellectili, materia scriptoria instruat.
6. Curiae ligna in hiemem, lampadas et aliae res, quae ad servandas aedes Curiae bono ordine necessariae sunt, provideantur.
7. Servetur ordo recipiendi petentes, qui a Curia oretenus aut in scripto aliquid precantur.

Stat. 117.

Cancellarius Curiae ad singulas partes functionum officii obeundas secretarios designat nimirum:

1. Ut libellum principalis diarii, in quo litterae advenientes et exeuntes consignantur, administrent.
2. Iudicio et Sectionibus subministrent scripta advenientia cum „anterioribus”, acta confecta exinde recipiant, eaque inter amanuenses, qui describant machinis scriptoriis (Dactylicis), distribuunt, quo facto acta Praepositis Sectionum subscribenda offerant.
3. Acta subscripta expediant, ea autem, quae in Curia conservanda sunt, in archivo – in suis sectionibus – recondant.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezji Łuckiej (w Ośrodku Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie)

Zespół: Kuria Diecezjalna w Łucku

Księga protokołów posiedzeń Rady Administracyjnej (1933-1939).

Źródła drukowane

Diecezja kamieniecka i żytomińska, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 1 (1926) nr 1, s. 21.

Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Luceoriensis (1926 -1938).

Elenchus venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesium Luceoriensis et Żytomiriensis (1918-1925).

Mianowanie członków komisji dla spraw organistowskich, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 3 (1928) nr 8, s. 348.

Nominacja Rady Prawnego w Kurii Biskupiej, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 2 (1928) nr 7, s. 525.

Powołanie przez J. E. Ks. Biskupa Dr. Szelążka Rady Artystycznej Diecezjalnej, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 9 (1934) nr 4, s. 138.

Sekretariat Generalny do Spraw Społecznych Diecezji Łuckiej, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 1 (1926) nr 1 (wrzesień), s. 34.

Statuta synodi dioecesanæ Luceoriensis A. D. MCMXXVII diebus 30, 31 Augusti, 1 Septembris sub Adolfo Petro Szelążek episcopo Luceoriensi in ecclesia cathedrali Luceoriensi celebratae, Luceoriae [1927].

Zjazd przedstawicieli organistów, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 3 (1928) nr 10, s. 445-447.

Opracowania

- Bujak Grzegorz, *Synody diecezjalne kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1922-1931*, Kielce 2010.
- Dębowska Maria, *Organizacja Kurii Biskupiej w Łucku. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 71 (1999) s. 389-397.
- Dębowska Maria, *Warunki kształcenia alumnów diecezji łucko-żytomierskiej w pierwszych latach niepodległości Polski*, w: *Artem historicam aliis tradere. Księga pamiątkowa ku czci Księdza Profesora Anzelma Weissa*, red. W. Bielak, J. Marczewski, T. Moskal, Lublin 2011, s. 19-34.
- Konferencje duchowieństwa dekanatów kowelskiego i lubomelskiego diecezji łuckiej 1927-1939*, wprowadzenie i oprac. M. Dębowska, Lublin 2015.
- Skalski Teofil, *Terror i cierpienie. Kościół katolicki na Ukrainie 1900-1932. Wspomnienia*, oprac. J. Wołczański, wyd. 2 poprawione i uzupełnione, Kraków 2008.
- Śp. Ks. Prałat Józef Muraszko, „Miesięcznik Diecezjalny Łucki”, 13 (1938) nr 1-2, s. 66-67.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989; wyd. 2, popr. i uzup., red. T. Moskal, A. K. Sitnik, Kalwaria Zebrzydowska 2013.

Bartosz Walicki
Sławomir Zych

KURIA BISKUPIA OBRZĄDKU ŁACIŃSKIEGO W PRZEMYŚLU W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM¹

Jedną z instytucji diecezjalnych jest kuria. W swej istocie stanowi ona zespół urzędów i osób, które pomagają ordynariuszowi w zarządzie diecezją². Organizację kurii określił *Codex iuris canonici* z 1917 r. Wskazany tam został skład kurii, którą tworzyć mieli: wikariusz generalny, oficjał, kanclerz, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego i święceń, sędziowie synodalni i egzaminatorzy synodalni, proboszczowie konsultorzy, sędziowie audytorzy, notariusze i woźni. W administrowaniu diecezją wspierali ordynariusza: wikariusz generalny, kanclerz, egzaminatorzy synodalni, proboszczowie konsultorzy i notariusze³. Pozostali urzędnicy wchodziłi w skład sądu biskupiego⁴. Tematem niniejszego opracowania jest struktura, funkcjonowanie i obsada personalna Kurii Biskupiej działającej w łacińskiej diecezji przemyskiej w okresie pomiędzy dwoma wojnami światowymi⁵.

---

¹ Nazwa tej instytucji utrwaliła się ostatecznie w 1927 r. Wcześniej nazywano ją kurią diecezjalną. Por. Zbiory ks. Sławomira Zycha (dalej: ZSZ), J. Tarnawski, *Diecezja przemyska obrządku łacińskiego w latach 1925-1939*, Rzeszów 2004, mps, s. 117, przyp. 75.

² M. Sitarz, *Kuria biskupia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 251-252.

³ *Codex iuris canonici* (dalej: CIC), can. 363-390.

⁴ Urzędy związane z władzą sądowniczą zostały pominięte w niniejszym tekście z uwagi na to, że sąd biskupi stanowił de facto osobną instytucję.

⁵ O diecezji przemyskiej, rządach biskupich oraz duchowieństwie w omawianym okresie szerzej zob. m.in. S. Krzywiński, *Działalność duszpasterska św. Józefa Sebastiana Pelczara biskupa przemyskiego w latach 1899-1924*, Przemysł 2003; A. Szal, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej o. ł. w latach 1918-1939*, „Premisla Christiana”, t. 3, Przemysł 1989/1990, s. 92-99; T. Śliwa, *Tomaka Wojciech (1875-1967)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 315-318; Biblioteka Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Przemysłu (dalej: BMWS-DPrz), A. Wróbel, Ks. *Wojciech Tomaka (1875-1934). Biografia*, Lublin 1985, mps; ZSZ, M. Grzebień, *Ksiądz biskup Wojciech Tomaka – sufragan przemyski (1875-1934-1967)*, Lublin 1985, mps.

Kuria w kształcie wskazanym przez Kodeks Prawa Kanonicznego zastąpiła konsystorz biskupi będący gremium współpracowników biskupa, a także pomocników wikariusza generalnego i oficjała. Organ ten zajmował się sprawami administracyjnymi i sądowymi zleconymi przez biskupa lub oficjała; do pewnego stopnia posiadał cechy kancelarii biskupiej⁶. Wspomnieć warto, że pod zaborem austriackim funkcjonował zasadniczo tylko jeden konsystorz generalny dla danej diecezji. Początkowo jednak, na przełomie stuleci XVIII i XIX, w diecezji przemyskiej zdarzały się dwa, a nawet trzy konsystorze. Dla przykładu, 3 marca 1783 r. bp Antoni Wacław Betański utworzył konsystorze generalne w Przemyślu, Brzozowie i Zamościu⁷.

Konsystorze generalne składały się z dwóch głównych urzędów – wikariatu generalnego i oficjalu, chociaż najczęściej obydwoma kierował wikariusz będący zarazem oficjałem generalnym. Kapłan ten był mianowany przez biskupa miejsca po aprobacie władz państwowych; z reguły stanowisko to powierzano jednemu z kanoników kapitulnych. Konsystorzowi przewodniczył biskup ordynariusz, którego zastępcą był właśnie oficjał i wikariusz generalny. Urzędnicy konsystorialni cieszyli się od 1876 r. rangą urzędników państwowych i byli finansowani z Funduszu Religijnego. Za poszczególne sprawy diecezjalne odpowiadali referenci – asesory, którymi byli prałaci i kanonicy kapitulni; od połowy XIX w. określano ich radcami rzeczywistymi konsystorza, w odróżnieniu od radców honorowych. W tym też czasie stanowiska te powierzano również kapłanom spoza grona kanoników.

Konsystorz biskupi posiadał swojego kanclerza, najczęściej niebędącego członkiem kapituły katedralnej. Zazwyczaj posiadał on doktorat z teologii bądź prawa kościelnego, a zajmował się prowadzeniem kancelarii konsystorskiej i archiwum biskupiego. Inni urzędnicy konsystorza byli duchownymi lub świeckimi. Zajmowali oni stanowiska: kancelistów, pisarzy, protokolistów, kursorów i woźnych. Posiedzenia konsystorza odbywały się co tydzień. Było to konieczne z uwagi na fakt, że ciało to stanowiło radę biskupią i miało znaczący głos w obsadzaniu beneficjów kościelnych. Początkowo w okresie zaborowym kancelarię prowadzono w języku łacińskim, ale w korespondencji z władzami państwowymi używano języka niemieckiego. W późniejszym czasie łacina trafiła również do korespondencji urzędowej z władzami świeckimi. W okresie autonomii coraz powszechniejszy zaczął być język polski⁸.

Ważnym gremium w konsystorzu był zespół egzaminatorów prosynodalnych. Na przełomie stuleci XIX i XX liczba urzędów i stanowisk w konsystorzu znacznie wzrosła. Był to owoc zaleceń Stolicy Apostolskiej, a także własnych inicjatyw biskupich. Jeszcze pod koniec XIX w. pojawili się cenzorzy ksiąg kościelnych i egzaminatorzy księży dla powierzania jurysdykcji kościelnej. W 1907 r. Stolica Apostolska nakazała utworzyć przy konsystorzu zespoły *parochi consultores* oraz

⁶ E. Wilemska, *Konsystorz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 743-744.

⁷ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 217.

⁸ Tamże, s. 219-221.

consilium a vigilantia. Ich zadaniem była troska o czystość wiary i dyscyplinę kościelną w diecezji. Niezależnie od tego powoływane były osobne komisje lub rady związane z wyłanianiem się nowych potrzeb kulturalnych i duszpasterskich⁹.

Z biegiem czasu w diecezjach zaboru austriackiego zainicjowane zostały osobne organa urzędowe konsystorzów generalnych. W łacińskiej diecezji przemyskiej takim drukiem była „Currenda”, której systematyczne wydawanie rozpoczął bp Antoni Gołaszewski. Na tym fundamencie w 1901 r. powstał miesięcznik „Kronika Diecezji Przemyskiej”, którego pomysłodawcą był bp Józef Sebastian Pelczar. Pismo to posiadało dział urzędowy oraz naukowy. Publikowano tam m.in. dokumenty kościelne, artykuły z różnych dziedzin teologicznych, opracowania historyczne, sprawozdania, nekrologi, recenzje¹⁰.

Zaprezentować tu można, jak przedstawiała się organizacja i skład konsystorza przemyskiego pod koniec jego istnienia. Według schematyzmu diecezjalnego z 1917 r., przewodniczącym konsystorza był ordynariusz bp Józef Sebastian Pelczar. W skład zespołu asesorów i referentów wchodziło dziesięciu kapłanów. Byli to: kanclerz kurialny ks. Józef Wiejowski, profesorowie teologii ks. Wojciech Galant, ks. Jan Balicki, ks. Stefan Momidłowski, ks. Bronisław Karakulski i ks. Wojciech Szmyd, profesor prawa kanonicznego ks. Teofil Chciuk, ojciec duchowny ks. Konstanty Bieda, katecheta gimnazjalny ks. Jan Trznadel i katecheta nauczycielskiego seminarium żeńskiego ks. Wojciech Tomaka. Nieco mniej liczne było grono asesorów honorowych. Tworzyli je: emerytowany profesor historii Kościoła i prawa kanonicznego ks. Józef Zajchowski, proboszcz grabownicki ks. Edward Winnicki, proboszcz brzozowski ks. Marcin Biały, rektor seminarium lwowskiego i profesor uniwersytetu lwowskiego ks. Kazimierz Wais, proboszcz urzejowicki ks. Karol Pawłowski, proboszcz bieliński ks. Wojciech Harmata, proboszcz jasielski ks. Aleksander Kwieciński i proboszcz wysocki ks. Edmund Madejski. Nominacja na asesorów honorowych stanowiła swoistego rodzaju wyróżnienie dla kapłanów zasłużonych dla diecezji.

Kancelarię konsystorza biskupiego tworzyło pięć osób. Stanowisko kanclerza zajmował kanonik honorowy kapituły przemyskiej ks. Józef Wiejowski. Notariuszem był ks. Teofil Chciuk, a sekretarzem ks. Jan Kwolek. Pracowały tam również dwie osoby świeckie: kancelista Adolf Dworzaczek i woźny Filibert Różycki. Obowiązki egzaminatorów synodalnych spełniali duchowni wskazani na synodzie w 1914 r. Byli to: bp Karol Józef Fischer, ks. Teofil Łękawski, ks. Jakub Federkiewicz, ks. Józef Stachyrak, ks. Władysław Kochowski, ks. Władysław Sarna, ks. Konstanty Bieda, ks. Wojciech Galant, ks. Jan Łabuda, ks. Jan Balicki, ks. Stefan Momidłowski i ks. Wojciech Szmyd. Do grona proboszczów konsultorów, zgodnie z przepisami dekretu *Maxima Cura*, powołano w roku 1914: ks. Feliksa Rudnickiego, ks. Feliksa Świerczyńskiego, ks. Antoniego Koleńskiego, ks. Marcina Augustyna, ks. Ludwika Bikowskiego, ks. Ludwika Kozłowskiego i ks. Andrzeja Soleckiego. *Consilium a vigilantia*, według zaleceń encykliki *Pascendi Dominici Gregis*, tworzyli: ks. Teofil Łękawski, ks. Jakub Federkiewicz, ks. Władysław Kochowski, ks. Wojciech Galant,

⁹Tamże, s. 222.

¹⁰Tamże, s. 223-224.

ks. Jan Łabuda, ks. Jan Balicki, ks. Stefan Momidłowski, jezuita ks. Jan Nuckowski i redemptorysta ks. Wojciech Styka. Funkcję cenzorów ksiąg religijnych pełnili: ks. Władysław Kochowski, ks. Władysław Sarna, ks. Wojciech Galant, ks. Bronisław Karakulski, ks. Jan Łabuda, ks. Konstanty Bieda, ks. Stefan Momidłowski, ks. Wojciech Szmyd i jezuita ks. Jakub Krysa. Wspomnieć też można o kapelanie biskupim ks. Janie Grochowskim¹¹.

Nowy kodeks prawa kościelnego z 1917 r. przyniósł reformę tego ciała administracyjnego, jakim był konsystorz. W jego miejsce pojawiła się kuria biskupia, nazywana czasem kurią diecezjalną. Kuria Biskupia ob. łac. w Przemyślu mieściła się początkowo w pałacu biskupim, a w połowie lat 20. XX w. przeniesiono ją do położonego obok nowego budynku przy ul. Katedralnej 20a (powstał w wyniku przebudowy oficyny tegoż pałacu)¹². Urzędnicy kurialni korzystali z budynku przez cały okres międzywojenny, aż do jesieni 1939 r., kiedy to został on znacjonalizowany przez władze sowieckie okupujące Przemyśl¹³. Registratura z wieków XVIII-XX przechowywana była osobno w dawnym kolegium jezuickim (pl. Czackiego 10); została ona spalona w zimie na przełomie lat 1939/1940¹⁴.

Urzędników kurii mianował ordynariusz¹⁵. Nie posiadał takiej władzy wikariusz generalny, chyba że zostało mu to zlecone przez biskupa diecezjalnego. Nominacji należało dokonać na piśmie¹⁶. Do ogólnych powinności urzędników kurii należało: złożenie na ręce biskupa przysięgi wierności, wykonywanie swych czynności z „uległością” względem biskupa i zgodnie z prawem oraz zachowanie tajemnicy urzędowej¹⁷.

W myśl prawa kanonicznego, najważniejszym współpracownikiem ordynariusza w zarządzaniu diecezją był wikariusz generalny. Prawo kanoniczne wskazywało, że w diecezji powinien być tylko jeden wikariusz generalny. Jego nominacja i odwoływanie zależały od uznania biskupa. Powoływanie więcej niż jednego wikariusza generalnego było możliwe jedynie w wyjątkowych przypadkach, uzasadnionych przykładowo różnością obrządków bądź rozległością diecezji¹⁸. Prawo kanoniczne wskazywało przymioty, jakimi powinien charakteryzować się wikariusz generalny. Miał on zatem być w wieku powyżej 30 lat, a także posiadać doktorat lub przynajmniej licencjat teologii bądź prawa kanonicznego, albo być biegłym w tych

¹¹ *Schematismus universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini 1917* (dalej: EDPrz), Premislae 1916, s. 19-22.

¹² Zob. J. Kwolek, *Archiwa diecezji przemyskiej ob. łac.*, Przemyśl 1927, s. 26.

¹³ Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu (dalej: AAPrz), Teczka: „Okupacja sowiecka 1939-1941”, Wykaz zarekwirowanych przedmiotów z Kurii Biskupiej, b. daty.

¹⁴ AAPrz, Teczka: „Archiwum. Zabranie i starania o zwrot”, Relacja ks. J. Kwolka o zniszczeniach sowieckich. Prawdopodobnie w tym też czasie zniszczono również inne akta kurii, co w znacznym stopniu uniemożliwia odtworzenie szczegółów jej funkcjonowania.

¹⁵ O polityce personalnej biskupów ordynariuszy w tym okresie zob. A. Szal, *Duchowieństwo...*, s. 92-99.

¹⁶ CIC, can. 364 § 1; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, wyd. 2, Kraków 1932, s. 422.

¹⁷ CIC, can. 364 § 2; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 423.

¹⁸ CIC, can. 366; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 424.

naukach. Jako pożądane cechy wskazywano: uczciwość, roztropność, doświadczenie i wierność doktrynie. Zasadniczo funkcję tę rezerwowano dla kapłanów diecezjalnych. Zakonnicy mogli zajmować to stanowisko tylko w diecezji powierzonej zakonowi. Zalecano, aby urzędu tego nie oddawano kanonikowi penitencjarzowi, krewnym biskupa ani kapłanom zajęтым pracą duszpasterską¹⁹.

Z prawa zwyczajnego lub na podstawie stałych upoważnień, wikariusz generalny miał na terenie całej diecezji, na mocy swego urzędu, w sprawach duchowych i doczesnych tę samą jurysdykcję, jaką posiadał biskup diecezjalny. Wikariusz generalny był uznawany za ordynariusza miejscowego, posiadając władzę zwyczajną, choć zastępczą. Prawo kanoniczne nakładało jednak na niego pewne ograniczenia. Nie miał on władzy w sprawach, które ordynariusz zastrzegł dla siebie lub dla których kodeks żądał szczególnego zlecenia²⁰.

Tylko za specjalnym zleceniem wikariusz generalny mógł inkardynować lub ekskardynować duchownych, obsadzać urzędy, usuwać wikariuszy parafialnych, zwoływać synod diecezjalny, erygować stowarzyszenia kościelne, zezwalać na zawarcie małżeństw tajnych, konsekrować miejsca święte, zezwalać na budowę kościoła, erygować, łączyć i nadawać beneficja. Były też sprawy, jak mianowanie kanoników honorowych, zakładanie zgromadzeń zakonnych itp.²¹, w odniesieniu do których nie mógł wykonywać władzy, a specjalne zlecenie nie wystarczało.

Co ważne, wikariusz generalny nie posiadał z mocy urzędu władzy ustawodawczej, sądowniczej i karnej. Dysponował jedynie władzą administracyjną i jurysdykcją na całym terytorium diecezji oraz władzą rozgrzeszania, w tym m.in. z grzechów zastrzeżonych ordynariuszowi oraz Stolicy Apostolskiej²². Według prawa kościelnego, wikariusz generalny stanowił niejako jedną osobę z biskupem ordynariuszem; był jego *alter ego*. Z tego też powodu od decyzji wikariusza generalnego można było odwołać się tylko do Stolicy Apostolskiej, chociaż ordynariusz posiadał prawo zmiany jego zarządzeń i dekretów administracyjnych. Do obowiązków wikariusza generalnego należało informowanie biskupa diecezjalnego o ważniejszych sprawach i konsultowanie niektórych zagadnień. Przysługiwało mu prawo wykonywania reskryptów papieskich wysłanych do ordynariusza. Kodeks przestrzegał jednak, aby wikariusz generalny nie używał nigdy swej władzy wbrew zamiarom i woli biskupa diecezjalnego²³.

Kuria diecezjalna w swoim pierwotnym kształcie zaistniała wczesną jesienią 1918 r. Jej struktura była od początku dość rozbudowana. Głównym gremium kurialnym o charakterze administracyjnym był konsystorz biskupi, który tworzyło szesnastu radców i referentów, w tym wikariusz generalny; przewodniczył mu biskup ordynariusz. W kancelarii konsystorza wyróżniono stanowiska: kanclerza, podkanclerza i sekretarza. Osobnym członem kurii był sąd diecezjalny; w jego prace zaangażowani byli: oficjał, wiceoficjał, promotor sprawiedliwości i obrońca

¹⁹ CIC, can. 367; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 424.

²⁰ CIC, can. 368 § 1; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 424.

²¹ CIC, can. 113, 152, 357, 455, 477, 686, 1104, 1155, 1162, 1414, 1423, 1432; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 425.

²² F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 425.

²³ Tamże; CIC, can. 369.

węzła, zastępca promotora i obrońcy, dwunastu sędziów prosynodalnych i dwóch notariuszy. Osobne gremia stanowili: dwunastu egzaminatorów prosynodalnych, siedmiu proboszczów konsultorów i dziesięciu cenzorów ksiązek. Wymieniano ponadto: czteroosobową Radę Seminaryjną, dziewięcioosobową diecezjalną Radę Administracyjną i dziesięcioosobowe *Consilium a vigilantia*²⁴.

Kuria Biskupa w Przemyślu zachowała relikty dawnej organizacji konsystorialnej z czasów józefińskich, bowiem ówczesny Konsystorz Biskupi składał się z kanoników kapituły oraz „innych radców”, którzy stanowili przede wszystkim radę biskupa²⁵. Pierwotnie radcy-referenci tworzyli ciało określane konsystorzem biskupim (*consistorium episcopale*); od roku 1925 z nazewnictwa tego zrezygnowano. Prezesem konsystorza, jak wspomniano, był miejscowy ordynariusz. Na samym początku radcami i referentami byli prałaci kapituły katedralnej: prepozyt ks. Teofil Łękawski, dziekan ks. Jakub Federkiewicz i scholastyk ks. Józef Stachyrak oraz kanonicy gremialni: ks. Władysław Sarna, ks. Konstanty Bieda i bp Karol Józef Fischer pełniący zarazem obowiązki wikariusza generalnego. Oprócz tych sześciu duchownych do konsystorza zaliczano: emerytowanego kanclerza ks. Józefa Wiejowskiego, kanclerza ks. Teofila Chciuka, profesorów teologii ks. Wojciecha Galanta, ks. Jana Balickiego, ks. Stefana Momidłowskiego, ks. Wojciecha Szymda i ks. Kazimierza Kotulę, katechetę nauczycielskiego seminarium żeńskiego ks. Wojciecha Tomakę oraz katechetów gimnazjalnych ks. Jana Trznadla i ks. Tomasa Wąsika²⁶.

Identyczny skład konsystorza wykazał *elenchus* z 1919 r. Zamieszczono tam również listę asesorów honorowych (*assessores honorarii*). Do grona tego zaliczono dziesięciu kapłanów; jego skład pozostawał w pewnym stopniu zmieniony względem 1916 r. Duchownymi tymi byli wspomniani już: ks. Józef Zajchowski, ks. Kazimierz Wais, ks. Marcin Biały, ks. Aleksander Kwieciński i ks. Edmund Madejski. Jako nowych członków powołano: ks. Wawrzyńca Puchalskiego z Wyźnian w archidiecezji lwowskiej, kanonika krakowskiej kapituły katedralnej ks. Stanisława Spisa, emerytowanego profesora teologii ks. Bronisława Karakulskiego, proboszcza w Grodzisku ks. Feliksa Świerczyńskiego i proboszcza w Brzostku ks. Stefana Szymkiewicza²⁷.

W 1921 r., w miejsce ks. Jana Trznadla i ks. Wojciecha Galanta, radcami zostali księża Bronisław Karakulski i Eugeniusz Żukowski²⁸. Po dwóch latach, w miejsce tego ostatniego, obowiązki referenta podjął ks. Kazimierz Kotula²⁹. W 1924 r. konsystorz opuścił ks. Bronisław Karakulski, zaś w skład tego zespołu weszli księża Jan Grochowski i Jan Kwolek³⁰. Po roku obsadę konsystorza zasilili ks. Jan Łabuda i ks.

²⁴ *Kurya Dyecezalna zreorganizowana przez Najprzew. Arcypasterza według wymogów Nowego Kodeksu*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” (dalej: KDP), 1918, z. 9, s. 169-171.

²⁵ G. Rechberger, *Enchiridion iuris ecclesiastici Austriaci*, ed. 3, t. 1. Lincii 1824, s. 114.

²⁶ *Kurya Dyecezalna...*, s. 169.

²⁷ *Elenchus Cleri Dioeceseos rit. lat. Premisliensis iuxta statum de mense Aprilis a. D. 1919* (dalej: EDPPrz), Premisliae 1919, s. 6-7.

²⁸ EDPPrz, 1921, s. 7.

²⁹ EDPPrz, 1923, s. 9.

³⁰ EDPPrz, 1924, s. 7.

Eugeniusz Żukowski, ubył natomiast ks. Józef Wiejowski³¹. W 1926 r. ks. Kazimierz Kotula opuścił grono referentów, zasilając szeregi radców honorowych, natomiast w kolejnym roku przybyli księża: Jan Lasek, Władysław Matyka i Stanisław Biernat³². W 1929 r. skład grona radców poszerzył się o księży Michała Tokarskiego i Wojciecha Szafrąńskiego³³. Po dwóch latach opuścili je ks. Wojciech Szmyd i ks. Wojciech Szafrąński, przybył natomiast ks. Michał Górnicki³⁴. Po śmierci zmarłego w 1931 r. bpa Karola Jozefa Fischera obowiązki wikariusza generalnego podjął biskup pomocniczy Franciszek Barda³⁵. W 1933 r. nowym referentem został ks. Józef Stachyrak³⁶. Rok później obowiązki wikariusza generalnego zlecono nowemu biskupowi pomocniczemu Wojciechowi Tomace³⁷. Do 1937 r. szeregi referentów opuścił ks. Michał Górnicki³⁸.

Jak zaznaczono, na przestrzeni omawianego okresu, zmiany oczywiście następowały również w gronie asesorów honorowych. Według schematyzmu z 1938 r., do radców-referentów kurii należeli w pierwszej mierze kanonicy gremialni kapituły katedralnej, a mianowicie: ks. Tomasz Wąsik, ks. Edward Sandałowski, ks. Jan Kwolek, ks. Jan Grochowski i ks. Zygmunt Męski oraz dziekan infulat Stefan Momidłowski. Oprócz nich obowiązki te sprawowali: ks. Jan Balicki, ks. Eugeniusz Żukowski, ks. Jan Lasek, ks. Władysław Matyka, ks. Stanisław Biernat, ks. Michał Tokarski, ks. Józef Stachyrak i ks. Roman Głodowski. Kuria przemyska posiadała w tym czasie również trzech radców honorowych. Należeli do nich: ks. Józef Zajchowski, ks. Stefan Szymkiewicz oraz ks. Kazimierz Kotula³⁹.

Ważne miejsce w strukturze kurii zajmowała kancelaria (*Cancellaria Consistorii*, później *Cancellaria Curiae*). Pracami kancelarii kierował kanclerz. Jego głównym zadaniem było dbanie o akta w archiwum kurialnym, ich porządkowanie oraz inwentaryzowanie. Jako urzędnik kurii miał on posiadać święcenia kapłańskie oraz odpowiednie przymioty osobiste: zdrowy rozsądek, wiedzę teologiczną oraz biegłość w prawie kanonicznym. W razie potrzeby, kanclerza mógł wspierać wicekanclerz. Na mocy swego urzędu kanclerz był jednocześnie notariuszem⁴⁰.

Po ukonstytuowaniu się kurii, zadania kanclerza powierzono ks. Teofilowi Chciukowi. Podkanclerzym i pierwszym notariuszem został ks. Jan Kwolek⁴¹. W 1921 r. określono go dodatkowo jako archiwariusza⁴². W późniejszym czasie rozróżniono stanowisko wicekanclerza i notariusza. Obsada tych stanowisk pozostawała niezmienną przez kolejne lata. Dopiero w 1934 r. stanowisko kanclerza

³¹ EDPrz, 1925, s. 19.

³² EDPrz, 1926, s. 19; EDPrz, 1927, s. 18.

³³ EDPrz, 1929, s. 19.

³⁴ EDPrz, 1931, s. 19.

³⁵ EDPrz, 1932, s. 19.

³⁶ EDPrz, 1933, s. 19.

³⁷ EDPrz, 1934, s. 19.

³⁸ EDPrz, 1937, s. 18.

³⁹ *Schematyzm Diecezji Przemyskiej ob. łac. na rok 1938* (dalej: EDPrz), Przemysł 1938, s. 17-18.

⁴⁰ CIC, can. 372 § 1-3; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 427.

⁴¹ *Kurya Dyecezalna...*, s. 169; EDPrz, 1919, s. 8.

⁴² EDPrz, 1921, s. 7.

przypadło ks. Janowi Kwolkowi, a wicekanclerza ks. Antoniemu Porębskiemu⁴³. Rok później kanclerzem został ks. Ewaryst Dębicki⁴⁴. Jego następcą był ks. Roman Głodowski, który spełniał obowiązki kanclerza do końca okresu międzywojennego. Pozostawał on na tym stanowisku od 15 listopada 1936 r. Jego pomocnikiem był wicekanclerz ks. Antoni Porębski⁴⁵.

Notariusze nadawali charakter urzędowy wydawanym aktom i dokumentom. Obowiązkiem tych duchownych było wpisywanie akt wymagających, według prawa, świadka urzędowego. Sporządzali również odpisy akt, uwierzytelniając je swym podpisem. Prawo kościelne dopuszczało możliwość, by – w przypadku braku duchownych – powoływać na ten urząd osobę świecką, z wyłączeniem kryminalnych spraw duchowieństwa. Notariusz pełnił ważnie swoją misję jedynie na terytorium biskupa, który go ustanowił i tylko w zleconej mu sprawie⁴⁶.

Na samym początku omawianego okresu drugim notariuszem i sekretarzem był ks. Stanisław Biernat⁴⁷. W 1921 r. stanowisko to zajmował ks. Marcin Wziątek, a dwa lata później ks. Mikołaj Druźbacki⁴⁸. W 1924 r. ten ostatni wymieniany był jako notariusz, obowiązki sekretarza sprawował natomiast wikariusz katedralny ks. Jan Mochylski⁴⁹. Rok później ks. Jan Mochylski awansował na notariusza, sekretarzem zaś został ks. Antoni Porębski⁵⁰. Funkcję sekretarza kancelarii utworzono zapewne ze względów organizacyjnych, ponieważ kodeks prawa kanonicznego nic nie mówił na ten temat. W 1927 r. funkcja sekretarza zanikła, pojawiły się natomiast dwa stanowiska notariuszy; byli nimi w dalszym ciągu ks. Jan Mochylski i ks. Antoni Porębski⁵¹. Dopiero w 1934 r., w miejsce tego ostatniego, przyszedł ks. Mieczysław Janas, nowy kapelan biskupa⁵². Po roku ks. Jana Mochylskiego zastąpił ks. Władysław Lewiński⁵³. W latach 1937-1938 na obu tych urządach odnotowano wakaty⁵⁴.

Pracownikami kancelarii kurialnej byli też świeccy. O osobach tych milczał wykaz z 1918 r. Jednak już rok później wyliczano wspomnianych wyżej – kancelistę Adolfa Dworzaczka i woźnego Filiberta Różyckiego⁵⁵. Podobnie było w następnych latach. Od 1924 r. nie odnotowywano tożsamości tych osób. Wiadomo tylko, że pracowało tam trzech kancelistów i jeden woźny⁵⁶. W 1935 r. wymieniano tylko jednego kancelistę – Władysława Sokołowicza oraz dwóch woźnych – Filiberta

⁴³ EDPrz, 1934, s. 19.

⁴⁴ EDPrz, 1935, s. 11.

⁴⁵ EDPrz, 1937, s. 18; EDPrz, 1938, s. 18.

⁴⁶ CIC, can. 373-374; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 427.

⁴⁷ *Kurya Dyecezalna...*, s. 169; EDPrz, 1919, s. 8.

⁴⁸ EDPrz, 1921, s. 7; EDPrz, 1923, s. 10.

⁴⁹ EDPrz, 1924, s. 8.

⁵⁰ EDPrz, 1925, s. 19.

⁵¹ EDPrz, 1927, s. 18.

⁵² EDPrz, 1934, s. 19.

⁵³ EDPrz, 1935, s. 11.

⁵⁴ EDPrz, 1937, s. 18; EDPrz, 1938, s. 18

⁵⁵ EDPrz, 1919, s. 8.

⁵⁶ EDPrz, 1924, s. 8.

Różyckiego i Antoniego Wołoszyna⁵⁷. W latach 1937-1938 w kancelarii zatrudnieni byli trzej świeccy mężczyźni: dwaj kanceliści i jeden woźny⁵⁸. Byli to: Jan Matusiak, Stanisław Śmigiełski i Władysław Sokołowicz. Pracowali oni do października 1939 r.⁵⁹.

Zgodnie z przepisami prawa kanonicznego, w strukturach kurii funkcjonowali egzaminatorzy prosynodalni (*examinatores prosynodales*) i proboszczowie konsultorzy (*parochi consultores*). W związku z tym, że ostatni synod łacińskiej diecezji przemyskiej odbył się w Chyrowie w 1914 r.⁶⁰, egzaminatorzy nosili nazwę prosynodalnych⁶¹. Kanony stanowiły, że egzaminatorów i konsultorów powinno być przynajmniej czterech, nie więcej jednak niż dwunastu. Kandydatom na te funkcje stawiano określone wymagania. Mieli oni „być dobrego imienia”, być wykształceni i biegli w prawie kanonicznym, a także roztropni. Zastrzegano, aby egzaminatorem prosynodalnym i proboszczem konsultorem nie był wikariusz generalny, oficjał i kanclerz. Egzaminator mógł być równocześnie konsultorem, jednak nie w tej samej sprawie⁶².

Do obowiązków egzaminatorów prosynodalnych należało egzaminowanie kandydatów na proboszczów oraz udział w procesach administracyjnych. Biskup mógł im również zlecić egzaminowanie kandydatów do święceń, kapłanów starających się o udzielenie władzy do spowiadania lub przepowiadania słowa Bożego, jak również kapłanów zobowiązanych do egzaminów wikariuszowskich⁶³.

W początkowych latach rozważanego okresu, grono egzaminatorów posiadało maksymalną liczbę członków. Tworzyli go: ks. Teofil Łękawski, ks. Jakub Federkiewicz, ks. Józef Stachyrak, ks. Władysław Sarna, ks. Konstanty Bieda, ks. Wojciech Galant, ks. Jan Łabuda, ks. Jan Balicki, ks. Stefan Momidłowski, ks. Wojciech Szmyd, ks. Jan Trznadel i ks. Wojciech Tomaka⁶⁴. W 1921 r. w miejsce księży: Teofila Łękawskiego, Wojciecha Galanta i Jana Trznadla obowiązki egzaminatorów pełnili księża Eugeniusz Żukowski i Teofil Chciuk⁶⁵. Po dwóch latach grono to uległo kolejnemu zmniejszeniu. Księża Eugeniusza Żukowskiego i Teofila Chciuka zastąpił wówczas ks. Bronisław Karakulski⁶⁶. W 1924 r., zamiast tego ostatniego, wspomnianą funkcję pełnił ks. Eugeniusz Żukowski⁶⁷, a w 1925 r. ks. Józefa Stachyraka zastąpił ks. Teofil Chciuk⁶⁸.

⁵⁷ EDPrz, 1935, s. 11.

⁵⁸ EDPrz, 1937, s. 18; EDPrz, 1938, s. 18.

⁵⁹ AAPrz, Teczka „Okupacja sowiecka 1939-1941”, Pismo Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemysłu do Ubezpieczalni Społecznej z 27 XII 1939 r.

⁶⁰ Akta Kongregacji Synodalnej czyli Synodu dyecezalnego dwudziestego pierwszego odbytego w dniach 7, 8 i 9 lipca 1914 r. w Chyrowie pod przewodnictwem Józefa Sebastjana Pelczara Biskupa przemyskiego obrz. łac., Przemysł 1916, s. 53.

⁶¹ CIC, can. 385-386; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

⁶² Tamże; CIC, can. 390.

⁶³ CIC, can. 389; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

⁶⁴ *Kurya Dyecezalna...*, s. 170; EDPrz, 1919, s. 8-9.

⁶⁵ EDPrz, 1921, s. 8.

⁶⁶ EDPrz, 1923, s. 11.

⁶⁷ EDPrz, 1924, s. 8.

⁶⁸ EDPrz, 1925, s. 20.

W 1927 r. z obowiązków egzaminatorów zwolnieni zostali księża Jakub Ferderykiewicz i Jan Łabuda, zaś podjął je ks. Tomasz Wąsik⁶⁹. Po roku gremium owo powiększyli księża: Jan Kwolek, Jan Lasek i Edward Sandałowski⁷⁰. W 1930 r. w zespole tym nie pojawił się już ks. Władysław Sarna⁷¹. Rok później ubył ks. Wojciech Szmyd, dokooptowano zaś księży Jana Grochowskiego i Michała Tokarskiego. Posiadali oni nominacje do końca 1940 r.⁷² W 1934 r. grono egzaminatorów opuścił ks. Wojciech Tomaka konsekrowany na biskupa, a rok później ks. Teofil Chciuk⁷³. Przed wybuchem II wojny światowej funkcje egzaminatorów sprawowało jedenastu kapłanów: bp Wojciech Tomaka, ks. Stefan Momidłowski, ks. Tomasz Wąsik, ks. Edward Sandałowski, ks. Jan Kwolek, ks. Jan Balicki, ks. Jan Grochowski, ks. Zygmunt Męski, ks. Jan Lasek, ks. Michał Tokarski i ks. Eugeniusz Żukowski⁷⁴.

Zadaniem proboszczów konsultorów było branie udziału w procesach administracyjnych, w przypadkach wnoszenia rekursu przeciw dekretowi amocji przez proboszczów nieusuwalnych oraz w sytuacjach, gdy proboszcz usuwalny nie zgadzał się na przeniesienie⁷⁵.

Pierwszymi proboszczami konsultorami byli: ks. Feliks Rudnicki z Wielowsi, ks. Paweł Sapecki z Raclawic, ks. Feliks Świerczyński z Grodziska, ks. Marcin Augustyn z Milczyc, ks. Franciszek Matwijkiewicz z Sanoka, ks. Ludwik Kozłowski z Tuligłów i ks. Andrzej Solecki z Biecza. Stanowiska te powierzono im do czasu najbliższego synodu, względnie do roku 1924⁷⁶. W 1921 r., w miejsce czterech pierwszych, obowiązki konsultorów spełniali księża: Michał Tokarski z Rzeszowa, Wojciech Szafrąński z Sambora i Tomasz Włazowski z Radymna⁷⁷. W 1925 r. grono to poszerzono o ks. Michała Górnickiego z Dubiecka i ks. Władysława Tryczyńskiego z Markowej⁷⁸. W roku 1926 z grona konsultorów ubył ks. Andrzej Solecki⁷⁹.

W 1931 r. powołano nowy skład konsultorów. Zespół ich utworzyli: ks. Michał Górnicki, ks. Kazimierz Kotula, ks. Zygmunt Męski, ks. Michał Tokarski, ks. Władysław Tryczyński i ks. Tomasz Włazowski; posiadali nominacje do końca 1940 r.⁸⁰ W 1937 r. w składzie konsultorów nie wymieniano już księży Michała Górnickiego i Władysława Tryczyńskiego. Włączono natomiast do tego grona następujących duchownych: Antoniego Dożyńskiego, Józefa Królickiego, Romana Penca i Stanisława Stępnia⁸¹. Rok później funkcję tę pełniło ośmiu duszpasterzy. Byli to

⁶⁹ EDPrz, 1927, s. 19.

⁷⁰ EDPrz, 1928, s. 19.

⁷¹ EDPrz, 1930, s. 20.

⁷² EDPrz, 1931, s. 20.

⁷³ EDPrz, 1934, s. 20; EDPrz, 1935, s. 12.

⁷⁴ EDPrz, 1938, s. 19.

⁷⁵ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

⁷⁶ *Kurya Diecezalna...*, s. 171; EDPrz, 1919, s. 10.

⁷⁷ EDPrz, 1921, s. 9.

⁷⁸ EDPrz, 1925, s. 20.

⁷⁹ EDPrz, 1926, s. 20.

⁸⁰ EDPrz, 1931, s. 20.

⁸¹ EDPrz, 1937, s. 19.

proboszczowie: ks. Antoni Dożyński z Łańcuta, ks. Kazimierz Kotula z Drohobycza, ks. Józef Królicki z Jasienicy Rosielnej, ks. Zygmunt Męski z przemyskiej katedry, ks. Roman Penc z Przeworska, ks. Stanisław Stępień z Majdanu Królewskiego, ks. Michał Tokarski z Rzeszowa i ks. Tomasz Włazowski z Radymna. Zarządzali oni parafiami miejskimi i małomiasteczkowymi⁸².

Zgodnie z encykliką papieża Piusa X *Pascendi* z 8 września 1907 r., w kurii funkcjonowało *consilium a vigilantia*. Zadaniem tej rady było czuwanie nad czystością wiary w diecezji. *Consilium* powołane zostało już jesienią 1907 r. Jak zapisano wówczas w urzędowym organie diecezji, „w naszej diecezji, dzięki Bogu, modernizmu nie ma, ani u duchownych, ani u świeckich; ale mimo to czuwać należy, aby się i do nas nie wcisnął, bo żądza reformowania Kościoła według zmiennych prądów i dążności czasu jest wynikiem ducha rewolucyjnego, który, jakby dzuma zabójcza, zagraża wszędzie społeczeństwu katolickiemu. [...] Chcąc spełnić rozkaz Ojca św., powołujemy do życia radę nadzorczą (*consilium vigilantiae*), mającą pod Naszym zwierzchnictwem śledzić najłżejsze objawy modernizmu, wchodzą zaś do niej PT. XX Łękawski, Federkiewicz, Milczanowski, Galant, Wais, Kochowski”⁸³.

Na samym początku okresu międzywojennego w dzieło to zaangażowani byli: ks. Teofil Łękawski, ks. Jakub Federkiewicz, ks. Władysław Sarna, ks. Wojciech Galant, ks. Jan Łabuda, ks. Jan Balicki, ks. Stefan Momidłowski, ks. Wojciech Szmyd i jezuita ks. Jan Nuckowski⁸⁴. W 1921 r. w składzie rady nie wymieniano już księży: Teofila Łękawskiego, Wojciecha Galanta i Jana Nuckowskiego; ich miejsce zajęli księża: Michał Tokarski, Wojciech Tomaka i Mateusz Czopor⁸⁵. Grono to pozostawało niezienne do 1927 r., kiedy to ubyli z niego księża Jakub Federkiewicz i Jan Łabuda, zaś w 1930 r. ks. Władysław Sarna⁸⁶. Po roku ks. Wojciecha Szmyda zastąpił ks. Jan Grochowski⁸⁷. W 1937 r. z gremium odszedł ks. Mateusz Czopor⁸⁸. Rok później w skład *consilium a vigilantia* wchodził: bp Wojciech Tomaka, ks. Stefan Momidłowski, ks. Jan Balicki, ks. Michał Tokarski i ks. Jan Grochowski. Wszyscy, z wyjątkiem ks. Tokarskiego, ukończyli studia specjalistyczne na Gregorianum uwieńczone doktoratem⁸⁹.

W strukturach kurii funkcjonowali również cenzorzy wydawnictw religijnych (*censores librorum*). Ich zadaniem było dokonanie oceny publikacji pod kątem zgodności z nauką katolicką. W przypadku oceny pozytywnej wydawali oni *nihil obstat* dla danego wydawnictwa. Powołanie cenzorów również było związane bezpośrednio ze wskazaniem encykliki *Pascendi*. Władze diecezjalne zarządziły wówczas:

Ustanawiamy również grono cenzorów, których obowiązkiem będzie badać każdy utwór treści religijnej, w diecezji naszej wychodzący i wydawać swą

⁸² EDPrz, 1938, s. 19.

⁸³ *Encyklika Ojca św. Pascendi Dominici Gregis*, KDP, 1907, z. 11, s. 402-403.

⁸⁴ *Kurya Dyecezalna...*, s. 171; EDPrz, 1919, s. 10.

⁸⁵ EDPrz, 1921, s. 9.

⁸⁶ EDPrz, 1927, s. 19; EDPrz, 1930, s. 20.

⁸⁷ EDPrz, 1931, s. 20.

⁸⁸ EDPrz, 1937, s. 19.

⁸⁹ EDPrz, 1938, s. 20.

opinię, czy temu lub owemu utworowi można dać aprobatę. Do grona tego należą: PT. XX: Galant, Karakulski, Bieda, Rawski, Wais, Szmyd⁹⁰.

W 1918 r. członkami tego ciała ustanowieni zostali: ks. Władysław Sarna, ks. Wojciech Galant, ks. Bronisław Karakulski, ks. Jan Balicki, ks. Jan Łabuda, ks. Konstanty Bieda, ks. Stefan Momidłowski, ks. Wojciech Szmyd, ks. Tomasz Wąsik i jezuita ks. Jakub Krysa⁹¹. W 1921 r., w miejsce ks. Wojciecha Galanta, obowiązki cenzora pełnił ks. Teofil Chciuk⁹². Dwa lata później w gronie tym nie wymieniano już ks. Jakuba Krysa⁹³. W 1927 r. skład grupy cenzorów zmniejszył się o ks. Jana Łabudę, a trzy lata później o ks. Władysława Sarnę⁹⁴. W 1931 r. w miejsce ks. Wojciecha Szmyda powołany został ks. Jan Grochowski⁹⁵. Trzy lata później nowym cenzorem został ks. Adolf Tymczak⁹⁶. Po roku grono to zmniejszyło się o ks. Teofila Chciuka, a w 1937 r. o ks. Bronisława Karakulskiego⁹⁷. Według relacji z 1938 r., w charakterze cenzorów pracowało pięć osób: ks. Stefan Momidłowski, ks. Jan Grochowski, ks. Jan Balicki, ks. Tomasz Wąsik i ks. Adolf Tymczak⁹⁸.

W ramach kurii przemyskiej od samego początku funkcjonowała Rada Administracyjna (*Consilium Dioecesanum Administrationis Bonorum Ecclesiasticorum*, później *Consilium Dioecesanum Administrationis*). Została ona utworzona w odwołaniu do przepisów prawa kanonicznego. Celem tego ciała było właściwe zarządzanie majątkiem kościelnym. Radzie miał przewodniczyć ordynariusz; zalecano też, by członkami było przynajmniej dwóch mężczyzn – duchownych bądź świeckich, z wyjątkiem krewnych i powinowatych ordynariusza. Kanony wskazywały, by członkowie Rady Administracyjnej byli biegli w przepisach prawa kościelnego, a także państwowego. Z reguły mieli oni głos tylko doradczy, lecz ordynariusz miał obowiązek wysłuchać ich zdania przy poważniejszych sprawach administracyjnych⁹⁹.

Prezesem Rady Administracyjnej był biskup ordynariusz. Na początku okresu międzywojennego do gremium tego należeli jako członkowie zwyczajni: ks. Jakub Federkiewicz, ks. Józef Stachyrak, ks. Władysław Sarna, ks. Konstanty Bieda, ks. Józef Wiejowski, ks. Walenty Mazanek, ks. Stanisław Kwieciński i ks. Michał Miksiewicz¹⁰⁰. W 1921 r. zabrakło w tym gremium ks. Józefa Stachyraka i ks. Władysława Sarny, pojawili się natomiast księża: Wojciech Tomaka, Wojciech Szmyd i Michał Sidor¹⁰¹. Kolejne zmiany odnotowano w roku 1925. Z grona Rady ubył wówczas ks. Józef Wiejowski, przybyli z kolei księża Teofil Chciuk, Jan Kwolek

⁹⁰ Encyklika Ojca św. Pascendi Dominici Gregis, s. 403.

⁹¹ *Kurya Dyecezalna...*, s. 171; EDPrz, 1919, s. 10.

⁹² EDPrz, 1921, s. 10.

⁹³ EDPrz, 1923, s. 13.

⁹⁴ EDPrz, 1927, s. 19; EDPrz, 1930, s. 20.

⁹⁵ EDPrz, 1931, s. 20.

⁹⁶ EDPrz, 1934, s. 20.

⁹⁷ EDPrz, 1935, s. 12; EDPrz, 1937, s. 20.

⁹⁸ EDPrz, 1938, s. 20.

⁹⁹ CIC, can. 1520; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, wyd. 2, Kraków 1933, s. 336.

¹⁰⁰ *Kurya Dyecezalna...*, s. 170; EDPrz, 1919, s. 9.

¹⁰¹ EDPrz, 1921, s. 9.

i Zygmunt Męski¹⁰². Po roku szeregi tego gremium opuścił ks. Michał Sidor¹⁰³. W 1927 r. Rada została okrojona o księży: Jakuba Federkiewicza, Walentego Mazanka, Stanisława Kwiecińskiego, Michała Miksiewicza i Zygmunta Męskiego, przybył z kolei ks. Tomasz Wąsik¹⁰⁴. Kolejne zmiany nastąpiły w 1935 r. W miejsce ks. Teofila Chciuka zjawili się wówczas księża Józef Stachyrak i Michał Górnicki¹⁰⁵. Dwa lata później ten ostatni oraz ks. Jan Kwolek zostali zastąpieni przez ks. Edwarda Sandałowskiego¹⁰⁶. Po roku w składzie Rady z powrotem pojawił się ks. Jan Kwolek, który zastąpił ks. Konstantego Biedę¹⁰⁷.

Inną instytucją kurialną była Rada Seminarium (*Coetus Deputatorum pro Seminario Dioecetano*). Podstawą do jej powołania były zapisy prawa kanonicznego. Stanowiło ono, że dla seminarium duchownego powinny zostać utworzone dwie komisje: dla spraw wychowania oraz do zarządzania majątkiem. Każdą z nich miało tworzyć dwóch kapłanów, mianowanych przez biskupa po zasięgnięciu przez niego opinii kapituły. Członkowie komisji wybierani byli na sześcioletnią kadencję. Nie mogli być nimi: wikariusz generalny, domownicy biskupa, rektor seminarium, ekonom i spowiednicy zwyczajni¹⁰⁸.

Respektując prawo kościelne, w diecezji przemyskiej Rada składała się z dwóch działów: dla wychowania (*pro disciplina servanda*) oraz do spraw gospodarczych (*pro administratione temporalium*). W 1919 r. dział formacyjny tworzyli ks. Feliks Rudnicki i ks. Marcin Augustyn, zaś dział gospodarczy – ks. Józef Wiejowski i ks. Teofil Chciuk¹⁰⁹. Od 1921 r. Rada włączona została w skład struktury diecezjalnego seminarium duchownego. Za sprawy wychowawcze odpowiedzialni byli wówczas: ks. Jan Balicki i ks. Jan Szypuła, a za sprawy ekonomiczne ks. Teofil Chciuk i ks. Wojciech Tomaka¹¹⁰.

Od początku wśród zespołów kurii wymieniani byli dyrektorzy zbiorów (*custodes collecionum*). Wskazywano przy tym sześć takich instytucji. Muzeum Diecezjalnym kierował ks. Stefan Momidłowski. Archiwum Diecezjalne pozostawało pod kuratelą ks. Jana Kwolka. Archiwum i Bibliotekę Kapitułną opiekował się ks. Jakub Federkiewicz, a Archiwum i Bibliotekę Seminarium ks. Teofil Łękawski. Bibliotekę Diecezjalną i Bibliotekę Profesorów Świętej Teologii zarządzał z kolei ks. Eugeniusz Żukowski¹¹¹. Zmiany w tym zakresie odnotowano dopiero w 1924 r. Wówczas to stanowisko dyrektora Biblioteki Seminarium zajął ks. Stefan Momidłowski¹¹². Po roku zastąpił go ks. Władysław Matyka¹¹³. W 1927 r. ks. Jakuba Fe-

¹⁰² EDPrz, 1925, s. 20.

¹⁰³ EDPrz, 1926, s. 20.

¹⁰⁴ EDPrz, 1927, s. 19.

¹⁰⁵ EDPrz, 1935, s. 12.

¹⁰⁶ EDPrz, 1937, s. 19.

¹⁰⁷ EDPrz, 1938, s. 19.

¹⁰⁸ CIC, can. 1359; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 284.

¹⁰⁹ EDPrz, 1919, s. 9.

¹¹⁰ EDPrz, 1921, s. 12.

¹¹¹ EDPrz, 1919, s. 11.

¹¹² EDPrz, 1924, s. 9.

¹¹³ EDPrz, 1925, s. 21.

derkiewicza zastąpił ks. Wojciech Tomaka¹¹⁴. Po sześciu latach nowym dyrektorem Biblioteki Profesorów Świętej Teologii mianowano ks. Piotra Federkiewicza¹¹⁵. W 1935 r. Bibliotekę Kapitulną wzięł pod swoją kuratelę ks. Tomasz Wąsik¹¹⁶.

Z biegiem czasu w kurii przemyskiej wykształciły się kolejne zespoły i komisje. Już w 1921 r. wymieniani byli sekretarze generalni akcji społecznej (*secretarii generales pro actione sociali*). Funkcję tę zlecono: ks. Józefowi Matuszowi, ks. Alojzemu Sierzędze i ks. Władysławowi Opalińskiemu¹¹⁷. Po dwóch latach w miejsce ks. Alojzego Sierzęgi obowiązki te pełnił katecheta przemyski ks. Stanisław Wanat¹¹⁸. W 1924 r. zastąpił go ekspozyt z przemyskiego Błonia ks. Teofil Górnicki¹¹⁹. Rok później wymieniany był jedynie sekretarz generalny Związku Stowarzyszeń Młodzieży¹²⁰, którym był ks. Józef Matusz¹²¹. W 1929 r. rozdzielono urzędy generalnego sekretarza Związku Stowarzyszeń Młodzieży Męskiej i Żeńskiej. Odtąd chłopcami zajmował się ks. Józef Matusz, zaś dziewczętami ks. Marcin Tomaka¹²².

W 1931 r. powołano Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej. Jego dyrektorem został ks. Wojciech Tomaka, a wicedyrektorem ks. Władysław Opaliński, jednocześnie dyrektor Stowarzyszenia Sług Katolickich¹²³. Trzy lata później struktura tego Instytutu została znacznie rozbudowana. Stanowisko prezesa powierzono Sewerynowi Dolańskiemu, a asystenta kościelnego bpowi Wojciechowi Tomace. Na stanowisku sekretarza kancelarii odnotowano wakat, zaś wicedyrektorem był ks. Władysław Opaliński. W ramy Instytutu włączono też generalnych sekretarzy: Stowarzyszenia Młodzieży Żeńskiej (ks. Józefa Matusza), Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej (ks. Marcina Tomakę) i Stowarzyszenia Sług Katolickich (ks. Władysława Opalińskiego)¹²⁴.

W 1935 r. struktura Instytutu rozrosła jeszcze bardziej. Prezesem był dalej Seweryn Dolański, a asystentem bp Wojciech Tomaka, ale sekretarzem mianowano ks. Władysława Opalińskiego. Pojawiła się też właściwa struktura Akcji Katolickiej. Prezesem Katolickiego Stowarzyszenia Mężów był Kazimierz Wołkowicki, asystentem ks. Edward Sandałowski, a sekretarzem ks. Józef Matusz. Katolickim Stowarzyszeniem Kobiet kierowała Maria Mycielska, mająca do pomocy asystenta ks. Józefa Gorczycę i sekretarkę Marię Schaller. Prezesem i zarazem asystentem Katolickiego Stowarzyszenia Młodzieży Męskiej był ks. Edward Sandałowski, a sekretarzem ks. Józef Matusz. Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej prowadziła Anna Fischer, mająca do pomocy asystenta Józefa Gorczycę i sekretarkę Marię Schaller¹²⁵.

¹¹⁴ EDPrz, 1927, s. 20.

¹¹⁵ EDPrz, 1933, s. 22.

¹¹⁶ EDPrz, 1935, s. 14.

¹¹⁷ EDPrz, 1921, s. 10.

¹¹⁸ EDPrz, 1923, s. 13-14.

¹¹⁹ EDPrz, 1924, s. 9.

¹²⁰ *Sprawa Sekretarjatu Generalnego diecezjalnego Związku Stowarzyszeń Młodzieży*, KDP, 1925, z. 5, s., 71.

¹²¹ EDPrz, 1925, s. 21.

¹²² EDPrz, 1929, s. 21.

¹²³ EDPrz, 1931, s. 21.

¹²⁴ EDPrz, 1934, s. 22.

¹²⁵ EDPrz, 1935, s. 14.

Ponadto pod koniec lat dwudziestych minionego wieku pojawiły się kolejne urzędy połączone z opieką nad organizacjami i dziełami pobożnymi. Było to związane z ogólnym rozwojem tej formy działalności dewocyjnej i społeczno-duszpasterskiej laikatu oraz duchownych. W 1928 r. utworzono stanowisko diecezjalnego dyrektora Bractwa Kapłańskiego Adoracji Przenajświętszego Sakramentu, które powierzono ks. Janowi Grochowskiemu. W tym samym czasie powstał urząd diecezjalnego dyrektora Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary. Powołano na niego ks. Władysława Sarnę¹²⁶. W 1930 r. to stanowisko otrzymał ks. Stefan Momidłowski. W tym też czasie pojawiło się stanowisko diecezjalnego dyrektora Papieskiego Dzieła Świętego Piotra Apostoła; desygnację na nie otrzymał ks. Władysław Matyka¹²⁷. Po roku utworzono stanowisko dyrektora Dzieła Dzieciństwa Jezus. Mianowano na nie ks. Andrzeja Gorczycę¹²⁸. W 1934 r. odnotowano kolejne stanowiska: dyrektora Bractwa Różańcowego NMP, którym został ks. Józef Stachyrak i dyrektora Krucjaty Eucharystycznej, którym mianowano ks. Stanisława Wana-ta¹²⁹. Rok później wymieniono: diecezjalnego dyrektora Związku Misyjnego Kapłanów (ks. Jana Balickiego)¹³⁰, a także diecezjalnych moderatorów Sodalicji Mariańskiej uczniów szkół średnich (ks. Stanisława Matykę) i uczennic szkół średnich (ks. Antoniego Kwołka)¹³¹. W latach 1937-1938 jako diecezjalnego kapelana harcerstwa wskazano ks. Stanisława Bełcha¹³².

W 1924 r. pojawiła się komisja badająca kwalifikacje katechetów w szkołach średnich (*Commissio pro qualificandis candidatis ad munus catech. scholarum mediarum*). Jej prezesem został ks. Stefan Momidłowski, a notariuszem ks. Teofil Górnicki. W poczet egzaminatorów zaliczeni zostali księża: Jan Balicki, Jan Łabuda, Wojciech Szmyd, Wojciech Tomaka i Kazimierz Kotula¹³³. Rok później nowym notariuszem został ks. Władysław Matyka, a kolejnym egzaminatorem ks. Eugeniusz Żukowski¹³⁴. W 1926 r. w miejsce ks. Kazimierza Kotuli dokooptowano ks. Jana Laska, a w kolejnym roku w miejsce ks. Jana Łabudy – ks. Jana Grochowskiego¹³⁵. W 1931 r. funkcję prezesa objął ks. Wojciech Tomaka, grono egzaminatorów zmniejszyło się też o ks. Wojciecha Szmyda. Przybyli natomiast: ks. Józef Stachyrak i dotychczasowy prezes ks. Stefan Momidłowski¹³⁶. W 1937 r. ks. Jana Balickiego zastąpił ks. Tomasz Wąsik¹³⁷.

¹²⁶ EDPrz, s. 20.

¹²⁷ EDPrz, 1930, s. 21.

¹²⁸ EDPrz, 1931, s. 22.

¹²⁹ EDPrz, 1934, s. 22.

¹³⁰ Ks. Jan Balicki przewodniczył Związkowi od chwili jego utworzenia w roku 1920. Por. *Przypomnienie obowiązku wspierania Misyj i założenie w diecezji „Misyjnego Związku Kapłanów”*, KDP, 1920, z. 11-12, s. 143.

¹³¹ EDPrz, 1935, s. 14.

¹³² EDPrz, 1937, s. 21; EDPrz, 1938, s. 21.

¹³³ EDPrz, 1924, s. 9.

¹³⁴ EDPrz, 1925, s. 21.

¹³⁵ EDPrz, 1926, s. 21; EDPrz, 1927, s. 20.

¹³⁶ EDPrz, 1931, s. 21.

¹³⁷ EDPrz, 1937, s. 20.

Od 1925 r. w kurii przemyskiej działała również Komisja Artystyczna (*Commissio Artistica*, od 1931 r. – *Commissio Artistica pro reparandis, aedificandis et ornandis Ecclessis*, od 1938 r. – Komisja Artystyczna i Budowlana). W chwili utworzenia tejże komisji w jej skład weszło kilku kapłanów: bp Karol Józef Fischer, ks. Stefan Momidłowski, ks. Jan Łabuda i ks. Jan Kwolek, a także dwie osoby świeckie, architekci: Stanisław Majerski i Kazimierz Osiński¹³⁸. Po roku dołączyli do nich księża: Konstanty Bieda i Władysław Lutecki, zaś Stanisława Majerskiego zastąpił architekt inż. Stanisław Pollak z Przemyśla¹³⁹. W 1931 r. grono to zmniejszyło się o zmarłego bpa Karola Józefa Fischera¹⁴⁰.

Podobny charakter posiadała Komisja do Spraw Zabytków (*Commissio Conservationis*, od 1931 r. – *Commissio mixta pro Conservatione antiquitatum*). Zajmowała się ona troską o zabytki, dzieła sztuki, dokumenty archiwalne i rękopisy, które posiadały wartość historyczną bądź artystyczną, a znajdowały się w kościołach i budynkach kościelnych. Skład Komisji był mieszany, świecko-duchowny. Jej członków mianował biskup w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Świecenia Publicznego. Zapis o istnieniu, względnie tworzeniu takich komisji znalazł się w art. XIV konkordatu z 1925 r. między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską¹⁴¹. Powstała w 1927 r., Komisja obradowała w czteroosobowym gronie. Tworzyli ją księża: Stefan Momidłowski, Jan Kwolek i Władysław Lutecki, a ponadto konserwator wojewódzki Józef Piotrowski¹⁴². Pięć lat później tego ostatniego zastąpił nowy konserwator dr Zbigniew Hornung¹⁴³.

Również w 1925 r. powstała Diecezjalna Rada ds. Opieki nad Sierotami i Ubogimi (*Consilium dioec. pro exercenda cura orphanorum et pauperum*). Powołano do niej dwóch kanoników gremialnych, księży Władysława Sarneę i Teofila Chciuka oraz salezjanina ks. Wiktora Zdrzałka¹⁴⁴. Trzy lata później tego ostatniego zastąpił inny salezjanin, ks. Jan Świerc¹⁴⁵. W 1930 r., w miejsce ks. Władysława Sarneę, powołany został ks. Konstanty Bieda¹⁴⁶. Po pięciu latach z gremium tego odszedł ks. Jan Świerc¹⁴⁷. W 1938 r. rozbudowano je do czterech osób: ks. Zygmunta Męskiego, ks. Józefa Stachyraka, ks. Antoniego Środkę i ks. Franciszka Twardzickiego¹⁴⁸.

W 1931 r. pojawiło się stanowisko dyrektora chóru katedralnego. Powierzono ja ks. Wojciechowi Lewkowiczowi, magistrowi muzyki i śpiewu liturgicznego¹⁴⁹. Zauważyć warto, że w 1936 r. kapłanowi temu zlecono opiekę duszpasterską nad

¹³⁸ EDPrz, 1925, s. 21.

¹³⁹ EDPrz, 1926, s. 21.

¹⁴⁰ EDPrz, 1932, s. 22.

¹⁴¹ *Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską a Rzplitą Polską*, KDP, 1925, z. 5, s. 57-58; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 336.

¹⁴² EDPrz, 1927, s. 20.

¹⁴³ EDPrz, 1931, s. 22.

¹⁴⁴ EDPrz, 1925, s. 22.

¹⁴⁵ EDPrz, 1928, s. 21.

¹⁴⁶ EDPrz, 1930, s. 22.

¹⁴⁷ EDPrz, 1935, s. 13.

¹⁴⁸ EDPrz, 1938, s. 20.

¹⁴⁹ EDPrz, 1931, s. 21.

nowo powstałym Stowarzyszeniem Chórów Kościelnych Diecezji Przemyskiej¹⁵⁰. Również w 1931 r. utworzono dwie komisje związane z pracą organistów. Pierwszą była Komisja dla spraw organistów (*Commissio in causis organoedorum*). Jej prezesem został ks. Konstanty Bieda, wiceprezesem ks. Edward Sandałowski, a członkami ks. Jan Świerc i ks. Wojciech Lewkowicz, a także organiści świeccy: nieznanym z imienia Chochorowski z Pysznic, Władysław Pyska z Przemyśla i Wojciech Rojek z Gorzyc. Drugą była komisja egzaminacyjna dla organistów. Utworzyli ją: ks. Konstanty Bieda, ks. Wojciech Lewkowicz, salezjanin ks. Marian Mączyński i organista Pyska¹⁵¹. W roku 1933 z pierwszej Komisji odszedł organista Chochorowski, a w drugiej ks. Mariana Mączyńskiego zastąpił inny salezjanin, ks. Karol Lewandowski¹⁵². Po dwóch latach w obu tych komisjach organista przemyski Władysław Sokołowicz zastąpił Władysława Pyskę, a ks. Karola Lewandowskiego salezjanin ks. Antoni Środka¹⁵³. W 1937 r. do pierwszej z nich, w miejsce Wojciecha Rojka, powołano organistów Adama Cichobłazińskiego z Krasieczyna i Józefa Kwaśnego z Mościsk¹⁵⁴. Rok później w komisji egzaminacyjnej pojawiło się stanowisko prezesa, którym był ks. Edward Sandałowski, zaś ks. Konstantego Biedę zastąpiono ks. Zygmuntem Męskim¹⁵⁵.

Do najmłodszych instytucji kurialnych należał Diecezjalny Urząd Katechetyczny. Został on ustanowiony w drugiej połowie lat trzydziestych minionego wieku. Było to następstwo dekretu Kongregacji Soboru z 12 stycznia 1935 r. W jego skład wchodziły cztery osoby: ordynariusz bp Franciszek Barda, bp Wojciech Tomaka, ks. Józef Stachyrak i ks. Franciszek Misiąg¹⁵⁶.

Przy kurii przemyskiej wymieniano też stanowisko kapelana biskupiego (*capellanus domesticus excellentissimi loci ordinarii*). Kapelanem bpa Józefa Sebastiana Pelczara był ks. Jan Grochowski¹⁵⁷. W 1921 r. wyróżniono już zespół *Mensa Episcopalis*. W jego obsadzie – oprócz kapelana – wymieniany był również administrator Józef Wiejowski (*administrator bonorum temporalium*)¹⁵⁸. Dwa lata później jako kapelana odnotowano ks. Teofila Górnickiego¹⁵⁹. Od roku 1925 w *Mensa episcopalis* zaangażowany był tylko kapelan – ks. Antoni Porębski¹⁶⁰. Tak było przez następne lata, aż do 1934 r., kiedy to kapelan biskupi przestał być osobno wymieniany.

¹⁵⁰ Stowarzyszenie Chórów Kościelnych Diecezji Przemyskiej, KDP, 1936, z. 7-9, s. 234-235.

¹⁵¹ EDPrz, 1931, s. 22.

¹⁵² EDPrz, 1933, s. 22.

¹⁵³ EDPrz, 1935, s. 13.

¹⁵⁴ EDPrz, 1937, s. 20.

¹⁵⁵ EDPrz, 1938, s. 20.

¹⁵⁶ EDPrz, 1937, s. 19; EDPrz, 1938, s. 19.

¹⁵⁷ EDPrz, 1919, s. 11.

¹⁵⁸ EDPrz, 1921, s. 10.

¹⁵⁹ EDPrz, 1923, s. 14.

¹⁶⁰ EDPrz, 1925, s. 19.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne**Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu**

Teczka „Archiwum. Zabranie i starania o zwrot”, b. sygn.

Relacja ks. J. Kwolka o zniszczeniach sowieckich

Teczka „Okupacja sowiecka 1939-1941”, b. sygn.

Pismo Kurii Biskupiej ob. łac. w Przemyślu do Ubezpieczalni Społecznej z 27 XII 1939 r.

Wykaz zarekwirowanych przedmiotów z Kurii Biskupiej, b. daty

Zbiory biblioteczne**Biblioteka Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu**

Wróbel A., *Ks. Wojciech Tomaka (1875-1934). Biografia*, Lublin 1985, mps.

Zbiory prywatne**Zbiory ks. Sławomira Zycha**

Grzebiń M., *Ksiądz biskup Wojciech Tomaka – sufragan przemyski (1875-1934-1967)*, Lublin 1985, mps.

Tarnawski J., *Diecezja przemyska obrządku łacińskiego w latach 1925-1939*, Rzeszów 2004.

Źródła drukowane

Acta Kongregacji Synodalnej czyli Synodu dyecezalnego dwudziestego pierwszego odbytego w dniach 7, 8 i 9 lipca 1914 r. w Chyrowie pod przewodnictwem Józefa Sebastiana Pelczara Biskupa przemyskiego obrz. łac., Przemyśl 1916.

Codex iuris canonici Pii X pontificis maximi iussu digestus Benedicti papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Elenchus Cleri Dioeceseos rit. lat. Premisliensis iuxta statum de mense Aprilis a. D. 1919, Premisliae 1919.

Elenchus Cleri Dioeceseos rit. lat. Premisliensis pro anno Domini (1921, 1923, 1924) Premisliae 1920, 1922, 1923.

Encyklika Ojca św. Pascendi Dominici Gregis, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1907, z. 11, s. 402-403.

Konkordat zawarty między Stolicą Apostolską a Rzplitą Polską, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1925, z. 5, s. 53-64.

Kurya Dyecezalna zreorganizowana przez Najprzew. Arcypasterza według wymogów Nowego Kodeksu, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1918, z. 9, s. 169-171.

Przypomnienie obowiązku wspierania Misyj i założenie w diecezji „Misyjnego Związku Kapłanów”, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1920, z. 11-12, s. 138-143.

Schematismus universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis pro anno Domini (1917, 1925-1935, 1937), Premisliae 1916, 1924-1934, 1936.

Schematyzm Diecezji Przemyskiej ob. łac. na rok 1938, Przemyśl 1938.

Sprawa Sekretarjatu Generalnego diecezjalnego Związku Stowarzyszeń Młodzieży, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1925, z. 5, s., 71.

Stowarzyszenie Chórów Kościelnych Diecezji Przemyskiej, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1936, z. 7-9, s. 235-236.

Opracowania

Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, wyd. 2, Kraków 1932, t. 2, wyd. 2, Kraków 1933.

- Krzywiński Stanisław, *Działalność duszpasterska św. Józefa Sebastiana Pelczara biskupa przemyskiego w latach 1899-1924*, Przemysł 2003.
- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.
- Kwolek Jan, *Archiwa diecezji przemyskiej ob. łac.*, Przemysł 1927.
- Rechberger Georg, *Enchiridion iuris ecclesiastici Austriaci*, ed. 3, t. 1. Lincii 1824.
- Sitarz Mirosław, *Kuria biskupia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 251-252.
- Szal Adam, *Duchowieństwo diecezji przemyskiej o. ł. w latach 1918-1939*, „Premislia Christiana”, t. 3, Przemysł 1989/1990, s. 15-266.
- Śliwa Tadeusz, *Tomaka Wojciech (1875-1967)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 315-318.
- Wilemska Elżbieta, *Konsystorz*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, red. B. Migut, Lublin 2002, kol. 743-744.

METROPOLIA WARSZAWSKA

Piotr Staniewicz

ORGANIZACJA KURII ARCHIDIECEZJALNEJ W WARSZAWIE W OKRESIE II RZECZYPOSPOLITEJ

Kuria diecezjalna była stałym organem administracyjnym, wspomagającym biskupa w wypełnianiu jego obowiązków w okresie międzywojennym. W ogólnym zarysie jej strukturę określał Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. Wpływ na organizację i działalność kurii diecezjalnych miały tradycje konsystorzy generalnych. W archidiecezji warszawskiej, w latach 1914-1918, oprócz konsystorza generalnego, działał wikariat generalny w Łodzi, który powstał z racji niebezpieczeństwa utraty kontaktu tej części diecezji z ordynariuszem. Jeżeli pominąć tę szczególną okoliczność, to struktura konsystorza generalnego w Warszawie ustabilizowała się w drugiej połowie XIX w., kiedy to abp Zygmunt Szczęsny Feliński zniósł konsystorz foralny w Łowiczu¹. W skład konsystorza warszawskiego w początkowych latach rządów abp. Aleksandra Kakowskiego (1913-1938) wchodził: wikariusz generalny, oficjał i czterej sędziowie surogaci, zwani później radcami rzeczywistymi, asesor, wizytator klasztorów, kierownik kancelarii (*regens cancelariae*), dwaj sekretarze, registrator, archiwariusz oraz protokolanci. Istniały też kolegia: cenzorów ksiązek religijnych, egzaminatorów prosynodalnych oraz *consilium a vigilantia*². Nadzór nad kancelarią konsystorską sprawował regens konsystorza, czyli kanclerz kurii według terminologii współczesnej. Organem kurialnym był również wydział sądowy zwany Sądem Konsystorza Generalnego. Na jego czele, jako przewodniczący (*praeses*), stał biskup ordynariusz. Sąd ten był drugą instancją dla metropolii warszawskiej³. Spośród czterech sędziów surogatów (radcy rzeczywisci) trzech

---

¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 239-245; H. E. Wyczawski, *Arcybiskup Zygmunt Szczęsny Feliński (1822-1895)*, Warszawa 1975, s. 201.

² *Elenchus cleri saecularis ac regularis archidioecesis Varsaviensis* (dalej: EAW), 1918, s. 8-11.

³ J. Żyźniewski, *Życie i osoba Aleksandra Kakowskiego*, w: A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiątniki*, red. i oprac. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000, s. LXVI. Z uwagi na trudności czasu wojennego Stolica Apostolska udzieliła metropolie, na czas trwania wojny i dwa miesiące po jej zakończeniu, władzy sądenia w III instancji spraw małżeńskich dla całej prowincji kościelnej warszawskiej. Sąd III instancji składał się z: sędziów asesorów (F. Puchalski, J. Gautier), notariusza

zostało w 1918 r. biskupami. Byli to kapłani: Henryk Przeździecki, Adolf Jełowicki i Stanisław Gall. Konsystorz arcybiskupi w Warszawie, podobnie jak późniejsza kuria, do 1918 r. mieścił się na parterze pałacu arcybiskupiego przy ul. Miodowej w Warszawie⁴. Strukturę oraz osoby pracujące w konsystorzu przedstawia tabela nr 1:

Tabela 1. Konsystorz Arcybiskupi w Warszawie w 1918 r.

Funkcja	Nazwisko urzędnika
Oficjał generalny	bp K. Ruszkiewicz
Sędziowie surogaci	L. Łyszkowski, H. Przeździecki, A. Jełowicki, S. Gall
Assesor	K. Bączkiewicz
Wizytator klasztorów	L. Łyszkowski
Regens kancelarii	C. Sokołowski
Sekretarze	W. Piotrowski, J. Podbielski
Archiwariusz	W. Kornilowicz
Registrator	Z. Choromański
Protokolanci	vacat
Cenzorzy ksiąg religijnych	E. Brzeziwicz, M. Ciemniwski, A. Ciepłiński, A. Fajęcki, H. Fiatowski, A. Gniazdowski, J. Gautier, J. Jamiołkowski, L. Janczak, L. Kalinowski, I. Kłopotowski, W. Kornilowicz, F. Kozłowski, J. Krajewski, A. Lipiński, J. Niedzielski, M. Nowakowski, P. Nowakowski, S. A. Nowakowski, A. Perkowski, F. Puchalski, J. Radzikowski, J. Ryster, B. Sienicki, C. Sokołowski, M. Stefanowski, W. Szczeńniak, A. Szlagowski, J. Szmigielski, K. Tomczak, A. Trepkowski, A. Yolkmer, R. Wierzejski, B. Wilanowski, A. Wyrębowski, W. Załusowski
Egzaminatorzy prosynodalni	M. Ciemniwski, H. Fiatowski, S. Gall, A. Gniazdowski, J. Krajewski, L. Łyszkowski, H. Przeździecki, F. Puchalski, J. Siemiec, W. Szczeńniak, A. Szlagowski, W. Żaboklicki
Architekt archidiecezjalny (świecki)	J. Dziekoński
Consilium vigilantiae	H. Fiatowski, A. Gniazdowski, I. Kłopotowski, F. Kozłowski, L. Łyszkowski, J. Niedzielski, H. Przeździecki, F. Puchalski, K. Sobolewski, C. Sokołowski, W. Szczeńniak, A. Szlagowski
Sąd I. instancji	
Prezes	abp A. Kakowski
Sędziowie	bp K. Ruszkiewicz, L. Łyszkowski, A. Jełowicki, H. Przeździecki, S. Gall
Asesor	K. Bączkiewicz
Notariusz	J. Roczkowski
Zastępca	J. Kurzyzna
Obrońca węzła małżeńskiego	K. Niemira
Skarbnik	J. Gautier

Źródło: EAW, 1918; EAW, 1919-1939.

(J. Roczkowski), obrońcy węzła małżeńskiego (K. Niemira). Zob. *Sąd duchowny III instancji w Warszawie*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” (dalej: WAW), 8 (1918) s. 380.

⁴ Zob. *Z Kurii Metropolitalnej. Kuria Metropolitalna Warszawska*, WAW, 8 (1918) s. 336 n.

W lecie 1918 r., arcybiskup, zgodnie z kanonami 363-390 nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego, przeprowadził reformę konsystorza generalnego warszawskiego i dokonał zasadniczych zmian w urządach pomagających mu w zarządzie archidiecezją.

Również po zmianach w 1918 r. na czele kurii stał każdorazowy ordynariusz lub administrator apostolski. Funkcję wikariusza generalnego pełnił biskup pomocniczy lub kapłan mianowany przez ordynariusza⁵. Zastępował on ordynariusza w czasie jego nieobecności, posiadał też pewne uprawnienia w zakresie zarządu diecezją, określone w dekrecie nominacyjnym. Z zasady winien być jeden wikariusz generalny, ale gdy diecezja była zbyt rozległa, mogło być ich kilku⁶. W okresie rządów kardynała A. Kakowskiego stanowisko to piastowało kilka osób. Byli to: bp K. Ruskiewicz, bp S. Gall i L. Łyszkowski.

Biskup Kazimierz Ruskiewicz był wikariuszem generalnym w latach 1919-1925. Urodzony w 1836 r., po ukończeniu szkoły w Mariampolu studiował w Sejnach, Warszawie i Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z teologii. Święcenia kapłańskie przyjął w 1858 r. Od 1865 r. był profesorem, a w latach 1867-1883 sprawował urząd rektora seminarium duchownego w Warszawie. Od 1883 r. aż do swojej śmierci był proboszczem parafii Św. Krzyża w Warszawie. W konsystorzu warszawskim pełnił obowiązki sędziego surogata od 1882 r., a od 1883 r. – oficjała generalnego. W 1884 r. został biskupem pomocniczym w archidiecezji warszawskiej. Po śmierci abp. Wincentego Teofila Chościak-Popiela był wikariuszem kapitulnym (1912-1913). Do wybuchu I wojny światowej był delegatem Stolicy Apostolskiej do ukrytych zgromadzeń zakonnych na terenie Królestwa Polskiego; od 1917 r. – arcybiskupem⁷.

Biskup Stanisław Gall pełnił obowiązki wikariusza przez cały okres międzywojnia. Urodził się w 1865 r. Kształcił się w Warszawie oraz Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z filozofii, licencjat z teologii i bakalaureat prawa. Dwa lata po święceniach rozpoczął pracę dydaktyczną w seminarium warszawskim (1889). Był kolejno jego wicerektorem (1898) i rektorem (1910). W konsystorzu pełnił obowiązki sędziego surogata. Biskupem pomocniczym w Warszawie został w 1918 r. W latach 1919-1933 posiadał godność biskupa polowego Wojska Polskiego. W 1933 r. mianowany arcybiskupem, zaś po śmierci kardynała A. Kakowskiego, został wikariuszem generalnym i wikariuszem kapitulnym (1939-1940). W 1940 r. otrzymał nominację na administratora apostolskiego archidiecezji warszawskiej. Zmarł w 1942 r.⁸.

Ksiądz Leopold Łyszkowski związał się z konsystorzem biskupim w 1878 r. Przez 48 lat, aż do swojej śmierci w 1926 r., przeszedł w nim wszystkie szczeble kariery urzędniczej. Był dziennikarzem, archiwistą, sekretarzem, asesorem, sędzią

⁵ Pierwszym wikariuszem był abp K. Ruskiewicz, drugim ks. prał. Ł. Łyszkowski, trzecim ks. kan. S. Gall. Tamże, s. 336.

⁶ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 530-531. Od 1926 r. aż do 1939 r. wikariuszem generalnym był tylko bp S. Gall. Zob. EAW, 1918; EAW, 1919-1939.

⁷ H. E. Wyczawski, *Ruskiewicz Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny* (dalej: PSB), t. 33, Wrocław, 1991-1992, s. 185-86.

⁸ M. Żywczyński, *Gall Stanisław*, w: PSB, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 231 n.

surogatem, wizytatorem klasztorów, a od 1918 r. wikariuszem generalnym. Zajmował też kolejne stopnie w kapitule metropolitalnej. W 1904 r. został mianowany prałatem kustoszem, w 1908 r. scholastykiem, a od 1918 r. prałatem archidiakonem⁹. W opinii kardynała Aleksandra Kakowskiego, ks. Łyszkowski był stróżem prawa i karności w archidiecezji, odznaczał się dogłębną znajomością duchowieństwa archidiecezjalnego oraz był rzetelnym wykonawcą rozporządzeń ordynariusza¹⁰.

Kolejną ważną grupą w kurii byli trzej, lub przed reformą cztery, sędziowie surogaci; po reformie nazywani radcami kurialnymi. Załatwiali sprawy stereotypowe, mniejszej wagi. Trudniejsze i ważniejsze, po wysłuchaniu na sesji opinii wikariusza generalnego i radców, rozstrzygał kardynał Kakowski¹¹. Najprawdopodobniej radcy byli odpowiedzialni za konkretne sprawy np. szkolnictwa, personalne, działalności społecznej¹². Na sesjach, którym przewodniczył ordynariusz, a w czasie których obecny był również kanclerz, zapadały decyzje dotyczące spraw personalnych, administracyjnych (tworzenie nowych parafii, budowa kościołów). Rozpatrywano też skargi na księży, czy wreszcie sprawy osobiste kapłanów, zwłaszcza te delikatne i trudne¹³. Zgodnie z KPK, istniały przy kurii ciała kolegialne takie jak: egzaminatorzy synodalni (odpowiedzialni za przeprowadzanie egzaminów kandydatów na proboszczów i inne beneficja), proboszczowie konsultorzy, rada *a vigilantia*, egzaminatorzy księży nowo wyświęconych (do 1922 r. byli nimi tylko egzaminatorzy synodalni), egzaminatorzy na aprobaty do słuchania spowiedzi, komisja artystyczna i budowlana, cenzorzy ksiąg religijnych, wizytatorzy szkół¹⁴. Wykaz tych gremiów i ich obsadę personalną przedstawia tabela 2.

⁹ W. Malej, *Kapituła Metropolitalna Warszawska za rządów kardynała Aleksandra Kakowskiego w Archidiecezji Warszawskiej 1913-1936*, Warszawa 1954, s. 32.

¹⁰ Według kardynała Kakowskiego, ks. prałat Łyszkowski brak zdolności nadrabiał pracowitością i uczciwością. Zob. A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości...*, s. 89.

¹¹ Zob. A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości...*, s. 90.

¹² Ksiądz Aleksander Fajęcki po odejściu ze stanowiska kanclerza kurii, w 1926 r. został mianowany radcą kurii w zakresie spraw personalnych. Zob. „Przegląd Katolicki”, 1926, s. 686. Ks. Jan Podbielski, notariusz kurii w latach 1918-1939, wspomina, że w czasie budowy domu Akcji Katolickiej „Roma” w Warszawie, za odcinek finansowy był odpowiedzialny ks. Podbielski, zaś za techniczny – kanclerz kurii Z. Choromański. Zob. J. Podbielski, *Na marginesie wspomnień z lat współpracy w Kurii Metropolitalnej Warszawskiej z J.E. ks. bpem dr. Zygmuntem Choromańskim*, WAW, 48 (1966) s. 246.

¹³ Zob. Z. Choromański, *Eminencja w swojej kurii*, WAW, 26 (1936) s. 269-274. Choromański, który był kanclerzem kurii w latach 1926-1943, wspomina, że kardynał codziennie odbywał sesje. Również ten fakt, potwierdza w swoim wspomnieniu ks. Jan Podbielski. Zob. J. Podbielski, *Na marginesie wspomnień...*, s. 246. Codziennie, w miarę możliwości, na 2 godziny przychodził do kurii kardynał. Zob. A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości...*, s. 978. Za rządów abpa S. Galla praca kurii odbywała się normalnie. Ze względu na to, że nie zachowały się żadne protokoły z tychże sesji, trudno powiedzieć, ile ich było, czy były jakieś szczególne sesje oraz czego dotyczyły. Por. J. Podbielski, *Na marginesie wspomnień...*, s. 247. O zniszczeniu dokumentów kurialnych, biskupstwa i metropolii warszawskiej w czasie wrześnieowych nalotów w 1939 r. wspomina ks. prał. S. Ugniewski. Por. S. Ugniewski, *Ks. bp Zygmunt Choromański jako członek i dziekan kapituły metropolitalnej*, WAW, 48 (1966) s. 249.

¹⁴ Por. EAW, 1918; EAW, 1919-1939.

Tabela 2. Pracownicy Kurii Archidiecezjalnej w Warszawie w latach 1919-1939

Funkcja		Nazwisko urzędnika, czas sprawowania funkcji
Wikariusz generalny		Bp K. Ruskiewicz do 1925; abp S. Gall 1918-1939; L. Łyszkowski do 1926
Radcy kurii	1.	A. Jełowicki 1919; Z. Chelmiński 1920-1922; K. Bączkiewicz 1923-1925, 1927-1928; W. Szcześniak 1926; A. Szlagowski 1929-1939
	2.	K. Bączkiewicz 1919-1922, 1926, 1929-1939; A. Ciepłiński 1923-1925, 1927-1928
	3.	C. Sokołowski 1919; A. Ciepłiński 1920-1922, 1926, 1929-1935; I. Gnatowski 1923; vacat 1924-1925; G. Gautier 1927-1928, 1936-1939
	4.	A. Ciepłiński 1919; I. Gnatowski 1920-1922 (diec. łucko-żytomierska); G. Gautier 1924-1926, 1929-1935; I. Grabowski 1927-1928, 1936-1939
	5.	G. Gautier 1922-1923; I. Grabowski 1924-1926, 1929-1934; A. Fajęcki 1927-1928, 1936-1939
	6.	I. Grabowski 1922-1923; vacat 1924-1928; A. Fajęcki 1929-1935; Z. Kozubski 1936-1938; M. Węglewicz 1939
	7.	Z. Kozubski 1931-1935; M. Węglewicz 1936-1938
	8.	M. Węglewicz 1935
Wizytator zgromadzeń zakonnych do 1926		L. Łyszkowski 1919-1926
Wizytator szkół	Prowincja warszawska, od 1920 cała Polska	A. Ciepłiński 1919-1933; zastępca: W. Murawski 1924-1927
	cała archidiecezja	A. Ciepłiński 1934-1935; M. Węglewicz 1935-1939
	dla Warszawy	A. Lipiński 1919; K. Tomczak 1919-1923; J. Ryster 1919; W. Załuskowski 1920-1923; S. Kobyłecki 1920-1923; J. Mauersberger 1920-1923, 1927-1934; W. Bielawski 1927-1939; S. Żelazowski 1927-1934; J. Suski 1927-1933; K. Niemira 1927; A. Fajęcki 1927-1928, W. Murawski 1928-1938; A. Pyzowski 1930-1931; J. Szkućki 1930-1939; M. Dybowski 1930-1939; A. Haze 1932-1939; E. Szwejnic 1932-1934; W. Roslan 1932-1934; W. Osiński 1935; M. Cichocki 1935-; W. Rostkowski 1935-1939; J. Szmigielski 1936-1939; P. Korycki 1936-; F. Gąsiorowski 1937-1939; F. Tan 1937-1939; F. Choński 1939; K. Klimaszewski 1939 (diec. sara-towska); W. Padacz 1939; B. Kolasiński 1939; J. Kurzyna 1939; F. Mocarski 1939; W. Mroczek MIC 1932-1939; K. Wójcik 1932-1939; J. Paszyna CM 1932-1939
	dla Łodzi	S. Popławski 1919; W. Tymieniecki 1920-1921
	dla pozostałych dekanatów	księży dziekani
Kancelarz		A. Fajęcki 1919-1926; Z. Choromański 1927-1939

Notariusz	sekretarz	W. Piotrowski 1919-1921; Z. Choromański 1922-1926; A. Grabowski 1927-1934; W. Celiński 1935-1939
	II sekretarz	A. Grabowski 1926; W. Celiński 1928-1934; W. Majewski 1935-1939
	skarbnik	J. Podbielski 1919-1939
	pomocnik skarbnika	A. Piórkowski 1924-1927
	archiwariusz	W. Kornilowicz 1919; J. Skorupka 1920; A. Grabowski 1921-1925; W. Celiński 1928; W. Kwiatkowski 1935-1939
	podsekretarz	M. Stefanowski 1919
	registrator	A. Grabowski 1919-1920; J. Krawczyk 1921; W. Celiński 1922-1927; W. Majewski 1928-1934; B. Pągowski 1935-1939
	pomocnik	T. Kaulbersz 1934-1939
Woźny kurii i sądu		R. Grzesikowski (świecki) 1922-1939

Źródło: EAW, 1918; EAW, 1919-1939.

Na czele kancelarii kurii stał kanclerz, który był odpowiedzialny za złożone w kurii akta, za przygotowanie i ekspedycję pism, referowanie spraw na sesjach z kardynałem, jak również miał decydujący wpływ – po ordynariuszu – na nominacje pracowników w kurii. Po reorganizacji w 1918 r., w kancelarii pracowało czterech notariuszy: sekretarz, skarbnik, archiwariusz oraz registrator. W latach 1919-1920 było pięciu notariuszy. Od 1922 r. do 1926 r. skarbnik miał pomocnika, zaś w latach 1933-1939 był jeden kapłan pomagający pozostałym notariuszom. Od 1933 r. w schematyzmach nie ujmowano sekretarza, registratora i archiwariusza, przy czym stanowisko tego ostatniego zostało oddzielone od funkcji notariusza w 1934 r., a to ze względu na organizację archiwum historycznego archidiecezji¹⁵.

Obok wydziału administracyjnego działał wydział sądowy dla spraw archidiecezji warszawskiej w pierwszej instancji; w tym samym składzie sędził sprawy sądowe diecezji metropolii warszawskiej w drugiej instancji¹⁶. Sąd arcybiskupi i metropolitalny był kierowany do 1925 r. przez wikariusza generalnego i po trzyletnim wakacie – przez oficjała, który jednocześnie był radcą w kurii¹⁷. Schematyzmy diecezjalne wymieniają następujących jego współpracowników: dwóch wiceoficjałów, dwóch notariuszy i zastępcę, obrońcę węzła małżeńskiego I instancji, obrońcę węzła małżeńskiego II instancji, promotora sprawiedliwości dla I i II instancji oraz sędziów prosynodalnych lub synodalnych¹⁸. Wykaz pracowników Sądu Metropolitalnego przedstawia tabela 3.

¹⁵ Por. EAW, 1918; EAW, 1919-1939; W. Kwiatkowski, *Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie*, WAW, 26 (1936) s. 295.

¹⁶ A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości...*, s. 91.

¹⁷ Był to ks. Antoni Szlagowski. Por. EAW, 1918; EAW, 1919-1939.

¹⁸ Dla pełnego obrazu trzeba dodać, że dopóki nie powstała diecezja łódzka przewidziany był notariusz, sędzia prosynodalny oraz obrońca węzła i promotor sprawiedliwości dla miasta Łodzi. Por. *Z Kurii Metropolitalnej...*, s. 337; EAW, 1918; EAW, 1919-1921.

Tabela 3. Sąd Arcybiskupi i Metropolitalny w Warszawie 1918-1939

Funkcja		Nazwisko urzędnika, czas sprawowania funkcji
Oficjał		bp K. Ruskiewicz 1919-1925; bp W. Szcześniak 1926; vacat 1927-1928; bp A. Szlagowski 1929-1939
Wiceoficjał	I	A. Jełowicki 1919; Z. Chełmicki 1920-1922; vacat 1923; S. K. Bączkiewicz 1923-1939
	II	K. Bączkiewicz 1920-1923; S. Popławski 1924-1931; I. Grabowski 1932-1939
Promotor sprawiedliwości		K. Niemira 1918-1922, R. Archutowski 1923-1926
Promotor sprawiedliwości w Łodzi		P. Nowakowski 1918-1921
Promotor sprawiedliwości I i II instancji		R. Archutowski 1927-1937; A. Haze 1938-1939
Obrońca węzła małżeńskiego		K. Niemira 1918-1921
Obrońca węzła małżeńskiego Łódź		P. Nowakowski 1918-1921
Obrońca węzła małżeńskiego (po 1922)	I instancja	S. Mystkowski 1922-1924; R. Dąbrowski 1925-1934; A. Plater Zyberk 1935-1938; Z. Kamiński 1939
	II instancja	K. Niemira 1922; R. Archutowski 1923-1939
	Zastępca	K. Konieczny 1936-1939
Notariusze	I	J. Roczkowski -1934; A. Grabowski 1935-1939
	II	J. Kurzyna 1919-1920; P. Löve 1921-1939
Zastępca notariusza		J. Kurzyna -1918; vacat 1919-1923; M. Chojecki 1924; A. Izdebski 1925-1927; M. Wasilewski 1928-1934; K. Konieczny 1935; E. Garwacki 1936-1937; S. Wierzejski 1938-1939
Notariusze w Łodzi		J. Grabowski 1918-1919; S. Wilk 1920-1921
Sędziowie prosynodalni 1918-1922		L. Łyszkowski; F. Puchalski; J. Gautier; K. Bączkiewicz; B. Sienicki 1918-1921; Z. Chełmicki 1920-1922
Sędziowie synodalni (do 1932)		F. Puchalski do 1929; A. Ciepłiński; K. Niemira; J. Tarnowski; I. Grabowski; M. Nowakowski; W. Kępiński; S. Popławski; M. Lewicki do 1929
Sędziowie prosynodalni		A. Trepkowski 1927-1933; M. Bojanek 1927-1932; Z. Kozubski 1932-1939; W. Lubański 1932-1935; J. Tarnowski 1933-1938; F. de Ville 1933-1939; W. Osiński 1933-1938; K. Niemira 1933; S. Żelazowski 1933-1939; H. Zarembowicz 1933-1934; A. Burzyński 1935-1939; R. Dąbrowski 1935-1939; M. Wasilewski 1935-1939; L. Rychter 1935-1936; J. Szkudelski 1936-1939

Źródło: EAW, 1918; EAW, 1919-1939.

Z analizy powyższą tabeli widać, że Sąd Arcybiskupi miał swój oddział w mieście Łodzi. Taka organizacja pracy została wprowadzona wraz z reformą kurii w połowie roku 1918. Możliwe, że był to przejaw czynionych przez kardynała A. Kakowskiego przygotowań do powstania diecezji łódzkiej. Wikariat Generalny w Łodzi został zniesiony 19 maja 1918 r.¹⁹.

¹⁹ Z *Kurii Metropolitalnej...*, s. 337. Por. *Biskupi: Wincenty Tymieniecki, Kazimierz Tomczak*, red. E. i S. Zielkowscy, Łódź 1989, s. 32 n.

Zmiany dotyczące kurii zostały przedstawione w elenchusie na rok 1919. Nie udało się dotrzeć do dokumentów wskazujących na rozdział sądu od kurii. Arcybiskup A. Kakowski dokonał istotnych przeobrażeń urzędów kurialnych w 1918 r., zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. Skład osobowy pracowników kurii był trafny. W większości byli to prawnicy o dużych zdolnościach organizacyjnych. Trzeba zaznaczyć, że ośmiu pracowników kurialnych zostało biskupami²⁰. Stopniowo wprowadzano do kurii młodych i zdolnych ludzi.

Dnia 29 września 1939 r., po zdobyciu Warszawy przez Niemców, w gmachu kurii pojawił się niemiecki oficer i zażądał – według relacji ks. Jana Podbielskiego – dostępu do dokumentów na okres kilku dni. Zapowiedział też zarekwirowanie teczek personalnych duchowieństwa. Przez dwa kolejne dni ks. Podbielski wraz z kanclerzem Z. Choromańskim niszczyli dokumenty, które Niemcy mogli wykorzystać na niekorzyść duchowieństwa i archidiecezji²¹. Dzieła zniszczenia dokumentacji kurialnej dopełniły wydarzenia związane z Powstaniem Warszawskim. Z racji zniszczenia dokumentacji nie można przedstawić pracy kurii, skali załatwianych spraw, jak również ich obiegu oraz naświetlić uposażenie pracowników kurialnych.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

Elenchus cleri saecularis ac regularis archidioecesis Varsaviensis (1917-1939).

Z Kurii Metropolitalnej. Kurya Metropolitalna Warszawska, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 8 (1918) s. 336-337.

Sąd duchowny III instancji w Warszawie, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 8/9 (1918) s. 380.

Wspomnienia

Choromański Zygmunt, *Eminencja w swojej kurii*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 26 (1936) s. 269-274.

Kakowski Aleksander, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. i oprac. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000.

Podbielski Jan, *Na marginesie wspomnień z lat współpracy w Kurii Metropolitalnej Warszawskiej z J.E. ks. bpem dr. Zygmuntem Choromańskim*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 48 (1966) s. 245-248.

Ugniewski Stanisław, *Ks. bp Zygmunt Choromański jako członek i dziekan kapituły metropolitalnej*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 48 (1966) s. 248-252.

Opracowania

Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957.
Biskupi: Wincenty Tymieniecki, Kazimierz Tomczak, red. E. i S. Zielkowscy, Łódź 1989.

²⁰ Sześciu za życia kardynała A. Kakowskiego. Byli to kapłani: S. Gall, H. Przeździecki, C. Sokołowski, W. Szczański, A. Szlagowski, K. Tomczak oraz 2 po jego śmierci: Z. Choromański oraz W. Majewski.

²¹ J. Podbielski, *Na marginesie wspomnień...*, s. 247.

- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.
- Kwiatkowski Władysław, *Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 26 (1936) s. 283-295.
- Malej Witold, *Kapituła Metropolitalna Warszawska za rządów kardynała Aleksandra Kakowskiego w Archidiecezji Warszawskiej 1913-1936*, Warszawa 1954.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Arcybiskup Zygmunt Szczęśny Feliński (1822-1895)*, Warszawa 1975.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Ruszkiewicz Kazimierz*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 33, Wrocław, 1991-1992, s. 185-186.
- Żywczyński Mieczysław, *Gall Stanisław*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 231-232.
- Żyźniewski Janusz, *Życie i osoba Aleksandra Kakowskiego*, w: A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, red. i oprac. T. Krawczak, R. Świętek, Kraków 2000, s. I-IC.

Jarosław R. Marczewski

KURIA DIECEZJALNA W LUBLINIE W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Wraz z powołaniem do istnienia diecezji lubelskiej (1805/1807) zaistniała potrzeba uporządkowania problematyki centralnego zarządu nowo kreowanego organizmu kościelnego. Wskutek porozumienia się pierwszego biskupa lubelskiego Wojciecha Skarszewskiego z rządem austriackim, dotychczasowy konsystorz generalny diecezji chełmskiej w Krasnymstawie został zniesiony dekretem biskupim z 23 października 1807 r., zaś funkcjonujący równolegle konsystorz generalny diecezji chełmskiej w Lublinie został przemianowany na konsystorz generalny diecezji lubelskiej¹. Warto jednak zaznaczyć, że struktura ta w trudnych okolicznościach zmieniających się granic i przynależności państwowej okrzepła dopiero około 1819 r. wraz z nową cyrkumskrypcją kościelną doby Królestwa Kongresowego.

W ciągu jednego stulecia swojego funkcjonowania konsystorz generalny w Lublinie – zachowując ogólne przepisy prawa kościelnego – wypracował własne standardy bieżącej działalności urzędniczej. W zwyczajnych okolicznościach na czele konsystorza stał oficjał, który łączył swoje stanowisko ze stanowiskiem wikariusza generalnego. Co ciekawe, przez kilka dekad na przełomie XIX i XX w. w Lublinie nie było oficjała, a na czele konsystorza stał sędzia surogat, który w praktyce kierował całą administracją diecezji. Specyficzny układ personalny sprawiał ponadto, że surogat miał przemożny wpływ także na funkcjonowanie kancelarii konsystorskiej, w związku z czym regensi konsystorza, odpowiedzialni z mocy prawa za aktotwórczy porządek funkcjonowania tego urzędu, byli w znaczącym stopniu ograniczeni w swoich wpływach. Jeszcze mniejsze, czysto techniczne znaczenie posiadali lubelscy sekretarze, protokolanci i archiwiści konsystorscy, którzy często pochodzili z grona wikariuszy katedralnych².

Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. dokonał poważnej reorganizacji w zakresie centralnych instytucji diecezjalnych. Dotychczasowy konsystorz będący za-

¹ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 20 (1970), s. 328.

² R. Prejs, *Polityka personalna biskupa Franciszka Jaczewskiego względem lubelskiego konsystorza*, w: *Biskup Franciszek Jaczewski (1832-1914). Studia biograficzne z okazji 100. rocznicy śmierci*, red. J. R. Marczewski, Lublin 2014, s. 144.

również organem istotnym z punktu widzenia administracji jak też sądownictwa kościelnego został zastąpiony dwoma odrębnymi instytucjami. Pierwsza z nich to kuria diecezjalna czy biskupia, która pozostała ciałem wspomagającym biskupa w zarządzie diecezją. Drugą, odrębną instytucją stał się sąd biskupi, którego kompetencje zostały zawężone tylko do właściwej mu roli trybunału³. Zmiany te wymagały przeorganizowania stanowisk urzędniczych i personalnego rozdzielania kompetencji, które dotąd układały się zupełnie inaczej i były łączone w jednym ręku.

Specyficznym kontekstem wprowadzania zmian w administracji diecezjalnej było powołanie właśnie w tym czasie nowego biskupa diecezji lubelskiej. Po trwającym ponad cztery lata wakacie, na stolicę biskupią w Lublinie został przeznaczony 24 września 1918 r. Marian Leon Fulman, który 17 listopada przyjął święcenia biskupie, a następnie 1 grudnia odbył ingres do katedry⁴. Stał się on właściwym promotorem zmian formalnych i potencjalnym moderatorem przemian mentalnościowych w zakresie funkcjonowania aparatu administracyjnego diecezji.

Biskup Fulman spowodował również zmianę miejsca funkcjonowania centralnych urzędów diecezji lubelskiej. Otóż od 1856 r. siedzibą biskupa i konsystorza lubelskiego były budynki leżące nieopodal katedry, oznaczone numerami 217 i 218, zlokalizowane przy ul. Podwale (dzisiejsze budynki domu i kurii arcybiskupiej przy ul. Prymasa Stefana Wyszyńskiego 2). Biskupi lubelscy: Wincenty a Paulo Pieńkowski, Walenty Baranowski, Kazimierz Wnorowski oraz Franciszek Jaczewski mieszkali w budynku po prawej stronie dziedzińca, a urzędy konsystorskie mieściły się na wprost bramy wejściowej⁵. Układ ten zmienił dopiero bp Fulman wprowadzając się do mającej bardziej pałacowy charakter kamienicy na wprost wejścia na dziedziniec biskupi i kurialny. Tym sposobem kuria diecezjalna znalazła swoje pomieszczenia w budynku po prawej stronie dziedzińca.

W lubelskiej praktyce kościelnej wraz ze skasowaniem nazwy „konsystorz” zaprowadzona została oficjalna nazwa „kuria diecezjalna”. Mimo intensywnej kwerendy źródłowej w lubelskich archiwaliach nie udało się jednak natrafić na dekret powołujący taką instytucję do istnienia. Wydaje się więc, że przeorganizowania urzędu konsystorskiego i zmiany jego nazwy dokonano realnie, ale bez wydania osobnego dokumentu. Za właściwy ślad przeprowadzonej reformy można natomiast bez wątpliwości uznać akt nominacyjny wikariusza generalnego – głównego urzędnika kurii. Został on sporządzony 1 grudnia 1918 r. i ten dzień należy przyjąć za formalną datę powstania kurii lubelskiej⁶. Wydaje się wszakże, iż jej zorganizowanie trwało jeszcze kilka tygodni. Dopiero bowiem z początkiem następnego roku kalendarzowego zaczęto rozpowszechniać wiadomość o przeprowadzonych

³ E. Sztarfrowski, *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1968, s. 54-55.

⁴ E. Walewander, *Ojciec i pasterz. Biskup Marian Leon Fulman (1866-1945)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 143.

⁵ E. Idziakowski, *Sądownictwo kościelne na terenie diecezji lubelskiej (1790-1985)*, Lublin 1985, s. 141-144 (mps w Bibliotece Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie).

⁶ Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie (dalej: AAL), Rep 60 IIb K78, Akta osobowe ks. Władysława Koglarzkiego. Nominacja na wikariusza generalnego z 1 grudnia 1918 r.

zmianach. Mianowicie informacja o powstaniu kurii diecezjalnej w miejsce konsystorza została przekazana duchowieństwu na zjeździe księży dziekanów 9 stycznia 1919 r.⁷, po czym została wyartykułowana także od strony praktyki życia diecezjalnego. Otóż oficjalny organ prasowy diecezji „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” podawał w styczniu 1919 r., iż planowaną korespondencję z najwyższymi czynnikami diecezji należy kierować bądź do biskupa, bądź do Kurii Diecezjalnej w Lublinie⁸.

Dodatkowym argumentem za właściwym rozpoczęciem działalności kurii dopiero w nowym roku kalendarzowym pozostaje lista płac członków kurialnego gremium. Poczynając od stycznia 1919 r. na liście figurowało sześć osób – czterech duchownych i dwóch świeckich. Budżet płac wynosił niespełna cztery tysiące koron. Pobory w wysokości tysiąca koron otrzymywali zarówno wikariusz generalny, jak też kanclerz. Notariusze, zapewne w zależności od stażu pracy, otrzymywali odpowiednio osiemset trzydzieści trzy korony oraz sześćset sześćdziesiąt sześć koron. Świeccy – kancelista i woźny byli wynagradzani odpowiednio sumami trzystu i dwustu koron⁹.

Warta odnotowania pozostaje aktywność kurii na łamach wspomnianego czasopisma „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” i to niemal od początku jego istnienia. Przejawiała się ona m.in. w systematycznym publikowaniu kronikarskich dzienników kurii diecezjalnej¹⁰.

Nowy porządek administracyjny nawiązywał w zakresie personalnym do dotychczasowego układu z czasów konsystorza. Wedle katalogu duchowieństwa na rok 1919, na czele kurii stanął jako wikariusz generalny ks. Władysław Kogłarski, wcześniej, w latach 1883-1918, sędzia surogat konsystorza lubelskiego¹¹. Kanclerzem kurii został ks. Ludwik Kwiek, w latach 1898-1918 regens konsystorza¹². Notariuszami zostali dotychczasowi sekretarze konsystorscy, a więc ks. Wacław Kościelniakowski oraz ks. Franciszek Tylus. Nową funkcją było oficjum radcy kurii ds. szkolnych, które objął ks. Florian Krasuski. Do kurii zaliczono również kapelana biskupiego ks. Bronisława Woźniackiego¹³. Ze wspomnianej listy płac wynikało ponadto, że od kwietnia 1919 r. wśród pobierających pensję kurialistów znalazł się z uposażeniem w wysokości stu koron, w dodatkowym charakterze redaktora „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich” ks. Wacław Kościelniakowski, notariusz

⁷ *Kronika*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” (dalej: WDL), 1 (1919) nr 3, s. 89.

⁸ *Prawo diecezjalne*, WDL, 1 (1919) nr 2, s. 48.

⁹ AAL, Rep 60 I 132, O Konsystorzu Diecezjalnym Lubelskim. Urządzenie. Uposażenie. Własność, Lista płac członków Kurii Diecezjalnej Lubelskiej za styczeń 1919 r.

¹⁰ *Kronika*, WDL, 1 (1919) nr 3, s. 87-88.

¹¹ A. Baca, *Wzorowy kapłan i obywatel. Ksiądz Władysław Kogłarski (1841-1931)*, w: *W duchu i prawdzie...*, s. 394.

¹² K. A. Kołodziejczyk, *Człowiek wielkiej pracy i modlitwy. Ksiądz Ludwik Piotr Kwiek (1864-1939)*, w: *W duchu i prawdzie...*, s. 397.

¹³ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1919* (dalej: CDL), Lublini [1918], s. 12.

kurii¹⁴. Na marginesie trzeba jeszcze wspomnieć, że od czerwca 1919 r. pensja kancelisty wzrosła do czterystu koron¹⁵.

Należy zauważyć, że w kurii i trybunale diecezjalnym, podobnie jak niegdyś w konsystorzu, obowiązki administracyjne i sędownicze pozostawały początkowo w tym samym kręgu osób. Oczywiście w przypadku konsystorza było to usprawiedliwione faktem, że nie istniał rozdział instytucjonalny w tym zakresie. Trzeba zatem zwrócić uwagę, że spośród wymienionych kurialistów w nowym sądzie biskupim znaleźli się: ks. Władysław Koglarski w charakterze oficjała, ks. Waław Kościelniakowski jako obrońca węzła i ks. Ludwik Kwiek jako notariusz¹⁶. Należy więc uznać, że idea reformy administracji i sądownictwa diecezjalnego nie została właściwie zrozumiana, skoro mimo rozdzielenia pionów władzy na ich czele wciąż pozostawały te same osoby. Co więcej, układ ten był aktualny jeszcze w 1920 r.¹⁷. Drobne zmiany dotyczyły co najwyżej wprowadzenia trzeciego sekretarza, którym został ks. Feliks Bytomski, kolejnego radcy kurii – tym razem ds. społecznych – w osobie ks. Ignacego Cyraskiego, a także takich oficjów jak skarbnik – ks. Ludwik Kwiek oraz księgowy – ks. Waław Kościelniakowski¹⁸. Ciekawie rozwiązywano wówczas kwestie płac. Mianowicie od lipca 1919 r. wikariusz generalny otrzymywał dodatkowe pięćset koron z racji pełnienia funkcji oficjała, kanclerzowi podniesiono pensję do wysokości tysiąca pięciuset koron, a na – tak zatytułowanej – kurialnej liście płac znalazł się wiceoficjał ks. Zenon Kwiek z pensją dwustu złotych. Podwyższono wówczas gażę notariuszy do wysokości odpowiednio tysiąca i ośmiuset pięćdziesięciu koron. Sekretarz Wydziału Finansowego Kurii otrzymywał pięćset koron – zresztą był nim ks. Kościelniakowski, pensje kancelisty i woźnego sięgały odpowiednio czterystu i dwustu pięćdziesięciu koron¹⁹. We wrześniu podwyższono zarobki kancelisty i woźnego do odpowiednio pięciuset i czterystu koron, a przy ks. Cyraskim, sekretarzu generalnym ds. społecznych, dopisano wysokość gaży tysiąc trzysta koron²⁰. Zauważalne przemieszanie członków administracji i sądownictwa na kurialnej liście płac i subsydiowanie pracowników z uwzględnieniem zaangażowania w drugim pionie stanowi dodatkową ilustrację urzędnictwa ówczesnej kurii.

Dopiero w 1921 r. nastąpił pewien istotny ruch w postaci zmiany na stanowisku oficjała, którym został lubelski biskup pomocniczy Adolf Józef Jełowicki. Niemniej jednak ks. Władysław Koglarski, wikariusz generalny, nie został całkowicie odsunięty od zadań w trybunale diecezjalnym, ale przeszedł na funkcję sędziego prosynodalnego. Notariuszem sądu pozostawał nadal ks. Ludwik Kwiek będący

¹⁴ AAL, Rep 60 I 132, O Konsystorzu Diecezjalnym Lubelskim. Urządzenie. Uposażenie. Własność. Lista płac członków Kurii Diecezjalnej Lubelskiej za kwiecień 1919 r.

¹⁵ Tamże, Lista płac członków Kurii Diecezjalnej Lubelskiej za czerwiec 1919 r.

¹⁶ CDL, 1919, s. 12-13.

¹⁷ *Catalogus omnium ecclesiarum et universi cleri Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1920* (dalej: CDL), Lublini [1919], s. 20-22.

¹⁸ Tamże, s. 20-21.

¹⁹ AAL, Rep 60 I 132, Lista płac członków Kurii Diecezjalnej Lubelskiej za lipiec 1919 r.

²⁰ Tamże, Lista płac członków Kurii Diecezjalnej Lubelskiej za wrzesień 1919 r.

zarazem kanclerzem kurii, zaś nowy notariusz kurialny – ks. Jan Michalewski otrzymał równocześnie stanowisko aktuariusza sądowego²¹.

Sytuacja personalnego przenikania się struktur kurialnych i sądowych trwała w kolejnych latach. Co najwyżej zmieniały się same osoby. Tak więc, w 1923 r. notariuszem w kurii został ks. Paweł Dziubiński, ale równocześnie przydzielono mu funkcję aktuariusza w trybunale sądowym, zwolnioną przez ks. Jana Michalewskiego²². Ten sposób postępowania stał się właściwie na kilka lat zasadą, według której najmłodszy stażem notariusz kurialny był zarazem aktuariuszem w pionie sądownictwa diecezjalnego²³. Paradygmat ten upadł dopiero w 1928 r., kiedy to katalog przeznaczony na rok następny nie odnotował aktuariusza, zaś na stanowisku notariusza w sądzie pojawił się ks. Jan Lenart uwalniając tym samym od tych obowiązków kanclerza kurii, ks. Ludwika Kwieka²⁴.

Spore zmiany w kwestii powiązań personalnych zaszły dopiero w następnych latach. Najpierw warto odnotować, że przez długi czas, bo w latach 1921-1929 pod tytułem „Kuria Diecezjalna” wymieniano w katalogach duchowieństwa jedynie wikariusza generalnego, kanclerza i zmieniających się notariuszy²⁵. Wyjątkowo w 1926 r. powrócono do praktyki wspomniania o sekretarzu biskupim, którym był wówczas ks. Andrzej Chlastwa²⁶. Tymczasem w katalogu na 1930 r. pojawił się następujący układ: wikariusze generalni – ks. Władysław Kogłarski i ks. Ludwik Kwiek; notariusz – ks. Franciszek Tylus; skarbnik – ks. Jan Michalewski; sekretarz – ks. Zdzisław Ochalski. Przy czym ks. Ochalski był równocześnie w sądzie duchownym promotorem sprawiedliwości i obrońcą węzła małżeńskiego²⁷.

W znacznej mierze podobny układ pozostał także na rok następny. Różnica polegała na tym, że ks. Ochalski został notariuszem w kurii, na stanowisko sekretarza w kurii powołano ks. Henryka Kwiecińskiego – obrońcę węzła w sądzie, a ponadto w porządku kurii pojawił się jeszcze redaktor „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich” – ks. Władysław Goral²⁸.

Istotne zmiany były wynikiem śmierci ks. Władysława Kogłarskiego w dniu 11 września 1931 r. W rezultacie, katalog na rok 1933 wymieniał jako wikariusza generalnego wyłącznie ks. Ludwika Kwieka. Kanclerzem został dotychczasowy notariusz kurii ks. Zdzisław Ochalski. Wymieniono także referenta organizacji kościelnych w osobie ks. Edwarda Kołszuta. Skarbnik, sekretarz i redaktor „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich” pozostali bez zmian. Personalny związek kurii z sądem był zatem aktualny już tylko poprzez kanclerza – ks. Zdzisława Ochalskiego, pro-

²¹ *Catalogus Ecclesiarum et Cleri Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1921* (dalej: CDL), Lublini [1920], s. 10-11.

²² CDL, 1923, s. 10-11.

²³ CDL, 1924, s. 8-9; CDL, 1925, s. 8-9; CDL, 1926, s. 8-9; CDL, 1927, s. 8-9; CDL, 1928, s. 11-12.

²⁴ CDL, 1929, s. 18-19.

²⁵ CDL, 1921, s. 10; CDL, 1922, s. 10; CDL, 1923, s. 10; CDL, 1924, s. 8-9; CDL, 1925, s. 8-9; CDL, 1926, s. 8-9; CDL, 1927, s. 8-9; CDL, 1928, s. 11-12; CDL, 1929, s. 18-19.

²⁶ CDL, 1926, s. 8-9.

²⁷ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok 1930* (dalej: CDL), Lublin [1929], s. 17-18.

²⁸ CDL, 1931, s. 17-18.

motora sprawiedliwości i obrońcę węzła oraz przez sekretarza – ks. Henryka Kwiecińskiego, obrońcę węzła małżeńskiego²⁹.

W kolejnym roku, w związku z ustąpieniem ks. Kwiecińskiego z funkcji sekretarza w kurii, związki personalne z sądem jeszcze bardziej się zawężyły. W kurii sekretarzem został wówczas ks. Wojciech Olech. Referentem ds. organizacji kościelnych mianowano ks. Edwarda Niecko³⁰. W latach następnych układ był podobny, z tym że wśród urzędów kurialnych nie został wymieniony w katalogach żaden referent³¹. W 1938 r., w związku z mianowaniem ks. Władysława Goralą lubelskim biskupem pomocniczym, obowiązki redaktora „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich” przejął ks. Michał Niechaj³².

Jak łatwo zauważyć na podstawie spisów duchowieństwa, sposób patrzenia na skład kurii diecezjalnej był w Lublinie nieco odmienny – można nazwać go poszerzającym – niż wskazywałyby na to normy Kodeksu Prawa Kanonicznego. Ten ostatni bowiem mówił szczegółowo o takich członkach kurii jak wikariusz generalny, kanclerz i notariusze. Ponadto wymieniał jeszcze egzaminatorów synodalnych i proboszczów konsultorów³³. Zatem włączanie do kurii referentów, sekretarzy biskupa czy redaktorów diecezjalnego periodyku było bez wątpienia lokalnym naddatkiem.

Odnosnie do egzaminatorów synodalnych lub prosynodalnych i proboszczów konsultorów schematyzmy diecezjalne przywoływały ich nazwiska regularnie. Zadaniem pierwszych było przede wszystkim egzaminowanie kandydatów na proboszczów, a także – o ile takie prace zlecił im biskup ordynariusz, który mógł wybrać inne osoby – egzaminowanie kandydatów do święceń i księży starających się o uprawnienia do słuchania spowiedzi. Prawo kanoniczne przewidywało również udział egzaminatorów w procesach mających charakter administracyjny³⁴. Instytucja ta wywodziła się jeszcze z czasów konsystorskich, kiedy to w diecezji lubelskiej zwyczajowo wchodził w jej skład wszyscy członkowie kapituły katedralnej. Trzeba wszakże zauważyć, że egzaminowaniem do święceń zajmowali się wówczas profesorowie seminarium duchownego pod przewodnictwem ordynariusza miejsca³⁵. Od 1919 r. grono egzaminatorów prosynodalnych w diecezji lubelskiej liczyło cztery osoby, czyli stanowiło najmniejszy ze składów dopuszczanych przez prawo kanoniczne, które zezwalało maksymalnie na wybór dwunastu egzaminatorów³⁶. W 1929 r. liczba egzaminatorów wzrosła do ośmiu osób³⁷. Od 1933 r. było ich natomiast siedmiu³⁸.

²⁹ CDL, 1933, s. 16-17.

³⁰ CDL, 1934, s. 16-17.

³¹ *Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej 1935* (dalej: CDL), Lublin [1935], s. 16-17; CDL, 1936, s. 16-17; CDL, 1937, s. 16-17; CDL, 1938, s. 16-17.

³² *Zmiany wśród duchowieństwa*, WDL, 20 (1938) nr 10, s. 308.

³³ *Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917 (dalej: CIC), can. 366-390.

³⁴ CIC, can. 385-390, 2147-2185.

³⁵ *Catalogus cleri tam saecularis ac regularis Dioecesis Lublinensis et Janoviensis seu Podlachiensis pro anno 1918*, Lublini [1919], s. 12.

³⁶ CIC, can. 385 § 2; CDL, 1919, s. 13.

³⁷ CDL, 1929, s. 20.

³⁸ CDL, 1933, s. 17.

Poczynając od 1921 r. katalogi duchowieństwa informowały, że egzaminatorami na beneficja kościelne byli rektor i profesorowie seminarium duchownego³⁹. Tak więc, z woli biskupa kompetencje te nie były powierzane egzaminatorom synodalnym lub prosynodalnym, ale podtrzymano wcześniejszy, miejscowy zwyczaj korzystania w tego typu zadaniach z pomocy wykładowców seminaryjnych.

Proboszczom konsultorom normy kodeksu wyznaczały zadanie brania udziału w procesach kanonicznych w wypadku wniesienia rekursu przez tzw. proboszcza nieusuwalnego w związku z otrzymanym od biskupa dekretem przeniesienia go do innej parafii⁴⁰. W 1919 r. wyznaczonych zostało pięciu proboszczów konsultorów, zatem o jednego więcej niż minimalna liczba zakładana przez prawo kościelne⁴¹. W latach 1927-1928 liczba proboszczów konsultorów spadła do czterech⁴², od 1929 r. wzrosła do poziomu dziewięciu osób⁴³, w 1933 r. było ich ośmiu⁴⁴, w latach 1934-1935 siedmiu⁴⁵, a od 1936 r. sześciu⁴⁶.

Warto zwrócić uwagę na fakt, że spośród ustanowionych w 1919 r. egzaminatorów i proboszczów konsultorów tylko jeden egzaminator, mianowicie ks. Florian Krasuski, pełnił inną funkcję kurialną, był bowiem radcą kurii ds. szkolnych⁴⁷. Ponadto jeden kapłan, tj. ks. Jan Kureczko, należał do obu gremiów – był egzaminatorem i konsultorem zarazem⁴⁸. Dopuszczał taką ewentualność przepis kodeksu, z tym że uprawnień wypływających z obu piastowanych funkcji nie można było wykonywać w odniesieniu do tej samej sprawy⁴⁹. Pośród egzaminatorów znajdował się też ks. Józef Scipio del Campo, który był równocześnie zaangażowany w gremium sądowym, tj. pełnił funkcję jednego z sędziów prosynodalnych⁵⁰. Trudno byłoby jednak w tym przypadku dopatrywać się poważnego uchybienia względem litery bądź ducha kodeksowej reformy administracyjno-sądowniczej, skoro sędzia synodalny winien być po prostu kapłanem o nieposzlakowanej opinii i dobrej znajomości prawa kościelnego⁵¹. W rezultacie zatem wchodzenie tych samych osób w skład gremium sędziów synodalnych, egzaminatorów synodalnych lub prosynodalnych oraz proboszczów konsultorów występowało częściej i nie stanowiło problemu.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na fakt, w jaki sposób przeprowadzono recepcję norm Kodeksu Prawa Kanonicznego w lubelskiej rzeczywistości kościelnej w ramach prawa partykularnego. Otóż statuty I synodu diecezji lubelskiej, odbytego

³⁹ CDL, 1921, s. 12.

⁴⁰ CIC, can. 389, 2153, 2165.

⁴¹ CIC, can. 385 § 2; CDL, 1919, s. 13.

⁴² CDL, 1927, s. 13; CDL, 1928, s. 13.

⁴³ CDL, 1929, s. 20.

⁴⁴ CDL, 1933, s. 17.

⁴⁵ CDL, 1934, s. 17; CDL, 1935, s. 17.

⁴⁶ CDL, 1936, s. 17.

⁴⁷ CDL, 1919, s. 12-13.

⁴⁸ Tamże, s. 13.

⁴⁹ CIC, can. 390.

⁵⁰ CDL, 1919, s. 13.

⁵¹ CIC, can. 1574.

w dniach od 25 do 27 września 1928 r., zawierały osobny rozdział zatytułowany „O kurii diecezjalnej”. Jego treść była już wyrazem dziesięcioletniego namysłu i praktyki działania w zakresie funkcjonowania kurii. W rozdziale tym, składającym się z trzech paragrafów, ogólnie przywołano fakt zorganizowania lubelskiej kurii diecezjalnej zgodnie z wymogami kanonów prawa kościelnego oraz podkreślono konieczność stosowania się do norm kodeksowych w zakresie działalności tego urzędu⁵². Szczegółowo wydobyto zobowiązanie do zachowywania przez pracowników, obwarowanej przysięgą, tajemnicy urzędowej⁵³. Podkreślona została konieczność stosowania się duchowieństwa do zarządzeń kurii, przy czym należało to czynić z takim samym szacunkiem, z jakim winno się odnosić do postanowień wydawanych przez samego biskupa⁵⁴. Odnośnie do załatwiania spraw w kurii wydano szereg przepisów szczegółowych. Prośby wnoszone do kurialnego urzędu miały być przedstawiane pisemnie, na oddzielnych kartach, spisane krótko, ale jasno, czysto, bez poprawek, z zaznaczeniem miejsca sporządzenia pisma, datą, numerem urzędowym oraz czytelnym i pełnym podpisem petenta⁵⁵. W sprawach dotyczących dyspens i przywilejów prośby należało kierować do kurii o tyle, o ile nie wiązały się z zachowaniem sekretu – wówczas należało je adresować bezpośrednio do biskupa. W kontaktach z kurią można było używać języka polskiego, ale w sprawach forum wewnętrznego zalecano korespondowanie po łacinie⁵⁶.

****

Wydaje się, że w dobie dwudziestolecia międzywojennego organizacja i sposób funkcjonowania lubelskiej kurii – dostosowanych formalnie do wymogów prawa kościelnego – pozostawały bardzo mocno pod wpływem wcześniejszych wzorców i doświadczeń konsystorskich. Wynikało to niewątpliwie z bardzo długiego utrzymywania się w kurii tych osób, które pełniły ważne funkcje w niegdysiejszym konsystorzu lubelskim. Tak więc ks. Władysław Kogłarski, surogat konsystorski, przez niemal trzynaście lat był wikariuszem generalnym w kurii, przy czym koniec jego kariery kurialnej nastąpił dopiero wraz z jego śmiercią. Podobnie ks. Ludwik Kwiek, niegdysiejszy regens konsystorza, przez nieco ponad dwie dekady był kanclerzem kurii. Jego działalność w tym charakterze przerwał awans na urząd wikariusza generalnego, którym pozostawał niemal dziesięć lat, tj. do wybuchu drugiej wojny światowej. Zmiana stanowiska nie oznaczała jednak przecięzko jakościowego w zakresie nawyków urzędniczych.

Można przypuszczać, że zatrzymanie obu doświadczonych pracowników konsystorza także na stanowiskach w kurii było początkowo koniecznością z racji „uczenia się” diecezji przez nowego biskupa ordynariusza. Co ciekawe, biskup

⁵² *Synodus Dioecisana Lublinensis Prima, anno MCMXXVIII, diebus 25, 26, 27 Septembris ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Mariano Leone Fulman Episcopo Lublinensi in Ecclesia Cathedrali celebrata*, Lublini 1928, 39 § 1.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Tamże, 39 § 2.

⁵⁵ Tamże, 39 § 3.1.

⁵⁶ Tamże, 39 § 3.2.

nie dokonał jednak żadnych gwałtownych zmian personalnych także w kolejnych latach ani nawet wówczas, kiedy w drugiej dekadzie swoich rządów zdołał już wykształcić młode kadry bliższych mu ideowo kapłanów. Owa ideowość stanowiła być może powód, dla którego bp Fulman w mniejszym stopniu zwracał uwagę na skład osobowy kurii, powiązania z konsystorską przeszłością, a nawet ściśle personalne związki kurii z trybunałem biskupim, co trąciło niezrozumieniem istoty reformy centralnych organów zarządu diecezją.

Otóż warto zwrócić uwagę na fakt, że wizja organizacji życia diecezji, w tym zwłaszcza roli kapłanów, jaką żywił bp Fulman, była pod wieloma względami nowatorska. Wykorzystywała bowiem pozaborczy, społeczny entuzjazm, udzielający się także duchowieństwu, mający nawet w jakimś zakresie charakter zaangażowania demokratycznego. Za istotny czynnik rządów w diecezji biskup uznał organizowanie zjazdów kapłańskich. Chodziło w tym wypadku nie tylko o zgromadzenia księży dziekanów, ale o zjazdy całego duchowieństwa, które chciałyby partycypować w tworzeniu koncepcji życia diecezjalnego. W tym kontekście spadało znaczenie kurii i wpływy jej urzędników. W praktyce biskup stworzył dla miejscowej administracji kościelnej swoistą przeciwwagę w postaci zgromadzenia duchowieństwa zaangażowanego duszpastersko. Potwierdzenie takiego rozumienia spraw można odnaleźć rejestrując interesującą uwagę poczynioną przez bpa Fulmana na pierwszym za jego rządów zjeździe dziekanów diecezji lubelskiej, odbytym już 9 stycznia 1919 r. Hierarcha wspominał wówczas, że w zarządzie diecezją chciałby w większym stopniu oprzeć się na dziekanach niż członkach diecezjalnej kurii⁵⁷.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie

Rep 60 I 132, O Konsystorzu Diecezjalnym Lubelskim. Urządzenie. Uposażenie. Własność.

Rep 60 I 132, Lista płac członków Kurii Diecezjalnej Lubelskiej.

Rep 60 IIb K78, Akta osobowe ks. Władysława Kogłarskiego.

Biblioteka Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie

Idziakowski Edmund, *Sądownictwo kościelne na terenie diecezji lubelskiej (1790-1985)*, Lublin 1985, mps.

Źródła drukowane

Catalogus cleri tam saecularis ac regularis Dioecesis Lublinensis et Janoviensis seu Podlachiensis pro anno 1918, Lublini [1919].

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1919, Lublini [1918].

Catalogus omnium ecclesiarum et universi cleri Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1920, Lublini [1919].

Catalogus Ecclesiarum et Cleri Dioecesis Lublinensis pro anno Domini... (1921-1929).

⁵⁷ *Kronika*, WDL, 1 (1919) nr 3, s. 88.

Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej na rok... (1930-1934).

Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej... (1935-1938).

Synodus Dioecesis Lublinensis Prima, anno MCMXXVIII, diebus 25, 26, 27 Septembris ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Mariano Leone Fulman Episcopo Lublinski in Ecclesia Cathedrali celebrata, Lublini 1928.

Czasopisma

„Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” (1919-1938)

Opracowania

Baca Aleksander, *Wzorowy kapłan i obywatel. Ksiądz Władysław Kogłarski (1841-1931)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 393-396.

Kołodziejczyk Karolina Anna, *Człowiek wielkiej pracy i modlitwy. Ksiądz Ludwik Piotr Kwiek (1864-1939)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 397-399.

Kumor Bolesław, *Granice metropolii i diecezji polskich (966-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 20 (1970) s. 253-374.

Prejs Roland, *Polityka personalna biskupa Franciszka Jaczewskiego względem lubelskiego konsystorza*, w: *Biskup Franciszek Jaczewski (1832-1914). Studia biograficzne z okazji 100. rocznicy śmierci*, red. J. R. Marczewski, Lublin 2014, s. 127-162.

Sztafrowski Edward, *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1968.

Walewander Edward, *Ojciec i pasterz. Biskup Marian Leon Fulman (1866-1945)*, w: *W duchu i prawdzie. Wybrane sylwetki Kościoła lubelskiego*, red. H. Misztal, Lublin 2005, s. 142-147.

Mieczysław Różański

KURIA DIECEZJALNA W ŁODZI W OKRESIE II RZECZYPOSPOLITEJ

Na początku XX w. Łódź pod względem organizacji kościelnej znajdowała się w zachodniej części rozległej archidiecezji warszawskiej. Z uwagi na specyfikę tego regionu, który miał typowo robotniczy charakter, wymagała odrębnego i samodzielnego prowadzenia w niej pracy duszpasterskiej. Te problemy rozumiał ówczesny arcybiskup warszawski Aleksander Kakowski, który po objęciu archidiecezji w 1913 r., podjął pierwsze kroki w celu utworzenia nowej diecezji w Łodzi. Niestety, w czasie zaborów projekt ten napotykał na olbrzymie trudności ze strony władz rosyjskich¹.

Zmiana sytuacji politycznej nastąpiła po wybuchu I wojny światowej. W 1915 r. front niemiecko-rosyjski podzielił terytorium archidiecezji warszawskiej na dwie części. Wówczas to papież Benedykt XV mianował biskupa kujawsko-kalińskiego Stanisława Zdzitowieckiego administratorem apostolskim części archidiecezji warszawskiej znajdującej się pod okupacją niemiecką. Ten zaś ze swej strony ustanowił wikariuszem generalnym dla tych terenów ks. Henryka Przeździeckiego, który pełnił funkcję proboszcza parafii św. Józefa w Łodzi. Te działania zostały zaaprobowane przez abpa A. Kakowskiego, który dekretem z 20 maja 1915 r. utworzył wikariat generalny w Łodzi. Według brzmienia tego dekretu, jurysdykcja udzielona ks. H. Przeździeckiemu obejmowała „dekanaty: łódzki, brzeziński i łęczycycki oraz te wszystkie, które nie mogły komunikować się łatwo z Warszawą”².

Te wydarzenia stały się, jak można przypuszczać, pierwszą realną przesłanką do powstania nowej diecezji. Po odrodzeniu się państwa polskiego arcybiskup warszawski A. Kakowski podjął na nowo starania, aby w Łodzi utworzyć diecezję. Poparcia tym wysiłkom udzielił rząd premiera Leopolda Skulskiego (13 XII 1919 r. – 9 VI 1920 r.), dawnego prezydenta Łodzi, który dobrze znał specyfikę i potrzeby rejonu łódzkiego. Także pozytywnie do tych planów odniósł się ówczesny nuncjusz apostolski w Polsce Achilles Ratti, który przybył do Łodzi podczas Zielonych Świąt 1920 r. i spotkał się tu z bardzo gorącym przyjęciem ze strony ludności robotniczej. Podczas pobytu w mieście brał udział w spotkaniach z przedstawicielami duchowieństwa łódzkiego, sfer przemysłowych i świata pracy, podczas których osobiście przekonał się, jak silne jest w miejscowym społeczeństwie pragnienie utworzenia tamże stolicy biskupiej.

---

¹ W. Urban, *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 416-431.

² K. Gabryel, *Powstanie Diecezji Łódzkiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, t. 4 (1995) s. 86.

W rezultacie podjętych starań, 10 grudnia 1920 r. papież Benedykt XV bullą *Christi Domini qui esse bonum pastorem*³ powołał do życia diecezję łódzką. Na jej terytorium znalazło się pięć dekanatów z archidiecezji warszawskiej: łódzki miejski, łódzki zamiejski, łęczycki, kłodawski i brzeziński – o łącznej liczbie 67 parafii, 126 kapłanów i ponad pół miliona wiernych⁴.

W Łodzi dotychczasowy kościół parafialny św. Stanisława Kostki stał się kościołem katedralnym. Do chwili nominacji ordynariusza, w nowej diecezji administratorem apostolskim został arcybiskup warszawski kard. A. Kakowski. Pierwszy biskup łódzki nominowany został 11 kwietnia 1921 r. przez papieża Benedykta XV⁵. Został nim dotychczasowy proboszcz parafii św. Stanisława Kostki i dziekan łódzki, prałat ks. Wincenty Tymieniecki. Jego konsekracja i ingres odbyły się 29 czerwca 1921 r. Konsekratorem był kard. A. Kakowski, a współkonsekratorami: ordynariusz kujawsko-kaliski S. K. Zdzitowiecki, ordynariusz podlaski H. Przeździecki, sufragan warszawski S. Gall i sufragan kujawsko-kaliski W. Krynicki⁶.

Biskup Tymieniecki zaraz po konsekracji zaczął organizować kurie diecezjalną według norm zawartych w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁷. Należy przy tym pamiętać, że w swojej młodości późniejszy biskup łódzki był pracownikiem Konsystorza Metropolitalnego Warszawskiego i kapelanem abpa Wincentego Popiela. Stąd pewne praktyki techniki biurowej zaczerpnięto z tego wzorca. Instytucję tą można podzielić na dwa piony: administracyjny, w skład którego wchodził: wikariusz generalny, kanclerz, notariusz, skarbnik i osoby potrzebne do pracy technicznej i fizycznej, a także ciała doradcze – egzaminatorzy prosynodalni lub synodalni, proboszczowie konsulatorzy i audytorzy oraz pion sądowy, który tworzyli pracownicy Sądu Biskupiego. Poniżej zostanie omówiony pion administracyjny Kurii Biskupiej w Łodzi.

Zgodnie z Kodeksem Prawa Kanonicznego z 1917 r., biskup diecezjalny miał możliwość mianowania wikariusza generalnego, który go wspomagał w zarządzaniu diecezją. Posiadał on władzę administracyjną w sprawach duchowych i doczesnych taką samą, jak ordynariusz, z wyjątkiem spraw wyraźnie zastrzeżonych przez niego dla swoich kompetencji⁸. Z prerogatyw tych skorzystał pierwszy biskup łódzki i w dniu 9 lipca 1921 r.⁹ na to stanowisko mianował ks. Jana Krajewskiego, który wcześniej był profesorem w seminariach duchownych w Warszawie i Kielcach. Był on jednocześnie proboszczem parafii w Jeżowie i stamtąd dojeżdżał do pracy w kurii¹⁰. Ksiądz Krajewski był dość krótko wikariuszem generalnym.

³ „Acta Apostolicae Sedis” (dalej: AAS), 1921, vol. 13, s. 249-251.

⁴ „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie” (dalej: WDŁ), 1 (1921) nr 2, s. 12-13.

⁵ AAS, 1921, vol. 13, s. 210.

⁶ Z. Czosnykowski, *Bp Wincenty Tymieniecki 1871-1934*, Łódź 1989, s. 37-38; K. Gabryel, *Powstanie Diecezji Łódzkiej*, s. 87.

⁷ *Codex iuris canonici*, Roma 1917.

⁸ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 530-531.

⁹ Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi (dalej: AAŁ), Akta Kurii Biskupiej (dalej: AKB), Księga korespondencji 1921/1922, nr 102; tego samego dnia otrzymał nominację na regensa seminarium (nr 101) i proboszcza parafii w Jeżowie (nr 103).

¹⁰ Ks. Jan Krajewski (1870-1932) studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, pracował na stanowiskach: wikariusza parafii w Bolimowie, w kolegiacie łowickiej, w parafii pw. św. Andrzeja w Warszawie; profesora Seminarium Duchownego w Kielcach i Warszawie; proboszcza parafii – w Nowym Mieście nad Policą, pw. św. Antoniego w Tomaszowie Mazowieckim oraz św. Andrzeja

Przestał pełnić tę funkcję przed 3 maja 1922 r.¹¹. Aby usprawnić działanie kurii konieczna była codzienna obecność wikariusza generalnego, dlatego biskup ordynariusz 28 lipca 1921 r.¹² mianował wikariuszem generalnym ks. Jana Bączka, byłego profesora Seminarium Duchownego w Warszawie i Akademii Duchownej w Petersburgu¹³. Był on jednocześnie proboszczem parafii Podwyższenia Św. Krzyża w Łodzi i do kurii przychodził codziennie. Został on zwolniony ze stanowiska wikariusza generalnego 1 września 1928 r.

Po nominacji ks. Kazimierza Tomczaka na biskupa pomocniczego diecezji łódzkiej i jego przybyciu do Łodzi, ordynariusz 21 czerwca 1927 r. mianował go wikariuszem generalnym¹⁴. Pozostał na tym stanowisko do momentu śmierci bpa Wincentego Tymienieckiego, która nastąpiła 10 sierpnia 1934 r.¹⁵. Zgodnie z kan. 371, władza wikariusza generalnego ustawała w momencie śmierci ordynariusza. Biskup Tomczak został mianowany wikariuszem kapitulnym i rządził diecezją podczas *sede vacante*. Po objęciu rządów przez nowego ordynariusza Włodzimierza Jasińskiego, dekretem z 1 lutego 1935 r. bp Kazimierz Tomczak na nowo został mianowany wikariuszem generalnym.

---

w Łęczycy. Po utworzeniu diecezji łódzkiej został proboszczem w Jeżowie, rektorem Seminarium Duchownego w Łodzi i wikariuszem generalnym; następnie proboszczem parafii pw. św. Anny w Łodzi; S. Grad, M. Różański, *Kapituła Katedralna Łódzka*, Łódź 2007, s. 177-181.

¹¹ Nie wspomina o tej funkcji dekret nominacyjny (z 3 V 1922 r.) dla ks. Jana Krajewskiego na proboszcza parafii św. Anny.

¹² AAL. AKB, Księga korespondencji 1921/1922, nr 272; tego dnia został także oficjałem Sądu Biskupiego (nr 273).

¹³ Ks. Bączek Jan (1881-1942) studiował w Seminarium Duchownym w Warszawie i Akademii Duchownej w Petersburgu. Świecenia przyjął w 1904 r. Był wikariuszem w parafiach: przy kolegiacie łowickiej, w Tomaszowie Mazowieckim, pw. Św. Krzyża w Warszawie. W 1906 r. został profesorem Seminarium Metropolitalnego, a w 1909 r. profesorem Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1915 r. uzyskał stopień doktora teologii w Akademii Duchownej w Petersburgu. Wrócił do Polski w 1918 r. Był wikariuszem katedralnym w Warszawie. W 1919 r. został proboszczem kolegiaty łowickiej. Po powstaniu diecezji łódzkiej przeszedł do niej w 1921 r. Został proboszczem parafii Podwyższenia Św. Krzyża w Łodzi. W latach 1921-1928 był wikariuszem generalnym i profesorem seminarium duchownego. Pełnił także funkcję oficjała. Był kanonikiem prałatem Kapituły Katedralnej Łódzkiej. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau, S. Grad, M. Różański, *Kapituła Katedralna Łódzka*, s. 182-185.

¹⁴ Bp Kazimierz Tomczak (1893-1967) po uzyskaniu matury w kolegium w Chyrowie wstąpił do Seminarium Duchownego w Warszawie. Studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu. Otrzymał tam stopień kandydata teologii. Świecenia kapłańskie przyjął w 1907 r. Był wikariuszem parafii w Słomczynie, parafii katedralnej w Warszawie i profesorem Seminarium Duchownego w Warszawie. Studiował w Paryżu i Fryburgu Szwajcarskim. W 1923 r. doktoryzował się z teologii na Uniwersytecie Warszawskim. W 1927 r. został mianowany biskupem tytularnym sykceńskim i pomocniczym w diecezji łódzkiej. W nowej diecezji pełnił szereg funkcji – był wikariuszem generalnym i dziekanem Kapituły Katedralnej Łódzkiej, profesorem Seminarium Duchownego w Łodzi, sędzią prosynodalnym, rektorem Studium Wyższej Wiedzy Religijnej i prezesem Rady Diecezjalnej Akcji Katolickiej. W czasie II wojny światowej został aresztowany, potem deportowany na teren Generalnej Guberni. Po wojnie był proboszczem parafii Podwyższenia Św. Krzyża w Łodzi, S. Grad, M. Różański, *Kapituła Katedralna Łódzka*, s. 221-228.

¹⁵ WDŁ, 1934, nr 3, s. 2.

Tabela 1. Wikariusze generalni diecezji łódzkiej w II Rzeczypospolitej

Lp	Imię i nazwisko	Okres
1	Ks. Jan Krajewski	1921-1922
2	Ks. Jan Bączek	1921-1928
3	Bp. Kazimierz Tomczak	1927-1934, 1935-1967

Jednym z najważniejszych stanowisk w pionie administracyjnym kurii jest urząd kanclerza. Do jego obowiązków, wymienionych w Kodeksie Prawa Kanonicznego, należało gromadzenie i opracowywanie akt kurii oraz prowadzenie archiwum (kan. 372). Tuż po objęciu rządów w diecezji łódzkiej bp Wincenty Tymieniecki 29 czerwca 1921 r.¹⁶ mianował pierwszym kanclerzem kurii prałata Wiktora Bilskiego¹⁷, który był wcześniej kapłanem diecezji lwowskiej i przez długie lata pełnił obowiązki kanclerza kurii lwowskiej. Funkcji tej nie sprawował zbyt długo, bo już 28 października 1922 r. złożył na ręce ordynariusza prośbę o zwolnienie go z tego urzędu, nie wymieniając przyczyny poza określeniem „nawał prac”. Być może przyczyną tej decyzji było szybkie tempo działania urzędów kurialnych inne niż to, do którego był przyzwyczajony w kurii lwowskiej¹⁸. Ordynariusz przychylił się do tej prośby 3 listopada 1922 r. i tego samego dnia na ten urząd powołał ks. Teofila Wojdasa¹⁹, który dotychczas był notariuszem kurii. Posiadał on wykształcenie klasyczne. Nowy kanclerz był chory na gruźlicę. W niedługim czasie musiał udać się na kurację do Otwocku. W jego zastępstwie obowiązki kanclerza pełnił notariusz ks. Józef Dziuba²⁰. Biskup Tymieniecki 4 września 1925 r. mianował go kanclerzem kurii nie zwalniając z tego stanowiska ks. Teofila Wojdasa. Taka sytuacja trwała do jego śmierci. Ksiądz Dziuba pozostał na stanowisku

¹⁶ AAŁ. AKB, Księga korespondencji 1921, nr 2.

¹⁷ Ks. Wiktor Bilski (1870-1944) studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim i lwowskim. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1892 r. we Lwowie. Pracował w Bełzie, Buczaczu, Tarnopolu i w Stryju. W 1903 r. został kanclerzem Konsystorza Metropolitalnego we Lwowie. Inkardynowany do diecezji łódzkiej, został pierwszym kanclerzem Kurii Biskupiej. Po rezygnacji z tej funkcji był prefektem w szkole średniej w Łodzi, a następnie proboszczem w parafiach w Borszewicach, Buczku, Mileszkach. W 1938 r. przeszedł na emeryturę. W czasie II wojny światowej ukrywał się. Zmarł w 1944 r., S. Grad, M. Różański, *Kapituła Katedralna Łódzka*, s. 195-198.

¹⁸ AAŁ. AKB, Księga korespondencji 1922, nr 2809.

¹⁹ Ks. Teofil Wojdas (1880-1928) studiował na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie w Seminarium Metropolitalnym w Warszawie. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1910 r. Pracował jako wikariusz w parafiach łódzkich – Podwyższenia Św. Krzyża, Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Był także prefektem szkolnym. W 1921 r. został notariuszem a potem kanclerzem kurii. Z powodu choroby, w 1925 r. przestał być kanclerzem i udał się na leczenie. Zmarł w 1928 r.

²⁰ Ks. Józef Dziuba (1891-1950) ukończył Seminarium Metropolitalne w Warszawie. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1915 r. Studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie uzyskał stopień kandydata nauk. W 1918 r. został wikariuszem w parafii Matki Bożej Różańcowej w Warszawie. Następnie był prefektem w Gostyniu, wikariuszem w Zgierzu i prefektem w Łodzi. W latach 1921-1925 pracował na stanowisku notariusza w Kurii Biskupiej, następnie w latach 1925-1932 był tam kanclerzem. W tym czasie sprawował także funkcje notariusza i sędziego prosynodalnego w Sądzie Biskupim oraz profesora w Seminarium Duchownym w Łodzi. Od 1932 r. był jego rektorem. Poważnie zachorował w 1939 r.; przebywał u swojej siostry. To uchroniło go przed aresztowaniem. Po wojnie został oficjałem Sądu Biskupiego w Łodzi i proboszczem parafii św. Anny w Łodzi. Zmarł w 1950 r.

kanclerza kurii do roku 1932, kiedy to – 22 sierpnia – został mianowany rektorem seminarium duchownego²¹. Jego następcą został ks. Józef Goździk, długoletni prefekt szkół piotrkowskich. Nie był szczęśliwy z powodu tej zmiany²² i gdy tylko zawakowało probostwo parafii św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim, poprosił o nie. Otrzymał je we wrześniu 1933 r.²³. Na jego miejsce 19 października 1933 r. został mianowany kanclerzem ks. Antonii Woroniecki²⁴, który dopiero co ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Warszawskim. Pełnił ten urząd niedługo, gdyż poprosił biskupa o urlop w celu ukończenia rozprawy doktorskiej. Otrzymał go 9 kwietnia 1934 r.²⁵. Po nim stanowisko kanclerza objął ks. Jan Żdzarski²⁶; nominację otrzymał tego samego dnia, czyli 9 kwietnia 1934 r.²⁷ i pełnił ten urząd do końca okresu międzywojennego.

Tabela 2. Kanclerze diecezji łódzkiej w II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Okres
1	Ks. Wiktor Bilski	1921
2	Ks. Teofil Wojdas	1921-1928
3	Ks. Józef Dzioba	1925-1932
4	Ks. Józef Goździk	1932-1933
5	Ks. Antoni Woroniecki	1933-1934
6	Ks. Jan Żdzarski	1934 - 1957

²¹ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1932, nr 4559.

²² J. Żdzarski, *Dzieje Kurii Biskupiej Łódzkiej*, WdŁ, 41 (1967) nr 6, s. 133.

²³ AAŁ, AKB, Akta personalne (dalej: AP), sygn. 209, k. 72; Księga korespondencji 1933, nr 4076.

²⁴ Ks. Antoni Woroniecki (1907-1995) ukończył Seminarium Duchowne w Łodzi. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1929 r. Był wikariuszem w Rudzie Pabianickiej. Od 1930 r. pełnił funkcje sekretarza Kurii Biskupiej i notariusza Sądu Biskupiego w Łodzi, studiując jednocześnie prawo kanoniczne na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w 1935 r. uzyskał stopień doktora. W latach 1933-1934 pracował na stanowisku kanclerza Kurii Biskupiej. Był także prefektem szkół w Łodzi, obrońcą węzła małżeńskiego i profesorem Seminarium Duchownym w Łodzi. W czasie II wojny światowej, w 1940 r., został administratorem parafii NSJ w Tomaszowie Mazowieckim, a w 1941 r. wikariuszem w parafii św. Jacka w Piotrkowie Trybunalskim i notariuszem Sądu Biskupiego. Po wojnie otrzymał nominację na wikariusza w parafii Podwyższenia Św. Krzyża w Łodzi. Pracował również w kurii. W 1945 r. został wicerektorem seminarium duchownego, a od 1947 do 1976 r. był rektorem tej instytucji. W latach 1958-1984 piastował urząd wiceoficjała Sądu Biskupiego w Łodzi. Zmarł w 1995 r.

²⁵ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1934, nr 1243.

²⁶ Ks. Jan Żdzarski (1901-1971) studiował na Uniwersytecie Warszawskim i pracował w Łódzkim Sądzie Okręgowym. W 1923 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Łodzi. Został wysłany na studia do Strasburga. Tam uzyskał stopień bakałarza teologii. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1927 r. Był wikariuszem w par. św. Wojciecha na Chojnach. Od 1927 do 1934 r. pracował na stanowisku notariusza Sądu Biskupiego w Łodzi. W 1928 r. został profesorem w łódzkim seminarium duchownym; w latach 1930-1934 zajmował stanowisko wicerektora tej instytucji. Nominację na kanclerza Kurii Biskupiej otrzymał w 1934 r. Był także obrońcą węzła małżeńskiego i promotorem sprawiedliwości w Sądzie Biskupim. W czasie II wojny światowej został aresztowany razem z biskupami i deportowany do Generalnej Guberni. Po wojnie pełnił funkcję kanclerza do 1957 r. Wówczas został mianowany II wikariuszem generalnym. Był także sędzią prosynodalnym, cenzorem ksiąg religijnych, obrońcą węzła małżeńskiego i święceń kapłańskich (1935-1948). W 1959 r. został wiceoficjałem Sądu Biskupiego. Zmarł w 1971 r., WdŁ, 1971, nr 11, s. 318-319.

²⁷ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1934, nr 1244.

Osobami, które pomagają kanclerzowi w wypełnianiu obowiązku sporządzania pism, wymagających świadka urzędowego, są notariusze (kan. 374). Pierwszym notariuszem w Kurii Biskupiej w Łodzi został mianowany w dniu konsekracji bpa Wincentego Tymienieckiego – czyli 29 czerwca 1921 r. – ks. Romuald Brzeziński²⁸. W jego aktach personalnych brakuje tej wzmianki. Pozostał tylko ślad tej nominacji w księdze korespondencji²⁹. Trudno jest określić, do kiedy pełnił tę funkcję. Dnia 2 lipca drugim notariuszem został mianowany ks. Teofil Wojdas³⁰. W tym samym czasie notariuszem był też ks. Dominik Kaczyński, jednocześnie sekretarz ordynariusza i wikariusz parafii św. Stanisława Kostki w Łodzi. Prawdopodobnie w 1925 r. został mianowany jeszcze jeden notariusz. Był nim ks. Klemens Grefkowicz, duchowny z diecezji płockiej. Pełnił on jednocześnie obowiązki pierwszego archiwisty kurialnego. Ksiądz Dominik Kaczyński obowiązki swoje przestał pełnić 21 sierpnia 1926 r.; wówczas został mianowany proboszczem parafii Matki Bożej Zwycięskiej i skarbnikiem kurii³¹. Na jego miejsce notariuszem kurii i kapelanem biskupa został ks. Józef Bińkowski³². Jednym z notariuszy kurialnych był wówczas także ks. Antoni Szymanowski³³; wcześniej wikariusz parafii w Milejowie. Zmiany na tym stanowisku kurialnym następowały dość często. Ksiądz Bińkowski (kapelan biskupa i notariusz) został zwolniony z piastowanych stanowisk 29 sierpnia 1927 r. i mianowany wikariuszem parafii Podwyższenia Św. Krzyża w Łodzi³⁴.

²⁸ Ks. Romuald Brzeziński (1886-1942) studiował w Seminarium Duchownym w Warszawie, a następnie w Akademii Duchownej w Petersburgu, gdzie uzyskał w 1913 r. stopień magistra teologii. Święcenia kapłańskie przyjął w 1913 r. Był wikariuszem par. św. Kazimierza w Łodzi. Po utworzeniu diecezji łódzkiej został wicerektorem i profesorem seminarium, wikariuszem parafii katedralnej, a także cenzorem ksiąg religijnych. W 1922 r. objął parafię św. Kazimierza w Łodzi. Następnie był proboszczem w Marzeninie (1928-1930), a od 1930 r. do czasu aresztowania – w Tuszynie. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau, AAŁ, AKB, AP, sygn. 153.

²⁹ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1921/1922, nr 2.

³⁰ Tamże, nr 23.

³¹ WDŁ, 6 (1926) nr 4, s. 151.

³² Ks. Józef Bińkowski (1902-1942) po ukończeniu Gimnazjum Męskiego w Turku wstąpił do Seminarium Duchownego w Łodzi. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1925 r. Był wikariuszem w Ozorkowie. W 1926 r. został wikariuszem w parafii św. Anny w Łodzi. W latach 1926-1927 pełnił obowiązki kapelana biskupa ordynariusza i notariusza w kurii. Następnie pracował jako wikariusz w parafiach łódzkich – Podwyższenia Św. Krzyża (1927-1928), św. Józefa (1928-1930). Proboszczem w Koźlu był w latach 1930-1932, a od 1932 do 1936 r. – proboszczem w Strykowie. Od 1936 do czasu aresztowania zajmował stanowisko proboszcza w Siedlcach. Zginął w obozie koncentracyjnym w Dachau w 1942 r., AAŁ, AKB, AP, sygn. 202.

³³ Ks. Antoni Szymanowski (1900-1962) święcenia kapłańskie przyjął 10 IX 1922 r. we Włocławku. Był wikariuszem (1922-1925), a następnie administratorem parafii w Milejowie (1925-1926). W latach 1926-1932 pracował jako sekretarz Kurii Biskupiej w Łodzi; skarbnik tamże w latach 1929-1938. Od 1927 r. do wojny pracował w Sądzie Biskupim jako notariusz, obrońca węzła małżeńskiego. W 1932 r. został proboszczem w nowo powstałej parafii Opatrzności Bożej w Łodzi. Po wybuchu II wojny światowej znalazł się na zachodzie Europy. Dnia 10 II 1941 r. został aresztowany przez Niemców w Paryżu i osadzony w tamtejszym więzieniu; zwolniony 31 maja 1941 r. Po zakończeniu wojny wyjechał do USA, S. Grad, M. Różański, *Kapituła Katedralna Łódzka*, s. 527-528.

³⁴ WDŁ, 7 (1927) nr 2, s. 87.

Dnia 30 sierpnia 1927 r. jego następcą został ks. Kazimierz Nowicki³⁵. Pełnił swoje obowiązki przez dwa lata – do 19 września 1929 r.³⁶. Wówczas otrzymał probostwo w Skoszewach. Kolejnym notariuszem – 19 września 1929 r. – został ks. Edward Kulejewski³⁷. Powierzone sobie obowiązki pełnił bardzo krótko – tylko do 11 marca 1930 r.³⁸, gdyż otrzymał nominację na proboszcza parafii w Koźlu. Nowym notariuszem został ks. Franciszek Pabjańczyk³⁹. Był nim przez 3 miesiące. Dnia 23 czerwca 1930 r. został wikariuszem w parafii św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim⁴⁰. W latach 1930-1932 notariuszem był ks. Stanisław Pietrzak. Później funkcję tę pełnił – od marca 1931 do sierpnia 1932 r.⁴¹ – ks. Teodor Kwarto⁴². Po nim notariuszem i jednocześnie archiwariuszem został ks. Jan Frontczak⁴³, który pełnił

³⁵ Ks. Kazimierz Nowicki (1897-1944) ukończył szkołę męską handlową w Kielcach. Wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, a po utworzeniu diecezji łódzkiej przeniósł się do seminarium w Łodzi. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1924 r. Był wikariuszem w Grzegorzewie, Ozorkowie, prefektem szkół w Jeżowie, wikariuszem w Milejowie, w latach 1926-1927 wikariuszem parafii przemienienia Pańskiego w Łodzi, a od 1927 r. wikariuszem parafii katedralnej. Od 1927 do 1929 r. pełnił funkcję sekretarza Kurii Biskupiej. W latach 1929-1939 był proboszczem parafii w Skoszewach, zaś od 1939 r. do chwili aresztowania – proboszczem parafii w Borszewicach. Zginął w Dachau, AAŁ, AKB, AP, sygn. 214.

³⁶ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1927, nr 3786; 1929, nr 4633; AAŁ, AKB, AP, sygn. 214, k. 32, 39.

³⁷ Ks. Edward Kulejewski (1900-1947) urodził się w Krzepicach. Po ukończeniu Szkoły Handlowej i II Gimnazjum Państwowego w Częstochowie, wstąpił do Seminarium Duchownego w Łodzi. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1925 r. Był wikariuszem w Łęczycy (1925-1927) i w parafii św. Kazimierza w Łodzi (1927-1929). W latach 1929-1930 był sekretarzem Kurii Biskupiej, następnie proboszczem w Dobrej (1930-1932) i w Koźlu (1932-1947), AAŁ, AKB, AP, sygn. 234.

³⁸ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1929, nr 4672; 1930, nr 1563.

³⁹ Ks. Franciszek Pabjańczyk (1904-1997) przyjął święcenia kapłańskie w 1928 r. Po święceniach studiował na Uniwersytecie Warszawskim; stopień magistra teologii uzyskał w 1931 r. W 1930 r. był notariuszem w Kurii Biskupiej i wikariuszem prefektem w parafii św. Jakuba w Piotrkowie Trybunalskim (1930-1931), następnie wikariuszem w parafiach: w Zgierzu (1931-1933) i w Łodzi – pw. św. Antoniego (1933), św. Piotra i Pawła (1933-1934), a od 1934 do wojny prefektem szkół średnich. W czasie wojny był więziony w obozie koncentracyjnym w Dachau. Po powrocie został wikariuszem w parafii w Zgierzu (1947-1948). W latach 1948-1952 był proboszczem parafii w Leźnicy Wielkiej, następnie w parafii Dmosin (1952-1958) i Będków (1958-1977). W 1977 r. przeszedł na emeryturę. Zmarł w 1997 r., AAŁ, AKB, AP, sygn. 555.

⁴⁰ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1930, nr 3388.

⁴¹ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1931, nr 1404; 1932, nr 4393.

⁴² Ks. Teodor Kwarto (1904-1956) urodził się w Łodzi. Święcenia kapłańskie przyjął w 1930 r. W latach 1930-1931 był wikariuszem w parafii św. Mateusza w Pabianicach. Następnie został notariuszem w Kurii Biskupiej (1931-1932), prefektem szkół w Łodzi (1932-1934), a od 1934 r. wikariuszem parafii św. Kazimierza w tym mieście. Po wojnie został proboszczem parafii w Grocholicach. Zmarł w 1956 r., AAŁ, AKB, AP, sygn. 268.

⁴³ Ks. Jan Frontczak (1902-1971) urodzony w Łęczycy, po ukończeniu Seminarium Duchownego w Łodzi otrzymał w 1926 r. święcenia kapłańskie. W latach 1926-1932 był wikariuszem kolejno w parafiach: Parznie, Tuszynie, św. Antoniego i Przemienienia Pańskiego w Łodzi. W 1932 r. został notariuszem i archiwariuszem w kurii (do 1961 r.) i notariuszem w Sądzie Biskupim. W tym czasie był także kapelanem, a w czasie wojny administratorem parafii w Solcy Wielkiej i Dobrego Pasterza w Łodzi. Zmarł w 1971 r., AAŁ, AKB, AP, sygn. 343; WDŁ, 1971, nr 11, s. 317.

te funkcje także po II wojnie światowej. Notariuszem w latach 1930-1933 był ks. Antoni Woronecki⁴⁴. W dniu 10 kwietnia 1934 r. notariuszem w kurii został ks. Zygmunt Skowroński; był nim do 30 sierpnia 1934 r., gdyż wikariusz kapitulny w czasie *sede vacante*, bp Kazimierz Tomczak przeznaczył go do pracy seminaryjnej na stanowisku profesora⁴⁵. Na jego miejsce powołał w dniu 9 sierpnia 1934 r.⁴⁶ ks. Henryka Folwarskiego⁴⁷, który tę funkcję pełnił do końca okresu międzywojennego.

Tabela 3. Notariusze (sekretarze) diecezji łódzkiej w okresie II Rzeczypospolitej

Lp.	Imię i nazwisko	Okres
1.	Ks. Dominik Kaczyński	1921-1926
2.	Ks. Józef Dzioba	1921-1925
3.	Ks. Klemens Grefkowicz	1925-1926
4.	Ks. Józef Bińkowski	1926-1927
5.	Ks. Szymanowski Antoni	1926-1932
6.	Ks. Kazimierz Nowicki	1927-1929
7.	Ks. Edward Kulejewski	1929-1930
8.	Ks. Franciszek Pabjańczyk	1930
9.	Ks. Stanisław Pietrzak	1930-1932
10.	Ks. Antoni Woronecki	1930-1933
11.	Ks. Teodor Kwarto	1931-1932
12.	Ks. Jan Fronczak	1932-1961
13.	Ks. Zygmunt Skowroński	1934
14.	Ks. Henryk Folwarski	1934-1948

Kolejnym urzędem, powołanym do życia w Kurii Biskupiej w Łodzi, był skarbnik. Jego zadaniem była troska o stan finansowy diecezji. Pierwszym skarbnikiem kurii łódzkiej został mianowany ks. Walenty Małczyński, a jego następcą – ks. Ferdynand Jacobi. Pełnił on tę funkcję do 21 sierpnia 1926 r.; wówczas otrzymał nominację na proboszcza parafii św. Jacka w Piotrkowie Trybunalskim. Po nim funkcję tę objął dotychczasowy notariusz i kapelan biskupa ks. Dominik Kaczyński. W 1926 r. ks. Kaczyński został mianowany proboszczem nowo powstałej parafii Matki Boskiej Zwycięskiej w Łodzi, gdzie rozpoczął budowę świątyni. Obowiązki kurialne wykonywał do września 1929 r. Dnia 19 września 1929 r. nowym skarbnikiem został ks. Antoni Bolesław Szymanowski. Przestał on pełnić tę funkcję z dniem 31 grudnia 1938 r. Na jego miejsce został skierowany ks. Jan Fronczak.

Za rządów bpa Włodzimierza Jasińskiego w kurii zatrudniony został ponadto Wiktor Fokciński, który był emerytowanym pracownikiem Zarządu Miasta Łodzi. Pełnił on funkcję księgowego w kasie Kurii Biskupiej i podlegał służbowo jej skarbnikowi. Na stanowisku woźnego pracował Antoni Dziecielski⁴⁸.

⁴⁴ J. Żdzarski, *Dzieje Kurii Biskupiej Łódzkiej*, s. 133.

⁴⁵ WDŁ, 14 (1934) nr 3, s. 140.

⁴⁶ AAŁ, AKB, AP, sygn. 238; AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1934, nr 3419.

⁴⁷ Ks. Henryk Folwarski (1909-1948) urodził się w Łodzi. Po ukończeniu Gimnazjum im. ks. I. Skorupki wstąpił do Seminarium Duchownego w Łodzi. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1931 r. Studiował na Uniwersytecie Warszawskim, gdzie w 1933 r. uzyskał stopień magistra, a w 1935 r. doktora teologii. Od 1934 r. był profesorem Seminarium Duchownego w Łodzi i notariuszem Kurii Biskupiej. Zmarł w 1948 r., AAŁ, AKB, AP, sygn. 238.

⁴⁸ *Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Łódzkiej* (dalej: SDŁ), 1936, Łódź 1936, s. 24; SDŁ, 1937, Łódź 1937, s. 24; SDŁ, 1939, Łódź 1939, s. 22.

Tabela 4. Skarbnicy diecezji łódzkiej w II Rzeczypospolitej (*aerarius*)

Lp.	Imię i nazwisko	Okres
1.	ks. Walenty Małczyński	1921
2.	ks. Jacobi Józef	?-1926
3.	ks. Dominik Kaczyński	1926-1929
4.	ks. Antoni Szymanowski	1929-1938
5.	ks. Jan Fronczak	1939-1941

Pod koniec lat dwudziestych w strukturze kurii łódzkiej pojawili się duchowni odpowiedzialni za poszczególne grupy spraw – referaty. Nazwani byli radcami. Składali pisemne opinie w sprawach ich resortów, kierowali je do ordynariusza, opracowywali projekty pism dotyczących powierzonych im zagadnień⁴⁹.

Sprawami zakonnymi zajmował się od 1931 r. do końca omawianego okresu ks. Wincenty Burakowski⁵⁰. Problematyka szkół była w kręgu zainteresowania referatu, na czele którego stał od 1928 do 1937 r. ks. Antoni Kuczyński⁵¹, a od 1937 r. ks. Franciszek Jeliński⁵². Bez określenia zakresu obowiązków, w spisie duchowieństwa z 1932 r. został wykazany w tymże referacie ks. Julian Męciński; pracował tam od 1931 r.⁵³ W 1933 r. powstały dwa referaty. Pierwszy zajmował się problematyką Akcji Katolickiej⁵⁴. Na jego czele stał ks. Stanisław Nowicki. Drugi referat zajmował się sprawami wydawniczymi. Jego kierownik nosił nazwę *referendarius rei typographicae*. Był nim ks. Stanisław Szabelski. Żywot tego referatu nie był zbyt długi i zakończył swoje funkcjonowanie w 1935 r.⁵⁵ W tym roku powstał nowy referat organizacji religijnych. Na jego czele stanął ks. Julian Męciński⁵⁶.

Ponadto, zgodnie z wymogami Kodeksu Prawa Kanonicznego, w ramach kurii funkcjonowały ciała kolegialne – egzaminatorzy prosynodalni i proboszczowie konsultorzy.

Egzaminatorzy prosynodalni i proboszczowie konsultorzy powoływani byli przez biskupa w celu egzaminowania kandydatów na proboszczów i brania udziału w procesach administracyjnych. Natomiast proboszczowie konsultorzy uczestniczyli w procesach w przypadku wniesienia rekursu od decyzji biskupa o przeniesieniu proboszcza nieusuwalnego (kan. 389, 2153, 2165). Powinno być ich nie mniej niż 4, a nie więcej niż 12 (kan. 385 § 2). W skład tego gremium powinni wchodzić duchowni wykształceni, biegli w prawie kanonicznym i oznaczający się roztropnością, a także dobrym imieniem.

Pierwszymi egzaminatorami prosynodalnymi – z kadencją od 1921 r. do 1 lipca 1924 r. – zostali księża: Jan Krajewski, Bronisław Sienicki i Romuald Brze-

⁴⁹ J. Żdzarski, *Dzieje Kurii Biskupiej Łódzkiej*, s. 136; Autor błędnie podaje, że bp W. Jasiński powołał do istnienia referaty i radców. Z dokumentów wynika, że działali oni wcześniej, zanim bp W. Jasiński został ordynariuszem łódzkim.

⁵⁰ *Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri saecularis ac regularis Dioeceseos Lodziensis pro Anno Domini 1932* (dalej: SDŁ), Łódzia 1932, s. 15; SDŁ, 1937, s. 23.

⁵¹ SDŁ, 1932, s. 15; SDŁ, 1939, s. 21.

⁵² *Zmiany w diecezji*, WDŁ, 17 (1937) nr 7-8, s. 191.

⁵³ SDŁ, 1932, s. 15; SDŁ, 1939, s. 21.

⁵⁴ SDŁ, 1934, Łódzia 1934, s. 16; SDŁ, 1939, s. 21.

⁵⁵ SDŁ, 1934, s. 16; SDŁ, 1935, Łódzia 1935, s. 16.

⁵⁶ SDŁ, 1936, s. 23; SDŁ, 1939, s. 21.

ziński⁵⁷. Do tego gremium dokooptowani zostali w 1922 r. księży Wincenty Giebałtowski i Wincenty Małczyński⁵⁸. W następnej kadencji było 4 egzaminatorów: ks. Jan Krajewski, ks. Bronisław Sienicki, ks. Wincenty Małczyński i ks. Stanisław Mirecki⁵⁹. Na kolejną kadencję, trwającą do 1937 r., mianowanych zostało 10 egzaminatorów: bp Kazimierz Tomczak oraz księży: Jan Krajewski, Jan Bączek, Bronisław Sieniecki, Jan Cesarz, Stanisław Mirecki, Ferdynand Jacobi, Antoni Kuczyński, Józef Dzioba i Stanisław Wilk⁶⁰. W 1937 r. rozpoczęła się kolejna kadencja, której koniec przypadł już na okres II wojny światowej (rok 1942). W tej kadencji funkcje egzaminatorów pełnili: bp. Kazimierz Tomczak oraz księży: Jan Bączek, Jan Cesarz, Stanisław Mirecki, Ferdynand Jacobi, Józef Dzioba, Stanisław Wilk, Kazimierz Skoczylas i Leon Rychter⁶¹.

Drugie z wymienionych ciał kolegialnych – proboszczowie konsultorzy działali w następującym składzie: ks. Walenty Małczyński, ks. Wincenty Brakowski, ks. Hipolit Pyszyński i ks. Stefan Gostkowski⁶². Do gremium tego dołączył ks. Stanisław Szabelski⁶³. W 1928 r. odszedł z tego grona ks. Wincenty Burakowski, a przyłączony został ks. Ferdynand Jacobi⁶⁴. W kolejnej kadencji – do 1937 r. – ciało to działało w następującym składzie: ks. Jan Cesarz, ks. Hipolit Pyszyński, ks. Stefan Gostkowski, ks. Stanisław Szabelski, i ks. Stefan Ryłski⁶⁵. W ostatniej omawianej tu kadencji grono to obradowało bez dwóch ostatnich członków – księży Stanisława Szabelskiego i Stefana Ryłskiego, których zastąpił ks. Mieczysław Lewandowicz⁶⁶.

Ponadto w ramach działań kolegialnych funkcjonowały również gremia: cenzorów ksiąg religijnych, diecezjalna rada *a vigilantia*, komisja administracji dóbr kościelnych, diecezjalna komisja artystyczna i architektoniczna, która później zmieniła nazwę na komisję konserwatorską oraz komisja budowlana. W pracach pierwszej z nich uczestniczyli duchowni posiadający wiedzę z zakresu teologii i obdarzeni roztropnością. Wydawali oni uprzedni sąd o recenzowanym dziele. Rada *a vigilantia* miała czuwać nad czystością wiary i zapobiegać zakusom modernistycznym i sekciarskim. Działanie swoje opierała na encyklice papieża Piusa X *Pascendi Dominici gregis* z 1907 r. i dekrete Kongregacji Św. Oficjum z 22 maja 1918 r. Działalność komisji konserwatorskiej wynikała z realizacji postanowień zawartych w art. 14 konkordatu z 1925 r.

Na podstawie zachowanych akt kurii łódzkiej możemy odtworzyć jedynie w zarysie pracę tej instytucji. Obowiązywał w niej system dziennikowy. Zachowały się do naszych czasów dzienniki podawcze, w których rejestrowano pisma wpływające i ekspediowane. Zgodnie z przyjętymi normami, zapisywano w nich informację o nadawcy, datę rejestracji, krótką notatkę o treści pisma, datę podjęcia decyzji i wysłania pisma. Trudno jest określić, kto zapisywał w dzienniku podawczym informacje. Najprawdopodobniej czynił to kanclerz lub notariusz.

⁵⁷ SDŁ, 1922, Łódź 1921, s. 11.

⁵⁸ SDŁ, 1923, Łódź 1923, s. 13.

⁵⁹ SDŁ, 1928, Łódź 1928, s. 14; SDŁ, 1929, Łódź 1929, s. 16.

⁶⁰ SDŁ, 1932, s. 18.

⁶¹ SDŁ, 1939, s. 24.

⁶² SDŁ, 1923, s. 13, 1924, s. 11.

⁶³ SDŁ, 1928, s. 14.

⁶⁴ SDŁ, 1929, s. 16.

⁶⁵ SDŁ, 1932, s. 18.

⁶⁶ SDŁ, 1939, s. 23.

On też przygotowywał pisma dla ordynariusza, który podejmował decyzję. Jak wspomina ks. Żdzarski, model pracy bpa Tymienieckiego był taki, że sam wykonywał wiele czynności w kurii. Sposób pracy zmienił się za rządów następnego ordynariusza – bpa W. Jasińskiego, który więcej spraw zlecał swoim współpracownikom⁶⁷. W kurii obowiązywała centralizacja biegu spraw. Często ordynariusz sam otwierał korespondencję. Po podjęciu przez niego decyzji, która była zapisywana na marginesie pisma, przygotowywano dokumenty do odpowiedzi i wysłania. Z analizy zachowanych dokumentów wynika, że większość decyzji ordynariusze podejmowali osobiście. Bardzo rzadko, w sprawach mniejszej wagi, dotyczących na przykład udzielania dyspens, decyzję podejmował wikariusz generalny. W tej sytuacji rola wikariusza generalnego sprowadzała się w zasadzie do zastępowania ordynariusza, przyjmowania delegacji i wyjazdów w teren⁶⁸. Trudno jest ustalić, ile spraw załatwiała kuria rocznie. Z adnotacji w księgach korespondencji wynika, że liczba ich wahała się między 5600 a 7500⁶⁹.

Przedstawione w zarysie działanie kurii biskupiej w Łodzi, pokazuje model organizacyjny tej instytucji tworzonej w warunkach nowo utworzonej diecezji w oparciu o Kodeks Prawa Kanonicznego. Zauważyć jednak w niej można pewne formy, które przejął bp W. Tymieniecki z modelu organizacyjnego konsystorza warszawskiego, w którym przed laty pracował. Taka organizacja kurii łódzkiej przetrwała z niewielkimi zmianami przez cały okres dwudziestolecia międzywojennego.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi

Zespół: Akta Kurii Biskupiej

Księgi korespondencji z lat 1921-1939

Akta personalne duchownych

Źródła drukowane

Codex Iuris Canonici. Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri saecularis ac regularis Dioeceseos Łodziensis (1921-1935).

Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Łódzkiej (1936-1939).

Opracowania

Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957.
Czosnykowski Zdzisław, *Bp Wincenty Tymieniecki 1871-1934*, Łódź 1989.

⁶⁷ J. Żdzarski, *Dzieje Kurii Biskupiej Łódzkiej*, s. 133-136.

⁶⁸ Tamże, s. 136.

⁶⁹ AAŁ, AKB, Księga korespondencji 1926, nr 5640; 1932, nr 7540; 1935, nr 6445; 1938, nr 6222.

- Gabryel Kazimierz, *Powstanie Diecezji Łódzkiej*, „Łódzkie Studia Teologiczne”, t. 4 (1995).
Grad Stanisław, Różański Mieczysław, *Kapituła Katedralna Łódzka*, Łódź 2007.
Urban Wincenty, *Dzieje Kościoła w zaborze rosyjskim*, w: *Historia Kościoła w Polsce*, t. 2, cz. 1, red. B. Kumor, Z. Obertyński, Poznań-Warszawa 1979, s. 416-437.
Żdzarski Jan, *Dzieje Kurii Biskupiej Łódzkiej*, „Wiadomości Diecezjalne Łódzkie”, 41 (1967) nr 6.

Michał Marian Grzybowski

KURIA DIECEZJALNA W PŁOCKU W LATACH 1918-1939

Urząd biskupa płockiego, czyli jego kancelaria, dawniej zazwyczaj stanowiąca część konsystorza, z czasem zwana kurią diecezjalną (*Curia Dioecisana Plocensis*) nie doczekała się jeszcze opracowania swych dziejów. Większą wzmiankę o niej zamieścił w swej monografii historycznej Płocka abp A. J. Nowowiejski, podając tam podstawowe na ten temat wiadomości. Można mniemać, że w określonym wymiarze zaczęła ona funkcjonować wraz z powstaniem diecezji płockiej i początkiem rządów pierwszego jej biskupa, a więc w ostatniej ćwierci XI w., czyli jej dzieje bez mała liczą sobie millennium.

Kuria jednego z największych pasterzy płockich i polskich

W latach 1918-1939 diecezją płocką zarządzał abp Antoni Julian Nowowiejski, sprawując ten urząd przez blisko 33 lata (1909-1941)¹. Był to jeden z największych i wyjątkowych pasterzy diecezji, który trwale wpisał się w dzieje Kościoła

---

¹ Zob. W. Mąkowski, *Po latach pięćdziesięciu 1881-1931*, „Miesięcznik Pasterski Płocki” (dalej: MPP), 26 (1931) nr 7, s. 229-256; M. M. Grzybowski, *Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941)*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 9-16; L. Grabowski, *Sylwetka duchowa arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 419-452; M. M. Grzybowski, *Posługi sakramentalno-pastoralne Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa płockiego (1908-1941)*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 143-184; tenże, *Ostatni etap pasterskiej działalności arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego podczas okupacji (1939-41)*, *Płock-Stupno*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 255-284; B. Kumor, *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 398-400; M. Grzybowski, *Bibliografia Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, „Studia Płockie”, t. 36 (2008) s. 225-253; *Antoni Julian Nowowiejski 1858-1941 biskup płocki 1908-1941*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XIX*, t. 2, Płock 2010, s. 23-26; M. M. Grzybowski, L. Zygnier, *Episkopat płocki w latach 1075-2015. 940 lat istnienia diecezji*, Płock 2015, s. 283-291.

katolickiego w Polsce², w tym w jego dorobek naukowy³, nierozzerwalnie związał się z historią północnego Mazowsza (obszaru swojej diecezji)⁴, miasta Płocka⁵, a także niezliczonych instytucji, dzieł, czy obiektów tego regionu, wreszcie – jako pierwszy z episkopatu płockiego zaliczony został w poczet błogosławionych⁶. Jego imię z uznaniem wymieniane jest na forum episkopatu polskiego⁷, w gronie polskich liturgistów⁸, w misyjnym związku duchowieństwa⁹, upamiętnione jest w dziejach kapituły katedry płockiej¹⁰, bazyliki katedralnej¹¹, płockiego Towarzystwa Dobroczynności¹², czy Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku¹³. Jego imię dało początek m.in. płockiemu Zakładowi Anioła Stróża, Muzeum Diece-

² *Kalendarium życia Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa płockiego 1908-1941*, oprac. M. M. Grzybowski, Płock 1992.

³ M. M. Grzybowski, *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981* (dalej: SPTK), t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 566-574.

⁴ R. Bender, *Z życia diecezji płockiej w latach 1914-1939*, „*Studia Płockie*”, t. 3 (1975) s. 359-375. Zob. też *Dzieje Mazowsza lata 1918-1939*, t. 4, red. J. Szczepański, Pułtusk 2010; W. Filipowicz, *Duchowieństwo diecezji płockiej w latach 1918-1939*, Oberwald-Płock 2003; tenże, *Kościół płocki w dziejach. Zarys historii diecezji płockiej na tle dziejów Kościoła powszechnego i polskiego*, Oberwald-Płock 2005.

⁵ M. M. Grzybowski, *Kościół katolicki w Płocku w latach 1793-2003*, Płock 2004; *Dzieje Płocka, t. 2: Dzieje miasta w latach 1793-1945*, red. M. Krajewski, wyd. 3 uaktualnione, rozszerzone i uzupełnione, Płock 2006; A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płock od A do Z w tysiącletnich dziejach*, Płock 2010.

⁶ *Uroczysta Msza święta celebrowana pod przewodnictwem Ojca Świętego Jana Pawła II. Beatyfikacja stu ośmiu męczenników, Edmunda Bojanowskiego i Reginy Protmann. Koronacja obrazu Matki Bożej Matki Zbawiciela, Warszawa Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego dnia 13 czerwca 1999 roku godzina 10.00*, bmrw, s. 15-16.

⁷ A. Kakowski, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, Kraków 2000; H. Karbownik, *Wkład abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego w prace konferencji biskupów polskich w latach 1906-1939*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 235-254.

⁸ A. Rojewski, *Liturgia w wykładzie arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 287-359; J. Decyk, *Arcybiskup Nowowiejski jako liturgista*, „*Studia Płockie*”, t. 4 (1976) s. 7-21.

⁹ A. Fabisiak, *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski pierwszy Prezes Rady Krajowej Związku Misyjnego Duchowieństwa w Polsce*, Płock 2004.

¹⁰ Zob. W. Góralski, *Statuty kapituły płockiej nadane przez Antoniego Juliana Nowowiejskiego, biskupa płockiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 185-202; tenże, *Skład osobowy kapituły płockiej w okresie rządów diecezją arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 203-217.

¹¹ L. Grabowski, *Wskrzeszenie renesansowego klejnotu. Ostatnia wielka przebudowa katedry płockiej pod patronatem ks. Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 31-141.

¹² S. Głodowska, *Caritas Płocka. Pięćdziesięcioletnia działalność Katolickiego Towarz. Dobroczynności w Płocku 1881-1931*, Płock 1931.

¹³ W. Graczyk, *Wyższe Seminarium Duchowne w latach 1865-2010*, w: *Wyższe Seminarium Duchowne w Płocku 1710-2010*, red. naukowy W. Graczyk, Płock 2010, s. 61-70; M. M. Grzybowski, *Regensi Seminarium Duchownego w Płocku*, bmrw, s. 51-58; tenże, *Trzechsetlecie Seminarium Duchownego w Płocku 1710-2010. Kalendarium*, Płock 2012, passim (indeks osobowy, s. 616).

zjalnemu, Szkole Organistowskiej¹⁴, Niższemu Seminarium Duchownemu w Płocku¹⁵, Bibliotece Seminaryjnej i Archiwum Diecezjalnemu¹⁶, podpłockiemu letnisku alumnów *Antoniówka*¹⁷, płockim czasopiśmie katolickim¹⁸, Uniwersytetowi Ludowemu w Proboszczewicach, jak również kilku rodzinom zakonnym na ziemi płockiej, jak np. pasjonistkom w Płocku i Misjonarkom Św. Rodziny w Ratowie, pasjonistom w Przasnyszu, salezjanom w Czerwińsku i Płocku, czy bernardynom w Skępem. Za rządów abpa Nowowiejskiego została zorganizowana na terenie diecezji Akcja Katolicka wraz z jej bogatą infrastrukturą, także materialną¹⁹. Zaangażowanie arcypasterza – z pomocą swojego sufragana bpa Leona Wetmańskiego – poważnie osłabione zostało na skutek wybuchu II wojny światowej, ich rocznego internowania w Słupnie, a całkowicie uniemożliwione przez aresztowanie i wywiezienie do obozu w Działdowie, gdzie pod koniec maja 1941 r. zmarł na skutek ustawicznego wyrafinowanego maltretowania go²⁰. Jego niezwykle długie, aktywne i ofiarne życie zaowocowało wyniesieniem go – wspólnie z bpem L. Wetmańskim – do chwały ołtarzy.

Ów zarys biogramu bł. Antoniego Juliana Nowowiejskiego, z towarzyszącą mu literaturą, jest równocześnie bodaj najlepszym sposobem ukazania zakresu, charakteru i intensywności pracy jego kancelarii, czyli Kurii Diecezjalnej Płockiej, jako że właśnie stąd wychodziły dyrektywy, ustalenia i polecenia dotyczące całości kształtu życia kościelnego w biskupim mieście Płocku i w całej diecezji.

Z dziejów budynku kurialnego

Wyżej, wstępnie wspomnianej wzmiance A. J. Nowowiejskiego o budynku kurii towarzyszy ważna uwaga, że jeszcze w XIX w. w diecezji płockiej były dwa konsystorze (w Pułtusku i Płocku). Dalej Arcypasterz przypomniał, że konsystorz płocki niegdyś mieścił się w obszernych zabudowaniach pałacu biskupiego, skąd w 1866 r. (po zabraniu tego pałacu przez rząd carski), przeniesiony został do domu

¹⁴ J. Domagała, A. Lelen, *Kształcenie organistów diecezji płockiej w latach 1902-2002*, Płock 2002.

¹⁵ *Pamięć i przesłanie. W 90-lecie Niższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. T. Kadziński, Płock 2006.

¹⁶ *Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. W. Graczyk, Płock 2003; M. M. Grzybowski, *Mądrość zbudowała sobie dom. 75-lecie Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku 1928-2003*, Płock 2004.

¹⁷ M. M. Grzybowski, M. Piotrowski, „*Antoniówka*”. *Letnisko Płockiego Seminarium Duchownego 1926-1962*, Płock 2000.

¹⁸ W serii wydawniczej „Z płockiego czasopiśmiennictwa katolickiego” ukazały się następujące publikacje: J. Zając, „*Wiadomości z Sekretariatu diecezjalnego do spraw społecznych w Płocku*”, Płock 2009; tenże, „*Życie Społeczno-Katolickie*”. *Dwutygodnik stowarzyszeń katolickich w diecezji płockiej 1 VIII – 15 XII 1930*, Płock 2009; tenże, *Dodatek do Miesięcznika Pasterskiego Płockiego (1919-1920)*, Płock 2009.

¹⁹ I. Mroczkowski, G. Przybyłek, *Powstanie i rozwój Akcji Katolickiej w diecezji płockiej za rządów abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski...*, s. 219-233.

²⁰ W. Jezusek, *Męczeński koniec arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego, biskupa płockiego (1858-1941)*, Płock 1947; M. M. Grzybowski, *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945*, wyd. 2, Włocławek-Płock 2001, s. 20-24; W. Góralski, *Sługa Boży ks. abp Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939-1945*, Warszawa 1996, s. 247-253.

nr 54/55, wybudowanego w pierwszej połowie XIX w. przy rynku kanoniczym, naprzeciw dawnego pałacu biskupiego. Gdy lokal w tym domu, przeznaczony na mieszkania dla kanoników, nie wystarczał dla pomieszczenia biur konsystorskich, konsystorz w r. 1912 przeniesiony został do domu parterowego przy katedrze, w którym biskup Popiel od 1863-1868 musiał zamieszkiwać. Dom ten, odpowiednio przebudowany, dotąd służy za kurię diecezjalną²¹.

Kilka wierszy na tę okoliczność zamieścił „Miesięcznik Pasterski Płocki” z sierpnia 1912 r., donosząc:

Konsystorz diecezjalny z dotychczasowego mieszkania został przeniesiony do domu parterowego przy Katedrze. W dniu 10 sierpnia J. E. ks. Biskup poświęcił nowe biuro. Dotychczasowy zaś lokal konsystorski został zajęty na mieszkanie kanonickie²².

Drugą publikacją o płockiej kurii diecezjalnej jest artykuł ks. M. M. Grzybowskiego, opisujący szczegółowe dzieje tego budynku²³. Autor zauważa tam, że dom ten widział wiele. Był świadkiem narodzin niepodległej Polski [...], przeżył rozkwit katolicyzmu w latach dwudziestolecia międzywojennego, patrzył wreszcie na dramat kampanii wrześniowej i ciemne lata okupacji²⁴.

W 1912 r. do największej (konsystorskiej) sali nowego budynku kurii przeniesiono z sąsiadującego z nim muzeum diecezjalnego odbywane tam od 1906 r. doroczne konferencje księży dziekanów i wicedziekanów. Tam właśnie

25 września 1918 r. w konferencji księży dziekanów uczestniczył wizytator apostołski Achilles Ratti, późniejszy papież Pius XI [...]. Wydarzenie to upamiętniła tablica wmurowana w ścianie sali konsystorskiej, zniszczona potem przez Niemców po zajęciu kurii²⁵.

Do tak uroczystego dnia „Miesięcznik Pasterski Płocki” powracał dwukrotnie: najpierw przy okazji relacji z pobytu A. Rattiego w Płocku, następnie w krótkim sprawozdaniu z konferencji dziekańskiej. Pierwszym przekazem informowano, że

d. 25 września J. E. Wizytator, po odprawieniu cichej mszy św. w zakładzie Św. Anioła Stróża i zwiedzeniu muzeum diecezjalnego, był przez cały czas obecny na konferencji Jks. dziekanów. Zabierał głos w sprawie nauczania katechizmu i powołując się na prawo, wolę Ojca św. i obserwacje poczynione we Francji i Włoszech, zachęcał, by dzieci od najmłodszych lat przyzwyczajają do przyjmowania Sakramentów św., czem, mówił, zabezpieczy się je od zepsucia i zachowa dla wiary katolickiej. Pod koniec konferencji, na adres homagialny księży dziekanów odpowiedział dłuższą przemową, w której zaznaczył, iż utrzymanie się Kościoła polskiego mimo wielu i ciężkich nad wyraz prześladowań, winno być

²¹ A. J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. 2, Płock 1931, s. 456-457.

²² *Z Płocka*, MPP, 7 (1912) nr 8, s. 213.

²³ M. M. Grzybowski, *Z dziejów budynku Kurii Diecezjalnej Płockiej*, MPP, 62 (1977) nr 7, s. 276-280 i 3 s. okładki.

²⁴ Tamże, s. 279.

²⁵ Tamże. Zob. też przypis nr 13.

zachętą dla duchowieństwa do dalszej gorliwej pracy, na którą udziela w imieniu Ojca Św. błogosławieństwa Apostolskiego²⁶.

Drugi przekaz był po części rozwinięciem i uzupełnieniem podanej wiadomości o następującej treści:

Tegoroczna konferencja odbyła się dnia 25 września w sali kurii diecezjalnej pod honorową prezydencją J. E. Delegata Stolicy Apostolskiej, Mons. Rattiego i kierunkiem J. E. Ks. Biskupa, z obecnością przy stole prezydialnym J. E. Biskupa Elekta sufragana A. Szelażka. Narady trwały od godz. 9½ do godz. 2½ po południu [...]. Wreszcie ks. kan. Dmochowski imieniem kolegów Imks. dziekanów złożył hołd Ojcu św. w osobie Jego Najdostojniejszego Przedstawiciela, na co tenże odpowiedział w serdecznej przemowie, upoważniając Imks. dziekanów, by pozdrowienie i błogosławieństwo Apostolskie zawieźli swoim konfratrom i ich parafianom²⁷.

Płocka kuria diecezjalna gościła w swoich progach także wielu innych wielkich dostojników kościelnych, jak np. 24 listopada 1926 r. prymasa Polski kard. Augusta Hlonda, 29 sierpnia 1937 r. nuncjusza apostolskiego w Polsce abpa Filipa Cortesiego, w 1938 r. biskupów Włodzimierza Jasińskiego z Łodzi, Stanisława Okoniewskiego z Pelpina i Czesława Kaczmarka z Kielc, przybyłych do Płocka na Kongres Eucharystyczny. W kurii diecezjalnej przez wiele miesięcy obradowały komisje przygotowujące nowe treści synodów diecezjalnych z lat 1927 i 1938.

Nie ominął kurii płockiej dramat września 1939 r. Dnia 28 lutego 1940 r. wojska niemieckie zajęły rezydencję biskupią i kurię diecezjalną. Gestapo zabrało wszystkie akta, które prawie w całości zginęły. W gmachu kurii wojska niemieckie urządziły magazyny²⁸. Nie był to jednak definitywny koniec płockiej kurii diecezjalnej, wszak przebywali tam – internowany tego samego dnia w podpłockim Słupnie – arcybiskup, jego sufragani i kilku towarzyszących im księży. Tak więc

nieomal w tym samym czasie została zorganizowana z konieczności jednoosobowa „mini kuria”, którą prowadził pełniący wtedy funkcję kapelana w Zakładzie Anioła Stróża dotychczasowy wicekanclerz kurii ks. dr Wacław Jezusek. On to, pozostając w Płocku aż do połowy lutego 1941 r., kiedy to groziło mu niechybne aresztowanie, sprawował funkcję nie tylko kurialisty, ale łącznika pomiędzy Arcybiskupem przebywającym w Słupnie, a księżmi z diecezji, którzy się do Arcybiskupa, bądź ks. prałata Figielskiego, czy wprost do niego samego zwracali z różnymi sprawami. Bywając w Słupnie, ks. Jezusek zdawał relacje z kontaktów, jakie miał z duchowieństwem, często był świadkiem ustaleń i postanowień, jakie podejmował Arcybiskup w porozumieniu z bpem L. Wetmańskim, swoim sufraganem, a prawie zawsze robił ręcznie kopie pism wychodzących z rąk Arcybiskupa. Osadzeni w Słupnie Biskupi nie dysponowali żadną maszyną do pisania. Kopie te, a także pisma do Ordynariatu, gromadził u siebie. Z chwilą, kiedy musiał opuścić Płock w lutym 1941 r., przekazał to wszystko ks. Figielskiemu, dziekanowi i proboszczowi w płockiej parafii farnej. U niego, jako późniejszego rządcy diecezji, przetrwało to szczęśliwie okres oku-

²⁶ *Nowiny. Z Płocka. Pobyt J. E. Najdostojniejszego Wizytatora Apostolskiego Monsignora D-ra Achillesa Rattiego*, MPP, 13 (1918) nr 10, s. 198.

²⁷ *Konferencja Jks. dziekanów*, MPP, 13 (1918) nr 10, s. 200.

²⁸ M. M. Grzybowski, *Z dziejów budynku...*, s. 280.

pacji, a po wyzwoleniu zostało ulokowane w zaczynającej funkcjonować Kurii Diecezjalnej²⁹.

Ostatecznie, w dwa dni po wyzwoleniu Płocka, to jest 23 stycznia 1945 r.

przybył jako pierwszy z przedwojennych pracowników do zdewastowanego budynku Kurii ks. Zdzisław Piechna, zabierając się energicznie do porządkowania gmachu, aby jak najszybciej można było rozpocząć urzędowanie³⁰.

Struktura i stan osobowy Kurii Anno Domini 1918

W pierwszym roku odrodzonej Polski, kiedy diecezją płocką zarządzał bp A. J. Nowowiejski, na czele jego kancelarii stał wieloletni i doświadczony profesor seminarium duchownego – teolog i kanonista, wikariusz generalny, ks. Wincenty Petrykowski, sprawujący ten urząd od 1909 r. i pozostający na nim do 1927 r., tj. po ostatnie dni swego życia. Ksiądz Petrykowski

oprócz działalności dydaktycznej pełnił obowiązki regensa konsystorza płockiego, a od lutego 1891 był jego regensem. 13 maja 1893 otrzymał nominację na oficjała konsystorza płockiego i wikariusza generalnego³¹.

Ówczesną kurię diecezjalną stanowiły 3 wydziały, w których pracowało 6 osób: I. *Officium de divino cultu et visitatione pastoralis* z notariuszem ks. Aleksandrem Rzewnickim, kolegą kursowym bpa Nowowiejskiego, który został tam skierowany w 1904 r.

Urzędnikiem był znakomitym, rutynowanym, zdolności od Pana Boga miał wielkie, spostrzegawczość miała [...], ujmował swym obejściem i wychowaniem, czym znowu jednał sobie ludzi zarówno duchownych jak i świeckich [...]. Ze względu na stan zdrowia, w 1920 r. prosił o zwolnienie z obowiązków kurialnych³².

Pracował z nim dwóch dobrych sekretarzy Z natury umuzykalniony ks. Józef Antoniak, najpierw kierownik chóru chłopięcego i dyrygent chóru kleryckiego, przyjął nominację na profesora śpiewu w Seminarium Duchownym i na dyrygenta chóru katedralnego, dając się poznać jako obiecujący sekretarz do spraw muzyki kościelnej³³. Z kolei wykształcony i doświadczony architekt Stefan Szyller (m.in. projektant budynku muzeum diecezjalnego i główny restaurator katedry płockiej) zaczął pracować w kurii jako sekretarz – architekt diecezjalny³⁴.

II. *Officium de cleri et populi disciplina* z notariuszem ks. Piotrem Bornińskim, byłym profesorem i rektorem Seminarium Duchownego w Płocku, promotorem

²⁹ M. M. Grzybowski, *Ostatni etap...*, s. 255-256.

³⁰ M. M. Grzybowski, *Z dziejów budynku...*, s. 280.

³¹ Wincenty Szymon Petrykowski wikariusz kapitulny, rządcą diecezji 1896-1901, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XIX*. t. 3, Płock 2012, s. 33-35.

³² Aleksander Rzewnicki 1858-1924, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo...* Wiek XIX. t. 3, s. 227-229.

³³ Antoniak Józef (1859-1926), w: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie znani i nieznanie. Słownik biograficzny*, Płock 2002, s. 30.

³⁴ Szyller Stefan (1857-1933), w: A. J. Papierowski, J. Stefański, *Płocczanie...*, s. 589.

sprawiedliwości przy Sądzie Duchownym, pierwszym redaktorem „Miesięcznika Pasterskiego Płockiego”³⁵.

III. *Cancellaria* z kanclerzem ks. Kazimierzem Targowskim, sekretarzem ks. Józefem Antoniakiem, gońcem Leonem Rudym i z nieobsadzonym stanowiskiem archiwisty³⁶. Ksiądz Targowski, pochodzący z zamożnej rodziny ziemiańskiej, właściwie całe swoje kapłańskie życie spędził na sprawowaniu różnych funkcji w płockiej kurii, rozpoczynając tam pracę w 1904 r. jako sekretarz i archiwariusz; od 1907 r. stał na czele kurii diecezjalnej, jako regens kancelarii. Jako kanclerz kurii odpowiedzialny był za finanse diecezjalne, z tej funkcji wywiązywał się bardzo dobrze, obdarzony wielkim zaufaniem abpa Nowowiejskiego. Po wyzwoleniu, 27 II 1945 r. mianowany został oficjałem Sądu Biskupiego w Płocku oraz radcą kurialnym. Był skromny, oszczędny, gorliwy w spełnianiu powierzonych mu obowiązków,

oddany swojemu ordynariuszowi i diecezji. Swoje oszczędności w całości przeznaczył katedrze płockiej. Za przekazane złoto i precjoza kapituła płocka zakupiła blachę miedzianą, którą pokryto dach bazyliki katedralnej. Szczerozłoty łańcuch kanonicki wraz z dystyngtorium przekazał ojcom paulinom, aby ozdobił cudowny obraz Matki Boskiej Częstochowskiej na Jasnej Górze³⁷.

Stanowiska i urzędnicy Kurii Diecezjalnej w Płocku lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku

Podobny schemat kurii i prawie identyczna jej obsada osobowa miała miejsce w 1918 r.³⁸. Właściwie nastąpiła tylko jedna zmiana, a mianowicie miejsce ks. Bornińskiego (w *Officium de cleri et populi disciplina*) objął w 1918 r. ks. Józef Michalak, niezwykle zdolny, wszechstronnie i gruntownie wykształcony profesor płockiego Seminarium Duchownego oraz ceniony, nie tylko w Polsce, liturgista³⁹.

Kuria diecezjalna w Płocku roku 1919 – to odejście ks. Michalaka, który skonał, że po prostu nie nadaje się do pracy na urzędzie i powrócił do życia dzielonego między zajęcia profesorskie w seminarium i pracę naukową⁴⁰. W kurii zastąpił go ks. Adam Pęski, wieloletni profesor i wiceregens seminarium płockiego, redaktor miejscowego tygodnika katolickiego „Mazur”, zamieszczający swoje liczne i ciekawe artykuły jeszcze w wielu innych polskich tytułach katolickich.

Pracę kapłańską rozpoczął od funkcji sekretarza konsystorza [...]. Zwolniony z obowiązków sekretarza w konsystorzu, pełnił funkcję obrońcy węzła małżeńskiego [...]. Po odzyskaniu niepodległości rozpoczął się dla ks. Pęskiego nowy okres pracy w związku z powołaniem go w 1919 r. na pracownika Kurii Diecezjalnej. Był kierownikiem Wydziału Kultu i Wizytacji Pasterskich, komisarzem do spraw zakonnych, karności duchowieństwa, sędzią prosynodalnym, wizy-

³⁵ *Borniński Piotr 1826-1936*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 2, s. 52-54.

³⁶ *Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Plocensis pro Anno Domini 1918* (dalej: EDP), s. 15-16.

³⁷ *Targowski Kazimierz 1879-1957*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, Płock 2008, s. 369-370.

³⁸ EDP, 1919, s. 13-14.

³⁹ *Józef Michalak 1875-1941*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 2, s. 227-229.

⁴⁰ EDP, 1920, s. 14-15.

tatorem nauki religii w szkołach powszechnych, dyrektorem dzieł misyjnych [...]. Pełniąc wiele odpowiedzialnych funkcji i zadań, służył pomocą bpowi A. Nowowiejskiemu⁴¹.

Równocześnie obsadzone zostało wakujące dotychczas w płockiej kurii stanowisko archiwisty. Powierzone ono zostało ks. Tomaszowi Kowalewskiemu – wytrawnemu i niedoścignętemu nauczycielowi religii i wielkiemu popularyzatorowi wiedzy katechizmowej, profesorowi katechetyki w seminarium plockim.

W 1904 r., jako bibliotekarz Kapituły płockiej, uporządkował zbiory kapituły katedralnej [...]. Z ramienia Kurii Diecezjalnej był opiekunem tzw. Biblioteki Skępskiej, zbiorów Gustawa Zielińskiego [...] został mianowany archiwariuszem w Kurii i kustoszem w Muzeum Diecezjalnym⁴².

Rok 1920 upłynął w płockiej kurii z dwoma zmianami, a mianowicie z wakatem w *Officium de divino cultu et visitatione pastoralis* po odejściu stamtąd notariusza ks. Rzewnickiego oraz z powierzeniem obowiązków gońca Janowi Rycharskiemu, który pracował na tym stanowisku do 1939 r.⁴³

Kolejne lata przyniosły nowe, nieznaczne zmiany w składzie osobowym kurii. I tak w 1921 r.⁴⁴ stanowisko notariusza w *Officium de cleri et populi disciplina* objął ks. Stanisław Figielski. Pracę w kurii rozpoczął na stanowisku referenta do spraw szkolnych, od 1930 r. zastępował oficjała sądu, aby następnie objąć to stanowisko. Dnia 10 marca 1940 r. otrzymał od abpa Nowowiejskiego – podobnie jak dwaj inni płoccy kapłani – nominację na zastępcę biskupa plockiego w razie jego uwięzienia. Po wywiezieniu biskupów plockich do obozu w Działdowie, ks. Figielski sprawował rządy w diecezji plockiej jako wikariusz generalny, a po śmierci A. J. Nowowiejskiego, z dniem 6 marca 1942 otrzymał nominację na administratora apostolskiego⁴⁵.

Następne zmiany w schemacie i obsadzie osobowej kurii nastąpiły w 1923 r.⁴⁶, kiedy to w samej kancelarii, w miejsce sekretarza i archiwariusza, wprowadzone zostało stanowisko wicekanclerza; z kolei o stanowisko sekretarza powiększono wydział *Officium de divino cultu et visitatione pastoralis*⁴⁷. W ramach tych zmian do urzędu biskupiego przybyły dwie nowe osoby: sekretarz i wicekanclerz. Pierwsze z tych stanowisk, obejmujące budownictwo i sztukę kościelną, powierzone zostało kształcącemu się pasjonatowi sztuki kościelnej, absolwentowi krakowskiej Akademii Sztuk Pięknych, ks. Aleksandrowi Dmochowskiemu, późniejszemu dyrektorowi Muzeum Diecezjalnego i wykładowcy sztuki w seminarium plockich. W ten sposób powrócił do kurii referat sztuki kościelnej, występujący tam wcześniej i zaj-

⁴¹ Adam Wiktor Pęski 1867-1930, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 2, s. 290-291.

⁴² Tomasz Kowalewski 1857-1927, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 3, s. 148-150.

⁴³ EDP, 1921, s. 14-15.

⁴⁴ EDP, 1922, s. 15.

⁴⁵ Stanisław Aleksander Figielski, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 4, Płock 2014, s. 45-48.

⁴⁶ EDP, 1924, s. 6.

⁴⁷ *Catalogus cleri dioeceseos Plocensis pro anno a mundi salute*, 1924, s. 6.

mowany przez zasłużonego dla Kościoła płockiego architekta S. Szyllera⁴⁸. Natomiast, dopiero co utworzone, stanowisko wicekanclerza kurii powierzone zostało ks. Wacławowi Jezuskowi, bezpośrednio po jego powrocie ze studiów rzymskich, gdzie uzyskał doktorat z prawa kanonicznego; powierzono mu ponadto stanowisko notariusza w Sądzie Biskupim i kapelana w Zakładzie Anioła Stróża. Jak już wcześniej wspomniano, ks. W. Jezusek do dziejów kurii diecezjalnej wpisał się w sposób szczególny i stąd warto szczegółowiej ukazać tutaj drogę, która tę postać na taką pozycję wyniosła. Wypada więc zauważyć, iż zaczęło się to już od pierwszych dni pracy ks. Jezuska

przy takich osobistościach, jak ks. infułat Wincenty Petrykowski, długoletni wikariusz generalny, ks. kan. Kazimierz Targowski, kanclerz, ks. kan. Aleksander Dmochowski, archiwariusz [...]. Od 1928 roku, to jest od momentu otrzymania przez biskupa sufragana Leona Wetmańskiego nominacji na wikariusza generalnego, aż do wybuchu wojny 1939 roku, ks. Jezusek wypełniał jego obowiązki kurialne, jakie miał spełniać, jako wikariusz generalny, by ks. biskup w większym stopniu mógł poświęcić się sprawom charytatywnym, pracy rekolekcyjnej w diecezji i w kraju⁴⁹.

I jeszcze krótko o jego pracy w latach wojny i przy powojennej odbudowie struktur płockiej kurii.

Spodziewając się, że dokumentacja kurialna może stać się łupem okupanta, ks. Jezusek otrzymał polecenie przejrzenia i zabezpieczenia archiwum, zwłaszcza sekretnego. Jak sam wielokrotnie mówił, robił to przez kilka dni, czytając rozmaite materiały, wiele z nich paląc [...]. O tych czasach w swoim życiorysie ks. Jezusek skromnie napisał: Gdy Niemcy w lutym 1940 roku zajęli Kurię i kurialiści wyjechali z Płocka, Arcybiskupa wywieziono [...] utworzyłem jednoosobową Kurię w Zakładzie Sióstr Anioła Stróża i od lutego 1940 roku do marca 1941 roku docierałem do Biskupów, co pewien czas zawożąc korespondencję i wieści, co się w diecezji dzieje [...]. Chodziło o załatwianie wielu życiowych spraw, takich jak obsada stanowisk kościelnych, wyjazdy do Generalnej Guberni, by uniknąć aresztowania, troska o utrzymanie biskupów i osób z nimi przebywających, interwencje w kwestiach spornych, kalendarz liturgiczny⁵⁰.

Po uwięzieniu biskupów płockich, ks. Jezusek – poszukiwany przez gestapo – schronił się w Warszawie, skąd w 1945 r. powrócił do Płocka, gdzie – jako jeden z pierwszych kapłanów – podjął się organizacji życia religijnego w mieście i diecezji, przyjmując z rąk administratora apostolskiego diecezji płockiej nominację (z 27 lutego 1945 r.) na urząd kanclerza kurii diecezjalnej.

W 1925 r. obydwa dotychczasowe wydziały kurii zostały znacznie rozbudowane⁵¹. Pierwszy z nich (*Officium de divino cultu et visitatione pastoralis*), kierowany wówczas przez A. Pęskiego, gdzie pracował jeszcze J. Antoniak – sekretarz

⁴⁸ Aleksander Dmochowski 1879-1938, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 63-65.

⁴⁹ Wacław Jezusek 1896-1982, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 143-148.

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ EDP, 1926, s. 15-16.

do spraw muzyki kościelnej, został poszerzony o sekretarza generalnego do spraw społecznych w osobie ks. Józefa Strojnowskiego⁵², o dyrektora diecezjalnego Stowarzyszenia Misyjnego Duchowieństwa w osobie ks. Stanisława Pujdo⁵³ oraz o promotora diecezjalnego misji w osobie ks. Józefa Górnickiego⁵⁴. Z kolei drugi wydział kurii (*Officium de cleri et populi disciplina*), kierowany przez S. Figielskiego, powiększony został o komisarza ordynariatu dla kanonicznych organizacji świeckich dominikańskich w diecezji płockiej, komisarza diecezjalnego dla organizacji religijno-kanonicznych w osobie ks. Ignacego Krajewskiego⁵⁵, o komisarza diecezjalnego Trzeciego Zakonu w osobie ks. Zygmunta Serejko⁵⁶, o moderatora diecezjalnego Stowarzyszenia Najświętszego Sakramentu w osobie ks. Mariana

⁵² Strojnowski Józef (1872-1941) – ojciec duchowny w seminarium płockim, założył Katolickie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży, wydawał – jako dodatek do „Kuriera Płockiego” – pismo „Przyjaciel Dzieci”, był czołowym działaczem Stowarzyszenia Robotników Chrześcijańskich, dyrektorem, powstałego w Płocku, Sekretariatu Diecezjalnego dla Spraw Społecznych i jednym z redaktorów wydawanego przez tenże „Sekretariat” czasopisma, sekretarzem generalnym dla spraw młodzieży męskiej wiejskiej i miejskiej oraz Akcji Katolickiej, patronem stowarzyszenia młodzieży żeńskiej, był więźniem obozu koncentracyjnego w Działdowie. Zob. Ks. Józef Strojnowski, w: M. M. Grzybowski, *Martyrologium...*, s. 215-217. Zob. też J. Zając, *Wiadomości...*; zob. również: J. Zając, „Dodatki” w *płockim czasopiśmiennictwie katolickim*, w: J. Zając, *Dodatek...*, s. 23.

⁵³ „Przez wiele lat był dyrektorem Diecezjalnego Związku Misyjnego Duchowieństwa. W latach trzydziestych gorliwie pracował prowadząc różne stowarzyszenia, takie jak: Bractwo Różańcowe, Trzeci Zakon św. Franciszka, Stowarzyszenie Adoracji Najświętszego Sakramentu”. *Stanisław Pujdo 1864-1948*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 4, s. 136-137.

⁵⁴ „Oprócz swojej pracy parafialnej gorliwie zajmował się misjami na terenie diecezji. Akcję tę zainicjował biskup A. Nowowiejski, opracował ks. Ignacy Lasocki, a ks. Górnicki wcielił w życie. On to właśnie zorganizował Koło Misjonarzy Diecezjalnych, instytucję, która oddała ogromne usługi diecezji. Od 1911 roku, będąc promotorem misji diecezjalnych, pisał artykuły, opracowywał instrukcje, wskazówki, sam gorliwie brał udział w wyjazdach misyjnych [...]. Zły stan zdrowia był powodem, że 5 grudnia 1933 roku złożył rezygnację z probostwa, a 9 września także z obowiązków promotora diecezjalnego misji parafialnych. Po rocznym odpoczynku, gdy stan zdrowia się poprawił, poprosił o przydział pracy duszpasterskiej [...]. Nie wycofał się całkowicie także z pracy misjonarzy diecezjalnych”. *Józef Górnicki 1879-1940*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 1, Płock 2007, s. 216-217.

⁵⁵ Jego życie i pracę zdominował kult Najświętszej Maryi Panny. „Ta pobożność maryjna nabrała kształtu duszpasterskiego w organizowaniu bractw różańcowych i krzewieniu idei odmawiania modlitwy różańcowej. Jego starania i wysiłki na tym polu zostały dostrzeżone przez biskupa Antoniego Nowowiejskiego, który w 1919 roku mianował go komisarzem do spraw Różańca św. w diecezji płockiej”. *Ignacy Krajewski 1878-1952*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 176-179. Ks. I. Krajewski przejawiał ogromną aktywność na rzecz popularyzacji modlitwy różańcowej, publicznej i prywatnej, dużo na ten temat pisał w prasie płockiej i krajowej, wydał kilka broszur, a także kilkanaście numerów cenionego w Polsce czasopisma „Dyrektwy Diecezjalne dla Ruchu Religijno-Organizacyjnego. Organ Związku Bractw Różańcowych Diecezji Płockiej”. Zob. M. Grzybowski, *Krajewski Ignacy*, w: SPTK, t. 6, s. 203-204.

⁵⁶ „Wszystkie stowarzyszenia i organizacje, prowadzone w duchu katolicko-narodowym, miały w nim szczególnego protektora [...]. W 1926 r. został komisarzem diecezjalnym do spraw III Zakonu św. Franciszka”. *Zygmunt Serejko 1872-1931*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 4, s. 159-160.

Okólskiego⁵⁷ oraz o dyrektora diecezjalnego unii apostołskiej kapłanów i czci Najświętszego Serca Jezusowego w osobie ks. Adolfa Modzelewskiego⁵⁸.

Tego rodzaju zmiany realizowano również w roku następnym – 1926⁵⁹, powiększając I wydział płockiej kurii o dyrektora Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary w diecezji płockiej, w osobie ks. Leona Gościckiego⁶⁰ oraz o moderatora diecezjalnego konferencji dziekańskich, w osobie ks. Franciszka Flaczyńskiego⁶¹.

Poważna zmiana w składzie osobowym płockiej kurii zaszła w 1928 r.⁶², kiedy to wakujące od roku, po śmierci W. Petrykowskiego, stanowisko wikariusza generalnego przypadło w udziale niedawno wyniesionemu do godności biskupiej Leonowi Wetmańskiemu – sufraganowi biskupa płockiego⁶³. Tego samego roku, po ukończeniu rzymskich studiów muzycznych, sekretarzem kurialnym do spraw muzyki kościelnej został ks. Kazimierz Starościński⁶⁴. W składzie osobowym płoc-

---

⁵⁷ „Pełnił funkcję Generalnego Dyrektora Stowarzyszenia Najświętszego Sakramentu. Jako dyrektor miał do spełnienia potrójne zadanie: 1. troskę o erylowanie po parafiach Stowarzyszeń Najświętszego Sakramentu i związane z tym budzenie kultu eucharystycznego, 2. ujednoczenie sposobu odbywania miesięcznych adoracji, 3. urządzenie dni eucharystycznych w parafii. Aby pomóc w tej dziedzinie księżom pracującym w parafiach, wydał podręcznik adoracyjny pt. »Dwanaście godzin adoracji Najświętszego Sakramentu«. Książeczka ta miała dwa wydania i przez wiele lat była używana podczas tych nabożeństw. Wygłaszał też referaty na ten temat, głosił kazania, pisał artykuły”, *Marian Okólski 1889-1970*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 1, s. 390-392.

⁵⁸ „Przez krótki czas (w 1896 r.) pracował w konsystorzu płockim [...]. Biskup Jerzy Szembek – po otrzymaniu nominacji na metropolitę w Petersburgu – zabrał go w październiku 1904 r. ze sobą powierzając mu stanowisko ojca duchownego w Akademii Duchownej. Pracował tam tylko rok, po czym powrócił do Płocka i otrzymał w 1906 r. stanowisko profesora i wicerektora Seminarium. Od tego też czasu piastował funkcję dyrektora Unii Apostolskiej w diecezji płockiej, a od 1908 r. prezesa Towarzystwa Dobroczynności w Płocku”, *Adolf Modzelewski 1862-1941*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 2, s. 244-246.

⁵⁹ Zob. EDP, 1927, s. 15-16.

⁶⁰ „Gorliwie pracował w różnych stowarzyszeniach, bractwach i związkach religijnych. Dużą popularnością cieszyła się dwukrotnie wydana (1917 i 1947) jego książka *Budowa świątyni* – wskazówki praktyczne przy wznoszeniu i odbudowie kościołów oraz zdobieniu ich wnętrza. Jako dyrektor Papieskiego Dzieła Rozkrzewiania Wiary w diecezji płockiej wydawał rocznik pt. „Papieskie Dzieło Rozkrzewiania Wiary w Diecezji Płockiej”, *Leon Gościcki*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XIX*, t. 4, s. 53-54.

⁶¹ Po ukończeniu Akademii Duchownej w Petersburgu, autor kilku powieści i książek o tematyce duszpasterskiej, wicerektor, wykładowca i wychowawca w płockim seminarium, kapłan o wysokim poziomie uduchowienia. Zob. *Franciszek Flaczyński 1881-1942*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 1, s. 163-167.

⁶² Zob. EDP, 1929, s. 16-17.

⁶³ Magister teologii po studiach w petersburskiej Akademii Duchownej, profesor i ojciec duchowny seminarium płockiego, dyrektor Krajowej Unii Apostolskiej Kapłanów, sufragan biskupa płockiego, całym sercem oddany poprzez „Caritas” i organizację „Dni chorych” biednym i cierpiącym, wraz z abpem A. Nowowiejskim umęczony w działdowskim obozie koncentracyjnym w 1941 r., a w 1999 r. zaliczony w poczet błogosławionych, A. Gretkowski, *Błogosławiony Biskup Leon Wetmański (1886-1941)*, Płock 2007.

⁶⁴ Po uzyskaniu w 1928 r. dyplomu magistra śpiewu gregoriańskiego w Papieskim Instytucie Muzyki Sakralnej całe swoje życie poświęcił muzyce kościelnej, którą popularyzował wśród alum-

kiej kurii znalazł się wówczas również, po studiach we francuskim Lille, ks. Czesław Kaczmarek – odpowiedzialny za męskie organizacje młodzieżowe w diecezji⁶⁵.

Następne zmiany zaszyły w płockiej kurii w 1930 r.⁶⁶, jej II wydział objął ks. Marian Felicki⁶⁷, natomiast dotychczasowy jej schemat poszerzony został o kolejne agendy – diecezjalne stowarzyszenie nauczania chrześcijańskiego, prowadzone przez ks. Józefa Jakubowskiego⁶⁸ oraz o diecezjalne dzieła misyjne św. Piotra Apostoła, prowadzone przez ks. Czesława Szelągowskiego⁶⁹.

Następne lata w dziejach płockiej kurii diecezjalnej do 1939 r., to w zasadzie niewielkie redukcje w poszczególnych jej referatach⁷⁰ i równie niewielkie zmiany osobowe. Na przykład, w 1933 r. sprawy misyjne w diecezji objął ks. Henryk Olszewski⁷¹, a w 1938 r. stanowisko dyrektora diecezjalnych dzieł misyjnych św. Pio-

---

nów seminarium płockiego, w szkole organistowskiej, poprzez własne podręczniki, prasę i pracę referenta do spraw muzyki kościelnej w płockiej Kurii Diecezjalnej, *Kazimierz Andrzej Starościński 1899-1959*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 349-351.

⁶⁵ Wielki syn ziemi płockiej, wykształcony we Francji, patron młodzieży męskiej – jednego z filarów Akcji Katolickiej w Płocku, następnie wieloletni diecezjalny dyrektor AK w diecezji płockiej, wreszcie biskup kielecki, J. Śledzianowski, *Ksiądz Czesław Kaczmarek biskup kielecki 1895-1963*, Kielce 2008.

⁶⁶ Zob. EDP, 1931, s. 16-18.

⁶⁷ Wychowanek metropolitalnego seminarium warszawskiego, profesor seminariów płockich, „18 sierpnia 1930 r. został zwolniony z zajęć w seminarium i otrzymał nominację na referenta w kurii diecezjalnej i notariusza w Sądzie Biskupim [...]. Pracując w kurii redagował korespondencję ze Stolicą Apostolską i Nuncjaturą”, *Marian Felicki 1877-1939*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 77-78.

⁶⁸ Należał do kapłanów bardzo aktywnych w pracy społecznej, odznaczonych godnością kanoniczną i Złotym Krzyżem Zasługi. „Oprócz pracy parafialnej, od 1930 roku prowadził w diecezji Stowarzyszenie Nauczania Chrześcijańskiego”, *Józef Jakubowski 1891-1941*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 1, s. 229-230.

⁶⁹ *Czesław Szelągowski 1896-1981*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 362-363.

⁷⁰ Dotyczyły to np. referatów młodzieżowych i niektórych stowarzyszeniowych, które stały się filarami Akcji Katolickiej w diecezji płockiej.

⁷¹ Wielki bojownik niepodległościowy i kapelan wojskowy, gorliwy duszpasterz. „W pracy diecezjalnej cały swój zapał i gorliwość kapłańską skierował i oddał misjom. Będąc proboszczem w Jońcu, 9 września 1933 roku otrzymał od arcybiskupa A. Nowowiejskiego nominację na promotora diecezjalnego misji, po rezygnacji z tej funkcji ks. Józefa Górnickiego. Na stanowisku promotora, w gorliwości i oddaniu sprawie misyjnej szedł śladami swego poprzednika [...]. Dobrze zdrowie, którego dla sprawy misyjnej nie szczędził, zaczęło w 1949 roku sygnalizować, że tempo pracy trzeba zwolnić. Pragnieniem ks. Olszewskiego było przeprowadzenie 50 misji parafialnych, niestety, zdrowie pozwoliło na 47 misji [...]. 8 marca 1951 roku prosił biskupa o zwolnienie z zajmowanego stanowiska promotora diecezjalnego misji. Biskup Zakrzewski przychylił się do prośby, przyjmując rezygnację. W liście skierowanym 1 kwietnia 1951 roku napisał: Czynień to z konieczności [...]. W osiemnastoletnim prawie okresie pełnienia urzędu promotora prowadził Jks. kanonik swoją pracę misyjną z wielkim pożytkiem [...]. W uznaniu pragnę zaznaczyć, że Księża Misjonarze Diecezjalni pod kierownictwem swego Promotora dużej i pożytecznej dokonali pracy”, *Henryk Olszewski 1888-1951*,

tra Apostoła – ks. Stanisław Nasiłowski⁷². Natomiast ostatnią w tym czasie zmianą schematu kurialnego było wprowadzenie w 1937 r. stanowiska sekretarza kancelarii, powierzonego ks. Zdzisławowi Piechnie⁷³.

Struktura i stan osobowy kurii Anno Domini 1939

Płocką Kurię Diecezjalną 1939 r. stanowiła kancelaria oraz dwa wydziały: *Officium de divino cultu et visitatione pastoralis* i *Officium de cleri et populi disciplina*. A więc zasadniczy jej schemat w latach 1918-1939 nie przechodził jakiejkolwiek modyfikacji. Zachodziły natomiast zmiany co do ilości stanowisk w kancelarii i wymienionych wydziałach. W sumie i one nie były znaczące, na co wskazuje struktura płockiej kurii z 1939 r.

Wikariuszem generalnym był od 1928 r. biskup sufragan Leon Wetmański.

Stanowisko kanclerza zajmował od 1907 r. ks. Kazimierz Targowski.

Na stanowisku wicekanclerza od 1923 r., tzn. od momentu utworzenia go, pracował ks. Waław Jezusek.

Na stanowisku sekretarza, od 1937 r., tzn. z chwilą utworzenia go, pracował ks. Zdzisław Piechna.

---

w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 267-270. Zob. także EDP, 1934, s. 16-17.

⁷² Magister teologii, ojciec duchowny i nauczyciel religii w Niższym Seminarium Duchownym w Płocku. „W styczniu 1938 roku otrzymał nominację na Dyrektora Diecezjalnego Dzieł Misyjnych. Należały tu: Papieskie Dzieło Rozkrzewiania Wiary, Papieskie Dzieło Dzieciństwa Jezusowego, Papieskie Dzieło św. Piotra Apostoła. Ksiądz arcybiskup chciał je scalić i scentralizować w jednej kierowniczej osobie. Okazało się, że wybór ks. Nasiłowskiego na to stanowisko był trafny. Nowy dyrektor gorliwie i umiejętnie rozwinął misyjną akcję propagandową. Pisał artykuły o tej tematyce, umieszczając je w takich pismach, jak »Miesięcznik Pasterski Płocki«, »Hasło Katolickie«, »Głos Mazowiecki«. W pracy tej pomagał mu ks. W. Foks, który z kupionym przez ks. Nasiłowskiego aparatem kinowym objeżdżał parafie wyświetlając filmy o tematyce misyjnej. W gmachu pobenedyktynskim urządził Biuro Sekretariatu Misyjnego zaopatrując je w potrzebne materiały”. Pracę tę przerwała wojna, podczas której ks. Nasiłowski został aresztowany i uwięziony w działdowskim obozie hitlerowskim, którego, niestety, nie przeżył, *Stanisław Nasiłowski 1904-1941*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 1, s. 383-384. Zob. także EDP, 1939, s. 17-18.

⁷³ Otrzymał gruntowne wykształcenie na Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, gdzie – po zaliczeniu w seminarium płockim filozofii – ukończył teologię, a w następnych latach studiów na tym uniwersytecie zdobył licencjat z teologii i doktorat z prawa kanonicznego z wynikiem *magna cum laude*. „Pierwszą nominacją do pracy w kurii otrzymał ks. Piechna 19 lipca 1937 r., od 12 września 1938 roku pełnił nadto obowiązki notariusza w Sądzie Biskupim w Płocku. Wybuch wojny w 1939 r. zastał go na tych stanowiskach. Przez kilka pierwszych miesięcy okupacji działalność kurii, choć utrudniona, trwała dalej. Jednak już w styczniu 1940 r., gdy władze niemieckie zajęły całe Wzgórze Tumskie i usunęły z niego wszystkie placówki kościelne, praca w kurii została przetrwana [...]. Po wyzwoleniu Płocka, jako jeden z pierwszych, po ks. Waławie Jezusku i ks. Czesławie Pacuszcze, przybył do miasta i przystąpił do organizowania pracy w kurii diecezjalnej. Już 27 lutego 1945 roku ówczesny Administrator Diecezji Płockiej, ks. prałat Stanisław Figielski, powołał go na stanowisko wicekanclerza kurii i notariusza w Sądzie Biskupim. W rzeczywistości, jako jedyny młodszy ksiądz pomagający kanclerzowi kurii, ks. Jezuskowi, zajmował się wszystkimi sprawami należącymi do zakresu działalności kurii”, *Zdzisław Konstanty Piechna 1909-1984*, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo... Wiek XX*, t. 1, cz. 2, s. 282-285. Zob. też EDP, 1938, s. 17-18.

Archiwariuszem kurialnym był od 1923 r. ks. Piotr Dmochowski.

Pierwszy wydział kurialny, podległy od 1921 r. ks. Stanisławowi Figielskiemu, stanowili: sekretarz ds. muzyki kościelnej ks. Kazimierz Starościński, dyrektor Unii Apostolskiej kapłanów ks. Adolf Modzelewski i promotor misji diecezjalnych ks. Henryk Olszewski.

Drugi wydział kurialny, podległy wcześniej ks. A. Pęskiemu, a od 1930 r. ks. Marianowi Felickiemu, stanowili: dyrektor diecezjalnego Związku Misyjnego Duchowienstwa ks. Stanisław Pujdo, dyrektor dzieł misyjnych św. Piotra Apostoła ks. Stanisław Nasiłowski oraz goniec Jan Rycharski⁷⁴.

Tak więc, w 1939 r. w płockiej kurii diecezjalnej pracowało 13 osób, wobec 6 zatrudnionych tam w 1918 r. Stosunkowo duży przyrost stanowisk w kancelarii biskupiej podyktowany był rosnącym z roku na rok ożywieniem życia religijnego w Płocku i w diecezji oraz niezwykle aktywną działalnością abpa A. J. Nowowiejskiego. Właściwie nawet trzynastoosobowa kuria to niewielki zespół ludzi jak na płockie warunki i potrzeby w tamtych latach. A jeśli w takim składzie działał on sprawnie i efektywnie, to źródeł takiego stanu rzeczy należy szukać, z jednej strony we właściwym przygotowaniu i dużym doświadczeniu osób zaangażowanych do pracy w kurii, z drugiej strony – w stosownych przedsięwzięciach arcybiskupa, który część dzieł przygotowywanych z udziałem kurii do ich samodzielnej pracy, następnie wyłączał spod jej kurateli, dając szansę na samoistne funkcjonowanie.

Z ważniejszych momentów historii płockiej Kurii Diecezjalnej

Stosunkowo krótki okres charakteryzowanej pracy Kurii Diecezjalnej w Płocku (1918-1939) obfitował w momenty daleko odbiegające od zwyczajnego trybu jej funkcjonowania. Wielkiej mobilizacji sił wymagał rok 1918, kiedy to wielka wojna światowa, z jednej strony stała się kataklizmem dla ludu polskiego, jego ziemi i jego Kościoła, z drugiej strony pozwoliła narodowi polskiemu przywrócić niepodległość i suwerenność. Wtedy pomoc materialna i duchowa najuboższym, odbudowa zniszczonych kościołów, oświaty, całego ładu społecznego, a nawet pewnych struktur gospodarki, stała się priorytetem dla biskupa płockiego i jego kurii. To nieprzeciętne zaangażowanie spotęgował dodatkowo rok 1920, kiedy Płock i tereny diecezji zostały dotknięte nowym, wyniszczającym je, aktem historii.

Pomyślniejsze, aczkolwiek nie mniej pracowite dla płockiej kurii, okazały się lata dwudzieste minionego wieku. W tym czasie nastąpiła bowiem zmiana granic diecezji, podpisany został konkordat między Rzeczpospolitą i Stolicą Apostolską, przeprowadzono synod diecezjalny, zorganizowano krzepiące ducha diecezjan trzy diecezjalne zjazdy katolickie, wreszcie wzniesiony został na terenie Wyższego Seminarium Duchownego okazały gmach, w którym znalazły godną siedzibę biblioteka uczelniana i archiwum diecezjalne, do którego w 1927 r. z kurii płockiej przeniesiono dawną bibliotekę katedralną, archiwum kapituły płockiej oraz stare (do 1820 r.) archiwa konsystorza płockiego i pułtuskiego.

Intensywniejsze okresy pracy kurii odnotowano także w latach trzydziestych XX w. Otworzył je w 1931 r. uroczysty jubileusz 50. kapłaństwa bpa Antoniego Ju-

⁷⁴ EDP, 1939, s. 17-18.

liana Nowowiejskiego, potem nastąpił czas narodzin i rozbudowy szerokiej infrastruktury Akcji Katolickiej, w końcu synod plenarny, dający Polsce nowy kodeks partykularnego prawa kościelnego oraz synod diecezjalny dostosowujący przepisy diecezjalne właśnie do uchwał owego synodu plenarnego. Na szczęście, w pracy płockiej Kurii Diecezjalnej czasu II Rzeczypospolitej nie odnotowano żadnych momentów jej słabości, nie zawiodła ona arcypasterza nawet w czasie okupacji i niewoli, zachowując dosyć siłę i determinację, by z chwilą zakończenia wojny szybko się reaktywować i rozpocząć pracę w nowych i nieproporcjonalnie trudniejszych warunkach.

Czasopiśmiennicze wspomnienie pracy Kurii Diecezjalnej w Płocku

Poważnym wspomnieniem pracy Kurii Diecezjalnej w Płocku w latach 1918-1939 było czasopiśmiennictwo katolickie, rozwijające się w tym czasie w diecezji płockiej. Na łamach czasopism zamieszczano bowiem wiadomości z życia Kościoła płockiego, często oficjalne dokumenty biskupie (np. listy pasterskie, odezwy, czy wybrane zarządzenia), a niejednokrotnie okresowe (zazwyczaj roczne) sprawozdania z działalności zgromadzeń, stowarzyszeń i innych organizacji kościelnych, wreszcie zawiadomienia i ogłoszenia. Współdziałanie takie występowało w wyniku współpracy z redakcjami „Mazura”, „Wiadomości z Sekretariatu diecezjalnego do spraw społecznych w Płocku”, „Kuriera Płockiego”, „Dyrektyw diecezjalnych dla Ruchu Religijno-Organizacyjnego”, „Życia Społeczno-Katolickiego”, „Hasła Katolickiego”, „Głosu Mazowieckiego”, „Myśli i Czynu”, czy „Religii w Szkole”.

Trzeba jednak podkreślić, że już pracę konsystorza (w Pułtusku i Płocku), poczynszy od XVIII w., wspomagał – wydawany przez nich dla diecezji płockiej – rocznik liturgiczny (nazywany *directorium*, *ordo*, czy rubrycelą) z czasem łączony z katalogiem duchowieństwa (nazywanym *elenchusem*, czy *schematyzmem*). Najstarsze *directorium*, jakie udało się spotkać, pochodzi z 1772 r. i posiada katalog prałatów i kanoników kościoła katedralnego w Płocku⁷⁵. W latach 1918-1939 Kuria Diecezjalna w Płocku corocznie wydawała wspomniane *directorium* wraz z katalogiem kościołów i duchowieństwa świeckiego i zakonnego diecezji płockiej. Kalendarz liturgiczny służył celebrującym mszę św. i odmawiającym brewiarz; katalog zaś imiennie prezentował papieża, nuncjusza w Polsce, polski episkopat, biskupa płockiego (poprzedzonego chronologicznym wykazem wszystkich jego poprzedników) i aktualnego jego sufragana. Dalej następowały składy osobowe: Kapituły Katedralnej Płockiej i Kolegiackiej Pułtuskiej, Kurii Diecezjalnej, Sądu Biskupiego, księży dziekanów i innych instytucji diecezjalnych, m.in. Wyższego i Niższego Seminarium Duchownego. Główną część katalogu stanowiły – podane w ujęciu dekanalnym – podstawowe informacje o poszczególnych parafiach z ich osobową obsadą. Końcowe partie katalogu informowały o zakonach i zgromadzeniach, wymieniając ich skład osobowy. Natomiast ostatnie stronicie przynosiły wykazy organistów oraz indeksy osób i miejscowości. Ostatnie karty katalogu z 1939 r. ukazują – w układzie tabelarycznym – stan Akcji Katolickiej w poszczególnych

⁷⁵ *Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis Plocensis, t. 1: 1772-1830*, zebrał i do druku przygotował M. M. Grzybowski, Płock 2010, s. 3.

dekanatach w odniesieniu do wszystkich jej kolumn, poczynawszy od Stowarzyszenia Mężów poprzez kobiety, młodzież, bractwa, III Zakon, *Caritas* po Dzieło Rozkrzewiania Wiary i Dzieło Dzieciństwa Jezusowego.

Inny charakter miał wydawany przez Płocką Kurię Diecezjalną od 1906 r. „Miesięcznik Pastorski Płocki” – organ duchowieństwa diecezji płockiej. Słowo ówczesnego biskupa płockiego Apolinarego Wnukowskiego, otwierające ten nowy tytuł, informowało:

Od dawna już bardzo w Diecezji naszej odczuwano potrzebę pisma, które dostarczając parafialnemu Duchowieństwu pożytecznych z dziedziny wiedzy kościelnej wiadomości, zamieszczałoby razem szczegóły z życia naszego diecezjalnego i było łącznikiem Ordynariatu Płockiego z podwładnymi mu kapłanami. Niniejszy Miesięcznik Teologiczny, którego pierwszy zeszyt pozdrawiamy serdecznym „Ave”, będzie miał za główne zadanie uczynić zadość pomienionej potrzebie⁷⁶.

Z kolei w słowie od Redakcji stwierdzono m.in.

Przesyłając pierwsze numery „Miesięcznika Płockiego” za styczeń, luty i marzec Redakcja powiadamia wszystkich Szanownych Prenumeratorów, że odtąd 15. każdego miesiąca wychodzić będzie nasze pismo. W dziale nowin z diecezji „Miesięcznik” będzie zawierał wszelkie rozporządzenia i powiadomienia Władzy Biskupiej⁷⁷.

Pierwszym redaktorem tego czasopisma był zdolny, wykształcony i doświadczony ks. Piotr Borniński⁷⁸. Podobne atuty i przymioty znamionowały także następnych dwóch redaktorów miesięcznika – ks. Adama Wiktora Pęskiego⁷⁹ (tytułem tym kierował po ostatnie dni swego życia, tzn. do 1930 r.) oraz jego następcę ks. Stanisława Figielskiego⁸⁰.

Płocka kuria diecezjalna – instytucja o historii bliskiej dziejom episkopatu płockiego, który liczy sobie ponad dziewięć wieków, zawsze stanowiła ważny element zarządzania Kościołem na Mazowszu Północnym. Doskonale zdawał sobie z tego sprawę abp A. J. Nowowiejski zasiadający na stolicy płockiej w latach 1908-1941, a więc w czasie odbudowy państwa i nowych struktur Kościoła w jego granicach. Do swojej kurii angażował więc kapłanów-profesjonalistów, których postawa – nawet w najtrudniejszych chwilach – budziła jego uznanie i po dzień dzisiejszy spotyka się z wysoką oceną.

Należy tylko ubolewać, że niemiecki okupant, zajmując i wykorzystując budynek kurii, kompletnie zniszczył zastane w nim akta z XIX i z pierwszej połowy XX w., kiedy diecezją płocką zarządzali tacy biskupi, jak Adam Michał Prażmowski, Franciszek Pawłowski, Wincenty Teofil Popiel, Kacper Borowski, Henryk Piotr Dołęga Kossowski, Michał Nowodworski, Jerzy Józef Eustachy Szembek, Apoli-

⁷⁶ *Apolinary Wnukowski [...] Szanownemu Duchowieństwu Diecezji Płockiej*, MPP, 1 (1906) nr 1, s. 1.

⁷⁷ *Od Redakcji*, tamże, s. 2-3.

⁷⁸ M. Grzybowski, *Borniński Piotr*, w: SPTK, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 152-154.

⁷⁹ M. Grzybowski, *Pęski Adam Wiktor*, w: SPTK, t. 6, s. 656-662.

⁸⁰ M. Grzybowski, *Figielski Stanisław Aleksander*, w: SPTK, t. 5, s. 372-374.

nary Wnukowski i Antoni Julian Nowowiejski. Tylko niewielkie fragmenty tak bogatego i wartościowego archiwum – jako korespondencja kurii, zachowały się w aktach niektórych parafii, przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym, bądź w archiwach parafialnych. Są to jednak – trzeba podkreślić – zaledwie okruchy dokumentów z utraconego zbioru bezcennych źródeł do współczesnej historii Kościoła płockiego.

W opracowaniu tym przedstawione zostały dzieje kancelarii biskupa, jaką jest Kuria Diecezjalna Płocka w latach 1918-1939. Ukazana jest postać rządcy diecezji abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego, lokalizacja budynku kurii, jej struktura i stan osobowy w tym czasie oraz stanowiska i urzędnicy, a także ważniejsze wydarzenia związane z działalnością tego urzędu. Dzięki dobrze dobranej kadrze, praca była owocna, tak pod względem merytorycznym, jak i administracyjnym.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

Catalogus cleri dioeceseos Plocensis pro anno a mundi salute, 1924.

Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Plocensis pro Anno Domini (1918-1939).

Uroczysta Msza święta celebrowana pod przewodnictwem Ojca Świętego Jana Pawła II. Beatyfikacja stu ośmiu męczenników, Edmunda Bojanowskiego i Reginy Protmann. Koronacja obrazu Matki Bożej Matki Zbawiciela, Warszawa Plac Marszałka Józefa Piłsudskiego dnia 13 czerwca 1999 roku godzina 10.00, bmrw.

Wspomnienia

Kakowski Aleksander, *Z niewoli do niepodległości. Pamiętniki*, Kraków 2000.

Opracowania

Antoni Julian Nowowiejski 1858-1941 biskup płocki 1908-1941, w: M. M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XIX*, t. 2, Płock 2010, s. 23-26.

Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991.

Bender Ryszard, *Z życia diecezji płockiej w latach 1914-1939*, „*Studia Płockie*”, t. 3 (1975) s. 359-375.

Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku, red. W. Graczyk, Płock 2003.

Catalogi et elenchi universi cleri dioecesis Plocensis, t. 1: 1772-1830, zebrał i do druku przygotował M.M. Grzybowski, Płock 2010.

Decyk Jan, *Arcybiskup Nowowiejski jako liturgista*, „*Studia Płockie*”, t. 4 (1976) s. 7-21.

Domagała Jarosław, Leleń Andrzej, *Kształcenie organistów diecezji płockiej w latach 1902-2002*, Płock 2002.

Dzieje Płocka, t. 2.: *Dzieje miasta w latach 1793-1945*, red. M. Krajewski, wyd. 3 uaktualnione, rozszerzone i uzupełnione, Płock 2006.

Dzieje Mazowska lata 1918-1939, t. 4, red. J. Szczepański, Pułtusk 2010.

- Fabisiak Andrzej, *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski pierwszy Prezes Rady Krajowej Związku Misyjnego Duchowieństwa w Polsce*, Płock 2004.
- Filipowicz Wojciech, *Duchowieństwo diecezji płockiej w latach 1918-1939*, Oberwald-Płock 2003.
- Filipowicz Wojciech, *Kościół płocki w dziejach. Zarys historii diecezji płockiej na tle dziejów Kościoła powszechnego i polskiego*, Oberwald-Płock 2005.
- Głodowska Stefania, *Caritas Płocka. Pięćdziesięcioletnia działalność Katolickiego Towarzystwa Dobroczynności w Płocku 1881-1931*, Płock 1931.
- Góralski Wojciech, *Skład osobowy kapituły płockiej w okresie rządów diecezją arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiąt rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 203-217.
- Góralski Wojciech, *Sługa Boży ks. abp Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941)*, w: *Męczennicy za wiarę 1939-1945*, Warszawa 1996, s. 247-253.
- Góralski Wojciech, *Statuty kapituły płockiej nadane przez Antoniego Juliana Nowowiejskiego, biskupa płockiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiąt rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 185-202.
- Grabowski Lech, *Sylwetka duchowa arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiąt rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 419-452.
- Grabowski Lech, *Wskrzeszenie renesansowego klejnotu. Ostatnia wielka przebudowa katedry płockiej pod patronatem ks. Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiąt rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 31-141.
- Graczyk Waldemar, *Wyższe Seminarium Duchowne w latach 1865-2010*, w: *Wyższe Seminarium Duchowne w Płocku 1710-2010*, red. naukowy W. Graczyk, Płock 2010, s. 61-70.
- Gretkowski Andrzej, *Błogosławiony Biskup Leon Wetmański (1886-1941)*, Płock 2007.
- Grzybowski Michał, *Bibliografia Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, „*Studia Płockie*”, t. 36 (2008) s. 225-253.
- Grzybowski Michał Marian, *Antoni Julian Nowowiejski (1858-1941)*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiąt rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 9-16.
- Grzybowski Michał Marian, *Borniński Piotr*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 152-154.
- Grzybowski Michał Marian, *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XIX*, t. 2, Płock 2010; t. 3, Płock 2012, t. 4, Płock 2014.
- Grzybowski Michał Marian, *Duchowieństwo diecezji płockiej. Wiek XX*, t. 1, cz. 1, Płock 2007, t. 1, cz. 2, Płock 2008.
- Grzybowski Michał Marian, *Kościół katolicki w Płocku w latach 1793-2003*, Płock 2004.
- Grzybowski Michał Marian, *Figielski Stanisław Aleksander*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 372-374.
- Grzybowski Michał Marian, *Krajewski Ignacy*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 203-204.
- Grzybowski Michał Marian, *Martyrologium duchowieństwa diecezji płockiej w latach II wojny światowej 1939-1945*, wyd. 2, Włocławek-Płock 2001.
- Grzybowski Michał Marian, *Mądrość zbudowała sobie dom. 75-lecie Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku 1928-2003*, Płock 2004.

- Grzybowski Michał Marian, *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 566-574.
- Grzybowski Michał Marian, *Ostatni etap pasterskiej działalności arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego podczas okupacji (1939-41)*, Płock-Słupno, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 255-284.
- Grzybowski Michał Marian, *Pęski Adam Wiktor*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1918-1981*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 656-662.
- Grzybowski Michał Marian, *Posługi sakramentalno-pastoralne Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa płockiego (1908-1941)*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 143-184.
- Grzybowski Michał Marian, *Regensi Seminarium Duchownego w Płocku*, bmrw.
- Grzybowski Michał Marian, *Trzechsetlecie Seminarium Duchownego w Płocku 1710-2010. Kalendarium*, Płock 2012.
- Grzybowski Michał Marian, *Z dziejów budynku Kurii Diecezjalnej Płockiej*, „Miesięcznik Pasterski Płocki”, 62 (1977) nr 7, s. 276-280 i s. 3 okładki.
- Grzybowski Michał Marian, Piotrowski M., „Antoniówka”. *Letnisko Płockiego Seminarium Duchownego 1926-1962*, Płock 2000.
- Grzybowski Michał Marian, Żygner Leszek, *Episkopat płocki w latach 1075-2015. 940 lat istnienia diecezji*, Płock 2015.
- Jezusek Waclaw, *Męczeński koniec arcybiskupa A. J. Nowowiejskiego, biskupa płockiego (1858-1941)*, Płock 1947.
- Kalendarium życia Antoniego Juliana Nowowiejskiego biskupa płockiego 1908-1941*, oprac. M. M. Grzybowski, Płock 1992.
- Karbownik Henryk, *Wkład abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego w prace konferencji biskupów polskich w latach 1906-1939*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 235-254.
- Kumor Bolesław, *Nowowiejski Antoni Julian*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 398-400.
- Mąkowski Władysław, *Po latach pięćdziesięciu 1881-1931*, „Miesięcznik Pasterski Płocki”, 26 (1931) nr 7, s. 229-256.
- Męczennicy za wiarę 1939-1945*, Warszawa 1996.
- Mroczkowski I., Przybyłek G., *Powstanie i rozwój Akcji Katolickiej w diecezji płockiej za rządów abpa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 219-233.
- Nowowiejski Antoni Julian, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. 2, Płock 1931.
- Pamięć i przesłanie. W 90-lecie Niższego Seminarium Duchownego w Płocku*, red. T. Kaziński, Płock 2006.
- Papierowski Andrzej Jerzy, Stefański Jerzy, *Płocczanie znani i nieznan. Słownik biograficzny*, Płock 2002.
- Papierowski Andrzej Jerzy, Stefański Jerzy, *Płock od A do Z w tysiącletnich dziejach*, Płock 2010.
- Rojewski Andrzej, *Liturgia w wykładzie arcybiskupa Antoniego Juliana Nowowiejskiego*, w: *Arcybiskup Antoni Julian Nowowiejski (1908-1941). W pięćdziesiątą rocznicę męczeńskiej śmierci*, red. A. Suski, W. Góralski, T. Żebrowski, Płock 1991, s. 287-359.
- Śledzianowski Jan, *Ksiądz Czesław Kaczmarek biskup kielecki 1895-1963*, Kielce 2008.

Zajac Jerzy, *Dodatek do Miesięcznika Pasterskiego Płockiego (1919-1920)*, Płock 2009.

Zajac Jerzy, „*Wiadomości z Sekretariatu diecezjalnego do spraw społecznych w Płocku*”, Płock 2009.

Zajac Jerzy, „*Życie Społeczno-Katolickie*”. *Dwutygodnik stowarzyszeń katolickich w diecezji płockiej 1 VIII – 15 XII 1930*, Płock 2009.

Tomasz Moskal

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ KURII DIECEZJALNEJ W SANDOMIERZU 1918-1939

Mianem kurii biskupiej, a właściwie kurii diecezjalnej, określa się zespół urzędów i osób wspomagających biskupa diecezjalnego w zarządzaniu diecezją, a zwłaszcza w sprawowaniu władzy wykonawczej i sędziowskiej¹. W odniesieniu do okresu, którego dotyczy niniejsze opracowanie, skład tej instytucji regulowały kanony Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. Do współpracowników biskupa zaliczały one: wikariusza generalnego, oficjała, kanclerza, promotora sprawiedliwości, obrońcę węzła małżeńskiego i święceń, sędziów synodalnych i egzaminatorów synodalnych, proboszczów konsultorów, audytorów, notariuszy i woźnych.

Schemat sandomierskiej kurii diecezjalnej² (do 1919 r. konsystorza generalnego³) odnajdujemy corocznie na kartach *Directorium officii div[ini] peragendi juxta ritum Breviarii et Missalis roman[um] pro anno ... in usum dioecesis Sandomiriensis conscriptum ...* w części noszącej tytuł *Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Sandomiriensis* (do 1931) a następnie *Spis duchowieństwa i parafii diecezji sandomierskiej*. W okresie wchodzenia w życie przepisów KPK wyglądał on następująco:

---

¹ M. Sitarz, *Kuria, II. Kuria biskupia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 11, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 251.

² Obszerne studium poświęcone prawnym aspektom funkcjonowania kurii sandomierskiej w omawianym okresie opublikował W. Wójcik w tekście *Konsystorz Jeneralny – Kuria Diecezjalna w Sandomierzu (1818-1968)*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” (dalej: KDS), 61 (1968) nr 9-10, s. 213-234, dlatego też w niniejszym studium bardziej skupię się na obsadzie personalnej. Pierwszorzędnym źródłem do poznania funkcjonowania kurii sandomierskiej, jest przechowywana w archiwum tejże diecezji „Księga protokołów posiedzeń Kurii Diecezjalnej Sandomierskiej odbytych od 1900 do 1946 roku”, z której W. Wójcik obficie korzystał. Ponadto szereg informacji z omawianego zakresu zawiera praca B. Stanaszka, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999.

³ Informacje o zmianie nazwy opublikowano na łamach KDS, 12 (1919) nr 7, s. 89.

Tabela 1. Consistorium Sandomiriense 1918

L.p.	Stanowisko	Osoba pełniąca urząd
1.	Praesidens	bp Marian Józef Ryx
2.	Vicarius generalis seu officialis	bp Paweł Kubicki
3.	Judex surrogatus	ks. Marceli Grajewski
4.	Visitorator monasteriorum	ks. Antoni Kasprzycki
5.	Assessor	ks. Jan Gajkowski
6.	Regens cancellariae	ks. Julian Młynarczyk
7.	Procurator fiscalis	vacat
8.	Secretarius	ks. Andrzej Glibowski
9.	Archivarius	vacat
10.	Cancelista	vacat
11.	Cursor	Wincenty Kozłowski laicus
12.	Architectus dioecesanus	ks. Zygmunt Słomiński

Źródło: *Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Sandomiriensis, 1918, s. 13.*

Tabela 2. Judicium I-mae Instantiae Causarum Matrimonialium

L.p.	Stanowisko	Osoba pełniąca urząd
1.	Praesidens	bp Józef Marian Ryx
2.	Vice-praesidens, vicarius generalis	bp Paweł Kubicki
3.	Judex delegatus	ks. Marceli Grajewski
4.	Defensor sacri vinculi	ks. Franciszek Malarczyk
5.	Notarius	ks. Julian Młynarczyk

Źródło: *Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis sandomiriensis, 1918, s. 13.*

Ponadto działalności sandomierskiej Kurii Diecezjalnej dotyczyły przepisy synodu diecezjalnego z 1923 r. w numerach 48-51. Szczegółowe rozporządzenia ukazywały się na łamach miesięcznika diecezjalnego „Kronika Diecezji Sandomierskiej”.

Pracą kurii diecezjalnej kierował każdorazowy ordynariusz miejsca. W sandomierskich spisach kurialnych określano jego stanowisko *praesidens* lub przewodniczący⁴. W okresie międzywojennym ordynariuszami sandomierskimi byli biskupi: Marian Józef Ryx (1910-1930), Włodzimierz Jasiński (1930-1934) oraz Jan Kanty Lorek (1936-1967).

Marian Józef Ryx urodził się 10 grudnia 1853 r. w Warszawie, zmarł 1 czerwca 1930 r. w Sandomierzu. Wykształcenie zdobywał w Radomiu, Seminarium Duchownym w Sandomierzu oraz Akademii Duchownej w Petersburgu. Po przyjęciu święceń kapłańskich w 1879 r., otrzymał nominację na profesora sandomierskiego seminarium, gdzie w 1895 r. został rektorem. Od 10 stycznia 1908 r. był administratorem sandomierskim, zaś 7 kwietnia 1910 r. otrzymał nominację na biskupa. Okres jego posługi pasterskiej przypadła na trudne lata I wojny światowej i odbu-

⁴ W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 219.

dowy niepodległej Polski, jak również zmian, które miały miejsce w Kościele po ogłoszeniu w 1917 r. Kodeksu Prawa Kanonicznego. Tym niemniej wśród szeregu wydarzeń, które miały miejsce w tym czasie można wskazać: koronację obrazu Matki Bożej Sulisławskiej w 1913 r., uzyskanie nominacji dla ks. Pawła Kubickiego na stanowisko biskupa pomocniczego w 1918 r., zorganizowanie Niższego Seminarium (1926-1929) czy też przeprowadzenie w 1923 r. pierwszego synodu diecezjalnego⁵.

Włodzimierz Jasiński, urodził się 12 czerwca 1873 r. we Włocławku, zmarł 17 kwietnia 1965 r. w Tuchowie. Wykształcenie zdobył w szkołach rodzimego miasta. Święcenia kapłańskie przyjął w 1895 r. Pracował jako wikariusz w Aleksandrowie Kujawskim i Kaliszu, proboszcz i dziekan w Koninie i Piotrkowie. W latach 1926-1930 był rektorem Seminarium Duchownego w Łodzi. Dnia 5 sierpnia 1930 r. otrzymał nominację na biskupstwo sandomierskie, skąd 1 grudnia 1934 r. został przeniesiony do Łodzi. Podczas jego rządów w diecezji sandomierskiej, między innymi zorganizowano w 1932 r. w Radomiu Kongres Eucharystyczny. Biskup Jasiński poświęcał również wiele uwagi katedrze sandomierskiej⁶.

Jan Kanty Lorek, urodził się 20 października 1886 r. w Błaziejowicach, zmarł 4 stycznia 1967 r. w Sandomierzu. Wykształcenie zdobywał w zgromadzeniu Księżych Misjonarzy św. Wincentego à Paulo, do którego wstąpił w 1905 r. Po przyjęciu święceń kapłańskich, pracował między innymi jako dyrektor zakładu dla sierot w Czernej czy duszpasterz robotników polskich w Niemczech. W 1930 r. został proboszczem parafii pw. Świętego Krzyża w Warszawie. Dnia 26 kwietnia 1936 r. został administratorem apostolskim w Sandomierzu. Do 1939 r. zainicjował powstanie takich instytucji w diecezji, jak: Instytut Wyższej Kultury Religijnej w Sandomierzu i Radomiu, Dom Katolicki w Sandomierzu i Katolicki Uniwersytet Ludowy w Wąchocku⁷.

Podczas wakatu w latach 1934-1936, kiedy to władze państwowe zablokowały nominację na stolicę w Sandomierzu biskupa siedleckiego Czesława Sokołowskiego, administratorem apostolskim był wikariusz generalny ks. Antoni Kasprzycki.

Kapłanem obdarzonym władzą zwyczajną lecz zastępczą, pomagającym biskupowi w zarządzie diecezją był wikariusz generalny⁸. Zastępował on biskupa podczas jego nieobecności. Posiadał uprawnienia w zakresie zarządu diecezją, które określone zostały w KPK i dekrete nominacyjnym⁹. Do 1933 r. ten urząd w sandomierskiej kurii diecezjalnej pełnił bp Paweł Kubicki, zaś od 1934 r. do końca omawianego okresu – ks. Antoni Kasprzycki.

⁵ A. Warso, *Współpraca w służbie Kościołowi – bp Marian Ryx (1853-1930) i bp Paweł Kubicki (1871-1944)*, „Zeszyty Sandomierskie”, 31 (2011) s. 27-39; B. Stanaszek, *Duchowieństwo...*, *passim*.

⁶ K. Dąbrowski, *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873-1965*, Łódź 1990; B. Stanaszek, *Spór o obsadę biskupstwa sandomierskiego w latach 1935-1939*, w: *Diligis me? Pasce. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi sandomierskiemu Wacławowi Józefowi Świerzawskiemu na pięćdziesięciolecie święceń kapłańskich 1949-1999*, t. 2, red. S. Czerwik, M. Mierzwa, R. Majkowska, Sandomierz 2000, s. 366-375; B. Stanaszek, *Duchowieństwo...*, *passim*.

⁷ *Biskup Jan Lorek (1886-1967). Życie i dzieło*, red. B. Stanaszek, Sandomierz 2009; B. Stanaszek, *Duchowieństwo...*, *passim*.

⁸ W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 220.

⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 528-533.

Paweł Franciszek Kubicki, urodził się 15 stycznia 1871 r. w Radomiu, zmarł 11 lutego 1944 r. w Sandomierzu. Kształcił się w Radomiu. Po ukończeniu studiów w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu, w 1893 r. przyjął święcenia kapłańskie. Pracował w charakterze wikariusza w parafiach: Klwów, Gowarczów, Brzeźnica, Opatów, Radom. Studiował w Akademii Duchownej w Petersburgu, a po powrocie do diecezji – jako wicerektor a następnie rektor w sandomierskim seminarium. W konsystorzurze generalnym, od 1912 r., pełnił obowiązki wizytatora zgromadzeń zakonnych i oficjała. W lipcu 1918 r. został biskupem pomocniczym w Sandomierzu. Jako wikariusz kapitulny kierował diecezją po śmierci bpa Mariana Ryxa. Położył zasługi na polu gospodarczym (budowa Domu Księża Emerytów, remont kościoła św. Michała, założenie Domu Opieki w Radomiu). Był bardzo aktywny pisarsko. Wydał między innymi serię *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*¹⁰. Po przybyciu do Sandomierza bpa Jasińskiego, bp Kubicki wspierał ordynariusza radą między innymi w sprawach odnoszących się do tercjarstwa oraz szkolnictwa¹¹.

Od 1934 r. urząd wikariusza generalnego sprawował ks. Antoni Kasprzycki. Urodził się 11 stycznia 1864 r. w Kozłowcu, zmarł 25 czerwca 1952 r. w Sandomierzu. Uczył się w Studziannie i seminarium nauczycielskim w Jędrzejowie, po ukończeniu którego przez 8 lat pracował jako nauczyciel w Chlewiskach. Po wstąpieniu do Seminarium Duchownego w Sandomierzu, w 1893 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był wicerektorem seminarium, wikariuszem katedralnym, pracownikiem kurii. Jako proboszcz pracował w parafiach: Jastrząb (1907-1912), Łoniowie (1917-1920) i Ćmielowie (1920-1932). W 1922 r. objął w kurii urząd wizytatora klasztorów. Brał czynny udział w przygotowaniach do I Synodu diecezji sandomierskiej. Był niezwykle aktywny na polu pisarskim. Opublikował niemal 200 artykułów, dotyczących zagadnień liturgicznych czy pastoralnych. Założył miesięcznik „Przyjaciel Parafii” oraz „Przewodnik Żywego Różańca”. Przez wiele lat przygotowywał kalendarz liturgiczny. Szczególnym okresem w jego pracy kurialnej, był długi wakant na katedrze biskupiej po odejściu bpa Jasińskiego. Jak pisał w kwietniu 1935 r. do kardynała Aleksandra Kakowskiego: „wbrew moim chęciom zostałem mianowany przez Ojca św. administratorem apostolskim diecezji sandomierskiej. Myślałem, że czasowa administracja potrwa jakieś 2-3 miesiące i przyjdzie biskup ordynariusz, tymczasem sprawa powikłała się i taki stan może trwać dosyć długo [...] Ponieważ lękam się odpowiedzialności przed Bogiem i Kościołem za stan diecezji, dlatego najpokorniej błagam Waszą Eminencję, aby raczył użyć Swych wpływów u Ojca św. i wyjednać możliwe jak najprędze obsadzenie stolicy biskupiej w Sandomierzu, lub w przeciwnym razie zwolnienie mnie ze stanowiska administratora diecezji i powierzenie tych obowiązków komu innemu”¹².

¹⁰ A. Warso, *Ostatni etap życia bp. Pawła Kubickiego (1871-1944)*, „Zeszyty Sandomierskie”, 28 (2009) s. 57-62; tenże, *Biskup Paweł Kubicki (1871-1944) jako kaznodzieja*, „Nasza Przeszłość”, t. 114 (2010) s. 197-226; L. Grzebień, *Kubicki Paweł Franciszek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich* (dalej: SPTK), t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 247-250; B. Stanaszek, *Duchowieństwo...*, *passim*.

¹¹ Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu (dalej: ADS), Księga protokołów, Posiedzenie 17 października 1930 r.

¹² Cyt. za: A. Warso, *Bp Jan Kanty Lorek jako administrator apostolski diecezji sandomierskiej (1936-1946)*, w: *Biskup Jan Lorek (1886-1967)...*, s. 53.

Wśród bezpośrednich współpracowników biskupa w kurii, znajdujemy radców (*consiliarius actualis ac referens*)¹³. Mieli oni wspierać biskupa radą oraz wykonywać zlecone czynności. Ich obecność odnotowujemy w kurii sandomierskiej od 1919 r. Przejęli oni dotychczasowe czynności sędziego surogata, którym w 1918 r. był ks. Marcei Grajewski. Rok później został on jednym z radców; pełnił tę funkcję do 1932 r. Urodził się 5 stycznia 1853 r. w Ilży, zmarł 1 lutego 1932 r. w Sandomierzu. Wykształcenie zdobywał w rodzinnej miejscowości i Radomiu. W latach 1869-1872 studiował w sandomierskim seminarium, kontynuował edukację w Akademii Duchownej w Petersburgu, skąd w 1876 r. wrócił ze święceniami kapłańskimi i stopniem magistra teologii. Jako wikariusz pracował w Radomiu, od 1888 r. pełnił obowiązki proboszcza w Kaszowie, a od 1906 r. – w Tczowie. W tymże roku rozpoczął pracę w kurii na stanowisku sędziego surogata. Podczas nieobecności bpa Mariana Ryxa w 1913 r. w diecezji, pełnił między innymi obowiązki jego wikariusza generalnego¹⁴. W zakres jego obowiązków, z racji pełnienia urzędu radcy, wchodziło: „przedstawianie na beneficja, katalog, egzaminy konkursowe i wikariuszowskie, konferencje i kongregacje dekanalne, rekolekcje, zatwierdzenia projektów budowy, sprawy separacyjne, wolne stany”¹⁵.

W 1919 r. na stanowisku radcy odnajdujemy ks. Jana Gajkowskiego. Urodził się 29 października 1866 r. w Radoszkach, zmarł 8 kwietnia 1919 r. w Sandomierzu. Wykształcenie zdobywał w rodzinnej parafii Jankowice Sandomierskie i Sandomierzu. Studia seminaryjne rozpoczął w 1887 r., po czym w 1891 r. wyjechał do Fryburga, gdzie na tamtejszym uniwersytecie uzyskał stopień kandydata filozofii. W 1893 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem katedralnym, rektorem kościoła św. Józefa w Sandomierzu, administratorem w Grzegorzewicach, Łukawie, Bardzie, proboszczem w Kowali. Wykładał w miejscowym seminarium duchownym. W 1898 r. wszedł w skład konsystorza sandomierskiego, gdzie pełnił obowiązki sekretarza, a od 1906 r. – kanclerza. Dwa lata później został komisarzem generalnym zgromadzeń zakonnych w diecezji. W styczniu 1918 r. otrzymał na rok czasu funkcję wikariusza generalnego, zaś od września tegoż roku był wiceoficjałem sądu biskupiego. Pomimo tak rozlicznych funkcji, zapisał się w szczególności jako twórca i redaktor czasopisma „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, na łamach której opublikował wiele artykułów. Pisał ponadto do innych czasopism oraz hasła do *Encyklopedii kościelnej*, wydawanej przez ks. Michała Nowodworskiego i ks. Zygmunta Chełmickiego¹⁶.

Po śmierci ks. Gajkowskiego, drugim radcą w kurii sandomierskiej został ks. Józef Kawiński, urodzony 10 sierpnia 1879 r. w Wyśmierzycach, zmarły 8 listopada 1944 r. w Sandomierzu. Po ukończeniu szkoły w rodzinnej miejscowości, uczył się w gimnazjum w Warszawie. W 1895 r. wstąpił do sandomierskiego seminarium,

¹³ W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 224-225.

¹⁴ B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 1: A – G, Sandomierz 2014, s. 255-256.

¹⁵ ADS, Księga protokołów, Posiedzenie 17 października 1930 r.

¹⁶ Ks. Jan Kanty Gajkowski (1866-1919), *Kapłan. Pisarz. Społecznik*, red. K. Burek, Sandomierz 2000; W. Firlej, *Bibliografia piśmiennictwa profesorów Seminarium sandomierskiego (ks. Jan Kanty Gajkowski, ks. Władysław Gąsiorowski)*, „Studia Sandomierskie”, 20 (2013) nr 1, s. 245-264.

skąd po pięciu latach został wysłany na studia do Petersburga. Cztery lata później uzyskał stopień magistra teologii, oraz przyjął święcenia kapłańskie. Po powrocie do diecezji był między innymi rektorem kościoła św. Katarzyny w Radomiu i św. Józefa w Sandomierzu oraz wikariuszem katedralnym. Wykładał w sandomierskim seminarium duchownym. Od 1908 r. pracował w kurii jako sekretarz. W 1915 r. wyjechał na trzy lata do Rosji, poczym znów podjął pracę kurialistę jako kanclerz, radca, zaś w sądzie – adwokat, promotor sprawiedliwości, sędzia, wiceoficjał, oficjał; „odznaczał się sumiennością i gorliwością w spełnianiu swoich obowiązków. Władza diecezjalna darzyła go wielkim zaufaniem, czego dowodem było wielokrotne delegowanie mu uprawnień biskupich na wypadek nieobecności ordynariusza i jego wikariusza generalnego”¹⁷. W 1930 r. w jego gestii były „sprawy finansowe, majątkowe, erekcje parafii, sprawy konkordatowe, podatki, sprawy rozwodowe, korespondencja ze Stolicą Apostolską i rządem”¹⁸.

W latach 1933-1937 w kurii sandomierskiej było trzech radców: ks. Józef Kawiński, oraz dwóch nowych: ks. Edward Górski i ks. Stanisław Puławski. Ksiądz Górski urodził się 10 lipca 1888 r. w Radomiu, zmarł 23 marca 1973 r. w Sandomierzu. Edukację rozpoczął w rodzinnym mieście. W latach 1903-1907 zdobywał wiedzę w sandomierskim seminarium, skąd został skierowany na studia do Gregorianum w Rzymie, które uwieńczył doktoratem w 1911 r. Rok wcześniej przyjął święcenia kapłańskie. Po powrocie do diecezji został wikariuszem w Ćmielowie, a następnie w 1912 r. rozpoczął pracę dydaktyczną w seminarium duchownym, gdzie w latach 1919-1932 pełnił funkcję wicerektora. W 1932 r. rozpoczął pracę w kurii diecezjalnej, aczkolwiek już w 1920 r. w jego ręku znajdował się urząd wizytatora zgromadzeń zakonnych. Był również odpowiedzialny za Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej. O jego znajomości pracy kurialnej i dużych umiejętnościach może świadczyć chociażby pełnienie przez niego urzędu wikariusza generalnego (1952-1961)¹⁹. Na łamach „Kroniki Diecezji Sandomierskiej” publikował teksty z zakresu Pisma Świętego i liturgiki²⁰. Trzecim radcą, do 1937 r., był ks. Stanisław Puławski. Urodził się 6 kwietnia 1866 r. w Warszawie, zmarł 19 czerwca 1937 r. w Sandomierzu. Ukończył warszawskie gimnazjum, po czym wstąpił w 1882 r. do tamtejszego seminarium duchownego, z którego przeniósł się do Sandomierza. W latach 1886-1890 studiował w Petersburgu. Po ukończeniu studiów przyjął święcenia kapłańskie i wrócił do diecezji. Był wikariuszem katedralnym w Sandomierzu, profesorem seminaryjnym oraz sekretarzem kurialnym. W 1895 r. został zesłany do Kostromy. Po powrocie, objął funkcję wikariusza w Radomiu. Był proboszczem w Jelni i Koprzywnicy. W kurii pełnił szereg funkcji: proboszcza konsultora, promotora synodu diecezjalnego, wizytatora nauki religii, dyrektora dzieł misyjnych. Od 1932 r. referował sprawy związane z organistami. Na łamach „Kroniki Diecezji Sandomierskiej” publikował artykuły, które stanowiły odzwierciedlenie jego obowiązków kurialnych, ale też i były pomocą duchowieństwu diecezjalnemu w wielu sprawach, związanych z funkcjonowaniem parafii²¹.

¹⁷ M. Zimałek, *Kawiński Józef*, w: SPTK, t. 6, s. 61.

¹⁸ ADS, Księga protokołów, Posiedzenie 17 października 1930 r.

¹⁹ B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, s. 249-250.

²⁰ A. Kończak, *Górski Edward*, w: SPTK, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 495-496.

²¹ W. Wójcik, *Puławski Stanisław Celestyn*, w: SPTK, t. 6, s. 741-742.

W 1920 r. wprowadzono w kurii urząd referenta szkół i akcji socjalnej (*refrens a scholis et actione locali*)²². W latach 1920-1929 odpowiedzialność za niego spadła na ks. Stanisława Rostańskiego, który urodził się w 1874 r. i zmarł w 1930 r. w Sandomierzu. Ukończył seminarium sandomierskie oraz rozpoczął studia w Petersburgu, których nie ukończył. Po powrocie do diecezji, sprawował między innymi urząd dziekana sandomierskiego i proboszcza parafii pw. Nawrócenia św. Pawła w Sandomierzu. W czasie nieobecności ordynariusza i biskupa pomocniczego, posiadał uprawnienia wikariusza generalnego²³. Po jego śmierci obowiązki referenta przejął ks. Hieronim Cieślakowski. Urodził się on 15 września 1878 r. w Skaryszewie, a zmarł 11 lutego 1963 r. w Borkowicach. Ukończył gimnazjum w Radomiu oraz Seminarium Duchowne w Sandomierzu, gdzie w 1902 r. przyjął święcenia kapłańskie. Był wikariuszem w Zawichoście, administratorem w Gierczycach, rektorem kościoła św. Katarzyny w Radomiu, proboszczem w Białobrzegach, Jedlińsku, Górach Wysokich, Sandomierzu. Już w 1918 r. wszedł w skład pracowników kurialnych jako proboszcz konsultor, pełniąc przy tym szereg innych funkcji (był między innymi członkiem Prezydium Komitetu Budowy Domu Księży Emerytów, sędzią prosynodalnym). W 1932 r. został referentem do spraw religijnych i duchowieństwa, po czym w tymże roku zwolniony z pracy w kurii, a objął probostwo w Szydłowcu, następnie w kolegiacie opatowskiej oraz Borkowicach²⁴. Kolejnym wizytatorem szkół na terenie diecezji został w 1932 r. ks. Bronisław Ekiert, który urodził się 14 września 1875 r. w Dobrej k. Jedlni, a zmarł 15 maja 1959 r. w Radomiu. Ukończył szkoły w Głowaczowie i Radomiu. Od 1905 r. był alumnem sandomierskiego seminarium. Święcenia kapłańskie przyjął w 1909 r. Po święceniach pracował początkowo jako wikariusz w Zawichoście, następnie w parafii katedralnej w Sandomierzu, będąc jednocześnie (od 1910 r.) profesorem śpiewu w seminarium. Jako prefekt gimnazjum w Radomiu pracował do 1931 r. Jako rezydent, pracował w latach 1932-1937 w kurii diecezjalnej w Sandomierzu. W okresie wojennym (1940-1946) był proboszczem w Jankowicach Radomskich, a później kapelanem zakonnym w Radomiu²⁵. Stanowisko po nim przejął ks. Władysław Gac. Urodził się on 16 lipca 1896 r. w Zalesiu k. Sieciechowa, a zmarł 3 kwietnia 1971 r. w Sandomierzu. Ukończył gimnazjum w Chełmie, po czym wstąpił do seminarium duchownego w Sandomierzu. W 1919 r. przyjął święcenia kapłańskie. Pracował jako wikariusz w Ciepeliowie, Głowaczowie, Krępie Kościelnej, był także prefektem szkół w Bodzentynie, Radomiu i Skarżysku Kamiennej, administratorem w Kuczkach, proboszczem we Wrzosie i Dąbrowie. Jako wizytator szkół rezydował w Ostrowcu Świętokrzyskim. W tym czasie został także diecezjalnym dyrektorem Krucjaty Eucharystycznej²⁶.

Do zadań kanclerza w kurii diecezjalnej należało strzec akt kurialnych złożonych w archiwum, porządkować je chronologicznie, sporządzać ich spis²⁷. Urzęd-

²² W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 224-225.

²³ B. Stanaszek, *Duchowieństwo...*, s. 244.

²⁴ Tamże, s. 244-245; B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, s. 130-131.

²⁵ B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, s. 189.

²⁶ Tamże, s. 208-209.

²⁷ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 533.

nik ten był odpowiedzialny za pracę kurialistów, których z upoważnienia biskupa zatrudniał, zaprzysięgał, wprowadzał w obowiązki i kontrolował ich wykonanie. Do jego obowiązków należało także nadzorowanie zewnętrznej formy wysyłanych pism. Troszczył się o poprawność tłumaczeń w wypadkach pism obcojęzycznych, dokonywał segregacji i przydzielania dokumentów poszczególnym pracownikom. Przygotowywał protokoły z posiedzeń kurii. Wskazane obowiązki wymuszały posiadanie odpowiednich kwalifikacji: znajomości prawa kanonicznego i świeckiego, języków obcych, praktyki biurowej²⁸. W latach 1918-1919 kanclerzem był ks. Józef Kawiński. Od 1919 r. urząd ten wykonywał do 1925 r. ks. Andrzej Glibowski, który urodził się 14 września 1881 r. w Iwaniskach, a zmarł 1957 r. w Sandomierzu. Pierwsze stopnie edukacji zdobywał w Iwaniskach i Sandomierzu, gdzie w 1897 r. wstąpił do seminarium. Święcenia kapłańskie przyjął w 1904 r. Jako proboszcz pracował w Wyśmierzycach, Niekrasowie, Mircu, Waśniowie i Opatowie. W sandomierskiej kurii już w latach 1905-1907 pełnił urząd archiwisty. Jako kanclerz, czynnie uczestniczył w przygotowaniach i przebiegu I synodu diecezjalnego²⁹. W 1925 r. nominację na kanclerza otrzymał ks. Franciszek Jop. Urodził się on 8 października 1897 r. w Słupi Starej, a zmarł 24 września 1976 r. w Opolu. Zdobywał wiedzę w Słupi Nowej i Warszawie. W 1914 r. rozpoczął naukę w sandomierskim seminarium, skąd w 1919 r. wyjechał na studia do Rzymu, gdzie w 1922 r. na Uniwersytecie Gregoriańskim uzyskał doktorat z prawa kanonicznego. W 1920 r. przyjął święcenia kapłańskie i po powrocie do diecezji został wykładowcą w seminarium duchownym oraz sekretarzem kurialnym. Od 1925 r. przez 21 lat był kanclerzem kurii sandomierskiej. Jego pracę na tym stanowisku scharakteryzował W. Wójcik: „Ks. Jop na nowo urządził registraturę i archiwum. Zorganizował bieg pism. Wprowadził doroczne szycie akt niemi lnianymi. Zreformował kwalifikację działów i ewidencję pism otrzymywanych i wysyłanych. W archiwum wykończono dawne posyty akt i wprowadzono nowe działy. Właściwy układ rzeczowy pozwalał na szybkie odnajdywanie potrzebnych pism. Celem szybszego załatwiania spraw, opracował ks. Jop łańskie, a później i polskie formularze. Oparł się przy tym na normach kodeksu oraz na podręcznikach łańskich i polskich. Zwracał uwagę na stan maszyn, na jakość papieru i na styl pisma. Sprawy związane z duszpasterstwem, np. małżeńskie, były załatwiane odręcznie, o ile nie wymagały specjalnego studium³⁰. W późniejszym okresie ks. Jop był wikariuszem generalnym, zaś w 1951 r. otrzymał nominację na biskupa opolskiego³¹.

W 1919 r. wśród urzędników kurii sandomierskiej był wymieniany wicekanclerz. Był nim wówczas ks. Andrzej Glibowski. W latach 1920-1931 odnotowywano wakaty na tym stanowisku, zaś od 1932 r. przestał być ten urząd wymieniany wśród innych urzędów kurialnych.

W sandomierskiej kurii diecezjalnej często zmieniającym się stanowiskiem był sekretarz lub notariusz (stanowiska te utożsamiano, aczkolwiek sekretarz nie

²⁸ W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 227-228.

²⁹ B. Stanaszek, R. Nowakowski, *Słownik biograficzny...*, s. 229.

³⁰ W. Wójcik, *Działalność biskupa Franciszka Jopa w Sandomierzu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 6 (1978) s. 28.

³¹ J. Mandziuk, *Jop Franciszek*, w: SPTK, t. 5, s. 605-616.

mógł być świadkiem urzędowym)³². W 1920 r. obserwujemy *vacat*, ale już w 1920 r. został nim ks. Ludwik Brydacki. W kolejnych dwóch latach stanowisko znów wakowało. Dopiero w 1922 r. można zaobserwować powrót sekretarza. Był nim ks. Franciszek Jop. Jednakże dopiero od 1926 r. urząd był ponownie obsadzany. Sekretarzem został ks. Stanisław Sałata. W 1928 r. doszedł drugi notariusz i był nim ks. Jan Marczewski, którego w 1929 r. zastąpił ks. Piotr Gołębiowski. W kolejnym roku notariuszami byli: ks. Michał Kozieł i ks. Jan Kaczmarski. W 1931 r. w miejsce ks. Michała Kozieła urząd ten objął ks. Albin Dudek. Z kolei ks. Dudka w 1932 r. zastąpił ks. Zygmunt Mochocki. Od 1935 r. do końca omawianego okresu notariuszami byli księża Jan Kaczmarski i ks. Stanisław Grudziński.

Z kolei w omawianym okresie było tylko dwóch archiwistów: ks. Andrzej Glibowski do 1926 r, po czym nastąpił wakat, zaś od 1930 r. był nim ks. Jan Kaczmarski.

Należy również odnotować kursorów, których od 1932 r. nazwano woźnymi. Funkcję tę pełnili świeccy: do 1931 r. Wincenty Kozłowski³³, w latach 1931-1935 Bolesław Jach, zaś od 1936 r. Marcin Niezgoda.

W kurii działały ponadto agendy wspierające biskupa w zarządzie diecezją. Tytułem egzemplifikacji można wskazać ich układ, który funkcjonował w 1932 r.

Tabela 3. Agendy kurialne w 1932 r.

L.p.	Nazwa agendy	Skład
1.	Radcy i referenci	ks. Andrzej Wyrzykowski, ks. Edward Górski, ks. Wacław Kosiński, ks. Henryk Czernik
2.	Komisja konserwatorska	bp Włodzimierz Jasiński, ks. Marceli Grajewski, ks. Andrzej Wyrzykowski, dr Jan Rutkowski
3.	Rada diecezjalna administracyjna dóbr kościelnych	bp Włodzimierz Jasiński, ks. Józef Kawiński, ks. Hieronim Cieślakowski, Seweryn Horodyski.
4.	Proboszczowie konsultorzy	ks. Stanisław Puławski, ks. Hieronim Cieślakowski, ks. Władysław Foljczik, ks. Andrzej Glibowski, ks. Kazimierz Sykulski

³² F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 534; W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 228.

³³ Wincenty Kozłowski pracował w konsystorzu od 1896 r. W 1929 r. w dowód uznania za długoletnią pracę otrzymał pensję w wysokości 170 zł. miesięcznie, zob. W. Wójcik, *Konsystorz Jeneralny...*, s. 230.

5.	Egzaminatorzy synodalni	ks. Marceli Grajewski, ks. Władysław Gąsiorowski, ks. Andrzej Wyrzykowski, ks. Adam Szymański, ks. Józef Kawiński, ks. Edward Górski, ks. Wacław Kosiński, ks. Henryk Czernik, ks. Stefan Świetlicki, ks. Franciszek Jop
6.	Consilium Vigilantiae	ks. Antoni Rewera, ks. Władysław Gąsiorowski, ks. Andrzej Wyrzykowski, ks. Adam Szymański, ks. Szymon Pióro, ks. Józef Kawiński,
7.	Cenzorzy ksiąg treści religijnej	ks. Władysław Gąsiorowski, Ks. Andrzej Wyrzykowski, ks. Adam Szymański, ks. Józef Kawiński, ks. Edward Górski, ks. Henryk Czernik, ks. Stefan Suchecki, ks. Stefan Świetlicki
8.	Komisja architektoniczna	Diecezjalna: ks. Marceli Grajewski Zygmunt Słomiński, Dekanałna: dziekan miejscowy i dwóch kapłanów z dekanatu, Konserwator diecezjalny: vacat,
9.	Sekretarz generalny dla Akcji katolickiej	ks. Władysław Krawczyk,
10.	Sekretarz generalny dla Akcji społecznej	ks. Jan Cibor,
11.	Przewodniczący w Akcji misyjnej	ks. Stanisław Puławski
12.	Dyrektor stowarzyszenia „Unio Cleri” dla misji	ks. Walenty Starzomski
13.	Dyrektor Rozszerzania wiary św. Piotra Apostoła	ks. Stanisław Puławski
14.	Dyrektor stowarzyszenia Dzieciństwa J. Chrystusa	Ks. Antoni Rewera

Źródło: *Spis duchowieństwa i parafii diecezji sandomierskiej za rok 1932*, s. 23-27.

Jak wynika z „Księgi posiedzeń Kurii”, gdy kanclerzem został ks. Franciszek Jop, rozpoczęto numerować posiedzenia gremium diecezjalnego. Od 20 listopada 1925 r. do 1 czerwca 1930 r. odbyło się 245 spotkań, zaś podczas administrowania diecezją przez bpa Kubickiego – 12. W czasie rządów bpa Jasińskiego, protokoły spisywano przez rok, zaś od 1931 r. notowane były zmiany na placówkach duszpasterskich. Do protokołów wrócono za czasów bpa Lorka, kiedy to do sierpnia 1939

r. miało miejsce 65 zebrań kurii. Tematyka tych spotkań dotyczyła zarówno spraw diecezjalnych, jak i Kościoła powszechnego. Odbiciem tych narad i podejmowanych działań, są informacje kurialne drukowane na bieżąco na lamach „Kroniki Diecezji Sandomierskiej”.

ANEKS

1. Synod Diecezji Sandomierskiej 1923 r.

DE CURIA DIOECESANA

48. (ad can. 363). Coetus illorum, qui Episcopo opem praestant in regimine totius dioecesis, quique „consistorium Generale dioecesis Sandomiriensis” olim nomen sortitus est, inde a promulgato Codice iuris canonici et ad mentem eiusdem, nomine mutato, „Curia dioecesana” vocatur.
49. Ordinamentibus, quae a Curia dioecesana editae fuerint, similis debetur ab omnibus reverential, acsi ab ipso Ordinario emanassent. (Cfr. Statutum 6).
50. Clerici, qui negotii causa ad Curiam dioecesanam veniunt, aiusdem Cancellarium adeant, oportuna consilia accepturi.
51. Clerici, quibus negotia per litteras apud Curiam dioecesanam tractanda fuerint, es exponent oration brevi ac dilucida; et si plura simul proponi contigerint, singular in foliis separatis proponant.

2. Rozporządzenie bpa Włodzimierza Jasińskiego 1930 r³⁴.

Rozporządzenie J.E. pasterza Diecezji w sprawie korespondowania z Władzą Diecezjalną.

Chcąc utrzymać korespondencje Wielebnego Duchowieństwa do Władzy Diecezjalnej na odpowiednio wysokim poziomie, a zarazem pragnąc ułatwić pracę biurową tak Kurii Diecezjalnej, jak i duchowieństwu samemu, niniejszym zarządzam, co następuje:

1. Na pisma Władzy Diecezjalnej Wielebne Duchowieństwo winno odpowiadać bezzwłocznie, wyjąwszy wypadki, gdy data nadesłania odpowiedzi jest wyznaczona późniejsza, lub załatwienie sprawy domaga się pewnego przeciągu czasu; w tym ostatnim wszakże wypadku nie należy odkładać załatwienia sprawy ponad potrzebę.
2. W pismach do Władzy diecezjalnej należy zawsze używać odpowiedniego tytułu, oraz ujmować treść w formę grzeczną, rzeczową, pod względem językowym poprawną i oddaną pismem starannym i czytelnym. Posługiwanie się w pisaniu tego rodzaju korespondencji osobami postronnymi nie jest dozwolone, poza nagłymi i koniecznymi wypadkami.

³⁴ Rozporządzenie J. E. Pasterza Diecezji w sprawie korespondowania z Władzą Diecezjalną, KDS, 23 (1930) s. 393-394.

3. Każdą sprawę przedstawić należy w oddzielnej korespondencji, zaopatrzonej w specjalną numerację porządkową. Nie można więc poruszać kilku spraw na jednym arkuszu papieru, gdyż to uniemożliwia należyte katalogowanie akt.
  4. Papier używany do korespondencji, powinien być formatu handlowego, lub biurowego, czysty albo poliniowany poziomo (a nie w tzw. kratkę). Do krótkich korespondencji niekoniecznie ma być użyty cały arkusz, wystarczy wówczas jednak kartka, ale musi ona być cała. Pisanie w sprawach urzędowych na papierze formatu listowego, na ćwiartkach arkusza, czy też na skrawkach o nieokreślonym formacie, nie jest dozwolone.
  5. Każda korespondencja powinna mieć marginesy, umożliwiające wszycie jej do fascykułu akt bez uszkodzenia pisma.
  6. W odpowiedziach na pisma Władzy Diecezjalnej proszę zawsze powoływać się na datę i liczbę otrzymanej korespondencji.
  7. Na każdym piśmie umieszczać należy u góry, z lewej strony, nazwę urzędu lub stanowisko osoby wysyłającej (np. proboszcz parafii NN, prefekt gimnazjum NN, etc.), datę, liczbę porządkową korespondencji, nazwę miejscowości i tytuł sprawy, tzn. streszczenie pisma w paru słowach.
  8. Nie można nigdy przysyłać do mnie, lub do Kurii Diecezjalnej, interesantów w jakichkolwiek sprawach bez odpowiedniego pisma objaśniającego od siebie. Również nie należy nadsyłać bez pisma rozmaitych załączników, jak aprobaty, indulty na wystawienie, pozwolenia na binacje do odnowienia, uzupełniające zeznania świadków, itd.
  9. Przy telegraficznym zwracaniu się do Kurii Diecezjalnej koszty odpowiedzi ponosi petent, o ile odpowiedź ma być wysłana drogą telegraficzną.
- Proszę uprzejmie Wielebne Duchowieństwo o przestrzeganie na przyszłość tych przepisów dla obopólnego dobra, a jednocześnie zaznaczam, że odpowiednich zarządzeń w tej materii udzieliłem też i Kurii Diecezjalnej.
- Sandomierz, dnia 9 grudnia 1930 roku.

Ks. Włodzimierz, Biskup Sandomierski

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu

Księga protokołów, Posiedzenie 17 października 1930 r.

Źródła drukowane

Catalogus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Sandomiriensis (1918-1931)

Rozporządzenie J. E. Pasterza Diecezji w sprawie korespondowania z Władzą Diecezjalną, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 23 (1930) s. 393-394.

Spis duchowieństwa i parafii diecezji sandomierskiej (1932-1939).

Opracowania

- Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957.
- Biskup Jan Lorek (1886-1967). *Życie i dzieło*, red. B. Stanaszek, Sandomierz 2009.
- Dąbrowski Kazimierz, *Arcybiskup Włodzimierz Jasiński 1873-1965*, Łódź 1990.
- Firlej Waldemar, *Bibliografia piśmiennictwa profesorów seminarium sandomierskiego (ks. Jan Kanty Gajkowski, ks. Władysław Gąsiorowski)*, „Studia Sandomierskie”, 20 (2013) nr 1, s. 245-264.
- Grzebień Ludwik, *Kubicki Paweł Franciszek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 247-250.
- Kończak Adam, *Górski Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 495-496.
- Ks. Jan Kanty Gajkowski (1866-1919), *Kapłan. Pisarz. Społecznik*, red. K. Burek, Sandomierz 2000.
- Mandziuk Józef, *Jop Franciszek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 5, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 605-616.
- Sitarz Mirosław, *Kuria, II. Kuria biskupia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 251.
- Stanaszek Bogdan, *Duchowieństwo diecezji sandomierskiej w latach 1918-1939*, Lublin 1999.
- Stanaszek Bogdan, *Spór o obsadę biskupstwa sandomierskiego w latach 1935-1939*, w: *Diligis me? Pasce. Księga jubileuszowa dedykowana biskupowi sandomierskiemu Wacławowi Józefowi Świerzawskiemu na pięćdziesięciolecie święceń kapłańskich 1949-1999*, t. 2, red. S. Czerwik, M. Mierzwa, R. Majkowska, Sandomierz 2000, s. 366-375.
- Stanaszek Bogdan, Nowakowski Ryszard, *Słownik biograficzny księży diecezji sandomierskiej XIX-XX w.*, t. 1: A – G, Sandomierz 2014.
- Warso Albert, *Biskup Paweł Kubicki (1871-1944) jako kaznodzieja*, „Nasza Przeszłość”, t. 114 (2010) s. 197-226.
- Warso Albert, *Bp Jan Kanty Lorek jako administrator apostolski diecezji sandomierskiej (1936-1946)*, w: *Biskup Jan Lorek (1886-1967). Życie i dzieło*, red. B. Stanaszek, Sandomierz 2009, s. 45-115.
- Warso Albert, *Ostatni etap życia bp. Pawła Kubickiego (1871-1944)*, „Zeszyty Sandomierskie”, 28 (2009) s. 57-62.
- Warso Albert, *Współpraca w służbie Kościołowi w 1932 r. bp Marian Ryx (1853-1930) i bp Paweł Kubicki (1871-1944)*, „Zeszyty Sandomierskie”, 31 (2011) s. 27-39.
- Wójcik Walenty, *Działalność biskupa Franciszka Jopa w Sandomierzu*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego”, 6 (1978) s. 25-33.
- Wójcik Walenty, *Konsystorz Jeneralny – Kuria Diecezjalna w Sandomierzu (1818-1968)*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 61 (1968) nr 9-10, s. 213-234.
- Wójcik Walenty, *Puławski Stanisław Celestyn*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 741-742.
- Zimałek Marian, *Kawiński Józef*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 61.

Rafał Dmowski
Bernard Błoński

KURIA DIECEZJALNA W SIEDLCACH W LATACH 1918-1939

Diecezja, omawiana w niniejszym artykule, powstała na mocy bulli *Ex imposita nobis*, wydanej 30 czerwca 1818 r. przez papieża Piusa VII. Od Janowa Podlaskiego – stolicy biskupiej – nowo powstała diecezja otrzymała nazwę diecezji janowskiej czyli podlaskiej. Włączono ją w skład utworzonej kilka miesięcy wcześniej, bo 12 marca 1818 r., metropolii warszawskiej. Nazwa ta obowiązywała do kasaty diecezji w 1867 r. Dopiero 24 września 1918 r. papież Benedykt XV, bullą *Commissum humilitati nostrae*, wskrzesił diecezję janowską czyli podlaską. Dnia 25 stycznia 1924 r. papież Pius XI bullą *Pro recto et utili dioecesis regimine* przeniósł stolicę diecezji z Janowa Podlaskiego do Siedlec, nie zmieniając jednak nazwy diecezji. Warto zaznaczyć, że papież zatwierdził tylko stan, który istniał już 23 sierpnia 1921 r., kiedy to bp Henryk Przeździecki przeniósł do tego miasta siedzibę swoją i kurii diecezjalnej¹. Do zmiany nazwy na diecezja siedlecka czyli podlaska doszło na mocy bulli *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r., w której ustanowiono nowe granice diecezji w Polsce².

W niniejszym opracowaniu używane będą zamiennie nazwy: diecezja podlaska, diecezja siedlecka na określenie diecezji janowskiej czyli podlaskiej (1818-1867, 1918-1925) i od 1925 r. do 1992 r. – diecezji siedleckiej czyli podlaskiej.

---

¹ Bulla *Ex imposita Nobis* z 30 czerwca 1818 r., w: *Bullarii Romani continuatio*, t. 15, Rzym 1855, s. 61-68; *Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864. Wybór źródeł*, oprac. O. Beiersdorf, Wrocław 1960, s. 271-283; J. Włodarczyk, *Historia Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” (dalej: WDP), 1962, nr 7-9, s. 259; J. Wysocki, *Erekcja arcybiskupstwa i metropolii warszawskiej na tle stosunków politycznych i kościelnych w Królestwie Polskim*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1968, nr 50, s. 239-249; *Commissum humilitati Nostrae* z 24 września 1918 r., WDP, 1918-1919, nr 2, s. 7-8; *Pro recto et utili* z 25 stycznia 1924 r., WDP, 1924, nr 6-7, s. 92-93; *Przeniesienie Zarządu Diecezjalnego*, WDP, 1921, nr 8-10, s. 135. B. Błoński, *Rys historyczny diecezji siedleckiej*, w: *Biskup Ignacy Świrski 1885-1968. Osoba i dzieło*, red. B. Błoński, Siedlce 2008, s. 9-23.

² *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r., WDP, 1925, nr 10-12, s. 254-260.

Kuria diecezjalna

Przez wieki prawodawstwo kościelne nie przewidywało w strukturze zarządu diecezją odrębnych organów władzy administracyjnej i sądowniczej. Przykładowo w diecezji janowskiej czyli podlaskiej w XIX w. służył biskupowi pomocą w kierowaniu diecezją konsystorz diecezjalny, zorganizowany w 1819 r. przez pierwszego biskupa podlaskiego Feliksa Łukasza Lewińskiego³. Dopiero w 1822 r. biskup ukonstytuował kapitułę katedralną, podzielił diecezję na 11 dekanatów oraz przejął pod swoją władzę dwa seminaria duchowne – w Janowie i Węgrowie⁴.

Na czele konsystorza generalnego stał oficjał, który był jednocześnie wikariuszem generalnym. Sprawy sądownicze prowadzili sędziowie surogaci i asesorowie, a za całość spraw administracyjno-biurowych odpowiadał regens kancelarii. W skład konsystorza wchodziła grupa kapłanów, powoływanych przez biskupa, o ściśle sprecyzowanym zakresie uprawnień⁵.

Dnia 22 maja 1867 r. diecezja janowska czyli podlaska wraz z kapitułami, konsystorzem i seminarium duchownym została zlikwidowana na mocy ukazu cara Aleksandra II, a jej terytorium przyłączono do diecezji lubelskiej⁶.

Dopiero wprowadzenie Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. zobowiązywało biskupów do utworzenia wyspecjalizowanej kurii zamiast istniejącego wcześniej konsystorza. W przypadku diecezji podlaskiej wprowadzanie przepisów KPK zbiegło się z ponownym utworzeniem diecezji, skasowanej w 1867 r. Dnia 24 września 1918 r. papież Benedykt XV, bullą *Commisum humilitati nostrae*, wskrzesił diecezję janowską czyli podlaską, a biskupem ordynariuszem mianował ks. Henryka Przeździeckiego. Rządy diecezją objął on 30 listopada 1918 r., a już 2 grudnia utworzył kurię diecezjalną⁷. Diecezję podlaską trzeba było odbudować od podstaw. Biskup musiał liczyć się z ogromnymi trudnościami. Brakowało bowiem zarządu diecezjalnego, księży i instytucji kościelnych. Dzięki temu jednak biskup nie musiał reorganizować konsystorza, gdyż wprowadzenie nowego prawa kościelnego zbiegło się, jak wspomniano, ze wskrzeszeniem diecezji. Dlatego też bp H. Przeździecki mógł od razu dostosować tworzoną przez siebie od podstaw kurię diecezjalną do norm KPK⁸.

³ R. Dmowski, *Biskup Feliks Łukasz Lewiński – pierwszy biskup Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej*, w: *Mozaika Ziemi Łosickiej Religia – kultura – polityka*, red. A. Indraszczyk, Warszawa-Łosice 2005, s. 89-98.

⁴ A. Soszyński, *Powstanie i organizacja diecezji janowskiej czyli podlaskiej*, WDP, 1968, nr 7-8, s. 168-170.

⁵ P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150. rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczynki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971, s. 140-141.

⁶ *Ukaz z dnia 22 maja 1867 r. znoszący diecezję podlaską*, „Dziennik Praw” (Królestwa Polskiego), 1867, t. 67, s. 84-85; Archiwum Diecezjalne w Siedlcach (dalej: ADS), sygn. Dz. III, Lit. O, nr 2, t. I, k. 29, Akta Ogólne. Odpisy aktów dotyczących zniesienia diecezji podlaskiej.

⁷ *Commisum humilitati Nostrae* z 24 września 1918 r., WDP, 1919, nr 2, s. 7-8; „Acta Apostolica Sedis”. *Commentarium officiale*. Annus X, Volumen X, Roma 1918, s. 451; *Objęcie diecezji i utworzenie zarządu*, WDP, 1918, nr 1, s. 16-17; B. Błoński, *Organizacja diecezji siedleckiej czyli podlaskiej za rządów bpa H. Przeździeckiego 1918-1939*, Lublin 1986, mps, s. 30.

⁸ *Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917 (dalej: CIC).

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. (kan. 363), w skład kurii diecezjalnej wchodził: wikariusz generalny, kanclerz, egzaminatorzy prosynodalni i synodalni, proboszczowie konsultorzy, notariusze i woźni oraz oficjał sądu biskupiego, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego, sędziowie prosynodalni i synodalni⁹.

Wikariusz generalny musiał być kapłanem diecezjalnym, liczącym co najmniej 30 lat, doktorem teologii lub prawa kanonicznego¹⁰. Miał on na terenie całej diecezji niemal taką samą jurysdykcję, jak biskup ordynariusz¹¹, z wyjątkiem spraw, które rządca diecezji zastrzegł sobie, a które były wyraźnie zaznaczone w piśmie nominacyjnym¹². W razie dłuższej niż 7 dni nieobecności ordynariusza w miejscu rezydencji, wikariusz generalny mógł wykonywać czynności zastrzeżone przez ordynariusza, ale z zaznaczeniem na dokumentach adnotacji: „ze specjalnego polecenia”¹³. W zakresie kompetencji wikariusza generalnego znajdowały się wszystkie sprawy dotyczące życia moralnego, liturgicznego i religijnego diecezji, a także sprawy, związane z karnością kościelną i obsadą beneficjów¹⁴. W razie nieobecności wikariusza generalnego, bądź jakiegś przeszkody w pełnieniu przez niego urzędu, biskup mógł wyznaczyć jego zastępcę¹⁵, lub też, ze względu na niezwykle ważne okoliczności zewnętrzne, mógł powołać drugiego wikariusza generalnego. W 1920 r., w celu lepszego zarządu diecezją w okresie okupacji bolszewickiej, ordynariusz mianował aż dwóch wikariuszy generalnych. Dnia 2 sierpnia mianował w Łukowie ks. Karola Dębińskiego wikariuszem generalnym dla południowo-wschodniej części diecezji, a 4 sierpnia bp. Czesława Sokołowskiego wysłał do Garwolina jako wikariusza generalnego dla zachodniej części diecezji¹⁶.

Kanclerz z urzędu był notariuszem¹⁷, dlatego też był zobowiązany do: spisania, porządkowania oraz strzeżenia akt kurialnych, w czym – w zależności od potrzeby – wspierali go wicekanclerz i notariusze. Kanclerz, w razie nieobecności wikariusza generalnego, miał także prawo przyjmować interesantów¹⁸.

Do obowiązków egzaminatorów prosynodalnych i synodalnych należało egzaminowanie wikariuszy podczas corocznego egzaminu *pro cura animarum*¹⁹ oraz

⁹ CIC, can. 363; R. Dmowski, *Kancelaria Kurii Diecezjalnej podlaskiej w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. I, red. A. Górak, I. Łuc, D. Magier, Lublin-Siedlce 2008, s. 457-458.

¹⁰ CIC, can. 367 § 1.

¹¹ CIC, can. 368 § 1.

¹² WDP, 1920, nr 7-10, s. 205.

¹³ *Synod Diecezjalny Podlaski pod przewodnictwem Jego Ekscelencji Najdostojniejszego i Czcinajgodniejszego Doktora Henryka Przeździeckiego z Bożego zmiłowania i Stolicy Apostolskiej łaski Biskupa Podlaskiego w kościele katedralnym Trójcy Przenajświętszej w Janowie R.P. 1923 w d. 28, 29 i 30 sierpnia odbyty*, Siedlce 1923, statut 29, s. 101.

¹⁴ CIC, can. 66, 198, 368; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, Opole 1957, s. 530-533.

¹⁵ CIC, can. 366 § 3. *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 29, s. 102.

¹⁶ R. Dmowski, *Unitis Viribus. Diecezja podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 139.

¹⁷ CIC, can. 372 § 2.

¹⁸ CIC, can. 372.

¹⁹ Egzamin dopuszczający do pracy duszpasterskiej.

kandydatów na proboszczów w ramach przewidzianych egzaminów *pro beneficio*. Ponadto mieli oni obowiązek uczestniczyć w procesach administracyjnych²⁰. Kodeks Prawa Kanonicznego przewidywał także powierzenie im, na wyraźne polecenie biskupa, egzaminowania kandydatów do kapłaństwa.

Jak już wspomniano, bp H. Przeździecki zaczął organizować kurie już następnego dnia po ingresie do katedry w Siedlcach. Dnia 2 grudnia 1918 r. mianował na stanowiska kurialne następujących księży: ks. Adolfa Pleszczyńskiego (wikariusza generalnego), ks. Juliana Rystera (kanclerza), ks. Jana Grabowskiego (notariusza). Egzaminatorami prosynodalnymi zostali ks. Tadeusz Osiński i ks. Ignacy Jasiński, proboszczami konsultorami – ks. Wincenty Supren i ks. Jan Rudnicki. Dodatkowo biskup mianował cenzorów ksiąg religijnych – ks. Karola Dębińskiego i ks. Koronata Piotrowskiego. Członkami *consilium vigilantiae* zostali: ks. T. Osiński, ks. I. Jasiński, ks. W. Supren i ks. J. Rudnicki²¹. Ze względu na brak duchownych z wyższym wykształceniem, biskup nie mógł początkowo obsadzić wszystkich urzędów, przewidzianych przez KPK. Aby temu zaradzić, zaprosił do diecezji księży, którzy już wcześniej z nim współpracowali w diecezji warszawskiej i im powierzył większość stanowisk kurialnych. Najbliższymi współpracownikami biskupa zostali: ks. Julian Ryster – były sekretarz kurii diecezjalnej warszawskiej, ks. Marian Stefanowski – były notariusz tejże kurii oraz ks. Jan Grabowski (dawny wikariusz biskupa z czasu, gdy był on proboszczem w Łodzi) – notariusz sądu biskupiego w Warszawie²². Sufraganem został bp Czesław Sokołowski – wcześniej kanclerz kurii warszawskiej. Jak widać z powyższego wykazu, biskup otoczył się gronem księży doświadczonych w pracy administracyjnej, co pozwoliło mu w szybkim tempie zorganizować podstawowe instytucje diecezjalne.

Ksiądz Adolf Pleszczyński, mianowany przez bp. Przeździeckiego wikariuszem generalnym, był ostatnim żyjącym członkiem konsystorza zlikwidowanej w 1867 r. diecezji podlaskiej. Dnia 22 grudnia 1918 r. ks. A. Pleszczyński zrezygnował jednak z tej funkcji, tłumacząc się podeszłym wiekiem i słabym zdrowiem. Rezygnacja ta została przyjęta 15 stycznia 1919 r. Na jego miejsce biskup mianował ks. Karola Dębińskiego, który pełnił równocześnie funkcję oficjała sądu biskupiego²³. Od 8 października 1919 r., ze względu na przeniesienie sądu do Janowa Podlaskiego, funkcję oficjała objął bp Czesław Sokołowski. Od 6 października 1920 r. aż do śmierci ordynariusza, 9 maja 1939 r., bp Sokołowski pełnił też funkcję wikariusza generalnego²⁴.

Po wikariuszu generalnym najważniejsze stanowisko w kurii zajmował kanclerz. W dwudziestoleciu międzywojennym stanowisko to piastowali następujący księża: Julian Ryster, Roman Wilde, Marian Stefanowski, Jan Grabowski, Aleksander Ejme²⁵.

²⁰ CIC, can. 385-386; F. Bączkowiec, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 537-538.

²¹ *Objęcie diecezji i utworzenie zarządu*, WDP, 1918, nr 1, s. 17; B. Błoński, *Organizacja diecezji siedleckiej...*, s. 30-36.

²² ADS, sygn. Dz. IV, Lit. K, nr 11, t. IA, Akta Parafii Katedralnej, E. Ołędzki, *Wzmianki* (mps), s. 9.

²³ ADS, sygn. Dz. I, Lit. D, nr 17, t. I, Akta osobowe, ks. Karola Dębińskiego.

²⁴ *Dekret o mianowaniu Wikariusza Generalnego*, WDP, 1920, nr 7-10, s. 205.

²⁵ B. Błoński, *Organizacja diecezji siedleckiej...*, s. 37.

W tabeli poniżej przedstawiono obsadę ważniejszych urzędów w kurii diecezjalnej w latach 1918-1939.

**Tabela 1. Skład personalny Kurii Biskupiej Podlaskiej w latach 1918-1939.
Obsada ważniejszych urzędów**

Stanowisko	Imię i nazwisko duchownego	Daty sprawowania urzędu
wikariusz generalny I	Adolf Pleszczyński	2 XII 1918 – 15 I 1919
	Karol Dębiński	15 I 1919 – 6 X 1920
	bp Czesław Sokołowski	6 X 1920 – 9 V 1939
wikariusz generalny II	Karol Dębiński	1 II 1939 – 9 V 1939
zastępca wikariusza generalnego	Karol Dębiński	3 X 1923 – 1 II 1927
	Julian Ryster	1 II 1939 – 9 V 1939
kanclerz	Julian Ryster	2 XII 1918 – 1 X 1924
	Roman Wilde	30 IX 1924 – 19 III 1930
	Marian Stefanowski	15 III 1930 – 22 V 1931
	Jan Grabowski	2 VII 1931 – 12 XI 1931
	Aleksander Ejme	1932 – 10 I 1939
	Jan Grabowski	10 I 1939 – 1 VIII 1942
notariusz	Jan Grabowski	2 XII 1918 – 1 III 1919
	Eugeniusz Pacewski	1 III 1919 – 1 X 1919
	Marian Stefanowski	1 X 1919 – 29 XI 1921
	Jan Myrdzio	1920
	Józef Kocięcki	3 XI 1926 – 15 III 1930
	Andrzej Szklarski	1 XI 1931 – 1 V 1932
	Andrzej Szklarski	1 IX 1933 – 1 IV 1945
	Feliks Ostoyski	1935
	Tomasz Woźnicki	15 I 1935 – 1 IV 1943
	Mieczysław Grzymała	1 IX 1937 – 1 IX 1940
skarbnik diecezjalny	Jan Grabowski	1918-1923
	Marian Stefanowski	1923-1924
	Grzegorz Śnitko	19 V 1924 – 12 III 1941

Źródło: ADS, sygn. Dz. I, Lit. K, nr 31, t. I-II, Kuria Diecezjalna, akta osobowe poszczególnych księży; WDP z lat 1918-1939; B. Błoński, Organizacja diecezji siedleckiej czyli podlaskiej za rządów bpa H. Przeździeckiego 1918-1939, Lublin 1986, mps, s. 37-38; R. Dmowski, Unitis Viribus. Diecezja podlaska w II Rzeczypospolitej, Warszawa 2013, s. 193.

Egzaminatorów synodalnych, w liczbie ośmiu²⁶, mianował biskup ordynariusz, a zatwierdzał synod. Po upływie dziesięciu lat lub mniej, jeśli wcześniej odbyły się kolejny synod²⁷, egzaminatorzy tracili swój urząd. W pozostałych sytuacjach, gdy egzaminatorzy byli powoływani poza synodem diecezjalnym, nosili oni nazwę prosynodalnych. Proboszczów konsultorów było sześciu²⁸.

²⁶ Synod Diecezjalny Podlaski..., statut 37, s. 103.

²⁷ W przypadku diecezji podlaskiej synod z 1923 r. był jedynym synodem diecezjalnym do dzisiaj.

²⁸ Synod Diecezjalny Podlaski..., statut 37, s. 103.

W strukturze kurii istniały także różnego rodzaju rady i kolegia. Do ich zadań należała pomoc biskupowi w ściśle określonym zakresie spraw oraz wykonywanie zleconych przez niego czynności²⁹. W przypadku diecezji podlaskiej w okresie międzywojennym były to:³⁰

- rada administracyjna – stanowiły ją 4 osoby spośród kapłanów bądź osób świeckich³¹,
- rada *a vigilantia*³² i *pro praedicatione*³³ – stanowiło ją 6 członków, pochodzących zarówno z kleru świeckiego, jak i zakonnego³⁴,
- rada nauczania religii w szkołach, oraz kolegia:
  - komisja wykładni statutów synodalnych³⁵,
  - komisja ds. bractw i stowarzyszeń religijnych,
  - komisja ds. społecznych,
  - komisja ds. organistów,
  - komisja ds. służby kościelnej,
  - komisja artystyczna i architektoniczna,
  - wizytatorzy szkół – wizytatorem szkół w diecezji był duchowny, mianowany przez biskupa, wizytatorami szkół w dekanatach byli dziekani. Do ich obowiązków należał nadzór nad nauczaniem religii w szkołach na terenie diecezji³⁶,
  - cenzorzy ksiąg treści religijnej³⁷.

Biskup utworzył także stanowiska referentów kurii, którym powierzał do załatwienia konkretne zadania, dotyczące określonych spraw. Wszyscy urzędnicy kurii byli mianowani przez biskupa ordynariusza i mieli uprawnienia zgodne z kanonami KPK, ale z zastrzeżeniami kompetencji, określonymi w dekretach nominacyjnych. Wszyscy pracownicy kurii diecezjalnej podlaskiej zobowiązani byli do złożenia wyznania wiary, przysięgi o „wiernym wykonywaniu urzędu” według specjalnego formularza uchwalonego na synodzie diecezjalnym oraz zachowania tajemnicy urzędowej³⁸ pod rygorem sankcji, wskazanych w prawie kanonicznym³⁹.

Natomiast archiwum diecezjalne od początku nie posiadało osobnego archiwisty. Funkcję tę pełnił kanclerz. Dopiero w 1932 r. biskup powołał na urząd archiwisty ks. dr Andrzeja Szklarskiego⁴⁰.

²⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. I, s. 525-538.

³⁰ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 27, s. 101.

³¹ Tamże, statut 35, s. 103.

³² Rada antymodernistyczna.

³³ Do spraw kaznodziejstwa.

³⁴ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 36, s. 103.

³⁵ Uprawnienia wszystkich wyżej wymienionych komisji ustalał *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 38, s. 103.

³⁶ Tamże, statut 39, s. 104.

³⁷ Tamże, statut 40, s. 104.

³⁸ Tamże, statut 28, s. 101.

³⁹ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013, s. 142.

⁴⁰ B. Błoński, *Organizacja diecezji siedleckiej...*, s. 37.

Siedziba Kurii Diecezjalnej Podlaskiej zawsze znajdowała się tam, gdzie rezydował biskup ordynariusz. Początkowo w Siedlcach, następnie w Janowie Podlaskim i od 23 sierpnia 1921 r. ponownie w Siedlcach⁴¹.

Kuria diecezjalna działała według ściśle określonych przepisów prawnych. W latach 1918-1929 były to przepisy ogólne, wynikające z Kodeksu Prawa Kanonicznego, uchwał Synodu Diecezjalnego Podlaskiego oraz zarządzeń ordynariusza. W 1929 r. biskup, aby usprawnić działalność kurii, przeorganizował zakres jej działalności, dostosowując go do bieżących potrzeb, a w 1939 r. dokonał kolejnych zmian w podziale zadań i obowiązków poszczególnych pracowników⁴².

Dnia 17 października 1929 r. biskup wydał *Instrukcję dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej*. Kuria została podzielona na 12 referatów, do których kompetencji należały:

1. Sprawy wiary, cenzura ksiąg religijnych i wydawnictw.
2. Sprawy ogólnodiecezjalne i dziekańskie (wizyty pasterskie, sprawozdania, statystyki, konferencje z dziekanami, kongregacje dekanalne, wizyty dziekańskie).
3. Sprawy personalne kapłanów (przygotowanie do stanu duchownego, święcenia, nominacje i translokaty, sprawy dyscyplinarne, duszpasterstwo zagraniczne, kapłani z innych diecezji).
4. Sprawy zakonów i kongregacji zakonnych oraz tercjarstwa, sodalicii i bractw religijnych.
5. Budownictwo kościelne (inventaryzacja zabytków).
6. Własność kościelna (erekcja nowych parafii, sprawy inwentarza *fundi instructi*, sprawy beneficjalne, legaty i fundacje, ofiary *iura stolae*, taksy diecezjalne).
7. Szaflowanie sakramentów (kult, rekolekcje i misje parafialne).
8. Organiści i służba kościelna.
9. Nauczanie religii w szkołach (sprawy prefektów, programów i wizytacji nauki religii).
10. Akcja Katolicka, sprawy Ligi katolickiej, domów katolickich, czasopism diecezjalnych i drukarni diecezjalnej, stowarzyszeń młodzieży i dorosłych; sprawy akcji społecznej i dobroczynnej duchowieństwa; sprawy popierania misji; sprawy zjazdów i kongresów katolickich.
11. Obrządek wschodniosłowiański oraz sprawy powrotu „akatolików” do Kościoła i nawracania niewiernych.
12. Przepisy prawnopaństwowe w odniesieniu do spraw kościelnych: akta stanu cywilnego; wykazy i statystyki dla urzędów państwowych; wojskowość alumnów i kapłanów; podatki; ubezpieczenia osób i budynków; stosunek duchowieństwa do akcji politycznej, do urzędów państwowych⁴³.

Instrukcja ta obowiązywała od 1 listopada 1929 r. Kierownikami poszczególnych referatów zostali mianowani duchowni, wyszczególnieni w poniższej tabeli.

⁴¹ R. Dmowski, *Unitis Viribus...*, s. 194.

⁴² R. Dmowski, *Kancelaria Kurii Diecezjalnej Podlaskiej...*, s. 462-465.

⁴³ *Instrukcja dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej z 17 X 1929*, WDP, 1929, nr 11, s. 279-282. J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 182.

Tabela 2. Obsada personalna poszczególnych referatów Kurii Diecezjalnej Podlaskiej w 1929 r.

Numer referatu	Kierownik
1, 3, 11	bp Czesław Sokołowski
2	ks. prał. E. Pacewski
4	ks. kan. A. Olędzki
5	ks. infułat K. Dębiński
6	ks. kan. J. Kobyliński
7-8	ks. prał. R. Wilde
9	ks. kan. K. Piotrowski
10	ks. prał. Wiktor Kamiński
12	ks. prał. J. Ryster

Źródło: R. Dmowski, *Unitis Viribus. Diecezja podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 195.

Tryb załatwiania spraw w kurii był następujący: referent opracowywał wnioski na zasadzie odnośnych akt kurii, z których mógł korzystać dopiero po uzyskaniu zgody kanclerza. Na cotygodniowej sesji, w czwartek, referenci składali biskupowi ordynariuszowi i sufraganowi, według wcześniej ustalonego porządku obrad, sprawozdania ze spraw powierzonego sobie działu. Z każdej sesji był sporządzany protokół obrad. Po podpisaniu protokołu sesji, kanclerz przyjmował sprawy do wykonania. Nadzór nad ich wykonaniem sprawował wikariusz generalny. Dokonywano podziału spraw niezłatwionych na terminowe i nieterminowe. Sprawy terminowe ordynariusz lub wikariusz generalny oznaczali cechą „T”. Dokumenty, dotyczące spraw terminowych, były przechowywane w osobnej tece i ułożone w kolejności wyznaczonych terminów. Jej zawartość kontrolował codziennie specjalnie wyznaczony notariusz, a w razie upłynięcia 24 godzin od niezłatwienia sprawy terminowej, odnośne papiery przedkładał, za pośrednictwem kanclerza, biskupowi ordynariuszowi lub wikariuszowi generalnemu. Przygotowane przez notariuszy referaty były przepisywane i rozsyłane do załatwienia dopiero po uprzedniej aprobacie ordynariusza lub wikariusza generalnego. Wszystkie tomy akt musiały posiadać spis treści zawartych w nich dokumentów. Do archiwum oddawano jedynie te dokumenty, na których wikariusz generalny bądź biskup postawił parafkę *ad acta* (czasami z konkretnym wskazaniem, do jakich akt je włączyć) lub cechę „A”⁴⁴.

Na początku każdego roku kanclerz, przy pomocy notariusza, sporządzał wykazy wydanych dyspens oraz złożonych opłat, które przedkładał wikariuszowi generalnemu do dalszej decyzji. Wszelkie dokumenty wysyłane z kurii były zaopatrywane w pismo przewodnie, którego odpis był przechowywany w aktach sprawy⁴⁵.

Kanclerz nadzorował także, by dziekani nadsyłali terminowo do kurii sprawozdania, wymienione w statucie 81 Synodu Diecezjalnego. Po upływie trzech dni

⁴⁴ *Instrukcja dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej z 17 X 1929*, WDP, 1929, nr 11, s. 279-282. R. Dmowski, *Unitis Viribus...*, s. 195-196.

⁴⁵ Tamże.

od wyznaczonego terminu, listę osób, które nie wywiązały się z tego obowiązku, przedkładał wikariuszowi generalnemu. Kanclerz prowadził również specjalną księgę, w której alfabetycznie odnotowywał wszystkie rozporządzenia, wydawane przez władzę diecezjalną. Nadzór nad całością prowadzonych w kurii spraw sprawowali kanclerz i wikariusz generalny, którzy odpowiadali za to bezpośrednio przed biskupem ordynariuszem⁴⁶. Po przeanalizowaniu dostępnych źródeł archiwalnych należy stwierdzić, że mimo iż według przepisów prawa kanonicznego na czele kurii stał wikariusz generalny, to w rzeczywistości jej pracą kierował kanclerz.

Do kolejnej reorganizacji siedleckiej kurii doszło w 1939 r. Dnia 31 stycznia 1939 r. ordynariusz podpisał kolejną *Instrukcję dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej*. Obowiązywała ona już od 1 lutego tego roku⁴⁷. Znajdujemy w niej, między innymi, harmonogram pracy kurii, z którego wynika, że ordynariusz, a w razie jego nieobecności, wikariusz generalny I lub wikariusz generalny II, przyjmowali interesantów duchownych i świeckich w kurii codziennie, oprócz niedziel, świąt i ferii (lipiec – sierpień) od godziny 11 do 12. Natomiast od godziny 12 do godziny 13, ordynariusz przyjmował poszczególnych kierowników sekcji i referentów.

W dniach urzędowania, już od godziny 10, ordynariusz zapoznawał się z całą napływającą do kurii korespondencją. Gdy był nieobecny, obowiązek ten przejmował wikariusz generalny I lub wikariusz generalny II. Ferie w kurii trwały obowiązkowo od 1 lipca do 20 sierpnia⁴⁸.

Pozostawiono dotychczasowe referaty, ale w celu poprawy ich działalności ujęto je w trzy sekcje. Zmiany, wprowadzone wspomnianą *Instrukcją*, miały na celu znaczne przyspieszenie i ułatwienie pracy.

Tabela 3. Sekcje (działy) Kurii Diecezjalnej Podlaskiej po reorganizacji w 1939 r.

Nr sekcji	Numer referatu i zakres spraw, którymi się zajmował
Sekcja I	1. referat spraw wiary, sprawy cenzury ksiąg i wydawnictw, sprawy czasopism i wydawnictw diecezjalnych
	2. sprawy osobiste kapłanów (przygotowanie do stanu duchownego, święcenia, nominacje, translukaty, sprawy dyscyplinarne, duszpasterstwo zagraniczne, kapłani z innych diecezji)
	3. sprawy katechezy w szkołach (sprawy prefektów, misji do nauczania programów i wizytacji nauki religii)
	4. sprawy obrządku bizantyjskosłowiańskiego, zmiany wyznania oraz nawracania niewierzących

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ *Instrukcja dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej z 31 stycznia 1939 r.*, WDP, 1939, nr 1-2, s. 79-82.

⁴⁸ Tamże.

Nr sekcji	Numer referatu i zakres spraw, którymi się zajmował
Seksja II	5. sprawy ogólnodiecezjalne i dziekańskie: wizyty pasterskie generalne, sprawozdania i statystyki z diecezji, rozgraniczenie diecezji, konferencje z dziekanami, kongregacje i sprawozdania dekanalne, wizytacje dziekańskie
	6. sprawy zakonów i kongregacji zakonnych oraz tercjarstwa, sodalicii i bractw religijnych. Referent szóstego działu przewodniczył w komisji do bractw i stowarzyszeń religijnych oraz był wizytatorem domów zakonnych i stowarzyszeń religijnych
	7. budownictwo kościelne: kościoły i budynki parafialne, oraz inwentaryzacja zabytków
	8. sprawy szafowania sakramentów: sprawy małżeńskie (indulty, dyspensy, stan wolny, itp.) oraz sprawy kultu: nabożeństwa, kalendarz liturgiczny, odpusty, miejsca święte (erekcja kościołów, kaplic, ołtarzy, cmentarzy), dni świętych i postów, poświęceń; rekolekcji i misji parafialnych
Seksja III	9. sprawy własności kościelnej załatwiane przez radę administracyjną diecezjalną (nabywanie, sprzedaż, dzierżawa, zamiana własności kościelnej, zaciąganie pożyczek, branie w dzierżawę obiektów przez duchowieństwo); sprawy inwentarza <i>fundi instructi</i> , powoływanie nowych parafii oraz zmiany granic parafii, spory beneficjalne między proboszczami, sprawy legatów i fundacji pobożnych, <i>iura stolae</i> (taksy diecezjalne)
	10. sprawy organistów i służby kościelnej. Referent działu dziesiątego przewodniczył w komisji do spraw organistowskich i służby kościelnej
	11. Akcja Katolicka, sprawy domów katolickich i drukarni diecezjalnej, stowarzyszeń Akcji Katolickiej młodzieży i starszych; sprawy akcji społecznej i dobroczynnej, sprawy popierania misji, sprawy zjazdów i kongresów katolickich; sprawy Instytutu Wyższej Kultury Religijnej, sprawy dotyczące Diecezjalnego Instytutu „Caritas”. Referent tego działu przewodniczył w komisji do spraw społecznych, był dyrektorem Działu Rozkrzewiania Wiary
	12. przepisy prawnopaństwowe: akta stanu cywilnego, podatków, wykazy i statystyki urzędów państwowych, sprawy wojskowe (alumnów i kapłanów), ubezpieczenia osób i budynków, problematyka stosunku duchowieństwa do akcji politycznej i do urzędów

Źródło: *Instrukcja dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej z 31 stycznia 1939 r.*, WDP, 1939, nr 1-2, s. 79-82; R. Dmowski, *Unitis Viribus. Diecezja podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 197.

Kierownikiem Sekcji I został bp Czesław Sokołowski, kierownikiem Sekcji II – ks. infułat Karol Dębiński, kierownikiem Sekcji III – ks. prałat Julian Ryster. Kierownikami poszczególnych referatów zostali członkowie Rady Biskupiej. Czasami jedna osoba była kierownikiem referatów, należących do dwóch różnych sekcji, np. kierownikiem referatu 10 i 11 został ks. Wiktor Kamiński⁴⁹.

Zasadniczą zmianą w stosunku do poprzedniej instrukcji był wzrost uprawnień kierownika danej sekcji, który sam rozpatrywał i załatwiał wnioski referentów, a jedynie w skomplikowanych przypadkach przedstawiał je ordynariuszowi na coty-

⁴⁹ ADS, sygn. Dz. I, Lit. K, nr 91, t. I, k. 95, Akta osobowe ks. Wiktora Jana Kamińskiego, Dekret nominacyjny.

godniowej konferencji kierowników sekcji. Konferencje kierowników sekcji odbywały się w każdy czwartek w godzinach 13-14 lub w piątek (gdy w czwartek padało święto), pod przewodnictwem ordynariusza lub, w razie jego nieobecności, pod przewodnictwem I albo II wikariusza generalnego. Co miesiąc zaś miała być zwoływana sesja administracyjna z udziałem wszystkich kierowników sekcji i referentów. Zgodnie z kanonami KPK, ostateczna decyzja we wszystkich rozpatrywanych sprawach należała do ordynariusza. Zadaniem pozostałych uczestników cotygodniowych spotkań było jedynie opiniowanie i proponowanie rozwiązań. To na zebraniach kurialnych podejmowano decyzje w sprawach obsady personalnej poszczególnych urzędów kościelnych. Omawiano na nich także wszelkie sprawy, związane z administracją diecezji.

W 1938 r. w kurii diecezjalnej pracowało 26 osób, w tym 21 duchownych⁵⁰. Kuria siedlecka korzystała z najnowszych zdobyczy ówczesnej techniki. Przykładowo w 1929 r. telefony mieli m.in. biskup ordynariusz – nr 181, biskup sufragan – nr 219, kancelaria kurii – nr 122, kanclerz – nr 209 i skarbnik – nr 218⁵¹.

Sąd Biskupi

Sąd Biskupi, jako odrębna część kurii, został powołany na mocy nowego Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. już 2 grudnia 1918 r., czyli w tym samym dniu co kuria diecezjalna⁵². Sąd Biskupi, zgodnie z kanonami 1552-1553, 1560-1568, 1572 KPK, był trybunałem I instancji dla wiernych i duchowieństwa diecezji podlaskiej w zakresie spraw: małżeńskich, kryminalnych i spornych⁵³ oraz trybunałem II instancji dla innych sądów diecezjalnych⁵⁴. Jego uprawnienia określały szczegółowo, wspomniany powyżej, Kodeks Prawa Kanonicznego oraz Synod Diecezjalny Podlaski w statutach 41-59. Trybunałem II instancji był dla sądu podlaskiego Sąd Metropolitalny Warszawski.

W strukturze sądu wyróżniano wówczas następujące stanowiska⁵⁵:

- oficjał,
- wiceoficjał,
- defensor, czyli obrońca węzła małżeńskiego,
- promotor sprawiedliwości – strzeżł z urzędu interesów publicznych Kościoła w sprawach cywilnych, a w sprawach karnych występował w charakterze oskarżyciela publicznego,
- sędziowie synodalni (prosynodalni) jako członkowie kolegium sądowego (ośmiu sędziów mianowanych na podstawie kan. 385-388, 1574, 1621 KPK),
- audytorzy – lub sędziowie śledczy w sprawach karnych – przygotowywali proces sądowy poprzez przesłuchania świadków i zbieranie dowodów, mianowani byli spośród sędziów synodalnych. Zdarzało się jednak, że byli delegowani przez ordynariusza tylko do konkretnej sprawy,

⁵⁰ L. Balicki, *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991, s. 41.

⁵¹ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji siedleckiej czyli podlaskiej na rok 1930*, s. 17.

⁵² Szczegółowo dzieje Sądu Biskupiego przedstawił ks. Emil Kodym, *Sąd Biskupi*, w: P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska...*, s. 150.

⁵³ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, s. 105.

⁵⁴ *Wskazania dla sądu duchownego z 17 XI 1929 r.*, WDP, 1929, nr 11, s. 282-283.

⁵⁵ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 43, 44, 45, 46, 46, 50, s. 105-107.

- notariusze – nadawali charakter dokumentu publicznego aktom sądowym przez siebie, czy wobec siebie sporządzonym i podpisanym.

Dodatkowo w niektórych sprawach brali udział: adwokaci, zarówno świeccy, jak i duchowni, którymi mogli być jedynie katolicy „niewystępujący w sprawach małżeńskich przed trybunałami akatolickimi”⁵⁶, lekarze i matrona. Pracownikiem sądu był też woźny.

Pierwszymi pracownikami sądu byli: oficjał – ks. Karol Dębiński (równocześnie sędzia prosynodalny), sędziowie prosynodalni: ks. Józef Kobyliński, ks. Wincenty Abramowicz, ks. Koronat Piotrowski; defensor — ks. Julian Ryster, promotor sprawiedliwości — ks. Koronat Piotrowski i notariusz — ks. Jan Grabowski⁵⁷.

Na czele sądu, zgodnie z KPK, stał oficjał, który w zastępstwie biskupa ordynariusza kierował trybunałem diecezjalnym na terenie diecezji. Posiadał on władzę zwyczajną, zastępczą, dotyczącą spraw małżeńskich, karnych i spornych na terenie diecezji, z wyjątkiem spraw, zastrzeżonych przez KPK dla ordynariusza (kan. 1573)⁵⁸. Zasadniczo, według przepisów KPK, nie mógł on łączyć funkcji oficjała z funkcją wikariusza generalnego, chyba że diecezja była niewielka lub mało było spraw do rozpatrzenia. Należy zaznaczyć, że w diecezji siedleckiej przez pewien czas funkcje te były łączone przez bp. Cz. Sokołowskiego.

Pomocnikiem, zastępcą oficjała był wiceoficjał (kan. 1573 § 3). W przypadku nieobecności oficjała lub wiceoficjała, sąd nie mógł wydawać wyroków. W okresie 1918-1939 stanowisko oficjała pełnili: ks. kan. Karol Dębiński oraz bp Czesław Sokołowski i ks. Aleksander Ejme, zaś urząd wiceoficjała: ks. Karol Dębiński, ks. Julian Ryster i ks. Andrzej Szklarski.

Skład personalny sądu w dwudziestoleciu międzywojennym zmieniał się. Ustalone, na podstawie kwerendy archiwalnej, zmiany ukazano w poniższych tabelach.

Tabela 4. Obsada personalna Sądu Biskupiego w latach 1918-1939

Stanowisko	Imię i nazwisko duchownego	Daty sprawowania urzędu (nie wszystkie daty udało się ustalić)
oficjał	Karol Dębiński	2 XII 1918 – 8 X 1919; 6 X 1920 – 2 IX 1922 21 I 1927 – 1 II 1939
	bp Czesław Sokołowski	8 X 1919 – 6 X 1920; 2 IX 1922 – 21 I 1927
	Aleksander Ejme	1 II 1939 – 1 IX 1940
wiceoficjał	Karol Dębiński	3 X 1923 – 21 I 1927
	Julian Ryster	3 II 1927 – 1 II 1939
	Andrzej Szklarski	od 1 II 1939

⁵⁶ Tamże, statut 50, s. 107.

⁵⁷ B. Błoński, *Organizacja diecezji siedleckiej...*, s. 39.

⁵⁸ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, s. 105.

Stanowisko	Imię i nazwisko duchownego	Daty sprawowania urzędu (nie wszystkie daty udało się ustalić)
(defensor) obrońca węzła małżeńskiego	Julian Ryster	2 XII 1918 – 9 III 1920
	Jan Grabowski	10 III 1920 – 6 X 1920
	Kazimierz Lucjan Kwiatkowski	6 X 1920 – 6 IX 1921
	Aleksander Zalski	6 IX 1921 – 7 IX 1922
	Andrzej Emil Ołędzki	12 IX 1922 – 31 VIII 1926
	Roman Wilde	27 IX 1926 – 16 III 1930
	Marian Stefanowski	16 III 1930 – 10 VIII 1931
	Marian Stanisław Wojciechowski	11 VIII 1931 – 11 XII 1931
	Andrzej Szklarski	11 XII 1931 – IV 1932 1 XII 1933 – 1 II 1939
	Aleksander Ejme	1 V 1932 – 1 XII 1933
	Tomasz Woźnicki	1 V 1939 – 1 IV 1943
zastępca defensora	Bernard Filipiuk	październik 1925
promotor sprawiedliwości	Koronat Piotrowski	2 XII 1918 – 26 XII 1919
	Julian Ryster	26 XII 1919 – 4 I 1921
	Mateusz Jeż	1919
	Andrzej Szklarski	17 X 1920 – 9 XII 1931
	Jan Grabowski	9 XII 1931 – 1 V 1937
	Aleksander Ejme	1 V 1937 – 1 VII 1937
	Mieczysław Franciszek Grzymała	1 VII 1937 – 1 IX 1937
	Marian Myrcha	1 VII 1937 – 1 IX 1937
notariusz	Jan Grabowski	2 XII 1918 – 10 III 1929
	Aleksander Ejme	16 X 1920 – 6 IX 1921 5 V 1930 – 1 V 1932
	Józef Opielka	6 IX 1921 – 4 IX 1922
	Marian Stefanowski	4 IX 1922 – 17 III 1930
	Józef Kocięcki	17 III 1930 – 21 V 1930
	Andrzej Szklarski	1 V 1932 – 1 IX 1933
	Polikarp Rowicki	1 IX 1933 – 25 II 1937
	Bernard Filipiuk	16 II 1937 – 1 VIII 1942
	Bolesław Kowalczyk, II notariusz	23 IV 1937 – 1 IX 1937
	Marian Myrcha	1 IX 1937 – 1 IX 1940

Stanowisko	Imię i nazwisko duchownego	Daty sprawowania urzędu (nie wszystkie daty udało się ustalić)
sędziowie prosynodalni	Koronat Piotrowski	2 XII 1918
	Karol Dębiński	2 XII 1918
	Józef Bolesław Kobyliński	2 XII 1918
	Wincenty Abramowicz	2 XII 1918
	Aleksander Lipiński	1920
	Stanisław Retke	1920
	Antoni Poboży	1920
	Józef Smoleński	1920
	Antoni Suracki	1921
	Julian Ryster	1922
	Andrzej Emil Ołędzki	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Koronat Piotrowski	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Wiktor Kamiński	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Jan Grabowski	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Stanisław Joszt	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Józef Kocięcki	30 IX 1932 – 1938
	Kazimierz L. Kwiatkowski	30 IX 1932 – 30 IX 1943
	Grzegorz Śnitko	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Władysław Augustynowicz	30 IX 1933 – 30 IX 1943
	Józef Pyziołek	od 20 X 1938
	Jan Niedziałek	od 20 X 1938
	Tadeusz Fręchowicz	od 20 X 1938
sędziowie synodalni	Józef Bolesław Kobyliński	od 1923
	Koronat Piotrowski	od 1923
	Andrzej Emil Ołędzki	od 1923
	Wiktor Kamiński	od 1923
	Antoni Suracki	od 1923 do śmierci 25 I 1925
	Jan Łaski	od 1923, opuścił diecezję przed 1931
	Stanisław Joszt	od 1923
	Władysław Czech	od 1923, opuścił diecezję przed 1931
audytorzy	Julian Ryster	1 IX 1920 – 3 II 1927
	Andrzej Emil Ołędzki	od 18 X 1923
	Józef Bolesław Kobyliński	1923-1930, 1935-1938
	Józef Kocięcki	20 V 1930 do 1934
	Wiktor Kamiński	21 V 1930
	Grzegorz Śnitko	1935-1936
	Bernard Filipiak	1 II 1937 – 23 III 1937
	Jan Grabowski	4 VII 1937 – 9 X 1943

Źródło: Opracowano na podstawie danych zawartych w: B. Błoński, *Organizacja diecezji siedleckiej czyli podlaskiej za rządów bpa H. Przeździeckiego 1918-1939*, Lublin 1986, mps, s. 42-44; R. Dmowski, *Unitis Viribus. Diecezja podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013, s. 200-202; E. Kodym, *Sąd Biskupi*, w: P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150. rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczynki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971, s. 150-164.

Jak już wspomniano, z sądem duchownym współpracowali także adwokaci świeccy i duchowni oraz lekarze. Terminy i godziny pracy sądu podawano początkowo na łamach „Wiadomości Diecezjalnych Podlaskich”. Na przykład, w 1920 r. czytamy: „w myśl kan. 1638 § 1 ogłasza się, że zwykle czynności sądowe dokonywane będą we wtorki i czwartki od godz. 12 w południe do godz. 2 po poł., oprócz świąt i ferii”⁵⁹. Później uregulowano je, stosując się do przepisów, zawartych w statucie 49 Synodu Diecezjalnego.

Dnia 17 października 1929 r. biskup, wydając *Wskazania dla Sądu Duchownego*, dokonał nowego podziału prac w sądzie. Weszły one w życie od 1 listopada tego roku. Sąd miał pracować przez cały rok, z wyjątkiem: „niedziel i świąt, Wielkiego Tygodnia, Tygodnia Wielkanocnego, od wigilii Bożego Narodzenia do Trzech Króli, w rocznicę koronacji papieża i koronacji biskupa, dniu 3 maja oraz miesięcy letnich lipca i sierpnia”⁶⁰.

Większość spraw, prowadzonych w podlaskim sądzie duchownym, dotyczyła unieważnienia małżeństw i separacji. Pierwsza sprawa (o separację) wpłynęła do sądu podlaskiego 8 stycznia 1919 r. Sprawy tej jednak nie zakończono, gdyż powód wycofał pozew. Pierwszy wyrok wydano 8 stycznia 1920 r. Według obliczeń ks. E. Kodyma, w latach 1918-1939 przeprowadzono 667 spraw⁶¹.

Aby usprawnić pracę sądu, w 1937 r. na łamach „Wiadomości Diecezjalnych Podlaskich” zamieszczono szczegółowe wyjaśnienie, dotyczące niezbędnych dokumentów, potrzebnych do rozpatrzenia spraw małżeńskich, które wierni chcieli wnieść pod obrady Sądu⁶².

Takę opłat sądowych określał biskup na podstawie kan. 1909 § 1. Ubodzy mogli być zwolnieni z opłat w przypadku przedłożenia pisma od własnego proboszcza, potwierdzającego ten ich stan⁶³.

W 1918 r. Sąd Biskupi mieścił się w Siedlcach, które stanowiły tymczasową siedzibę biskupa i kurii. Pierwszy oficjał sądu, ks. Karol Dębiński, rezydował jednak w Łukowie, gdyż był równocześnie proboszczem i dziekanem łukowskim. Dnia 4 października 1919 r. biskup przeniósł swą siedzibę wraz z kurią i sądem do Janowa Podlaskiego⁶⁴. Wówczas to, ze względu na trudności dojazdowe ks. Karola Dębińskiego z Łukowa do Janowa, urząd oficjała sądu bp H. Przeździecki powierzył sufraganowi bp. Czesławowi Sokołowskiemu⁶⁵. Rok później, 6 X 1920 r., bp Przeździecki przeniósł siedzibę sądu z Janowa Podlaskiego do Łukowa, czyniąc to ze względu na trudności z dojazdem do Janowa Podlaskiego interesantów z terenów całej diecezji. Oficjałem został ponownie ks. Karol Dębiński⁶⁶. Dnia 7 września 1922 r. bp Przeź-

⁵⁹ *Sąd Biskupi Podlaski*, WDP, 1920, nr 1, s. 29.

⁶⁰ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 49, s. 106-107; WDP, 1929, nr 11, s. 282-283.

⁶¹ E. Kodym, *Sąd Biskupi*, s. 164.

⁶² WDP, 1937, nr 1-2, s. 30.

⁶³ *Synod Diecezjalny Podlaski...*, statut 51, s. 107.

⁶⁴ *Przeniesienie instytucji diecezjalnych do Janowa*, WDP, 1919, nr 10, s. 245.

⁶⁵ ADS, sygn. Dz. I, Lit. S, nr 15, t. I, k. 5, Akta osobowe J. E. Ks. Bp. Czesława Sokołowskiego Sufragana Siedleckiego czyli Podlaskiego.

⁶⁶ Dekret z 6 października 1920 r. o przeniesieniu Sądu do Łukowa i mianowaniu oficjała, WDP, 1920, nr 7-10, s. 204, 209.

dziecki uznał, że sąd biskupi powinien znajdować się w miejscowości, gdzie znajduje się kuria diecezjalna i dlatego przeniesiono go ponownie z Łukowa do Siedlec⁶⁷, gdzie od 23 sierpnia 1921 r. mieściła się siedziba ordynariusza i kurii. Wówczas też bp Przeździecki zwolnił ks. Dębińskiego z funkcji oficjała⁶⁸.

Podsumowując należy stwierdzić, że bp Henryk Przeździecki w niezwykle szybkim tempie poradził sobie z utworzeniem od podstaw Kurii Diecezjalnej i Sądu Biskupiego. Instytucje te wciąż unowocześniał i reformował, dokonując zarówno przesunięć personalnych wśród pracujących w nich księży, jak i unowocześniając system zarządzania. Znakomitym pomysłem biskupa, który sprawdził się w praktyce, było wykorzystanie wiedzy i doświadczenia swych byłych współpracowników z archidiecezji warszawskiej. Ich kompetencje i oddanie diecezji, do której przybyli, pozwoliły na sprawne zorganizowanie struktur diecezji podlaskiej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Siedlcach

Dz. I, Lit. K, nr 31, t. I-II, Kuria Diecezjalna.

Dz. I, Lit. D, nr 17, t. I, Akta osobowe ks. Karola Dębińskiego.

Dz. I, Lit. K, nr 91, t. I, Akta osobowe ks. Wiktora Jana Kamieńskiego.

Dz. I, Lit. S, nr 15, t. I, Akta osobowe J. E. Ks. Bp. Czesława Sokolowskiego Sufragana Siedleckiego czyli Podlaskiego.

Dz. III, Lit. O, nr 2, t. I, Akta Ogólne. Odpisy aktów dotyczących zniesienia diecezji podlaskiej.

Dz. IV, Lit. K, nr 11, t. IA, Akta Parafii Katedralnej, E. Olędzki, *Wzmianki* (mps).

Maszynopisy

Błoński Bernard, *Organizacja diecezji siedleckiej czyli podlaskiej za rządów bpa H. Przeździeckiego 1918-1939*, Lublin 1986.

Dmowski Rafał, *Diecezja podlaska w latach 1818-1939. Struktura i zarząd diecezją*, Siedlce 2006.

Źródła drukowane

„Acta Apostolicae Sedis”. Commentarium officiale. Annus X, Volumen X, Roma 1918.

Bulla *Ex impostita Nobis* z 30 czerwca 1818 r., w: *Bullarii Romani continuatio*, t. 15, Rzym 1855.

Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Commissum humilitati Nostrae z 24 września 1918 r., „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1918-1919, nr 2, s. 7-8.

⁶⁷ Z *Sądu Duchownego Podlaskiego*, WDP, 1922, nr 9, s. 184-185.

⁶⁸ ADS, sygn. Dz. I, Lit. D, nr 17, t. I, k. 177, Akta osobowe ks. Karola Dębińskiego, Pismo bpa H. Przeździeckiego z 2 września 1922 r., skierowane do ks. K. Dębińskiego.

- Dekret o mianowaniu Wikariusza Generalnego*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1920, nr 7-10, s. 205.
- Dekret z 6 października 1920 r. o przeniesieniu Sądu do Łukowa i mianowaniu oficjła*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1920, nr 7-10, s. 204-205.
- Instrukcja dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej z 17 X 1929*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1929, nr 11, s. 279-282.
- Instrukcja dla Kurii Diecezjalnej Podlaskiej z 31 stycznia 1939 r.*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1939, nr 1-2, s. 79-82.
- Objęcie diecezji i utworzenie zarządu*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1918, nr 1, s. 16-17.
- Pro recto et utili z 25 stycznia 1924 r.* „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1924, nr 6-7, s. 92-93.
- Przeniesienie instytucji diecezjalnych do Janowa*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1919, nr 10, s. 245.
- Przeniesienie Zarządu Diecezjalnego*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1921, nr 8-10, s. 135.
- Sąd Biskupi Podlaski*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1920, nr 1, s. 29.
- Synod Diecezjalny Podlaski pod przewodnictwem Jego Ekscelencji Najdostojniejszego i Czcinajgodniejszego Doktora Henryka Przeździeckiego z Bożego zmiłowania i Stolicy Apostolskiej łaski Biskupa Podlaskiego w kościele katedralnym Trójcy Przenajświętszej w Janowie R..P. 1923 w d. 28, 29 i 30 sierpnia odbyty*, Siedlce 1923.
- Vixdum Poloniae unitas z 28 października 1925 r.*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1925, nr 10-12, s. 254-260.
- Wskazania dla sądu duchownego z 17 XI 1929 r.*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1929, nr 11, s. 282-283.
- Z Sądu Duchownego Podlaskiego*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1922, nr 9, s. 184-185.

Opracowania

- Aleksandrowicz Piotr, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150. rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczynki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971.
- Balicki Leon, *Dzieje gospodarcze diecezji siedleckiej 1918-1939*, Lublin 1991.
- Bączkowicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. I, Opole 1957.
- Błoński Bernard, *Rys historyczny diecezji siedleckiej*, w: *Biskup Ignacy Świrski 1885-1968. Osoba i dzieło*, red. B. Błoński, Siedlce 2008, s. 9-23.
- Dmowski Rafał, *Biskup Feliks Łukasz Lewiński – pierwszy biskup Diecezji Janowskiej czyli Podlaskiej*, w: *Mozaika Ziemi Łosickiej Religia – kultura – polityka*, red. A. Indraszczyk, Warszawa-Łosice 2005, s. 89-98.
- Dmowski Rafał, *Kancelaria Kurii Diecezjalnej podlaskiej w latach 1918-1939*, w: *Dzieje biurokracji na ziemiach polskich*, t. 1, red. A. Górak, I. Łuć, D. Magjer, Lublin-Siedlce 2008, s. 457-465.
- Dmowski Rafał, *Unitis Viribus. Diecezja podlaska w II Rzeczypospolitej*, Warszawa 2013.
- Dziwoki Julia, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013.
- Kodym Emil, *Sąd Biskupi*, w: P. Aleksandrowicz, *Diecezja Siedlecka czyli Podlaska. W 150. rocznicę erekcji (1818-1968). Przyczynki i materiały do dziejów Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, Siedlce 1971, s. 150-164.
- Papiestwo wobec sprawy polskiej w latach 1772-1864. Wybór źródeł*, oprac. O. Beiersdorf, Wrocław 1960.

- Soszyński A., *Powstanie i organizacja diecezji janowskiej czyli podlaskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1968, nr 7-8.
- Włodarczyk J., *Historia Diecezji Siedleckiej czyli Podlaskiej*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, 1962, nr 7-9.
- Wysocki Jan, *Erekcja arcybiskupstwa i metropolii warszawskiej na tle stosunków politycznych i kościelnych w Królestwie Polskim*, „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie”, 1968, nr 50.

METROPOLIA KRAKOWSKA

Jacek Kapuściński

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ KURII BISKUPIEJ W CZĘSTOCHOWIE W OKRESIE II RZECZYPOSPOLITEJ

Promulgowany w 1917 r. Kodeks Prawa Kanonicznego jednoznacznie określił w kanonie 363, że najbliżsi współpracownicy ordynariusza tworzą w diecezji centralną instytucję o nazwie kuria diecezjalna. W jej skład wchodził: wikariusz generalny, oficjał, kanclerz, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego, sędziowie synodalni, egzaminatorzy synodalni, proboszczowie konsulatorki, audytorzy, notariusze, kursorzy i woźni¹. Poza nazewnictwem, w odniesieniu do wcześniej działających w diecezjach konsystorki, nie byłoby w tym żadnego *novum*, gdyby nie to, że w kurii diecezjalnej należało przede wszystkim jednoznacznie wyodrębnić dwa działy: administracyjny i sędowniczy. Ten pierwszy wspomagał ordynariusza w wypełnianiu władzy wykonawczej, natomiast drugi zajmował się sprawami trybunału². Nakazany podział kompetencji miał więc następnie swoje przełożenie na sposób i funkcjonowanie w strukturach kurialnych dwóch kancelarii: wydziału administracyjnego i wydziału sędowniczego. Rozwój tych form kancelaryjnych widać wyraźnie na przykładzie m.in. Kurii Diecezjalnej w Częstochowie³.

Załączek pod jej strukturę położył niewątpliwie biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki, będący od 16 listopada 1925 r. administratorem apostolskim dla nowo utworzonej diecezji częstochowskiej⁴. On to 21 listopada 1925 r. powołał

---

¹ *Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917 (dalej: CIC), can. 363; M. Sitarz, *Kuria biskupia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 251-252.

² F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 525-526; M. Dębowska, *Rec.: Julia Dziwoki, Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej, Częstochowa 2013*, ss. 466, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 102 (2014) s. 419.

³ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze w strukturach administracyjnych diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 2006, s. 140, 157, 178.

⁴ Diecezja częstochowska powstała na mocy bulli papieskiej *Vixdum Poloniae unitas*, wydanej 28 października 1925 r. Zob. P. Stanko, *Bulla Vixdum Poloniae unitas z 28 października 1925 r. Geneza –*

w Częstochowie trzy urzędy kurialne (wikariusza generalnego, oficjała sądu i sekretarza), które tymczasowo sprawowały nadzór administracyjny nad funkcjonowaniem diecezji. Dwa pierwsze były obsadzone przez jedną osobę, czyli biskupa pomocniczego diecezji wrocławskiej Władysława Krynickiego. Funkcję sekretarza natomiast pełnił ks. Władysław Giebartowski⁵. Wszystko to jednak miało charakter przejściowy. Dopiero bp Teodor Kubina, po kanonicznym objęciu rządów w diecezji częstochowskiej, a więc od 2 lutego 1926 r., przystąpił do formowania struktur kurialnych z prawdziwego zdarzenia. Kierował się przy tym bez wątpienia wytycznymi obowiązującego prawa kanonicznego, czego dowodzi przestrzeganie zasady oddzielenia pionu administracyjnego od pionu sądowicznego. Ten pierwszy otrzymał nazwę *Curia Episcopalis*, czyli Kuria Biskupia, drugi natomiast – *Iudicium Dioecesanum*, czyli Sąd Diecezjalny⁶.

W niniejszym artykule zostanie przedstawiona organizacja i działalność Kurii Biskupiej w Częstochowie na przestrzeni lat 1926-1939, kiedy to ordynariuszem diecezji był nieprzerwanie bp Teodor Kubina. Toteż w badanej instytucji została zachowana ciągłość kancelaryjna, przy czym należy dodać, iż pod pojęciem Kurii Biskupiej należy rozumieć całość spraw związanych z wydziałem administracyjnym⁷.

Najbliżsi współpracownicy biskupa

Po raz pierwszy rozkład urzędów Kurii Biskupiej w Częstochowie został opublikowany w pierwszym numerze „Wiadomości Diecezjalnych”, pod datą 1 kwietnia 1926 r. Wymieniono je tam w następującym porządku: *praeses, vicarius generalis, consultores dioecesani, secretarii*⁸. Mimo wszystko w niedługim czasie nastąpiły pewne uzupełnienia, o których informował wydany jeszcze tego samego roku schematyzm diecezjalny⁹. To nie był jednak koniec, ponieważ wielość i złożoność spraw załatwianych w kancelarii kurialnej narzuciły pierwszemu ordynariuszowi dalsze rozwiązania strukturalne¹⁰.

znaczenie – dzieje – edycja, Katowice 2015, s. 90-91; *Dekret nuncjusza apostolskiego Wawrzyńca Lauri z 16 listopada 1925 r.*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, 19 (1925) nr 12, s. 480.

⁵ J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” (dalej: CzST), 2 (1974) s. 88-90.

⁶ *Chronica dioecesana*, „Wiadomości Diecezjalne” (dalej: WD), 1 (1926) nr 1, s. 14; *Zmiany w diecezji*, „Niedziela”, 1 (1926) nr 2, s. 7.

⁷ Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. Ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie (dalej: AACz), sygn. AP 149, k. 20; AP 240, k. 52; AP 295, k. 13; AP 311, k. 19, 20, 39; AP 316, k. 1, 8. Wprowadzona w 1926 r. nazwa „Kurii Biskupia w Częstochowie” była oficjalnie stosowana niemal do końca okresu międzywojennego. Poświadczają to chociażby pieczęcie okrągłe, którymi posługiwali się zatrudnieni tam urzędnicy. W otoku tych pieczęci widniały napisy: „Curia Episcopalis Częstochoviensis” bądź „Kurii Biskupia w Częstochowie”. Pod koniec okresu międzywojennego jednak pojawiła się nazwa „Kurii Diecezjalna w Częstochowie”, o czym świadczą zachowane z tego okresu pieczęcie okrągłe z napisami: „Curia Dioecesana Częstochoviensis”.

⁸ *Chronica dioecesana*, s. 14.

⁹ *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis Częstochoviensis pro Anno Domini 1926* (dalej: EDCz), Częstochoviae 1926, s. 13.

¹⁰ J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 83-91.

Tabela 1. Struktura częstochowskiej Kurii Biskupiej w okresie międzywojennym

Urząd	Nazwisko i imię	Czas pełnienia funkcji
Wikariusz generalny	1. Mirecki Franciszek	1926-1929
	2. Zimniak Antoni	1929-1939
Konsultorzy diecezjalni	1. Ciesielski Michał	1926-1934
	2. Grochowski Antoni	1926-1937
	3. Mirecki Franciszek	1926-1939
	4. Nassalski Marian	1926-1939
	5. Wróblewski Bolesław	1926-1939
	6. Zamojski Wincenty	1926-1930
	7. Zawadzki Zygmunt	1926-1939
	8. Zimniak Antoni	1926-1939
	9. Gacek Władysław	1927-1939
	10. Przygodzki Wincenty	1927-1939
	11. Szymanowski Bolesław	1927-1935
	12. Zientara Franciszek	1927-1938
	13. Senko Stanisław	1929-1939
	14. Gola Franciszek	1935-1939
	15. Jankowski Marian	1936-1939
	16. Ługowski Zdzisław	1938-1939
Kancelarz	1. Tomaszewski Jan	1927-1929
	2. Jatowtt Alojzy	1929-1937
	3. Zimorowicz Stanisław	1937-1939
Sekretarz/notariusz	1. Tomaszewski Jan	1926-1927
	2. Pruchnicki Józef	1926-1927?/1928
	3. Zimorowicz Stanisław	1926-1929
	4. Tomalka Władysław	1929-1935
	5. Kurczyński Piotr	1935-1939
Archiwariusz	1. Pruchnicki Józef	1927?-1928
Skarbnik	1. Szewczyk Józef	1926-1937
	2. Godziszewski Antoni	1937-1939

Źródło: *Chronica dioecisana*, WD, 1 (1926) nr 1, s. 14; EDCz, 1926, s. 13; EDCz, 1928, s. 13; EDCz, 1929, s. 13; EDCz, 1930, s. 13; EDCz, 1931, s. 13; EDCz, 1932, s. 11; EDCz, 1933, s. 13; EDCz, 1934, s. 13; EDCz, 1935, s. 13; EDCz, 1936, s. 13; EDCz, 1937, s. 15; *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej Częstochowa 1939*, s. 14.

Uformowanie zarządu centralnego diecezji, czyli Kurii Biskupiej, zgodnie z wymogami prawa kanonicznego, a przede wszystkim w celu prawidłowego funkcjonowania Kościoła częstochowskiego od strony administracyjnej, było nie lada wyzwaniem dla bpa T. Kubiny. Już samo to, iż musiał od podstaw tworzyć struktury kurialne nowej diecezji nasuwało wielką odpowiedzialność i umiejętność właściwego zarządzania. Zadania te jednak nie przerosły go, bowiem wypracowany przez niego model urzędów należycie spełniał swoją rolę. Istotna w tym wszystkim była oczywiście obsada personalna niniejszych urzędów, wobec tego przy dobo-

rze najbliższych współpracowników kierował się on przede wszystkim zaufaniem i względami kompetencyjnymi.

Do najbliższych współpracowników ordynariusza w diecezji należał wikariusz generalny. Jego zadaniem była pomoc biskupowi w zarządzaniu całą diecezją. Z tego tytułu posiadał on szeroki wachlarz uprawnień z możliwością ich subdelegowania¹¹. Na przestrzeni pierwszych 14 lat istnienia diecezji częstochowskiej urząd ten sprawowało kolejno dwóch duchownych: ks. Franciszek Mirecki i ks. Antoni Zimniak. Kanceliści ci cieszyli się wielkim uznaniem bpa Kubiny. Pierwszy z nich tylko przez 4 lata piastował ten urząd, choć okres ten był niezmiernie ważny w początkowej fazie rozwoju diecezji. Spoczywała więc na nim wielka odpowiedzialność, bowiem uczestniczył w istotnych, a niekiedy pionierskich przedsięwzięciach diecezjalnych i duszpasterskich. Kapłan ten posiadał jednak duże doświadczenie zarówno w pracy na stanowiskach kierowniczych, jak i duszpasterskich w diecezji¹². Urodził się 4 października 1869 r. we wsi Skąpe na terenie powiatu koneckiego. Rodzicami jego byli Józef i Anna (z d. Maluszyńska). Po ukończeniu szkoły elementarnej podjął naukę w gimnazjum w Piotrkowie Trybunalskim. Następnie w 1887 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku. Stamtąd po trzech latach został skierowany na studia specjalistyczne do Akademii Duchownej w Petersburgu. Tam też, 30 grudnia 1893 r., otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bpa Franciszka Albina Symona. W czerwcu 1894 r. ukończył studia teologiczne ze stopniem magistra teologii i wrócił do diecezji. Tutaj był kolejno: wikariuszem w katedrze (1894 r.), pomocnikiem sekretarza w Konsystorzu Generalnym (1894 r.), obrońcą węzła małżeńskiego (1895 r.), sekretarzem w Konsystorzu Generalnym (1895 r.), proboszczem parafii Tokary (1897 r.) i proboszczem parafii Raciążek (1901 r.)¹³. W 1901 r. otrzymał ponadto godność kanonika honorowego kolegiaty kaliskiej i nominację na kanclerza Konsystorza Generalnego we Włocławku. Funkcje tę pełnił przez 5 lat. Później był kapelanem w Ciechocinku (1906 r.), proboszczem parafii św. Lamberta w Radomsku (1910 r.), dziekanem miejscowego dekanatu (1910 r.), kanonikiem generalnym kapituły kaliskiej (1913 r.), sędzią pro-synodalnym (1918 r.), członkiem *consilium vigilantiae* (1918 r.), kustoszem kapituły kaliskiej (1920 r.) i proboszczem parafii św. Zygmunta w Częstochowie (1920 r.)¹⁴.

Na tym ostatnim stanowisku pozostał nadal w nowo utworzonej diecezji częstochowskiej. Został też wybrany do ścisłego grona osób koordynujących prace specjalnego komitetu, odpowiedzialnego za przyjęcie i przebieg uroczystości konsekuracyjnych bpa Kubiny¹⁵. Od początku rządów w diecezji nowego biskupa należał do jego najbliższych współpracowników. Według ks. Jana Walickiego, już 2 lutego 1926 r. otrzymał nominację na wikariusza generalnego, a półtora miesiąca

¹¹ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, s. 530-531.

¹² A. Jatowtt, *Organizacja i działalność Kurii Diecezjalnej w Częstochowie*, WD, 24-31 (1957) nr 7, s. 292; J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 83-84.

¹³ AACz, sygn. AP 129, s. 1; J. Kapuściński, *Proboszczowie parafii św. Lamberta w Radomsku w XX w.*, „Zeszyty Radomszczańskie”, 6 (2012) s. 34-36.

¹⁴ J. Kapuściński, *Proboszczowie...*, s. 35; J. Dębiński, *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji włocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń 2010, s. 451.

¹⁵ AACz, sygn. KB 95, s. 3.

później został konsultorem diecezjalnym¹⁶. Co więcej, 2 czerwca 1926 r. otrzymał szerokie uprawnienia od Stolicy Apostolskiej dotyczące rządów w diecezji, a to wszystko na skutek wyjazdu bpa Kubiny do Chicago¹⁷. Za całokształt zasług dla Kościoła katolickiego został odznaczony godnością prałata domowego Jego Świątobliwości¹⁸. Ze swoich obowiązków wywiązywał się sumiennie i należycie. Dość wspomnieć opinię bpa Kubiny, który niejednokrotnie podkreślał jego wieloletnie doświadczenie duszpasterskie, umiejętność i taktowne postępowanie z kapłanami oraz gorliwe wypełnianie zleconych zadań¹⁹. Pełnienie tak odpowiedzialnych stanowisk w diecezji, a przy tym jeszcze zarządzanie parafią św. Zygmunta, było dość trudne do pogodzenia. Z tego powodu kilkakrotnie prosił biskupa o zwolnienie go z obowiązków wikariusza generalnego. Doczekał się tego dopiero 6 sierpnia 1929 r. Odtąd poświęcił się pracy duszpasterskiej w parafii, choć nadal pełnił ważne funkcje w strukturach kurialnych i diecezjalnych²⁰.

Wakujący urząd wikariusza generalnego w Kurii Biskupiej objął 1 sierpnia 1929 r. ks. Antoni Zimniak²¹. Obowiązki z nim związane spełniał już do końca omawianego okresu. Urodził się 6 stycznia 1878 r. we wsi Niekłan Mały niedaleko Końskich (diecezja sandomierska). Rodzicami jego byli Jacek i Józefa (z d. Widulińska), prowadzący niewielkie gospodarstwo rolne. Z powodu niezbyt wielkich dochodów, ojciec jego dorabiał jako górnik w kopalniach węgla kamiennego w Zagłębiu Staropolskim. Dzięki staraniom rodziców, Antoni kształcił się w szkole elementarnej w Niekłaniu Wielkim, a następnie w Seminarium Nauczycielskim w Solcu (3 lata). Od 1896 r. był nauczycielem szkolnym, najpierw w Kozłowie, a po dwóch latach w Łapczynie. W międzyczasie zdał egzamin na ucznia aptekarskiego w Progimnazjum Rządowym w Pińczowie²². W 1900 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Kielcach, gdzie po pięciu latach – 24 września 1905 r. – otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bpa Tomasza Kulińskiego. Jako wikariusz pracował w Stopnicy, Grodźcu, Gołonogu, Strzemieszycach i Włodowicach. W okresie tym był ponadto nauczycielem religii oraz kapelanem, najpierw w szpitalu w Dąbrowie Górniczej, a następnie w kaplicy w Hucie Bankowej²³. W 1913 r. otrzymał nominację na administratora parafii Potok (dekanat stopnicki), jednakże nie podjął tam swoich obowiązków. Przez cały okres pierwszej wojny światowej był kapelanem przy kopalni „Saturn” (parafia Czeladź) oraz nauczał religii dzieci miejscowych górników. W 1918 r. powierzono mu stanowisko proboszcza. Kierował więc duszpasterstwem w następujących parafiach: Stradów (dekanat skalbmierzycki), Sędziszów (dekanat krzcięcicki) i Będzin (Św. Trójca). Oprócz tego, w dwóch

¹⁶ J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, s. 91; W. P. Właźlak, *Ks. Franciszek Mirecki (1869-1948)*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” (dalej: CzWD), 79 (2005) nr 9-11, s. 101.

¹⁷ AACz, sygn. AP 129, s. 27.

¹⁸ W. P. Właźlak, *Ks. Franciszek Mirecki (1869-1948)*, s. 101.

¹⁹ AACz, sygn. AP 129, s. 33.

²⁰ AACz, sygn. AP 129, s. 43; J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 84.

²¹ AACz, sygn. AP 245, s. 113.

²² J. Związek, *Zimniak Antoni Jacek (1878-1943)*, w: *Cmentarz św. Rocha w Częstochowie. Przewodnik biograficzny*, red. J. Sętowski, Częstochowa 2012, s. 262.

²³ J. Związek, *Biskupi pomocniczy w diecezji częstochowskiej*, CzST, 2 (1974), s. 63-64.

ostatnich placówkach był dziekanem. Zetknął się wtedy z działalnością innowierczą, jaką na tym terenie prowadził ks. Andrzej Huszno, popierany przez środowiska ideologicznie wrogie doktrynie katolickiej. Właściwie rozeznając wtedy całą sytuację, udało mu się, jako dziekanowi, zwalczyć narastającą schizmę, znaną w historiografii pod nazwą „sprawa mstyczowska”. Za całokształt jego działalności duszpasterskiej, a także w dowód uznania dla jego postawy kapłańskiej, bp Augustyn Łosiński wyjednał mu w Stolicy Apostolskiej godność szambelana papieskiego. Tytuł ten otrzymał 9 października 1923 r. Będąc dziekanem i proboszczem będzinśkim został inkardynowany do nowo powstałej diecezji częstochowskiej; na stanowiskach tych pozostał do 1929 r. Do tego też czasu opublikował w prasie wiele interesujących artykułów i piastował kilka urzędów w strukturach kurialnych: sędzia prosynodalny, konsultor diecezjalny i członek komisji *a vigilantia*²⁴.

Najwyższym wszakże urzędem kurialnym, jaki ks. Antoniemu Zimniakowi powierzył bp T. Kubina, był urząd wikariusza generalnego. Po jego objęciu zamieszkał w Częstochowie. Zmienił się także zakres jego obowiązków. Był odpowiedzialny za obsadę stanowisk rządców parafii i prefektów szkolnych w diecezji. Prowadził też korespondencję z władzami poszczególnych szkół. W razie nieobecności biskupa w diecezji, sprawował rządy w jego imieniu. Miał także swój wkład w zorganizowanie Akcji Katolickiej w diecezji. Został nawet asystentem kościelnym Diecezjalnego Instytutu Akcji Katolickiej²⁵. Za gorliwą pracę i postawę kapłańską bp Kubina w 1931 r. wyjednał mu u papieża Piusa XI godność prałata domowego Jego Świątobliwości, a pięć lat później biskupstwo. Uroczystości konsekuracyjne ks. Zimniaka odbyły się 18 października 1936 r. w katedrze częstochowskiej²⁶. Odtąd był biskupem pomocniczym w diecezji częstochowskiej. W posłudze na rzecz Kościoła częstochowskiego wyróżniała go osobista skromność i wielka pracowitość. Pozostał w pamięci duchowieństwa częstochowskiego jako szlachetny człowiek, kapłan pełen Bożego ducha i wierny pomocnik bpa Kubiny²⁷. Jeden z księży napisał o nim: „Wyszedłszy z ubogiego środowiska wiejskiego przeszedł wszystkie szczeble pracy kapłańskiej – wikariusz, prefekt, kapelan, proboszcz, dziekan, wikariusz generalny i biskup pomocniczy. Drogę do coraz wyższych godności kapłańskich otwierała mu jego pracowitość, gorliwość i wierność Chrystusowemu kapłaństwu”²⁸.

²⁴ J. Związek, *Zimniak Antoni (1878-1943)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 491-492; tenże, *Ks. Andrzej Huszno i jego grupy wyznaniowe*, w: *Aktywność społeczno-kulturalna kościołów i grup wyznaniowych w Polsce w XIX i XX wieku*, red. M. Meduchiej, R. Renz, Kielce 1995, s. 183-203; J. Kapuściński, *Sorge um das Glaubensgut als Aufgabe der tschenstochauer Bischöfe in den Jahren 1925-1939*, w: *Vielfältige Aspekte des Glaubens*, red. R. Ceglarek, J. Kapuściński, A. Olczyk, Jestetten 2014, s. 195-197.

²⁵ J. Kapuściński, *Sorge um das Glaubensgut...*, s. 197.

²⁶ *Bulla nominacyjna bpa A. Zimniaka*, „Acta Apostolicae Sedis”, 28 (1936) s. 404; J. Związek, *Zimniak Antoni bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1409.

²⁷ Z. Goliński, *Śp. Ks. Antoni Zimniak, I biskup pomocniczy diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” (dalej: CzWD), 36 (1962) nr 5, s. 146; A. Długosz, *Pasterskie poczynania biskupów pomocniczych diecezji częstochowskiej*, w: *Blogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięciolate Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 133-134.

²⁸ J. Związek, *Ks. Antoni Zimniak, pierwszy biskup pomocniczy w diecezji częstochowskiej*, w: *Służyć prawdzie i miłości*, red. J. Kowalski, Częstochowa 1984, s. 416.

Z tej racji, iż nowo powstała diecezja częstochowska nie posiadała kapituły katedralnej, ordynariusz – w myśl Kodeksu Prawa Kanonicznego – musiał powołać do istnienia kolegium konsultorów diecezjalnych²⁹. W strukturach Kurii Biskupiej zajmowali oni wysokie stanowisko. Do ich kompetencji należało udzielanie rady biskupowi w sprawowaniu władzy w diecezji. Bp Kubina przeważnie raz w roku zwoływał konsultorów diecezjalnych i, przedstawiając im pilne i naglące sprawy dotyczące diecezji, zasięgał ich rady³⁰. Na jednym z takich zjazdów, w 1928 r. mówił: „Spowodowany troską o rozwój diecezji mi powierzonej, zwołałem Was na dzisiejszą Konferencję, aby wspólnie z Wami radzić nad skutecznymi środkami i sposobami zorganizowania i spotęgowania życia diecezjalnego. Z kimże bowiem mam dzielić się moimi troskami, jeśli nie z Wami, powołanymi przedstawicielami Wielebnego Duchowieństwa częstochowskiego”³¹. W latach 1926-1939 do grona kolegium konsultorów diecezjalnych należało 16 duchownych. Pięciu z nich pełniło tę funkcję od początku istnienia diecezji aż do końca okresu międzywojennego (F. Mirecki, M. Nassalski, B. Wróblewski, Z. Zawadzki i A. Zimniak)³².

Trudno wyobrazić sobie działalność Kurii Biskupiej w Częstochowie bez takich urzędów jak: kanclerz, sekretarz, archiwariusz i skarbnik³³. Interesującą wydaje się być historia urzędu kanclerza, gdyż w dotychczasowej historiografii panuje pogląd, że w strukturach kurialnych urząd ten został wyodrębniony albo w roku 1927, albo, jak to sugerują niektórzy, w roku 1929³⁴. Rozbieżności te nabierają jeszcze większych rozmiarów, gdy doda się do nich twierdzenie jednego z historyków, że „podanie nazwy tego stanowiska do wiadomości duchowieństwa miało miejsce dopiero w 1947 r.”³⁵. Wprowadza to zatem pewną dezorientację, toteż należy się temu problemowi przyrzeć nieco bliżej. Za niezbitą fakt należy przyjąć, że pierwsze oficjalne wykazanie tego urzędu w strukturze kurialnej nastąpiło w 1929 r. i miało ono charakter publiczny, ponieważ zostało ogłoszone drukiem w organie urzędowym częstochowskiej Kurii Biskupiej, jakim były „Wiadomości Diecezjalne”³⁶. Potwierdził to później schematyzm diecezjalny z 1930 r.³⁷. Niemniej jednak utworzenie tego urzędu nastąpiło znacznie wcześniej. Na pewno nie było go jeszcze w 1926 r., bowiem obowiązki z zakresu czynności kanclerskich leżały w kompetencjach jednego z sekretarzy³⁸. Taki stan nie trwał zbyt długo, o czym świad-

²⁹ CIC, can. 423-428.

³⁰ J. Związek, *Kapituła bazyliki katedralnej w Częstochowie*, CzST, 2 (1974) s. 73-74.

³¹ *Zjazd Ks. Ks. Konsultorów i Dziekanów*, WD, 3 (1928) nr 2, s. 18.

³² S. Włodarczyk, *Konsultorzy diecezjalni ramieniem wspierającym biskupa*, w: *Błogosławione choć trudne...*, s. 141; J. Związek, *Kapituła bazyliki...*, s. 76-77; A. Jatowtt, *Organizacja i działalność Kurii...*, s. 293.

³³ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 74-76.

³⁴ Tamże, s. 76; J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, s. 93; J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 83; J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 271.

³⁵ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 76.

³⁶ *Kontrasygnata*, zamykająca numer periodyku, WD, 4 (1929) nr 2, s. 20; *Zmiany w diecezji*, WD, 4 (1929) nr 5, s. 42.

³⁷ EDCz, 1930, s. 13.

³⁸ EDCz, 1926, s. 13; J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, s. 91.

czą kontrasygnaty składane na dokumentach kurialnych. Z ich analiz wynika, że nazwa „kanclerz” po raz pierwszy pojawiła się pod datą 19 sierpnia 1927 r. Urząd ten pełnił wówczas ks. Jan Tomaszewski³⁹. Nieco zamieszania w tym względzie wprowadza brak w jego aktach personalnych dekretu nominacyjnego na urząd kanclerza, jednakże zachował się dokument odwołujący go z pracy kurialnej, w którym bp Kubina 10 sierpnia 1929 r. napisał: „Przychylając się do prośby, niniejszym zwalniamy Waszą Przewielebność z urzędu kanclerza”⁴⁰. To potwierdza w pełni fakt, że przed 10 sierpnia 1929 r. urząd ten istniał w częstochowskiej Kurii Biskupiej. Sugerował to też Jan Walicki, pisząc: „wiosną 1929 r. ks. Tomaszewski występuje dopiero jako kanclerz”⁴¹. Stwierdzenie to jednak, w jego opracowaniu, nie zostało poparte wiarygodną dokumentacją⁴². Wydaje się, że autor, wysuwając taki wniosek, kierował się wyłącznie datacją przy kontrasygnacie, złożonej na ostatniej stronie drugiego numeru „Wiadomości Diecezjalnych”, z 18 marca 1929 r.⁴³. To jednak nie daje satysfakcjonującego rozwiązania problemu. Do przyjęcia wydaje się być argument, że już w 1927 r. w częstochowskiej Kurii Biskupiej istniał urząd kanclerza, ponieważ bez wiedzy ordynariusza ks. Jan Tomaszewski nie odważyłby się używać takiej tytulatury, tym bardziej przy kontrasygnacie. Podobne stanowisko w tej kwestii zajął Jan Związek, który stwierdził: „W początkowym okresie nie było w Kurii kanclerza, chociaż obowiązki te spełniał sekretarz ks. Jan Tomaszewski, który w następnym roku [1927 – J.K.] występował już oficjalnie jako kanclerz Kurii”⁴⁴.

W takiej sytuacji należy przyjąć, że pierwszym kanclerzem Kurii Biskupiej w Częstochowie był ks. Jan Tomaszewski. Urodził się on 3 grudnia 1888 r. w Kole (powiat piotrkowski). Naukę rozpoczął w szkole elementarnej, a następnie kontynuował w Gimnazjum N. Jacobsona w Piotrkowie Trybunalskim. Maturę zdał w Niższym Seminarium Duchownym we Włocławku. Od 1911 r. był w tym mieście klerikiem Seminarium Duchownego. Święcenia kapłańskie otrzymał 7 marca 1915 r. z rąk bpa Stanisława Zdzitowieckiego. Jako wikariusz pracował w parafiach: Zadzim (3 lata) i Szadek (2 lata). W 1920 r. został mianowany prefektem szkół powszechnych i kapelanem sióstr Matki Bożej Miłosierdzia w Częstochowie. Z czasem objął w tymże mieście także obowiązki wizytatora nauki religii w szkołach powszechnych⁴⁵. Na stanowiskach tych pozostał do 1926 r., a więc do czasu objęcia przez bpa T. Kubinę rządów w nowo powstałej diecezji częstochowskiej. Wówczas otrzymał nominację najpierw na sekretarza, a rok później na kanclerza Kurii Biskupiej w Częstochowie. Urząd ten spełniał do 10 sierpnia 1929 r. Następnie poświęcił się pracy katechetycznej w szkołach powszechnych i średnich. Dnia 16 kwietnia 1930 r. został mianowany prezesem Diecezjalnego Koła Księży Pre-

³⁹ AACz, sygn. AP 316, k. 33.

⁴⁰ AACz, sygn. AP 213, k. 20.

⁴¹ J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, s. 93.

⁴² S. Zimorowicz, *Śp. ks. prałat Jan Tomaszewski*, CzWD, 41 (1967) nr 1, s. 22.

⁴³ Kontrasygnata zamykająca treść periodyku, WD, 4 (1929) nr 2, s. 20. Podczas druku niniejszego numeru czasopisma wkraśl się błąd w dacie, bowiem zamiast roku 1929 podano rok 1928.

⁴⁴ J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 83.

⁴⁵ J. Związek, *Tomaszewski Jan (1888-1966)*, w: *Cmentarz św. Rocha w Częstochowie...*, s. 228-229.

fektów w Częstochowie. Na stanowisku prefekta etatowego pozostał do wybuchu drugiej wojny światowej⁴⁶.

Drugim w kolejności kanclerzem był ks. Alojzy Jatowtt. Urodził się on 3 czerwca 1894 r. w Kownie na Litwie. Pochodził z rodziny mieszczańskiej. Szkołę powszechną i gimnazjum ukończył w rodzimym mieście. W 1911 r. wstąpił do Seminarium Duchownego w Kownie. Kształcił się także w Akademii Duchownej w Petersburgu (prawo kanoniczne). Tam też 21 stycznia 1917 r. otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bpa Jana Cieplaka⁴⁷. Początkowo został skierowany do pracy duszpasterskiej wśród przesiedleńców na Kaukazie. Następnie został wikariuszem katedralnym w Mińsku Litewskim, wykładowcą liturgiki w tamtejszym seminarium duchownym i notariuszem Kurii Biskupiej⁴⁸. Na skutek działań wojennych, w 1920 r. przybył do diecezji włocławskiej, gdzie 4 lata później został inkardynowany. Biskup Zdzitowiecki powierzył mu parafię w Dąbrowie Zielonej i jednocześnie funkcję kapelana sióstr dominikanek w Świętej Annie⁴⁹. Stanowiska te pełnił także w strukturach nowo powstałej diecezji częstochowskiej. Jednakże w 1929 r. bp Kubina mianował go kanclerzem Kurii Biskupiej. Obowiązki te spełniał do 1937 r. W międzyczasie był notariuszem sądu biskupiego, redaktorem „Wiadomości Diecezjalnych”, katalogów diecezjalnych i kalendarzy liturgicznych oraz sędzią prosynodalnym i sędzią audytorem. W 1937 r. został mianowany oficjałem Sądu Diecezjalnego. Na stanowisku tym był przez kolejne dwa lata⁵⁰. W opinii księży, którzy go znali, był człowiekiem głębokiej wiary, który trudne sprawy personalne umiał załatwiać w duchu miłości Chrystusowej, mając przy tym dużo szacunku dla każdego kapłana⁵¹.

Trzecim z kolei kanclerzem był ks. Stanisław Zimorowicz (Zajęc). Urodził się on 25 września 1892 r. w Stobiecku Miejskim pod Radomskiem. Po ukończeniu szkoły elementarnej, kształcił się w Gimnazjum Męskim F. Fabianiego w Radomsku. W 1912 r. wstąpił do Seminarium Duchownego we Włocławku, gdzie 21 maja 1916 r. otrzymał święcenia kapłańskie z rąk bpa Zdzitowieckiego⁵². Jako wikariusz pracował w czterech parafiach (Koło, Słupca, Milejów i Zagórów). W 1921 r. podjął studia specjalistyczne w Uniwersytecie Lubelskim, gdzie pięć lat później uzyskał stopień naukowy doktora prawa kanonicznego. W międzyczasie został inkardynowany do diecezji częstochowskiej⁵³. W latach 1926-1929 był sekretarzem w Kurii Biskupiej. Ponadto pełnił funkcje obrońcy węzła małżeńskiego w Sądzie

⁴⁶ R. Ceglarek, J. Kapuściński, *Zarząd Diecezjalnego Koła Księży Prefektów Częstochowie (1929-1949)*, Częstochowa 2015, s. 108-110.

⁴⁷ J. Związek, *Ks. Alojzy Jatowtt (1894-1972)*, CzWD, 46 (1972) nr 10-12, s. 278-279.

⁴⁸ J. Związek, *Jatowtt Alojzy (1894-1972)*, w: *Polscy kanoniści*, t. 1, red. J. Bar, Warszawa 1981, s. 195.

⁴⁹ J. Związek, *Rys biograficzny Księdza Prałata Alojzego Jatowtta, Wikariusza Generalnego diecezji częstochowskiej*, CzWD, 41 (1967) nr 2, s. 38-40.

⁵⁰ J. Związek, *Jatowtt Alojzy (1894-1972)*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski, Lublin 1997, kol. 1117.

⁵¹ J. Związek, *Ks. Alojzy Jatowtt...*, s. 283.

⁵² J. Związek, *Zimorowicz Stanisław (1892-1971)*, w: *Polscy kanoniści*, t. 2, red. J. Bar, Warszawa 1981, s. 259-260.

⁵³ J. Związek, *Ks. Zimorowicz (Zajęc) Stanisław (1892-1971)*, CzWD, 46 (1972) nr 7-9, s. 206-207.

Diecezjalnym i komisarza Zgromadzenia Sióstr Mniejszych od Niepokalanego Serca Maryi w Częstochowie⁵⁴. Od 1929 r. był kolejno: prefektem w Częstochowie, proboszczem w Wójcinie, wicedziekanem i dziekanem bolesławieckim⁵⁵. Dnia 31 lipca 1934 r. zmienił nazwisko Zając na Zimorowicz⁵⁶. Trzy lata później objął urząd kanclerza Kurii Biskupiej i sprawował go do wybuchu wojny. Był jednocześnie redaktorem „Wiadomości Diecezjalnych” i katalogu diecezjalnego oraz sędzią prosynodalnym (od 1938 r.) i cenzorem ksiąg o treści religijnej (od 1939 r.)⁵⁷.

Rozwój inicjatyw duszpasterskich w diecezji mnożył różnego rodzaju sprawy, które *nolens volens* musiały przechodzić przez kancelarię kurialną. Tymczasem przyjęty w początkowym okresie model Kurii Biskupiej dostawał zadyszki. Trzeba więc było dokonać pewnych korekt w układzie poszczególnych urzędów kurialnych. Widać to wyraźnie na przykładzie urzędu sekretarza. W początkowym okresie funkcje te pełniło 3 księży: J. Tomaszewski, J. Pruchnicki i S. Zając (Zimorowicz). Do zmian doszło w 1927 r. Wówczas to ks. J. Tomaszewski objął urząd kanclerza⁵⁸. Wkrótce potem ks. J. Pruchnicki został mianowany archiwariuszem⁵⁹. W takiej sytuacji, urząd sekretarza pełnił jedynie ks. S. Zając (Zimorowicz) i to niezbyt długo, gdyż w 1929 r. podał się do dymisji⁶⁰. Miejsce jego zajął ks. W. Tomalka⁶¹. Po nim zaś – od 1935 r. – sekretarzem był ks. P. Kurczyński, który sprawował ten urząd już do wybuchu wojny⁶². W tym miejscu trzeba jednak zaznaczyć, iż katalog diecezjalny z 1939 r. wymienił go na urzędzie notariusza, co by znaczyło, że w strukturze Kurii Biskupiej w tym czasie doszło do zmiany nazwy urzędu sekretarza⁶³.

W wyniku przeprowadzonej w latach 1927-1928 reorganizacji Kurii Biskupiej powstał urząd archiwariusza. Co prawda, nie było wówczas w diecezji archiwum *sensu stricto*, a więc takiego, które miałyby charakter odrębnej instytucji, przechowującej w sposób wieczysty dokumentację ze względu na jej wartość historyczną, ale istniała w Kurii Biskupiej składnica akt, gdzie gromadzono dokumenty i akta wycofane z bieżącego użytku. I właśnie porządkowaniem tych materiałów zajął się archiwariusz⁶⁴. Urząd ten w strukturze kurialnej, co wydaje się dość interesującym, po raz pierwszy i ostatni wymienił schematyzm z 1928 r. Archiwariuszem wów-

⁵⁴ J. Związek, *Zimorowicz Stanisław ks.*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1411.

⁵⁵ J. Związek, *Zimorowicz Stanisław (1892-1971)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 493.

⁵⁶ Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie (dalej: AKMCz), sygn. 150/308, k. 50.

⁵⁷ J. Sętowski, *Cmentarz Kule w Częstochowie. Przewodnik biograficzny*, Częstochowa 2005, s. 361-362.

⁵⁸ AACz, sygn. AP 316, k. 33.

⁵⁹ EDCz, 1928, s. 13.

⁶⁰ AKMCz, sygn. 150/308, k. 40.

⁶¹ R. Ceglarek, J. Kapuściński, *Zarząd Diecezjalnego Koła...*, s. 122-124.

⁶² AACz, sygn. AP 100, k. 28.

⁶³ *Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 1939, s. 14.

⁶⁴ J. Związek, *Ksiądz Józef Pruchnicki i jego czasy (1894-1963)*, Wieluń 2014, s. 46.

czas był ks. J. Pruchnicki⁶⁵. Trudno ustalić, kiedy otrzymał on niniejsze mianowanie, bowiem nie zachował się potwierdzający to dekret nominacyjny. Tymczasem według ustaleń ks. J. Walickiego, „Archiwariuszem z nominacji został w r. 1928”⁶⁶. Teza ta jednakże nie została poparta wiarygodną przesłanką źródłową, pomimo to z czasem znalazła swoje odbicie w niektórych opracowaniach historycznych⁶⁷. Na kanwie tych ustaleń można postawić pytanie, czy ks. J. Pruchnicki mógł otrzymać nominację w 1927 r.? Byłaby ona zbieżna z nominacją na kanclerza ks. J. Tomaszewskiego, a to by rzuciło lepsze światło na modernizację Kurii Biskupiej, jaką przeprowadził wkrótce bp T. Kubina. W tym miejscu należy też wziąć pod uwagę przejście w 1926 r. przez Kurię Biskupią w Częstochowie znacznej ilości dokumentacji z diecezji kieleckiej i diecezji włocławskiej. Wśród otrzymanych wtedy materiałów były i takie, które pochodziły z wieków XVIII i XIX⁶⁸. Nagromadzona w ten sposób dokumentacja, jak i ta, która nieustannie przybywała na skutek działalności częstochowskiej kurii, wymagały odpowiedniego uporządkowania. Było to nie lada wyzwanie w latach 1926-1927, tym bardziej, że Kuria Biskupia dwa razy zmieniała swoją siedzibę. Toteż w tak zarysowanym kontekście, wydaje się być możliwym powstanie w 1927 r. urzędu archiwariusza, co w roku następnym już tylko odnotowały diecezjalne publikatory. Problemu tego jednak na obecnym etapie badań nie da się jednoznacznie wyjaśnić. Z całą pewnością można tylko stwierdzić, że z urzędu archiwariusza ks. J. Pruchnicki został odwołany przed 26 września 1928 r.⁶⁹. Od tego czasu nie pojawił się już w strukturze Kurii Biskupiej odrębny urząd archiwariusza, a nadzór nad składnicą akt, zgodnie z prawem kanonicznym, spoczął na kanclerzu. Nadmienić trzeba, że był to czas, kiedy diecezja częstochowska borykała się z problemem braku księży, stąd bp Kubina przyjął takie a nie inne rozwiązania w modelu pracy kurialnej⁷⁰. Pomimo tego, że tylko w okresie około jednego roku w Kurii Biskupiej pracował archiwariusz, to jednak urząd ten ma istotne znaczenie dla nauki o archiwach diecezjalnych. Bądź co bądź, było to przecież podjęcie próby zorganizowania instytucji archiwalnej, o co dopominał się prawodawca kościelny, i o co między innymi postulowali w 1927 r. uczestnicy Zjazdu Związków Zakładów Teologicznych w Polsce⁷¹. Szkoda zatem,

⁶⁵ EDCz, 1928, s. 13.

⁶⁶ J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, s. 93.

⁶⁷ Tamże; P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 216; J. Związek, *Pruchnicki Józef (1894-1963)*, w: *Wieluński słownik biograficzny*, red. Z. Szczerbik, Z. Włodarczyk, Wieluń 2014, s. 242-244; J. Związek, *Ksiądz Józef Pruchnicki i jego czasy...*, s. 46.

⁶⁸ W. Patykiewicz, *Powstanie Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie*, *CzWD*, 43 (1969) nr 3-6, s. 91.

⁶⁹ AACz, sygn. AP 174, k. 18.

⁷⁰ EDCz, 1929, s. 13; EDCz, 1930, s. 13; EDCz, 1931, s. 13; EDCz, 1932, s. 11; EDCz, 1933, s. 13; EDCz, 1934, s. 13; EDCz, 1935, s. 13; EDCz, 1936, s. 13; EDCz, 1937, s. 15; *Katalog...* 1939, s. 14; J. Kapuściński, *Charakterystyka strukturalna kadr duchowieństwa diecezji częstochowskiej w latach 1925-1939*, „*Veritati et Caritati*”, 4 (2015) s. 269-270.

⁷¹ CIC, can. 375-376; *Wnioski po dyskusji nad referatem ks. prof. Mariusza Skibniewskiego pt. „O warunkach pracy nad historią Kościoła”*, w: *Związek Zakładów Teologicznych w Polsce. Pamiętnik czwartego zjazdu w Kielcach 20 IV – 22 IV 1927 r.*, Kielce 1927, s. 178.

że w takiej rozprawie jak *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej* pióra Julii Dziwoki niniejszy fakt nie został zauważony, choć podobne przypadki autorka zaobserwowała w innych diecezjach⁷².

Zdecydowanie mniej zawile przedstawiają się dzieje urzędu skarbnika w częstochowskiej Kurii Biskupiej. Został on powołany już w 1926 r., choć w początkowym okresie działalności Kurii stroną finansową zajmował się jeden z sekretarzy (ks. J. Tomaszewski)⁷³. Dopiero od jesieni 1926 r. obowiązki te podjął ks. Józef Szewczyk, który wcześniej ukończył specjalny kurs księgowości⁷⁴. Poza pracą w kurii był także prefektem w częstochowskich szkołach powszechnych, kapelanem siostr szarytek i sekretarzem Diecezjalnych Dzieł Misyjnych. Urząd skarbnika złożył w 1937 r.⁷⁵. Wówczas jego zadania przejął ks. Antoni Godziszewski, który na tym urzędzie pozostał już do wybuchu drugiej wojny światowej⁷⁶.

Agendy wspierające

Kuria Biskupia w Częstochowie, będąc centralną instytucją administracyjną w diecezji, posiadała w swojej strukturze znacznie więcej urzędów, niż tylko te, o których była mowa wyżej. Ze względu na wielość rozpatrywanych kwestii, bp T. Kubina utworzył jeszcze kolegia wspierające nadając im wąski zakres kompetencji. Działalność ich zatem ograniczała się tylko do pewnego odcinka spraw diecezjalnych, niemniej spełniały one ważną rolę w całości zarządzenia diecezją⁷⁷.

Tabela 2. Struktura kolegiów wspierających częstochowskiej Kurii Biskupiej w okresie międzywojennym

Egzaminatorzy prosynodalni	1. Ciesielski Michał	1926-1934
	2. Gacek Władysław	1926-1939
	3. Grochowski Antoni	1926-1937
	4. Makowski Karol	1926-1936
	5. Nassalski Marian	1926-1939
	6. Senko Stanisław	1926-1936
	7. Wajzler Bolesław	1926-1939
	8. Zamojski Wincenty	1926-1930
	9. Czajka Stanisław	1936-1939
	10. Domarańczyk Jan	1936-1939
	11. Kasprzak Bogumił	1938-1939
	12. Ługowski Zdzisław	1938-1939

⁷² J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 301-328.

⁷³ A. Jatowtt, *Organizacja i działalność Kurii...*, s. 292.

⁷⁴ AACz, sygn. AP 206, k. 26, 68.

⁷⁵ R. Ceglarek, J. Kapuściński, *Zarząd Diecezjalnego Koła...*, s. 129-131.

⁷⁶ AACz, sygn. 46, k. 30; *Katalog... 1939*, s. 14.

⁷⁷ EDCz, 1926, s. 14-15; EDCz, 1928, s. 14-15 EDCz, 1929, s. 14-15; EDCz, 1930, s. 14-15; EDCz, 1931, s. 14-15; EDCz, 1932, s. 12-13; EDCz, 1933, s. 14-15; EDCz, 1934, s. 14-15; EDCz, 1935, s. 14-15; EDCz, 1936, s. 14-15; EDCz, 1937, s. 16-17; *Katalog... 1939*, s. 15-17.

Proboszczowie konsulatorzy	1. Maciaszek Franciszek	1926-1939
	2. Waškiewicz Piotr	1926-1939
	3. Mazurkiewicz Piotr	1926-1933
	4. Zientara Franciszek	1926-1937
	5. Bilski Stanisław	1938-1939
	6. Chwiłowicz Aureliusz	1938-1939
Radcy honorowi	1. Chartliński Ignacy	1931-1939
	2. Cwilong Zenon	1931-1939
	3. Czok Jan	1931-1933
	4. Jankowski Marian	1931-1935
	5. Mazurkiewicz Stanisław	1931-1933
	6. Senko Stanisław	1931-1932
	7. Sędzimir Zygmunt	1931-1933
	8. Paterok Franciszek	1936-1939
	9. Godziszewski Antoni	1937-1939
	10. Muszyński Ludwik	1938-1939
Komisja diecezjalna ds. administracji dobrami kościel- nymi	1. Gola Franciszek	1926-1939
	2. Plenkiewicz Franciszek	1926-1932
	3. Przygodzki Wincenty	1926-1939
	4. Sędzimir Zygmunt	1926-1933
	5. Jankowski Teofil	1933-1939
Komisja <i>a vigilantia</i>	1. Chartliński Ignacy	1926-1939
	2. Jankowski Teofil	1926-1939
	3. Mazurkiewicz Stanisław	1926-1933
	4. Michnikowski Bolesław	1926-1929
	5. Nassalski Marian	1926-1939
	6. Senko Stanisław	1926-1939
	7. Zagrzejewski Antoni	1926-1930
	8. Zimniak Antoni	1926-1929
Cenzorzy ksiąg	1. Ciesielski Michał	1926-1934
	2. Cwilong Zenon	1926-1939
	3. Grochowski Antoni	1926-1937
	4. Ługowski Zdzisław	1926-1939
	5. Markiewicz Piotr OSPPE	1926-1931
	6. Nassalski Marian	1926-1939
	7. Przeździecki Pius OSPPE	1926-1939
	8. Rogójski Mieczysław	1926-1939
	9. Domarańczyk Jan	1938-1939
	10. Gryglewicz Feliks	1938-1939
	11. Patykiewicz Walenty	1938-1939
	12. Perzyna Antoni	1938-1939
	13. Zimorowicz Stanisław	1938-1939

Wizytatorzy diecezjalni nauki religii	1. Mazurkiewicz Stanisław	1926-1927
	2. Nassalski Marian	1926-1939
	3. Peche Tadeusz	1930-1937
	4. Ługowski Zdzisław	1937-1939
Komisja rozjemcza ds. organistów	1. Gacek Władysław	1927-1939
Delegaci ds. dyscypliny i zarządu dobrami seminarium duchownego	1. Rogójski Mieczysław	1926-1939
	2. Urbański Teodor	1926-1929
	3. Wróblewski Bolesław	1926-1939
	4. Zawadzki Zygmunt	1926-1939
	5. Olczakowski Leon	1929-1939

Źródło: AACz, sygn. AP 40, k. 27; sygn. AP 46, k. 27; *Chronica dioecisana*, WD, 1 (1926) nr 1, s. 14; EDCz, 1926-1937; *Katalog...* 1939, s. 14-17.

Kolejność poszczególnych kolegiów wspierających w częstochowskiej Kurii Biskupiej została wyznaczona na podstawie zakresu kompetencji i porządku wymienienia ich w „Wiadomościach Diecezjalnych”. W latach 1926-1939 działalność prowadziło 9 takich gremiów, w których zasiadało 46 księży. Wszystkie te kolegia ukonstytuowały się do 1931 r. Dzięki ich działalności, bp T. Kubina skoordynował administracyjnie wszystkie ważniejsze inicjatywy i przejawy życia religijnego w diecezji. Powołanie tych agend było zgodne ze wskazaniami prawodawstwa kościelnego, które ponadto regulowało zakres ich obowiązków. Egzaminatorzy pro-synodalni byli odpowiedzialni za przeprowadzanie egzaminów proboszczowskich i brali udział w procesach administracyjnych⁷⁸. W procesach administracyjnych uczestniczyli też proboszczowie konsulatorzy, jednak ich rola ograniczała się tylko do określonych przypadków⁷⁹. Radcy honorowi natomiast posiadali głos doradczy w różnego rodzaju sprawach, a komisja diecezjalna ds. administracji dobrami kościelnymi sprawowała pieczę nad właściwym zarządzeniem majątkiem diecezjalnym⁸⁰. Z kolei do komisji *a vigilantia* należało czuwanie nad moralnością⁸¹. Oceną ksiązek religijnych zajmowali się cenzorzy ksiąg⁸², zaś nad poziomem katechizacji w szkołach nadzór sprawowali wizytatorzy diecezjalni nauki religii⁸³. Ponadto dbałość o porządek w środowisku organistów była powierzona komisji rozjemczej ds. organistów⁸⁴. Nieco węższy zakres kompetencji posiadali jedynie delegaci ds. dyscypliny i zarządu dobrami seminarium duchownego, ponieważ ich władza nie rozciągała się na terytorium całej diecezji, lecz ograniczała się wyłącznie do jednej instytucji⁸⁵.

⁷⁸ CIC, can. 389.

⁷⁹ CIC, can. 2153, 2165.

⁸⁰ CIC, can. 1520.

⁸¹ *Jego Świątobliwości Piusa z Boskiej Opatrzności Papieża X List okólny o zasadach modernistów*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, 2 (1908) nr 4, s. 108-109.

⁸² CIC, can. 1393.

⁸³ CIC, can. 1382.

⁸⁴ *Regulamin dla organistów diecezji częstochowskiej*, WD, 1 (1926) nr 4, s. 48-49.

⁸⁵ CIC, can. 1359.

Działalność

Po odtworzeniu struktury częstochowskiej Kurii Biskupiej w okresie II Rzeczypospolitej i biorąc pod uwagę uprawnienia jej poszczególnych urzędników, nasuwa się pytanie: jak wyglądała w praktyce działalność tej centralnej instytucji administracyjnej w diecezji? Otóż, początkowo siedzibą kurii było mieszkanie bpa Kubiny, które mieściło się w Częstochowie przy ulicy Najświętszej Maryi Panny 47 (dawna „Popówka”). Warunki, jakie tam panowały były nad wyraz skromne. Do dyspozycji urzędników kurialnych oddano cztery niewielkie pomieszczenia na parterze, gdzie *nota bene* prowadził również działalność Sąd Diecezjalny i ulokowane było archiwum. Należy jednak pamiętać, że to właśnie tam zapadały decyzje dotyczące pierwotnego kształtu Kurii Biskupiej⁸⁶. W 1927 r., dzięki życzliwości premiera Józefa Piłsudskiego, na rzecz diecezji częstochowskiej został przekazany m.in. budynek przy ulicy Najświętszej Maryi Panny 64, dokąd przeniesiono na kilka miesięcy siedzibę urzędów kurialnych⁸⁷. Jeszcze tego samego roku nadarzyła się sposobność wynajęcia w Częstochowie kamienicy przy ulicy Najświętszej Maryi Panny 54, będącej własnością ks. Jana Pilca (proboszcza w Żychlicach), w której na piętrze zamieszkał bp Kubina, a parter oddano do użytku kurii. Wydzielono w nim cztery pomieszczenia, spośród których jeden pokój zajął wikariusz generalny, drugi pokój oddano do dyspozycji kancelarii kurialnej, gdzie urzędowali kanclerz i sekretarze, a w trzecim pokoju zorganizowano archiwum. Czwarte pomieszczenie z kolei stanowiło poczekalnię dla interesantów. Przyjmowani oni byli w godzinach od 9.00 do 14.00⁸⁸. Nadmienić trzeba, że w godzinach popołudniowych w pokoju archiwalnym swoją działalność prowadzili urzędnicy Sądu Diecezjalnego⁸⁹. Od tego czasu Kuria Biskupia miała już swoją stałą siedzibę. Za jej wynajęcie w okresie międzywojennym płacono czynsz ks. J. Pilcowi w wysokości 250 zł miesięcznie⁹⁰.

Biskup Kubina wiele spraw załatwiał osobiście i w pełni koordynował poczynania duszpasterskie w diecezji. Często urzędował w kurii, czemu sprzyjała lokalizacja jej przy Domu Biskupim. Sam też redagował niektóre pisma, przeważnie te, które miały większą wagę (m.in. dekrety powołujące struktury diecezjalne, dekrety nominacyjne). Na minutach widać, że podpisywał je parafką. Czystopisy zaś podpisywał czytelnie swoim imieniem i nazwiskiem⁹¹. W zarządzie diecezją wspomagał go wikariusz generalny, który na mocy swego urzędu posiadał szeroki zakres uprawnień administracyjnych. Szczególnie widoczne to było, kiedy ordynariusz wyjeżdżał na dłuższy okres poza granice diecezji. Pierwszy wikariusz generalny diecezji, czyli ks. Franciszek Mirecki, redagował minuty ręcznie. Miał on specyficzny charakter pisma, toteż łatwo je można rozpoznać w zachowanej

⁸⁶ J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 91.

⁸⁷ K. Kościów, *Sąd Biskupi diecezji częstochowskiej*, CzST, 2 (1974) s. 145-146.

⁸⁸ A. Jatowtt, *Organizacja i działalność Kurii...*, s. 293.

⁸⁹ A. Jatowtt, *Organizacja i działalność Sądu Biskupiego w Częstochowie*, WD, 24-31 (1957) nr 8, s. 339-340.

⁹⁰ W. P. Wlazlak, *Ks. Jan Pilc (13 XII 1868 – 23 III 1944)*, CzWD, 80 (2006) nr 3-4, s. 151-152.

⁹¹ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 143-144.

dokumentacji archiwalnej⁹². Natomiast bpowi Antoniemu Zimniakowi koncepty przygotowywali prawdopodobnie kanceliści⁹³. Na dalszych etapach tworzenia dokumentu zarówno biskup diecezjalny, jak i wikariusz generalny, korzystali z kancelarii kurialnej. Tam odbywało się mundowanie⁹⁴.

Działalność kancelarii kurialnej była prowadzona w oparciu o system dziennikowy. Na podstawie zachowanych dzienników podawczych, można dość dokładnie odtworzyć tempo i zakres prac kancelaryjnych. Z całą pewnością należy przyjąć, że utworzona przez bpa Kubinę częstochowska kuria rozpoczęła swoją działalność 3 lutego 1926 r., a więc następnego dnia po przejściu przez ordynariusza władzy w diecezji. Oprócz biskupa diecezjalnego działalność prowadził wówczas wikariusz generalny. Przez kolejny tydzień trwały intensywne prace nad obsadą niezbędnych urzędów, toteż dopiero od 9 lutego 1926 r. animacja prac kurialnych weszła na właściwe tory⁹⁵. Kierownictwo nad kancelarią objął sekretarz ks. Jan Tomaszewski, który od 1927 r. występował już jako kanclerz. W pracach tych początkowo wspomagało go dwóch sekretarzy. Z czasem w kancelarii pracował tylko kanclerz i jeden sekretarz, zwany później notariuszem. Wszyscy ci pracownicy nie tylko opracowywali dokumenty, ale je także sygnowali⁹⁶. Do obowiązków kierownika kancelarii należało dbanie o całą dokumentację kurialną⁹⁷. To on w częstochowskiej kurii rozdzielał korespondencję przychodzącą do zainteresowanych podmiotów, a także troszczył się o jej rejestrację⁹⁸. Dość wspomnieć, że w przeciągu pierwszych 11 miesięcy pracy kancelaryjnej odnotowano wpłynięcie ponad 3 tysięcy pism⁹⁹. Aby nieco zobrazować, z jakimi rodzajami spraw borykali się urzędnicy kancelarii, warto prześledzić pod tym kątem dziennik podawczy z pierwszego miesiąca działalności kurii, wszak był to najgorętszy czas pracy zatrudnionych tam pracowników. Z rejestru pism wpływających do Kurii Biskupiej wynika, że od 3 lutego do 3 marca 1926 r. otrzymano ich aż 310. Dotyczyły one szerokiej gamy spraw, począwszy od próśb o dyspensy, cenzury książek religijnych, inkardynacje do diecezji, wakujące probostwa, wikariuszy dla parafii, spowiedników, urlopy dla duchownych, zgody na zakładanie w parafiach organizacji kościelnych, czy instalacje reklam na budynkach kościelnych, poprzez skargi na księży, zapytania o zaistniałe

⁹² AACz, sygn. KB 1, k. 53, 157, 175; sygn. AP 46, k. 6; AKMCz, sygn. 100/71, k. 18.

⁹³ AKMCz, sygn. 100/25, k. 36; sygn. 100/72, k. 256; AACz, sygn. AP 128, k. 29.

⁹⁴ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 144.

⁹⁵ AKMCz, Dziennik podawczy z lat 1922-1926, sygn. brak, k. 194-195. Dziennik ten zaprowadziła w 1922 r. kancelaria wikariusza generalnego dla południowej części diecezji kujawsko-kaliskiej, którym był w tym czasie rezydujący w Częstochowie biskup pomocniczy W. Krynicki. Następnie od 21 listopada 1925 r. w dzienniku tym kontynuowała zapisy kancelaria wikariusza generalnego bpa W. Krynickiego, sprawującego tymczasowy nadzór administracyjny nad diecezją częstochowską. Od 3 lutego 1926 r. dziennik ten przejęła kancelaria Kurii Biskupiej w Częstochowie, która prowadziła w nim swoje zapisy niemal do końca 1926 r.

⁹⁶ Tamże, k. 219; J. Walicki, *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, s. 97; P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 144.

⁹⁷ CIC, can. 372.

⁹⁸ P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 143.

⁹⁹ AKMCz, Dziennik podawczy z lat 1922-1926, k. 186-500.

problemy duszpasterskie, czy istniejące organizacje kapłańskie w diecezji, aż po kwestie majątkowe (darowizny, dotacje państwowe, opłaty na uczelnie katolickie i wsparcia finansowe). Nadawcami niniejszych pism były w przeważającej mierze osoby i instytucje wewnątrzdiecezjalne, jednakże nie brakowało też korespondencji spoza diecezji (instytucje kościelne i państwowe). Kancelaria kurialna nie tylko otrzymywała pisma, ale także je wysyłała. W badanym okresie zarejestrowano 225 pism wychodzących, w tym do nuncjatury polskiej, innych kurii diecezjalnych, osób i instytucji kościelnych z terenu diecezji częstochowskiej i instytucji państwowych¹⁰⁰. W strukturze częstochowskiej Kurii Biskupiej nie przewidziano urzędu woźnego, więc przygotowaną do nadania korespondencję odnosił na pocztę pracownik ze służby biskupa¹⁰¹.

Wszystkie pisma przychodzące, jak również kopie pism wychodzących gromadzono w składnicy akt według porządku opracowanego przez kancelistów. Najpierw łączono je w sprawy i układano chronologicznie w tekturowych teczkach. Tym sposobem każda instytucja diecezjalna posiadała osobną teczkę. Podobnie było z duchowieństwem. Każdemu księdzu założono teczkę, którą uzupełniano kolejnymi dokumentami i aktami. Takie rozwiązanie umożliwiało całościowe uchwycenie struktury organizacyjnej diecezji. Starannie też gromadzono dokumentację, powstałą w wyniku relacji diecezji częstochowskiej z instytucjami kościelnymi spoza diecezji (m.in. Stolicą Apostolską, Konferencją Episkopatu Polski, zgromadzeniami zakonnymi), jak i instytucjami państwowymi¹⁰².

Istotną rolę w działalności Kurii Biskupiej spełniał skarbnik. Zajmował się on sprawami finansowymi. Nie było to łatwe zajęcie, tym bardziej, że bp Kubina organizował diecezję od podstaw i należało zadbać o wszystkie jej sprawy (m.in. budowa seminarium duchownego, budowa domu dla księży emerytów, modernizacja gimnazjum biskupiego i wykończenie wnętrza katedry)¹⁰³. Wiele funduszy pochłaniała również działalność wydawnicza Kurii. W latach 1926-1939 ukazywały się następujące publikacje: „Wiadomości Diecezjalne” (miesięcznik urzędowy – wychodzący nieregularnie i redagowany przez kanclerzy), schematyzm/katalog diecezjalny (rocznik – wychodzący nieregularnie i redagowany przez kanclerzy) i rubrycelo diecezjalno (rocznik – 2 pierwsze numery redagowane przez rektora seminarium duchownego, 8 kolejnych numerów – przez kanclerzy i 3 ostatnie numery – przez ojca duchownego seminarium). Oprócz tego, do 1937 r. Kuria Biskupia wydawała drukiem gazetę tygodniową „Niedziela”¹⁰⁴. Biorąc pod uwagę jeszcze wiele innych drobniejszych wydatków, trzeba przyznać, że przed skarbnikiem stały niezwykle trudne zadania. Musiał zatem starannie koordynować przepływ pieniędzy w kurii. Wpływy do budżetu regulowały zarządzenia diecezjalne. Na ich

¹⁰⁰ Tamże, k. 186-220.

¹⁰¹ A. Jatowtt, *Organizacja i działalność Kurii...*, s. 293.

¹⁰² P. Wolnicki, *Procesy archiwotwórcze...*, s. 214-217.

¹⁰³ A. Parusiński, *Dzieje Częstochowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie (1926-1991)*, Kraków 2005, s. 94-97; J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 138-139; tenże, *Dzieje Niższego Seminarium Duchownego w Częstochowie*, Częstochowa 2002, s. 22-26; W. Skrodzki, *Archikatedra Świętej Rodziny w Częstochowie*, Częstochowa 2000, s. 35-43.

¹⁰⁴ J. Związek, *Działalność wydawnicza Kurii Diecezjalnej w Częstochowie*, CzST, 2 (1974), s. 108-133.

podstawie, z każdej parafii należało odsyłać opłaty zwane „tackami”, które zostały określone w rubrycelach. Ponadto księża uiszczali wpłaty od dyspens, za celebrety i ofiary dobrowolne (m.in. na katedrę, seminarium duchowne czy misje). W celu usprawnienia wszystkich tych operacji finansowych Kuria Biskupia w Częstochowie założyła specjalne konto w PKO¹⁰⁵.

Szczególnym wsparciem dla budżetu diecezjalnego były dotacje państwowe. W 1926 r. objętych tą formą płac było 367 etatów kościelnych w diecezji. Przewidziane kwoty wpływały na konto bankowe Kurii, a następnie przez skarbnika były rozdzielane zainteresowanym duchownym. W 1930 r. liczba etatów dotowanych wzrosła do 425. Z tych też pieniędzy opłacano 6 urzędników kurialnych (biskup diecezjalny, wikariusz generalny, kanclerz, dwóch sekretarzy i skarbnik). W ramach dotacji przewidziane były także sumy na budownictwo obiektów sakralnych, utrzymanie księży emerytów i stypendia dla alumnów. Dość wspomnieć, że ostatnia taka asygnata rządowa w okresie międzywojennym wpłynęła 22 lipca 1939 r. Zarząd funduszami diecezji nie był więc łatwą sprawą, dlatego zajmowały się nim osoby mające należyte przygotowanie i umiejętności¹⁰⁶.

Zakończenie

Diecezja częstochowska powstała w okresie II Rzeczypospolitej, toteż posiada niezbyt odległe tradycje kurialne. Załączki pod budowę Kurii Diecezjalnej w Częstochowie położył bp S. Zdzitowiecki, który będąc administratorem nowo powstałej diecezji utworzył w niej pierwsze urzędy kurialne. Miały one jednak charakter tymczasowy, bowiem prowadziły swoją działalność niecałe 2,5 miesiąca. Dopiero kiedy 2 lutego 1926 r. rządy w diecezji objął bp Teodor Kubina, wówczas ukonstytuował on tak Kurię Diecezjalną, że nieprzerwanie funkcjonowała ona do wybuchu drugiej wojny światowej. Jej trzon stanowiły dwa wydziały: administracyjny i sądowniczy. Temu pierwszemu nadano nazwę Kuria Biskupia, z czasem zamienioną na Kurię Diecezjalną.

Niniejsze opracowanie dotyczy właśnie dziejów pionu administracyjnego. W jego skład weszli najbliżsi współpracownicy ordynariusza, wspomagający go w zarządzie całą diecezją. Najszerzy zakres uprawnień posiadał wikariusz generalny. Urząd ten sprawowało kolejno dwóch księży: Franciszek Mirecki (1926-1929) i Antoni Zimniak (1929-1939). Ten drugi z czasem został biskupem pomocniczym. Ważną funkcję spełniali też konsulatorzy diecezjalni. Do 1939 r. na tym urzędzie zasiadło ich aż 16. Nad kancelarią biskupa z kolei czuwał najpierw jeden z sekretarzy, a później kanclerz. Na urząd ten bp Kubina wyznaczył ks. Jana Tomaszewskiego (1926-1929), ks. Alojzego Jatowtta (1929-1937) i ks. Stanisława Zimorowicza (Zająca) (1937-1939). W pracy kancelaryjnej nieodzowną funkcję pełnił sekretarz, zwany pod koniec lat trzydziestych XX w. notariuszem. Ogółem stanowisko to zajmowało 5 księży. Jeden z nich z czasem objął urząd archiwariusza (ks. Józef Pruchnicki), jednak historia tego urzędu nie była zbyt długa, ponieważ trwała prawdopodobnie około jednego roku. W strukturze kurialnej istotne zna-

¹⁰⁵ J. Dziwoki, *Kancelaria kurii...*, s. 174.

¹⁰⁶ J. Związek, *Dzieje diecezji...*, s. 196-199.

czenie posiadał także skarbnik, odpowiadający za budżet diecezjalny. Obowiązki te zostały powierzone ks. Józefowi Szewczykowi (1926-1937) i ks. Antoniemu Godziszewskiemu (1937-1939). Oprócz wspomnianych wyżej pracowników, w Kurii Biskupiej aktywnie udzielały się kolegia wspierające. Były nimi: egzaminatorzy prosynodalni, proboszczowie konsulatorzy, radcy honorowi, członkowie komisji ds. administracji dobrami kościelnymi, członkowie komisji *a vigilantia*, cenzorzy ksiąg religijnych, wizytatorzy nauczania religii, członkowie komisji rozjemczej ds. organistów oraz delegaci ds. dyscypliny i zarządu dobrami seminarium duchownego. Wypracowany w ten sposób schemat organizacyjny instytucji kurialnej pozwolił na objęcie troską i zarządem wszystkie przewidziane przejawy życia religijnego w diecezji. Ponadto działalność Kurii Biskupiej, w zakresie władzy administracyjnej, wspierali w terenie komisarze biskupi i dziekani.

Artykuł ten stanowi kolejną próbę rekonstrukcji organizacji Kurii Biskupiej w Częstochowie w latach 1925-1939. Wiele ustaleń, obecnych już w historiografii kościelnej, zostało przebadanych ponownie. Niektóre z nich zostały potwierdzone, ale do niektórych wprowadzono uzupełnienia, oparte na najnowszych badaniach naukowych. Spowodowało to przyjęcie nowych wniosków i wysunięcie pewnych hipotez. Ze względu jednak na ograniczenia wydawnicze niniejszego opracowania, prezentowany artykuł w pełni nie wyczerpuje badanej problematyki. Przed historykami wciąż wyłaniają się nowe problemy badawcze w tej materii, które w przyszłości mogą zaowocować solidnym studium o dziejach Kurii Biskupiej w Częstochowie w okresie II Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. Ks. Walentego Patykiewicza w Częstochowie

a) Akta personalne

sygn.

AP 40 Teczka personalna ks. Władysława Gacka;

AP 46 Teczka personalna ks. Antoniego Godziszewskiego;

AP 100 Teczka personalna ks. Piotra Kurczyńskiego;

AP 128 Teczka personalna ks. Antoniego Mietlińskiego;

AP 129 Teczka personalna ks. Franciszka Mireckiego;

AP 149 Teczka personalna ks. Wiktora Orżanowskiego;

AP 174 Teczka personalna ks. Józefa Pruchnickiego;

AP 206 Teczka personalna ks. Józefa Szewczyka;

AP 213 Teczka personalna ks. Jana Tomaszewskiego;

AP 240 Teczka personalna ks. Wincentego Zamojskiego;

AP 245 Teczka personalna bp. Antoniego Zimniaka;

AP 295 Teczka personalna ks. Józefa Franka;

AP 311 Teczka personalna ks. Józefa Michałowskiego;
 AP 316 Teczka personalna ks. Stanisława Ufniańskiego.

b) Księgi biskupie i kurialne
 sygn.

KB 1 Okólniki diecezjalne 1926-1944;

KB 95 Akta kieleckie i wrocławskie 1925-1926.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie

sygn.

150/308 Teczka personalna ks. Stanisława Zimorowicza;

100/25 Akta Domu Księży Emerytów w Częstochowie 1926-1939;

100/71 Akta Seminarium Duchownego 1926-1938;

brak Dziennik podawczy z lat 1922-1926.

Źródła drukowane

Bulla nominacyjna bpa A. Zimniaka, „Acta Apostolicae Sedis”, 28 (1936) s. 404.

Chronica dioecisana, „Wiadomości Diecezjalne”, 1 (1926) nr 1, s. 14.

Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Dekret nuncjusza apostołskiego Wawrzyńca Lauri z 16 listopada 1925 r., „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, 19 (1925) nr 12, s. 480.

Jego Świątobliwości Piusa z Boskiej Opatrzności Papieża X List okólny o zasadach modernistów, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”, 2 (1908) nr 4, s. 97-110.

Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji częstochowskiej, Częstochowa 1939.

Regulamin dla organistów diecezji częstochowskiej, „Wiadomości Diecezjalne”, 1 (1926) nr 4, s. 48-49.

Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis Częstochoviensis pro anno Domini... (1926-1937).

Stanko P., *Bulla Vixdum Poloniae unitas z 28 października 1925 r. Geneza – znaczenie – dzieje – edycja*, Katowice 2015.

Zjazd Ks.Ks. Konsultorów i Dziekanów, „Wiadomości Diecezjalne”, 3 (1928) nr 2, s. 18-21.

Zmiany w diecezji, „Niedziela”, 1 (1926) nr 2, s. 7.

Zmiany w diecezji, „Wiadomości Diecezjalne”, 4 (1929) nr 5, s. 42-43.

Opracowania

Bączkowicz F., *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, Opole 1957-1958, t. 1-2.

Ceglarek R., Kapuściński J., *Zarząd Diecezjalnego Koła Księży Prefektów Częstochowie (1929-1949)*, Częstochowa 2015.

Dębiński J., *Duchowieństwo rzymskokatolickie diecezji wrocławskiej w latach 1918-1939*, Toruń 2010.

Dębowska M., Rec.: Julia Dziwoki, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013, ss. 466, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 102 (2014) s. 417-423.

Długosz A., *Pasterskie poczynania biskupów pomocniczych diecezji częstochowskiej*, w: *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciolecie Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 133-140.

Dziwoki J., *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013.

Goliński Z., *Śp. Ks. Antoni Zimniak, I biskup pomocniczy diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 36 (1962) nr 5, s. 146.

- Jatowtt A., *Organizacja i działalność Kurii Diecezjalnej w Częstochowie*, „Wiadomości Diecezjalne”, 24-31 (1957) nr 7, s. 292-296.
- Jatowtt A., *Organizacja i działalność Sądu Biskupiego w Częstochowie*, „Wiadomości Diecezjalne”, 24-31 (1957) nr 8, s. 339-340.
- Kapuściński J., *Charakterystyka strukturalna kadr duchowieństwa diecezji częstochowskiej w latach 1925-1939*, „Veritati et Caritati”, 4 (2015) s. 267-304.
- Kapuściński J., *Proboszczowie parafii św. Lamberta w Radomsku w XX w.*, „Zeszyty Radomszczańskie”, 6 (2012) s. 31-44.
- Kapuściński J., *Sorge um das Glaubensgut als Aufgabe der tschenstochauer Bischöfe in den Jahren 1925-1939*, w: *Vielfältige Aspekte des Glaubens*, red. R. Ceglarek, J. Kapuściński, A. Olczyk, Jestetten 2014, s. 175-201.
- Kościów K., *Sąd Biskupi diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 2 (1974) s. 145-148.
- Parusiński A., *Dzieje Częstochowskiego Wyższego Seminarium Duchownego w Krakowie (1926-1991)*, Kraków 2005.
- Patykiewicz W., *Powstanie Archiwum Diecezjalnego w Częstochowie*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 43 (1969) nr 3-6, s. 91-94.
- Sętowski J., *Cmentarz Kule w Częstochowie. Przewodnik biograficzny*, Częstochowa 2005.
- Sitarz M., *Kuria biskupia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 10, red. E. Ziemann, Lublin 2004, kol. 251-252.
- Skrodzki W., *Archikatedra Świętej Rodziny w Częstochowie*, Częstochowa 2000.
- Walicki J., *Kuria Diecezjalna w Częstochowie*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 2 (1974) s. 87-104.
- Włazłak W. P., *Ks. Franciszek Mirecki (1869-1948)*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”, 79 (2005) nr 9-11, s. 100-101.
- Włazłak W. P., *Ks. Jan Pilc (13 XII 1868 – 23 III 1944)*, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej”, 80 (2006) nr 3-4, s. 151-152.
- Włodarczyk S., *Konsultorzy diecezjalni ramieniem wspierającym biskupa*, w: *Błogosławione choć trudne czasy. Siedemdziesięciopięciolate Kościoła częstochowskiego*, red. J. Kowalski, Częstochowa 2000, s. 141-143.
- Wnioski po dyskusji nad referatem ks. prof. Mariusza Skibniewskiego pt. „O warunkach pracy nad historią Kościoła”*, w: *Związek Zakładów Teologicznych w Polsce. Pamiętnik czwartego zjazdu w Kielcach 20 IV – 22 IV 1927 r.*, Kielce 1927, s. 177-179.
- Wolnicki P., *Procesy archiwotwórcze w strukturach administracyjnych diecezji częstochowskiej*, Częstochowa 2006.
- Zimorowicz S., *Śp. ks. prałat Jan Tomaszewski*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 41 (1967) nr 1, s. 21-24.
- Związek J., *Biskupi pomocniczy w diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 2 (1974), s. 63-72.
- Związek J., *Działalność wydawnicza Kurii Diecezjalnej w Częstochowie*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 2 (1974) s. 108-133.
- Związek J., *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990.
- Związek J., *Dzieje Niższego Seminarium Duchownego w Częstochowie*, Częstochowa 2002.
- Związek J., *Jatowtt Alojzy (1894-1972)*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 7, red. J. Duchniewski, Lublin 1997, kol. 1117.
- Związek J., *Jatowtt Alojzy (1894-1972)*, w: *Polscy kanoniści*, t. 1, red. J. Bar, Warszawa 1981, s. 195.
- Związek J., *Kapituła bazyliki katedralnej w Częstochowie*, „Częstochowskie Studia Teologiczne”, 2 (1974), s. 73-782.

- Związek J., Ks. *Alojzy Jatowtt (1894-1972)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 46 (1972) nr 10-12, s. 278-283.
- Związek J., Ks. *Andrzej Huszno i jego grupy wyznaniowe*, w: *Aktywność społeczno-kulturalna Kościołów i grup wyznaniowych w Polsce w XIX i XX wieku*, red. M. Meduchiej, R. Renz, Kielce 1995, s. 183-203.
- Związek J., Ks. *Antoni Zimniak, pierwszy biskup pomocniczy w diecezji częstochowskiej*, w: *Służyć prawdzie i miłości*, red. J. Kowalski, Częstochowa 1984, s. 415-434.
- Związek J., Ks. *Zimorowicz (Zajęc) Stanisław (1892-1971)*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 46 (1972) nr 7-9, s. 205-210.
- Związek J., *Ksiądz Józef Pruchnicki i jego czasy (1894-1963)*, Wieluń 2014.
- Związek J., *Pruchnicki Józef (1894-1963)*, w: *Wieluński słownik biograficzny*, red. Z. Szczerbik, Z. Włodarczyk, Wieluń 2014, s. 242-244.
- Związek J., *Rys biograficzny Księdza Prałata Alojzego Jatowtta, Wikariusza Generalnego diecezji częstochowskiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, 41 (1967) nr 2, s. 38-40.
- Związek J., *Tomaszewski Jan (1888-1966)*, w: *Cmentarz św. Rocha w Częstochowie. Przewodnik biograficzny*, red. J. Sętowski, Częstochowa 2012, s. 228-229.
- Związek J., *Zimniak Antoni (1878-1943)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 491-492.
- Związek J., *Zimniak Antoni bp*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1409.
- Związek J., *Zimniak Antoni Jacek (1878-1943)*, w: *Cmentarz św. Rocha w Częstochowie. Przewodnik biograficzny*, red. J. Sętowski, Częstochowa 2012, s. 262.
- Związek J., *Zimorowicz Stanisław (1892-1971)*, w: *Polscy kanoniści*, t. 2, red. J. Bar, Warszawa 1981, s. 259-261.
- Związek J., *Zimorowicz Stanisław (1892-1971)*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 7, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 492-493.
- Związek J., *Zimorowicz Stanisław ks.*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 20, red. E. Gigilewicz, Lublin 2014, kol. 1411.

Halina Dudała

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ KURII DIECEZJALNEJ W KATOWICACH W LATACH 1925-1939

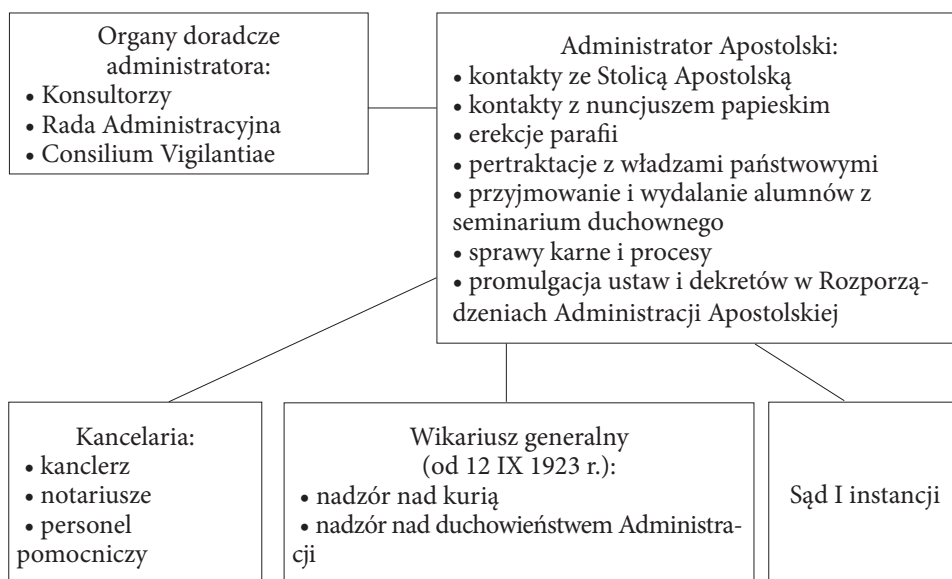
Początki odrębnej organizacji terytorialnej Kościoła rzymskokatolickiego na obszarze diecezji katowickiej, powstałej w 1925 r., były o kilka lat wcześniejsze i związane z utworzeniem Książecko-Biskupiej Delegatury dla Górnego Śląska (1921), później zaś Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego (1922). I choć obydwie przejściowe formy (Delegatura oraz Administracja) w naturalny sposób wiązały się z tworzeniem oraz gromadzeniem akt potrzebnych do ich bieżącego funkcjonowania, to jednak dopiero powstanie mocą bulli *Vixdum Poloniae unitas* papieża Piusa XI diecezji katowickiej zdecydowało o ewolucji właściwych dla administracji kościelnej centralnych struktur organizacyjnych. W ich rozwoju wyodrębnić zatem należy etap wstępny (1921-1925), etap organizacji pracy (1925-1928) oraz etap stabilizacji (1929-1939). Cechą wspólną dwóch pierwszych okresów była konieczność pokonania różnic wynikających ze znalezienia się w granicach Administracji, a potem diecezji katowickiej terenów należących wcześniej do organizmów dwóch państw zaborczych: Niemiec oraz Austrii. Na obszarze nowo powstałej diecezji znalazła się bowiem zarówno tzw. pruska część diecezji wrocławskiej tworząca wcześniej obszar Delegatury i Administracji, ale także Śląsk Cieszyński, na który składały się dwa powiaty: bielski i cieszyński, zaś kościelnie cztery dekanaty: bielski, cieszyński, strumieński i skoczowski¹. Przejęcie Zaolzia pod zwierzchnictwo polskie w listopadzie 1938 r., a w konsekwencji także wcielenie tego terenu do diecezji katowickiej nie ułatwiły procesu ujednoczenia standardów pracy kancelaryjno-archiwalnej. Proces unifikacji różnych systemów kancelaryjnych został w latach 1925-1928 rozpoczęty, jednak aż do 1939 r. na łamach „Wiadomości Diecezjalnych” – organu urzędowego kurii diecezjalnej w Katowicach – znaleźć można było powtarzające się zarządzenia w sprawie m.in. jednolitego sposobu prowadzenia wpisów w księgach metrykalnych², właściwego trybu

¹ J. Myszor, *Kościół na Górnym Śląsku. Od diecezji wrocławskiej do archidiecezji katowickiej*, Katowice 2008, s. 64, 66.

² „Wiadomości Diecezjalne”, 1933, nr 3, s. 90, 1936, nr 5, s. 201-202, 1937, nr 5, s. 220, 1939, nr 1, s. 14.

prowadzenia korespondencji urzędowej³, czy też w sprawie języka urzędowego⁴. Akta wytwarzane początkowo przez Delegaturę, jak i później przez Administrację Apostolską w sposób naturalny stały się załącznikiem dokumentacji bieżącej kancelarii kurii diecezjalnej w Katowicach. Ze zrozumiałych zatem względów organizacja i funkcjonowanie tej ostatniej były kontynuacją, obciążoną już w 1925 r. wszystkimi niedostatkami dotychczasowych rozwiązań kancelaryjnych. Studium działania katowickiej kurii diecezjalnej w okresie dwudziestolecia międzywojennego rozpocząć zatem należy od zwięzłej analizy organizacji jej bezpośredniej poprzedniczki.

Struktura organizacyjna i zakres kompetencji urzędników kurii Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego w latach 1922-1925

Źródło: J. Myszor, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999, s. 79-81.

Według relacji późniejszego kanclerza (od 1930 r.) i biskupa pomocniczego (od 1937 r.), a w 1924 r. notariusza kurialnego – ks. Juliusza Bieńka – organizacja pracy ówczesnej kancelarii Administracji wyglądała następująco (zachowano oryginalną pisownię i podkreślenie w tekście):

Przy objęciu urzędowania dnia 1 października 1924 znalazłem następujący sposób kancelaryjny: Poczty wpisywało się do Dziennika tak jak wpływała, jedno pismo za drugim bez indeksu. Akta załatwione odkładało się na stos i Kanclerz rozdzielał je od czasu do czasu do tek w archiwum. Akta jeszcze nie załatwione wkładało się do osobnej teki pele mele⁵. Archiwum dzieliło się na

³ Tamże, 1927, nr 7/8, s. 47, 1935, nr 7/8, s. 268-269.

⁴ Tamże, 1930, nr 4, s. 56-57, 1934, nr 4, s. 127-128.

⁵ Pèle-mêle – z. języka francuskiego: w nieładzie.

3 części: Localia, Generalia i Personalia. Ponieważ aktów ani nie szyto, ani przy rozdzielaniu nie trzymano się stałego systemu, ani nie używano indeksu, ani nie notowano w dzienniku, gdzie dany akt się znajduje, trzeba było niekiedy aktu szukać całymi godzinami na chybi traf i w dzienniku i w archiwum i u referentów [...] Główną przyczyną małej wydajności pracy kancelaryjnej, mimo pracy wytężonej, było marnowanie czasu przy daremnym szukaniu akt. A to znów polegało na tem, że Dziennik nie był w stanie, w kilku sekundach wykażać, gdzie dany akt się znajduje. Reorganizacja Kancelarii rozpocząć się więc musiała od reformy dziennika⁶.

Analiza dokumentacji powstałej w tym okresie pozwala jeszcze na dodanie do powyższych uwag spostrzeżenia, iż pisma wytwarzane przez ówczesną kancelarię kurii Administracji nie posiadały oznaczeń własnych, poza kolejną liczbą. Na otrzymywanej natomiast korespondencji w pieczęcie wpływu umieszczano – choć nie stosowano konsekwentnie tej reguły – dzienną datę wpływu oraz liczbę kolejną pisma będącego nań odpowiedzią:

<p>Administracja Apostolska w Katowicach</p>	
Nad.....	23.XII.22.....
L.dz.....	84.....

Źródło: AAKat, sygn. 47/762, k. 14.

Sporadycznie używano ponadto jeszcze innego wzoru pieczęci wpływu:

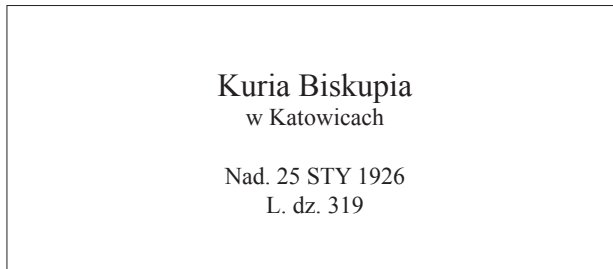
wpł.....	9.3.23.....
dot.....	L.1298.....
zał.....	L. 1340.....

Źródło: AAKat, sygn. 47/762, k. 17.

Cechą wspólną wszystkich dokumentów wytwarzanych przez kancelarię Administracji było nadawanie im numeracji ciągłej w danym roku kalendarzowym. Wskazany zatem przez J. Bieńka podział rzeczowy akt na trzy grupy (lokalia – akta

⁶ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach (dalej: AAKat), sygn. 47/762, Kancelaria. Ogólne, vol. I (1922-1933), J. Bieńek, Sprawozdanie z organizacji Kancelarii Kurii Biskupiej w Katowicach, 23 XII 1928 r., k. 299.

lokalne parafii, generalia – akta rzeczowe oraz personalia – akta personalne księży) nie miał wpływu na różnicowanie numeracji pism wychodzących z kancelarii. Po powstaniu w październiku 1925 r. diecezji katowickiej treść pieczętki wpływu uległa jedynie formalnej zmianie:

Źródło: AAKat, sygn. 47/762, k. 84.

Od stycznia 1926 r. kancelaria kurii diecezjalnej w Katowicach wprowadziła kolejną modyfikację w znakowaniu pism wychodzących, polegającą na dodaniu po numerze kolejnym pisma dwóch ostatnich cyfr roku kalendarzowego (np. L.dz. 281/26)⁷. Po dwóch latach zapoznawania się z dokumentacją zgromadzoną w kancelarii kurii, J. Bieniek wprowadził do istniejącego już systemu kancelaryjnego kluczowe zmiany, których dłuższy opis warto w tym miejscu przytoczyć w całości:

Od października 1926 zmieniłem zupełnie sposób protokołowania poczty w ten sposób, że dotychczasowy indeks, składający się z 3 działów (lokalny, personalny, generalny) przemieniłem na Dziennik. W nowym tym dzienniku przeznaczone zostały dla każdej parafii, dla każdego księdza i dla każdej grupy działu generalnego osobne karty. Podział działu generalnego na grupy przedstawiał wielkie trudności. By nie stracić orientacji w całym dziale, nie wolno było robić ani za dużo ani za mało. Przy podziale kierowałem się więcej względami praktycznymi aniżeli logicznymi, gdyż pierwszym i głównym zadaniem Kancelarii jest sprawne funkcjonowanie. Podzieliłem cały dział generalny za pewne grupy, np. na grupy: Kurja Biskupia (A), Klasztory (K), Seminarium (T), Szkolne (Sz) itd. O ile jaka okazała się za obszerna np. grupa A, H, K, grupy te podzielono na kilka części np. A I-III, H I-V itd. (cf. załącznik). Sprawy, które w szczególnie wielkiej ilości napływały, jak np. dyspensy, lit[erae] testimoniales, konwersje itd., otrzymywały osobną „grupę” [...] Ze starego sposobu protokołowania zatrzymałem tylko tyle, że wpisywałem do osobnego zeszytu cieniokiego nazwiska nadawców, miejscowość i numer dziennika, według czasu tak jak pisma wpływały [...] Tylko format Dziennika był niezgrabny i zastąpiłem go po roku innym formatem, skonstruowanym z blachy. Jest to kombinacja kartoteki i książki otwartej, w której za jednym uchwytem każda karta jest gotowa do notatek⁸.

⁷ AAKat, sygn. 47/762, k. 104. Dodać jednak należy, że pisma wychodzące z kancelarii kurii pomiędzy styczniem a lipcem 1926 r. nie zawsze zawierały zmienione oznaczenie. Być może miało to związek z brakiem wewnętrznego rozporządzenia władz ówczesnej kurii w sprawie zmiany znakowania pism. Kwerenda w zachowanych aktach, dotyczących funkcjonowania kancelarii kurii w 1926 r., przyniosła w tym względzie negatywny wynik.

⁸ AAKat, sygn. 47/762, J. Bieniek, Sprawozdanie, k. 299-300.

Nie zachował się niestety dziennik „skonstruowany z blachy” według koncepcji J. Bieńka, natomiast jedyna zachowana księga korespondencji kancelarii kurii diecezjalnej w Katowicach, pochodząca z lat 1938-1941, posiadała wszelkie znamiona typowego dziennika podawczego rejestrującego w układzie chronologiczno-numerycznym pisma wpływające oraz pisma wychodzące⁹. Przeprowadzone przez J. Bieńka w latach 1924-1926 prace porządkowe objęły również zasób ówczesnego archiwum kurii, będącego jednak raczej składnicą akt aniżeli archiwum historycznym w rozumieniu obowiązującego w omawianym okresie kodeksu prawa kanonicznego. Istnienie takiego zasobu wynikało z faktu oficjalnej ektradycji z Wrocławia akt bieżących koniecznych dla urzędowania Administracji, już w dniu 19 IX 1923 r. Przejęto wówczas z kurii wrocławskiej zespół akt personalnych księży inkardynowanych do Administracji Apostolskiej, akta lokalne 128 parafii, akta wizytacyjne, protokoły konwentów dekanalnych, akta dziekańskie i uposażeniowe 6 dekanatów, akta dotyczące zgromadzeń zakonnych oraz akta rzeczowe. Po raz kolejny do przekazania tak pokaźnego zbioru akt doszło dopiero po 22 VI 1927 r. Fakt ten był bezpośrednią konsekwencją realizacji postanowień zawartych w bulli erygującej diecezję katowicką¹⁰. Według relacji J. Bieńka, czynności porządkowe w zakresie archiwum – w odróżnieniu od kancelarii – nie przysporzyły mu większych trudności:

Każda parafia otrzymała następujące akta: 1) Budowy 2) Fundacje 3) Gruntowe 4) Klasztory (każdy klasztor osobny fascykuł) 5) Obsadzenie 6) Ogólne 7) Pożyczki 8) Rachunki 9) Służba kościelna 10) Szkolne i organistowskie 11) Szkoły Wyższe 12) Metryki (dla części Cieszyńskiej)¹¹.

Zdobyta przez J. Bieńka wiedza zarówno o zasobie archiwalnym młodej diecezji, jak i dotychczasowej organizacji jej pracy kancelaryjnej pozwoliła mu już w 1928 r. na sformułowanie postulatu dotyczącego urządzenia pomieszczeń kancelarii w planowanym nowym gmachu kurii w Katowicach oraz zaproponowanie nowoczesnego systemu obiegu akt w tym budynku. Juliusz Bieniek stwierdził, że

Należałoby jednakowoż zaraz przy budowie gmachu uwzględnić potrzeby Kancelarii i rozmiary sali kancelaryjnej dostosować do jej potrzeb [...] Szafy obecne należałoby zastąpić praktyczniejszemi i metalowemi, aby akta uchronić przed pożarem. Akta powinny być ułożone w sposób przybliżony do kartotekowego [...] Akta powinny być dostarczane referentom nie przez woźnego, lecz automatycznie za pomocą przewodu elektrycznego. Referentowi nikt wtenczas nie będzie przeszkadzał i referent otrzymałby akt natychmiast po wpisaniu aktu do Dziennika i nie musiałby czekać, aż mu woźny akt przyniesie [...] Reorganizacja taka przyczyni się do sprawniejszego działania Kancelarii. Kancelaria stanie się wtenczas tem, czem właściwie powinna być – maszyną, ale nie bezmyślną¹².

⁹ AAKat, sygn. 47/771, Dziennik podawczy (1938-1941).

¹⁰ F. Maroń, *Archiwum Diecezjalne w Katowicach – jego początki, dzieje i obecny stan*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, t. 7 (1974) s. 8-15.

¹¹ AAKat, sygn. 47/762, J. Bieniek, Sprawozdanie, k. 299.

¹² Tamże, k. 302. Dodać należy, iż zmodyfikowaną organizację pracy kancelarii kurii diecezjalnej w Katowicach J. Bieniek porównał do systemu kancelaryjnego, powstałej w 1923 r., Książęco-Bisku-

Wszystkie następujące zatem po 1928 r. modyfikacje w omówionym systemie pracy kancelaryjnej kurii diecezjalnej w Katowicach nie zmieniały fundamentalnych założeń opracowanych, zaproponowanych i sukcesywnie wdrażanych przez J. Bieńka już od października 1926 r. Późniejsze natomiast zmiany stanowiły raczej rozbudowę już istniejącego systemu następującą w ślad za reorganizacją samej kurii diecezjalnej. Zwrócić ponadto w tym miejscu trzeba uwagę na intensyfikację prac nad strukturą organizacyjną katowickiej kurii w okresie rządów biskupa Arkadiusza Lisieckiego (1926-1930) związaną ściśle z przygotowaniem do pierwszego synodu diecezjalnego, którego przeprowadzenie zapowiadał właśnie ten ordynariusz. Wydaje się, że zarówno praktyka kancelaryjna oraz projekty prowadzone przez J. Bieńka, jak i powstanie kolejnych opracowań związanych z działalnością centralnej administracji diecezjalnej, wiązały się bezpośrednio z pracami komisji synodalnej zajmującej się zagadnieniem zarządu i organizacji diecezji¹³. Planowany przez bp. A. Lisieckiego synod diecezjalny ostatecznie nie został przeprowadzony (bp A. Lisiecki zmarł w maju 1930 r.), jednak materiały zgromadzone w toku prac tej właśnie komisji synodalnej stanowią odzwierciedlenie zachodzących, w badanych przez nas kwestiach, dynamicznych zmian i podejmowanych wówczas decyzji. Już w 1927 r. istniały zatem dwa

projekty pragnące ująć w ściśle określone ramy zakres działania wszystkich główniejszych czynników przewidzianych przez prawo kościelne dla administracji diecezji, i to projekt śp. Syndyka Patryna¹⁴ i projekt X. Biskupa (Lisieckiego – H.D.)¹⁵.

Projekt radcy prawnego Ludwika Patryna opracowany został w marcu 1927 r.¹⁶. Stanowił on szczegółową analizę prawną struktury organizacyjnej i zakresu kompetencji poszczególnych urzędników kurii, połączoną z praktycznym projektem funkcjonowania jej referatów. Obszerne studium L. Patryna składało się z następujących trzech części tematycznych:

I Część ogólna:

Skład i właściwość Kurii Biskupiej jako urzędu administracyjnego.

II Część:

Załatwianie spraw.

III Część:

Manipulacja kancelaryjna:

1. Ogólne.

---

piej Delegatury w Berlinie, podniesionej w 1930 r. do rangi diecezji. J. Bieniek zauważył: „Ku memu zadowoleniu mogłem stwierdzić, że reorganizacja tutejsza (tzn. w Katowicach – H.D.) była nastąpiła według tych samych zasad jak i tamtejsze. Śmiem nawet twierdzić, że organizacja tutejsza w zasadzie jest lepszą, gdyż istnieje zupełna harmonja między dziennikiem i Archiwum, co więcej upraszcza i mechanizuje ruch kancelaryjny”, zob. AAKat, sygn. 47/762, J. Bieniek, Sprawozdanie, k. 300.

¹³ AAKat, sygn. 47/250, Synod. Zarząd i organizacja diecezji (1927-1931).

¹⁴ Ludwik Patryn (ur. 13 V 1853 r., zm. 10 I 1929 r., Katowice), syndyk kurii, radca prawny.

¹⁵ AAKat, sygn. 47/250, Ks. J. Skrzypczyk, Koreferat pt. Zarząd i organizacja diecezji do referatu ks. T. Bromboszcza, k. 2.

¹⁶ AAKat, sygn. 47/762, k. 191-206.

2. Ekspedyt.
3. Registratura¹⁷.

Również z 1927 r. pochodzi, przygotowany przez bp. A. Lisieckiego, *Regulamin Kurji Biskupiej Diecezji Katowickiej*¹⁸. Projekt ten podzielony został na sześć części:

- I. Organizacja
- II. Ordynariat biskupi
- III. Wikariat generalny
- IV. Administracja majątku diecezjalnego
- V. Biskupi sąd duchowny
- VI. Kancelaria¹⁹.

Obydwa projekty z 1927 r. wzajemnie się uzupełniały rozkładając wszakże nieco odmiennie akcenty na zagadnieniach właściwych zarówno dla prawa kanonicznego, jak i cywilnego. Biskup A. Lisiecki – w odróżnieniu od L. Patryna – wymagał od urzędników kurialnych złożenia przysięgi zgodnie z kanonem 364 § 2²⁰. Z kolei w projekcie L. Patryna pojawiły się wyraźne odniesienia do postępowania z aktami tajnymi²¹, o których w *Regulaminie* bp. A. Lisieckiego (jak i w ogóle o archiwum tajnym) nie było żadnej wzmianki. Obydwaj autorzy zgodnie jednak podnosili kwestię osobnej kancelarii oraz registratury sądu biskupiego, co więcej radca L. Patryn przewidywał nawet przygotowanie odrębnej instrukcji dla tej instytucji²². Na podstawie omawianych projektów nakreślić można strukturę organizacyjną kurii diecezjalnej w Katowicach w badanym okresie.

¹⁷ AAKat, sygn. 47/762, Projekt radcy L. Patryna, k. 191-206.

¹⁸ AAKat, Kancelaria bp. S. Adamskiego, sygn. 49/93, Kuria biskupia w Katowicach. Struktura i organizacja pracy (1927-1951) k. 17-26. Dodać w tym miejscu należy sprostowanie informacji zamieszczonej w publikacji J. Dziwoki (*Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013, s. 408), jakoby regulamin ten pochodził dopiero z 1939 r., a zatem związany był z osobą bp S. Adamskiego. O projekcie bp. A. Lisieckiego pisał już bowiem we wspomnianym wyżej koreferacie ks. J. Skrzypczyk w 1927 r. Regulamin zamieszczamy w załączniku.

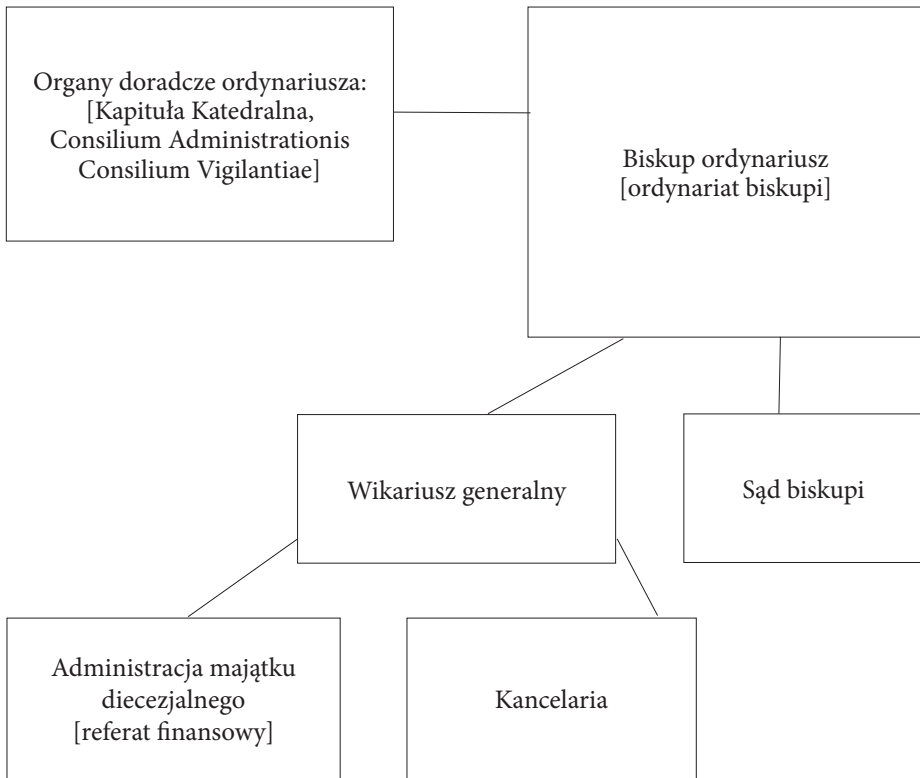
¹⁹ AAKat, sygn. 49/93, Bp. A. Lisiecki, Regulamin Kurji Biskupiej Diecezji Katowickiej, k. 17-26.

²⁰ Tamże, k. 17. W aktach zachowała się m.in. przysięga złożona 23 VII 1929 r. przez kurialną maszynistkę Annę Rzychoniównę, zob. AAKat, sygn. 47/762, k. 32.

²¹ AAKat, sygn. 47/762, Projekt radcy L. Patryna, k. 200.

²² Tamże, k. 1r., 10r.; AAKat, sygn. 49/93, Bp. A. Lisiecki, Regulamin, k. 25.

Schemat organizacji kurii diecezjalnej w Katowicach w latach 1925-1930 według projektów bp. A. Lisieckiego, L. Patryna oraz koreferatu ks. J. Skrzypczyka

Źródło: AAKat, sygn. 47/762, Projekt radcy L. Patryna (1927), k. 191-206.

Kancelaria kurii diecezjalnej, kierowana przez kanclerza, podlegała bezpośrednio wikariuszowi generalnemu oraz obsługiwała referat zajmujący się administracją majątku diecezjalnego, a zatem kwestiami finansowymi i gospodarczymi. Po objęciu stanowiska kanclerza (1930) J. Bieniek precyzyjnie określił zakres obowiązków ówczesnych urzędników kurialnych.

Zakres obowiązków urzędników kurii diecezjalnej w Katowicach tzw. podział referatów wg kanclerza J. Bienka (1930)

Urzędnik	Zakres obowiązków
Wikariusz generalny	Ogólny nadzór; otwiera pocztę i przydziela referaty; przyjmuje interwentów (10-12 h) i referentów (12-13 h); konferuje z J.E.Ks. Biskupem, Naczelnikiem Wydziału Administracyjnego i referentem Spraw Wyznaniowych; sprawy Kapituły, Rady Administracyjnej, Seminarium duchownego, budowy katedry, Kokoszyce; personalia i korespondencja z województwem, Warszawą, Biurem Episkopatu i Komisją Papieską i podpisywanie asygnat do kasy; pobory duchowieństwa; metryki cieszyńskie; fundusze cieszyńskie i stypendyjne; pastoralia.
Kanclerz	Odpowiada za korespondencję; Wiadomości Diecezjalne; schematyzm; za porządek w kancelarii, zamawia druki; parochialia: tradycje, erekcje parafii, zmiana granic, statystyka parafialna, wizytacje dziekańskie, patronaty i korespondencja z nuncjaturą i Rzymem; mianowanie urzędników kościelnych, organistówki (majątkowe sprawy); fundacja Południka
Notariusz 1	Odpowiada za dziennik podawczy, za ekspedycje i archiwum; wypełnia formularze (dyspensy, jurysdykcje, dla misji, dla spowiedników zakonów); imprimatur, ewidencja redakcji; obsługa telefonu
Notariusz 2	Referent spraw finansowych – zawiadania kasę (wpłaty i wypłaty); etaty, rachunki, inwentarze, fundacje, pożyczki, subwencje, wolne kuksy, dochody duchowieństwa, świadczenia duchowieństwa, podatki, legaty, kasy różnych towarzystw kościelnych i związków.
Oficjał sądu biskupiego	Sprawy misyjne. Dobrowolnie przyjął: obłóczyny, śluby zakonne, sprawy majątkowe zakonów, kwestorzy; matrimonialia (wątpliwe i sporne).
Syndyk	Jest doradca prawnym, udziela referentom pomocy i rady i załatwia sprawy w ten zakres wchodzące.

Źródło: AAKat, sygn. 47/762, J. Bieniek, *Podział referatów (1930)*, k. 374-375.

Wydaje się jednak, że nie do końca konsekwentny oraz przejrzysty dla ówczesnych urzędników kurialnych musiał być obieg dokumentu w tak nakreślonej strukturze organizacyjnej katowickiej kurii oraz przy tak ustalonym podziale kompetencji jej urzędników²³. W badanym okresie kuria była instytucją w stanie ciągłych wewnętrznych przeobrażeń i dookreślania zakresu czynności nowych urzędników. W omówionym *Podziale referatów* kanclerz J. Bieniek wyznaczył ponadto zakres czynności referenta dla *spraw Misji Wewnętrznej i Akcji Katolickiej*, przewidując przekazanie jeszcze innemu urzędnikowi „spraw SMP (Stowarzy-

²³ W przywoływanym już kilkakrotnie koreferacie, ks. J. Skrzypczyk, pisząc o ordynariacie biskupim, proponował: „Może byłoby dobrze zatrzymać nazwę Sekretariat a nie brać »Kancelarii«, aby nie nastroczać możliwości pomyłki z Kancelariją Kurji Biskupiej”, zob. AAKat, sygn. 47/250, Ks. J. Skrzypczyk, *Koreferat*, k. 3.

szenia Młodzieży Polskiej) i Niemieckiej; ruch młodzieży polskiej i niemieckiej w ogóle łącznie z harcerstwem itd.”²⁴. W zamyśle J. Bieńka, w kurii powstać miał jeszcze osobny referat liturgiczny oraz referat charytatywny²⁵. Zachowana dokumentacja archiwalna wskazuje ponadto na dodatkową komplikację, a mianowicie na fakt istnienia w biskupim ordynariacie już w okresie urzędowania bp. A. Lisieckiego (1926-1930) osobnej jednostki określanej mianem *Kancelarii Przybocznej Biskupa Śląskiego*²⁶. Co więcej, analiza spisu akt tworzących ową *Kancelarię Przyboczną* oraz akt tworzących przechowywany w zasobie Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach zespół Kancelarii Bp. S. Adamskiego (1930-1967) wskazuje, iż w 1930 r., po objęciu rządów w diecezji przez tego biskupa, funkcjonowała ona nadal w coraz bardziej – co rozumiałe – rozbudowanej postaci, choć nie używano już wobec niej określenia *przyboczna*, lecz *Kancelaria Biskupa Śląskiego*²⁷.

Kluczowy dla opisu i analizy systemu kancelaryjnego katowickiej kurii diecezjalnej, a także dla zrozumienia kolejnych etapów jego ewolucji, pozostaje jednak wspomniany wcześniej projekt J. Bieńka z 1928 r., stanowiący przykład wprowadzonej w życie koncepcji – jeśli użyć współcześnie obowiązującej terminologii archiwistycznej – jednolitego rzeczowego wykazu akt z tym wszakże zastrzeżeniem, iż nie dotyczył on akt personalnych księży oraz akt lokalnych parafii. Przewidując sukcesywne zwiększanie się ilości spraw załatwianych przez kancelarię kurii, J. Bieniecki zaproponował podział akt rzeczowych – dla których wzorem wrocławskim przyjął nazwę *Generalia* – na grupy, którym odpowiadały zróżnicowane następujące znaki dziennika w układzie alfabetycznym:

Generalia	(znak: V)
V.A. I	Regimen Dioecesis
V. A. II	Nieruchomości i majątek diecezjalny
V.A. III	Dwór Kokoszyce
V.B.	Władze Duchowne
V.C.	Kancelaria. Pobory urzędników
V.C. I	Formularze
V.E.	Matrimonia
V.E. I	Sprawy małżeńskie
V.F.	Fundacja Południka. Szkoła gospodarcza
V.G.	Sprawy nieduchowne
V.H. I	Sprawy dekanalne
V.H. II	Sprawy personalne większej liczby księży

²⁴ Były to: „sprawy sekciarskie; erekcje bractw i sodalicyj stowarzyszenia kościelne, półkościelne i świeckie, sekretariaty generalne i związki towarzystw; referat prasowy”, AAKat, sygn. 47/762, J. Bieniecki, Podział referatów (1930), k. 374.

²⁵ Tamże.

²⁶ AAKat, sygn. 47/762, Akta Kancelarii Przybocznej Biskupa Śląskiego (1927), k. 211-213.

²⁷ AAKat, sygn. 47/762, Pismo ks. T. Christophy (sekretarza bp. S. Adamskiego) do Kurii Biskupiej w Katowicach, 22 V 1931 r., na papierze firmowym, zawierającym w lewym górnym rogu nadruk: Kancelarja Biskupa Śląskiego. Warto jednak dodać, że już w 1927 r. sam bp A. Lisiecki zwrócił uwagę ówczesnej kancelarii, by nie używać „określenia biskup śląski, tylko biskup katowicki”, zob. AAKat, sygn. 47/762, k. 207, Ad circulandum z 5 IV 1927 r.

V.H. III	Sprawy parafialne majątków i uposażeniowe
V.H. IV	Duszpasterstwo
V.H. V	Sprawy liturgiczne
V.J.	Wydawnictwo
V.K.	Akcja Katolicka
V.K. I	Zakony (ogólne) i obce
V.K. II	Sprawy dotyczące całego zakonu w diecezji i sprawy personalne
V.L.	Litterae testimoniales
V.M.	Młodzież
V.N.	Niemieckie
V.O.	Obcy księża
V.P.	Osoby prywatne
V.R.	Oferty
V.S.	Sekciarstwo
V.Sz.	Szkolne
V.T. I	Seminarium duchowne
V.T. II	Seminarium duchowne - teolodzy
V.U.	Konwersje
V.E.	Korespondencje
V.Z.	Stowarzyszenia kościelne ²⁸ .

Rozwinięcie zawartości jednej grupy tematycznej przybierało zatem następującą postać:

- V.C. Kancelaria. Pobory urzędników.
- a) kancelaria
  - b) biblioteka
  - c) polisy ubezpieczeniowe
  - d) oferty, zakupy
  - e) węgiel, koks
  - f) samochody²⁹.

Opracowując powyższe rozwiązania kancelaryjne, J. Bieniek oparł się zatem przede wszystkim na znanym sobie, z racji wykształcenia zdobytego na Uniwersytecie Wrocławskim, pruskim systemie akt spraw, dla którego podstawową komórką organizacyjną była registratura. W niej bowiem rejestrowano pisma, kontrolowała ona ich obieg w urzędzie, formowała z licznych pism woluminy akt spraw oraz przechowywała je w określonym porządku³⁰. Wybór tego rodzaju wzorca wydaje się tym bardziej naturalny, iż akta przejęte z Wrocławia, a będące podstawą działania kancelarii Administracji Apostolskiej Śląska Polskiego posiadały już logicz-

²⁸ AAKat, sygn. 47/270, J. Bieniek, Organizacja kancelarii kurii diecezjalnej w Katowicach. Wykaz akt (1931), k. 1-2.

²⁹ Tamże, k. 1.

³⁰ M. Stelmach, *Kancelaria pruskich urzędów administracji państwowej na przykładzie rejencji w latach 1808-1945*, Szczecin 1981, s. 230.

ną trójdzielną strukturę (personalia, lokalia i generalia) oraz oznaczenia będące odzwierciedleniem dotychczasowego funkcjonalnego ładu kancelaryjnego. Warto w tym miejscu dodać, że aż do 1945 r. niemieckie registry działały w oparciu o szczegółowe, powstałe jeszcze w pierwszym trzydziestoleciu XIX w., plany akt opracowane na bazie studium struktury urzędu oraz plany alfabetyczno-rzeczowe, w których kolejnym literom alfabetu odpowiadały określone grupy zagadnień³¹. W analogiczny sposób opracowane zostały także wzory planów akt dla registry niemieckich urzędów kościelnych. Znamienne, że J. Bieniek jako notariusz, później zaś kanclerz kurii w Katowicach w swojej podręcznej bibliotece posiadał zarówno opracowanie Josepha Nolla³², jak i nieco późniejszą publikację M. Brandenburga (ze zmianami Paula Krause)³³.

Drugim źródłem inspiracji było dla J. Bieńka – jak już wcześniej wspomniano – porównanie własnych dokonań z systemem kancelaryjnym Książęco-Biskupiej Delegatury w Berlinie (od 1930 r. kurii diecezjalnej), z którym zapoznał się osobiście jesienią 1931 r.³⁴. Wybór tej właśnie kancelarii wskazuje na dobrą orientację ówczesnego kanclerza w zakresie reform pracy biurowej, przeprowadzanych w Niemczech w okresie międzywojennym. Prawdopodobnie konsekwencją wyprawy do Berlina w 1931 r. był także zrealizowany pomysł unowocześnienia pracy katowickiej kancelarii poprzez zainstalowanie w niej aparatu kartotekowego zakupionego w listopadzie 1932 r. w Bielsku-Białej w Fabryce Urządzeń Biurowych Karto-Index³⁵. Opis funkcjonowania tego urządzenia przysparza jednak badaczowi pewne trudności. Do chwili obecnej w pomieszczeniu kancelarii katowickiej kurii zachowały się bowiem dwa metalowe biurka, do których wnętrza wkładane były (i są nadal) wypełnione karty kartotekowe. O ile zatem funkcjonalność owych biurek nie budzi żadnych wątpliwości, o tyle zasady działania samego aparatu kartotekowego, określonego w specyfikacji oferty jako „6-szufladowy system ruchomy z zamkiem”, każe przypuszczać, że pierwotna konstrukcja tego urządzenia zmieniona została według wskazań i projektu J. Bieńka³⁶. Składając zamówienie

³¹ G. Holtzinger, *Katechismus der Registratur – u. Archivkunde. Handbuch für das Registratur- und Archivwesen bei den Reichs-Staats-, Hof-, Kirchen-, Schul- und Gemeindebehörden, den Rechtsanwälten u. sowie bei den Staatsarchiven*, Leipzig 1883, s. 271-276.

³² J. Noll, *Das katholische Pfarramt. Sein Geschäftsgang und Interessenkreis für die praktische Seelsorge*, Wiesbaden 1927. Egzemplarz tej publikacji, znajdującej się w księgozbiornym podręcznym AAKat, posiada odręczne notatki J. Bieńka.

³³ M. Brandenburg, *Die Geschäftsverwaltung des katholischen Pfarramtes im Gebiete des preussischen Landrechts mit Berücksichtigung des Reichskonkordats vom 20. Juli 1933*, Berlin 1934. Warto także w tym miejscu zwrócić uwagę na pewne podobieństwa pomiędzy planem akt J. Bieńka z 1928 r., a powstałym w 1930 r. wykazem akt dla rejencji wrocławskiej. Ten ostatni przewidywał następujące oznaczenia literowe dla grup tematycznych (fragment): A – Allgemeine Verwaltung, B – Bezirksausschus, C – Kreiskassen, D – Forsten, zob. M. Stelmach, *Kancelaria pruskich urzędów...*, s. 238.

³⁴ AAKat, sygn. 47/762, Pismo Bischöfliches Ordinariat w Berlinie do kurii diecezjalnej w Katowicach, 2 IX 1931 r., k. 376.

³⁵ AAKat, sygn. 47/762, Wacław Dzień, właściciel Fabryki Urządzeń Biurowych Karto-Index do kurii diecezjalnej w Katowicach, 21 XI 1932 r. (oferta), k. 441.

³⁶ AAKat, sygn. 47/762, Pismo Fabryki Urządzeń Biurowych Karto-Index w Bielsku Białej, 21 XI 1932 r., k. 441.

ówczesny kanclerz stwierdził bowiem, że kancelarii katowickiej potrzebny będzie aparat „ale nie z 6 szufladami, jedna ponad drugą, lecz z 3 a 3 szufladami obok siebie. Szafka niższe są bowiem w użyciu praktyczniejsze, aniżeli wyższe”³⁷.

**Papier firmowy Fabryki Urządzeń Biurowych Karto – Index w Bielsku Białej (1932).
Prawdopodobny pierwotny wygląd aparatu kartotekowego**

Źródło: AAKat, sygn. 47/762, k. 441.

Analiza dokumentów archiwalnych, dotyczących zakupu w 1932 r. urządzeń biurowych, jak i analiza pierwotnych elementów wyposażenia, zachowanych w obecnej kancelarii Kurii Metropolitalnej w Katowicach, wskazują, iż J. Bieniek był nie tylko twórcą zreformowanego systemu kancelaryjnego, ale także autorem pomysłu umieszczenia kartotek w głębi obszernego metalowego biurka przy jednoczesnym zachowaniu przy nim stanowiska pracy dla notariusza.

Elementy służące do oznaczania kart w kartotece

Fot. Halina Dudała

Karty kartotekowe zawierały oznaczenia alfanumeryczne umieszczone na nasuwanych na nie metalowych blaszkach. Oznaczenia były tożsame z wykazem akt, zaproponowanym w 1928 r. przez J. Bięńka, i w latach następnych systematycznie

³⁷ AAKat, sygn. 47/762, Pismo kanclerza J. Bięńka do Fabryki Urządzeń Biurowych w Bielsku Białej, 22 XI 1932 r., k. 442.

rozbudowywanym. Karty założone natomiast dla akt personalnych posiadały zapis imienia i nazwiska duchownego w pełnym brzmieniu. Z kolei karty kartotekowe dla akt lokalnych poszczególnych parafii diecezji katowickiej posiadały na blaszkach metalowych oznaczenia literowe w układzie alfabetycznym.

Biurka kartotekowe w kancelarii Kurii Metropolitalnej w Katowicach

Biurko zamykane na klucz. W głębi (tuż a biurkiem) szafa na akta z 1935 roku z Fabryki Mebli J. Skrivanka w Cieszynie

Fot. Halina Dudala

Biurka, w których umieszczono kartoteki wykonane były z metalu przez Fabrykę Kas Pancernych Franciszka Kalesse w Katowicach³⁸, zaś sam system kartotek przez firmę Karto-Index z Bielska Białej. W każdym z dwóch biurków umieszczone zostały ostatecznie 4 rzędy kartotek (po 2 z każdej strony): dla akt rzeczowych, dla akt lokalnych oraz akt personalnych. Kartoteki zamykane były systemem metalowych przesuwanych blatów unieruchamianych zarówno za pomocą szuflad, jak i (w przypadku biurka zwierającego kartotekę dla akt personalnych) specjalnego klucza.

³⁸ Na jednym z biurków metalowych znajduje się tabliczka z napisem: F. Kalesse. Zob. także *Księga adresowa miasta Wielkich Katowic 1935/36 r.*, Katowice 1936, s. 242.

System przesuwnych blatów zamykających kartotekę

Fot. Halina Dudała

Biurko zamykane systemem szuflad

Fot. Halina Dudała

Dynamika zmian zachodzących w organizacji pracy kurii diecezjalnej w Katowicach w okresie międzywojennym dotyczyła zatem każdego wymiaru funkcjonowania tej instytucji. Obejmowała bowiem zarówno zatrudniony personel merytoryczny i pomocniczy, jak i wyposażenie pomieszczeń kurii w nowoczesne meble oraz pomoce kancelaryjno-biurowe. Kluczowym zagadnieniem był wszakże system kancelaryjny reformowany sukcesywnie przez J. Bieńka już od 1928 r.

w ten sposób, że dotychczasowy indeks, składający się z 3 działów (lokalny, personalny, generalny) przemieniłem na Dziennik. W nowym tym Dzienniku przeznaczone zostały dla każdej parafii, dla każdego księdza i dla każdej grupy działu generalnego osobne karty [...] W tym punkcie [tzn. dziennika podawczego – H.D.] różni się tutejsza kancelarja zasadniczo od kancelarji berlińskiej, jak w ogóle od wszystkich innych dotychczas mi znanych kancelaryj kurialnych [...]. Dziennik tutejszy służy zarazem jako spis aktów. Nie potrzeba u nas po raz drugi robić spisu aktów dla poszczególnych fascykułów, nakreśli się tylko ważniejsze akta atramentem czerwonym i w oka mgnieniu znajdzie się ten [tzn. poszukiwany – H.D.] akt³⁹.

Biskup J. Bieniek nie zrezygnował zatem z dziennika podawczego w pracy kancelarii kurii, ale wprowadził do praktyki kancelaryjnej skorelowaną z nim pomoc w postaci kartoteki haseł rzeczowych, geograficznych oraz osobowych, pozwalającą na wydatne usprawnienie procesu wyszukiwania potrzebnego dokumentu. System kartoteki haseł tworzył w rzeczywistości trzy połączone ze sobą bazy danych, dla których narzędziem wyszukiwawczym stawały się oznaczenia dokumentu nadawane mu w trakcie przyporządkowania go do określonej grupy tematycznej (np. VA, VS).

³⁹ AAKat, sygn. 47/762, J. Bieniek, Sprawozdanie z organizacji, k. 299, 301.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne**Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach****Zespół: Kancelaria bp. S. Adamskiego**

sygn. 47/762, Kancelaria. Ogólne, vol. I (1922-1933)

Akta Kancelarii Przybocznej Biskupa Śląskiego (1927)

Projekt radcy L. Patryna (1927)

J. Bieniek, Sprawozdanie z organizacji Kancelarii Kurii Biskupiej w Katowicach, 23 XII 1928 r.

J. Bieniek, Podział referatów (1930)

sygn. 47/771, Dziennik podawczy (1938-1941)

sygn. 49/93, Kuria biskupia w Katowicach. Struktura i organizacja pracy (1927-1951)

Bp A. Lisiecki, Regulamin Kurii Biskupiej Diecezji Katowickiej

sygn. 47/250, Synod. Zarząd i organizacja diecezji (1927-1931)

Ks. J. Skrzypczyk, Koreferat pt. Zarząd i organizacja diecezji do referatu ks. T. Bromboszcza.

Ks. J. Skrzypczyk, Koreferat

sygn. 47/270, J. Bieniek, Organizacja kancelarii kurii diecezjalnej w Katowicach. Wykaz akt (1931)

Czasopisma

„Wiadomości Diecezjalne” (Katowice, 1927-1939).

Opracowania

Brandenburg M., *Die Geschäftsverwaltung des katholischen Pfarramtes im Gebiete des preußischen Landrechts mit Berücksichtigung des Reichskonkordats vom 20. Juli 1933*, Berlin 1934.

Dziwoki Julia, *Kancelaria kurii diecezjalnych Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 2013.

Holtzinger G., *Katechismus der Registratur – u. Archivkunde. Handbuch für das Registratur- und Archivwesen bei den Reichs-Staats-, Hof-, Kirchen-, Schul- und Gemeindebehörden, den Rechtsanwälten u. sowie bei den Staatsarchiven*, Leipzig 1883.

Księga adresowa miasta Wielkich Katowic 1935/36 r., Katowice 1936.

Maroń Franciszek, *Archiwum Diecezjalne w Katowicach – jego początki, dzieje i obecny stan*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne”, t. 7 (1974) s. 5-24.

Myszor Jerzy, *Historia diecezji katowickiej*, Katowice 1999.

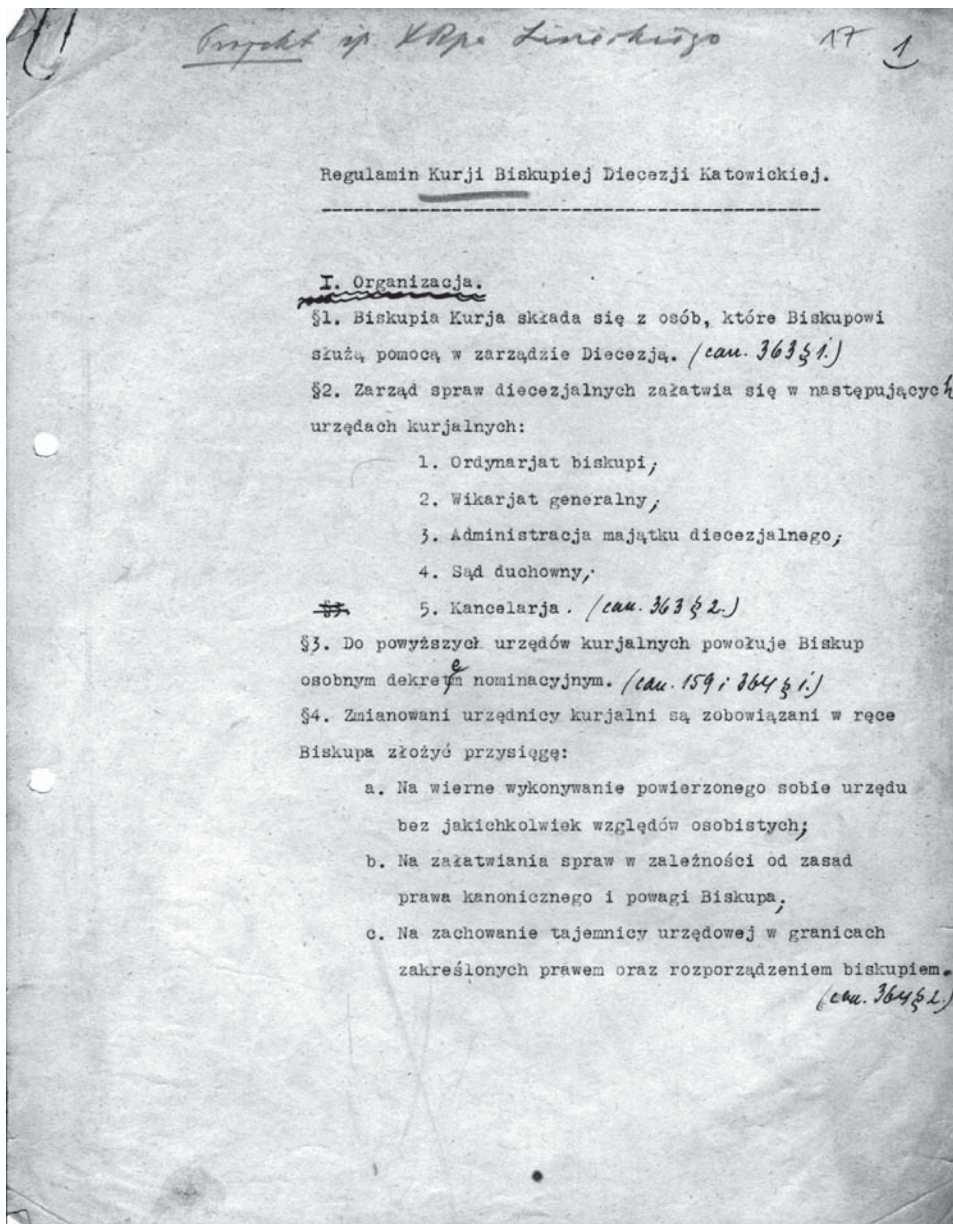
Myszor Jerzy, *Kościół na Górnym Śląsku. Od diecezji wrocławskiej do archidiecezji katowickiej*, Katowice 2008.

Noll J., *Das katholische Pfarramt. Sein Geschäftsgang und Interessenkreis für die praktische Seelsorge*, Wiesbaden 1927.

Stelmach Mieczysław, *Kancelaria pruskich urzędów administracji państwowej na przykładzie rejencji w latach 1808-1945*, Szczecin 1981.

Bp Arkadiusz Lisiecki, Regulamin Kurji Biskupiej Diecezji Katowickiej (1927).

Źródło: AAKat, sygn. 49/93, dz. cyt., k. 17-26.

18 2

II. Ordynariat Biskupi.

§1. Ordynariat jest radą przyboczną Biskupa we wszystkich sprawach, które na mocy prawa kanonicznego należą do jego wyłącznej kompetencji oraz tych, które ^{stosnie} ~~zapoznaną~~ swej własnej decyzji.

§2. Za ^{stosno} ~~zapoznaną~~ wyłącznej decyzji Biskupa są sprawy następujące:

1. Stosunki z Stolicą apostolską i jej Nuncjaturą, rządem, episkopatem,
2. Pontyfikalja i wizytacje,
3. Organizacja diecezji i Kurji Biskupiej,
4. Seminarjum Duchowne,
5. Zakony i Kongregacje.
6. Nominacje i obsadzanie beneficjów,
7. Poufne sprawy osobiste kleru diecezjalnego.

§3. Ordynariat składa się z Biskupa jako przewodniczącego, grona radców w liczbie przez Biskupa oznaczonej oraz sekretarza biskupiego, który jest równocześnie notariuszem.

§4. Sprawy sobie ^{stosno} ~~zapoznaną~~ Biskup może oddać do opracowania poszczególnym radcom, a w razie potrzeby zasięgnięcia wyczerpującej opinii zwołuje posiedzenie Ordynariatu.

§5. Wyprawek dotyczących Seminaryj Duchownego Biskupa zwołuje radę deputatow pro disciplina Vigil. pro administratione bonorum temporalium. (can. 1357)

19 3

III. Wikariat Generalny.

§1. Wikariat Generalny załatwia wszystkie sprawy, które należą do władzy i kompetencji Biskupa na podstawie prawa kanonicznego, z wyjątkiem administracji majątku diecezjalnego, spraw zastrzeżonych Biskupowi oraz tych, które na mocy prawa zależne są od szczególnego upoważnienia biskupiego.

§2. Do Wikariatu Generalnego należą:

1. Wikariusz Generalny,
2. Rządcy,
3. Notariusze,
4. Syndyk.

§3. Przewodniczącym Wikariatu Generalnego jest Wikariusz Generalny.

§4. Ostateczna decyzja i jurysdykcja we wszystkich sprawach, należących do kompetencji Wikariatu Generalnego należy na podstawie prawa kanonicznego wyłącznie do Wikariusza Generalnego ^(can. 368) Wszyscy inni urzędnicy Wikariatu Generalnego mają tylko głos doradczy.

§5. Wszystkie sprawy Wikariusz Generalny rozdziela na następujące działy:

1. Forum internum,
2. Administracja parafji i beneficjów.

- 20 4
3. Personalia ;
  4. Budowle i rachunki ;
  5. Sprawy duszpasterskie, społeczne i charytatywne ;
  6. Szkoły ;
  7. Fundacje i legaty ;
  8. Sprawy dotyczące części cieszyńskiej diecezji katowickiej.

Sprawy ad 1-3 należą do osobistego zakresu Wikarjusza Generalnego, inne natomiast przydzielają się do opracowania poszczególnym radcom.

§6. Radca Wikarjatu Generalnego rozpoznaje i dekretuje przedłożoną sobie sprawę swego zakresu, o ile można samodzielnie i bezzwłocznie, poczem odsyła ją do zadecydowania i podpisania Wikarjuszowi Generalnemu.

§7. W razach niewątpliwych Wikarjusz Generalny podpisuje dekret, przygotowany przez radcę, i odsyła go Kancelarji do biurowego załatwienia.

§8. W wypadkach wątpliwych Wikarjusz Generalny wzywa przed dokonaniem zmiany przygotowanego dekretu odnośnego radcę na konferencję celem ostatecznego wyjaśnienia sprawy i uzgodnienia rozbieżnych zapatrywań. Gdyby mimo to pozostały wątpliwości, sprawę należy przedłożyć na najbliższem posiedzeniu Wikarjatu Generalnego.

§9. Plenarne posiedzenia Wikarjatu Generalnego odbywają się regularnie co dwa tygodnie oraz nadzwyczajnie w razie potrzeby na zarządzenie Biskupa lub Wikarjusza Generalnego.

21 5

§ 10. Posiedzenie Wikarjatu Generalnego rozpatruje sprawy:

1. Przedłożone przez Biskupa lub Wikarjusza Generalnego,
2. Wątpliwe w myśl §8,
3. Dotyczące regulaminu i sposobu załatwiania kwestyj, należących do kompetencji Wikarjatu Generalnego.

§11. Na posiedzeniach referuje sprawę radca odnośnego zakresu.

§12. W razie niemożliwości uzgodnienia opinii sprawę decyduje ostatecznie Wikarjusz Generalny, któremu przeciw zaleca się w takim wypadku złożyć referat Biskupowi.

§13. Notariusze pełnią obowiązki przewidziane w prawie kanonicznym, a w szczególności piszą protokoły z posiedzeń Wikarjatu Generalnego. (can. 343 i 344).

§14. Syndyk wydaje opinię w sprawach prawnych.

§15. Opinię Syndyka może zasięgnąć każdy radca w każdej przedłożonej sobie do opracowania sprawie, a zasięgnąć tej opinii powinien obowiązkowo przy wszelkich dokumentach i zobowiązaniach prawnych.

22 6

IV. Administracja Majątku diecezjalnego.

§1. Administrację majątku diecezjalnego wykonuje w imieniu Biskupa osobny Urząd Administracji Dóbr Kościelnych zgodnie z niniejszym regulaminem.

§2. Wyłączone z kompetencji tego Urzędu są sprawy majątkowe parafij i beneficjów parafjalnych, kapitulnych oraz sprawy przez Biskupa wyraźnie przydzielone do innych urzędów.

§3. Czynności swe wykonuje Urząd zgodnie z przepisami prawa kanonicznego -can 1513-1551-, prawa państwowego i niniejszego regulaminu.

§4. Urząd składa się z Rady Administracyjnej i Zarządu Dóbr Kościelnych.

§5. Rada Administracyjna, mianowana przez Biskupa zgodnie z prawem kanonicznym -can 1520-, służy Biskupowi radą i opinią w sprawach majątkowych i finansowych diecezji, ilekroć tego prawo kanoniczne wymaga i Biskup zażąda.

Pozatem Rada Administracyjna jest organem nadzorczym i doradczym Zarządu Dóbr Kościelnych. Przewodniczącym Rady jest Biskup. Rada może w razie potrzeby wybrać komisje i delegatów dla załatwienia poszczególnych zadań. Z przebiegu obrad Rady spisuje się protokoł, który podpisuje przewodniczący i sekretarz.

W szczególności Rada Administracyjna:

a) Opiniuje kwestje personalne Zarządu, mianowicie sprawę mianowania lub odwołania jego członków, dyrektorów i administratorów poszczególnych części majątku kościelnego i t p.

23
K

b. Reguluje działalność Zarządu, wydaje potrzebne regulaminy, instrukcje, uchwały, tak jednak, aby Zarząd przez to nie czuł się zwolnionym z pełnej odpowiedzialności za całą swą działalność,

c. Przeprowadza stałe i nadzwyczajne rewizje działalności Zarządu, czy to in corpore czy przez komisje delegatów irzecznawców. Z dokonanych rewizyj spisuje się protokoły. W szczególności Rada Administracyjna poddaje badaniu sprawozdania roczne Zarządu z jego działalności i ze stanu całego majątku kościelnego.

d. Spinjuje o sprawach, których na mocy instrukcji i regulaminu Zarząd nie może załatwiać bez uprzedniej zgody Biskupa wzgl. Rady Administracyjnej.

e. W miarę możliwości służy Zarządowi radą i pomocą.

§6. Zarząd składa się z przynajmniej jednego członka. O ile jest dwóch lub więcej członków Zarządu, wtedy jest konieczny podpis dwóch dyrektorów do zobowiązania Urzędu. Członków Zarządu mianuje Biskup.

§7. Zadaniem i obowiązkiem Zarządu jest należyte, sumienne, na zasadach kupieckich oparte administrowanie dobrami kościelnymi. W szczególności ma Zarząd za zadanie:

1. Administrować wszelkim majątkiem Stolicy Biskupiej, Seminarjum Duchownego itd., albo bezpośrednio albo za zgodą Rady Administracyjnej przez odpowiednich administratorów.

- 24 8
2. Administrować różnymi dochodami diecezji, jak podatki, składki, ryczałty itp.
  3. Organizować inne źródła dochodów, n.p. skierować ^{na} ofiarność publiczną na cele ~~Kościół~~ Kościoła, akcji katolickiej, społecznej, dobroczynnej,
  4. Administrować rozchody diecezji i prowadzić kasę diecezjalną przez osobnego skarbnika, mianowanego przez Biskupa. Wypłaty dokonuje się tylko za asygnatami upoważnionych osób, opartymi o zatwierdzony przez Biskupa budżet. Wypłaty nadzwyczajne możliwe są tylko za zgodą Biskupa,
  5. Przygotowywać budżety dla urzędów i instytucji kościelnych.
  6. Wykonywać kontrolę administracji tych instytucji, fundacyj itp., które podlegają nadzоровi Biskupa.
  7. Przygotowywać sprawozdania roczne ze stanu majątkowego przydzielonych Urzędowi ~~dóbr~~ Kościelnych, i przekładać je do zbadania i zatwierdzenia Biskupowi oraz Radzie Administracyjnej. Rokiem ^{ob}/rachunkowym jest rok kalendarzowy.
  8. Współpracować w tworzeniu i utrzymywaniu urzędzeń ekonomicznych i finansowych dla księży.

V. Biskupi Sąd Duchowny.

§1. Biskupi Sąd Duchowny składa się z Oficjała, *(promotora iustitiae, obowiązuje w gromadzie)* sędziów i notariuszów. *(Wicariusza.)*

§2. Organizacja, kompetencje i tok procesowy Biskupiego Sądu Duchownego stosują się ściśle do przepisów prawa kanonicznego.

VI. Kancelarja.

§1. Do Kancelarji Biskupiej należą: Kanclerz jako jej przewodniczący, registrator, kanceliści i woźni.

§2. Kancelarja służy:

1. Do prawidłowego przeprowadzenia wszelkich pism Kurji Biskupiej.

2. Do utrzymania registratury i archiwum diecezjalnego.

§3. Wszelkie pisma, skierowane do Kurji Biskupiej, odbiera i otwiera osobiście Kanclerz, zapisuje w dzienniku i przedkłada je Wikarjuszowi Generalnemu. Tak samo zapisuje w dzienniku i wysyła wszelkie pisma, wychodzące z Kurji Biskupiej.

§4. Kanclerz otrzymuje i wykonuje polecenia prac kancelaryjnych od Biskupa i Wikarjusza Generalnego, *(a pomóż)* służy radą i pomocą radcom kurjalnym.

§5. Wszelkie akta, dokumenty oraz inne pisma, dotyczące spraw diecezjalnych, *(z wyjątkiem sądowych)* powinny być należycie rejestrowane, uporządkowane i złożone w archiwum diecezjalnem. *Sąd duchowny utrzymuje własne archiwum.*

§6. Prace registryjne wykonuje registrator według wskazówek Kanclerza.

- 26 10
- §7. Archiwum diecezjalne powinno ^{być} zawsze zamknięte, a klucze przechowuje Kanclerz.
- §8. Bez wyraźnego pozwolenia Biskupa albo Wikarjusza ^{Generalnego} lub Kanclerza:
1. nie ma nikt dostępu do archiwum,
  2. nie wolno nikomu żadnego pisma z archiwum zabierać.
- §9. Pisma i akta do za^ażyczenia czynności Kurji Biskupiej wydaje Kanclerz upoważnionym do tego osobom z zachowaniem odośnych przepisów prawa kanonicznego. (can. 378.)
- §10. Ponadto w sprawie archiwum diecezjalnego obowiązują bezwzględnie przepisy prawa kanonicznego Can 375-378.
-

Grzegorz Bujak

KURIA DIECEZJALNA W KIELCACH W LATACH 1918-1939¹

Stałym organem administracyjnym, wspomagającym biskupa w wypełnianiu jego obowiązków w okresie międzywojennym, była kuria diecezjalna. W tym czasie, kiedy po odzyskaniu przez Polskę niepodległości również Kościół katolicki mógł określać swobodnie swoje cele i formy działalności, kuria diecezjalna stawała się najważniejszym narzędziem oddziaływania biskupa na to, co działo się w całej diecezji, zarówno w parafiach, jak i w organizacjach katolickich.

Strukturę organizacyjną kurii określał w najbardziej ogólnym zarysie Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. W praktyce jednak jeszcze długo na jej organizację i działalność miały wpływ tradycje istniejących wcześniej konsystorzów generalnych². Wyróżniającą je cechą było to, że łączyły funkcje administracyjne i sędownicze, co znajdowało odzwierciedlenie w ich strukturze. Na czele konsystorza stał z reguły wikariusz generalny i oficjał sądowy w jednej osobie. Struktura konsystorza generalnego w Kielcach ustabilizowała się w drugiej połowie XIX w. Wzrosła wówczas rola urzędników związanych z pionem sądownictwa kościelnego, w tym dotyczącego spraw małżeńskich. Byli to sędzia surogat i obrońca węzła małżeńskiego. Na przełomie XIX i XX w. w zaborze rosyjskim zaistniały warunki dla wprowadzenia zmian w strukturach konsystorzów, przewidzianych w zarządzeniach papieskich. W wielu diecezjach, w tym kieleckiej, utworzono wówczas komisje sędziów prosynodalnych i egzaminatorów prosynodalnych oraz *consilium a vigilantia*³.

Struktura kieleckiego konsystorza generalnego w początkach rządów bpa Augustyna Łosińskiego (1910-1937) nie odbiegała od powszechnego schematu. Na

¹ Skrócona wersja niniejszego artykułu została opublikowana w: „Teki Komisji Historycznej”, t. 12 (2015) s. 135-144.

² B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 239-245; G. Bujak, *Kuria diecezjalna w Kielcach w latach 1918-1938. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze. Zarys problematyki badawczej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej: ABMK), t. 64 (1995) s. 50-51.

³ H. E. Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989, s. 298-300; G. Bujak, *Synody diecezjalne kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1922-1931*, Kielce 2010, s. 76-77.

jego czele, jako przewodniczący (*praeses*), stał biskup ordynariusz. W skład konsystorza wchodził ponadto: wikariusz generalny, sędzia surogat, dwaj asesorowie, kierownik kancelarii (*regens cancelariae*), dwaj sekretarze i woźny (*cursor*). Istniało także kolegium sędziów prosynodalnych oraz egzaminatorów prosynodalnych i *consilium a vigilantia*⁴.

Zmiany zaczęto wprowadzać dopiero pod wpływem Kodeksu z 1917 r., w którym, w kanonie 363 w § 1 stwierdzono, że kurię diecezjalną stanowią urzędnicy pomagający biskupowi w rządzeniu diecezją. W § 2 wymienieni zostali wszyscy urzędnicy kurii, zarówno sądowi, jak i administracyjni. Dopiero w kanonie 365 znajdujemy podział urzędników na sądowych: oficjała, promotora sprawiedliwości, obrońcę węzła małżeńskiego, sędziów synodalnych i woźnych oraz administracyjnych, do których zaliczono pozostałych: wikariusza generalnego, kanclerza, notariuszy, egzaminatorów synodalnych i proboszczów konsultorów. W ten sposób prawodawca wyodrębnił grupę urzędników sądowych, którzy mieli tworzyć odrębny dział – sąd biskupi pierwszej instancji oraz grupę urzędników wchodzących w skład pionu administracyjnego czyli kurii diecezjalnej⁵. Na określenie pionu administracyjnego w niektórych diecezjach przyjęła się nazwa wikariat generalny⁶, w diecezji kieleckiej częściej jednak stosowano nazwę kuria diecezjalna lub biskupia.

Podział konsystorza generalnego na dwie części, sądowniczą i administracyjną, nie został w diecezji kieleckiej ogłoszony odrębnym dekretem biskupa, jak miało to miejsce, na przykład, w sąsiedniej diecezji sandomierskiej⁷. Nazwa kuria diecezjalna i wyraźne oddzielenie urzędników administracyjnych od sądowych pojawiły się po raz pierwszy w elenchusie z 1919 r. Mimo formalnego rozdzielania obu urzędów przez długi czas łączyła je wspólna kadra urzędnicza. Dla przykładu funkcje wikariusza generalnego i oficjała generalnego do 1938 r. sprawował ks. Bogumił Czerkiewicz, a kanclerzem kurii i notariuszem sądu był do 1929 r. ks. Jacek Pycia⁸.

Najważniejszymi urzędnikami w kurii byli wikariusz generalny i kanclerz. Wikariusz generalny – w myśl kodeksu – posiadał władzę administracyjną w sprawach duchowych i doczesnych, taką samą, jak władza biskupa, z wyjątkiem spraw wyraźnie zastrzeżonych przez ordynariusza dla swoich kompetencji⁹.

W latach 1916-1938 funkcję wikariusza generalnego pełnił wspomniany ks. B. Czerkiewicz. Urodzony w 1864 r., po studiach w seminarium kieleckim kształcił się w Akademii Duchownej w Petersburgu w latach 1888-1892 i w roku 1905 został mianowany na stanowisko asesora w konsystorzu kieleckim. Wikariuszem

⁴ *Elenchus venerabilis cleri saecularis ac regularis dioecesis Kielcensis* (dalej: EDK), 1914, s. 16.

⁵ E. Sztáfrowski, *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1968, s. 54-55; G. Bujak, *Kuria diecezjalna w Kielcach...*, s. 50.

⁶ M. Dębowska, *Organizacja Kurii Biskupiej w Lucku. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze*, ABMK, t. 71 (1999) s. 482.

⁷ „Kronika Diecezji Sandomierskiej” (dalej: KDS), 12 (1919) s. 89.

⁸ E. Sztáfrowski, *Pycia Jacek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 474-475.

⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 530-531.

generalnym został w 1916 r. i pomimo, iż w 1932 r. bp A. Łosiński zawiesił go w wielu funkcjach ze względu na zły stan zdrowia, nie przestał jednak sprawować formalnie tego urzędu. Dopiero nowy ordynariusz Czesław Kaczmarek w 1938 r. zwolnił go z tego stanowiska i mianował na nie bpa Franciszka Sonika¹⁰.

Mimo że od 1932 r. całość obowiązków kierowania pracą kurii spadła na kanclerza, to jednak ks. B. Czerkiewicz nadal podpisywał wiele dokumentów jako wikariusz generalny. Na przykład, ukazujące się w „Kieleckim Przeglądzie Diecezjalnym” rozporządzenia kurii sygnowane były jego nazwiskiem. Ksiądz B. Czerkiewicz należał do najbardziej oddanych urzędników bpa A. Łosińskiego i cieszył się jego pełnym zaufaniem¹¹.

Do obowiązków kanclerza kurii, wymienionych w Kodeksie Prawa Kanonicznego, należało gromadzenie i opracowywanie akt kurii oraz prowadzenie archiwum¹². W okresie II Rzeczypospolitej stanowisko to piastowało kolejno trzech księży. Ksiądz J. Pycia został kanclerzem jeszcze w 1914 r. Prezentował model zachowawczego kurialisty, był ekscentryczny i konfliktowy, przy tym jednak bardzo pracowity, co wyrównywało trudności płynące z jego charakteru. Zwolniony został na własną prośbę 1 września 1929 r.¹³ Jego następcą został ks. Antoni Żrałek, urodzony w 1889 r. W 1910 r., mając tylko święcenia niższe, został kapelanem bpa A. Łosińskiego, od lutego 1911 r. pracował w parafii Chęciny jako diakon-wikariusz, a święcenia kapłańskie otrzymał w lipcu tegoż roku. Obowiązki wikariusza pełnił kolejno w kilku parafiach do 1920 r., kiedy to ponownie został kapelanem ordynariusza. Od 1922 r. przebywał we Francji, gdzie studiował i pełnił obowiązki kapelana emigracji polskiej. Licencjat z prawa kanonicznego uzyskał 6 września 1926 r. i po powrocie do diecezji został sekretarzem kurii, a następnie kanclerzem. Dnia 1 sierpnia 1939 r., po zwolnieniu z kanclerstwa, został mianowany radcą kurii i pracownikiem sądu.

Ostatnim kanclerzem w okresie międzywojennym był ks. Leonard Świdorski, który swoje obowiązki objął 1 sierpnia 1939 r. Urodzony w 1903 r., uczył się najpierw w niższym seminarium duchownym w Płocku, a następnie w latach 1921-1928 studiował w Paryżu i Rzymie. Studia uwieńczył podwójnym doktoratem – z filozofii i teologii. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1928 r. i został ojcem duchownym w seminarium duchownym w Płocku. Równocześnie działał w Akcji Katolickiej. We wrześniu 1938 r. przybył do Kielc wraz z bpem Cz. Kaczmarkiem. Początkowo pełnił funkcję kapelana biskupa a następnie kanclerza kurii¹⁴.

Od roku 1921 wśród urzędników administracyjnych pojawił się sekretarz, który w latach 1922-1932 nosił, podobnie jak odpowiedni urzędnik sądu, nazwę notariusza, a w latach 1930-1936 obie te funkcje sprawował ten sam duchowny.

¹⁰ Archiwum Diecezjalne w Kielcach (dalej: ADK), sygn. XC – 16, k. 1-38.

¹¹ P. Kubicki, *Augustyn Łosiński biskup kielecki. Krótki zarys monograficzny*, Sandomierz 1939, s. 6.

¹² *Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917 (dalej: CIC), can. 372.

¹³ ADK, sygn. XP – 38, k. 51; sygn. OB 1/1, k. 347.

¹⁴ J. Śledzianowski, *Ksiądz Czesław Kaczmarek biskup kielecki 1895-1963*, Kielce 1991, s. 334-335, 342.

Do 1939 r. funkcję tę pełniło 5 księży: Teofil Jarzębski, Piotr Kałwa, Antoni Żrałek, Adam Molisak i Stanisław Mucha¹⁵.

W pionie administracyjnym kurii istniały wspomniane już organy kolegialne, wywodzące się jeszcze z okresu konsystorza generalnego. Do obowiązków egzaminatorów prosynodalnych należało przeprowadzanie egzaminów na proboszczów oraz uczestniczenie w procesach administracyjnych. Proboszczowie konsultorzy natomiast uczestniczyli w procesach w przypadku wniesienia rekursu od decyzji biskupa o przeniesieniu proboszcza nieusuwalnego¹⁶. Natomiast, utworzona 27 kwietnia 1917 r., Diecezjalna Komisja Budowlana zajmowała się zabezpieczeniem zabytków sztuki kościelnej i nadzorowała budownictwo sakralne¹⁷.

Istotny wpływ na formowanie struktur kurii wywarł kielecki synod diecezjalny z 1927 r. W statutach 21-25 czytamy, że biskupowi w rządzeniu diecezją pomagała „kuria wraz z rozmaitymi komisjami i poszczególnymi urzędami” (statut 21). Jako urzędników kurialnych synod wymieniał: wikariusza generalnego, kanclerza, notariusza, woźnego, skarbnika, egzaminatorów synodalnych, egzaminatorów nowo wyświęconych księży, proboszczów konsultorów, cenzorów ksiąg, wizytatorów klasztorów i szkół. W skład kurii mogli być także powoływani – w razie potrzeby – radcy prawni i kanceliści¹⁸.

Przy kurii miało funkcjonować 10 komisji diecezjalnych. Przewidywano utworzenie rady administracyjnej, komisji artystyczno-architektonicznej, komisji liturgii i muzyki kościelnej, wiary i obyczajów, trzecich zakonów, bractw i stowarzyszeń religijnych, misyjnej, szkolnej, do spraw wychowania i nauczania młodzieży pozaszkolnej, dobroczynno-społecznej i Akcji Katolickiej. Ich celem, jak czytamy w statutach, było „ulżenie ordynariuszowi w ciężarach pasterskich” oraz praca nad rozwojem życia religijnego w diecezji.

Dziewięć komisji zostało utworzonych dekretem z 21 listopada 1929 r. Biskup A. Łosiński zrezygnował natomiast z organizacji rady administracyjnej. Jednym z kryteriów doboru członków komisji było przebywanie na parafiach blisko Kielc, co gwarantowało skuteczny udział w pracach kolegiów¹⁹.

Synod określił również zasady prowadzenia przez księży korespondencji z kurią. W statucie 25 czytamy: „Duchowieństwo winno się trzymać w korespondencji z kurią następujących przepisów: Przedstawić rzecz krótko i jasno, dając miejsce, datę, miesiąc i rok, a nadto liczbę porządkową korespondencji, ostatnią pocztę, pełny swój podpis imieniem i nazwiskiem. Każdą sprawę omawiać na osobnej karcie. Prosząc o dyspensy i o pozwolenia, należy zwracać się w prośbie do biskupa, koperta zaś ma być adresowana do kurii, jeśli chodzi o sprawy personalne, to i koperta winna być adresowana imiennie do ordynariusza. Sprawy dotyczące *forum internum* mają być pisane po łacinie. Wszelkie składki i należności należy przysyłać albo przez PKO Warszawa: Kuria Diecezjalna Kielecka, Kielce 59.285, albo zwykłą pocztą, zawsze jednak należy wyraźnie zaznaczyć na jaki cel ma służyć przesłana kwota”²⁰.

¹⁵ EDK, 1923, s. 13; 1931, s. 14; 1933, s. 13; 1939, s. 14.

¹⁶ CIC, can. 389, 2153, 2165.

¹⁷ „Kielecki Przegląd Diecezjalny” (dalej: KPD), 5 (1917-1918) s. 126.

¹⁸ *Synodus Dioecisana Kielcensis 1927*, Kielce brw., s. 62-63.

¹⁹ ADK, sygn. OD 4/2, k. 448.

²⁰ *Synodus...*, s. 63-65.

W regulaminie komisji, ogłoszonym w chwili ich powołania, stwierdzono, że są one sekcjami kurii biskupiej i pozostają od niej zależne. Dotyczyło to także finansowej strony ich działalności, gdyż koszty funkcjonowania komisji pokrywał ordynariat. Podejmowane przez nie uchwały miały być przedkładane ordynariuszowi za pośrednictwem kurii, czyli w praktyce kanclerza. Komisje posiadały prawo samodzielnego podejmowania inicjatyw, mogły też powoływać do swojego grona stałych współpracowników, tak spośród księży, jak i świeckich. Biskup miał jednak możliwość wyrażenia sprzeciwu wobec konkretnych kandydatów. Na pierwszych posiedzeniach komisje miały przyjąć plan działania i sposoby koordynacji pracy. Dla celów zebrań komisji przeznaczono salę w budynku kurii. Każda komisja składała się z przewodniczącego, zastępcy, sekretarza oraz kilku członków. Na czele komisji wiary i obyczajów stał osobiście bp A. Łosiński. Komisjom dobroczynno-społecznej oraz Akcji Katolickiej przewodniczył wikariusz generalny ks. B. Czerkiewicz, pozostałymi kierowali członkowie kurii, kapituły katedralnej oraz proboszczowie parafii z okolic Kielc²¹.

Do końca rządów bpa A. Łosińskiego struktury kurii ulegały dalszej ewolucji. W 1931 r. powołano archiwariusza, który od kanclerza przejął opiekę nad registraturą kancelarii biskupiej i archiwaliami, a w 1933 r. – radcę kurii²².

W latach 1931-1938 funkcję archiwariusza pełnił ks. Józef Zdanowski. Urodzony w 1887 r., święcenia kapłańskie przyjął w 1913 r. Studia historyczne odbył we Fryburgu w Szwajcarii i uwieńczył je doktoratem z filozofii w 1918 r. Archiwariuszem został mianowany 7 listopada 1931 r. Od 1933 r. pełnił równocześnie funkcję sędziego prosynodalnego. Dnia 30 września 1938 r. został zwolniony przez bpa Cz. Kaczmarka²³.

Jego następcą został ks. Franciszek Mazurek. Urodzony 27 marca 1904 r., został wyświęcony na kapłana w 1927 r. Od 1929 r., jako wikariusz parafii katedralnej w Kielcach, pełnił równocześnie funkcję dyrektora Katolickiego Związku Młodzieży Męskiej w diecezji. W 1932 r. rozpoczął studia w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, a od 1934 r. studiował w Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie stopień magistra teologii otrzymał w 1935 r. Obowiązki archiwariusza pełnił od roku 1938 do chwili aresztowania go przez Niemców w 1941 r.²⁴

Stanowisko radcy kurii sprawował przez cały czas istnienia tej funkcji ks. Jan Krzakowski, pełniąc równocześnie obowiązki obrońcy węzła małżeńskiego i prefekta w kilku kieleckich szkołach. Po likwidacji stanowiska radcy w 1938 r., pracował tylko w sądzie biskupim, skąd został zwolniony przez bpa Cz. Kaczmarka 13 listopada 1939 r.²⁵

W ostatnich latach rządów bpa A. Łosińskiego zwiększyła się liczba organów kolegialnych kurii. Powstała jedna nowa komisja, której istnienia nie przewidywały uchwały synodu. Była to komisja do spraw księży i rekolekcji. Ponadto komisja społeczno-dobroczynna została przemianowana na komisję „Caritas”, komisję Ak-

²¹ ADK, sygn. OD 4/2, k. 449-456; sygn. OA 2/11, k. 220.

²² EDK, 1934, s. 12.

²³ ADK, sygn. XZ – 22, k. 78.

²⁴ ADK, sygn. XM – 28, k. 24.

²⁵ ADK, sygn. XK – 56, k. 39.

cji Katolickiej zastąpił Diecezjalny Instytut Akcji Katolickiej, a w jego ramach powstały 4 komisje kierujące działalnością poszczególnych filarów tej organizacji²⁶.

Dalsze zmiany struktury kurii przyniosły rządy bpa Cz. Kaczmarka. Jak wspomniano, już w pierwszym roku swoich rządów, zlikwidował on stanowisko radcy kurii, a w wyniku rozdzielenia funkcji wikariusza generalnego i oficjała pomiędzy bpa Franciszka Sonika i ks. B. Czerkiewicza, dokonał ostatecznego oddzielenia pionu administracyjnego od sądowego. Likwidacji uległa także większość komisji diecezjalnych, a w ich miejsce powołano czterech referentów: do spraw szkół – ks. Pawła Tochowicza, do spraw administracji i majątku kościelnego – ks. Jana Danilewicza, do spraw nauczania religii – ks. Leonarda Świderskiego oraz do spraw organistów – ks. Tadeusza Łagowskiego²⁷. Jedynymi komisjami funkcjonującymi nadal przy kurii zostały: artystyczno-budowlana oraz administracyjna i majątkowa, której istnienie przewidywały uchwały synodu, dopiero jednak nowy ordynariusz Cz. Kaczmarek zdecydował się na jej utworzenie²⁸. Wraz ze zmianami strukturalnymi, nowy biskup, w ciągu zaledwie dwóch lat, dokonał wymiany wszystkich najważniejszych urzędników w kurii.

Analizując pracę poszczególnych urzędników i ciał kolegialnych, należy zauważyć, że większość komisji prowadziła swoją działalność dość nieregularnie, dlatego podstawowa praca administracyjna spadała w praktyce na czterech urzędników kurii: wikariusza generalnego, kanclerza, sekretarza i archiwariusza.

Na podstawie zachowanych akt możemy odtworzyć jedynie w zarysie pracę urzędu. W kurii obowiązywał system dziennikowy. Zachowały się dzienniki podawcze rejestrujące tak pisma wpływające, jak i wychodzące. Wpisy zawierały datę rejestracji, informację o nadawcy i czasem regist. Liczba pism wpływających przewyższała ekspediowane. W latach 1918-1926 liczba zarejestrowanych pism w obu grupach nie przekraczała 2,5 tys. rocznie. W okresie późniejszym systematycznie wzrastała – aż do 5 tys. w 1939 r. W przypadku pism ekspediowanych najliczniejszą grupę stanowiły różne dyspensy, w tym od zapowiedzi i przeszkód małżeńskich²⁹. Wydaje się jednak, że dzienniki podawcze nie rejestrowały wszystkich pism. W 1921 r. kuria skierowała do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego list zawierający informacje o wydatkach kancelaryjnych. Podano w nim liczbę pism ekspediowanych z kurii. W 1918 r. było ich 3984, w 1919 r. – 3850, natomiast w 1920 r. – już tylko 3380³⁰. W stosunku do ekspedytów zarejestrowanych w dziennikach podawczych, była to liczba przynajmniej dwukrotnie wyższa.

Pracownik kurii, najczęściej kanclerz, rejestrował wpływające pisma w dzienniku podawczym i grupował je w celu przedstawienia biskupowi do podjęcia decyzji. Dotyczyło to nie tylko spraw ważnych, jak kontakty z władzami państwowymi, czy nuncjaturą, ale i drobnych problemów parafialnych. Po podjęciu decyzji przez ordynariusza, w kurii przygotowywano i ekspediowano stosowne dokumenty. W większości spraw bp A. Łosiński podejmował decyzje osobiście.

²⁶ EDK, 1937, s. 15-16.

²⁷ ADK, sygn. XT –14, k. 29; EDK, 1939, s. 18.

²⁸ EDK, 1939, s. 19.

²⁹ ADK, sygn. O – 5 do O – 25; G. Bujak, *Kuria diecezjalna w Kielcach...*, s. 51.

³⁰ ADK, sygn. OB 1/1, k. 381.

Samodzielnie kuria podejmowała decyzje jedynie w niektórych sprawach będących w zakresie kompetencji wikariusza generalnego. Dotyczyło to przede wszystkim udzielania podstawowych dyspens: od zapowiedzi i przeszkód małżeńskich itp. Trudno określić, jak dużo spraw załatwiała kuria. Zachował się spis liczby usług kancelarii kurialnej z lat 1927-1933. Wynika z niego, że w każdym miesiącu świadczone tych usług od kilku do kilkudziesięciu. Najmniej, bo zaledwie 9, odnotowano w czerwcu 1927 r., zaś najwięcej, bo aż 90 – w styczniu 1929 r. Liczba świadczonych usług wykazywała charakterystyczne fluktuacje w ciągu roku. Nasilenie pracy kurii w tym zakresie przypadało na styczeń i luty oraz październik i listopad³¹. Były to miesiące poprzedzające wzmożoną pracę duszpasterską w parafiach w okresie adwentu i wielkiego postu, co wywierało wpływ na ograniczenie kontaktów księży z kuria.

Obecność znacznej ilości dokumentacji finansowej dowodzi, że administracja finansowa była ważnym działem pracy kurialnej. Do obowiązków kurii należało rozdzielanie comiesięcznej dotacji rządowej, przekazywanej z tytułu zobowiązań państwa wobec Kościoła³². Każdego miesiąca w kurii sporządzane były listy płac, rejestrujące ich dystrybucję. Dotacje otrzymywali wszyscy księża pracujący na parafiach, w instytucjach diecezjalnych oraz emeryci. Księżom z terenu Kielc wypłacano dotacje w kurii, w terenie przekazywaniem pieniędzy zajmowali się dziekani. Księża kwitowali odbiór pieniędzy na liście płac, która wracała do kurii³³.

Pewną komplikacją w prowadzeniu dokumentacji finansowej było potrącanie, za zgodą zainteresowanych księży, ciężących na nich zobowiązań. Najczęściej w tych sprawach pisali do kurii proboszczowie prosząc, żeby z ich pensji pokryto zobowiązania parafii wobec kurii, a więc: opłaty za dyspensy, indulty, a także z tytułu zbiorów pieniędzy na tacę na cele ogólnodiecezjalne i ogólnokościelne, jak świętopietrze, misje, itp. W takich sytuacjach księża zatrzymywali pieniądze zebrane na tacę, przesyłali natomiast do kurii informację o wysokości zbiórki z prośbą o potrącenie tej sumy z przysługującej im części dotacji rządowej (pensji).

Księża podejmowali także decyzje o potrącaniu z dotacji budżetowych kosztów akcji i inicjatyw zarządzanych przez władzę diecezjalną. Tak na przykład, na zjeździe księży dziekanów 29 kwietnia 1930 r., na wniosek biskupa, jednogłośnie zaakceptowano, żeby kuria z pensji księży proboszczów potrącała z góry obciążenia, jakie ciążyły na parafiach za kolportowaną „Gazetę Tygodniową”³⁴. Usprawniało to system rozliczania się parafii z kuria, pociągało za sobą jednak wzrost obowiązków kurii w zakresie prowadzenia dokumentacji finansowej związanej z potrąceniami. Z czasem liczba inicjatyw władzy diecezjalnej, których koszty pokrywano z potrąceń z pensji wypłacanych przez kuria, znacznie się rozszerzyła. W 1932 r. było już ich sporo i wydaje się, że panowało w tym względzie pewne zamieszanie. Dlatego księża prosili biskupa o uporządkowanie problemów odliczeń z dotacji.

³¹ ADK, sygn. OF 7/1, k. 54-80.

³² J. Wisłocki, *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918-1939*, Poznań 1981, s. 82; A. Szelażek, *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce w okresie przedkonkordatowym*, Toruń 1947, s. 34.

³³ ADK, sygn. OF 1/5a, k. 297-298.

³⁴ KPD, 17 (1930) s. 197.

Na konferencji księży dziekanów 29 listopada 1932 r. biskup wymienił wszystkie pobierane w ten sposób zobowiązania kleru, jednak w zachowanych protokołach z tej konferencji, jak i drukowanym sprawozdaniu nie wymieniono ich pełnej liczby i wysokości obciążeń³⁵. Także na podstawie list płac, sporządzanych w kurii, nie zawsze można ustalić zakres tej działalności, gdyż przy poszczególnych pozycjach do wypłaty, jak się wydaje, nie wyszczególniano wszystkich potrąceń.

Zdarzało się również, że kuria z dotacji pokrywała zobowiązania dłużne księży, tak w stosunku do innych duchownych, jak i osób świeckich. Znajdujemy też informacje, że z dotacji kuria potrącała zobowiązania wynikające z ciążących na księżach wyroków sądowych³⁶. Administracja finansowa kurii obejmowała również nadzór nad świadczeniami diecezji wobec innych instytucji kościelnych: kurii rzymskiej, nuncjatury, Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, episkopatu itp.³⁷.

Na uwagę zasługuje sposób prowadzenia księgowości. Wszystkie zbiórki i świadczenia wpływające do kurii, a także zaciągane sporadycznie pożyczki traktowano jako „dochody kurii” i z nich dopiero sukcesywnie, w ustalonych ryczałtach, pokrywano zobowiązania diecezji, księgując je jako „wydatki kurii”³⁸.

Koszty funkcjonowania kancelarii kurialnej były niewielkie. Dla przykładu, w latach 1929-1933 r. wynosiły ok. 400 zł kwartalnie. Największymi pozycjami w wydatkach były: wynagrodzenie woźnego – 150 zł na kwartał – wypłacane jednak w częściach co miesiąc oraz opłaty za prąd i telefon – 73 zł, pozostałe koszty to: materiały biurowe, utrzymywanie skrzynek pocztowych i prenumerata „Dziennika Ustaw” oraz watykańskiego czasopisma „Acta Apostolicae Sedis”. W październiku i listopadzie pojawiały się dodatkowe wydatki, związane z dokonywanym w końcu roku rozliczeniem z drukarnią „Jedność” za zamówione usługi³⁹.

Problemem pozostaje ustalenie wysokości dochodów urzędników kurii. Na podstawie zachowanych list płac, stosunkowo najbardziej dokładnie możemy je określić dla wikariusza generalnego i kilku najważniejszych urzędników kurii. I tak, w 1921 r. pensje wypłacano kwartalnie. W III kwartale wikariusz generalny otrzymywał 5850 marek polskich, kanclerz – 4500, radca kurii – 4050 a sekretarz – 2250. Z powodu inflacji, w I kwartale 1922 r. wikariusz generalny otrzymywał już 45 000 marek a pozostali urzędnicy po 36 000 marek⁴⁰. W lipcu 1923 r. pensje urzędników kurii wynosiły od 500 000 do 900 000 marek. W tym samym czasie pensja biskupa utrzymywała się na poziomie ok. 1 800 000 marek, a profesora seminarium ok. 510 000 marek⁴¹. W związku z inflacją, pracownikom kurii przysługiwały specjalne dodatki drożyzniane⁴².

Po reformie pieniężnej sytuacja materialna pracowników kurii ustabilizowała się. Ich dochody były jednak niższe w stosunku do zarobków urzędników państwo-

³⁵ KPD, 19 (1932) s. 295.

³⁶ ADK, sygn. OF 1/5a, k. 373; OF 1/5b, k. 189; OF 13/1, k. 99, 102; OF 1/7, k. 117-127.

³⁷ ADK, OF 1/5b, k. 607, 169.

³⁸ ADK, sygn. OF 7/2, k. 1-9; OF 7/3, k. 4-9, 19-20.

³⁹ ADK, sygn. OF 7/1, k. 3-51.

⁴⁰ ADK, sygn. OF 1/4a, k. 178-179.

⁴¹ ADK, sygn. OF 1/4, k. 2.

⁴² ADK, sygn. OF 7/7, k. 32.

wych, zatrudnionych na porównywalnych etatach. W 1933 r. wikariusz generalny pobierał miesięcznie ok. 560 zł. W tej sumie mieściła się stała pensja kurialna (188 zł), pensja z tytułu sprawowania funkcji proboszcza (153 zł) oraz od 180 do 220 zł pensji kanonickiej⁴³. Kanclerz i pozostali pracownicy kurii otrzymywali w tym samym czasie po 473 zł miesięcznie⁴⁴. Wypłacana z dotacji rządowych pensja biskupa wynosiła ok. 1000 zł miesięcznie. Biskup F. Sonik, jako wikariusz kapitulny, po śmierci ordynariusza otrzymywał miesięcznie również 1000 zł jako tymczasowy rządcą, a ponadto około 200 zł, będące dodatkiem kapitulnym. Dla porównania warto przytoczyć informacje o wysokościach dochodów księży pracujących w parafiach kieleckich. W lutym 1930 r. ks. F. Sonik, jako proboszcz parafii św. Wojciecha, wykazał do kurii 1800 zł dochodów, a wikariusz katedralny ks. F. Mazurek nawet 2380 zł⁴⁵. Obie parafie należały do największych w diecezji. Dochodów uzyskiwanych w nich przez duchownych nie należy uważać za powszechne, lub choćby reprezentatywne dla duchowieństwa parafialnego w tamtym okresie. Wskazują one jednak na znaczny status materialny niektórych duchownych łączących pracę duszpasterską z pracą w centralnym aparacie administracyjnym diecezji.

Całość dokumentacji finansowej prowadził osobiście, do chwili zawieszenia w obowiązkach kurialnych, wikariusz generalny ks. B. Czerkiewicz; jedynie w czasie urlopu zastępował go przez jeden miesiąc kanclerz. Dopiero od 1932 r. wszystkie zachowane rozliczenia były sporządzane i podpisywane przez kanclerza⁴⁶.

Interesujące i niezbadane dotychczas zagadnienie stanowi ocena pracy kurii przez księży pracujących w duszpasterstwie parafialnym i prefektów szkolnych. Ponieważ kuria, jak wspomniano na wstępie, wypełniała rolę pośredniczącą między biskupem a księżmi, działała więc na mocy autorytetu biskupa. Dlatego nie spotykamy zbyt często krytycznych ocen działalności tego urzędu, co mogłoby narazić ich autorów na zarzut krytyki działań biskupa. W pewnych sytuacjach możemy zaobserwować zbiorowe formułowanie przez księży postulatów, dotyczących sanacji prac kurii, kierowanych do biskupa w duchu troski o dobro diecezji.

Z pierwszymi poważniejszymi przejawami krytyki działalności kurii spotykamy się w związku z przygotowaniem do synodu diecezjalnego. Zarzuty dotyczyły tego, że w pojawiających się konfliktach księży z parafianami, najczęściej na tle finansowym, zdaniem księży, kuria oportunistycznie stawiała po stronie wiernych świeckich, narażając, jak twierdzili, na szwank autorytet duszpasterzy. W sposób charakterystyczny, chociaż nie odosobniony, wypowiadali się na ten temat, na przykład, księża dekanatu piekoszowskiego podczas konferencji dekanalnej 26 sierpnia 1926 r. W uchwale skierowanej do biskupa czytamy: „w sprawie akcydensów najbardziej drażliwej kwestii, było w naszym dekanacie już kilka skarg i aczkolwiek to stwierdzić musimy i z naciskiem zaznaczamy, że »taksa diecezji kieleckiej« jest najniższą we wszystkich diecezjach Kongresówki i nie wytrzymuje w czasach dzisiejszej drożyzny poważniejszej krytyki. Dopóki sprawy tak stoją, w imię ratowania autorytetu dość już zachwianego, a nie dość szczęśliwie podtrzy-

⁴³ ADK, sygn. OF 1/5a, k. 245, 290.

⁴⁴ ADK, sygn. OF 1/4b, k. 171-182, 215-227.

⁴⁵ ADK, sygn. OF 7/3, k. 2-3; OF 1/5b, k. 618; OF 3/2b, k. 262.

⁴⁶ ADK, sygn. OF 7/1, k. 31.

mywanego przez kurię kielecką, postanowiono stosować się możliwie najściślej do jej wskazówek dla uniknięcia przykrych awantur, wywoływanych przez ludzi złej woli. Gdyby jednak, pomimo ustępliwości zła wola, kierowana przez wrogą agitację przeciw duchowieństwu, nasyłała niezadowolonych interesantów do prześwietnej kurii, usilnie postanowiono prosić Jego Ekscelencję o skierowanie interesantów do dziekana, aby był poinformowany o wypadku, sprawdził na miejscu słuszność pretensji, i rzecz załatwił polubownie na podłożu taksy i sprawiedliwości. Czasem bowiem źle usposobiony interesant, przejawia fakty i w odmiennym świetle przedstawia jak było rzeczywiście, a wyroki kurii, wydawane jednostronnie, dyskredytują kapłanów, rozzuchwalają ludzi, pozbawiają kapłana tej resztki powagi jaką jeszcze posiada wobec swoich parafian⁴⁷.

Kolejne nasilenie krytyki postępowania kurii w stosunkach z księżmi pojawiło się w okresie *sede vacante* po śmierci bpa A. Łosińskiego, co sprzyjało bardziej otwartemu formułowaniu przez księży swoich postulatów pod adresem centralnych instytucji administracyjnych diecezji. Krytyka dotyczyła wówczas rozliczeń finansowych, a w szczególności potrąceń pieniężnych dokonywanych przez kurię z dotacji dla księży. Sprawa nie była nowa, o napięciach w tym zakresie już wspomniano. Tym razem jednak niezadowolone księży wyrazili najpełniej duchowni dekanatu daleszyckiego, a ich petycja stała się przedmiotem obrad konferencji księży dziekanów 27 września 1937 r., co może świadczyć o powadze sytuacji w tym zakresie. W uchwale księży tego dekanatu czytamy: „Księża dekanatu mając na uwadze postępujące zubożenie ludu, a w ślad za nim obniżenie ofiarności i opłat za posługi a nie chcąc ze względów taktycznych trzymać się nawet minimalnych norm synodalnych, co też już jest nierealne, wypowiadają swe ogromne życzenie, aby pensja, jaka im przysługuje, w pełnej wysokości była wypłacana do rąk każdemu. Rozumiemy potrzeby diecezji i nie uchylamy się od ofiar, ale wysokość ofiar i cele niech będą uprzednio zaaprobowane przez konferencje dekanalne, aby każdy ksiądz miał to naturalne zadowolenie, że on daje, i że dany cel swe istnienie zawdzięcza jego ofiarności”⁴⁸.

W dalszej części wspomnianej uchwały księży dekanatu daleszyckiego znajdujemy postulat powołania stałej komisji kontrolującej działalność finansową kurii: „Łącznie z tą sprawą (potrąceń z dotacji – G.B.) występuje następna, mianowicie dotycząca ujęcia grosza publicznego idącego z ofiarności księży na cele diecezjalne, w ścisłe ramy przychodu i rozchodu. Po tej linii idzie nasze życzenie, aby przy kurii biskupiej utworzona została specjalna komisja finansowa, jak to już jest przy innych diecezjach, która by co jakiś czas, przynajmniej raz na rok, dawała do wiadomości ogółu szczegółowe sprawozdania z prawem czynienia przez księży swoich uwag. Uchwalając powyższe punkty księży dekanatu daleszyckiego zastrzegają się przeciwko zarzutowi lekkomyślnego występowania, czy krytyki kogokolwiek, lub czegokolwiek, jedynie jako ludzie dojrzały, na stanowiskach, wypowiadają co myślą, a pragnieniem ich jest, aby wiele niedomagań, na które często słyszy się utyskiwania, żale i co niestety nieraz przedostaje się na zewnątrz, uległo zmianie

⁴⁷ ADK, sygn. OD 2/2a, k. 41-42.

⁴⁸ ADK, sygn. OD 2/3a-b, k. 180-183.

na lepsze, aby w cichej i pogodnej atmosferze, w karnym a rozumnym posłuszeństwie dla władzy duchownej, pracować ochotnie ku chwale Bożej i pożytkowi Kościoła”⁴⁹.

Z przedstawionych powyższych rozważań na temat przemian organizacyjnych i działalności Kurii Diecezjalnej w Kielcach, wyłania się obraz organizacji i funkcjonowania tej instytucji po 1918 r. Dostrzegamy w nim istotną kontynuację praktyki kancelaryjnej z okresu zaborów i konsystorza generalnego. Sprzyjała temu stabilność kadry kurialnej, jak i zapewne przyzwyczajenia księży z diecezji, przywykłych do pewnego rytmu kontaktów z biskupem i konsystorzem/kurią. Najważniejsza zmiana wprowadzona przez Kodeks z 1917 r., polegająca na oddzieleniu pionu administracyjnego od sędziowskiego dokonywała się powoli, wraz z wymianą pokoleniową urzędników, których kompetencje za czasów długich rządów bpa A. Łosińskiego często się przenikały.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Kielcach

- sygn. XC – 16, XK – 56, XM – 28, XP – 38, XT – 14, XZ – 22 – Akta Personalne Księżów Biskupów i Księżów
 sygn. OA 2/11 – Okólniki Biskupa, Konsystorza i Kurii
 sygn. OB 1/1 – Urzędnicy Konsystorza Kieleckiego w latach 1835-1922
 sygn. OD 2/2a, OD 2/3a-b, OD 4/2 – Akta Ogólne Dziekańskie
 sygn. OF 1/4, OF 1/4a, OF 1/4b, OF 1/5a, OF 1/5b, OF 1/7, OF 7/1, OF 13/1 – Dotacje Państwowe dla Duchowieństwa
 sygn. OF 3/2b – Podatki Duchowieństwa
 sygn. OF 7/1, OF 7/2, OF 7/3, OF 7/7 – Wpłaty i Wyплаты Kurii i Konsystorza
 sygn. O – 5 do O – 25 – Dzienniki podawcze i korespondencyjne

Źródła drukowane

- Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917.
Elenchus venerabilis cleris saecularis ac regularis dioecesis Kielcensis (1912-1939).
Synodus Dioecesana Kielcensis 1927, Kielce brw.

Opracowania

- Bączkiewicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957.
 Bujak Grzegorz, *Kuria diecezjalna w Kielcach w latach 1918-1938. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze. Zarys problematyki badawczej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 49-57.
 Bujak Grzegorz, *Synody diecezjalne kościoła Katolickiego w Polsce w latach 1922-1931*, Kielce 2010.
 Dębowska Maria, *Organizacja Kurii Biskupiej w Łucku. Studium kancelaryjno-archiwoznawcze*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 71 (1999) s. 389-397.
 Kubicki Paweł, *Augustyn Łosiński biskup kielecki. Krótki zarys monograficzny*, Sandomierz 1939.

⁴⁹ Tamże.

- Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.
- Szelązek Adolf, *Podstawy dotacji duchowieństwa katolickiego w Polsce w okresie przedkonkordatowym*, Toruń 1947.
- Sztafrowski Edward, *Pycia Jacek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 474-475.
- Sztafrowski Edward, *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1968.
- Śledzianowski Jan, *Ksiądz Czesław Kaczmarek biskup kielecki 1895-1963*, Kielce 1991.
- Wisłocki Jerzy, *Uposażenie Kościoła i duchowieństwa katolickiego w Polsce 1918-1939*, Poznań 1981.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska 1989.

Stanisław Ludwik Piech

ORGANIZACJA I DZIAŁALNOŚĆ KURII DIECEZJALNEJ W TARNOWIE W OKRESIE II RZECZYPOSPOLITEJ

W okresie międzywojennym (1918-1939) strukturę organizacyjną kurii diecezjalnych w ogólnym zarysie określał Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany 27 V 1917 r. przez papieża Benedykta XV i wprowadzony w życie 19 V 1918 r. W praktyce jednak duży wpływ na organizację i działalność kurii diecezjalnych miały tradycje konsystorzy generalnych (biskupich) z okresu niewoli narodowej¹. Konsystorz zgodnie z dawną praktyką kościelną obejmował dwa główne urzędy diecezjalne: wikariusza generalnego i oficjała sądowego. Od utworzenia diecezji tarnowskiej w 1786 r. aż do 1870 r. obydwie te urzędy spoczywały w jednych rękach. Obsadzone były zwykle księżmi spośród gremium kapituły katedralnej.

Poważne zmiany w organizacji konsystorza biskupiego wprowadził Kodeks Prawa Kanonicznego z 1917 r. Konsystorz otrzymał nazwę Kuria Diecezjalna. Tworzyli ją mianowani przez biskupa: wikariusz generalny, oficjał, kanclerz, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego i święceń kapłańskich, sędziowie synodalni i egzaminatorzy synodalni, proboszczowie konsultorzy, audytorzy, notariusze i woźni (kan. 363). Zadaniem kurii diecezjalnych była pomoc biskupowi rezydencjalnemu czyli diecezjalnemu w zarządzie diecezją. Oficjał, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła, sędziowie synodalni, audytorzy winni byli pomagać biskupowi w wykonywaniu władzy sądowniczej i karnej, zaś wszyscy inni w administracji diecezji². Najważniejszymi urzędnikami kurialnymi byli wikariusz generalny i kanclerz³.

---

¹ B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980, s. 214, 217-224.

² F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, s. 525-526.

³ Opisanie działalności tarnowskiej kurii diecezjalnej w latach 1918-1939 natrafia na spore trudności ze względu na znaczne braki w materiale dokumentacyjnym. W okresie II wojny światowej uległa zniszczeniu znaczna część kurialnego zasobu archiwalnego, w tym dokumenty odnoszące się do działalności tej instytucji w okresie II Rzeczypospolitej.

Wikariusze generalni

Nominacja wikariusza generalnego, a także jego odwołanie z urzędu zależały od uznania biskupa diecezjalnego. Wikariuszem generalnym powinien być mianowany kapłan diecezjalny, liczący najmniej 30 lat, doktor lub licencjat teologii lub prawa kanonicznego, a przynajmniej biegły w tych naukach, odznaczający się zdrową nauką, uczciwością, roztropnością i doświadczeniem w załatwianiu spraw (kan. 367 § 1). Wikariusz generalny na mocy swego urzędu miał w całej diecezji w sprawach duchowych i doczesnych taką samą jurysdykcję, jaka przysługiwała biskupowi z prawa zwyczajnego (kan. 368 § 1) lub na podstawie stałych upoważnień Stolicy Apostolskiej (kan. 66) z wyjątkiem spraw wyraźnie zastrzeżonych przez biskupa lub prawo. Był więc ordynariuszem miejscowym (kan. 198) i miał władzę zwyczajną lecz zastępczą⁴.

W diecezji tarnowskiej w latach 1918-1939 urząd wikariusza generalnego sprawowało po kolei dwóch księży: prepozyt kapituły katedralnej Józef Bąba (12 VI 1917 r. – 14 IX 1921 r.) i biskup pomocniczy Edward Komar (14 IX 1921 r. – 5 VI 1939 r.). W niektórych okresach czasowych wikariusz generalny był równocześnie oficjałem. Obydwa te urzędy skupiali w swoim ręku ks. J. Bąba w 1918 r. i bp E. Komar w latach 1921-1937.

Józef Bąba urodził się 30 IX 1849 r. w rodzinie chłopskiej Jana i Franciszki Górnik w Płazie k. Chrzanowa. Po ukończeniu Gimnazjum św. Anny w Krakowie i uzyskaniu świadectwa dojrzałości 14 VI 1870 r., przez jeden rok służył w pułku węgierskim we Wiedniu i w tym czasie odbył pierwszy rok studiów teologicznych na tamtejszym uniwersytecie. W 1872 r. został przyjęty do Seminarium Duchownego w Tarnowie. Święcenia kapłańskie przyjął 24 XII 1874 r. z rąk bp. Józefa Pulkalskiego. W okresie od 1 I do 11 IX 1875 r. był wikariuszem parafialnym w Wojniczcu, następnie został wysłany do Wiednia na dalsze studia teologiczne w Wyższym Instytucie Naukowym dla Księży Diecezjalnych (Frintaneum), gdzie przebywał od 2 X 1875 r. do 20 X 1879 r. Po powrocie do diecezji przez kilka miesięcy był wikariuszem a następnie administratorem w Czarnym Dunajcu. Od 2 VI 1880 r. wykładał historię Kościoła (1880-1887) i prawo kanoniczne (1880-1897) w tarnowskim seminarium duchownym. Promocję na doktora teologii uzyskał 26 VI 1880 r. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Wiedeńskiego na podstawie dysertacji *De domicilio*. W 1887 r. został kanonikiem kapituły katedralnej. W kapitule piastował kolejno godności: prałata scholastyka (1890), infulata dziekana (1896), prepozyta (1916). W latach 1888-1904 był rektorem seminarium duchownego. Szczególnie dbał o formację intelektualną alumnów. Przeprowadził reorganizację studiów. W 1895 r. wprowadził do *ratio studiorum* filozofię chrześcijańską. Powiększył i uporządkował księgozbiór biblioteczny. Odrestaurował gmach seminaryjny. Założył w nim pierwsze na ziemiach polskich muzeum diecezjalne. Z inicjatywy Męskiej Konferencji św. Wincentego a Paulo założył w Tarnowie 15 XI 1910 r. Bursę im. ks. Piotra Skargi dla biednych terminatorów i sam stanął na jej czele, pomagając młodzieży rzemieślniczej w nauce zawodu. W latach 1914-1919 był proboszczem katedralnym. W czasie pierwszej wojny światowej piastował stanowisko

⁴ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 528-531.

prezesa tarnowskiego oddziału Książęco-Biskupiego Komitetu dla Dotkniętych Klęską Wojny. Po śmierci wikariusza generalnego ks. Stanisława Walczyńskiego w 1915 r., został jego następcą. Zmarł 10 VI 1936 r. w Tarnowie⁵.

Następcą ks. J. Bąby na urządzie wikariusza generalnego był bp Edward Komar (1872-1943), pierwszy biskup pomocniczy w diecezji tarnowskiej⁶. Edward Komar urodził się 18 I 1872 r. w Koprzywnicy k. Sandomierza, w rodzinie chłopskiej Józefa i Anny Węglewskiej. Po ukończeniu szkoły powszechnej w rodzinnej miejscowości, uczył się w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie, które ukończył w 1893 r. Po trzech latach studiów w seminarium duchownym został wysłany do Rzymu na Papieski Uniwersytet Gregoriański. Studiował tam w latach 1896-1900 uzyskując dwa doktoraty z filozofii i teologii. Święcenia kapłańskie przyjął w Krakowie 9 VIII 1897 r. z rąk bp. J. Puzyny. Po powrocie z Rzymu został w 1900 r. wikariuszem parafialnym w Morawicy. Po roku był już ojcem duchownym w krakowskim seminarium duchownym. Posługę tę pełnił przez 14 lat, do 1915 r., kiedy został proboszczem w Osielcu k. Makowa Podhalańskiego, skąd w 1920 r. przeniesiono go na probostwo w Suchej Beskidzkiej. Papież Benedykt XV, bullą *Commissum humilitati* z 16 VI 1921 r., mianował go biskupem tytularnym alindeńskim *in partibus infidelium* i pomocniczym w Tarnowie. Sakrę biskupią przyjął 11 IX 1921 r. w katedrze tarnowskiej. Od 14 IX 1921 r. był wikariuszem generalnym i oficjałem sądu biskupiego. W latach 1921-1936 był rektorem Seminarium Duchownego w Tarnowie. Przeprowadził reformę studiów teologicznych, przedłużając je z czterech do pięciu lat. Rozbudował gmach seminaryjny o nowe środkowe skrzydło. W celu podniesienia stanu zdrowotnego alumnów zakupił willę „Pod krzyżem” w Kościelisku k. Zakopanego. Jako wychowawca był surowy i wymagający. W 1936 r. po śmierci ks. J. Bąby otrzymał nominację na prepozyta kapituły katedralnej, a po śmierci bp. F. Lisowskiego, 5 VI 1939 r. został wybrany wikariuszem kapitulnym diecezji tarnowskiej. Papież Pius XII mianował go 24 VI 1940 r. administratorem apostolskim diecezji. Pasterzowanie jego przypadło na bardzo trudny okres wojny i okupacji niemieckiej. Długoletni wychowawca młodzieży duchownej szczególnie troszczył się o diecezjalne seminarium duchowne. Gmach seminaryjny zajęli Niemcy. Alumni zostali rozpedzeni. Dopiero od wiosny 1941 r., na skutek starań biskupów, można było w Generalnym Gubernatorstwie otworzyć seminaria duchowne dla alumnów, którzy rozpoczęli studia przed wojną. Zabroniono przyjmować nowych kandydatów. Po uzyskaniu zezwolenia, uruchomiono seminarium w wakacyjnej willi w Błoniu nad Dunajcem. Tam po rewizji 22 V 1941 r. gestapo

⁵ [R. Banach], *Profesorzy, wykładowcy i lektorzy Instytutu Teologicznego w Tarnowie*, w: *Schematyzm Diecezji Tarnowskiej*, 1992, część historyczna, s. 96; B. Kumor, *Bąba Józef*, w: *Encyklopedia katolicka* (dalej: EK), t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 154-155; tenże, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786-1985*, Kraków 1985, s. 338, 410-412; T. Bukowski, *Bąba Józef*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 40; A. Nowak, *Bąba Józef*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, red. J. R. Bar, cz. 1, Warszawa 1981, s. 20-24; tenże, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786-1985*, t. 1, Tarnów 1999, s. 77-81; S. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775-1918*, Kraków 2009, s. 187, 250, 306, 313-314.

⁶ B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, s. 305-307.

aresztowało rektora ks. Romana Sitkę, byłego kanclerza kurii oraz obecnych tam przełożonych i kleryków. Biskup Komar, mimo tych prześladowań, otworzył seminarium w domu biskupim w Tarnowie, w którym dotrwało do końca wojny. Troszczył się o uwięzionych i wysiedlonych. Zmarł 29 IX 1943 r. w Tarnowie⁷.

W administracji diecezji pomagała ordynariuszowi kapituła katedralna, stanowiąca jego senat i zarazem radę. Wszyscy kanonicy gremialni tworzyli grono radców, referentów i asesorów. Do tego gremium dołączono także dwóch księży wykładowców seminarium duchownego (Jakub Stanczykiewicz, Tomasz Włoch; od 1937 r. także Ignacy Dziedziak i Michał Rec)⁸. Kodeks Prawa Kanonicznego wymagał, aby w każdej diecezji było przynajmniej czterech, lub w razie potrzeby więcej, najwyżej jednak dwunastu egzaminatorów synodalnych oraz proboszczów konsultorów. Biskup przedstawiał ich na synodzie diecezjalnym a synod zatwierdzał. Dlatego nazywani się egzaminatorami synodalnymi. Jeśli jednak przed następnym synodem gremium ich zmniejszyło się wskutek śmierci lub z innego powodu, albo też synod w ogóle się nie odbywał, ustanawiał ich biskup po wysłuchaniu zdania kapituły katedralnej; stąd nazywani się prosynodalnymi (kan. 385-386). Taka sama procedura odnosiła się do także do sędziów synodalnych i prosynodalnych⁹. Wszyscy kanonicy kapituły katedralnej wraz z niektórymi wykładowcami seminaryjnymi (księża: Andrzej Macko, Michał Rec, Jakub Stanczykiewicz, Tomasz Włoch) oraz katechetą bocheńskim ks. Andrzejem Bilińskim tworzyli zespół egzaminatorów prosynodalnych. Obowiązkiem ich było egzaminowanie kandydatów na proboszczów.

Kanclerze

W każdej kurii biskup diecezjalny miał obowiązek ustanowić kanclerza, który na mocy swego urzędu był notariuszem (kan. 372 § 3) i stróżem podręcznego archiwum biskupiego. Kanclerz winien być kapłanem obdarzonym zdrowym rozsądkiem i wiedzą teologiczną, zwłaszcza biegłością w prawie kanonicznym.

W kancelarii kurialnej w okresie międzywojennym nadal praktykowano obowiązujący w Galicji austriacki model kancelaryjny. Każdy akt i dokument przychodzący i wychodzący z kancelarii był krótko streszczany i wpisywany pod własnym numerem i datą do księgi protokolarza – *Prothocollon gestorum Consistorii Episcopalis Tarnoviensis*. Księga ta utrzymywała następujące rubryki: numer porządkowy aktu względnie dokumentu, datę (dzień, miesiąc) i streszczenie dokumentu oraz uwagi. Była ona prowadzona chronologicznie – numerami z datami dla poszczególnych dokumentów i akt – przez jeden rok. Każdy rok miał odrębną księgę protokolarza. Każdego roku do protokolarza sporządzano na bieżąco indeks alfabetyczny – *Index registraturae Consistorii Episcopalis Tarnoviensis*. W księdze tej podawano numery i związane streszczenia akt i dokumentów w układzie alfabe-

⁷ A. Nowak, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 33-36; tenże, *Komar Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 112-113; S. Salaterski, *Komar Edward*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, s. 207-208.

⁸ *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis* (dalej: EDT), 1918-1939.

⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 537-538.

tycznym według nazwisk osób, nazw miejscowości i instytucji kościelnych oraz ważniejszych spraw. Indeks obejmował tylko jeden rok. Każdy następny rok działalności kancelarii konsystorskiej otrzymywał własną księgę protokolarza i indeksu. Osobny dział w kancelarii stanowiły *Acta Consistorii Episcopalis Tarnoviensis* układane w osobnych fascykułach chronologicznie według numerów protokolarza¹⁰. W ten sposób prowadzono kancelarię konsystorską a następnie kurialną aż do 1946 r.

Urząd kanclerza w omawianym okresie sprawowało kolejno trzech księży: Stanisław Bulanda (1917-1922), bł. Roman Sitko (1922-1936) i Ignacy Dziedziak (1936-1940).

Stanisław Bulanda urodził się 28 III 1887 r. w Czchowie koło Brzeska w rodzinie krawca Jana i Anny Misiewicz. Po ukończeniu miejscowej szkoły powszechnej, uczył się w I Gimnazjum im. Kazimierza Brodzińskiego w Tarnowie będąc wychowankiem Małego Seminarium. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości 10 VII 1905 r., wstąpił do seminarium duchownego. Święcenia kapłańskie przyjął w Tarnowie 29 VI 1909 r. z rąk bp. L. Wałęgi i został wikariuszem parafialnym w Mielcu. W latach 1910-1912 studiował prawo kanoniczne w rzymskim Seminarium św. Apolinarego, późniejszym Uniwersytecie Laterańskim. Po uzyskaniu tam stopnia doktora prawa kanonicznego powrócił do ojczyzny, lecz po wakacjach, w październiku 1912 r. bp Wałęga ponownie wysłał go Rzymu na roczną praktykę w Rocie Rzymskiej. Praktykę rotalną ukończył *cum laude* 25 VI 1913 r. Po powrocie do diecezji został notariuszem Konsystorza Biskupiego i prefektem Małego Seminarium. W latach 1913-1940 był wykładowcą prawa kanonicznego w seminarium duchownym. Później także (1944-1945) uczył prawa w zastępstwie ks. I. Dziedziaka. Opracował skrypt dla kleryków obejmujący całość prawa kanonicznego. Skrypt ten niestety nie doczekał się realizacji w postaci drukowanego podręcznika. Książd Bulanda wykładał także etykę społeczną i socjologię (1928-1946) oraz sztukę kościelną. W latach 1917-1922 pełnił obowiązki kanclerza Kurii Diecezjalnej. W 1922 r. został kanonikiem gremialnym kapituły katedralnej i referentem spraw małżeńskich w Sądzie Diecezjalnym. W 1929 r. powierzono mu obowiązki dyrektora Muzeum Diecezjalnego. W latach 1931-1945 był dyrektorem połączonych Muzeów Miejskiego i Diecezjalnego. Zabezpieczył ich zbiory przed rozgrabieniem w okresie okupacji niemieckiej. Od 1933 r. był zastępcą oficjała, a od 1937 r. oficjałem Sądu Diecezjalnego. W styczniu 1943 r. został przez administratora apostolskiego bp. E. Komara mianowany wikariuszem generalnym. Urząd ten sprawował do września owego roku. W okresie od września 1943 r. do kwietnia 1946 r. rządził diecezją jako wikariusz kapitulny. Jako rządcą diecezji szczególnie troszczył się o wszystkich poszkodowanych przez wojnę. Nowy biskup tarnowski Jan Piotr Stepa mianował go swoim wikariuszem generalnym. Urząd ten pełnił od kwietnia 1946 r. do swojej śmierci. Zmarł 5 IV 1949 r. w Tarnowie¹¹.

¹⁰ B. Kumor, *Kancelarie konsystorskie w zaborze austriackim*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 39-40.

¹¹ R. Banach, *Bulanda Stanisław*, w: EK, t. 2, kol. 1190; tenże, *Bulanda Stanisław*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, s. 74; [R. Banach], *Profesorzy, wykładowcy i lektorzy...*, s. 100; J. Białobok, *Bulanda Stanisław*, w: *Połscy kanoniści...*, cz. 1, s. 57-62; B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, s. 323-325; A. Nowak, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 87-89.

Drugim kanclerzem tarnowskiej kurii diecezjalnej w okresie międzywojennym był bł. Roman Sitko. Kapłan ten urodził się 30 III 1880 r. w Czarnej Sędziszowskiej w rodzinie rolników Wawrzyńca i Marii Borys. Po ukończeniu szkoły powszechnej w Czarnej Sędziszowskiej, a następnie normalnej w Sędziszowie Małopolskim, uczył się od 1892 r. w gimnazjum w Rzeszowie. Po uzyskaniu świadectwa dojrzałości w maju 1900 r., wstąpił do tarnowskiego seminarium duchownego. Święcenia kapłańskie przyjął 29 VI 1904 r. z rąk bp. L. Wałęgi i został jego kapelanem, notariuszem Kurii Diecezjalnej i prefektem Małego Seminarium. Od 1907 r. był katechetą gimnazjalnym w Mielcu. W latach 1911-1912 pełnił obowiązki dyrektora szkoły. Od 1912 r. był dyrektorem tamtejszej bursy gimnazjalnej. W 1921 r. został przeniesiony na stanowisko katechety II Gimnazjum w Tarnowie i dyrektora Bursy św. Kazimierza. W następnym roku otrzymał nominację na kanonika gremialnego kapituły katedralnej i kanclerza Kurii Diecezjalnej. W latach 1936-1941 był rektorem seminarium duchownego. Aresztowany przez gestapo w 1941 r. został zamęczony 12 X 1942 r. w obozie koncentracyjnym Auschwitz. Papież św. Jan Paweł II w Warszawie 13 VI 1999 r. ogłosił go błogosławionym wraz z 107 innymi męczennikami za wiarę w okresie okupacji niemieckiej¹².

Ostatnim kanclerzem tarnowskiej kurii diecezjalnej w okresie międzywojennym był ks. Ignacy Dziedziak. Urodził się 24 I 1904 r. w rodzinie chłopskiej Wawrzyńca i Wiktorii Góra w Białej Wyżnej koło Grybowa. Do gimnazjum uczęszczał w Nowym Sączu i w Tarnowie, gdzie w 1924 r. uzyskał świadectwo dojrzałości. Po ukończeniu studiów w seminarium duchownym, przyjął święcenia kapłańskie 29 VI 1928 r. z rąk bp. L. Wałęgi i został wikariuszem parafialnym w Gorlicach (1928-1929). W latach 1929-1934 studiował w Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, gdzie uzyskał stopnie doktora teologii (1931) i prawa kanonicznego (1934). Po powrocie do diecezji był wikariuszem w Ujanowicach i rektorem kościoła w Jaworznej. W 1935 r. został katechetą w Prywatnym Gimnazjum Żeńskim Sióstr Urszulanek, Gimnazjum bł. Kingi i w Zawodowej Szkole Średniej Żeńskiej w Tarnowie. Od 22 II 1936 r. był asesorem i radcą Kurii Diecezjalnej. Funkcję wicekanclerza objął 2 IX 1936 r., a miesiąc później kanclerza, po ks. R. Sitce. Ponadto od 4 VII 1938 r. był egzaminatorem synodalnym. We wrześniu 1941 r. urząd kanclerski przekazał ks. dr. Stanisławowi Sroce, a sam został mianowany wykładowcą prawa kanonicznego w seminarium duchownym. Wykładał w języku łacińskim w oparciu o podręcznik Mattheusa Conte a Coronata, *Institutiones juris canonici ad usum utriusque cleri et scholarum*. Prawa kanonicznego uczył do 1967 r. Wykładał także katolicką naukę społeczną (1946-1950) i był lektorem języka łacińskiego (1956-1963). W listopadzie 1943 r. wikariusz kapitulny ks. Stanisław Bulanda powołał go na członka Diecezjalnej Rady Administracyjnej. Pełnił także obowiązki obrońcy węzła małżeńskiego w Sądzie Biskupim. W 1948 r. został wiceoficjałem Sądu Diecezjalnego, a w roku następnym jego oficjałem (1949-1957). Na III Synodzie Diecezji Tarnowskiej w 1948 r. pełnił funkcję promotora synodu oraz przewodniczącego Komisji Administracyjno-Gospodarczej i członka Komisji Prawni-

¹² A. Nowak, *Ksiądz Rektor Roman Sitko. Życie, działalność i męczeństwo*, Tarnów 1998, *passim*; tenże, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 147-150.

czej. Współpracował z podziemiem antykomunistycznym. Od listopada 1950 r. ukrywał się w obawie przed aresztowaniem przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego. W tym okresie napisał skrypt do wykładów prawa kanonicznego w seminarium duchownym. W latach 1954-1956 cierpiał w więzieniu. Po uwolnieniu ponownie podjął zajęcia dydaktyczne w seminarium duchownym oraz prace w Sądzie Diecezjalnym. Przewodniczący Episkopatu Polski bp Michał Klepacz, dekretem z 22 V 1956 r., utworzył w Tarnowie Sąd III Instancji dla Polski, którego oficjałem został ks. I. Dziedziak. Prowadził sprawy zlecone III instancji w pierwszym turnusie dla diecezji Polski północnej. Sąd ten został rozwiązany przez prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego dekretem z 22 X 1960 r., lecz rozpatrywał sprawy doń wniesione do końca owego roku. Ksiądz Dziedziak zmarł po długiej chorobie 15 I 1968 r. w Ujanowicach k. Limanowej¹³.

Sąd Diecezjalny

W ramach Kurii Diecezjalnej działał Sąd Małżeński (*Iudicium Matrimoniale*), który w 1918 r. tworzyli prezes (oficjał) ks. Józef Bąba (od 1915 r.), czterech sędziów, księży: Bernacki Jan, Chendyński Władysław, Dutkiewicz Stanisław (junior) i Walczyński Władysław, obrońca węzła małżeńskiego (*defensor vinculi*) ks. Władysław Mysor, sędzia surogat ks. Jakub Stanczykiewicz i sekretarz ks. Dutkiewicz Stanisław (senior). Działał także Sąd Diecezjalny do spraw dyscyplinarnych i karnych księży (*Iudicium Dioecesanum pro Causis Clericorum Disciplinariibus et Criminalibus*) złożony z prezesa, którym był również ks. Bąba, trzech sędziów (Bernacki Jan, Chendyński Władysław, Dutkiewicz Stanisław jun.), prokuratora (Mysor Władysław) i sekretarza (Mazur Kasper)¹⁴.

Od 1919 r., zgodnie z wymogami Kodeksu Prawa kanonicznego z 1917 r., był tylko jeden Sąd Diecezjalny w składzie: oficjał, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego, dziewięciu sędziów prosynodalnych i notariusz¹⁵. Obowiązkiem biskupa diecezjalnego było ustanowienie oficjała, któremu z urzędu przysługiwała władza sądownicza zakresu zewnętrznego, zwyczajna, zastępcza. Oficjał winien: być kapłanem dobrego imienia, legitymować się doktoratem prawa kanonicznego, albo przynajmniej mieć w nim biegłość, liczyć co najmniej 30 lat. Oficjał wraz z ordynariuszem miejscowym stanowił jeden trybunał. Dlatego jego wyrok nie wymagał potwierdzenia ze strony ordynariusza miejscowego i nie dopuszczał apelacji do tegoż ordynariusza. Oficjał miał jurysdykcję dla wszystkich spraw sądowych, z wyjątkiem tych, które sobie zastrzegł sam biskup (kan. 1573).

Urząd oficjała w omawianym okresie sprawowali kolejno księży: Jan Bernacki (1918-14 X 1920 r.), bp Edward Komar (14 IX 1921 r. – 1937) i Stanisław Bulanda (1937 – 5 IV 1949 r.).

Bernacki Jan urodził się 4 VI 1856 r. w Tuchowie w rodzinie garbarza Walentego i Marianny Fedowic. Święcenia kapłańskie przyjął 29 VI 1880 r. z rąk bp.

¹³ R. Banach, *Dziedziak Ignacy*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, s. 116; [tenże], *Profesorzy, wykładowcy i lektorzy...*, s. 103-104; A. Nowak, *Słownik biograficzny...*, t. 2, Tarnów 2000, s. 181-182; S. Pycior, *Dziedziak Ignacy*, w: *Polscy kanoniści...*, cz. 1, s. 109-110; P. Śliwa, *Śp. ks. dr Ignacy Dziedziak*, „Currenda”, 123 (1973) s. 128-134.

¹⁴ EDT, 1918, s. 10-14.

¹⁵ B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, s. 354.

Józefa Pukalskiego. Wysłany do Wiednia, kształcił się w tamtejszym Frintaneum (6 X 1880 r. – 13 XI 1883 r.). Promocję na doktora teologii uzyskał 10 XI 1883 r. w Uniwersytecie Wiedeńskim na podstawie dysertacji *De matrimonio civili eiusque relatione ad matrimonium ecclesiasticum*. Pracował jako wykładowca studium biblijnego Starego Testamentu (1883-1900), teologii pastoralnej (1884-1885), moralnej (1905, 1908-1910) i liturgiki (1886-1888) w Instytucie Teologicznym w Tarnowie. Mimo zajęć w seminarium duchownym i konsystorzu biskupim nie zaniedbał działalności duszpasterskiej. W latach 1904-1907 był dyrektorem nowo zorganizowanego Liceum Żeńskiego Sióstr Urszulanek w Tarnowie i równocześnie jego katechetą. Uczył także religii w tarnowskim seminarium nauczycielskim. Zmarł 14 X 1920 r. w Tarnowie¹⁶.

Promotor sprawiedliwości (*promotor iustitiae*) z urzędu strzegł interesów publicznych Kościoła w sprawach cywilnych, w sprawach zaś karnych występował jako oskarżyciel publiczny. obrońca węzła małżeńskiego i węzła wyższych święceń (kan. 1586) bronił ważności małżeństwa lub święceń kapłańskich, ilekroć o to toczył się spór. Ten sam kapłan mógł być równocześnie promotorem sprawiedliwości i obrońcą węzła, o ile tylko było to możliwe ze względu na jego obowiązki. W latach 1918-1936 obydwie te funkcje sprawował ks. Władysław Mysor, kanonik katedralny.

Władysław Mysor urodził się 25 VII 1871 r. w rodzinie chłopskiej Andrzeja i Katarzyny Sarama w Wojsławiu k. Mielca. Po ukończeniu Seminarium Duchownego w Tarnowie, przyjął święcenia kapłańskie 1 VI 1894 r. z rąk bp. Ignacego Łobosa. Po kilku miesiącach wikariatu w Ropczycach rozpoczął dalsze studia na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, które ukończył doktoratem obojga praw. Po powrocie do diecezji był wykładowcą prawa kanonicznego (1897-1913) i liturgiki (1897-1901) w Instytucie Teologicznym. W okresie pierwszej wojny światowej prowadził akcje charytatywne wśród jeńców włoskich. W 1917 r. wszedł do grona kapituły katedralnej jako kanonik gremialny, od 1922 r. – prałat scholastyk. W 1928 r. był głównym organizatorem I Synodu Diecezji Tarnowskiej, na którym pełnił funkcję promotora. W tym samym roku otrzymał godność protonotariusza apostolskiego (infulata). Rozwijał ożywioną działalność jako dyrektor Komunalnej Kasy Oszczędności w Tarnowie. Przyczynił się w znacznej mierze do odbudowy miasta po zniszczeniach wojennych. Jednak jego działalność kredytowa spotkała się z krytyką. Zarzucano mu lekkomyślne udzielanie pożyczek bez odpowiednich gwarancji zwrotu. Zarzuty te spowodowały odsunięcie go od wszystkich urzędów kurialnych. Pozostawił po sobie kilka artykułów z zakresu prawa kanonicznego. Zmarł 16 I 1943 r. w Tarnowie¹⁷. W latach 1922-1933, przy ks. Mysorze, jako obrońcy węzła małżeńskiego, działał ks. Stanisław Bulanda w charakterze substytutu (*defensor substitutus*). W latach 1934-1936 pomagał mu ks. Franciszek Goc (1898-1938), doktor prawa kanonicznego (Rzym, 1927), wicerektor seminarium duchownego (1929-1936). Promotorem sprawiedliwości

¹⁶ A. Nowak, *Bernacki Jan*, w: EK, t. 2, kol. 294-295; tenże, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 81-82; S. Piech, *Wychować dla Kościoła i państwa...*, s. 187, 251, 306.

¹⁷ [R. Banach], *Profesorzy, wykładowcy i lektorzy...*, s. 127; A. Nowak, *Mysor Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, s. 522-523; tenże, *Słownik biograficzny...*, t. 1, s. 137-139.

w latach 1937-1939 był ks. Roman Sitko. Funkcję zaś obrońców wężła w 1937 r. pełnili księża: F. Goc i Jan Caliński (1908-1970), doktor teologii uniwersytetu w Innsbrucku, katecheta Szkoły Zawodowej Żeńskiej i Szkoły Ogrodniczej w Tarnowie¹⁸. Ksiądz Caliński był obrońcą wężła także w następnych dwóch latach. Drugim obrońcą wężła był ks. Józef Młodochowski (1938) i ks. Stanisław Łach (1939)¹⁹.

Kodeks wymagał, aby w każdej diecezji biskupowi w sprawowaniu sądownictwa pomagali sędziowie synodalni lub prosynodalni jako członkowie sądu kolegiального. Procedura ich wyboru, odwoływania lub ustąpienia z urzędu była taka sama jak w przypadku egzaminatorów synodalnych. Liczba ich wahała się od 4 do 12 księży. Notariusz należał do personelu sądowniczego, lecz nie posiadał władzy sądowniczej. Notariusz urzędowy (*actuarius*) jako świadek aktu sądowego musiał być przy nim obecny, widzieć co się dzieje i słyszeć co się mówi oraz spisać protokół o dokonanej czynności i podpisać go, albo też protokół przez kogoś innego spisany z czynności dokonanej w jego obecności, podpisać. Bez jego podpisu akta procesu były nieważne (kan. 1585)²⁰. Notariuszami często bywało dwóch księży.

Rozwój nowych agend kurialnych

Rozwój życia religijnego i społecznego w różnych jego formach wymagał nowych uregulowań natury administracyjnej. Powstawały nowe agendy konsystorskie. W diecezji tarnowskiej od początku XX stulecia Konsystorz Biskupi zaczął wyraźnie rozbudowywać swoje struktury. Rozrost ten wyraźnie zaznaczył się w okresie długiej, ponad trzydziestoletniej, posługi pasterskiej bp. Leona Wałęgi (1859-1933), który rządził diecezją w latach 1901-1933.

Biskup ten, 23 IV 1907 r., utworzył specjalną Komisję ds. Organistów i na jej prezesa powołał kanonika katedralnego ks. Stanisława Walczyńskiego. Zadaniem komisji było prowadzenie ewidencji organistów, organizowanie konkursów na posady organistowskie i nadzór nad umowami o pracę. Ten sam biskup w związku z encykliką *Pascendi Dominici* papieża Piusa X z 1907 r. powołał do życia 15 V 1909 r. specjalną agendę *concilium a vigilantia*, do której należało 10 księży doktorów teologii pod przewodnictwem ks. Stanisława Walczyńskiego. Mieli oni czuwać nad czystością wiary w diecezji. Przed 1910 r. utworzył kolegium cenzorów kościelnych czuwających nad zgodnością z depozytem wiary książek, czasopism i wszelkich pism wydawanych na terenie diecezji. Wedle zaleceń Stolicy Apostolskiej, powołał do życia 22 XI 1915 r. kolegium proboszczów konsultorów, w liczbie 6 księży, których zadaniem było czuwanie nad zachowaniem karności i dyscypliny kościelnej²¹. W 1919 r. utworzono Diecezjalną Radę Administracyjną, w której skład weszli księża kanonicy katedralni: Józef Bąba, Jan Bernacki i Władysław Mysor²².

¹⁸ EDT, 1936-1937; [R. Banach], *Profesorzy, wykładowcy i lektorzy...*, s. 101; A. Nowak, *Słownik biograficzny...*, t. 2, s. 232.

¹⁹ EDT, 1918-1939.

²⁰ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 3, Opole 1958, s. 24-32.

²¹ B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, s. 334-335.

²² EDT, 1920, s. 12.

U schyłku XIX i na początku XX stulecia diecezja tarnowska była w Galicji terenem najliczniejszej i najbardziej gorączkowej emigracji zarobkowej ludności.

Wiadomo bowiem powszechnie – pisał w 1906 r. bp L. Wałęga w liście pasterskim o wychodźstwie: *Archanioł Rafał* – że nigdzie w kraju naszym nie ma tak licznego i tak gorączkowego wychodźstwa, jak w naszej diecezji, choć są w innych diecezjach okolice może nawet biedniejsze od naszych²³.

Wychodźstwo tak dalece zaważyło na życiu społecznym i religijno-moralnym diecezji tarnowskiej, że stało się prawie niemożliwe przeprowadzenie jakiegokolwiek akcji duszpasterskiej bez uwzględnienia zagadnienia emigracji. W tych warunkach, w odpowiedzi na ogólne życzenie duchowieństwa bp L. Wałęga na zjeździe dziekanów w 1911 r. powołał do życia Diecezjalną Radę Opiekuńczą dla Emigrantów. Ustanowienie tej instytucji w strukturach Konsystorza Biskupiego było w Galicji wydarzeniem niezwykłym. Była to bowiem jedyna na tym terenie diecezjalna agenda utworzona specjalnie i wyłącznie w celach opieki nad wychodźcami. Na stanowisko prezesa Rady został powołany ks. Józef Bąba, dziekan kapituły katedralnej. Rada w miarę potrzeb miała dobrać sobie do pomocy księży i świeckich. Rada kierowała akcjami duszpasterskimi podejmowanymi przez katechetów w okresie wakacji szkolnych, wśród emigracji sezonowej za granicą²⁴. Działała do 1926 r.

Biskup Wałęga, w 1923 r., pisał do duchowieństwa i wiernych:

W całej Polsce we wszystkich już diecezjach tworzą się związki młodzieży pod patronatem duchowieństwa, wszędzie potworzono sekretariaty i osobni kapłani są odstawieni do tej pracy. I w naszej diecezji przeznaczylimy do tego ks. Aleksandra Rogoża, który z całym zapałem i poświęceniem, tudzież znajomością bierze się do dzieła i Pan Bóg mu w tym widocznie błogosławi²⁵.

Odtąd w kurii działał Sekretariat Generalny Stowarzyszeń Młodzieżowych kierowany przez wspomnianego ks. A. Rogoża²⁶. Działająca od 1927 r. Komisja Artystyczna i Budowlana dbała o estetykę i funkcjonalność świątyń oraz ich wystrój zgodny z przepisami Kościoła²⁷.

Kongregacja Soboru, dekretem z 12 I 1935 r., zaleciła każdej diecezji utworzenie specjalnej agendy odpowiedzialnej za poziom katechizacji dzieci i młodzieży szkolnej²⁸. W kurii tarnowskiej w 1935 r. ustanowiono specjalną Komisję Egzaminacyjną dla Księży Katechetów złożoną z profesorów i wykładowców Seminarium Duchownego pod przewodnictwem ks. Józefa Lubelskiego, kanonika katedralnego. W skład komisji weszli księża: Jan Bochenek, Kasper Mazur, Roman Sitko, Walenty Gadowski, Michał Rec, Tomasz Włoch, Stanisław Wróbel i Władysław

²³ L. Wałęga, *Archanioł Rafał czyli list pasterski o wychodźstwie*, Tarnów 1906, s. 48.

²⁴ S. Piech, *Biskup Leon Wałęga, organizator, duszpasterstwa emigrantów w diecezji tarnowskiej (1901-1933)*, „Studia Polonijne”, t. 8 (1984) s. 158-162; tenże, *Opieka nad emigrantami w diecezji tarnowskiej (1876-1914)*, „Collectanea Theologica”, 55 (1985) fasc. 3, s. 173.

²⁵ L. Wałęga, *List pasterski o Stowarzyszeniu Młodzieży Katolickiej*, „Currenda”, 73 (1923) s. 47.

²⁶ EDT, 1923, s. 11; A. Nowak, *Słownik biograficzny...*, t. 4, Tarnów 2004, s. 24-25.

²⁷ EDT, 1927, s. 11.

²⁸ „Acta Apostolicae Sedis”, 27 (1935) s. 151; E. Sztafrowski, *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1977, s. 52.

Węgiel²⁹. Warto zauważyć, że składy osobowe powyższych agend były dobierane zazwyczaj spośród kanoników kapituły katedralnej, wykładowców seminaryjnych, proboszczów i katechetów szkolnych. W gronie członków tylko dwóch komisji znajdowali się przedstawiciele laikatu (Komisja ds. Organistów oraz Komisja Artystyczna i Budowlana).

Urzędowe czasopisma kurialne

Każdego roku kuria diecezjalna wydawała, wychodzący od 1832 r., rocznik *Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis*, redagowany w języku łacińskim. Schematyzmy, wydawane regularnie co roku, na bieżąco informowały o stanie diecezji i poszczególnych parafii, zarówno pod względem rozległości terytorialnej, liczby wiernych, jak i obsady personalnej. Zamieszczano również wykazy duchowieństwa zakonnego i siostr zakonnych wraz z ich klasztorami. W 1936 r. ówczesny kanclerz kurii ks. Roman Sitko opracował i wydał schematyzm całkowicie w języku polskim. Odtąd czasopismo to, aż do 1972 r., ukazywało się pod tytułem *Rocznik Diecezji Tarnowskiej*³⁰.

Administracja diecezji od 1851 r. wydawała miesięcznik „*Currendae Consistorii Episcopalis Tarnoviensis*”. Od 1925 r. pismo nosiło tytuł „*Currendae Curiae Dioeceseos Tarnoviensis*”, od następnego roku (1926) dodawano podtytuł „Pismo Urzędowe Tarnowskiej Kurii Diecezjalnej”. Czasopismo publikowało dokumenty Stolicy Apostolskiej, najczęściej encykliki i adhortacje papieskie, listy i odezwy Episkopatu Polski, biskupów tarnowskich, zarządzenia państwowe dotyczące spraw kościelnych oraz komunikaty o ważniejszych wydarzeniach w Kościele powszechnym i lokalnym. Redaktorami pisma od 1851 r. byli kanclerze Konsystorza Biskupiego (Kurii Diecezjalnej). W okresie międzywojennym „*Currendę*” redagowali kolejni księża kanclerze: Stanisław Bulanda (1917-1922), Roman Sitko (1922-1936) i Ignacy Dziedziak (1936-1940). Drukowano ją w formacie zbliżonym do A4. Rocznie liczyła na ogół od 100 do 240 stron³¹. W celu ujednoczenia służby Bożej we wszystkich kościołach, Kuria Diecezjalna corocznie wydawała w języku łacińskim, wychodzącą od 1799 r., rubrycelę pod tytułem *Directorium Officii Divini in Dioecesi Tarnoviensi*. W formie kalendarza liturgicznego podawano w niej na każdy dzień szczegółowe przepisy odnoszące się do celebracji mszy św. i odmawiania godzin kanonicznych³².

Międzywojenna tarnowska Kuria Diecezjalna, zarówno w swoim pionie administracyjnym, jak i sądowniczym dostosowała się do wymogów Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. zachowując jednak i kontynuując sprawdzone w praktyce niektóre urządzenia Konsystorza Biskupiego z okresu galicyjskiego.

²⁹ EDT, 1936, s. 18.

³⁰ E. Mróz, *Schematyzmy Diecezji Tarnowskiej*, „*Currenda*”, 136 (1986) s. 167-170. W 1977 r. wrócono do dawnego tytułu i odtąd roczniki diecezjalne ukazują się pod spolszczonym tytułem *Schematyzm Diecezji Tarnowskiej*.

³¹ E. Gabryel, *135 lat Currendy – pisma urzędowego diecezji tarnowskiej*, „*Currenda*”, 136 (1986) s. 147-156.

³² Po wprowadzeniu języka polskiego do liturgii Kuria Diecezjalna na każdy rok wydaje tę rubrycelę pod tytułem *Kalendarz Liturgiczny Diecezji Tarnowskiej*.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Leon Wałęga, *Archanioł Rafał czyli list pasterski o wychodźstwie*, Tarnów 1906.
Leon Wałęga, *List pasterski o Stowarzyszeniu Młodzieży Katolickiej*, „Currenda”, 73 (1923).
Schematismus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioeceseos Tarnoviensis (1918-1935), *Rocznik Diecezji Tarnowskiej* (1936-1939).

Opracowania

- Banach Ryszard, *Bulanda Stanisław*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 1190.
Banach Ryszard, *Dziedziak Ignacy*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 116.
[Banach Ryszard], *Profesorzy, wykładowcy i lektorzy Instytutu Teologicznego w Tarnowie*, w: *Schematyzm Diecezji Tarnowskiej*, 1992.
Bączkiewicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Opole 1957, t. 3, Opole 1958.
Białobok Jan, *Bulanda Stanisław*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, red. J. R. Bar, cz. 1, Warszawa 1981, s. 57-62.
Bukowski Tadeusz, *Bąba Józef*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 40.
Gabryel Edward, *135 lat Currendy – pisma urzędowego diecezji tarnowskiej*, „Currenda”, 136 (1986) s. 147-156.
Kumor Bolesław, *Bąba Józef*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 154-155.
Kumor Bolesław, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786-1985*, Kraków 1985.
Kumor Bolesław, *Kancelarie konsystorskie w zaborze austriackim*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 64 (1995) s. 37-40.
Kumor Bolesław, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772-1918)*, Kraków 1980.
Mróz Edward, *Schematyzmy Diecezji Tarnowskiej*, „Currenda”, 136 (1986) s. 167-170.
Nowak Adam, *Bąba Józef*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, red. J. R. Bar, cz. 1, Warszawa 1981, s. 20-24.
Nowak Adam, *Bernacki Jan*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 2, red. F. Gryglewicz, R. Łukaszuk, Z. Sułowski, Lublin 1985, kol. 294-295.
Nowak Adam, *Komar Edward*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 112-113.
Nowak Adam, *Ksiądz Rektor Roman Sitko. Życie, działalność i męczeństwo*, Tarnów 1998.
Nowak Adam, *Mysor Władysław*, w: *Słownik polskich teologów katolickich*, t. 6, red. L. Grzebień, Warszawa 1983, s. 522-523.
Nowak Adam, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786-1985*, t. 1, Tarnów 1999, t. 2, Tarnów 2000, t. 4, Tarnów 2004.
Piech Stanisław, *Biskup Leon Wałęga, organizator, duszpasterstwa emigrantów w diecezji tarnowskiej (1901-1933)*, „Studia Polonijne”, t. 8 (1984) s. 158-162.
Piech Stanisław, *Opieka nad emigrantami w diecezji tarnowskiej (1876-1914)*, „Collectanea Theologica”, 55 (1985) fasc. 3, s.
Piech Stanisław, *Wychować dla Kościoła i państwa. Formacja elity duchowieństwa galicyjskiego w Wiedniu 1775-1918*, Kraków 2009.
Pycior Stanisław, *Dziedziak Ignacy*, w: *Polscy kanoniści (wiek XIX i XX)*, red. J. R. Bar, cz. 1, Warszawa 1981, s. 109-110.
Salaterski Stanisław, *Komar Edward*, w: *Encyklopedia Tarnowa*, Tarnów 2010, s. 207-208.
Szafronowski Edward, *Współpracownicy biskupa diecezjalnego w pasterskim posługiwaniu*, Warszawa 1977.
Śliwa Paweł, *Śp. ks. dr Ignacy Dziedziak*, „Currenda”, 123 (1973) s. 128-134.

METROPOLIA WILEŃSKA

Adam Szot

OBSADA STANOWISK KURII (METROPOLITALNEJ) WILEŃSKIEJ W (ARCHI)DIECEZJI WILEŃSKIEJ, W DWUDZIESTOLECIU MIĘDZY- WOJENNYM (NA PODSTAWIE SCHEMATYZMÓW DIECEZJALNYCH)

W pierwszych latach po zakończeniu I wojny światowej diecezja wileńska należała do prowincji kościelnej ze stolicą w Mohylewie. Diecezja mohylewska została utworzona przez carycę Katarzynę II w 1772 r. Obejmowała ona swym zasięgiem nie tylko ziemie białoruskie, ale i parafie w całym imperium rosyjskim. W 1782 r. caryca podniosła rangę tej jednostki kościelnej do archidiecezji. Ówczesny papież, Pius VI, uznał w 1783 r. tę samowolę władcy Rosji. Od 1798 r. Mohylew stał się stolicą metropolii kościelnej. W latach 1873-1917 metropolicie mohylewscy, będący pasterzami katolików w całym państwie rosyjskim, rezydowali w stolicy państwa, czyli w Petersburgu. W skład prowincji mohylewskiej na początku XX w. wchodziło 8 diecezji, w tym archidiecezja w Mohylewie oraz jedna administratura apostolska dla Ormian. Trzy sufraganie: wileńska, trocka i brzeska były nieobsadzone. Administratorem apostolskim diecezji wileńskiej w 1916 r. był ks. Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz.

W grudniu 1918 r. rządy w diecezji wileńskiej, na mocy decyzji papieża Benedykta XV, objął bp Jerzy Matulewicz¹. Wikariuszem generalnym diecezji wileńskiej został ks. Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz², prałat katedralny, protonotariusz apostolski od 1921 r. To biskupowi Matulewiczowi przypadło w udziale organizować administrację kościelną i życie religijne na terenie diecezji wileńskiej w trudnym okresie kształtowania się niepodległości Polski.

Po podpisaniu konkordatu w 1925 r. i reorganizacji struktur diecezjalnych w Polsce, na mocy bulli papieża Piusa XI *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r., diecezja wileńska została podniesiona do rangi archidiecezji. W Wilnie ustanowiono siedzibę metropolii podporządkowując jej diecezje: łomżyńską i piń-

¹ Bp Jerzy Matulewicz – ur. 23 IV 1871 r., wyśw. 19 XII 1898 r., nominowany biskupem 23 X 1918 r., konsekrowany 1 XII 1918 r., objął stolicę biskupią w Wilnie 8 XII 1918 r., zmarł 27 I 1927 r. w Kownie.

² Bp Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz – ur. 1 II 1865 r., wyśw. 23 X 1888 r., prekonizowany 12 I 1923 r., konsekrowany 10 VI 1923 r., zmarł 16 II 1940 r. w Wilnie.

ską. Konkordat uznawał nowe granice II Rzeczypospolitej, ustalone po podpisaniu pokoju w Rydze w 1921 r. i po przeprowadzeniu plebiscytu na Górnym Śląsku. Bulla papieska dopasowywała granice diecezji do granic administracji państwowej. Rezygnację z zajmowanego stanowiska złożył ordynariusz diecezji wileńskiej bp Matulewicz, gdyż na mocy postanowień bulli papieskiej, jako Litwin, nie mógł piastować godności rządu diecezji.

Pierwszym arcybiskupem nowo utworzonej archidiecezji wileńskiej został bp Jan Cieplak³. Nie objął on jednak stolicy biskupiej, gdyż zmarł jako arcybiskup-nominat podczas swego pobytu w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej.

Kolejnym ordynariuszem archidiecezji został abp Romuald Jałbrzykowski⁴, który pełnił te obowiązki aż do swej śmierci w 1955 r. To on przez większość dwudziestolecia międzywojennego odpowiadał za Kościół na terenie Wileńszczyzny. Będąc ordynariuszem archidiecezji powołał do grona swoich współpracowników osoby zaufane, cieszące się szacunkiem wśród księży i wiernych. Arcybiskup Jałbrzykowski kształtował politykę personalną w archidiecezji, w tym także na szczeblu Kurii Metropolitalnej Wileńskiej. Do niego należały też ostateczne decyzje w kwestii obsadzania stanowisk kościelnych w kurii, jak i w poszczególnych parafiach. Sekretarzem abpa Jałbrzykowskiego był ks. Stanisław Czyżewski.

Do 1919 r. dla określenia urzędów administracji kościelnej w diecezji wileńskiej używano terminu „konsystorz”, choć podobnie, jak późniejsza nazwa „kuria” oznacza to samo, czyli zespół urzędów i osób podległych ordynariuszowi, koniecznych do administrowania Kościołem lokalnym. Urzędy te sprawowały władzę wykonawczą i sądowniczą.

Konsystorz był pewnego rodzaju ciałem doradczym biskupa. Jego członkowie byli wybierani przeważnie z grona członków kapituły katedralnej. Duchowni zasiadający w konsystorzu służyli biskupowi radą, referowali najpilniejsze kwestie zaistniałe w diecezji, wykonywali zarządzenia ordynariusza. W konsystorzu najważniejszymi urzędami były: wikariat i oficjałat generalny. Ogromną rolę odgrywał także kanclerz – duchowny powołany do prowadzenia kancelarii biskupiej i archiwum biskupiego. W konsystorzu pracowali także inni duchowni zajmujący się pracą administracyjną.

Dzięki drukowanym każdego roku schematyzmom diecezjalnym (archi)diecezji wileńskiej znamy skład personalny konsystorza i następnie kurii diecezjalnej. Schematyzmy zawierają także skład personalny kapituły, seminarium duchownego i obsadę wszystkich parafii we wszystkich dekanatach (archi)diecezji. Stanowią one niewątpliwie podstawowe źródło informacji w kwestiach obsady personalnej, zarówno parafii, jak i urzędów diecezjalnych w okresie międzywojennym⁵.

W chwili odzyskiwania przez Polskę niepodległości, na przełomie lat 1918 i 1919, konsystorz generalny w Wilnie składał się z zaledwie kilku osób. Funkcję

³ Bp Jan Cieplak – ur. 17 VIII 1857 r., wyśw. 24 VII 1878 r., konsekrowany 7 XII 1908 r., zmarł 17 II 1926 r. w USA.

⁴ Abp Romuald Jałbrzykowski – ur. 7 II 1876 r., wyśw. 1901 r., konsekrowany 1918 r., od 1926 r. metropolita wileński, zmarł 19 VI 1955 r. w Białymstoku.

⁵ T. Krahel, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 38 (1979) s. 109-149, t. 39 (1979) s. 191-233.

oficjała pełnił ks. Karol Bajko, prałat Kapituły Katedralnej Wileńskiej, wiceoficjałem był ks. prałat Jan Hanusowicz. Funkcje asesorów pełnili: ks. Adam Sawicki, ks. Józef Kuchta i ks. Jan Adamowicz, a sekretarza – ks. Konstanty Bohuszewicz. Kancelaria biskupia składała się wówczas z kilku osób: sekretarzem był ks. Julian Steckiewicz, profesor Seminarium Duchownego w Wilnie, adiutorami – ks. Kazimierz Zacharzewski i ks. Jerzy Januszewicz. Skład kurii uzupełniali duchowni odpowiedzialni za sprawy personalne: ks. Zygmunt Lewicki, profesor seminarium i ks. Franciszek Wołodźko, wizytator zgromadzeń zakonnych.

Tabela 1. Konsystorz diecezji wileńskiej w latach 1916-1919

Urząd	Nazwisko i imię kapłana	Lata
oficjał	ks. Karol Bajko	1916-1919
wiceoficjał	ks. Jan Hanusowicz	1916-1919
asesorzy	ks. Adam Sawicki	1916-1919
	ks. Józef Kuchta	1916-1919
	ks. Jan Adamowicz	1916-1919
sekretarz	ks. Konstanty Bohuszewicz	1916-1919
wizytator zgromadzeń zakonnych	ks. Franciszek Wołodźko	1916-1919
obrońca węzła małżeńskiego	ks. Adam Sawicki	1919

Źródło: *Schematyzmy diecezji wileńskiej z lat 1916-1919.*

Konsystorz diecezjalny w Wilnie, personalnie bardzo ubogi, okrojony z etatów wskutek ograniczeń władz carskich w okresie niewoli narodowej, istniał w takiej formie praktycznie do odzyskania przez Polskę niepodległości. W latach 1904-1916 trwały prace, zainicjowane przez papieża Piusa X, nad kodyfikacją prawa kanonicznego Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego. Papież Benedykt XV w maju 1917 r. specjalną bullą promulgował nowy Kodeks Prawa Kanonicznego, który wszedł w życie 19 maja 1918 r. Konsystorz, który coraz częściej był nazywany już Kurią Diecezjalną, od 1919 r. wzbogacił się o nowe urzędy, które zajmowali duchowni pomagający w administracji diecezją.

W ciągu dwudziestolecia następowała ewolucja form poszczególnych komórek organizacyjnych kurii wileńskiej, co prowadziło do ujednoczenia jej struktur, ale też i rozbudowy administracji kościelnej. Szczególnie po 1919 r. nastąpiła nie tylko zmiana w nazewnictwie najważniejszych organów władzy w (archi)diecezji wileńskiej, ale z upływem czasu także rozbudowa kurii archidiecezjalnej i jej poszczególnych wydziałów. Pojawiły się organa administracyjne zajmujące się zachowaniem dyscypliny kościelnej (*consilium a vigilantia*, kolegium konsultorów), czy cenzorowaniem druków i dokumentów proveniencji kościelnej.

Tabela 2. Skład kancelarii (arcy)biskupiej w Wilnie w latach 1919-1939

Urząd	Imię i nazwisko kapłana	Lata
1	2	3
kanclerz kurii	vacat	1920
	ks. Lucjan Chalecki	1921-1925
	ks. Adam Sawicki	1928-1939

1	2	3
vicekanclerz	ks. Julian Steckiewicz	1920-1921
sekretarz	ks. Julian Steckiewicz	1916-1919
audiotorzy	ks. Jerzy Januszewicz	1916-1919
	ks. Kazimierz Zacharzewski	1916-1919
sekretarz ds. personalnych	ks. Zygmunt Lewicki	1916-1919
	ks. Leon Puciata	1919
notariusz kurii	ks. Jerzy Januszewicz	1920-1925
	ks. Antoni Wiskont	1920-1921
	ks. Samuel-Stanisław Tracewski	1922-1931
	ks. Jan Jańkiewicz	1922-1926
	ks. Jan Ellert	1923-1925
	ks. Zygmunt Pomian	1926
	ks. Aleksander Mościcki	1926-1928
	ks. Józef Marcinowski	1929-1930
	ks. Józef Poniatowski	1930-1939
ks. Jan Ostreyko	1931-1939	
konsultor sądowy	ks. Walerian Meysztowicz	1928-1930

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1919-1939.*

Tabela 3. Członkowie *consilium a vigilantia* w (archi)diecezji wileńskiej w latach 1919-1939

Imię i nazwisko	Lata
ks. Jan Hanusowicz	1919
ks. Franciszek Wołodźko	1919-1939
ks. Jan Uszyło	1919-1939
ks. Józef Kuchta	1919-1926
ks. Antoni Czerniawski	1919
ks. Juliusz-Alojzy Ellert	1919
ks. Hipolit Bojaruniec	1919-1939
ks. Jan Adamowicz	1919
ks. Leon Żebrowski	1919-1939
ks. Mieczysław Rejnīs	1919-1922
ks. Karol Bajko	1920-1923
ks. Karol Lubianiec	1920-1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1919-1939.*

Tabela 4. Cenzorzy ksiąg w (archi)diecezji wileńskiej w latach 1919-1939

Imię i nazwisko	Lata
1	2
ks. Michał Aborowicz	1919
ks. Lucjan Chalecki	1924-1931
ks. Leopold Chomski	1920-1939

1	2
ks. Antoni Cichoński	1919-1939
ks. Albin Jaroszewicz	1920-1939
ks. Piotr Kraujalis	1920-1933
ks. Józef Kuchta	1919-1926
ks. Zygmunt Lewicki	1919
ks. Karol Lubianiec	1919-1939
ks. Klemens Malukiewicz	1919
ks. Władysław Mironas	1919
ks. Leon Puciata	1919-1931
ks. Mieczysław Reinis	1919-1922
ks. Adam Sawicki	1919-1926
ks. Adam Sawicki jun.	1919
ks. Julian Steckiewicz	1919-1926
ks. Wincenty Taszkun	1920-1939
ks. Jan Uszyło	1919-1939
ks. Antoni Wiskont	1920-1931
ks. Stanisław Zawadzki	1919-1939
ks. Leon Żebrowski	1919-1939
ks. Kozak Jan	1928-1931
ks. Kuleszo Adam	1932-1939
ks. Chodyko Aleksander	1932-1939
ks. Ellert Jan	1932-1939

Źródło: Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1919-1939.

W skład Kurii Diecezjalnej Wileńskiej wchodziły te osoby, które uczestniczyły w sprawowaniu władzy wykonawczej i sędziowskiej biskupa diecezjalnego. Byli nimi przede wszystkim: wikariusz generalny – od 1920 r. był nim ks. Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz (prałat katedralny, protonotariusz apostolski, od 1923 r. biskup pomocniczy diecezji wileńskiej) oraz oficjał i sędziowie diecezjalni; kanclerz i notariusze kurii. Wszelkimi sprawami zajmowały się różnego rodzaju rady i kolegia złożone nie tylko z duchownych, ale i z osób świeckich, niemających bezpośredniego udziału w sprawowaniu przez biskupa władzy wykonawczej i sędziowskiej.

W ostatnich miesiącach I wojny światowej Sąd Diecezjalny w Wilnie składał się jedynie z kilku osób. Oficjałem był ks. Jan Sadowski, a viceoficjałami – ks. Jan Hanusowicz i ks. Józef Kuchta. Dnia 27 grudnia 1919 r. nastąpiły poważne zmiany w organizacji i składzie personalnym Sądu Diecezjalnego w Wilnie. Biskup Jerzy Matulewicz mianował nowych sędziów prosynodalnych, promotora sprawiedliwości, obrońcę węzła małżeńskiego oraz egzaminatorów prosynodalnych i proboszczów konsultorów. Egzaminatorami diecezjalnymi byli wszyscy profesorowie seminarium duchownego. Dzięki tym decyzjom grono sędziów diecezjalnych w latach następnych znacznie się poszerzyło.

Tabela 5. Skład personalny Sądu Diecezjalnego w Wilnie w okresie międzywojennym

Urząd	Imię i nazwisko	Lata
1	2	3
oficjał	ks. Jan Sadowski	1920-1921
	ks. Jan Hanusowicz	1922-1934
	ks. Lucjan Chalecki	1935-1939
viceoficjał	ks. Jan Hanusowicz	1920-1921
	ks. Józef Kuchta	1920-1926
	vacat	1922
	ks. Jan Adamowicz	1924-1926
	ks. Lucjan Chalecki	1928-1934
	ks. Leon Żebrowski	1935-1939
promotor sprawiedliwości	ks. Jan Uszyłło	1920-1939
obrońca węzła małżeńskiego	ks. Adam Sawicki	1920-1926
	ks. Jan Ellert	1928, 1934-1936
	ks. Józef Poniatowski	1929
	ks. Walerian Meysztowicz	1930
	ks. Antoni Cichoński	1931-1933
	ks. Waclaw Siekierko	1937-1939
notariusze sądowi	ks. Julian Steckiewicz	1920
	ks. Antoni Wiskont	1920-1928
	vacat	1922-1923
	ks. Jan Ellert	1929-1933
	ks. Stanisław Czyżewski	1932-1938
sędziowie prosynodalni	ks. Jan Adamowicz	1920-1924, 1931
	ks. Leon Żebrowski	1920-1931
	ks. Michał Michnowicz	1920-1931
	ks. Antoni Cichoński	1920-1931
	ks. Mieczysław Reinis	1920-1926
	ks. Jan Grott-Skrodis	1920-1931
	ks. Albin Jaroszewicz	1920-1931
	ks. Antoni Kuryłłowicz	1920-1931
	ks. Stanisław Szyroki	1920-1931
	ks. Jan Ellert	1938

1	2	3
sędziowie synodalni (od 1932 r.)	ks. Jan Adamowicz	1920-1936
	ks. Leon Żebrowski	1920-1939
	ks. Michał Michnowicz	1920-1939
	ks. Albin Jaroszewicz	1920-1939
	ks. Antoni Kuryłłowicz	1920-1939
	ks. Piotr Mańkowski	1932-1939
	ks. Antoni Bokszczanin	1932-1933
	ks. Leopold Chomski	1932-1939
	ks. Hipolit Bojaruniec	1932-1939
	ks. Aleksander Chodyko	1932-1939
kursor	ks. Jan Ruczyński	1928-1930
	ks. Stanisław Janicki	1931-1934
	ks. Józef Braśławski	1935-1939
	ks. Bolesław Winnicki	1936-1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1920-1939.*

Tabela 6. Egzaminatorzy prosynodalni i konsultorzy proboszczów w (archi)diecezji wileńskiej w latach 1920-1931

Imię i nazwisko	Lata
ks. Jan Uszyłło	1920-1931
ks. Piotr Kraujalis	1920-1931
ks. Jan Kretowicz	1920-1926
ks. Klemens Malukiewicz	1920-1926
ks. Lucjan Chalecki	1920-1931
ks. Wincenty Taszkun	1920-1926
ks. Józef Żero	1920-1931
ks. Kajetan Czepan	1920-1921
ks. Stanisław Zawadzki	1928-1931
ks. Jan Kretowicz k.p.	1928-1931
ks. Klemens Malukiewicz k.p.	1928-1931
ks. Józef Songin k.p.	1928-1931

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1919-1939.*

W 1928 r. wśród sędziów diecezjalnych nastąpił wyraźny podział na sędziów prosynodalnych i konsultorów, a w 1930 r. wyszczególnieni zostali egzaminatorzy archidiecezjalni i konsultorzy. W 1932 r. nastąpił kolejny podział na egzaminatorów synodalnych i synodalnych konsultorów parafialnych (k.p.), co związane było z odbyciem w 1931 r. w Wilnie Synodem Archidiecezjalnym⁶.

⁶*Synodus Archidioeciesana Vilnensis ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualdo Jalbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 Iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S. S. Stanislai Em. et Vladislai RC. celebrata, Vilnae 1932.*

Tabela 7. Egzaminatorzy synodalni

Imię i nazwisko	Lata
bp Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz	1932-1939
ks. Jan Uszyło	1932-1939
ks. Adam Sawicki kan.	1932-1939
ks. Antoni Cichoński	1932-1939
ks. Józef Songin	1932-1935
ks. Józef Sawicki	1932-1939
ks. Piotr Kraujalis	1932-1933
ks. Ignacy Olszański	1932-1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1932-1939.*

Tabela 8. Synodalni konsultorzy proboszczów

Imię i nazwisko	Lata
ks. Józef Żero	1932-1938
ks. Romuald Świrkowski	1932-1939
ks. Jan Kretowicz	1932-1939
ks. Klemens Malukiewicz	1932-1934
ks. Paweł Piekarski	1932-1939
ks. Stanisław Nawrocki	1932-1939
ks. Dominik Gajlusz	1932-1939
ks. Otto Sidorowicz	1932-1939
ks. Antoni Zienkiewicz	1932-1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1932-1939.*

Prezesem Rady Administracyjnej Dóbr Kościelnych, czyli organu kurii wileńskiej zajmującym się kwestiami majątku kościelnego, był ordynariusz diecezji – w latach 1920-1925 bp J. Matulewicz, a od 1926 r. abp R. Jałbrzykowski. W 1929 r., decyzją metropolity wileńskiego, wyznaczony został nowy prezes Rady ds. Dóbr Kościelnych. Został nim bp Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz, który pełnił ten urząd do swej śmierci w 1940 r.

Tabela 9. Członkowie Rady Administracyjnej Dóbr Kościelnych

Imię i nazwisko	Lata
ks. Jan Hanusowicz	1920
ks. Adam Sawicki	1920-1939
ks. Juliusz-Alojzy Ellert	1920-1925
ks. Klemens Malukiewicz	1920-1928
ks. Franciszek Wołodźko	1921-1939
ks. Lucjan Chalecki	1926
ks. Walerian Meysztowicz	1929-1930
ks. Adam Sawicki jun.	1931-1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1920-1939.*

W kurii wileńskiej istniała Rada ds. liturgii, która wraz z upływem lat zmieniała nie tylko swą nazwę, ale i zakres obowiązków. W 1932 r. zmieniono jej nazwę, poszerzając zakres jej obowiązków o kwestie muzyki kościelnej.

Tabela 10. Członkowie Rady ds. liturgii w latach 1919-1931

Imię i nazwisko	Lata
ks. Karol Lubianiec	1919-1931
ks. Antoni Cichoński	1919-1931
ks. Franciszek Wołodźko	1920-1921
ks. Leon Żebrowski	1920-1931
ks. Leon Puciata	1921

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1919-1931.*

Tabela 11. Członkowie Rady ds. liturgii, śpiewu i muzyki w latach 1932-1939

Imię i nazwisko	Lata
ks. Leon Żebrowski	1932-1939
ks. Antoni Cichoński	1932-1939
ks. Walenty Urmanowicz	1932-1939
ks. Jan Kretowicz	1932-1939
ks. Jan Ostreyko	1932-1939
ks. Henryk Hlebowicz	1932-1939
ks. Stanisław Nawrocki	1932-1939
ks. Stanisław Kisiel	1932-1939
ks. Antoni Lewosz	1932-1939
ks. Władysław Kalinowski	1932-1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1932-1939.*

Do zajmowania się kwestiami artystycznymi i sztuki sakralnej została powołana Rada Artystyczna. W 1929 r. straciła ona część swych uprawnień. Powołana została do życia nowa Rada ds. konserwacji zabytków, której prezesem został w 1931 r. bp K. M. Michalkiewicz.

Tabela 12. Członkowie Rady Artystycznej w latach 1920-1929

Imię i nazwisko	Lata
ks. Franciszek Wołodźko	1920-1939
ks. Leon Puciata	1920-1939
ks. Leon Żebrowski	1920-1939
T. Roztworowski, comes	1920-1928
Władysław Zahorski	1920-1926
Ferdynand Ruszczyc, prof. USB	1920-1936
ks. Juliusz Alojzy Ellert	1922-1925

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1920-1929.*

Tabela 13. Członkowie Rady ds. konserwacji zabytków w latach 1929-1939

Imię i nazwisko	Lata
bp Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz	1931-1939
ks. Leon Puciata	1929-1939
Juliusz Kłos, prof. USB	1929-1932
Stanisław Lorentz, konserwator	1929-1936
Ferdynand Ruszczyk, prof. USB	1929-1936
Ksawery Piwocki, konserwator	1937-1938
Witold Kieszkowski, konserwator	1939

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1932-1939.*

Wraz z rozwojem w okresie dwudziestolecia stowarzyszeń i organizacji katolickich zaistniała konieczność utworzenia w Kurii Metropolitalnej Wileńskiej osobnej rady, która zajęłaby się wyłącznie działalnością społeczną Kościoła lokalnego. Przez pierwsze dziesięciolecie nosiła ona nazwę Rady ds. społecznych i była wprost zakorzeniona w strukturach Kurii (Archi)diecezjalnej. Wraz z rozwojem i ukonstytuowaniem się Akcji Katolickiej przestała ona praktycznie istnieć, gdyż jej rolę przejął powołany do życia Instytut Akcji Katolickiej. Od 1928 r. sekretarzem generalnym ds. Akcji Katolickiej był ks. Ignacy Olszański. O ile członkami rady byli wyłącznie duchowni, to większość członków Instytutu stanowili już ludzie świeccy, z prezesami na czele. W 1933 r. nie został wybrany prezes Instytutu Akcji Katolickiej w Wilnie, zaś w 1936 r. nastąpiła jego reorganizacja.

Tabela 14. Członkowie Rady ds. społecznych w latach 1920-1930

Imię i nazwisko	Lata	Urząd
ks. Karol Lubianiec	1920-1930	
ks. Leon Żebrowski	1920-1930	
ks. Antoni Kuryłowicz	1920-1930	
ks. Mieczysław Reinis	1920-1922	
ks. Ignacy Olszański	1920-1930	diecezjalny sekretarz generalny
ks. Józef Ingielewicz	1929	vicesekretarz diecezjalny
ks. Franciszek Kafarski	1929-1930	sekretarz generalny ds. młodzieży

Źródło: *Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1920-1930.*

Tabela 15. Członkowie Instytutu Akcji Katolickiej

Urząd	Imię i nazwisko	Lata
1	2	3
prezes	Stanisław Białas	1931-1932
	Kazimierz Niżyński	1934-1935
	Florian Felicianus Świeżyński	1937-1938
	Jan Oskwarek-Sierosławski	1939
dyrektor	ks. Franciszek Kafarski	1932

1	2	3
sekretarz	ks. Franciszek Kafarski	1931-1935
	ks. Bolesław Maciejowski	1932-1933
	ks. Aleksander Mościcki	1933-1938
	ks. Romuald Świrkowski	1936-1939
asystent kościelny	ks. Ignacy Olszański	1931-1934
	ks. Adam Sawicki, kan.	1935-1939
<i>Operam ponens</i>	ks. Józef Grasewicz	1936-1939
	ks. Gedymin Pilecki	1939

Źródło: Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1931-1939.

W zależności od potrzeb, zarówno administracyjnych, jak i duszpasterskich, skład Kurii Metropolitalnej Wileńskiej w okresie międzywojennym ulegał rozbudowie i wielu zmianom. Pojawiały się nowe urzędy i funkcje, które były odpowiedzią ze strony władzy kościelnej na nowe formy życia społecznego lub kościelnego. Księża (archi)diecezji wileńskiej angażowali się bowiem nie tylko w życie lokalnego Kościoła, ale także w życie społeczne. Stąd pojawiła się konieczność tworzenia odpowiednich organów administracyjnych celem sprostania potrzebom społecznym. Do Kurii Metropolitalnej, choć nie w ścisłym tego słowa znaczeniu, weszli wizytatorzy szkolni, dyrektorzy różnych stowarzyszeń i bractw religijnych czy moderatorzy ruchów kościelnych. Byli oni mianowani przez biskupa ordynariusza. Często składali przysięgę, podobnie, jak wszyscy pracownicy Kurii, że powierzony sobie urząd wiernie będą spełniać zgodnie z przepisami prawa kanonicznego.

Tabela 16. Skład personalny Kurii Metropolitalnej Wileńskiej w okresie międzywojennym

Urząd	Imię i nazwisko	Lata
1	2	3
egzaminatorzy neoprezbiterów	wszyscy profesorowie seminarium duchownego	1920-1923
deputaci ds. dyscypliny w WSD	ks. Jan Hanusowicz	1920-1921
	ks. Wincenty Taszkun	1920-1921
deputaci ds. administracji WSD	ks. Adam Sawicki	1920-1921
	ks. Józef Kuchta	1920-1921
komisarz ds. życia zakonnego	ks. Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz	1920-1939
moderator III Zakonu	ks. Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz	1920-1939
vicemoderator III Zakonu	księża dziekani w dekanatach grodzieńskim, białostockim, prużańskim, sokólskim, brzeskim, bielskim	1920
vicemoderator III Zakonu w dekanatach grodzieńskim, białostockim, prużańskim, sokólskim, brzeskim, bielskim	ks. Leon Żebrowski	1921

1	2	3
dyrektor i kustosz archiwum konsystorza	ks. Karol Bajko	1920
diecezjalny wizytator szkolny	ks. Jan Hanusowicz	1920-1923
wizytatorzy szkolni	księża dziekani w swych dekanatach	1920-1939
wizytator szkół gimnazjalnych	ks. Jan Hanusowicz	1924
wizytator szkół elementarnych	ks. Florian Markowski	1924
wizytator szkół Wilna	ks. Stanisław Maciejewicz	1925-1926
wizytator szkolny	ks. Stanisław Maciejewski	1928-1937
	ks. Leon Żebrowski	1928-1938
	ks. Ignacy Olszański	1928-1937
	ks. Paweł Bekisz	1934-1939
	ks. Antoni Songajło	1936-1937
	ks. Leon Żebrowski	1939
wizytator szkół litewskich	ks. Piotr Kraujalis	1928-1933
moderator diecezjalny Apostolstwa Modlitwy	ks. Karol Lubianiec	1924-1938
dyrektor Dzieła Dzieciątka Jezus	ks. Karol Lubianiec	1928-1939
dyrektor Krucjaty Eucharystycznej Dzieci	ks. Karol Lubianiec	1935-1938
sekretarz generalny ds. młodzieży	ks. Fabian Szczerbicki	1924-1925
	ks. Franciszek-Józef Kafarski	1926-1929
dyrektor Unii Kleru	bp Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz	1925-1939
dyrektor Pobożnego Stowarzyszenia Misji Wewnętrznych	bp Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz	1930-1939
moderator Sodalicji Mariańskiej	ks. Leopold Chomski	1928-1931
	ks. Władysław Kisiel	1932
	ks. Bronisław Jeleński	1933-1939
moderator Sodalicji Mariańskiej Szkół Średnich Dziewcząt	ks. Jan Kozak	1933-1937
	ks. Kazimierz Borzym	1938-1939
moderator Sodalicji Mariańskiej Szkół Średnich Chłopców	ks. Bronisław Jeleński	1938-1939
dyrektor Dzieła Rozkrzewiania Wiary	ks. Jan Uszyło	1929-1939
dyrektor Papieskiego Dzieła św. Piotra	ks. Karol Lubianiec	1931
	ks. Jan Uszyło	1932-1936
dyrektor Unii Misyjnej Kleru	ks. Leon Żebrowski	1939
sekretarz generalny ds. walki z alkoholizmem	ks. Jan Matulewicz	1938-1939

Źródło: *Schematyzy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1920-1939.*

Latem 1939 r., tuż przed wybuchem II wojny światowej, najbliższymi współpracownikami ordynariusza diecezji abp. Romualda Jałbrzykowskiego, metropolity wileńskiego, byli jego kapelani, a jednocześnie sekretarze kurii – ks. dr Stanisław Czyżewski i ks. mgr Aleksander Mościcki. Wikariuszem generalnym był bp

Kazimierz Mikołaj Michalkiewicz, kanclerzem kurii – ks. kan. Adam Sawicki, zaś notariuszami księży – Józef Poniatowski i Jan Ostreyko.

Wybuch II wojny światowej, a szczególnie czas okupacji hitlerowskiej i sowieckiej, ograniczył władzę wykonawczą Kurii Metropolitalnej Wileńskiej i samego ordynariusza. Arcybiskup Jałbrzykowski, spodziewając się utrudnień w komunikacji z duchownymi, w październiku 1939 r. obdarzył dziekanów uprawnieniami wikariuszy generalnych na teren swego dekanatu i innych parafii archidiecezji wileńskiej, o ile księży proboszczowie znaleźliby się w warunkach utrudniających utrzymanie łączności z władzą biskupią w Wilnie.

Kuria Metropolitalna mieściła się w Wilnie, pierwotnie przy ul. św. Marii Magdaleny 4, a w latach dwudziestych XX w. – w gmachu przy ul. Zamkowej 6.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

Schematyzmy (archi)diecezji wileńskiej z lat 1920-1939.

Synodus Archidioecisana Vilnensis ab Excellentissimo, Illustrissimo ac Reverendissimo Domino Domino Romualdo Jałbrzykowski S. Th. M. Archiepiscopo-Metropolitano Vilnensi Anno Domini MCMXXXI diebus 9, 10 et 11 Iulii in Basilica Metropolitana Vilnensi S.S. Stanislai Em. et Vladislai RC. celebrata, Vilnae 1932.

Opracowania

Krahel Tadeusz, *Schematyzmy diecezji wileńskiej jako źródło historyczne*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, t. 38 (1979) s. 109-149, t. 39 (1979) s. 191-233.

Józef Łupiński
Marek Grunwald

KURIA DIECEZJI ŁOMŻYŃSKIEJ W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

28 października 1925 r. papież Pius XI bullą *Vixdum Poloniae unitas* ustanowił diecezję łomżyńską. Była on kontynuatką diecezji wigierskiej i augustowskiej czyli sejneńskiej. Została utworzona w wyniku przeobrażeń politycznych Rzeczypospolitej po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Do głównej części diecezji należącej wcześniej do diecezji augustowskiej czyli sejneńskiej dołączono 3 dekanaty z diecezji płockiej: Czyżew, Ostrołęka (bez parafii Goworowo) oraz Ostrów Mazowiecka. Diecezję podzielono na 15 dekanatów: Augustów, Czyżew, Jedwabne, Kolno, Łomża, Ostrołęka, Ostrów Mazowiecka, Sejny, Sokoły, Suwałki, Szczuczyn, Śniadowo, Teolin, Wąsosz i Wysokie Mazowieckie. Diecezja łomżyńska należała do metropolii wileńskiej. Liczyła ponad 520 tysięcy wiernych. Obejmowała 129 parafii, w których pracowało 223 kapłanów. Pierwszym ordynariuszem był bp Romuald Jałbrzykowski¹. Odbił on uroczysty ingres do katedry św. Michała Archanioła w Łomży 26 stycznia 1926 r. Po kilku miesiącach został mianowany arcybiskupem wileńskim². Kolejnym ordynariuszem był bp Stanisław Kostka Łukomski (1926-1948). W posłudze duszpasterskiej ordynariuszy wspomagali biskupi pomocniczy: Bernard Dembek (1930-1937) i Tadeusz Paweł Zakrzewski (1938-1946)³. Biskup Romuald Jałbrzykowski utworzył instytucje niezbędne do działania diecezji: kurię diecezjalną z sądem biskupim oraz seminarium duchowne. W 1926 r. powołał do życia dwie kapituły: katedralną w Łomży i kolegiacką w Sejnach. Taki kształt diecezji łomżyńskiej przetrwał do chwili wybuchu II wojny światowej⁴.

Powstanie kurii diecezjalnej w Łomży

Kanon 363 Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. określał kurię diecezjalną jako instytucję, która składa się z osób pomagających biskupowi w zarządzaniu

---

¹ *Rys historyczny diecezji łomżyńskiej*, w: *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej 2009/2010*, Łomża 2009, s. 55.

² W. Jemielity, *Zarys dziejów diecezji łomżyńskiej*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne” (dalej: EWLD), 2 (1987) s. 13.

³ W. Jemielity, *Biskupstwo w Łomży*, „Ziemia Łomżyńska”, 3 (1987) s. 147.

⁴ W. Jemielity, *Diecezja łomżyńska. Studium historyczne parafii*, Łomża 1990, s. 8.

całą diecezją⁵. Stanowił ją zespół mianowanych osób, które pracowały w urzędach administracyjnych i sądowych diecezji. Do kurii diecezjalnej nie należały kapituła katedralna ani kolegium konsultorów, mimo że członkowie tych instytucji uczestniczyli w zarządzaniu diecezją.

Bulla *Vixdum Poloniae unitas* wspomniała wprost o utworzeniu w każdej diecezji kurii biskupiej. Instytucja ta powinna być zorganizowana według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r.⁶. Kanony 363-390 określały skład i zadania poszczególnych pracowników kurii według kompetencji. Według KPK kurię stanowili: wikariusz generalny, oficjał, kanclerz, promotor sprawiedliwości, obrońca węzła małżeńskiego i święceń, sędziowie synodalni i egzaminatorzy synodalni, proboszczowie konsultorzy, audytorzy, notariusze i woźni⁷. Kanon 365 rozróżniał urzędników kurii na tych, którzy pomagali biskupowi w administracji diecezją oraz na tych, którzy wykonywali władzę sądowniczą. Według elenchusa z 1926 r., w kurii diecezjalnej w Łomży istniały następujące stanowiska: wikariusz generalny, wiceoficjał, kanclerz, który był także audytorem, notariusz pełniący jednocześnie obowiązki sekretarza, obrońca węzła małżeńskiego, promotor sprawiedliwości, archiwariusz, skarbnik, kursor⁸.

Urzędnicy kurii diecezjalnej byli mianowani (pisemnie) przez ordynariusza. Pracownikami kurii mogli być zarówno duchowni, jak i świeccy. Przed objęciem urzędu składali przysięgę wierności na ręce biskupa, zgodnie z przepisami prawa kanonicznego. Obowiązkiem urzędników kurialnych było wykonywanie wszystkich czynności kurialnych z podporządkowaniem się biskupowi i stosownie do przepisów prawa kościelnego. Powinni też zachować tajemnicę urzędową⁹. Według relacji o stanie diecezji, przesłanej do Stolicy Apostolskiej w 1933 r., wszyscy urzędnicy kurii diecezjalnej w Łomży wypełniali swoje obowiązki sumiennie¹⁰.

Urzędnicy pełniący czynności administracyjne w kurii diecezjalnej w Łomży

A. Wikariusz generalny

Rolę i obowiązki wikariusza generalnego określały kanony 366-371 KPK. Zgodnie z przepisami kodeksu, wikariuszem generalnym mógł być kapłan obdarzony władzą zwyczajną, pomagający biskupowi w zarządzaniu całą diecezją. Wikariusza generalnego mianował biskup rezydencjalny. Winien nim być kapłan świecki, liczący co najmniej 30 lat, doktor lub licencjat teologii lub prawa kanonicznego, a przynajmniej biegły w tych naukach. Powinna cechować go zdrowa

⁵ Por. *Codex Iuris Canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus*, Roma 1917 (dalej: CIC), can. 363.

⁶ „Quod attinet ad praefatarum Ecclesiarum administrationem et regimen, ad Vicarii Capitularis sede vacante electionem, ad Capituli cathedralis erectionem, ad Seminariorum institutionem, ad clericorum et fidelium iura et onera, aliaque huiusmodi, servanda statuimus, quae sacri canones decernunt”. – Pius XI, *Vixdum Poloniae unitas*, „Acta Apostolicae Sedis”, 32 (1925) nr 59, s. 521-528.

⁷ CIC, Can. 363 § 2.

⁸ *Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Łomżensis anno Domini 1926* (dalej: EDŁ).

⁹ CIC, can. 364 § 1-2; can. 373 § 3.

¹⁰ Archiwum Diecezjalne w Łomży (dalej: ArŁm), *Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1933*, Nr 2. *Relatio 1929-1933*, k. 11-12.

nauka, uczciwość, roztropność i doświadczenie. Wikariusz generalny, na mocy swego urzędu, miał w całej diecezji tę samą jurysdykcję w sprawach duchowych i doczesnych, jaką posiadał biskup, wynikającą z prawa zwyczajnego¹¹; Miał władzę zwyczajną, lecz zastępczą. Poszczególne kanony określały zakres jego władzy¹². Wikariusz generalny nie posiadał z urzędu władzy sądowniczej. Mógł jednak wykonywać reskrypty papieskie, o ile w reskrypcie nie było wyraźnego zastrzeżenia. Winien przedkładać biskupowi ważniejsze sprawy oraz informować o dyscyplinie duchowieństwa i wiernych. Nie mógł używać swej władzy wbrew zamiarom i woli biskupa¹³. Ustanie urzędu wikariusza generalnego było określone przez kan. 371 KPK.

Pierwszym wikariuszem generalnym w kurii diecezjalnej w Łomży był ks. Wincenty Błażewicz. Stanowisko to pełnił od początku powstania diecezji do 1929 r.¹⁴. W wieku 62 lat otrzymał nominację na wikariusza generalnego z rąk bpa R. Jałbrzykowskiego. Posiadał stopień doktora prawa kanonicznego¹⁵. Kolejnym wikariuszem generalnym, w latach 1929-1930, był ks. Franciszek Wądołowski. Został mianowany na to stanowisko w wieku 49 lat przez bpa Stanisława Kostkę Łukomskiego. Posiadał jedynie stopień magistra teologii¹⁶. Biskup sufragan Bernard Dembek był wikariuszem generalnym kurii diecezjalnej w Łomży w latach 1931-1937. Ukończył on seminarium duchowne w Pelplinie. Nie posiadał stopnia magistra ani doktora prawa lub teologii. Został wikariuszem generalnym mając 53 lata. Tak, jak poprzednik, otrzymał nominację na wikariusza generalnego z rąk bpa Łukomskiego¹⁷. Następcą bpa B. Dembka na stanowisku wikariusza generalnego został ponownie ks. Franciszek Wądołowski. Funkcję tę pełnił do 1938 r. Ostatnim wikariuszem generalnym kurii diecezjalnej w Łomży w okresie międzywojennym był bp Tadeusz Paweł Zakrzewski. W chwili objęcia tej funkcji był sufraganem biskupa łomżyńskiego; miał 32 lata¹⁸.

B. Kanclerz

Kanclerz kurii biskupiej, według KPK był urzędnikiem, którego głównym zadaniem była troska, aby akta były należycie zredagowane, wysłane i strzeżone. Kodeks Prawa Kanonicznego określił zadania kanclerza kurii diecezjalnej w kanonie 372. Według kodeksu, w każdej kurii biskup miał obowiązek ustanowić kanclerza. Głównym zadaniem kanclerza było strzeżenie dokumentów złożonych w kurii, chronologiczne porządkowanie dokumentów oraz sporządzanie ich spisów. Powinien posiadać święcenia kapłańskie. W razie potrzeby mógł mieć pomocnika jako

¹¹ CIC, can. 366-371.

¹² F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Kraków, 1932, s. 425.

¹³ CIC, can. 369; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 425.

¹⁴ EDŁ, 1925-1929.

¹⁵ ArŁm, Akta osobiste ks. Wincentego Błażewicza.

¹⁶ EDŁ, 1930; W. Jemielity, *Martyrologium księży diecezji łomżyńskiej 1939-1945*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej” (dalej: RUŁKD), 1974, nr 8-9, s. 58.

¹⁷ EDŁ, 1931-1937; B. Partyka, *Dembek Bernard Franciszek*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. 5, Kraków 1939, s. 61-62.

¹⁸ EDŁ, 1938-1939.

wicekanclerza. Kanclerz na mocy swego urzędu, był notariuszem kurii diecezjalnej. Winien odznaczać się nieposzlakowaną opinią, nie podlegać podejrzeniom, jak też być biegłym w prawie kanonicznym. Kanclerza mógł z urzędu zwolnić lub zawiesić ten, kto go ustanowił, jego następcę lub przełożony, wikariusz kapitulny, ale tylko za zgodą kapituły¹⁹.

Jedynym kanclerzem w kurii diecezjalnej w Łomży od początku powstania diecezji łomżyńskiej do wybuchu II wojny światowej był ks. Aleksander Srzednicki²⁰. Został mianowany na to stanowisko przez bpa R. Jałbrzykowskiego w 1922 r. Ksiądz Srzednicki w chwili otrzymania nominacji miał 32 lata. Posiadał stopień magistra prawa kanonicznego. Był dobrym znawcą przepisów kościelnych i państwowych²¹.

C. Notariusz

Kodeks Prawa Kanonicznego stwierdzał, że notariuszem może być osoba duchowna, a w przypadku jej braku, nawet osoba świecka. Jedynie, gdyby sprawa dotyczyła kryminalnych spraw duchowieństwa, notariuszem musiał być kapłan. Notariusz powinien cieszyć się nieskalaną sławą i nie podlegać żadnym podejrzeniom. Notariusz, podobnie jak kanclerz, był zwolniony lub zawieszony w swych obowiązkach tylko przez tego, kto go ustanowił, jego następcę lub przełożonego. Zakres działania notariuszy obejmował sporządzanie wszelkiego rodzaju akt. Mógł też ograniczać się tylko do spraw sądowych, lub do jednej sprawy. Obowiązkiem notariuszy było spisywanie akt, które wymagały świadka urzędowego. Dotyczyło to dokumentów darowizn na rzecz Kościoła lub zobowiązań kontraktowych, wezwań sądowych, dekretów, wyroków itp. Każdy spisany akt miał wiernie oddawać opisaną sprawę. Taki dokument powinien posiadać podpis notariusza z zaznaczeniem miejsca, dnia, miesiąca i roku jego spisania. Sporządzając dokument, uprawniony notariusz powinien zachować obowiązujące przepisy, okazać na żądanie akta i dokumenty, a w przypadku sporządzania kopii autentycznych stwierdzić urzędowo ich zgodność z oryginałem. Urząd notariusza można było ważnie spełniać jedynie na terytorium rządzonej przez biskupa, który go mianował oraz tylko w odniesieniu do danej sprawy²².

Pierwszym notariuszem w kurii diecezjalnej w Łomży w omawianym okresie był ks. Stefan Dmochowski. Funkcję tę pełnił w latach 1920-1929. W wieku 31 lat został mianowany na notariusza przez bpa Jałbrzykowskiego. Ksiądz S. Dmochowski posiadał stopień doktora teologii i filozofii²³. Kolejnym notariuszem był ks. Czesław Rydzewski. Na tym stanowisku pracował od 1929 do 1939 r. Przez ten czas był I (pierwszym) notariuszem. Posiadał stopień doktora teologii. W wieku 36

¹⁹ CIC, can. 372-373.

²⁰ EDŁ, 1925-1939.

²¹ W. Jemielity, *Srzednicki Aleksander*, w: *Polscy kanoniści*, t. 2, Warszawa 1981, s. 184; tenże, *Ś.p. Ks. Aleksander Józef Srzednicki*, RULKD, 1982, nr 2, s. 101-102.

²² CIC, can. 373-374; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 427.

²³ EDŁ, 1925-1929; W. Jemielity, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego w Łomży*, w: *Księga Jubileuszowa Wyższego Seminarium Duchownego w Łomży (1919- 2000)*, Łomża 2000, s. 24.

lat otrzymał nominację na notariusza z rąk bpa Łukomskiego²⁴. Od 1930 r. w kurii diecezjalnej w Łomży pracowało jednocześnie kilku notariuszy. Drugim notariuszem od tego samego roku był ks. Jan Żelaźnicki. Funkcję tę pełnił do 1933 r. Ukończył seminarium duchowne w Łomży; nie posiadał stopnia naukowego. W wieku 30 lat został mianowany notariuszem przez bpa Łukomskiego²⁵. Kolejnym, II notariuszem kurii diecezjalnej w Łomży został ks. Julian Wierzbowski. Otrzymał nominację na to stanowisko 1 sierpnia 1933 r. Tę funkcję pełnił do 1939 r. Został mianowany przez bpa Łukomskiego, kiedy miał 35 lat. Podobnie jak poprzednik, ukończył seminarium duchowne w Łomży i nie posiadał stopnia naukowego²⁶.

Od 1935 r., w omawianej instytucji, istniała także funkcja III notariusza. Stanowisko to zajmował ks. Bolesław Waldman do 1939 r. Studiował prawo kanoniczne, uzyskał stopnie magistra oraz doktora prawa kanonicznego. Miał 33 lata. Na stanowisko notariusza został mianowany przez bpa Łukomskiego. Był bardzo dokładnym pracownikiem, redagował osobiście wiele dokumentów²⁷. Od 1936 r. istniała również funkcja IV notariusza. Funkcję tę do wybuchu wojny pełnił ks. Henryk Kulbat. Był doktorem prawa kanonicznego. W wieku 30 lat został mianowany na to stanowisko przez bpa Łukomskiego²⁸.

W omawianym okresie w kurii diecezjalnej w Łomży pracowało 6 notariuszy. Pełnili swe obowiązki zarówno w strukturach administracyjnych, jak i sądowych diecezji. Czterech z nich posiadało stopień doktora prawa kanonicznego lub teologii, dwóch zaś jedynie ukończyło seminarium duchowne. Najdłużej notariuszem był ks. Cz. Rydzewski – przez 10 lat; najkrócej księża J. Żelaźnicki i H. Kulbat – po 3 lata. Najwidoczniej w ciągu działalności kurii diecezjalnej w Łomży przybywało pracy i obowiązków, skoro bp S. Łukomski mianował w 1930 r. dodatkowych notariuszy. W latach 1936-1939 w kurii pracowało 4 notariuszy. Zwykle notariuszami zostawali księża w kilka lat po przyjęciu święceń kapłańskich.

D. Proboszczowie konsultorzy

Proboszczowie konsultorzy mieli brać udział w procesach administracyjnych, w których nieusuwalny proboszcz wnosiłby rekurs przeciw dekretowi o przeniesieniu na inną parafię lub nie godził się na takie przeniesienie²⁹. W okresie międzywojennym w kurii diecezjalnej w Łomży funkcję tę pełnili księża proboszczowie pochodzący z większych parafii diecezji. W 1926 r. było 6 księży proboszczów konsultorów: ks. Aleksander Misiewicz z Zambrowa, ks. Grzegorz Kamiński ze Śniadowa, ks. Wojciech Chojnowski z Augustowa, ks. Michał Myszczyński z Piątnicy, ks. Stanisław Suliński z Rzekunia oraz ks. Onufry Wyszomirski z Płonki.

²⁴ EDŁ, 1930-1939; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 33-34.

²⁵ EDŁ, 1931-1932; ArŁm, Akta osobiste ks. Jana Żelaźnickiego; W. Jemielity, *Śp. Ks. Jan Żelaźnicki*, ŁWD, 1 (1987) s. 103-104.

²⁶ EDŁ, 1934-1939; E. Anuszkiewicz, *Śp. Ks. Julian Wierzbowski*, ŁWD, 3 (1991) s. 63.

²⁷ EDŁ, 1936-1939; E. Anuszkiewicz, *Śp. Ks. Bolesław Waldman*, ŁWD 1 (1990) s. 94-95; W. Jemielity, *Waldman Bolesław*, w: *Polscy kanoniści*, t. 2, Warszawa 1981, s. 225.

²⁸ EDŁ, 1937-1939; W. Jemielity, *Kulbat Henryk*, w: *Polscy kanoniści*, cz. 1, Warszawa 1981, s. 266.

²⁹ F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

W tym samym roku dołączył jeszcze ks. Józef Ciesielski z Ostrowi Mazowieckiej. W 1927 r. na miejsce proboszcza ze Śniadowa wyznaczono ks. Witolda Supińskiego z Nowogrodu. W latach 1936-1939 proboszczem konsultorem, poza wymienionymi, był także ks. Edmund Walter – proboszcz z Ostrołęki³⁰.

E. Archiwariusz

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego, w każdej kurii diecezjalnej powinno być dwojaki archiwum: zwykłe i tajne. W archiwum zwykłym przechowywano dokumenty dotyczące duchownych i doczesnych spraw diecezji. Kodeks nakazywał sporządzenie inwentarza archiwum. Pomieszczenie archiwum winno być stale zamknięte; klucze miał strzec kanclerz. Na wejście do archiwum zwykłego mógł zezwolić jedynie biskup, wikariusz generalny lub kanclerz. Na wypożyczenie akt mógł zgodzić się tylko ordynariusz, z zastrzeżeniem zwrotu do trzech dni; czasami mógł ten termin przedłużyć. Jeśli jakiś dokument był wypożyczany, wtedy wypożyczający zostawiał u kanclerza potwierdzenie (rewers) własnoręcznie podpisane. Archiwum tajne służyło do przechowywania akt tajnych. Powinno znajdować się w osobnym pomieszczeniu lub w specjalnie przeznaczonych do tego i dobrze zamkniętej szafie. Także i to archiwum powinno posiadać inwentarz. Archiwum tajne winno być zamknięte na dwa klucze. Jeden z nich posiadał biskup drugi zaś wikariusz generalny. Z braku wikariusza drugi klucz przechowywał kanclerz³¹. Według relacji *ad limina* z lat 1929-1933, kuria diecezjalna w Łomży posiadała archiwum zwykłe i tajne. Obydwa były dobrze zabezpieczone. W pierwszym znajdowały się dokumenty dotyczące spraw diecezjalnych: księgi chrztów, bierzmowania, ślubów i zmarłych, jak też i inne, które dziekani sporządzali z okazji wizytacji kanonicznych. Wszystkie dokumenty były uporządkowane i miały swe katalogi. Dokumenty tajne były przechowywane w specjalnej, odpowiednio zabezpieczonej szafie³². Z relacji *ad limina* z lat 1934-1938 wynika, że dokumenty znajdujące się w archiwum zwykłym kurii były poukładane w pojedynczych poszytach. Księgi parafialne – metrykalne, tj. księgi chrztów, bierzmowania, małżeństwa i zmarłych, były przechowywane w należyтым porządku. Najstarsze dokumenty metrykalne pochodziły z XVII w. W kurii było także archiwum tajne³³.

Pierwszym archiwariuszem w kurii diecezjalnej w Łomży w latach 1926-1927 był ks. Józef Wierzbicki. Został mianowany na tę funkcję w wieku 39 lat. Ukończył Akademię Duchowną w Petersburgu ze stopniem magistra teologii³⁴. W latach 1927-1931 archiwariuszem był ks. Józef Perkowski. Otrzymał nominację na stanowisko mając 33 lata. Ukończył studia na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie uzyskał stopień magistra, a następnie doktora teologii. W latach 1932-1935 był *vacat* na omawianym stanowisku³⁵. Od 1935 r. do 1938 r. archiwariuszem był ks. Bolesław Waldman. Został mianowany na to stanowisko

³⁰ EDŁ, 1925-1939.

³¹ CIC, can. 375-379; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 427-429.

³² ArŁm, Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1933, Nr 2 Relatio 1929-1933, s. 5-6.

³³ ArŁm, Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1938, Nr 3 Relatio 1934-1938, s. 3.

³⁴ EDŁ, 1926-1927; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 38.

³⁵ EDŁ, 1928-1935; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 33.

w wieku 32 lat. Studiował prawo kanoniczne na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Posiadał stopień doktora prawa kanonicznego. Od 1939 r. obowiązki archiwariusza pełnił ks. Władysław Kłapkowski. W chwili nominacji miał 40. Ukończył studia na Uniwersytecie Warszawskim. Posiadał stopnie doktora teologii oraz magistra filozofii³⁶.

W okresie międzywojennym w kurii diecezjalnej w Łomży pracowało 4 archiwariuszy. Trzech z nich posiadało stopień doktora prawa kanonicznego lub teologii; jeden był magistrem teologii. Najdłużej funkcję archiwariusza pełnił ks. Józef Perkowski – 4 lata; najkrócej księża J. Wierzbicki i W. Kłapkowski – przez 1 rok. Zazwyczaj archiwariuszami zostawali księża w wieku około 30 lat, jedynie ks. Kłapkowski miał 40 lat, gdy otrzymał tę nominację.

F. Skarbnik

W kurii diecezjalnej w Łomży w omawianym okresie istniało stanowisko skarbnika. Pierwszym skarbnikiem był ks. Michał Piaszczyński (w latach 1925-1933). Został mianowany w wieku 40 lat, po ukończeniu studiów w Akademii Duchownej w Petersburgu oraz na Uniwersytecie we Fryburgu. Posiadał stopnie kandydata teologii oraz doktora filozofii. Jego następcą został ks. Czesław Rydzewski. Funkcję tę pełnił w latach 1929-1939. Ukończył studia w zakresie bibliistyki na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Warszawskiego, a następnie studiował w Rzymie. Posiadał stopień doktora teologii³⁷.

G. Sekretarz

Od początku powstania diecezji łomżyńskiej sekretarzem w kurii diecezjalnej był ks. Stefan Dmochowski. Został zamianowany na to stanowisko w wieku 36 lat. Posiadał stopnie doktora teologii i filozofii. Funkcję pełnił przez dwa lata. W latach 1926-1927 sekretarzem był ks. Zygmunt Skarżyński. Nie posiadał żadnego stopnia naukowego. W roku 1928 na stanowisku nastąpił *vacat*. Kolejnym sekretarzem w latach 1928-1928 był ks. Jan Żelaźnicki. Nominację otrzymał w wieku 28 lat. Podobnie jak poprzednik ukończył jedynie seminarium duchowne w Łomży. Od 1930 r. do 1939 r. ponownie nastąpił *vacat* na stanowisku sekretarza³⁸.

Urzędnicy pełniący czynności sędownicze

A. Oficjał

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego, w każdej diecezji powinien być ustanowiony stały organ władzy kościelnej – sąd biskupi. Był to zwykle sąd zwyczajny pierwszej instancji. Przewodniczącym diecezjalnego sądu kościelnego pierwszej instancji był miejscowy ordynariusz. Kanon 363, § 2 KPK, wśród pracowników kurii diecezjalnej, wymieniał także oficjała, którego ustanawia biskup. Oficjał pomagał biskupowi w wykonywaniu władzy sędowniczej; posiadał władzę zwyczaj-

³⁶ EDŁ, 1936-1939; W. Jemielity, *Waldman Bolesław*, s. 225; tenże, *Martyrologium...*, s. 48.

³⁷ EDŁ, 1926-1939; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 33.

³⁸ EDŁ, 1925-1930; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 24, 36; ArŁm, Akta osobiste ks. Jana Żelaźnickiego; W. Jemielity, *Ś.p. Ks. Jan Żelaźnicki*, s. 103.

ną, zastępczą. Oficjał nie mógł być jednocześnie wikariuszem generalnym, chyba że diecezja byłaby mała lub było niewiele spraw do sądenia. Wraz z ordynariuszem miejscowym stanowili jeden trybunał. Stąd wyrok wydawany przez oficjała nie wymagał potwierdzenia przez ordynariusza miejscowego, nie dopuszczał także apelacji do tegoż ordynariusza. Oficjał miał jurysdykcję do wszystkich spraw sądowych za wyjątkiem tych, które sam biskup sobie zastrzegł. Oficjał mógł mieć pomocnika i zastępcę z tytułem wiceoficjała. Oficjał lub wiceoficjał przewodniczył sądowi, kierował procesem i zarządzał tym, co było potrzebne do wymierzenia sprawiedliwości w danej sprawie. Także wiceoficjał posiadał zwyczajną władzę sądowniczą. Oficjał i wiceoficjał mogli się nawzajem zastępować w czynnościach sądowniczych – nawet w tej samej sprawie. W rzeczach dotyczących administracji sądowej, wiceoficjał podlegał oficjałowi. Natomiast w orzekaniu był od niego niezależny i posiadał tę samą władzę. Oficjał i wiceoficjał winni być kapłanami dobrego imienia, posiadać doktorat prawa kanonicznego lub przynajmniej mieć wystarczającą wiedzę w tym zakresie oraz – co najmniej 30 lat. Wymogi te dotyczyły godziwości mianowania. Według kodeksu, oficjała i wiceoficjała mógł odwołać biskup. Gdy następował wakat na stolicy biskupiej, obydwaj nie tracili swej władzy. Z chwilą objęcia diecezji przez nowego biskupa, także obydwaj potrzebowali zatwierdzenia. Jurysdykcja oficjała i wiceoficjała ustawała z tych samych przyczyn, co innych urzędników. Jednak z ustaniem władzy oficjała nie wygasiała władza wiceoficjała³⁹.

Pierwszym oficjałem w kurii diecezjalnej w Łomży był ks. Wincenty Błażewicz (1925-1929). Objął urząd w wieku 68 lat. Od 1927 r. był jednocześnie wikariuszem generalnym. Posiadał stopień doktora prawa kanonicznego⁴⁰. Kolejnym oficjałem, w latach 1929-1939, był ks. Stefan Dmochowski. Posiadał stopnie doktora teologii i filozofii. W chwili objęcia urzędu miał 40 lat. W okresie międzywojennym było 3 wiceoficjałów. Pierwszym z nich był ks. Franciszek Wądołowski (1925-1929). Posiadał stopień magistra teologii. W momencie objęcia urzędu miał 45 lat. W latach 1925-1928 było jednocześnie dwóch wiceoficjałów; drugim był ks. Wincenty Bogacki. Przez rok studiował na Akademii Duchownej w Petersburgu; nie uzyskał stopnia magistra. Nominację na urząd wiceoficjała otrzymał w wieku 58 lat⁴¹. W latach 1929-1939 wiceoficjałem był ks. Henryk Betto. Był magistrem teologii. Nominację otrzymał w wieku 43 lat⁴².

W latach 1926-1939 w diecezji było 2 oficjałów i 3 wiceoficjałów. Dwóch z nich posiadało stopień doktora – jeden z prawa kanonicznego, drugi z teologii i filozofii. Dwóch wiceoficjałów było magistrami teologii, zaś trzeci ukończył jedynie seminarium duchowne. Wszyscy jednocześnie wykładali w seminarium duchownym w Łomży.

³⁹ CIC, can. 363 § 2; can. 1572-1573; F. Bączkowiec, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, Kraków 1933, s. 367-368.

⁴⁰ EDŁ, 1925-1929; ArŁm, Akta osobiste ks. Wincentego Błażewicza.

⁴¹ EDŁ, 1926-1939; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 23-24; ArŁm, *Relatio de statu dioecesis Łomzensis* 1933. Nr 2. *Relatio* 1929-1933, s. 11-12.

⁴² EDŁ, 1930-1939; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 22.

B. Promotor sprawiedliwości

Wśród osób wspierających biskupa ordynariusza Kodeks Prawa Kanonicznego wymieniał promotora sprawiedliwości⁴³. Jego zadaniem było pomaganie biskupowi w wykonywaniu władzy sędziowskiej. W sądzie zwyczajnym I instancji strzegł interesów publicznych Kościoła w sprawach cywilnych, w których chodziło o dobro publiczne, w sprawach karnych występował jako publiczny oskarżyciel. W procesach małżeńskich brał udział w tych sprawach, w których sam wniósł skargę oraz gdy chodziło o egzekwowanie przepisów postępowania sądowego⁴⁴. Był mianowany przez biskupa spośród kapłanów o dobrej opinii, posiadających stopień doktora z prawa kanonicznego lub przynajmniej biegłych w prawie, roztropnych i sprawiedliwych. Z chwilą objęcia diecezji przez nowego biskupa, promotor sprawiedliwości potrzebował potwierdzenia nowego ordynariusza. Dla słusznej przyczyny mógł być usunięty przez biskupa⁴⁵.

Pierwszym promotorem sprawiedliwości, w latach 1926-1927, był ks. Józef Złotkowski. Nie wiadomo czy ukończył inne studia po ukończeniu seminarium duchownego. Został mianowany na to stanowisko w wieku 49 lat. Następnym promotorem sprawiedliwości był ks. Piotr Pianko. Był mianowany w wieku 39 lat. Pełnił ten urząd w latach 1927-1939. Ukończył Akademię Duchowną w Petersburgu i tam uzyskał stopień magistra teologii⁴⁶.

C. obrońca węzła małżeńskiego i święceń

Obrońca węzła małżeńskiego i święceń pomagał biskupowi w wykonywaniu władzy sędziowskiej. Bronił z urzędu ważności małżeństwa względnie święceń, ilekroć toczył się o to spór. Obrońca węzła w sprawach o nieważność małżeństwa miał starać się, by zaskarżone małżeństwo godziwymi sposobami utrzymać w mocy, a nie narażać je na bezprawne i lekkomyślne rozwiązanie⁴⁷. Biskup winien wybierać na to stanowisko kapłanów o dobrej opinii, posiadających stopień doktora prawa kanonicznego lub przynajmniej biegłych w prawie, roztropnych i sprawiedliwych. Z chwilą objęcia katedry biskupiej przez nowego biskupa, obrońca węzła małżeńskiego potrzebował potwierdzenia od nowego ordynariusza. Dla słusznej przyczyny mógł być usunięty przez biskupa⁴⁸. W omawianym okresie tylko jeden duchowny pełnił urząd obrońcy węzła małżeńskiego (w latach 1920-1939). Ksiądz Piotr Pianko w chwili powołania na stanowisko obrońcy miał 32 lata. Posiadał stopień magistra teologii⁴⁹.

D. Sędziowie synodalni, egzaminatorzy synodalni

Według Kodeksu Prawa Kanonicznego, w każdej diecezji należało ustanowić od 4 do 12 sędziów synodalnych z władzą delegowaną. Zadaniem ich była pomoc

⁴³ CIC, can. 363 § 2; can. 1588-1590.

⁴⁴ F. Bączkiewicz, *Prawo Kanoniczne...*, t. 2, s. 371, t. 3, Opole 1958, s. 197.

⁴⁵ CIC, can. 1589-1590; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 372.

⁴⁶ EDŁ, 1926-1939; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 40; tenże, *Martyrologium...*, s. 53.

⁴⁷ CIC, can. 1968-1969, 1586; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 423, t. 2, s. 482.

⁴⁸ CIC, can. 1588-1590; F. Bączkiewicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 372.

⁴⁹ EDŁ, 1925-1939; W. Jemielity, *Zarys dziejów...*, s. 33.

biskupowi w sprawowaniu sądownictwa. Winni być kapłanami biegłymi w prawie kanonicznym. Sędziowie synodalni, proponowani przez biskupa, byli zatwierdzani na synodzie. Jeśli w diecezji nie było synodu, wówczas wyznaczał ich biskup za radą kapituły. Dlatego nazywali się sędziami prosynodalnymi. Mogli być usuwani za radą kapituły⁵⁰. Do ich obowiązków należało egzaminowanie kandydatów na proboszczów oraz uczestniczenie w procesach administracyjnych. Biskup mógł im także zlecić egzaminowanie kandydatów do święceń, kapłanów proszących o władzę do spowiadania lub do głoszenia Słowa Bożego oraz księży zobowiązanych do złożenia egzaminów w ciągu 3 lat po ukończeniu studiów teologicznych⁵¹. W omawianej diecezji w okresie międzywojennym nie było synodu diecezjalnego. Według relacji *ad limina* z lat 1929-1933, w kurii diecezjalnej w Łomży było 12 sędziów, którzy byli jednocześnie egzaminatorami prosynodalnymi. Relacja z 1938 r. podaje, że w diecezji łomżyńskiej było 10 sędziów prosynodalnych oraz 10 egzaminatorów prosynodalnych⁵².

Elenchusy z lat 1925-1939 podają spisy wszystkich sędziów prosynodalnych i egzaminatorów prosynodalnych. Widoczne jest stopniowe zwiększanie liczby osób sprawujących te funkcje. W latach 1925-1927 sędziami prosynodalnymi i egzaminatorami prosynodalnymi byli prałaci i kanonicy katedralni. Elenchus z 1928 r. podaje po raz pierwszy 12 nazwisk sędziów i egzaminatorów. Byli nimi prałaci katedralni – ks. Wincenty Błażewicz, ks. Stanisław Szczęsnowicz, ks. Henryk Tyszka, ks. Franciszek Wądołowski; kanonicy katedralni – ks. Henryk Betto, ks. Wincenty Bogacki, ks. Józef Ciesielski, ks. Aleksander Misiewicz, ks. Michał Piaszczyński, ks. Paweł Rozpędowski, ks. Bolesław Sadowski i ks. Onufry Wyszomirski. W lipcu 1929 r. zmarł ks. W. Błażewicz. W wyniku tego liczba sędziów i egzaminatorów zmniejszyła się. W 1931 r. jego miejsce zajął biskup pomocniczy Bernard Dembek. W 1935 r. dołączono ks. Jana Czajkowskiego, kanonika sejneńskiej kapituły kolegiackiej⁵³. Od 1 stycznia 1936 r. funkcje sędziego prosynodalnego i egzaminatora prosynodalnego zostały rozdzielone⁵⁴.

Egzaminatorami prosynodalnymi w kurii diecezjalnej w Łomży od 1 stycznia 1936 r. byli: ks. Henryk Betto, ks. Jan Czajkowski, ks. Stefan Dmochowski, ks. Marian Jasionowski, ks. Piotr Pianko, ks. Michał Piaszczyński, ks. Czesław Rydzewski, ks. Aleksander Srzednicki, ks. Franciszek Wądołowski, oraz ks. Józef Wierzbicki. W 1938 r. przeszedł do diecezji mohylewskiej ks. Józef Wierzbicki. Z tego względu liczba egzaminatorów prosynodalnych zmniejszyła się o jedną osobę. Taki stan trwał do 1939 r.⁵⁵.

⁵⁰ CIC, can. 1574; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 368-369.

⁵¹ F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 1, s. 430.

⁵² ArŁm, Relatio de statu dioecesis Łomzensis 1933. Nr 2. Relatio 1929-1933, s. 11-12, Relatio de statu dioecesis Łomzensis 1938. Nr 3. Relatio 1934-1938, s. 7-8.

⁵³ EDŁ, 1925-1935.

⁵⁴ EDŁ, 1936-1939.

⁵⁵ Tamże.

E. Audytor

Według kan. 1582 audytor czyli instruktor był sędzią, który wykonywał różne czynności procesowe, jak przesłuchanie świadków lub zebranie dowodów. Ordynariusz miejsca mógł ustanowić jednego lub kilku audytorów do wszystkich lub do poszczególnych spraw. Z reguły audytorzy powinni być wybierani spośród sędziów synodalnych. Ordynariusz mógł ich mianować także spoza sędziów synodalnych spośród kapłanów swojej diecezji lub obcej, nawet spośród kapłanów zakonnych⁵⁶. W latach 1926-1934 funkcję audytora w kurii diecezjalnej w Łomży pełnił kanclerz ks. Aleksander Srzednicki⁵⁷.

F. Woźny (kursor)

Woźny był osobą pomocniczą w sądzie. Powinien nim być świecki, chyba że w jakiejś sprawie wyznaczano duchownego. Zadaniem woźnego było doręczanie akt sądowych⁵⁸. W omawianym okresie w kurii diecezjalnej w Łomży pracowało 4 woźnych: w roku 1925 – Franciszek Zieliński, od 1926 r. – Michał Kimszał, w latach 1928-1929 – Aleksander Walenciak oraz w latach 1930-1939 – Bronisław Dąbrowski⁵⁹.

Budynek kurii diecezjalnej w Łomży

W 1925 r. kuria diecezjalna w Łomży nie posiadała własnego budynku. Jej urzędy znajdowały się w domu kapitulnym, usytuowanym obok kościoła katedralnego⁶⁰. Na kilka lat przed powstaniem diecezji wybudowano nowy budynek przeznaczony na kurię diecezjalną. Część mniejszą wybudowano w 1918 r., zaś część większą w 1920 r. Budynek znajdował się w pobliżu kościoła katedralnego. Służy do dzisiaj na pomieszczenie łomżyńskiej kurii diecezjalnej. Budynek posiada dwie kondygnacje oraz piwnicę. Na parterze i na piętrze przewidziano pokoje przeznaczone na urzędy kurialne. W piwnicy trzy pomieszczenia pełniły funkcję schronu. W 1939 r. zamierzano przygotować pomieszczenia przeznaczone na archiwum diecezjalne, jednak tego projektu nie zrealizowano. W czasie II wojny światowej budynek doznał licznych uszkodzeń, szczególnie podczas okupacji sowieckiej. Wiele dokumentów, książek i akt zostało spalonych przez żołnierzy sowieckich lub wywiezionych w nieznanym kierunku⁶¹. Wielką odwagą odznaczył się wówczas ks. Bolesław Waldman, który uratował od zniszczenia dużo cennych dokumentów.

Zakończenie

Funkcjonowanie kurii w diecezji łomżyńskiej w okresie międzywojennym odbywało się zgodnie z kanonami Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1917 r. Kuria, jako stały organ administracyjny, wspierała biskupa w realizacji jego obowiązków na

⁵⁶ CIC, can. 1580-1583; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 370-371.

⁵⁷ EDŁ, 1926-1934.

⁵⁸ CIC, can. 1591-1592; F. Bączkowicz, *Prawo kanoniczne...*, t. 2, s. 372.

⁵⁹ EDŁ, 1925-1939.

⁶⁰ ArŁm, Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1933, Nr 2. Relatio 1929-1933, k. 11-12.

⁶¹ ArŁm, Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1938. Nr 3. Relatio 1934-1938, k. 7, Nr 5. Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1939-1948, k. 1.

płaszczynie diecezjalnej. W swoich działaniach łączyła funkcje administracyjne oraz sędownicze. Podstawowe funkcje kurialne wypełniali księża specjalnie przeznaczeni do tych zadań. Grono proboszczów konsultorów rekrutowało się spośród księży kierujących głównymi parafiami diecezji. Sędziami prosynodalnymi i egzaminatorami prosynodalnymi byli prałaci i kanonicy katedralni. Niektóre obowiązki w kurii pełniły osoby świeckie. W omawianym okresie w kurii diecezjalnej pracowało 22 duchownych i 4 osoby świeckie. Większość z nich była powoływana do tej pracy po ukończeniu studiów, zwykle w pierwszych latach kapłaństwa. Jedynie nieliczni nie posiadali wymaganego wykształcenia.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Diecezjalne w Łomży

Zespół Akt Nowych

Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1933, Nr 2. Relatio 1929-1933

Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1938, Nr 3. Relatio 1934-1938

Nr 5. Relatio de statu dioecesis Łomżensis 1939-1948

Zespół: Akta zmarłych księży

Akta osobiste ks. Wincentego Błażewicza

Akta osobiste ks. Jana Żelaźnickiego

Źródła drukowane

Codex iuris canonici, Pii X Pontificis Maximi iussu digestus, Benedicti Papae XV auctoritate promulgatus, Roma 1917.

Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Łomżensis anno Domini.. (1925-1939).

Opracowania

Anuszkiewicz Edward, *Śp. Ks. Bolesław Waldman*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”, 1 (1990) s. 94-95.

Anuszkiewicz Edward, *Śp. Ks. Julian Wierzbowski*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”, 3 (1991) s. 63.

Bączkiewicz Franciszek, *Prawo kanoniczne. Podręcznik dla duchowieństwa*, t. 1, Kraków 1932, t. 2, Kraków 1933, t. 3 uzupełn., Opole 1958.

Jemielity Witold, *Biskupstwo w Łomży*, „Ziemia Łomżyńska”, 3 (1987) s. 146-151.

Jemielity Witold, *Diecezja Łomżyńska. Studium historyczne parafii*, Łomża 1990.

Jemielity Witold, *Henryk Kulbat*, w: *Polscy kanoniści*, cz. 1, Warszawa 1981, s. 266.

Jemielity Witold, *Martyrologium księży diecezji łomżyńskiej 1939-1945*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, 1974, nr 8-9, s. 42-60.

Jemielity Witold, *Srzednicki Aleksander*, w: *Polscy kanoniści*, cz. 2, Warszawa 1981, s. 184.

Jemielity Witold, *Śp. Ks. Aleksander Józef Srzednicki*, „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, 1982, nr 2, s. 101-102.

Jemielity Witold, *Waldman Bolesław*, w: *Polscy kanoniści*, cz. 2, Warszawa 1981, s. 225.

Jemielity Witold, *Zarys dziejów diecezji łomżyńskiej*, „Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”, 2 (1987) s. 1-57.

-
- Jemielity Witold, *Zarys dziejów Wyższego Seminarium Duchownego w Łomży*, w: *Księga Jubileuszowa Wyższego Seminarium Duchownego w Łomży (1919-2000)*, Łomża 2000, s. 21-71.
- Partyka Bolesław, *Dembek Bernard Franciszek*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Kraków 1939, s. 61-62.
- Rys historyczny Diecezji Łomżyńskiej*, w: *Rocznik Diecezji Łomżyńskiej 2009/2010*, Łomża 2009, s. 55.

WYKAZ SKRÓTÓW

AACz	Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. Ks. Walentego Pątykiewicza w Częstochowie
AAG	Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie
AAKat	Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach
AAL	Archiwum Archidiecezjalne Lubelskie
AALw	Archiwum Lwowskiej Kurii Metropolitalnej w Krakowie przy Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie (Archiwum Abpa Eugeniusza Baziaka w Krakowie)
AAŁ	Archiwum Archidiecezjalne w Łodzi
AAP	Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
AAPrz	Archiwum Archidiecezjalne w Przemyślu
AAS	„Acta Apostolicae Sedis”
ABMK	„Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”
ADK	Archiwum Diecezjalne w Kielcach
ADS	Archiwum Diecezjalne w Siedlcach
ADSan	Archiwum Diecezjalne w Sandomierzu
ADW	Archiwum Diecezjalne we Włocławku
AKMCz	Archiwum Kurii Metropolitalnej w Częstochowie
ArŁm	Archiwum Diecezjalne w Łomży
BMWSDPrz	Biblioteka Metropolitalnego Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu <i>Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1919; Catalogus omnium ecclesiarum et universi cleri Dioecesis Lublinensis pro anno Domini 1920; Catalogus Ecclesiarum et Cleri Dioecesis Lublinensis; Katalog kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej; Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej</i>
CDL	
CIC	<i>Codex iuris canonici</i>
CzST	„Częstochowskie Studia Teologiczne”
CzWD	„Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne”, „Wiadomości Archidiecezji Częstochowskiej” <i>Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri archidioecesis Gnesnensis et Posnaniensis, Rocznik archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej</i>
EAGP	
EAL	<i>Elenchus cleri saecularis ac regularis Archidioecesis Leopoliensis ritus latini</i>

EDC	<i>Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri dioecesis Culmensis</i>
EDCz	<i>Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis Częstochoviensis</i>
EDK	<i>Elenchus venerabilis cleri saecularis ac regularis dioecesis Kielcensis</i>
EDL	<i>Elenchus ecclesiarum et cleri saecularis ac regularis dioecesis Luceoriensis</i>
EDŁ	<i>Elenchus cleri saecularis ac regularis dioecesis Łomżensis</i>
EDP	<i>Catalogus ecclesiarum et utriusque cleri tam saecularis quam regularis dioecesis Plocensis</i>
EDPrz	<i>Elenchus Cleri Dioeceseos rit. lat. Premisliensis, Schematismus universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Dioecesis rit. lat. Premisliensis, Schematyzm Diecezji Przemyskiej ob. łac. na rok 1938</i>
EK	<i>Encyklopedia katolicka</i>
KDKK	„Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej”
KDP	„Kronika Diecezji Przemyskiej”
KDS	„Kronika Diecezji Sandomierskiej”
KDW	„Kronika Diecezji Włocławskiej”
KKML	„Kurenda Kurii Metropolitalnej obrządku łacińskiego we Lwowie”
KPD	„Kielecki Przegląd Diecezjalny”
KPK	Kodeks Prawa Kanonicznego
ŁWD	„Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne”
MDŁ	„Miesięcznik Diecezjalny Łucki”
MKAGP	„Miesięcznik Kościelny dla Archidiecezji Gnieźnieńskiej i Poznańskiej”
MPP	„Miesięcznik Pasterski Płocki”
RUŁKD	„Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”
SDŁ	<i>Elenchus omnium ecclesiarum necnon universi cleri saecularis ac regularis Dioeceseos Lodziensis; Spis duchowieństwa i parafii Diecezji Łódzkiej</i>
SPTK	<i>Słownik polskich teologów katolickich</i>
WD	„Wiadomości Diecezjalne” (Częstochowa)
WDL	„Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”
WDŁ	„Wiadomości Diecezjalne Łódzkie”
WDP	„Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”
WSB	<i>Włocławski słownik biograficzny</i>
ZSZ	Zbiory ks. Sławomira Zycha

NOTY O AUTORACH

Bernard Błoński – ks. mgr lic., dyrektor Archiwum Diecezjalnego w Siedlcach.

Grzegorz Bujak – ks. dr hab. nauk humanistycznych, specjalność: historia najnowsza, kierownik Katedry Historii Ustroju i Administracji Polski w Instytucie Historii na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.

Grzegorz Chajko – dr nauk humanistycznych, specjalność: historia, adiunkt w Katedrze Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii w Instytucie Historii na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Maria Dębowska – dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii, specjalność: historia najnowsza, archiwistyka, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, pracownik Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL.

Rafał Dmowski – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, specjalności: historia najnowsza, historia regionalna, historia Kościoła, adiunkt w Zakładzie Historii XIX i XX w. Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

Halina Dudala – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach.

Zbigniew Gmurczyk – ks. dr nauk teologicznych, specjalność: historia Kościoła, dyrektor Archiwum Diecezjalnego we Włocławku.

Marek Grunwald – ks. mgr teologii.

Michał Marian Grzybowski – ks. prof. dr hab. nauk humanistycznych, specjalności: historia Kościoła, historia oświaty i wychowania, historia Polski, wiceprezes Towarzystwa Naukowego Płockiego.

Jacek Kapuściński – ks. dr nauk humanistycznych z zakresu historii, dyrektor Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej w Częstochowie i wykładowca historii Kościoła w Wyższym Instytucie Teologicznym w Częstochowie oraz w Wyższym Seminarium Duchownym Archidiecezji Częstochowskiej i Wyższym Seminarium Duchownym Diecezji Sosnowieckiej.

Łukasz Krucki – ks. dr nauk teologicznych, specjalność: historia Kościoła, pracownik Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie.

Józef Łupiński – ks. dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii, specjalność: historia Polski, profesor Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, kierownik Katedry Historii Kościoła w Instytucie Dialogu Kultury i Religii na Wydziale Teologicznym UKSW.

Jarosław Marczewski – ks. dr hab. nauk teologicznych, specjalność: historia Kościoła, adiunkt w Katedrze Historii Kościoła w Czasach Nowożytnych i Dziejów Teologii Instytutu Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego Lubelskiego w Lublinie, rektor Metropolitalnego Seminarium Duchownego w Lublinie.

Tomasz Moskal – ks. dr hab. nauk teologicznych, specjalność: historia Kościoła, adiunkt w Katedrze Historii Kościoła w Czasach Najnowszych, Metodologii i Nauk Pomocniczych Historii Kościoła Instytutu Historii Kościoła i Patrologii na Wydziale Teologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.

Joanna Napierała – mgr historii, doktorantka w Katedrze Historii XVI-XVIII wieku w Instytucie Historii na Wydziale Nauk Humanistycznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie, pracownik Kurii Metropolitalnej w Poznaniu.

Stanisław Piech – ks. prof. dr hab. nauk humanistycznych, specjalności: historia kultury i wychowania, dzieje Polski XVIII-XX w., historia Kościoła w Polsce, wykładowca w Wyższej Szkole Kultury Społecznej i Medialnej, emerytowany profesor Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

Mieczysław Różański – ks. dr hab. nauk humanistycznych w zakresie historii, specjalności: historia Kościoła, historia prawa, profesor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie w Katedrze Prawa Kanonicznego i Wyznaniowego na Wydziale Prawa i Administracji UWM, zastępca dyrektora Archiwum Archidiecezjalnego w Łodzi.

Piotr Staniewicz – ks. mgr lic., dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego.

Adam Szot – ks. dr nauk teologicznych, specjalność: historia Kościoła, kustosz Archiwum i Muzeum Archidiecezjalnego w Białymstoku.

Bartosz Walicki – dr nauk humanistycznych w zakresie historii, dyrektor Miejskiej i Gminnej Biblioteki Publicznej w Sokołowie Małopolskim

Sławomir Zych – ks. dr nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w Ośrodku Badań nad Polonią i Duszpasterstwem Polonijnym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie.

SPIS TREŚCI

Maria Dębowska, Wprowadzenie.....	3
Mieczysław Różański, Kuria diecezjalna w Kodesie Prawa Kanonicznego z 1917 r.....	7

Metropolia gnieźnieńska

Łukasz Krucki, Jak powstała Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie? O ustanowieniu centralnego urzędu archidiecezji gnieźnieńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym.....	17
Joanna Napierała, Konsystorz i Kuria Arcybiskupia w Poznaniu w okresie międzywojennym.....	37
Maria Dębowska, Kuria diecezji chełmińskiej w Pelplinie w okresie międzywojennym.....	55
Zbigniew Gmurczyk, Organizacja i działalność Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej.....	61

Metropolia lwowska

Grzegorz Chajko, Kuria Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie w dwudziestoleciu międzywojennym. Struktura, skład personalny, zadania.....	79
Maria Dębowska, Organizacja kurii diecezjalnej w Łucku w latach 1919-1939.....	123
Bartosz Walicki, Sławomir Zych, Kuria Biskupia obrządku łacińskiego w Przemyślu w okresie międzywojennym.....	139

Metropolia warszawska

Piotr Staniewicz, Organizacja kurii archidiecezjalnej w Warszawie w okresie II Rzeczypospolitej.....	159
Jarosław R. Marczewski, Kuria Diecezjalna w Lublinie w okresie międzywojennym.....	169

Mieczysław Różański, Kuria Diecezjalna w Łodzi w okresie II Rzeczypospolitej.....	179
Michał Marian Grzybowski, Kuria Diecezjalna w Płocku w latach 1918-1939.....	191
Tomasz Moskal, Organizacja i działalność Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu 1918-1939.....	211
Rafał Dmowski, Bernard Błoński, Kuria Diecezjalna w Siedlcach w latach 1918-1939.....	225
Metropolia krakowska	
Jacek Kapuściński, Organizacja i działalność Kurii Biskupiej w Częstochowie w okresie II Rzeczypospolitej.....	245
Halina Dudała, Organizacja i działalność kurii diecezjalnej w Katowicach w latach 1925-1939.....	267
Grzegorz Bujak, Kuria diecezjalna w Kielcach w latach 1918-1939.....	295
Stanisław Ludwik Piech, Organizacja i działalność kurii diecezjalnej w Tarnowie w okresie II Rzeczypospolitej.....	307
Metropolia wileńska	
Adam Szot, Obsada stanowisk Kurii (Metropolitalnej) Wileńskiej w (archi)diecezji wileńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na podstawie schematyzmów diecezjalnych).....	321
Józef Łupiński, Marek Grunwald, Kuria diecezji łomżyńskiej w okresie międzywojennym.....	335
Wykaz skrótów.....	349
Noty o autorach.....	351

BIBLIOTEKA
Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II
Nr 37

Dotychczas ukazały się:

1. Archiwa Kościoła katolickiego w Polsce. Informator, oprac. M. Dębowska, Kielce 2002
2. Muzea Kościoła katolickiego w Polsce. Informator, oprac. B. Skrzydlewska, Kielce 2004
3. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, Lublin 2004
4. Biblioteki Kościoła katolickiego w Polsce. Informator, oprac. W. W. Żurek, Kielce 2005
5. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 2, Lublin 2005
6. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 3, Lublin 2006
7. M. Dębowska, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II 1956-2006, Lublin 2006
8. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 4, Lublin 2007
9. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 5, Lublin 2008
10. B. Walicki, Parafia pw. św. Jana Chrzciciela w Sokołowie Małopolskim w okresie międzywojennym, Kolbuszowa 2010
11. Parafia Kolegiacka Wszystkich Świętych w Kolbuszowej w latach 1510-2010. Studia, szkice i materiały, red. S. Zych, Kolbuszowa 2010
12. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 6, Lublin 2010
13. Pod opieką Maryi. Ku koronacji łaskami słynącego obrazu Matki Bożej Szkaplerznej z Kościoła Św. Krzyża w Rzeszowie, red. W. Jagustyn, S. Zych, Rzeszów 2010
14. S. Zych, Diecezja przemyska obrządku łacińskiego w warunkach okupacji niemieckiej i sowieckiej 1939-1944/1945, Przemyśl 2011
15. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 7, Lublin 2011
16. J. Szymański, Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny, t. 1, Lublin 2010
17. Binarowa. Studia i materiały z dziejów parafii i sanktuarium, red. W. Bielak, B. Walicki, S. Zych, Kolbuszowa 2011
18. K. Naskręcki, Z zapisków i ze wspomnień Żytomierzanina, oprac. M. Dębowska, Kraków 2011
19. J. Szymański, Duszpasterze Polonii i Polaków za granicą. Słownik biograficzny, t. 2, Lublin 2011
20. M. Dębowska, Klasztor norbertanek w Imbramowicach. Studia i materiały, Lublin 2012
21. Kościół parafialny w Lubomlu. Wizytacje generalne z lat 1796-1839, wstęp i oprac. M. Dębowska, Lublin 2012
22. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 8, Lublin 2012
23. A. Przywara, Starodruki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego

- w Rzeszowie. Zarys problematyki, Rzeszów 2012
24. Biskup Marcin Kromer (1512-1589). W służbie Kościoła, Ojczyzny i ziemi bieckiej, red. W. Kret, S. Zych, Biecz 2013
  25. Status animarum łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1815-1819, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013
  26. Księga zapowiedzi łacińskiej parafii katedralnej w Łucku 1782-1826, oprac. M. Dębowska, Lublin 2013
  27. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji pińskiej do 1947 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 1, Lublin 2013
  28. S. Zych, B. Walicki, Dzieje parafii pod wezwaniem świętego Andrzeja Apostoła w Zgłobniu ok. 1313-2013, Lublin 2013
  29. S. Tylus, Materiały do genealogii szlachty wołyńskiej, t. 1 A-D, Kolbuszowa 2013
  30. M. Dębowska, Diecezje łucka i żytomierska w pierwszych latach istnienia. Wybrane zagadnienia, Lublin 2014
  31. M. Dębowska, Łacińska parafia pod wezwaniem św. Jakuba Apostoła w Łucku (XV-XVIII w.), Lublin 2014
  32. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji pińskiej do 1947 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 2, Lublin 2014
  33. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji pińskiej do 1947 roku, oprac. W. W. Żurek, t. 3, Lublin 2015
  34. E. Białogłowski, S. Zych, Dobre drzewo rodzi dobre owoce... Zarys dziejów parafii rzymskokatolickiej w Rozborzu Okrągłym, Rzeszów 2015
  35. Ksiądz Stanisław Librowski – archiwista, historyk Kościoła, dydaktyk, red. W. W. Żurek, D. Kiper, Lublin 2015
  36. T. Śliwa, Diecezja przemyska w połowie XVI wieku, Przemyśl 2015